

Львівський національний університет
імені Івана Франка

У монографії проаналізовано сучасний стан і специфіку світоглядної публіцистики України і Польщі. З'ясовано орієнтири сучасної медійної сфери (теорія, методологія, практика), ефективність аргументації макротексту (європейський контекст) і проблеми діалогічної форми мислення, сенсовності слова і образу.

“ У наш час створені колосальні можливості для засобів масової інформації, але нас чимраз менше заохочують думати, запрошуючи лише просто реагувати і приймати виражені у коротких гаслах переконання. Зводити дискусії між людьми до примітивізованих висновків і догматичних утверджень пропагандивних постулатів — деспотично і згубно для людської природи. Реальність складна, особливо нині, у період глобалізації, коли історичний суверенітет розпорошився... ”

СУЧАСНА МЕДІАКУЛЬТУРА:
контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід)

СУЧАСНА
контент, концепції, перспективи
МЕДІАКУЛЬТУРА:
(українсько-польський досвід)

WSPÓŁCZESNA
kontent, koncepcje, perspektywy
KULTURA MEDIALNA:
(doświadczenie ukraińsko-polskie)

ISBN 978-966-613-959-0

9 789666 139590

Львів–Жешув 2012

350-річчю
Львівського національного
університету імені Івана Франка
присвячується

**WSPÓŁCZESNA
KULTURA MEDIALNA:
kontent, koncepcje, perspektywy
(doświadczenie ukraińsko-polskie)**

Monografia zbiorowa

Redakcja naukowa —
prof. Josyp Łoś

Lwów–Rzeszów 2012

СУЧАСНА МЕДІАКУЛЬТУРА: контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід)

Колективна монографія

За науковою редакцією
проф. Йосипа Лося

Львів–Жешув 2012

ББК Ч 612.6 (4УКР) + Ч 612.6 (4ПОЛ)
УДК 070.1(477+438)
С 91

Автори:

Й. Лось, С. Гавронський, Т. Лильо, М. Уліта та ін.

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. *І. Л. Михайлин*
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
д-р соц. комун., проф. *Л. В. Сніцарчук*
(Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника);
д-р філол. наук, проф. *Б. В. Потятиник*
(Львівський національний університет імені Івана Франка);
д-р філол. наук, проф. *В. І. Шкляр*
(Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського);
доктор габлітований, проф. *Є. Хлопецькі*
(Вища школа інформатики та управління в Жешуві, Республіка Польща)

Рекомендовано Вченою Радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол №3/6 від 27 червня 2012 року)

С 91 Сучасна медіакультура: контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід) : колективна монографія / [Й. Лось, С. Гавронський, Т. Лильо, М. Уліта та ін.] ; за наук. ред. проф. Й. Лося. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 392 с.

ISBN 978-966-613-959-0.

У монографії проаналізовано сучасний стан і специфіку світоглядної публіцистики України і Польщі. З'ясовано орієнтири сучасної медійної сфери (теорія, методологія, практика), ефективність аргументації макротексту (європейський контекст) і проблеми діалогічної форми мислення, сенсовності слова і образу.

Книга призначена науковцям, студентам факультетів, інститутів і відділень журналістики (напрями “Журналістика”, “Соціальна комунікація”, “Політологія”, “Культурологія”, “Інформатика”, “Філософія”) — усім, кого цікавлять сучасні проблеми теорії журналістики і фахова журналістська практика.

ББК Ч 612.6 (4УКР) + Ч 612.6 (4ПОЛ)
УДК 070.1(477+438)

ISBN 978-966-613-959-0

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012

ЗМІСТ

Від редактора	14
Od redaktora	16
From editor	18

Розділ 1. Орієнтири сучасної медійної сфери (методологія, теорія, практика)

<i>Йосип ЛОСЬ</i> . Ціннісні орієнтири свободи творчості	22
<i>Славомір ГАВРОНСЬКИЙ</i> . Стандарти підготовки журналіста в Польщі. Оцінка актуального стану справ і напрямки змін	49
<i>Мар'ян ЖИТАРЮК</i> . Оціночні спектри універсальної моделі української журналістики	63
<i>Анджей РОЗМУС</i> . Журналісти як лідери громадської думки про вищу школу	70
<i>Володимир МЕЛЬНИК</i> . Цивілізаційні запити та феномен науки в сучасному світі	85
<i>Степан ВОВКАНИЧ</i> . Мета журналістики — допомогти прозріти	96
<i>Рафал ПОЛАК</i> . Свобода й пізнання у медійному просторі	108
<i>Тетяна ХОМЕНКО</i> . “Чорна риторика” сучасності: пошук істини чи маніпулювання свідомістю	122
<i>Мацей УЛІТА</i> . Моральність у мережі — спроба уникнути відповідальності	129
<i>Андрій МЕЛЬНИК</i> . Мудрість і мас-медіа: декілька зауваг про долю софійності в умовах інфотейнменту	143
<i>Олеся ЯРЕМЧУК, Ярина МИХАЙЛИШИН</i> . Свобода і дух: неоетичне вчення Євгена Сверстюка	149
<i>Ольга КВАСНИЦЯ</i> . Місія нових медіаінтелектуалів	156

Розділ 2. Ефективність аргументації (європейський контекст)

<i>Тарас ЛИЛЬО</i> . Амбівалентність ідеологеми <i>Європа</i> у сучасних ЗМІ	163
<i>Лешек ШАРУГА</i> . “Балтійський напрям” на сторінках “KULTURY”	168
<i>Дарина МІРОШНИЧЕНКО, Андрій МІРОШНИЧЕНКО</i> . Шляхи подолання духовної та матеріальної кризи людства: досвід Донелли Медоуз	177
<i>Анна ДУДЗІНСЬКА</i> . Вплив мас-медіа — повторна віктимізація в засобах масової комунікації	186

Оксана ВАСИЛІВ. Нові європейські цінності в уявленні польських публіцистів	210
Оксана ЛОБОДЯК. Кшиштоф Зануссі — учасник діалогічного пошуку істини	217
Ігор ПОЛЯНСЬКИЙ. Журналістські розслідування в Україні й Польщі: ефективність та дієвість виступів	225
Оксана ЛАЗАРЧУК. Стереотипи і образи України крізь призму британського тижневика “The Economist”	232
Оксана ГОЦУР. Концепції зовнішньополітичної інтеграції держави у сучасній українській періодиці та наукових виданнях	240
Микола РАШКЕВИЧ. Антибільшовицька пропаганда Дмитра Мережковського у Білорусії, Литві та Польщі (1919-1920 рр.)	250
Юрій МЕЛЬНИК. Антиісламська публіцистика Оріани Фаллачі: засоби персвазії та аргументаційна база	260
Даріуш КОБИЛЯНСЬКИЙ. “Злість і гордість” Оріани Фаллачі	266
Петро КАМІНСЬКИЙ. Конфлікт преси і влади: Індро Монтанеллі та Сільвіо Берлусконі	269

Розділ 3. Слово. Образ. Діалог

Марія ЯЦИМІРСЬКА. Моделі міжкультурної персвазії в Інтернеті	280
Анджей ГЛОВАЦЬКИЙ. Еволюція образу	294
Анджей ГЛОВАЦЬКИЙ, Маріка ВАТА, Ярослав КІНА. Маніфест нежурналістики	309
Якуб ОХНЬО. Стан сучасної фотографії та справа Горгія чи баланс між “фотоогоізмом” й журналістською ретельністю	312
Петро ШКРАБ’ЮК. Події, які нам освітлюють шлях	315
Христина ДАВИДЧАК. Засоби соціальної комунікації Ватикану	322
Мар’ян ЛОЗИНСЬКИЙ. Василіянські часописи “Місіонар”, “Записки ЧСВВ”: історія, сучасність, перспективи	328
Марія РІПЕЙ. Українська мова у польській столиці (на матеріалах журналу “Рідна мова”)	332
Марія ТИТАРЕНКО. Парадигми інтелектуальних пошуків Норвіда-поета	336
Марія ПАВЛЮХ. Національно-патріотична пропаганда та польська національна ідея для молодих польок кресів на шпальтах жіночих видань	352
Сергій БЛАВАЦЬКИЙ. Стереотипізація образу українців в західних медіа	360
Ксенія ГРАБОВСЬКА-ЩУР. Призначення журналістики та діалог Платона “Горгій”: аналіз тексту Горгія з проекцією на сучасність	367
Алла САДОВНИК. Майбутнє Росії: шлагбаум між арабським і європейським світом?	371

Анна ПАДАМЧИК. Рефлексії над парадигмою	373
Олександра СИСА. “Кольорові” революції	376
Марія ВСЯКА. Зберегти себе для всього людства	381
Марія ВЕРЛИНСЬКА. Формування масової свідомості: сучасний вимір	386
Томаш ЯСЬЛЯР. “Горгій” Платона і сучасна маніпуляція словом	388

SPIS TREŚCI

Від редактора	14
Od redaktora	16
From editor	18

Rozdział 1. Kierunkowskazy współczesnej sfery medialnej (metodologia, teoria, praktyka)

Josyp ŁOŚ. Wartościowe kierunkowskazy swobody twórczości	22
Sławomir GAWROŃSKI. Standardy kształcenia dziennikarzy w Polsce, ocena stanu bieżącego i kierunki zmian	49
Marjan ŻYTARIUK. Spektra oceny uniwersalnego modelu dziennikarstwa ukraińskiego	63
Andrzej ROZMUS. Dziennikarze jako przywódcy opinii publicznej na temat szkoły wyższej	70
Włodimir MELNYK. Cywilizacyjne intencje oraz fenomen nauki we współczesnym świecie	85
Stepan WOWKANYCZ. Cel dziennikarstwa — to pomóc przejrzeć	96
Rafał POLAK. Wolność i poznanie w przestrzeni medialnej	108
Tetiana CHOMENKO. “Czarnaretoryka” współczesności: poszukiwanie prawdy czy manipulacja świadomością	122
Maciej ULITA. Moralność w sieci — próba uwolnienia się od odpowiedzialności	129
Andrij MELNYK. Mądrość i media: kilka uwag na temat losu sofijności w warunkach infotainmentu	143
Olesia JAREMCZUK, Jaryna MYCHAJŁYSZYN. Wolność i duch: neoetyczna teoria Jewhena Swerstiuka	149
Olha KWASNYCIA. Misja nowych intelektualistów medialnych	156

Rozdział 2. Skuteczność argumentacji (kontekst europejski)

Taras ŁYLO. Ambiwalentność ideologemy EUROPA we współczesnych mediach	163
Leszek SZARUGA. “Trop Bałtycki” na łamach “KULTURY”	168
Daryna MIROSZNYCZENKO, Andrzej MIROSZNYCZENKO. Drogi pokonania duchowego i materialnego kryzysu człowieczeństwa: doświadczenie Donelli Meadows	177
Anna DUDZIŃSKA. Oddziaływanie mass mediów — wtórna wiktyimizacja w środkach masowego komunikowania	186

Oksana WASYLIW. Nowe wartości europejskie w świadomości polskich publicystów	210
Oksana ŁOBODIAK. Krzysztof Zanussi – uczestnik procesu poszukiwania prawdy poprzez dialog	217
Ihor POLAŃSKI. Dochodzenia dziennikarskie na Ukrainie i w Polsce: skuteczność oraz dobitność wystąpień	225
Oksana ŁAZARCZUK. Stereotypy i wizje Ukrainy przez pryzmat brytyjskiego tygodnika “The Economist”	232
Oksana HOCUR. Koncepcje zewnątrzpolitycznej integracji państwa we współczesnej ukraińskiej prasie oraz publikacjach naukowych	240
Mykoła RASZKEWYCZ. Antybolszewicka propaganda Dmytra Mereżkowskiego na Białorusi, Litwie oraz w Polsce (1919-1920 rr.)	250
Jurij MELNYK. Ukierunkowana przeciwko islamowi publicystyka Oriany Fallaci: środki perswazji oraz baza argumentacyjna	260
Dariusz KOBYLAŃSKI. “Wściekłość i duma” Oriany Fallaci	266
Petro KAMIŃSKI. Konflikt prasy i władz: Indro Monатели oraz Silvio Berlusconi	269

Rozdział 3. Słowo. Obraz. Dialog

Maria JACYMIRSKA. Modele perswazji międzykulturowej w Internecie	280
Andrzej GŁOWACKI. Ewolucje obrazowania	294
Andrzej GŁOWACKI, Marika WATA, Jarosław KINA. Manifest neodziennikarstwa	309
Jakub OCHNIO. Kondycja współczesnej fotografii a sprawa Gorgiasza czyli balans między “fotoegoizmem” a rzetelnością dziennikarską	312
Petro SZKRABJUK. Wydarzenia, które nam oświecają drogę	315
Chrystyna DAWYDCZAK. Środki komunikacji społecznej Watykanu	322
Marjan ŁOZYŃSKI. Bazylikańskie czasopisma “Misionar”, “Zapysky CzSWW”: historia, współczesność, perspektywy	328
Maria RIPEJ. Język ukraiński w stolicy Polski (na materiale czasopisma “Ridna mowa”)	332
Maria TYTARENKO. Paradygmaty intelektualnych poszukiwań Norwida poety	336
Maria PAWLUCH. Propaganda narodowo-patriotyczna oraz polska idea narodowa dla młodych Polek z Kresów na łamach prasy kobiecej	352
Serhij BAŁAWACKI. Stereotypizacja warstw społecznych: doświadczenie mediów zachodnich	360
Ksenia GRABOWSKA-SZCZUR. Przeznaczenie dziennikarstwa a dialog Platona “Gorgiarz”: analiza tekstu Gorgiasza w odniesieniu do współczesności	367
Aħa SADOWNYK. Przyszłość Rosji: szlaban pomiędzy arabskim a europejskim światem?	371
Anna PADAMCZYK. Refleksje nad paradygmatem	373

Oleksandra SYSA. Rewolucje “kolorowe”	376
Maria WSIAKA. Zachować siebie dla całej ludzkości	381
Maria WERLYŃSKA. Kształtowanie się świadomości masowej: współczesny wymiar	386
Tomasz JAŚLAR. “Gorgiasz” Platona i współczesna manipulacja słowem	388

CONTENTS

Від редактора	14
Od redaktora	16
From editor	18
Chapter I. Landmarks of the modern media sphere (methodology, theory, practice)	
<i>Josyp LOS'</i> . Value orientations of freedom of creation	22
<i>Stawomir GAWROŃSKI</i> . Education standards for journalists in Poland. Evaluation of the current status and trends	49
<i>Marian ZHYTARIUK</i> . Estimated specters of universal model of Ukrainian model of journalism	63
<i>Andrzej ROZMUS</i> . Journalists as opinion leaders about high school	70
<i>Volodymyr MEL'NYK</i> . Civilizational inquiries and the phenomenon of science in the modern world	85
<i>Stepan VOVKANYCH</i> . A purpose of journalism is to help perceive	96
<i>Rafał POLAK</i> . Freedom and cognition in the sphere of mass media	108
<i>Tetiana KHOMENKO</i> . Contemporary “black rhetoric”: searching of truth or manipulating of consciousness	122
<i>Maciej ULITA</i> . Morality in the web — attempt to release from liability	129
<i>Andriy MEL'NYK</i> . Wisdom and mass media: a few remarks on the fate of Sophia under the infotainment	143
<i>Olesia JAREMCHUK, Yaryna MYKHAILYSHYN</i> . Freedom and spirit: new ethical doctrine of Yevhen Sverstiuk	149
<i>Olha KVASNYTSIA</i> . Mission of the new mediaintellectuals	156
Chapter II. The effectiveness of the argumentation (the European context)	
<i>Taras LYLIO</i> . Ambivalence of ideologeme “Europe” in contemporary mass media	163
<i>Leszek SZARUGA</i> . “Baltic trop” in magazine “KULTURA”	168
<i>Daryna MIROSHNYCHENKO, Andriy MIROSHNYCHENKO</i> . Ways of overcoming spiritual and material crisis of mankind: experience of Donella Meadows	177
<i>Anna DUDZIŃSKA</i> . Impact of mass media – secondary victimization in means of mass communication	186

Oksana VASYLIV. New European values in the conceptions of polish essayists	210
Oksana LOBODIAK. Krzysztof Zanussi – member of dialogic searching for truth	217
Igor POLANSKY. Investigative journalism in Ukraine and Poland: efficiency and effectiveness of speeches	225
Oksana LAZARCHUK. Stereotypes and images of Ukraine in the light of British weekly magazine “The Economist”	232
Oksana HOTSUR. Conceptions of Ukraine’s foreign policy in contemporary periodical and researching publications	240
Mykola RASHKEVYCH. Dmitri Merezhkovsky’s anti-Bolshevik propaganda in Belorussia, Lithuania and Poland (1919-1920)	250
Yuri MEL’NYK. Anti-Islamic publicistics of Oriana Fallaci: means of persuasion and argumentation	260
Dariusz KOBYLAŃSKI. Oriana Fallaci’s “The Rage and the Pride”	266
Petro KAMINSKY. The conflict between press and government: Indro Montanelli and Silvio Berlusconi	269

Chapter III. Word. Image. Dialogue

Mariya YATSYMIRSKA. Models of intercultural persuasion in the Internet	280
Andrzej GŁOWACKI. Evolution of imaging	294
Andrzej GŁOWACKI, Marika WATA, Jarosław KINA. The manifest of neojournalism	309
Jakub OCHNIO. A condition of contemporary photography and the case of Gorgias or the balance between “photoegoism” and reliability of journalists	312
Petro SHKRABIUK. Events that light up the path	315
Hrystyna DAVYDCHAK. Means of social communication of Vatican	322
Marian LOZYNSKY. Basilian journals “Місіонар”, “Записки ЧСБВ”: history, present, perspectives	328
Mariya RIPEY. Ukrainian language in the Polish capital (at the magazine “Рідна мова”)	332
Mariya TYTARENKO. Paradigms of intelligent search of Cyprian Norwid	336
Maria PAVLIUKH. National-patriotic propaganda and Polish national idea for young Poles from the Kresy on the pages of women’s publications	352
Serhiy BLAVATSKY. Stereotyping of social segments: experience of Western mass media	360
Ksenia GRABOWSKA-SZCZUR. A purpose of journalism and Plato’s dialogue “Gorgias”: analysis of the text in its relation to the present	367

Alla SADOVNYK. The future of Russia: Barrier between the Arab and European world?	371
Anna PADAMCZYK. Reflections on the paradigm	373
Oleksandra SYSA. “Color” revolutions	376
Maria VSIAKA. Save yourself for all mankind	381
Maria VERLYNSKA. Formation of mass consciousness: current situation	386
Tomasz JAŚLAR. Plato’s “Gorgias” and contemporary manipulation of word	388

ВІД РЕДАКТОРА

У наш час створені колосальні можливості для засобів масової інформації, але нас чимраз менше заохочують думати, запрошуючи лише просто реагувати і приймати виражені у коротких гаслах переконання. Зводити дискусії між людьми до примітивізованих висновків і догматичних утверджень пропагандивних постулатів — деспотично і згубно для людської природи. Реальність складна, особливо нині, у період глобалізації, коли історичний суверенітет розפורшився.

Люди можуть підвищити свій рівень гуманності, коли сягатимуть ментально до змістового ядра плідного спадку народів, докопуватимуться до причин вселенської моральної та екологічної кризи. Світоглядна публіцистика як авангард духу має допомогти усім суспільним інституціям, творчим колективам структурувати розум, почування та волю націй. Для цього потрібні журналісти з відшліфованим, високорозвиненим почуттям обов'язку **служити правді, виробленню душі, мобілізації сумління.**

Чесне, правдиве слово спроможне прищепити цілісний погляд на речі, прояснити думку, зміцнити почуття. Можна це висловити й так: оголити поняття “вчора”, мобілізувати поняття “сьогодні”, прояснити поняття “завтра”. Отож кожний повинен зробити вибір: чи стати співтворцем принципово нової цивілізації на ґрунті культури, чи залишатися кон'юнктурним гвинтиком у бездушному механізмі “популярності”? Справжня публіцистика неодмінно посилює в людині світле, животворне начало, облагороджує душу.

Творчість як одухотворена дія репрезентує багатьох журналістів, які свободу трактували й донині трактують не інструментально, а як прилучення сутнісних сил до вищих сенсів буття, підтримку глибокого значення ціннісного всевітнього братерства. До того ж усвідомлюють ці сенси історично, бо ж немає часів назавжди скристалізованих. І ніколи не опускаються до ролі фальшивих арбітрів, моралістів чи інквізиторів. Отже, на часі доконечна потреба:

1. Сумлінної оцінки творчості журналістів (публіцистів) у моральних категоріях. “Обґрунтовувати вічне” (*Микола Гоголь*) означає рятувати “духову рівновагу ума” (*Андрей Шептицький*), аби виокремлювати ідеал, творчо впорядковувати простір, “не давати перепустку злу” (*Іван Павло II*);

2. На науковому рівні, за участю експертів-практиків, вчених-теоретиків, активних і думаючих споживачів інформації, визначити, як припинити процес перетворення журналіста-мислителя на іміджмейкера, витіснення творчості на користь обслуги найновіших технологій, як, якими світоглядними й суто професійними ресурсами зорієнтувати людину на розуміння свободи людства як свободи культури передовсім. Свобода слова — це правда. Творчість без віри втрачає основу. Вони ж вимагають морально скристалізованої душі, високого інтелектуального рівня тих, хто пропонує інформацію предметну, конструктивну, справедливу, таку, що визволяє, а не поневолює. Науково-соціологічного обґрунтування свободи мас-медіа замало;

3. Визначення усебічно обґрунтованих критеріїв організації навчально-виховного процесу у вищій школі, адже факультети, відділення журналістики — насамперед кузні світоглядних думок. Освіта — це оволодіння мистецтвом використання інформації. Вона повинна розвивати в майбутнього професіонала, тобто людини місії, цілісний погляд на речі, коли виразно усвідомлюється глобальний взаємозв'язок між людьми і всередині національного організму, і між народами, культурами, цивілізаціями. Усе залежить від шляхетної мотивації, що є складовою частиною фундаментальної підготовки самих навчителів журналістики — мусимо витіснити такий порядок речей, за якого компетентність, ініціативність, системне наукове мислення, *жертвне* служіння найвищим ідеалам, педагогічний талант трактуються як ворожі цій кон'юктурній системі. Водночас маємо подбати про попереднє вивчення потенційних студентів вищої школи. Без покликання (“сродний труд” — Скворода) випускникам шкіл важко збагнути й осягнути увесь ореол творчої професії, яка щораз переконливіше перетворюється на “першу владу”.

Колективна монографія українських і польських вчених, випускників вищої школи обговорює сучасну медіакультуру: контент, концепції, досвід “цивілізації опінії”, критерії автентичної демократичності суспільства, яка не може існувати без журналістів із солідною професійно-етичною освітою, вмінням писати виважені, глибоко обґрунтовані статті й продумані коментарі. У низці наукових статей збірника досліджено чільні аспекти позитивної ролі й пасток інформаційного суспільства, комунікативістики як динамічного явища сучасності, впливи сили розуму, плідності думки, красномовності факту; з'ясовано творчі складові діалогу, специфіку журналістської деонтології, незалежності журналіста на службі правді й справедливості, відданості людині як Боготвірному феноменові. Нинішній правничий порядок, приписи професійної етики журналістів більшості країн не сприймають людину як особу в її інтегральності, а переважно у визначених ролях і функціях. Обговорено також інші гостроактуальні проблеми.

Справжня наукова і публіцистична творчість, як і будь-яке благодотворне суспільне явище, повинна мати чіткі світоглядні **основи**, відшліфовані **традиції**, неситні **критерії**. Динамічний розвиток медіасфери зобов'язує переглянути усталені орієнтири-стереотипи щодо незалежності, опозиційності, критичності медій, поняття “четверта влада”, “інформація — товар”, “рейтинг”, “об'єктивність”, “мас-медіа — посередник”, “оперативність інформації”, “якісні, масові газети”, орієнтирів на постулат “попит породжує пропозицію” та ін. Про це щораз частіше пишуть відповідальні дослідники медій і досвідчені практики світової журналістики. Однак за будь-яких умов маємо пам'ятати влучну думку вченого й публіциста В'ячеслава Липинського: “Навіть найтрудніше завдання може бути виконане, коли єсть: стихійне, вроджене хотіння, — ясна ідея, усвідомлююча хотіння, воля та розум, потрібні для здійснення ідеї: — віра в Бога і в те, що дана ідея згідна з Божими законами; — і любов до людей та до землі, серед яких і на якій має здійснюватись дана ідея”.

проф. Йосип Лось

OD REDAKTORA

W nasze dni stworzono kolosalne możliwości dla środków przekazu masowego, ale nas coraz mniej zachęca się do myślenia, natomiast zaprasza się jedynie do reagowania oraz akceptacji wyrażonych w formie krótkich haseł przekonań. Sprowadzanie dyskusji pomiędzy ludźmi do sprymitywizowanych wniosków oraz dogmatycznych stwierdzeń propagandystycznych postulatów jest przejawem despotyzmu oraz niszczy ludzką naturę. Rzeczywistość jest skomplikowana, a szczególnie w obecnym okresie globalizacji, kiedy to suwerenność historyczna doznała rozproszenia.

Ludzie potrafiliby podwyższyć swój poziom humanizmu, gdyby mentalnie sięgnęli sedna produktywnego dziedzictwa narodów, dogrzebywali się przyczyn wszechobecnego kryzysu moralnego i ekologicznego. Publicystyka światopoglądowa jako swoista awangarda ducha powinna pomóc wszystkim instytucjom społecznym oraz twórcom zespołom dokonać strukturywania umysłów, uczuć oraz woli narodów. Realizować te postulaty mogą dziennikarze mający dobrze rozwinięte poczucie obowiązku **służby na rzecz prawdy, kształtowania się dusz oraz mobilizacji sumień.**

Uczciwe i prawdziwe słowo potrafi odkryć i utrwalić całościowe pojmowanie rzeczy, przejaśnić myśli, wzmocnić uczucia. Można o tym powiedzieć też tak: potrafi ono obnażyć “wczoraj”, zmobilizować “dzisiaj”, przejaśnić pojmowanie “jutra”. Otóż więc każdy powinien dokonać wyboru: czy zostać współtwórcą zasadniczo nowej cywilizacji powstałej na bazie kultury, czy pozostać jedynie trybikiem w bezdusznym mechanizmie “popularności”? Prawdziwa publicystyka niewątpliwie nasila ludzkie żywotwórcze odruchy, uszlachetnia duszę.

Będąca działaniem uduchowionym twórczość reprezentuje wielu dziennikarzy, którzy wolność traktowali i nadal traktują nie instrumentalnie, a jako swoiste dołączanie się istotnych sił do wyższych sensów bytu, jako wspieranie dogłębnego znaczenia wartościowego braterstwa ogólnoswiatowego. Poza tym oni uświadamiają te sensory historycznie, ponieważ nie istnieją czasy na zawsze skryształizowane. A także nigdy nie poniżają się do roli fałszywych arbitrów, moralizatorów lub inkwizytorów. Otóż więc obecnie zaistniała konieczna potrzeba:

1. dokonania sumiennej oceny twórczości dziennikarzy (publicystów) w kategoriach moralności. “Uzasadnić to, co wieczne” (Mykoła Gogol) znaczy uratować “duchową równowagę myśli” (Andrzej Szeptycki) po to, by wyodrębnić ideał, twórczo uporządkować przestrzeń oraz “nie dać złu przepustki” (Jan Paweł II);

2. na poziomie naukowym, z udziałem ekspertów praktyków, uczonych teoretyków, aktywnych i myślących konsumentów informacji dojść do tego, jak zahamować proces przekształcania się dziennikarza myśliciela w kreatora wizerunków, zjawisko wypierania się twórczości na korzyść obsługi najnowszych technologii, z udziałem jakich światopoglądowych oraz stricte zawodowych zasobów ukierunkować człowieka na pojmowanie wolności człowieczeństwa jako wolności przede wszystkim kultury. Wolność słowa — to prawda. Twórczość bez wiary traci swoją podstawę. One przecież wymagają moralnie skryształizowanej duszy, wysokiego poziomu rozwoju intelektualnego tych, co proponują informację sensowną, konstruktywną, sprawiedliwą, taką, która uwalnia, a nie zniewala. Naukowo-społeczne uzasadnienie wolności mediów nie wystarcza;

3. określania wszechstronnie uzasadnionych kryteriów organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkole wyższej, przecież wydziały, oddziały dziennikarstwa — to przede wszystkim kuźnie myśli światopoglądowych. Zdobyć wykształcenia pozwala na przyswojenie sztuki wykorzystywania informacji. To ona w przyszłości winna przyczynić się do rozwoju profesjonalisty, czyli człowieka z misją, jak również rozwijać całościowe pojmowanie rzeczy, kiedy wyraźnie się uświadamia globalną więź pomiędzy ludźmi oraz wewnątrz organizmu narodowego, jak również pomiędzy narodami, kulturami i cywilizacjami. Wszystko zależy od szlachetnej motywacji, która jest częścią składową fundamentalnego przygotowania też nauczycieli dziennikarstwa — musimy usunąć taki stan rzeczy, kiedy kompetencja, inicjatywność, systemowe myślenie naukowe, ofiarna służba na rzecz najwyższych ideałów oraz talent pedagogiczny są traktowane jako coś wrogie dla obecnego systemu. Jednocześnie musimy zadbać o wstępne poznanie potencjalnych studentów szkoły wyższej. Nie mając powołania (“srodna praca” — Skoworoda), absolwentom szkół trudno w całości pojąć i osiągnąć sens zawodu dziennikarskiego, który coraz bardziej przekonująco przekształca się w “pierwszą władzę”.

Monografia zbiorowa ukraińskich i polskich uczonych, absolwentów szkoły wyższej porusza zagadnienia związane ze współczesną kulturą medialną: kontent, koncepcje, doświadczenia “cywilizacji opinii”, kryteria autentycznej demokracji społeczeństwa, która nie może istnieć bez dziennikarzy mających solidne wykształcenie zawodowo-etyczne, posiadających umiejętność pisania przemyślanych, głęboko uzasadnionych artykułów i sensownych komentarzy. W artykułach należących do zbioru zbadane zostały podstawowe aspekty pozytywnej roli oraz pułapek związanych ze społeczeństwem informacyjnym, zagadnienia komunikatywistyki jako dynamicznego zjawiska współczesności, wpływy siły rozumu, płodności myśli, elokwencji faktu; określone zostały twórcze części składowe dialogu, specyfika deontologii dziennikarskiej, problem niepodległości dziennikarza, który pracuje na rzecz prawdy i sprawiedliwości, ma być oddany człowiekowi będącemu bogopodobnym fenomenem. Obecny układ prawny, przepisy etyki zawodowej dziennikarzy większości krajów nie traktują człowieka jako zintegrowanej osobowości, rozpatrując go jako wykonawcę określonych ról i funkcji. Omówione zostały też inne aktualne zagadnienia.

Prawdziwa twórczość naukowa i publicystyczna, tak samo jak każde pozytywne zjawisko społeczne, musi mieć ściśle określone **podstawy** światopoglądowe, utrwalone **tradycje**, niezmiennie **kryteria**. Dynamiczny rozwój sfery medialnej zmusza do weryfikacji utrwalonych stereotypowych kierunkowskazów związanych z zagadnieniami niepodległości, opozycji, krytyczności mediów, pojęć “czwarta władza”, “informacja — to towar”, “ranking”, “obiektywność”, “media — pośrednik”, “operatywność informacji”, “jakościowe gazety masowe”, orientacji na postulat “popyt stwarza podaż” oraz in. Na ten temat coraz częściej piszą odpowiedzialni badacze mediów oraz doświadczeni praktycy dziennikarstwa światowego. Zawsze musimy pamiętać celną we wszystkich czasach myśl uczonego i publicyisty Wjaczesława Łypyńskiego: “Nawet najtrudniejsze zadanie może być wykonane, jak jest żywiolowe, naturalne pragnienie go wykonać, — precyzyjna idea, która uświadamia pragnienie, wola i rozum, niezbędne do realizacji idei: wiara w Boga, w to, że ta idea jest zgodna z prawami Boga; — oraz miłość do ludzi i do ziemi, wśród których i na której ma się realizować ta idea”.

Prof. Josyp Łoś

FROM EDITOR

Great opportunities have been created for mass media nowadays. However, further and further we have been less stimulated to think about things but just react and perceive beliefs expressed in short slogans. Meanwhile, it is despotic and destructive for the human nature to cut discussions to primitive conclusions and dogmatic statements of propaganda postulates. The reality is complex, especially nowadays, in time of globalization when historical sovereignty has been scattered.

People may enhance their level of humanity, if they mentally reach a substantial core of the prolific heritage of nations, if they find out the reasons of the worldwide spiritual and ecological crisis. *World-view publicistics* as a spiritual vanguard should help all social institutions and creative groups to structurize the intellect, sensation, and the will of nations. Journalists with sophisticated and highly developed sense of duty **to serve the truth, elaboration of the soul and mobilization of conscience** may and are obliged to help the information consumers to look beyond the bounds of simplified and superficial judgments as well as recognize ingenious manipulative mechanisms of the powers that be, the owners of the corporations, and their advocacy in entirely commercialized mass media.

Honest and truthful word is able to inoculate an integral view of things as well as explain thoughts and straighten feelings. In other words, it may uncover the notion of 'yesterday,' mobilize the notion of 'today,' and clarify the notion of 'tomorrow.' Hence, everyone should make a choice either to become a coauthor of the fundamentally new civilization on the basis of culture, or remain just a conjuncture rivet in a soulless machine of fame. *Authentic publicistics* intensifies light vivifying fundamentals in human nature and ennobles soul without fail.

Creativeness as sublimated action represents numerous journalists who have been interpreting freedom not instrumentally but as a joining of substantial virtues to the highest senses of existence and a support of a profound meaning of a valuable global brotherhood. Moreover, they (journalists) realize those senses in the context of history as there are no times that would be crystallized for good. They would never play shameful role of false arbiters, moralists, and inquisitors. Therefore, the following things need to be done:

1. Conscientious assessment of journalistic and publicistic creative work within the moral categories. "To substantiate eternity" (*Mykola Hohol'*) means to save "the spiritual mind balance" (*Andrey Sheptycky*) in order to sift the ideal, to arrange the space artistically, but not give "the ticket to evil" (*John Paul II*);

2. To determine on scientific level with help of experts-practitioners, scholars-theorists, and active and thoughtful information consumers how to cease the process of the transformation of a journalist-thinker into image-maker, the process of displacing of creativeness into serving the newest technologies. How and with what world-wide and purely professional recourses one can give a human the guidance on comprehension of mankind freedom as a freedom of culture first and foremost. The freedom of speech — is truth. Creativeness without faith loses its basis. They have demanded moral souls, high intellectual level of those who offer constructive, fair information that liberates but not enslaves. Sociological argumentation for mass media freedom is not enough.

3. Determination of thorough proved criteria of the organization of educational process in higher school as journalistic departments and chairs are first and foremost 'forge' of world-wide ideas. Education — is mastering of art on how to use the information. For the future professional (i.e. person of mission), it should develop an integral view on things when one can distinctly realize a global connection between people both inside the national organism and in-between nations, cultures, and civilizations. It depends on generous motivation that is a part of a fundamental preparing of teachers of journalism themselves. We should oust the situation when competence, initiativeness, and system research thinking along with sacrificial serving the highest ideals and pedagogical talent are considered hostile within this momentary system. At the same time, we should previously examine our future potential students in the higher school. Without vocation ("allied work" by Skovoroda) school-leavers can hardly understand and comprehend the entire aureole of the creative profession that has been changing into the 'first estate' more convincing each time.

The collective monograph of Ukrainian and Polish scholars along with graduating students is dedicated to the modern media culture and particularly to its content, concepts, experience of "the civilization of thoughts," and criteria of authentic democratic society that cannot exist without highly educated journalists who are able to write well-considered and thorough argued articles and thought-out commentaries.

Some crucial aspects of positive role as well as numerous traps of information society, of communication science as a dynamic phenomenon of the present time, influence of the intellectual power, thought creativeness and fact expressiveness have been studied in various articles of the actual collection. Also, some creative components of the dialog, peculiar features of journalistic deontology and independence of journalists who serve the truth and justice; devotion of a human being as a God-created phenomenon have been analyzed in this miscellany. Present legal order as well as norms of professional journalistic ethics in most of countries do not perceive human as an integral personality, but only within its determined roles and functions. Here, some other crucial problems have been raised.

Original research and publicistical creativeness as well as every salutary social occurrence should have distinct world-wide **foundation**, polished **traditions**, and firm **criteria**. A dynamic development of the media sphere has engaged us to reexamine some fixed stereotypes and reference points on independence, opposition, media literacy, such concepts as 'the fourth estate,' 'information is goods,' 'rating,' 'objectivity,' 'mass media as a mediator,' 'informational promptness,' 'quality mass media,' reliance upon a statement that demand breeds supply, etc. Numerous responsible media researchers and experienced practitioners of the world journalism have been writing on those issues more often nowadays. Whatever happens, we should remember a brilliant thought by Vjacheslav Lypyns'ky, a prominent Ukrainian researcher and a publicist, who wrote: "Even the most complex task can be carried out if there are innate natural willing, a distinct idea that realizes its wish, will and mind that are required for the realization of the idea, belief in God and in the fact that this particular idea is concerted with God's postulates, and love to people and land where and with whom that idea should be fulfilled."

Prof. Yosyp Los

розділ

Орієнтири сучасної медійної сфери

(методологія, теорія, практика)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ

Нагадаємо значення слів. ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ — ставлення людини до фактів, явищ навколишньої дійсності з огляду на їхню важливість, значимість; вибіркове ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, система її установок, переконань, переваг, що виражаються в її поведінці¹. СВОБОДА — 1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень у суспільно-політичному житті якої-небудь верстви або всього суспільства; воля. // Державний суверенітет. 2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т ін. 3. Життя, існування і т. ін.. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд. 4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі. *Свобода слова*. 5. Філософська категорія — можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства. 6. Легкість, відсутність утруднень у чому-небудь. 7. *заст., рідко*. Простота, невимушеність у поведженні. 8. *розм., рідко*. Вільний від праці час². ТВОРЧИСТЬ — 1. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей³.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми про ціннісні орієнтири свободи творчості зумовлена потребою зупинити процес тотальної комерціалізації духовної сфери, яка по суті не повинна вимірюватися зиском, умонастроєм вигоди, відтак — пониження людини до рівня функції. Рівно ж — доконечною вимогою мобілізації людських сумнівів, мислення, шляхетної волі діяти в ім'я вищих вартостей. Ми не повинні погоджуватися на нав'язане медіа-магнатами перепрограмування неправди й маніпуляційних ресурсів під виглядом впровадження нових технологій та “модернізації” інформаційного суспільства. Цинічне питання Понтія Пилата “Що є правда?” (Івана 18:38) нинішні пилати від журналістики релятивізували; вони не тільки натякають на її примарність, але й відверто нападають на саму суть правди (суспільствам нав'язано стереотипи “У кожного своя правда”, “Абсолютної правди немає”, “Правда відносна”, “Anything goes” та ін.). Але правда не може бути справою особистого погляду. Давно наводилися такі аргументи: життя має сенс або немає; людська душа або невмируща, або смертна; слово або визволяє,

¹ Див. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2002. — С. 1366.

² Там само. — С. 1109.

³ Там само. — С. 1234.

або поневолює. У кожному випадку може бути тільки одна правильна відповідь — правдива, або фальшива; обидві не можуть бути правдою.

Як відомо, усі нові ідеї мусять пройти чотири етапи: 1. Про ідею не говорять, а лише знизують плечима; 2. Про ідею говорять, але іронічно; 3. Ідея починає звертати на себе загальну увагу, тому опоненти (протівники, вороги) намагаються її задушити — завзято, усім набором аргументаційного арсеналу; 4. Нарешті, очищена від усілякого намулу, нова ідея знаходить загальне визнання. Під сучасну пору ідея переходу до нових моделей суспільства, влаштування буття у вселенському вимірі, оскільки комерційно-маніпулятивна цивілізація збанкрутувала й не може вже віднайти динаміки перетворення, — переходить у четверту стадію. Свого часу архаїка перейшла до етапу варварства (витонченіший варіант “око за око”), відтак — до цивілізації, яка нині остаточно вироджується. Насамперед — у світоглядному вимірі.

Морально чутливі фахівці, публіцисти ставлять такий діагноз: сучасна технологічна цивілізація увійшла у фазу злякисного переродження. Навіть найвищі зв'язки між людьми — сім'я, віра, кохання, приятельські стосунки — комерціалізуються. Так звана “міжнародна елітарність”, ігноруючи релігійне й національне сумління, відкидає бачення світу у формі вічності (*Sub specie aeternitatis* — Спіноза).

1. ЖУРНАЛІСТИКА “ТЕХНОЛОГІЧНОГО ТЕМПУ”?

Оскільки нас передовсім цікавить процес медіатизації усіх аспектів життя, функціонування інформаційного суспільства, мусимо зважати на чітко окреслені тенденції. Властиво, багато скажуть нам акценти концептуальної статті публіциста американської газети “The New York Times” Ніла Габлера (Neal Gabler) “Кінець світу ідеї”. Автор починає з промовистого факту: часопис “The Atlantic Monthly” зарепрезентував “14 найбільших ідей року”. Виявилось, що усі вони якнайбанальніші, “це радше спостереження”. Давніше ідеї викликали запеклі дебати, інспірували мислення, започатковували революції й фундаментально змінювали наш спосіб розуміння і осягнення світу. Згадано Альберта Ейнштейна, Денієля Белла, Карла Сагана та ін. Навіть самі ідеї набували розголосу: наприклад, “смерть ідеології”, “засіб комунікації і є комунікацією”, “містика жіночості”, “теорія Великого Вибуху”, “кінець історії”. Оригінальна ідея могла з'явитися на обкладинці тижневика “Time”.

Нині ідеї не цікавлять загал. Щораз більшою мірою живемо у світі постідеї. Сміливі ідеї властиво є *passé*. Щораз менше інтелектуальних дебатів у якісній пресі, бракує мислителів. Суспільно-культурні видання рідко вдаються до вміщення есеїв. Натомість шириться візуальна культура, зокрема серед молоді — форма, в якій ідеї практично не знаходять вираження. Парадокс полягає у тому, що знаємо більше, але щораз менше мислимо. Автор вдається до метафори: “забагато збіжжя на борошно”. Наведемо ключовий аргумент: “У минулому ми нагромаджували інформацію не тільки для того, щоб здобути знання. Це був початок. Рівно ж ми нагромаджували інформацію, аби перетворити на щось вартісніше, ніж факти, і набагато корисніше — в ідеї, які упо-

рядковували інформацію. **Ми прагнули не тільки пізнати світ, але й по-справжньому його зрозуміти, — це є найважливішою функцією ідеї. Великі ідеї пояснюють світ і допомагають нам зрозуміти себе навзаєм**⁴.

Ідеї сьогодні вважаються непрактичними, приносять мало користі. Величезний масив інформації, переважно примітивної, уривчастої не сприяє розширенню інтелектуальних горизонтів. Домінують поверхові опії або власні прозаїчні вчинки. Антимислення очевидне. Відтак, наслідки для суспільства можуть стати фатальними. Ідеї — це не лише інтелектуальні ігри. У всіх царинах бракує імпульсів для розв'язання щораз складніших проблем. Певна річ, останнім часом здійснено блискучі винаходи, можна зіслатися бодай на Стівена Джобса з Apple. Це змінює наше життя, але рідко спричиняє зміну нашого мислення. Тим часом світоглядно-орієнтаційна сфера порівняно з організаційною та технологічною, буквально занепадає. Але ж світом по-справжньому рухають ідеї, а не інтереси. Американський публіцист, політичний коментатор і викладач культурознавства в університеті Південної Каліфорнії Ніл Габлер так завершує свої розмислення: “Ми стали інформаційними нарцисами, які мало цікавляться будь-чим, крім себе і свого оточення. Не обходить нас нічого, тож, якби нині раптово з'явилися Маркс чи Ніцше, проголошуючи свої ідеї, ніхто не звернув би на це уваги, тим паче провідні медіа, бо вони навчилися підготовувати наш нарцисизм. Майбутнє заповідається як епоха щораз більшого напливу інформації. Будемо вже знати все. Але ніхто не буде думати. Подумаймо про це”⁵.

Такі, хоч і надмірно алармістські, оцінки повинні змусити нас принаймні замислитися. Адже речники безоглядної свободи творчості у системі так званого інтернет-журналізму нав'язують присутньо тоталітарний варіант маніпуляції суспільною свідомістю — ліберальний інформаційний терор відсуває за історичний горизонт основоположні вартості усіх народів, випрацювані упродовж тисячоліть. Маємо справу із зникненням “демаркації добра і зла”, отже, зло може стати абсолютним (думка Ж. Бодріяра, французького філософа, соціолога і культуролога, людини, яка **любила мислити**, вважала свої тексти “метафізичними розмисленнями”, відкидала псевдополітичний дидактизм, “трениувалася” у парадоксальній проникливості⁶).

В одному з номерів польської газети “Rzeczpospolita” (тижневий додаток “PlusMinus”) вміщено блок матеріалів під загальною рубрикою “Новий мережевий світ”. Головний редактор видання Томаш Врублевський у своїй колонці вмістив коментар у вигляді листа до знайомої під заголовком “До приятелів, втрачених на Facebook”. Оцінюючи нові винаходи у комунікативістиці, наводячи дані про те, що на Землі вже понад 845 мільйонів людей контактує на Facebook, відтак — “відкриваються нові горизонти”, автор, тим не менше, налаштований скептично: “Слово писане має здатність об'єднувати. Натомість слово без виразу і

⁴ Цит. за: Forum. — 2011. — 12-18.09. — С. 19.

⁵ Там само. — С. 20.

⁶ Див.: Le Figaro — 2005 — 24.03.

мети зуміє роз'єднувати навіть таких приятелів, як ми. Коли перестаємо ділитися думками, а тільки перекидаємо електронні варіанти слів, кліше, шаблони, тоді зі слів виростають мури. Те, що випало нам на Facebook, — це не зв'язок, це карикатура взаємовідносин. Так само свого часу глузувате телевізійне шоу було пародією людських емоцій, ... аналогічно фейсбуківі відносини стали пародією міжлюдських контактів”⁷.

Але найпереконливішими є судження Ярона Ланієра (Jaron Lanier), одного з візіонерів і винахідників, який спричинив цифрову революцію, появу “віртуальної дійсності”. Він застерігає від загроз, що створює Інтернет для якості міжлюдських контактів. Маючи сумніння, Ланієр підготував статтю “Цифровий маоїзм”, есе “Перестороги перед мережевою спільнотою”, а також книгу-маніфест “Ти не гаджет” (“You are not a gadget”). Польська газета відтворює чільні думки творця технології “віртуальної дійсності”, які акцентують увагу на фальшивих ідеалах мережі. Наприклад: “Чи хтось має щось цікаве для комунікації online?”, “Візія відкритого Інтернету вже мало має щось спільного з дійсністю”, “Чи можна передбачити, хто послуговуватиметься моїми даними за 20 років?”.

Коментатор щоденної газети “Факт” Лукаш Важеха (Lukasz Warzecha) у цьому ж номері міркує над тим, як глобальна мережа змінила наш спосіб мислення про світ та інших людей. Базуючись на даних наявності інтернаутів у КНР (понад 420 мільйонів), смартфонів у США, Африці та інших регіонах світу, автор тим не менш не вдається до апологетизації явища, сумнівається щодо тези про те, що “Інтернет — найдемократичніше мас-медіа”. Облудою є твердження про ідентичні можливості й права користувачів мережі. Звісно, доступ до Інтернету перестав бути доменею втаємничених. Але для більшості людей важливий сам доступ до мережі, інформація присутньо їм не потрібна, тим паче для зіставлення, аналізу, висновків. Другий бік медалі: інформаційний смітник; щораз важче знайти у зливі даних те, що справді має вартість. З'явилася своєрідна еліта, яка складається з тих, які знають, як і що шукати. Принагідно додамо, що найвартісніша інформація системного характеру практично доступна небагатьом, оскільки маємо парадокс: демократизація інформації породила групу обраних (переважно з космополітичної еліти. — *Й. Л.*).

У 1996 році піонер Інтернету Джон Перрі Барлоу (John Perry Barlow) оголосив маніфест, в якому йшлося про еру нової вітчизни розуму: кіберпростір збудує відносини, обмін і чисту думку. Піонерам цифрового світу — інакше, ніж їх попередникам з давніх епох, які виселяли автохтонів і привласнювали їхні землі — ввижалася побудова власного королівства у віртуальному світі, світова демократія, своєрідна агора громадянського суспільства, нові суспільні відносини; у перспективі ліквідації фізичних, суспільних і етнічних відмінностей мало з'явитися небесне суспільство. Нав'язувалася теж ідея відкритості на світ, в якому усі старі міжсистемні конфлікти будуть розв'язані — такий світ став би формою втечі від реальності. Однак супроводжуючий розвиток Інтер-

⁷ Див.: Rzeczpospolita, PlusMinus. — 2012. — 18-19 lutego.

нету меркантилізм з часом розбудив голоси критики. У відомому есе “Каліфорнійська ідеологія” (The Californian Ideology) соціологи Річард Барбрук і Енді Камерон (Richard Barbrook and Andy Cameron) застерігали, що створюється новий віртуальний клас шалених індивідуалістів, зазомбованих інформатиків, водночас — система економічного лібералізму без соціального підґрунтя. Ці передбачення підтвердилися. Паче того, мережа підпала під пильний контроль.

Над подібними проблемами міркує німецький журналіст Флоріан Рьотцер (Florian Rötzer), який спеціалізується в інтернетовій тематиці; за освітою філософ, став відомим завдяки інтерв'ю з теоретиками медій, від 1996 року — головний редактор інтернетного журналу Telepolis. Його фундаментальну статтю під промовистим заголовком “Cyber alles” надрукував впливовий французький журнал-дайджес “Courrier international”. Фахівець найвищого рівня дає нам ключ до розуміння мотивів і планів претендентів на підпорядкування світу своїм комерційним і політичним інтересам. Цитуємо: “Мобільний Інтернет, смартфони, засада **завжди у мережі** (*always on*) і Evernet (всюдисущий Інтернет завдяки нанотехнологіям) змінюють наше життя у несамовитому темпі й перетворюють наші відносини зі спільним простором, яким ділимося з іншими. Мобільна революція здійснюється ще швидше, ніж інтернетна. Чи у кіберпросторі, чи у дійсному публічному просторі, — людей тотально контролюють, особу відтак легко злокалізувати та ідентифікувати”. Ще цікавіше таке його судження: “Своєрідні цифрові еліти створять архіпелаг острівків, дуже тісно із собою пов'язаних і забезпечених охороною; вони відрізнятимуться спроможністю самостійного вирішення, коли, де і на яких умовах увійти чи вийти з мережі... Інших, тобто абсолютну більшість, контролюватимуть, бо ж вони не мають коштів для участі у цій грі”⁸.

Певна річ, у світовій пресі знайдемо значно більше матеріалів, які — або на замовлення, або через нерозуміння, або через безвідповідальність — відсувають на маргінес ціннісні орієнтири життя. Один з останніх прикладів — наповнений зливою цифр, схем і таблиць матеріал Чарлза Артура (Charles Arthur) “Фейс любить біржу” в англійській газеті “Гардіан”. Усе зводиться до гешефту, у підзаголовку акцентується увага на тому, що прибуток Facebook складається переважно з впливів від реклами. Саме це дозволило оцінювати ринкову вартість фірми на 100 мільярдів доларів. Автор бідкається, що фірмі важко опанувати китайський ринок, хоча назагал щосекунди прибуває 7 нових користувачів; найбільше їх у Північній Америці — 53 відсотки. Відверто декларується принцип: “Комерційний успіх фірми залежить від того, чи **збере найбільше даних про користувачів і перекаже їх рекламодавцям**”⁹ (підкреслення наше — Й.Л.).

Ентузіасти Інтернету стверджують, що нині кожний може стати Бобом Вудвортом і Карлом Бернстайном (нагадаємо, що ці журналісти газети “Washington Post” викрили аферу Watergate). Ще якихось десять-

⁸ Цит. за: Forum. — 2011. — 08-21. 08.

⁹ Guardian. — 2012. — 07. 05.

п'ятнадцять років тому зі сторінок багатьох фахових наукових і загальнополітичних видань не сходили декларації про те, що Інтернет — це інфраструктура нашого цифрового майбутнього та гарант більшої прозорості у політиці, котрий допомагає зміцнити демократичні структури; рівно ж безапеляційно стверджувалося, що жоден інший вид медіа не сприяв такому необмеженому потоку інформації, не оглядаючись на наявні державні та культурні кордони, наповнив новим життям такі принципи, як свобода слова та плюралізм думок, став політичним інструментом великого радіусу дії. За задумом, Інтернет мав збільшити і ущільнити контроль над владою.

Скептики відповідають: сталося навпаки, оскільки вартісні інформації губляться у масі хламу; крім цього, блогери і громадські журналісти ніколи не замінять професіоналів, на яких — власне через спустошення, спричинених в мас-медіа Інтернетом, — вже не вистачає коштів. Громадянська журналістика доволі часто є карикатурою на журналістику, особливо це помітно, коли на потужні портали присилають прімітивні світлини про автомобільні катастрофи, злісні плітки та ін. Маємо таку ж ситуацію, як і в друкованій пресі — найвищий тираж мають бульварні видання, у яких домінує кіч, найбільшою аудиторією можуть похвалитися телепередачі, в яких домінують сюжети і коментарі про катастрофи, політичні потасовки, житіє олігархів, “зірок”, кримінальні й порнографічні фільми. Інтернет найбільше змінив ставлення до приватної сфери життя. Демонстрування непристойностей (ексгібіціонізм) стало масовим. І тут виникає ще одна гостра проблема.

Йдеться про анонімність. Подамо спочатку судження польського журналіста: “Анонімність є для багатьох квінтесенцією мережевої свободи, але водночас стає причиною однієї з найбільших патологій. Ніколи раніше люди не мали можливості безкарно... та інтенсивно давати волю власним фрустраціям, злості, хамству. Це створило серйозну етичну й філософську проблему, якої раніше не було. Як узгодити право на свободу вислову з відповідальністю за слово і правом на мережеву анонімність? Відповіді не дає жодна із систем політичної філософії. Навіть інтегральні ліберали не є прихильниками безвідповідальності за власні дії і слова — навпаки”¹⁰.

Принагідно висловимо власну думку щодо анонімної журналістики, а також, скажімо, таємних і анонімних виборів влади, чим хизується Захід. Загальноприйнятим є стереотип про громадянське суспільство. Не заперечуємо його переваги над диктатурами різних варіантів. Водночас — **хіба громадянин не повинен відкрито, сміливо, відповідально висловлювати своє бачення ситуації в країні, у своєму професійному середовищі, рекомендувати альтернативне вирішення проблем? Хіба така творча особистість, як журналіст (публіцист) — людина місії може бути моральним та інтелектуальним боягузом, “вмивати руки” у ситуаціях, коли на карту поставлено саму правду буття, долю цивілізації загалом? Хіба припустимо, щоб творча особистість резигнувала**

¹⁰ Там само.

з відповідальності за можливі або свідомі неподобства, перекручення фактів, наклепи, чим переповнені сучасні медіа, а в інтернеті — й поготів?

Отже, громадянин-анонім є принаймні певним непорозумінням. Посутньо громадянського суспільства у цілісному вимірі досі не сформовано в жодній країні. Тож коли стимулюють закритість волевиявлення ніби-громадян, фарисейство очевидне. Свого часу його так розвінчав фундатор консерватизму ірландець Едмунд Берк, полемізуючи з французькими революціонерами-демагогами: “Ваші законодавці, новатори у всьому, були першими, хто заснував державу на грі і вселив у неї дух гри як її життєве дихання. Головна мета цієї політики — перетворити Францію з великого королівства на велику гральну дошку; обернути її жителів на націю гравців; заповнити грою увесь життєвий простір; змішати її з усіма справами і перемістити усі людські надії й острахи з притаманних їм річищ в пориви, пристрасті і марновірство тих, хто живе, сподіваючись на випадок”¹¹. Великою мірою такою гральною дошкою стала уся західна цивілізація, тому маємо її тотальну моральну кризу.

В ідеальному варіанті Інтернет мав створити необмежений простір дебатів, результатом яких повинні були постати мудрість і добро. На практиці у більшості випадків Інтернет витворив брудний, неприємний базар, на якому взаємно обливаються брудом. **З архетипом шляхетної агори це немає нічого спільного.** Хоча можна навести й позитивні приклади мобілізації суспільної думки — зішлемося на об’єднання людей довкола визнання голодомору в Україні 1932-1933 років геноцидом української нації, на мобілізацію поляків щодо передачі слідства у справі смоленської катастрофи міжнародній комісії. Результат таких акцій був би ефективнішим, певна річ, за особистих контактів. Отож маємо завжди пам’ятати: Інтернет — усього лише знаряддя, спосіб користування ним детермінує те, що незмінне, тобто природа людини.

Багаторічний голова Німецького об’єднання журналістів Германн Майн, відповідаючи на питання журналу “Німеччина” про небезпеки свободі преси в епоху інформаційного засилля, чи медіа-революція впливає на журналістську етику, як розвиваються відносини між політикою та пресою, наголосив на критично-емансипаційних запитах медіа, політико-місіонерській свідомості журналістів і дав таку оцінку новим медіа, зокрема Інтернетові: “З одного боку, Інтернет — це великий шанс, а з іншого — велика небезпека. Шанс полягає у вільному доступі до інформації для кожного у таких галузях, де навряд чи можна говорити про свободу. Негативний момент полягає в тому, що цей вид медіа неконтрольований. Немає жодної інституції, яка б контролювала Інтернет. Веб неможливо контролювати, і тому тут криється велика небезпека зловживань. Все частіше чуємо про порнографію в мережі, про радикальні політичні заклики або ж про очорнювання політиків. Оскільки авторам гарантована анонімність, то нерідко в Інтернеті по-

¹¹ Берк Едмунд. Законодавство і соціальна структура. — Консерватизм, Антологія. — К., 1998. — С. 444.

ширюються різні підозри або злісні плітки. З цього матеріалу постають цілком безпідставні повідомлення. Такою є ціна неконтрольованої свободи”¹². Відтоді минуло 12 років. Як бачимо, навіть такий обізнаний фахівець не передбачив пасток для “вільного доступу до інформації”, не кажучи про її якість, а також можливості контролювати Веб.

Важливо, що фахівці з різних ділянок технологічної сфери приєднуються до думок гуманітаріїв щодо надмірної глорифікації цифрового світу, Інтернету та ін. Останній приклад: візіонер Інтернету Девід Гелернтер (David Gelernter), стверджуючи поверховий характер електронних медій, які є загрозою для значення і вартості слів, переконаний, що захоплення папером повернеться. “В інший спосіб оцінюю дійсність, оскільки не люблю комп’ютерів, неохоче користуюся ними”, — до такої декларації експерта з інформатики варто дослухатися. Так само має рацію інтелектуальна зірка світу Славој Жіжек (Slavoj Žižek) зі Словенії. У контексті нашого дослідження слушне, зокрема, таке його уточнення про ціну свободи: “Інтернетні книгарні, наприклад, Amazon, не надаються до пошуку книг. Там щонайбільше можна замовити книгу, про яку ви вже знаєте. На цьому власне полягає різниця між газетою та Інтернетом. Мережа настільки велика, що видає інформацію тільки на тему того, що шукаємо. **Читаючи газету, можна натрапити на щось, про що не маємо жодного поняття. Маю на увазі, певна річ, добрі газети**”¹³. Ще переконливішою можемо вважати думку англійського фізика-теоретика, письменника Джона Барроу (Jon Barrow): “У найменшій книгарні ви знайдете більше вартісних думок, ніж їх висловили всі канали телебачення за усю історію його існування”, — це щодо іншого розрекламованого засобу комунікації¹⁴. Можемо додати, що навіть супершвидкісний наступник Інтернету, про винахід якого інформує “The Sunday Times” (2008. — 06. 04), не витіснить того, що склалося тисячоліттями і стало золотим фондом **думки** усіх народів.

Інтернет розвивається шаленими темпами, але без використання текстів з газет і часописів був би порожнім. Як і розрекламовані інші мультимедіа, це — периферія опінієтворчої преси. Електронні медіа і портали й надалі генерують відносно мало унікальної інформації. Головний редактор польської газети “Rzeczpospolita” Томаш Врублевський у ґрунтовній статті “Спрасована преса”, розмірковуючи про тенденції розвитку медійної сфери, наводить дані занепаду американських газет. Водночас критично ставиться до апологетизації нових медій. Наведемо кілька висновків публіциста: “В епоху інформації маємо два паралельні явища. Інформацію безвартісну та інформацію безцінну. Інформації, які повсюдно доступні, та інформації, за які ми готові платити, оскільки можуть змінити наше життя... Читачі хочуть платити, причому багато, за вартісно виспеціалізовані інформаційні сервіси, поглиблені аналізи і креативні коментарі, які є відкриттям... Попит на ексклюзивну інфор-

¹² Боротьба за щоденні заголовки: засилля інформації // Deutschland. — 2000. — № 1. — С. 59.

¹³ Див. Frankfurter Rundschau. — 2012. — 03.01.

¹⁴ Цит. за: Литературная газета. — 2012. — 25 апреля — 1 мая.

мацію та оригінальну точку зору ніколи не зникне... Свого часу газета “The New York Times” у спеціальному додатку “Times Select” пропонувала тексти найавторитетніших коментаторів. Редакція створила щось подібне на біржу. Чим більшою популярністю користувався певний автор, тим більшою була ціна. Зірки, наприклад Девід Брукс, одержували по 5 доларів за коментар. Це було дорожче, ніж ціна газети... Шансом для сучасних газет є поглиблена спеціалізація. Слід обмежувати такі дані й зміст, що наявні повсюдно, тому й маловартісні, натомість доконечно вміщувати унікальні дані з оригінальними коментарями. Газета має виробити своє творче обличчя”¹⁵.

Нас чекають ще грандіозніші науково-технічні відкриття. Однак золотим фондом людства докрайвіку залишатимуться шляхетні думки-мотивації творчості й чесні слова, що визволяють, обнадіюють і пробуджують Богоподібне в людині. Генрі Торо належать такі афоризми: “Нація має увіковічувати себе пам’ятниками думки” і “На нашому шляху ми винаходимо все досконаліші засоби, які ведуть невідомо куди, бо ж мета — недосконала”.

2. ЯКІСНА ІДЕЯ СВОБОДИ

Основа свободи — абсолютизм істини, що просвітлює розум. Від Сократа, який наполягав на пріоритеті справедливості, “вироблення душі” словом оратора (оратори античного світу — перші справжні публіцисти!), біблійних пророків, які пояснювали, що Бог створив людину зі свободою вибирати, Блаженного Августина, який у “Сповіді” нагадав, що Бог подав “грізну осторогу, щоб ми не вважали правди за приватну власність”, Джона Мільтона, який в “Ареопагітиці” захищав свободу вислову, преси, книгодрукування, довів абсурдність цензури — в ім’я “бажання бачити свою країну вільною”, а також обґрунтував принцип свободи преси як засіб пізнання істини, Стюарта Мілля, який в етюді “Про свободу” вказував, що переслідування чужої думки і пригнічування чужої індивідуальності слід трактувати як злочин перед людством, Тараса Шевченка, який обґрунтував принцип свободи як істину (найбільший моральний авторитет ХХ століття Іван Павло II уточнив цю думку таким чином: свобода без істини — шлях егоїзму), Івана Франка, який закликав: “Не мовчи, коли гордо пишаючись, велегласно брехня гомонить...”, до сотень інших речників народів, які сповідували моральний тип мислення, — виразно бачимо цілісне розуміння взаємопов’язаних принципів: **свобода — істина — відповідальність**. Нагадаємо, що у 1695 році Англія першою серед сучасних держав відмінила цензуру, що свобода преси як правове поняття вперше проголошена у французькій “Декларації прав людини і громадянина”, у цьому ж ряду — Перша поправка до Конституції США.

Усі ми засвоїли, що марксистська концепція преси передбачала “підривання усіх основ існуючого ладу”, так зване революційне оновлення світу через революції, класову боротьбу та ін.. Однак водночас

¹⁵ Tomasz Wróblewski. Sprasowana prasa. — PlusMinus. — 2009. — 28-29 marca.

справедливим буде зазначення дуже важливого, принципового аспекту творчості: молодий Маркс, який ще стояв на демократичних позиціях в оцінці явищ дійсності, при тому редагуючи “Рейнську газету” (1842 р.), у статті “Дебати про свободу друку” предметно, з глибоким розумінням перспективи друкованого слова писав:

“Вільна преса — це пильне око народного духу, втілене довір’я народу до самого себе, промовляючі узи, які з’єднують окрему особу з державою і з цілим світом; вона — втілена культура, що перетворює матеріальну боротьбу на духовну й ідеалізує її грубу матеріальну форму. Вільна преса — це відверта сповідь народу перед самим собою, а щире зізнання, як відомо, рятівне. Вона — духовне дзеркало, в якому народ бачить самого себе, а самопізнання є першою умовою мудрості. Вона — дух держави, який доставляється в кожну хату з меншими витратами, ніж матеріальний засіб освітлення. Вона всебічна, всюдисуща, всезнаюча. Вона — ідеальний світ, який невпинно б’є джерелом з реальної дійсності і у вигляді всезростаючого багатства духу назад вливається в неї животворним потоком...

Щоб захистити — і навіть для того тільки, щоб збагнути — свободу якоїсь певної сфери, я повинен виходити з істотного характеру цієї сфери, а не з її зовнішніх відносин. Але хіба віддана своєму характерові, хіба діє відповідно до благородства своєї природи, хіба вільна та преса, яка опускається до рівня *промислу*? Письменник, звісно, повинен заробляти, щоб мати змогу існувати і писати, але він у жодному разі не повинен існувати і писати для того, щоб заробляти.

Коли *Беранже* співає:

*Живу для того лиш, щоб пісні творити,,
Та в разі, о пане, своє втрачу місце,
То пісні я буду творити, щоби жити, —*

то в цій погрозі криється іронічне зізнання, що поет перестає бути поетом, коли поезія стає для нього засобом.

Письменник аж ніяк не розглядає свою роботу як *засіб*. Вона — *самоціль*; вона такою мірою не є засобом ні для нього, ні для інших, що письменник приносить в жертву її існуванню, коли це потрібно, своє особисте існування. Подібно до релігійного проповідника, — хоч і в іншому розумінні, — і він також дотримується принципу: “коритися більше богу, ніж людям”, — людям, до числа яких належить і він сам із своїми людськими потребами і бажаннями. Але що було б, якби до мене прийшов кравець, якому я замовив паризький фрак, і приніс би мені римську тогу на тій підставі, що вона, мовляв, більше відповідає вічному законові краси!

Найголовніша свобода друку полягає в тому, щоб не бути промислом. Письменник, який зводить пресу до звичайного матеріального засобу, як кару за цю внутрішню несвободу заслуговує зовнішньої несвободи — цензури; а втім, і саме його існування є вже для нього карою¹⁶.

¹⁶ Дебати шостого рейнського ландтагу. Стаття перша. Дебати про свободу друку і про опублікування протоколів станових зборів. — К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. Т. 1. — К., 1958. — С.62, 72-73.

Опісля Карл Маркс повністю перейшов на “марксистські” позиції й спричинився то того, що преса стала знаряддям “докорінного революційного перетворення світу”. Цілком закономірно Вацлав Гавел довів, що слово Маркса започаткувало усі пізніші ГУЛАГИ. Ще раніше, а саме у травні 1791 року прекрасну декларацію про “Свободу преси” проголосив один з вождів Великої Французької революції Максиміліан Робесп'єр, який закликав об'єднати істиною усі розуми й серця, керуватися “священним іменем свободи й батьківщини”, принципом: “Свобода преси повинна бути повною і безмежною” — водночас за вільне слово проти тиранії революціонерів прирікав на гільйотину “ворогів батьківщини”, що стало предтечею більшовицького пропагандивного постулату “ворог народу”.

Ось чому маємо наслідувати приклад Світлани Алексієвич, яка закликає “залишити чесні свідчення”. Документи. Для ціннісних орієнтирів свободи творчості дуже важливі такі розмилення білоруської письменниці й публіцистки: “Довгим є шлях від реальності до її уречевлення у слові, завдяки чому вона залишається в архіві людства... Я намагаюся не тільки записати, відновити, відтворити дійсність — прагну ще прорватися словом даліше. Щоб це була і правда часу, і якийсь здогад про людину назагал... Я думаю, що ми сьогодні повинні говорити також про відповідальність ідеї... Розлом, розпад, який дістався у спадок нашим поколінням, — не лише радянська, комуністична катастрофа. Наприкінці ХХ століття дві утопічні енергії — соціалізм і фашизм — зазнали поразки, бо гвалтували і провокували природу людини. Сам тип сучасної цивілізації (і західної також, не слід плутати, як ми часто робимо, кількість товарів у західних супермаркетах з цивілізацією) переживає кризу”¹⁷. Зі свого боку уточнимо: комунізм у варіанті більшовизму не має нічого спільного з утопією; це наперед запрограмоване знищення плодотворного спадку народів, тотальне винищення найкращих людей, ментоцид, геноцид, етноцид. Рівно ж не слід ставити знак абсолютної рівності між фашизмом і нацизмом, у багатьох аспектах ці справді тоталітарні режими продемонстрували різні підходи до буття, хоч у царині культури, як і ленінізм-сталінізм, накидали те, що Орвелл назвав “контролем думок”.

Утвердження могутності преси, послідовна боротьба за правдиве слово тривали постійно. Після Другої світової війни свобода слова була визнана державами-засновниками ООН, у тому числі Україною, як одна з найголовніших демократичних цінностей, необхідних для мирного співіснування держав. У Загальній декларації прав людини 1948 року їй відведено почесне місце, її було включено у преамбулу в переліку основних чотирьох свобод: “Люди повинні мати право на свободу слова і віросповідання та право на звільнення від страху й злиднів”. На цьому також наголошується у статті 19: “Кожна особа має право на свободу думки й слова, що передбачає право не зазнавати утисків за переконан-

17 Докладніше див.: Алексієвич С. Приватизация правды // Литературная газета. — 1994. — 20.07.

ня, а також право шукати, одержувати й поширювати, не зважаючи на кордони, будь-якими засобами ідеї та інформацію”.

Відтоді підготовлено десятки спеціальних номерів газет і журналів, випущено сотні книг, проведено безліч наукових конференцій з проблем свободи творчості, мас-медіа (наприклад, спеціальні номери про свободу слова та інформації “Кур’єру ЮНЕСКО” — листопад 1990 р. , “Німеччини” — лютий-березень 2000; “Декларація Віндхука” на основі конференції в Найробі, де журналісти з усіх континентів світу обговорили юридичну базу й економічні умови, необхідні для існування незалежної плюралістичної преси — 1991 рік, з цією подією пов’язане проголошення ООН 3 травня Всесвітнім днем свободи преси; міжнародна конференція “Свобода слова і відповідальність за слово. Роль медій”, проведена у Варшаві 24-25 травня 2007 року). Писання — показовий вияв свободи, і носієм цієї свободи виступає слово. У статті “Свобода слова та сила критики” теолог і педагог за освітою доктор Антє Фольмер (колишній віце-президент Німецького Бундестагу) вважає за потребу брати до уваги такі обов’язки медій: “Погляди та оцінки, переконання та аналіз, вимоги та роздуми, побажання та мрії — із цих цеглинок будується спільний дім одного суспільства, той, котрий ми називаємо “громадськістю”. Без свободи слова неможливі зміни та перетворення у суспільстві, без неї немислимий жоден розвиток. Критика — це той човен, на якому ми відчалюємо від твердині “статус-кво”. Можливість висловлювати “вільну критику” — це ознака громадськості. Її реалізація — це головна заповідь вільного суспільства. Переслідування писемного слова завжди було центральною складовою гноблення, гніту, того устрою, де сильні світу цього вважали за необхідне захищатися від критики та змін”¹⁸.

Опріч інших функцій, **обов’язків** мас-медіа, докладно з’ясованих багатьма вченими, нагадаємо про потребу навчити наймасовішого споживача інформації **мудрості**. Вона не тотожна знанням. **Якість** людського життя визначається не кількістю інформації. Серед журналістів, отже — й серед їхніх постійних читачів, слухачів чимало осіб з енциклопедичними знаннями. Вони вміють користуватися наймодернішими засобами, але не мають елементарних уявлень про моральні універсалії — честь, совість, особисту й національну гідність. Розум стає цинічним.

Знову нагадаємо судження далекоглядних емблематичних постатей народів. Паскаль: “Не в просторі, який я займаю, повинен я шукати свою гідність, а в напрямі своєї думки...Будемо старатися гарно думати: ось початок моральності”¹⁹. Берк: “Коли люди діють спільно, свобода стає **владою**. Поміркувані люди, перш ніж заявити що-небудь, повинні придивитися до того, як використовується **влада**; це особливо потрібно робити, коли маємо справу з новою владою нових людей, про принципи, звички та нахили яких ми знаємо дуже мало — особливо у

¹⁸ Deutschland. — 2000. — № 1.

¹⁹ Паскаль. Думки про релігію. — Львів, 1995. — С.18-19.

ситуаціях, коли ті, які здаються диригентами на сцені, можуть взагалі не бути справжніми рушіями подій”²⁰.

Повернення людині СЕНСУ, віри у високе призначення кожної особистості не виводиться з інформації, знання, навіть розуміння, а є, як доведено, прямим продуктом відчуття людиною в глибинах своєї душі свого **призначення**. А ще доведено, що знання допомагають розкрити сенс буття людського, але зовсім на ньому, знанні, не базується; тим паче не зводиться до його безсистемного і безмірного нагромадження. Інформація, навіть знання, не зігріті почуттям обов'язку пробуджувати Богоподібне в людині, не сповнені вірою, руйнують основоположні опори світу. Релігія і наука сумісні лише за умови дотримання ієрархії: релігія — це світогляд, наука — інструментарій. Йдеться не про демонтаж технологічної цивілізації, а про **шляхетне** використання здобутків науки і техніки. Щоб служити правді й справедливості, журналіст повинен бути **мудрим**, у тому розумінні, щоб його серце було правильно спрямоване, щоб душа була **здоровою**. У такому разі можна максимально наблизитись до Істини, під якою розуміємо встановлені Творцем закони розвитку Універсуму. На зміну нинішнім жантовим орієнтирам, визначеним матеріалістичним нігілізмом, має прийти нова матриця цінностей. Симптоматично, що можемо навести приклади публікацій у поважних виданнях, які доводять вищість реальності над віртуальністю. Так англійська газета “Вартовий” (The Guardian), ставлячи проблему виразно — екран комп'ютера є вікном у світ, але не дверима у нього, — наводить приклади потягу людей до автентичності, живої дискусії політиків, сповненої емоційності; скажімо, майже мільйон глядачів в усьому світі оглядає у кінозалах трансльовані “на живо” оперні вистави з Metropolitan Opera, за останні десять років подвоїлася кількість відвідувачів музеїв та картинних галерей. Магнетизм особистого контакту стає всеохопними. Таким чином, постцифровий світ не стане антицифровим. Технологія лише має полегшити міжлюдську комунікацію²¹.

Додамо, що технологія вимагає уніфікації і нівелювання особистості, натомість **не вимагає самостійного думання — тобто свободи творчості** й прийняття рішення, не кажучи вже про персональну відповідальність за його наслідки. Тимчасом класична література, макротексти, зорієнтовані на виховний ідеал (концепція Григорія Ващенко) духовно збагачують особистість, сприяють нарощуванню потенціалу добра й краси, аби передавати його наступним поколінням. Процес збереження безпосереднього відчуття життя допомагає визначити, хто ми є, отже впливає на те, куди ми підемо. Як віддавна підкреслюють справжні мислителі, творчість треба сприймати як основний атрибут нашого життя, адже вона знаходиться у центрі нашої сутності; без неї світ став би всуціль статичним. А для журналіста **справжня творчість — це усвідомлення ідеалу. Свобода ж обдаровує гідністю, дає відчуття моральності, тобто відповідальності за слово.**

²⁰ Берк Едмунд. Свобода і влада. — Консерватизм. Антологія. — К., 1998. — С. 287.

²¹ Див.: The Guardian. — 2011. — 01.12.

3. ЕТНІЗАЦІЯ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ

В есе “Сон” відомий італійський письменник, філософ, семіотик, теоретик літератури, публіцист Умберто Еко описує нашу цивілізацію, зруйновану після Третньої світової війни: світ без комп’ютерів, Інтернету, інших засобів. Це спонукало журналістів німецької газети “Frankfurter Rundschau” взяти інтерв’ю у цього авторитетного інтелектуала. Подаємо фрагмент публікації. Мартін Шольц (Martin Scholz) запитує: “Однак книга і комп’ютер знаходяться по різні боки барикади?”. Відповідь Умберто Еко: “Впевнений, що через впровадження нових технологій деякі зразки книг стануть непотрібними, наприклад, енциклопедії чи словники... Натомість белетристику важче замінити комп’ютером. Маю на увазі книги, які читають уважно й заангажовано. Цей цілком інший, ніж швидке здобування інформації через Інтернет, вид читання — вимагає зосередженості... Принагідно: комп’ютеризація світу шаленими темпами пришвидшує вирубування лісів... Книги мають чітко окреслені переваги над комп’ютерами: за будь-яких умов, навіть коли вимикають струм, книги подорожують з нами. Ще одне: коли просиджую кілька годин перед комп’ютером — мої очі стають подібними до тенісних м’ячиків. Висновок: дебати про кінець книги — штучні. Тому рік у рік з’являється щораз більше книг”²². Умберто Еко можна вірити, адже мало хто так ґрунтовно дослідив усі види творчості: музики, літератури, культури високої та масової (успіхався власне як теоретик популярної культури). Це — р о з м и с л е н н я про *mondo civile*, тобто сукупність знаків, за допомогою яких людина усвідомлює світ. Філософія креативної асиміляції світу творчим людським інтелектом дає змогу через діяльність зверифіковувати думку. З-поміж сотень блискучих публікацій Умберто Еко варто нагадати книги про ідеальну мову і теорію перекладу “Сказати майже те саме” (*Dire quasi la stessa cosa*). Однак сам він критично ставиться до власного інтерпретаційного коду і не надається на гуру, якому належить побожний послух.

Якщо раніше мова була очищувальною енергією, сьогодні — фатально спрощена, звужена, убога, відтак, маємо підстави говорити про певний параліч творчості. Ось чому мусимо докорінно змінити методологію опанування мовами високої якості. Свого часу відомий письменник, есеїст, блискучий знавець Антики Андрій Содомора опублікував у журналі “Дзвін” цикл есе “Наодинці зі словом”, в яких аналізував українське слово в загальноєвропейському контексті. Гостроактуальними донині залишаються міркування видатного перекладача античної літератури, висловлені під час розмови з кореспондентом газети “День” Яриною Коваль. Чільна думка А. Содомори: “Коли у слові, наче у храмі, — воно живе”. Слово живе тисячоліттями. Ми завжди вертаємося до джерел, таким першоджерелом є Гомер. Мертвих мов не буває, є тільки мертве сприймання. Люди звикли сприймати мову за інформаційними можливостями. Це спрощений погляд. Мова, зокрема

²² Цит. за : Forum. — 2008. — 25.03 — 30.03.

слово, має багато функцій. Слово живе своїми потенційними можливостями, чекає, щоб ми заглибилися в нього і ним живилися”.

Особливі духовні зв'язки України з античністю виявляються у міфах, оспівуванні природи, розумінні принципу “Жити — значить мислити” (думка Цицерона). Коментар А. Содомори: “Мислити у значенні праці серця, душі й розуму — трьох реалій, які, коли є, то ми живемо, коли їх немає, то ми просто існуємо. Сенека казав: Час, який у тебе забирають, чи ти сам його марнуєш, збирай і бережи, бо того, що людина взяла в душу, на відміну від матеріальних благ, ніхто не зможе відібрати. Фактично це — філософія Сквороди”. Пам'ятаймо: автентична Європа (не нинішня космополітична, всуціль зматеріалізована й сфарисейщина) виховувалася на “Моральних листах до Луцілія” Сенеки, “Наодинці з собою” Марка Аврелія, “Сповіді” Августина Блаженного та багатьох інших книгах, що порушували фундаментальні проблеми буття.

Коли ми говоримо про творчість, маємо на гадці той світ, який творить людина. Переважно мова охоплює явища в цілості. Чомусь ми забуваємо велемудрі судження Вільгельма фон Гумбольдта стосовно цього. Отож: “Усе поле думки, все те, що безпосередньо стосується людини, і навіть те, що складає основу краси та мистецтва, доступне душі лише завдяки вивченню мови, через джерело всіх думок і почуттів. Мова завжди залишається тим предметом, за допомогою якого найлегше заглибитися в самого себе, любити світ лише за те, що пізнаєш у ньому самого себе і відчуваєш сум за вищим, що буває лише в стані глибокого усамітнення духу. Той, хто позбавлений цього, тільки наполовину володіє почуттям власної гідності й той завжди лише наполовину щасливий”²³.

Досліджуючи таємничу владу слова в історії людства, переконуємося, що воно може перебудовувати дійсність, рішуче впливати на перебіг подій. Хрестоматійними стали приклади з античних часів, коли завданням ораторів — перших повноцінних публіцистів стало пояснення явищ, спонукання до дій, зачаровування словом; донині неперевершеними є промови Демосфена і Цицерона, цілком заангажовані, оскільки мотиваційно спрямовані на захист, у першому випадку афінської демократії, у другому — республіканського ладу в Римі. Данте, який вивірив літературну італійську мову, Тарас Шевченко, чие “святеє слово” підняло з духовних руйновищ український народ, Джузеппе Мацціні, який сповістив глибоко моральне слово-рушій рідному народові, Олександр Солженіцин, чие правдиве слово вважалося настільки небезпечним, що потрібно було силою засадити письменника в літак і вигнати з рідної країни, відповідальне слово Вацлава Гавела, яке вселяло упевненість у поборенні зла комунізму, Іван Павло II, який найпростішими словами на всіх континентах Землі збуджував гармонізуючі, а не протидіючі пристрасті, сотні інших речників народів — усі вони залишили нам у спадок багатобарвне, семантично багате рідне слово як знак порозуміння, розуміння і спасіння. І донині етнізація мовних процесів

²³ Цит. за: Весвіт. — 1990. — Ч. 3.

неминуча. Адже мова є знаковою системою, спроможною обнародувати зміст нашої свідомості.

Один з найвидатніших філософів ХХ століття Мартін Гайдеггер у збірнику есе “На шляху до мови” доводить, що “тут-буття” (Da-sein) передусім характерне своєю сказанністю, оскільки воно постійно саморозкривається в мові. Нині важливо нагадати ось що: німецький філософ розрізняє істинну мову (die Sage), яка безпосередньо співвідноситься з онтологічною істиною буття і побутову мову (das Gerede), яка є поверховою. Істинна мова артикулює повноту значень; говоріння ж — це розмова-без-коріння, порожня балаканина. На прикладі творчості німецького поета-романтика Ф. Гельдерліна знаменитий філософ переконує, що поезія розкриває найбільше істин. Гельдерлін зумів проникнути у потаємні сховища мови і відкрити її сутність²⁴.

Наскільки перспективними в сенсі збереження “вищої ліги” журналістики — світоглядної публіцистики є висновки М. Гайдеггера, засвідчують результати досліджень сучасних вчених. Зішлемося на переконливий приклад: публікацію в “Независимой газете” (Москва) під заголовком “Яку національність репрезентує ваш мозок?”. Від відповіді на це запитання залежить вирішення моральних дилем. Чим відрізняються люди, які належать до різних культур, а також до різних соціальних груп всередині однієї культури? Вчені наголошують на певній культуроспецифічності. Мови — не різні назви одного і того ж; вони пов’язані з різними типами ментальності. Тому змішування мов при будівництві Вавилонської вежі було не покаранням людства, а його збагаченням. Людству було подаровано різноманітний, взаємодоповнювальний погляд на світ. Отже, мови є різними поглядами на світ. Відтак наука теж і національна, й інтернаціональна, оскільки вона — частина культури. Істина одна, але люди, які належать до різних культур, оцінюють її з різних сторін. Існують раціональні та інтуїтивні концепції морального вибору²⁵. Століттям раніше Іван Франко у програмній статті “Поza межами можливого”, цілком обгрунтовано засуджуючи “духове відчуження від рідної нації”, закликав: “Може бути, що колись надійде пора консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів. А поки що треба нам із чеським поетом стояти на тім:

*У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над все ти повинен любити.*

(Із “Космічних пісень” Яна Неруди)²⁶.

²⁴ Див.: Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів, 1996. — С. 180-207.

²⁵ Ваганов Андрей. Какой национальности ваш мозг? // Независимая газета. — 2012. — 14.03.

²⁶ Див.: Іван Франко. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. — Т. 45 — С. 80.

Акцент очевидний: **вищі міжнародні цілі**. Нинішня глобалізація орієнтується передовсім на зиск і на планетарне зодноріднення, тобто на найнижчі інстинкти та інтереси. А в комунікативістиці — на абсурдний постулат “Попит породжує пропозицію”. Тому мають певну рацію ті фахівці, які застерігають від запобігання перед Заходом. Бо ж нав’язується переважно примітивна англійська мова. У середній і вищій школі, як правило, виховують англомовних біороботів, з егоцентричними орієнтирами. Мови Шекспіра, Діккенса, Фолкнера та інших майстрів пера практично не вивчають. Зрештою, ще Іван Багряний отямлював від “орієнтаційної сверблячки”, нагадуючи, що і автор “Слова про Ігорів похід”, і Тарас Шевченко на нікого не орієнтувалися, а висловлювали своє, одвічне, сокровенне — те, що, власне, й повинно стати критерієм істини; принагідно нагадаємо Геродота, “батька історії” та “мандрівного репортера”, який акцентував на тому, що скіфи (наші далекі предки) мають усього вдосталь і нічого не запозичають в інших.

Ми часто посилаємося на опінієтворчий журнал “Kultura”, який виходив польською мовою у Парижі й послідовно пропагував ідею незалежності України, Білорусії та Литви. Блискучий майстер метафоричного, елегантного слова Євген Сверстюк у статті “Висока ніша Гедройця” так оцінює роль аристократа Єжи Гедройця у шліфуванні гуманістичного мислення: “Усі великі слова втрачають сенс поза культурою... “Нема вільної Польщі без вільної України” — це гасло звучало парадоксально в часи, коли рівень свободи в Україні визначався Кремлем. Але з високої ніші виднілися написи на скрижалях і вічний заклик: “Пізнайте істину й істина зробить вас вільними”. Советські покоління навіть не знали джерела — Євангелії від Йоана”²⁷.

Давно доведено, що за допомогою особливої організації слів з небуття виникали країни, міста, епохи. Мова землю збереже — доводить Галина Козюра у розмисленнях під такою назвою на сторінках “Українського слова” (2008, 20-26 лютого). Рятуюче Слово Ісуса Христа виокремив Вацлав Гавел, протиставляючи йому злісне слово Леніна, ілюзійне слово Фрейда²⁸. Під сучасну пору особливо потрібна така політика культури ментальностей, яка б виховувала потребу прислухатися до думок і почуттів людей інших націй. Найвища мудрість відповідає такому способу мислення, яке не розчленоване на окремі, незалежні одна від одної правдочки, а спирається на масштабні взаємозв’язки істин — відтак упорядковується проникливістю творчої особистості. Як довів Ернст Юнгер, спроможність до поєднувального (комбінаторного) мислення відрізняється від спроможності логічно мислити (і не більше) тим, що в центрі уваги постійно залишається головне, загальне, і людина не розгублюється в окремих деталях. Так вибудовується генеалогія упорядкованих предметів і понять, відчувається їхня внутрішня спорідненість.

²⁷ Сверстюк Євген. Не мир, а меч. — Луцьк. — 2009. — С. 366-368.

²⁸ Слово Гавела. Промова при врученні Премії миру, що надається книготоргівельними організаціями Німеччини. — див.: Атмода. — 1990. — 09.04.

Не забуваймо також про гідність мислення, метою якого є правда. Чомусь ми не вчимося, **як** мислити, натомість пристаємо на “громадську думку” — **що** повинні мислити. Деколи це набирає характеру духовної катастрофи, яка веде нас прямісінько до жахливого психологічного й духовного вибуху, який проявляється у сценах колективної істерії та безумства. Адже не можна змінити тисячолітні традиції індустрією електронних пристроїв і зливою неструктурованої, випадкової інформації без можливості пов’язування з собою окремих фрагментів. Ринок і мода не можуть домінувати над народом, суспільством і державою. Італійський мовознавець Рафаель Сімоні (Raffaеle Simone), аналізуючи нове явище — віртуальні клуби книжки, де нав’язують між собою контакти і дискутують online, доходять несподіваних висновків: “Чи книги електронна і паперова однакові? Ні, існує різниця і витворює прірву між ними: довкола друкованих книг гуртуються люди з крові й кості, які розмовляють, сміються, мають запах і вагу. У колі цифрового читання подибуємо віртуальних осіб, які не можуть зустрітися і доторкнутися один до одного. І які однаково могли б бути аватарами аватарів будь-кого”²⁹.

Наука, журналістська рівно ж, — об’єктивне, аргументоване знання. Наукові знання — не тільки хроніка чи упорядкований реєстр (контент-аналіз), що домінує у позитивістському варіанті, а й інтент-аналіз; не даремно Микола Шлемкевич заснував **науково-публіцистичний інститут**. Якщо ми володіємо словом і образом, то не можемо уникнути метафорики, оскільки часто істина міститься в нюансах, на чому наголошував ще Еразм Роттердамський. Суха констатуюча парадигма спрощує як саме явище публіцистики **думання**, що є метою творчої особистості й потребою сучасного стану знання посутньо, виявилася неспроможною окреслити скриті імпульси впливу на масову свідомість. Згадаймо, що біблійні пророки, пізніше — морально чутливі речники усіх народів, використовували не стільки конкретні факти, скільки моральні повчання, відтак — розтривожували серце й розум, задіювали вищі пласти свідомості. “Духом палайте” (апостол Павло). Не завжди наука може вкласти такі тексти семантичного багатства у прокрустове ложе понять, дефініцій. Заформалізована журналістська наука обґрунтовує пласку соціологію, маніпулятивні дисципліни, на вивчення яких у вищій школі виділяють щораз більше місця (до слова: найгірший і найбільший вид обману — самообман). Вони мають бути поза законом людського сумління.

Російський письменник Володимир Сорокін на сторінках журналу “Огонёк” наголошує на новій версії зла — зубожінні своєї мови. “Вмикаєш телевизор і починає на тебе виливатися словесна убогість. Мова, якою сьогодні послуговується правлячий клас, вважається нормою, тому й маємо ще більше збидління мас. Ця мова утверджує хамство, zdeформовану етику... Парадокс: протягом усього часу існування Радянського Союзу мало місце збидління мас, тепер маємо збидління еліт. Люди

²⁹ Цит. за: Forum. — 2012. — 2-15. 04; на підставі Courier International, La Repubblica.

стають плитками. Не йдеться про тих, які переважно перетворилися на матеріалістів, — серед них є і віруючі, і містики, — але щораз менше маємо інтелігентних людей”³⁰.

Вже тривалий час московська “Литературная газета” обговорює через дискусію проблему: “Чи залишиться російська великою і могутньою мовою?” (Останется ли русский великим и могучим?)

На найвищому рівні узагальнення розглядає проблему глобалізації і долі мов професор Московського інституту лінгвістики Алла Кириліна³¹. Учені, з одного боку, нинішні тенденції в цій царині називають демократизацією, з іншого — вульгаризацією. Частина русистів звертає увагу на жаргонізацію, криміналізацію російської мови, засилля англо-американізмів, розмивання літературної норми і негативну роль ЗМІ, погіршення якості володіння мовою та ін. Натомість автор пропонує інший ракурс обговорення: аналіз світових процесів показує, що настав час звернутися до проблеми “Мова — суспільство — людина” і осмислити її у глобалізаційному ракурсі.

А. Кириліна нагадує: англійська мова завоювала статус спільної мови (лінгва франка). Вона домінує у сфері політики, економіки, преси, реклами, радіо, кіно і розважальної музики, подорожей, безпеки, системи комунікацій, науки і освіти. Англійська стала мовою близько 80 відсотків комерційних переговорів у світі. Інші мови поступилися англійській в науці, міжнародній комунікації. Деякі вчені навіть наголошують на лінгвістичному геноциді. Під сучасну пору англійська мова практично витіснила всі інші мови з міжнародної наукової комунікації. Газета подає дуже переконливий графік, складений німецьким дослідником Ульріхом Амоном у 2010 році. Якщо ж мова полишає сферу науки, збіднюються також інші форми її існування. Навіть Німеччина, яка демографічно і економічно домінує в Європі — виявила прогресуючу маргіналізацію німецької мови у науці, освіті, торгівлі, моді, молодіжній культурі і на “глобальному лінгвістичному ринку”. Незважаючи на те, що французька мова захищена законом, її міжнародна значимість зменшується, не кажучи про італійську та інші мови. Хоча формально всі мови ЄС рівноправні, на практиці через фінансові і технічні причини домогтися цього нереально.

Автор коментує також інші дані: половина існуючих нині мов — під загрозою зникнення. І не завжди винна у цьому англійська мова. Близько 96 відсотків населення Землі розмовляє 45-ма мовами. Ще одна проблема — діаспоризація світу, відтак — з’являються примітивні мови гастарбайтерів, формуються гібридні мовні форми. Турецько-німецький письменник Ф. Заїмоглу придумав термін *Kanak Sprak* (“мова чурок”). Це жаргон турецької молоді, який свідомо використовується у вульгарному варіанті для підкресленого вираження своєї “проміжної” ідентичності. Ще один приклад гібриду — “квюля” — жаргон росій-

³⁰ Цит. за: Огонек. — 2012. — 30. 01.

³¹ Кириліна Алла. Глобализация и судьбы языков. — Литературная газета. — 2012. — 8-14 февр.

ських німців, які переселилися з Росії. Формується нова глобалізована філософія мови.

На відміну від офіційних чинників поширюються стихійні, народні, недержавні заходи для захисту своїх мов. Скажімо, Спілка німецької мови (Verein Deutsche Sprache), заснована у 1997 році, відстоює “самоповагу і гідність всіх, чиєю мовою є німецька”. Водночас гостро критикована глобалізація.

Не випадково європейська гуманітаристика розгорнула дискусію про суть мови у “постнаціональному світі”, що тісно пов'язана з полемікою довкола поняття нації. А. Кириліна логічно наголошує: якщо “нова глобальна ідентичність носіїв передових поглядів” задомінує, можуть зникнути критерії розпізнавання людей різних національностей та їхніх культур. Втратять опору ідеї любові до своєї Вітчизни і народу. Адже при формуванні політичної, культурної та етнічної самосвідомості мова відіграє центральну роль. Не можна допустити, щоб задомінувала так звана глобальна ідентичність, яка виражається у метроетнічності — типажу мешканця великого міста, який орієнтується лише на “індивідуальний життєвий проект” з гедоністичним нахилом, не обтяженим національною ідентичністю. Автор статті наводить приклад Німеччини, де після Другої світової війни німцям послідовно прищеплювалося почуття провини за злочини нацистського режиму. Публічні виступи на захист німецької мови розглядаються тут як заперечення політкоректності, дух якої у сучасній Німеччині включає почуття національної смиренності.

Оскільки культурний статус і роль національних мов розвиваються, на порядок денний поставлено питання: доконечно потрібно захищати свої лінгвістичні ресурси, протистояти глобалістському неоліберальному дискурсові. Це стосується і російської мови — вважає Алла Кириліна. Історія знає приклади відродження мов завдяки свідомим і організованим колективним зусиллям. Наприклад, так було відроджено іврит. Окрім інших аспектів, фахівці доходять висновку, що мовні зміни не можна обговорювати лише в термінах лінгвістики, — вони найтісніше зв'язані із соціальними, політичними та економічними тенденціями.

Кожна мова — опора національного організму. Справжня творчість немислима без високого “мовного авторитету”, комунікативної компетенції. Усвідомлення ролі тексту має допомагати журналістам шукати шляхи до Ідеалу, адже це — шлях до невмирущості як справжньої свободи. Показово, що девізом газети “L'Osservatore Romano” є гасло: “Не можна сьогодні сіяти те, що завтра дасть гіркі плоди”. У цьому ми переконалися на прикладі підпорядкування творчості фальшивим ідеологемам більшовизму, нацизму, а під сучасну пору — комерційно-фарисейським орієнтирам неолібералізму.

4. ТВОРЧА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ІСТИНУ

Журналістам важливо виробити в собі особистість з яскраво вираженим гуманістичним поглядом на світ, благочестивим способом

мислення, щоб відстоювати гідність людини й нації, щоб виробити імунітет проти страху, корупції, опортунізму й дрібничковості, щоб найвищим вартостям: любові, правді й справедливості надати шляхетних рис ідеалу. Маємо плекати почуття етично творчої відповідальності за істину про Божий світ, позбутися пристосуванства і повної відсутності справжнього політичного інстинкту. Щоб стати журналістом не лише “технологічного темпу” та відображальної інформації, але й **зосередженої задуми**, мусимо себе насамперед ідентифікувати історично, без гніву й упередженості заглибитися, вдуматися у часи, що минули, пристати ментально до тих, хто сповідує моральний тип мислення, а не суто кон’юнктурно-прагматичний. Варто постійно пам’ятати, що **священне виявляється як творчий, плідний, надихаючий первень, який має здатність освячувати все навколо себе**. Ця вартість, сповнена гідності, домінує над іншими плодотворними аспектами буття.

Для того, щоб самому й допомогти споживачам інформації перейти від звичайного реагування на ситуативну комунікацію до духовного поглиблення, тобто справжньої свободи як істини, слід доконечно засвоїти результативність шляхетної думки, наснажуючого слова й ефективної дії. Багатуший матеріал дає творчість одного з батьків-засновників модерної Італії Джузеппе Мацціні. “Я італієць, — писав він. — Але водночас я європеєць і взагалі людина. Я люблю мою батьківщину, бо я взагалі люблю батьківщину, люблю **нашу** свободу, бо я взагалі вірю в свободу, люблю наші права, бо взагалі вірю в право. **Національність для мене свята**, бо я вбачаю в ній знаряддя добра для всіх, поступу всіх: географічні обставини, історичні традиції, мова, спеціальні нахили — для мене тільки показники, але місія, яку вона виконує, виявляє мені її посвячення. **Нація має бути для людства тим, чим родина для батьківщини**. Якщо вона зле поводить, якщо вона пригнічує інших, якщо виявляється носієм несправедливості задля тимчасових інтересів, вона втрачає право на існування і копає собі яму”³².

Д. Мацціні гостро виступав проти “повзучого матеріалізму”, у тому числі матеріалізму фактів, засуджував бездіяльність, закликав “запалювати читачів” ідеєю любові до Італії, не “затьмарювати свій талант пільгою відчаю”, “вселяти життя в бездушні серця”, щоб розкрити глибокі істини. Якщо ми хочемо сьогодні припинити фронтальні атаки на опорні вузли духовної сфери, варто замислитися, при чому надовго, над такими судженнями блискучого публіциста, письменника, філософа, літературного критика, культуролога, політичного діяча не тільки своєї країни, а й Європи:

- Систематичний і дріб’язковий аналіз ніколи не розкриває таємниць генія і речей; щоб їх відгадати, потрібне зосереджене самозаглиблення вільної душі. **Слово має бути глибоко моральне, тому що воно є тїнь істини, тому що воно пробуджує закладені в нас моральні сили, тому що вчить воно нас глибокої думки;**

³² Цит. за: Онацький Є. Українська мала енциклопедія. — Т. 4. — Буенос Айрес, 1959. — С. 940.

- **Щоб історія народу була повною, її не можна відділяти від літератури, поезії, мистецтва.** (Ці сфери ми повинні постійно залучати до аргументації в публіцистичній творчості. — *Й. Л.*) Матеріалізм, який розчленовує життя і який дістав назву аналізу, вбиває, а не виявляє суть життя. Від цього матеріалізму суспільство перетворилося на труп: биття сердець сповільнилося, на місце серця люди поставили цифру. Навіть література стала заняттям педантів, анатомією ерудитів. Відродимо віру!.. Свобода вічно жива в особі, нею не можна жертвувати, бо інакше ми вбиваємо мораль і відповідальність за свої вчинки...Свобода, мораль, відповідальність стануть лише порожніми словами, якщо немає норми, що дає їм міру і служить критерієм, основою для оцінки дій. Отже, існує **закон — мета — місія — обов'язок**. Завдання полягає в тому, щоб узгодити ці ідеї зі свободою;
- Мистецтво повинне пророчче виражати життя людства — життя, а не підсумки життя, що є справою історії, і не закони його життя, що є справою філософії...Усі пишуть, щоб писати, а не **вчити**. Серцю кожного близька слава публіциста і письменника, але не слава **апостола істини**. Творчість перестала бути моральним служінням. Егоїзм вразив душу. Іронічна філософія роз'єднує. Ми реєструємо факти, не думаючи про їхні причини. Все поділене, розчленоване. Ми загрузли по горло в аналізі, у фрагментарності.

Цілоком по-сучасному. Таких оцінок, передбачень, розмислень дуже багато у творах Джузеппе Мацціні, яких налічується понад 200 томів. Читачам радимо докладніше прочитати бодай три книги: Мацціні Дж. Естетика и критика. Избранные статьи. — М., 1976; Кирова К. Э. Жизнь Джузеппе Мадзини. — М., 1981; Варварцев М. Джузеппе Мадзини. Мадзинізм і Україна. — Київ, 2005.

Якщо творча особистість прагне опанувати мистецтвом формування людських душ, вона повинна мати гідні поняття про своє призначення (Хосе Марті: "Найвище творіння Господа Бога — порядний журналіст"), **спрямовувати свій талант на неухильне удосконалення світу, не запобігаючи перед мінливими настроями юрби**. Надії журналіста мають бути звернені до безсмертя. Інакше кажучи, — чітко усвідомлювати свою місію **пробуджувати**, мати на увазі не лише близькі завдання, а озброїтися виразно обґрунтованою теорією та методологією, котрі б вказували мету привабливу, променисту. Водночас — **переконувати** людей активно втручатися в життя, пам'ятаючи, що епічні герої живуть серед нас, — отже, бачити героїчне у буденному; героїзм — це правда. Олена Теліга наполягала: "Не солodka розчуленість над самим собою, а велика й мужня любов до своєї нації, до свого минулого, до свого народу і до всього великого і шляхетного, передусім до своїх героїв, яких так довго переслідував і замовчував ворог... Маємо віднайти не розплескану пересічність, а правдиві глибини й висоти української духовності і створення для них стрункої і незнищимої форми, яка б не нагадувала будинку, що може кожної хви-

лини завалитися”³³. Оpubлікувавши книгу “Росія 1839 року”, Астольф де Кюстін заявив: “Я осягнув свою мету, яка полягає в тому, щоб, вказуючи на зло, закликати добрі душі шукати протиліків”³⁴.

Інші приклади. Опінієтворча преса світу вже майже два століття поспіль відтворює думки, аргументаційні, стилістичні ресурси книг і статей знаменитих письменників й публіцистів Гарріет Бічер-Стоу і Олександра Герцена. До 200-річчя від дня їх народження “Литературная газета” (Москва) вмістила дуже промовисті коментарі Майї Тугушевої та історика, письменника і телеведучого Фелікса Разумовського. Важливі акценти цих публікацій, оскільки маємо справу з непромінальними вартостями творчої думки, що нею схоплено пульс епохи і передбачено тенденції розвитку світу (прогностичний аспект творчості). Роман “Хатинка дядечка Тома” створювався на величезному духовному піднесенні, після виходу у 1852 році він швидко завоював світову славу, тільки в Європі наклад сягнув 2 500 000 примірників. Коли Гарріет Бічер-Стоу представили президентові США Аврааму Лінкольні, він жартома сказав: “Ось якою є ця маленька жінка, яка розв’язала таку велику війну”. Вона усе життя пишалася тим, що її роман звільнив від рабства “третину народу”³⁵.

Щодо Герцена, то сьогодні “потрібний його погляд на Росію і Європу”. В його особі інтелігенція вперше переборола спокусу Револуцією, що, до речі, сильно обурило Маркса і Енгельса. Творець знаменитого журналу “Колокол”, альманахів “Полярная звезда” і “Голоса из России” доводив, що не можна звільняти людей у зовнішньому житті більше, ніж вони звільнені *всередині*. Сьогодні, коли загально визнано, що західна цивілізація вражена глибокою духовною, а тепер — й економічною кризою, вражаємося пророцтвом Герцена, який не постфактом, а за гарячими слідами утвердження комерційно-маніпулятивної цивілізації писав (що й відтворила газета): “Руйнувати мрії — справа взагалі неприємна, але мене змушує якась внутрішня сила, яку я не можу перемогти, висловлювати істину — навіть у тих випадках, коли вона мені шкодить... Наше класичне незнання західної людини спричинить багато бід, з нього ще розвинуться племінні ненависті і криваві сутички... В ідеал, витворений нами, входять елементи правдиві, але які вже більше не існують, або цілком змінені. Рицарська доблесть, витонченість аристократичних звичаїв, сувора статечність протестантів, горда незалежність англійців, розкішне життя італійських малярів, іскристий розум енциклопедистів і похмура енергія терористів — усе це переплавалося і переродилося у цілу сукупність інших пануючих звичаїв, *міщанських*. Вони складають ціле, тобто відокремлений, закінчений в собі погляд на життя, зі своїми легендами і правилами, зі своїм добром і злом, зі своїми прийомами і зі своєю моральністю *нижчого*

³³ Теліга О. Прапори духу. — Олена Теліга. Збірник. — Детройт-Нью-Йорк-Париж, 1977. — С. 141-142.

³⁴ Астольф де Кюстін. Правда про Росію. — Торонто-Нью-Йорк, 1958. — С. 25.

³⁵ Тугушева Майя. Большая война маленькой женщины. К 200-летию со дня рождения Гарриет Бичер-Стоу. — Литературная газета. — 2011. — 15-21 июня.

порядку... Під впливом міщанства усе змінилося в Європі. Рицарська честь замінена бухгалтерською чесністю, витончені звичаї — звичаями чинними, ввічливість — манірністю, гордість — образливістю, парки — городами, палаци — готелями, відкритими для всіх (тобто для всіх, хто має гроші)...Життя перетворилося на біржеву гру, усе перетворилося на гендлярні крамниці та ринки — редакції журналів, виборні збори, камери”³⁶.

Пізніше такий стан речей Іван Франко назвав “цивілізацією, оберненою вверх пнем”. Тобто вторинне стало домінуючим. Найгірше, що переважна більшість мас-медіа обслуговує й толерує безперспективне влаштування життя людей, суспільств, держав, світової спільноти.

Як відомо, видатний політик Томаш Масарик був блискучим публіцистом. Власне, виступи у світовій опінієтворчій пресі напередодні Першої світової війни дали йому змогу заручитися підтримкою багатьох країн у боротьбі за незалежність Чехословаччини. Унікальні у світовій практиці розмилення двох видатних творчих особистостей щодо сенсожиттєвих проблем співжиття людей і народів³⁷ містять актуальні у всі часи оцінки, орієнтири. Апелюючи до досвіду “двох великих журналістів” — Гавлічека та Неруди, Масарик так висловлюється про нашу професію: “Це мусить бути освічена і спроможна людина, котра вміє спостерігати й оцінювати, не сміє бути байдужою, а цілий світ, усе сьогодні є для неї матеріалом для написання чогось нового. Бути журналістом — означає спостерігати і пізнавати сучасність... Добрий журналіст мусить мати характер, мусить здобути свободу слова... Тепер, коли в наших руках своя держава, треба... ідеали втілювати в конкретні та продумані вимоги, поради, практичні програми; яскравим прикладом є наша журналістика (без винятків), яка засвідчує те, що ми вміємо мислити приблизно, на око, невизначено, негативно, полемічно, неконструктивно. Я ніколи не заперечував критики; Боже мій, більшу частину життя я виступав як критик; бажано тільки, щоб ця моя роль була конструктивною, дорадчою, недратівливою”³⁸.

Гасло Масарика “Правда переможе”, його наполягання “Не дати-ся!”, уся публіцистична (він постійно нагадував, що його єдина мрія — журналістика) та державницька діяльність в тогочасній тоталітарній Європі відзначалися справжнім демократизмом; нагадаємо знамениту оцінку — “Демократія — це любов до ближнього на політичному рівні”. Вища школа і журналістика мають переконливий матеріал для формування творчої людини-гуманіста з релігійним наснаженням, плодотворних підходів до моделювання відносин між народами. Можемо зіслатися на статтю Оксани Пеленської “За Масариком і Гавелом — чехи живуть у правді...”, вміщену у газеті “День” на початку 2012 року. Переконує читача насамперед фактологічна основа публікації. Зважмо: після поразки визвольних змагань протягом 1919-1922 рр. на теренах

³⁶ Герцен — 200. Дар излишней свободы. — Литературная газета. — 2012. — 04-10 апреля.

³⁷ Див.: Карел Чапек. Бесіди з Томашем Масариком. — Львів, 2010. — 463 с.

³⁸ Карел Чапек. Бесіди з Томашем Масариком. — Львів, 2010. — С.119, 165.

Чехословаччини знайшло притулок понад 20 тисяч українських емігрантів; за активної підтримки Томаша Масарика у Празі і Подебрадах діяли Український вільний університет, Український вищий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, Українська студія пластичного мистецтва, Музей визвольної боротьби України, Українська господарська академія, гімназія, численні видавництва, навіть сиротинець; Масарик особисто знав відомих українських вчених, письменників, громадських і політичних діячів Горбачевського, Бочковського, Антоновича, Славінського, Колессу, Борковського, у Празі жили і творили поети й письменники Олександр Олесь, його син Олег Ольжич, Євген Маланюк, Оксана Лятуринська, Галина Мазуренко, Юрій Липа, Леонід Мосендз, десятки художників і скульпторів³⁹.

Традиції Масарика продовжував Вацлав Гавел. Немає сумніву в тому, що в золотий фонд світоглядної публіцистики і науки увійдуть статті, інтерв'ю, есе, літературні й мистецькі праці цього майстра слова, модератора переконливої аргументації. Час не знецінює суджень Гавела — назвемо бодай одну публікацію більш як двадцятирічної давнини: розмову у підпіллі з Вацлавом Гавелом напередодні “оксамитової революції” в Чехословаччині Мішеля Бонджіованні, вміщену у розділі “Документ” журналу “Кур’єр ЮНЕСКО”. Розмислюючи про роль інтелектуалів у сучасному світі, Гавел радить “перестати бути слухняним тлумачем можновладців”, сприяти “подоланню явищ дегуманізації”, “всеосяжної тотальної централізації”. Відповідаючи на питання, чи можуть інтелектуали змінити хід подій, Гавел підкреслює: “Їхня присутність у світі визначається їхнім словом. Я написав нарис “Влада безвладних”, де спробував пояснити, як слушне слово, мовлене бодай однією людиною, за деяких обставин може бути дужчим за дивізії солдатів. Слово осягає. Пробуджує, визволяє. У слова теж є сила. Інтелектуали мусять досягати її й так використовувати, щоб повернути її на добро... В основі всіх бузувірств лежить зарозумілість... Будьмо людянішими”⁴⁰.

Водночас правдиве слово Сетона-Вотсона, Ланселота Лоутона, Малкольма Маггеріджа, Гарета Джонса, Роберта Конквеста, Джеймса Мейса, багатьох інших журналістів і вчених донесло до світової спільності роль України, її трагедію у ХХ столітті. Це стосується також Світлани Алексієвич, Оріани Фалачі, Анни Політковської, Оксани Пахльовської, які вивели своє пристрасне слово на найвищі орбіти буття людини, сучасного світу.

По-різному відповідальні, морально вироблені особистості радять, як видобутися з потьмарення свідомості. Журналіст Мирослав Дочинець запропонував масовому читачеві книги про 104-річного карпатського мудреця Андрія Ворона. Є тут глибокодумні рядки про довічну службу слова. Сучасним журналістам варто б пошпортатись у таких розмисленнях: “Темна тайна — письмо, а хист писемний — то дар Святого Духа. Письмовець — як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі. Як на мене, треба перейти

³⁹ Докладніше див.: День. — 2012. — 17 січ.

⁴⁰ Докладніше див.: Кур’єр ЮНЕСКО. — 1990. — серпень. — С. 4-9.

всі раї і пекла земні перед тим, як узятися за перо. Аби писемне слово було світлою тінню того Слова, що було справіку. І смисл усякого письма в тому, щоб укріпити в людині дух доброчесности — найбільше з благ. Щоб покликати людину на пробіск світла в чорноті. Бо той, хто творить, шукає підпору в Творця. І писати слід простими, ваговитими й дзвінкими словами⁴¹. Свого часу подібні думки про вибір творчого шляху висловлювали Федір Достоєвський, Василь Барка.

Коли творча особистість знаходиться на хвилі позитивного сприйняття, а не спротиву, життя схоплюється цілісно. Журналіст/публіцист мусить навчитися сам і допомогти іншим виробити об'єднуючий спосіб мислення й життя — адже дух діє на вищому, об'єднувачому рівні. Рівно ж без імунітету проти неправди, страху, корупції, марнославства справжня творчість присутньо неможлива. Дух не можна використовувати з егоїстичною чи недоброю метою. Нагромаджено колосальні ресурси мислення. Успадкувати їх — наш кровний обов'язок. Це передовсім допоможе відновити гармонію з духовною енергією Сутності.

Найважливіший продукт культури — особистість у духовному вимірі. Якщо людина має бути вічною, не може бути абиякою. Вона відповідає за майбутнє того світу, який має творити з Божого благословення. Рівень “культурності” думки кожної епохи можна пізнати за її турботою про вартості людини. Людський світ — твір не тільки індивідуальної геніальності. Ще Демосфен наголошував, що для оратора головне — вловити тенденцію, те, “що хоче народ”. Проблеми культури охоплюють: 1. Справи внутрішнього життя з обов'язками перед Богом і самим собою; оскільки свобода і творчість — синоніми, особиста позиція журналіста набирає характеру категоричного імперативу ділитися з людьми енергійним оптимізмом, а не відчаєм. Якщо слово спроможне усовістити, зробити людину кращою, то варто враховувати культуру етичного, релігійного духу, почувань, сумління, характеру, честі; 2. Культуру волі, витривалості й доцільності, розумної боротьби та праці на всіх ділянках; 3. Культуру пізнання, філософічної, літературної, журналістської праці; 4. Культуру уяви та естетичних почувань (поезія, мистецтво, товариське життя); 5. Виховання молодого покоління, яке охоплює усі згадані вище аспекти культури, а також освіту. Михайло Маркович, який саме й досліджував згадані вище проблеми культури і творчості одразу після Другої світової війни, справедливо наголошував: “Якщо нашим ідеалом має бути людина повна та гармонійна, то таку людину не виховає громадянство неповне та негармонійне... Не може бути творцем той, хто не достосовується до стилю, що творився віками... Нехай те, чим володіє народ, буде доброякісним, тобто добре засвоєним, позначеним властивим народів стилем, гармонійним... Культура — життя вищої категорії, що ним керує воля творити”⁴².

Величезна і поки що аморфна лавина інформації потребує вивчення, структурування, осмислення, концептуалізації, аби допомогти сус-

⁴¹ Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. — Мукачево, 2011. — С. 159.

⁴² Маркович М. Проблема культури і творчості // Проблеми. — 1948. — Січень-лютий. — С. 8-9.

пільствам знайти стабільні вартості у нестабільному світі. Публіцист і вчений можуть багато зробити для впорядкування, канонізації національних святинь, а також загальнолюдських гуманістичних вартостей. Маємо прагнути сплатити борг вдячності попереднім поколінням, що означає зазначення, плекання тих життєдайних соків, які випливають із кореня духовності і не вичерпалися з плином часу. Водночас — виявити плодотворність принципів, які належать до нетлінного спадку народів і культур.

ВИСНОВКИ

- Комерціалізація та технологізація медійної сфери вимагають і від теоретиків, і від практиків-журналістів вироблення чітких методологічних орієнтирів, аби зберегти “вищу лігу” журналістики — світоглядну публіцистику, яка вибудовує сенси й принципи життя, спроможна запропонувати стабільні вартості через ідеї — їх найважливішою функцією є розуміння й пояснення світу;
- Співвідношення між свободою творчості й моральною відповідальністю за слово мають утворювати динамічну рівновагу, відтак пріоритетом життя стануть святая правда-справедливість, гармонійні відносини між людьми і народами. Найкращі зразки світової публіцистики репрезентують цілісне розуміння взаємопов’язаних принципів: свобода — істина — справедливість;
- Глобалізації зиску світоглядна публіцистика повинна протиставити ідеал глобалізації духу — наука відповідно класифікувати, систематизувати й концептуалізувати багатий фактологічний матеріал опінієтворчої преси. Оскільки нація — невідгубний вічний дух, через репрезентацію найвищих взірців національних мов маємо плекати культуру ментальностей;
- Творча відповідальність за істину — на порядку денному. Щоб стати журналістом зосередженої задуми, розширювати плацдарм публіцистики д у м а н н я, необхідно чесно заглибитися, вдуматися у часи, які минули, виєлімінувати комерційно-маніпулятивний підхід до творчої діяльності. Маємо допомогти споживачам інформації виробити об’єднуючий спосіб мислення і життя. Пам’ятаймо: матеріальне роз’єднує, об’єднати може тільки духовне;
- Медійна сфера вимагає збалансованого підходу: візуальне переважно має бути ілюстрацією до вербального тексту, не варто відсувати за історичний горизонт два типи слів: слово-логос і слово-міф. Сутність свідомості — цілісність і гармонія. У мовах народів зібрано глибокодумну інформацію, що містить у собі код витвореної культури. Якщо ми допустимо зникнення мовної сутності — деградація свідомості неминуча. Отож, найпершим обов’язком є збереження смислових скарбів мови, її поетичної барвистості, художніх образів.

Sławomir GAWROŃSKI
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: sgawronski@wsiz.rzeszow.pl

STANDARDY KSZTAŁCENIA DZIENNIKARZY W POLSCE. OCENA STANU BIEŻĄCEGO I KIERUNKI ZMIAN

Obowiązujące w Polsce standardy kształcenia dla kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, jakkolwiek funkcjonujące od relatywnie krótkiego czasu, coraz częściej bywają poddawane krytyce przez środowisko akademickie, związane z tym kierunkiem. Dyskusja nad ich zmianą może w nieodległej przyszłości okazać się bezzasadna, z uwagi na przygotowywane zmiany w systemie szkolnictwa wyższego, w swych śmiałych zapisach eliminujące standardy w dotychczasowym rozumieniu, na rzecz podporządkowania kształcenia krajowym ramom kwalifikacji i pozostawienia większej autonomii w tym zakresie szkołom wyższym. Znajdujemy się więc w dość specyficznej sytuacji, w której wydaje się, że standardy kształcenia wymagają koniecznych i szybkich zmian, a jednocześnie, być może, nie warto się tymi zmianami zajmować, bo same standardy znikną szybciej, niż wypracowane zostaną propozycje ich korekty. Niezależnie od zmian w polskim szkolnictwie wyższym, jakie przynieść może przyszłość, warto jednak zastanawiać się i dyskutować nad podnoszeniem jakości kształcenia dziennikarzy i specjalistów w zakresie komunikacji społecznej, bo modernizacja dotychczasowego modelu ich kształcenia wydaje się konieczna. Niniejszy artykuł stanowi syntetyczną propozycję zmian w aktualnie obowiązującym systemie kształcenia studentów w ramach kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna. Sformułowanie i zaprezentowane rozwiązania oparte zostały na wynikach ogólnopolskiego badania studentów dziennikarstwa i wykładowców, związanych z tym kierunkiem studiów, przeprowadzonego w ramach projektu “Kształcenie dziennikarzy w Polsce. Nowe potrzeby – nowe standardy”, zrealizowanego przez Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie. Badania terenowe, uzupełnione opiniami ekspertów, przeprowadzone zostały w latach 2009-2010. Projekt badawczy składał się z trzech kolejnych etapów:

- diagnozy oczekiwań i oceny systemu kształcenia dziennikarzy i specjalistów w zakresie komunikacji społecznej przez studentów kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”;
- diagnozy oczekiwań, oceny systemu kształcenia i weryfikacji oczekiwań studenckich przez pracowników naukowo-dydaktycznych, zawodowo związanych z kierunkiem “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”;
- weryfikacji i uzupełnienia zebranego materiału badawczego z udziałem ekspertów – uznanych przedstawicieli świata nauki, wieloletnich dydaktyków i ekspertów Państwowej Komisji Akredytacyjnej.

W badaniu udział wzięło 1440 studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej, 87 nauczycieli akademickich związanych z tym kierunkiem i 12 ekspertów. Projekt badawczy zrealizowano w dziewięciu uczelniach – wszystkich, które w okresie trwania badań, posiadały uprawnienia do pro-

wadzenia studiów II stopnia na tymże kierunku. Dobrana w ten sposób próba badawcza wydaje się być uzasadniona, albowiem to właśnie owe dziewięć jednostek, spośród ponad trzydziestu, kształcących na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna” posiada nie tylko potencjał dydaktyczny, ale również naukowy w tym zakresie, co udowodniły otrzymując uprawnienia do nadawania tytułu magistra. Tym samym ich działalność i doświadczenia stanowią mogą swoisty wyznacznik działań dla pozostałych jednostek, prowadzących jedynie studia wyższe zawodowe.

Wykładowcy i eksperci zaproszeni do udziału w badaniu wyrażali dość zróżnicowane opinie na temat konieczności dokonywania zmian w standardach kształcenia. Jakkolwiek niemal wszyscy oni dostrzegali konieczność podnoszenia jakości edukacji w ramach studiów dziennikarskich, nie zawsze jednak opowiadali się za modernizacją standardów, upatrując działań sanacyjnych niekoniecznie po stronie zmian w przepisach prawa. Część wykładowców i ekspertów wyraziła zdanie, iż obowiązujące standardy kształcenia nie muszą być modyfikowane. W większości przypadków opinię tę wyrażali bazując na następujących argumentach:

- standardy kształcenia obowiązują relatywnie krótko, przez co nie zostały jeszcze w pełni zweryfikowane, a ich ocena jest przez to utrudniona;
- obowiązujące standardy regulują relatywnie niewielką część całościowego programu studiów, tym samym nawet jeśli występują w nich pewne mankamenty, nie rzutują one w zasadniczy sposób na jakość kształcenia;
- standardy są efektem kompromisu wypracowanego przez środowisko naukowe, związane z kierunkiem “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”. Jak każdy kompromis podlegają krytyce, jednak krytyki nie unikną także rozwiązania sanacyjne;
- w obliczu prac nad zmianą ustawy o szkolnictwie wyższym, nie ma sensu zajmować się standardami kształcenia. W ciągu najbliższych miesięcy może okazać się bowiem, że jakiegokolwiek standardy przestaną istnieć.

Zwolennicy dokonania korekt w standardach nauczania opierali swoją opinię na kilku wspólnych argumentach:

- standardy kształcenia powinny być bardziej elastyczne i w mniejszym wymiarze narzucać obowiązkowe treści kształcenia;
- sumaryczna liczba godzin dla studiów I i II stopnia mogłaby być mniejsza, jak w przypadku wielu innych humanistycznych kierunków studiów;
- standardy kształcenia w większym stopniu (zwłaszcza w odniesieniu do studiów I stopnia) powinny uwzględniać kształcenie praktyczne.

Analiza treści wchodzących w zakres standardów kształcenia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, jak również ocena poszczególnych ich kategorii, wynikająca z otrzymanych wyników badań, umożliwi stworzenie rankingu grup przedmiotowych pożądaných i niechcianých przez studentów, z punktu widzenia ich planów zawodowych i obowiązków służbowych, realizowanych w przyszłości. Stopień “pożądania” określić można sumarycznym wskaźnikiem ocen poszczególnych treści, klasyfikujących je jako raczej przydatne oraz bardzo przydatne. Biorąc te wartości pod uwagę, możliwe jest stworzenie rankingu, ilustrującego stopień przydatności poszczegól-

nych składowych standardów nauczania, z punktu widzenia ankietowanych studentów. Ranking ten przedstawiają tabele: 1 (dotyczy standardów kształcenia dla studiów I-stopnia) i 2 (dotyczy standardów kształcenia dla studiów II-stopnia).

Tabela 1. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia przydatności, postrzeganej przez badanych studentów – studia I-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako przydatne (w %)
Warsztat dziennikarski	93,5
Prawo mediów	89,4
Public relations	88,8
Kultura języka	88,1
Etyka dziennikarska	86,2
Prawo	84,3
Gatunki dziennikarskie	84,0
Dziennikarskie źródła informacji	82,2
Nauka o komunikowaniu	81,1
Polski system medialny	77,4
Retoryka i erystyka	77,3
Systemy medialne na świecie	76,0
Socjologia	74,3
Współczesne systemy polityczne	73,8
Historia Polski XX wieku	61,3
Ekonomia	57,0
Filozofia	28,9
Historia mediów	21,7

Źródło: opracowanie własne.

Analizując zbiorcze dane zwarte w tabeli 1 warto zwrócić uwagę na fakt, iż zdecydowana większość przedmiotów (treści), zawartych w standardach nauczania dla kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna” jest bardzo pozytywnie oceniana przez studentów tego kierunku, biorąc pod uwagę ich przydatność w przyszłym życiu zawodowym absolwentów. Jak można było przypuszczać, największą wartość praktyczną dla ankietowanych studentów przedstawiają treści, wpływające na kształtowanie i rozwijanie ich warsztatu dziennikarskiego. O przydatności warsztatu dziennikarskiego, jako treści kształcenia, pozytywnie wypowiedziało się aż 93,5% badanych. Niemal równie wysoko ocenione zostały inne przedmioty, ściśle związane z kształceniem w zakresie praktycznych umiejętności dziennikarskich (kultura języka, gatunki dziennikarskie, dziennikarskie źródła informacji). Zaskakująca może być jednakże wysoka pozycja przedmiotów odnoszących się do odpowiedzialności zawodowej dziennikarza (prawo, prawo mediów), a zwłaszcza etyki dziennikarskiej. Jednym z koronnych zarzutów wobec dziennikarza staje się przesadna pogoń za sensacją, realizowana niejednokrotnie z pominięciem standardów

moralnych i łamiąca liczne kodeksy etyczne, jakie wypracowało środowisko dziennikarzy. Z przeprowadzonych badań wynika tymczasem, że aspekty etyczne pracy dziennikarza są doceniane, a wiedza o nich i ich przydatność są wysoko oceniane przez studentów kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”. Zaprezentowane wyniki badań wskazują dodatkowo na dwie grupy treści, oceniane wyraźnie negatywnie, z punktu widzenia ich potencjalnej przydatności w życiu zawodowym. W odniesieniu do “filozofii” oraz “historii mediów” zdecydowana mniejszość ankietowanych stwierdziła, że zagadnienia z nimi związane i wiedza ich dotycząca, mogą okazać się przydatne w przyszłej pracy zawodowej. Oba przedmioty mają charakter teoretyczny, stanowią element kształcenia akademickiego, nie zaś zawodowego, stąd zapewne ich relatywnie niska ocena wśród studentów, znaczenie lepiej postrzegających treści o charakterze praktycznym i doceniających ich przydatność.

Tabela 2. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia przydatności, postrzeganej przez badanych studentów – studia II-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako przydatne (w %)
Marketing i reklama	84,0
Prawo autorskie	82,3
Opinia publiczna	76,8
Psychologia społeczna	74,8
Komunikowanie międzynarodowe i międzykulturowe	72,2
Pragmatyka językowa	69,7
Teoria komunikowania masowego	69,5
Media lokalne i środowiskowe	69,3
Společne i kulturowe oddziaływanie mediów	66,6
Stosunki międzynarodowe	66,6
Analiza dyskursu medialnego	60,2
Metody badań medioznawczych	55,3
Ekonomika mediów	48,1
Główne nurty kultury światowej i polskiej XX i XXI w.	48,1

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do treści ujętych standardami kształcenia dla studiów II-stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna” również należy zauważyć stosunkowo wysoki wskaźnik ich przydatności, wynikający z ocen ankietowanych. W przypadku studiów II-stopnia, z założenia mających mniej wspólnego z kształceniem zawodowym, najwyżej oceniona została przydatność treści, które mają szerokie zastosowanie praktyczne i odnoszą się do sfery komunikowania marketingowego. W dalszej kolejności, podobnie jak w przypadku oceny treści dla studiów I-stopnia, ankietowani studenci wskazywali na przydatność zagadnień o charakterze prawnym (prawo autorskie), jak również na przedmioty związane z wpływem na zbiorowości odbior-

cze (psychologia społeczna, opinia publiczna). Co ciekawe, gorzej oceniona została przydatność treści o typowo medialnym, dziennikarskim charakterze (analiza dyskursu medialnego, społeczne i kulturowe oddziaływanie mediów, pragmatyka językowa). Jedynie w odniesieniu do dwóch kategorii treści, ze standardów nauczania dla studiów II-stopnia, ankietowani dostrzegający ich przydatność zawodową byli w mniejszości. 48,1% badanych jako przydatne oceniła “ekonomikę mediów” oraz “główne nurty w kulturze światowej i polskiej XX i XXI wieku”, co okazało się najniższym wynikiem wśród wszystkich treści, określonych standardami kształcenia.

Interesujące z punktu widzenia oceny przydatności treści, uwzględnionych w standardach kształcenia dla kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna” jest także stworzenie swoistego rankingu przedmiotów “niechcianych”, a więc tych, które określony odsetek badanych oceniane są jako raczej nieprzydatne lub całkowicie nieprzydatne, z punktu widzenia przyszłej pracy zawodowej. Trudno powiedzieć jaki odsetek negatywnych ocen, dotyczących przydatności poszczególnych przedmiotów, uznać można za wskazówkę do eliminacji określonych treści z obligatoryjnego kanonu nauczania, nie mniej jednak wspomniany ranking “negatywny”, przedstawiony w tabeli 3 (studia I-stopnia) i 4 (studia II-stopnia) daje pewien obraz, uzupełniający kompleksową ocenę postrzeganych przez ankietowanych przydatności poszczególnych zagadnień i przedmiotów.

Tabela 3. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia braku przydatności, postrzeganej przez badanych studentów – studia I-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako nieprzydatne (w %)
Filozofia	59,8
Historia mediów	59,0
Ekonomia	35,1
Historia Polski XX wieku	22,2
Socjologia	22,0
Współczesne systemy polityczne	11,9
Retoryka i erystyka	11,1
Nauka o komunikowaniu	11,0
Systemy medialne na świecie	9,3
Polski system medialny	8,6
Gatunki dziennikarskie	7,6
Dziennikarskie źródła informacji	7,3
Etyka dziennikarska	7,2
Prawo	7,2
Kultura języka	5,2
Public relations	3,9
Prawo mediów	3,0
Warsztat dziennikarski	2,7

Źródło: opracowanie własne

Dane zawarte w tabeli 3 bardzo ściśle korespondują ze wskaźnikami zawartymi w tabeli 1. Przedmiotami traktowanymi przez ankietowanych jako najmniej przydatne z zawodowego punktu widzenia są: “filozofia” i “historia mediów”.

Tabela 4. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia braku przydatności, postrzeganej przez badanych studentów – studia II-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako nieprzydatne (w %)
Metody badań medioznawczych	28,0
Ekonomika mediów	26,2
Główne nurty kultury światowej i polskiej XX i XXI w.	25,3
Analiza dyskursu medialnego	18,9
Teoria komunikowania masowego	16,4
Stosunki międzynarodowe	16,2
Media lokalne i środowiskowe	15,2
Pragmatyka językowa	14,3
Komunikowanie międzynarodowe i międzykulturowe	13,5
Spoleczne i kulturowe oddziaływanie mediów	11,1
Psychologia społeczna	10,8
Opinia publiczna	8,7
Marketing i reklama	7,7
Prawo autorskie	7,5

Źródło: opracowanie własne.

Wśród treści określonych standardami kształcenia dla studiów II-stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, najniżej oceniona została przydatność “metod badań medioznawczych” – 28,0% ankietowanych studentów uznała je za nieprzydatne w życiu zawodowym. Wysoki odsetek badanych, negatywnie oceniających przydatność odnosi się także do “ekonomiki mediów” i “głównych nurtów kultury światowej i polskiej XX i XXI wieku”.

Analogiczna analiza postrzeganej przydatności treści kształcenia dotyczy opinii wyrażanych przez ankietowanych nauczycieli akademickich. Ranking przydatności przedmiotów według ankietowanych przedstawicieli kadry naukowo-dydaktycznej przedstawiają: tabela 5 (dotyczy standardów kształcenia dla studiów I-stopnia) i 6 (dotyczy standardów kształcenia dla studiów II-stopnia).

Tabela 5. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia przydatności, postrzeganej przez badanych wykładowców – studia I-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako przydatne (w %)
Warsztat dziennikarski	100,0
Etyka dziennikarska	97,3
Kultura języka	95,0
Gatunki dziennikarskie	92,4
Dziennikarskie źródła informacji	92,4
Nauka o komunikowaniu	92,4
Polski system medialny	91,8
Prawo	88,6
Prawo mediów	88,6
Public relations	88,0
Współczesne systemy polityczne	87,3
Socjologia	84,8
Retoryka i erystyka	84,4
Systemy medialne na świecie	81,9
Historia Polski XX wieku	74,7
Ekonomia	74,7
Historia mediów	65,8
Filozofia	64,5

Źródło: opracowanie własne

Wśród ocenianych treści, wchodzących w skład standardów kształcenia dla studiów I stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, wyraźny prym wiodą przedmioty o charakterze praktycznym, mające na celu kształcenie zawodowe przyszłych dziennikarzy. Zagadnienia ocenione jako najbardziej przydatne, to oczywiście treści dotyczące warsztatu dziennikarskiego, które wszyscy badani wykładowcy ocenili jako przydatne z zawodowego punktu widzenia. Wśród innych przedmiotów, najwyżej ocenianych z punktu widzenia ich zawodowej przydatności, znalazły się także te, które z różnych przyczyn stanowią uzupełnienie zagadnień warsztatowych: kultura języka, gatunki dziennikarskie oraz dziennikarskie źródła informacji. Ponadprzeciętnie wysoko ocenione zostały także zagadnienia związane z etyką dziennikarską, co może stanowić wyraz niepocholebnych opinii ankietowanych wykładowców, na temat stanu współczesnego dziennikarstwa w sferze etycznej i chęć zwrócenia uwagi studentów na te kwestie. Wśród treści najwyżej ocenianych z punktu widzenia swej przydatności, charakteryzujących się pozytywnymi wskaźnikami przydatności na poziomie przekraczającym 90% znalazły się także zagadnienia dotyczące: nauki o komunikowaniu, a także polskiego systemu medialnego. Wśród treści charakteryzujących się najniższymi wskaźnikami przydatności zawodowej znalazły się zagadnienia związane z filozofią oraz historią mediów. Relatywnie niski odsetek pozytywnych ocen w zakresie przydatności zawodowej dostrzec można także w odniesieniu do wiedzy ekonomicznej i historii Polski XX wieku. Opinie te znajdują częś-

ciowe potwierdzenie w relatywnie wysokich wskaźnikach braku przydatności, których stosowne całościowe zestawienie, dotyczące studiów I stopnia odnaleźć można w tabeli 7.

Biorąc pod uwagę oceny przydatności treści wchodzących w skład standardów kształcenia dla studiów II stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, należy zwrócić uwagę na kilka interesujących wniosków. Po pierwsze, ocena przydatności poszczególnych grup zagadnień, dokonana przez ankietowanych wykładowców, nie jest tak jednomyślna, jak w przypadku oceny treści dla studiów I stopnia. Żaden z ocenianych przedmiotów nie został oceniony jednomyślnie, jako przydatny z zawodowego punktu widzenia, dla absolwentów studiów dziennikarskich. Najbliżej tej jednomyślności były zagadnienia związane z prawem autorskim, w odniesieniu do których aż 90,7% badanych wyraziło pozytywną opinię o zawodowej przydatności. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w odniesieniu do standardów dla studiów I stopnia, aż siedem grup treści charakteryzowało się pozytywnymi ocenami przydatności, przekraczającymi 90%. Kolejnym wnioskiem, dość zaskakującym, jest brak wyraźnych związków merytorycznych, pomiędzy grupami treści, najwyższej ocenianymi z punktu widzenia ich przydatności zawodowej, tak jak to miało miejsce w odniesieniu do treści praktycznych na studiach I stopnia. Oprócz prawa autorskiego, jako przydatne wskazywane były najczęściej: psychologia społeczna (87,2% wskazań), marketing i reklama (85,3% wskazań), społeczne i kulturowe oddziaływanie mediów (84,0% wskazań) i teoria komunikowania masowego (82,3% wskazań). Najmniejszy odsetek badanych jako przydatne wskazał treści związane z ekonomią mediów – 52,0%. Relatywnie niskie wskaźniki dostrzec można także w odniesieniu do: metod badań medioznawczych (60,0%) oraz analizy dyskursu medialnego (68,0%). Po części oceny te znajdują swoje potwierdzenie w porównaniu wskaźników negatywnych ocen przydatności zawodowej poszczególnych treści, które całościowo zaprezentowane zostało w tabeli 8.

Tabela 6. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia przydatności, postrzeganej przez badanych wykładowców – studia II-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako przydatne (w %)
Prawo autorskie	90,7
Psychologia społeczna	87,2
Marketing i reklama	85,3
Społeczne i kulturowe oddziaływanie mediów	84,0
Teoria komunikowania masowego	82,3
Media lokalne i środowiskowe	78,6
Stosunki międzynarodowe	78,5
Opinia publiczna	73,4
Komunikowanie międzynarodowe i międzykulturowe	73,4
Pragmatyka językowa	72,6

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako przydatne (w %)
Główne nurty kultury światowej i polskiej XX i XXI w.	72,1
Analiza dyskursu medialnego	68,0
Metody badań medioznawczych	60,0
Ekonomia mediów	52,0

Źródło: opracowanie własne

Biorąc pod uwagę negatywne opinie ankietowanych na temat przydatności poszczególnych treści, wchodzących w skład standardów kształcenia dla studiów I stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”, przygotowano “antyranking” – będący zestawieniem treści kształcenia z punktu widzenia postrzeganego przez wykładowców braku ich przydatności. Zbiorną informację na ten temat przedstawia tabela 7. Największym odsetkiem negatywnych ocen w zakresie przydatności zawodowej charakteryzuje się filozofia, którą jako nieprzydatną traktuje niemal co czwarty badany wykładowca (22,8%). Dalsze miejsca zajmują: historia Polski XX wieku (16,2% wskazań) i historia mediów (15,0% wskazań). Treści kształcenia oceniane negatywnie przez więcej niż co dziesiątego badanego stanowią łącznie grupę siedmiu zakresów tematycznych. Oprócz wcześniej wymienionych są to: retoryka i erystyka, socjologia, ekonomia oraz systemy medialne na świecie. Całkowity brak negatywnych ocen dotyczących praktycznej przydatności zawodowej charakteryzuje trzy grupy treści: warsztat dziennikarski, etyka dziennikarska oraz gatunki dziennikarskie.

Tabela 7. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia braku przydatności, postrzeganej przez badanych wykładowców – studia I-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako nieprzydatne (w %)
Filozofia	22,8
Historia Polski XX wieku	16,2
Historia mediów	15,0
Retoryka i erystyka	13,3
Socjologia	12,7
Ekonomia	12,6
Systemy medialne na świecie	10,4
Public relations	9,3
Prawo mediów	8,9
Dziennikarskie źródła informacji	7,6
Polski system medialny	5,1
Współczesne systemy polityczne	5,1
Prawo	3,8
Nauka o komunikowaniu	2,5
Kultura języka	2,5

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako nieprzydatne (w %)
Gatunki dziennikarskie	0,0
Etyka dziennikarska	0,0
Warsztat dziennikarski	0,0

Źródło: opracowanie własne

Tabela 8 przedstawia analogiczny do wcześniejszego “antyranking” składowych standardów kształcenia dla studiów II stopnia na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”. Zestawienie powstało w wyniku porównania odsetka negatywnych opinii na temat przydatności zawodowej poszczególnych grup treści, wyrażonych przez ankietowanych wykładowców. Zdecydowanym liderem tego zestawienia są treści związane z ekonomią mediów – których przydatność absolwentom negatywnie ocenił niemal co czwarty ankietowany (24,0%). Relatywnie wysokimi wskaźnikami negatywnych opinii w zakresie przydatności zawodowej charakteryzują się również: główne nurty w kulturze światowej i Polskiej XX i XXI wieku – 17,7% wskazań; metody badań medioznawczych – 16,0% wskazań oraz komunikowanie międzynarodowe i międzykulturowe – 13,3% wskazań. Łączny odsetek badanych oceniających treści kształcenia jako nieprzydatne, przekraczający 10%, dotyczy także: stosunków międzynarodowych – 12,6% wskazań i teorii komunikowania masowego – 10,1% wskazań.

Tabela 8. Ranking treści kształcenia wynikających ze standardów nauczania, z punktu widzenia braku przydatności, postrzeganej przez badanych wykładowców – studia II-stopnia

Grupa treści	Łączny odsetek badanych, oceniających treści jako nieprzydatne (w %)
Ekonomia mediów	24,0
Główne nurty w kulturze światowej i Polskiej XX i XXI w.	17,7
Metody badań medioznawczych	16,0
Komunikowanie międzynarodowe i międzykulturowe	13,3
Stosunki międzynarodowe	12,6
Teoria komunikowania masowego	10,1
Pragmatyka językowa	8,2
Media lokalne i środowiskowe	8,1
Analiza dyskursu medialnego	8,0
Opinia publiczna	7,9
Marketing i reklama	6,7
Prawo autorskie	6,7
Spoleczne i kulturowe oddziaływanie mediów	2,7
Psychologia społeczna	2,6

Źródło: opracowanie własne

Biorąc pod uwagę oceny studentów i nauczycieli akademickich wobec poszczególnych treści obowiązkowych, narzuconych standardami kształcenia, eksperci biorący udział w badaniu poproszeni zostali o zapoznanie się z wynikami badania w tym zakresie i przedstawienie własnych sugestii, dotyczących ewentualnych korekt. W odniesieniu do treści kształcenia negatywnie ocenionych przez studentów i nauczycieli akademickich eksperci niemal jednogłośnie wyrazili opinię, iż treści te jednak powinny pozostać w obowiązujących standardach kształcenia. Wśród argumentów wymienianych za ich pozostawieniem wymieniali:

- utrzymanie akademickiego modelu kształcenia dziennikarzy i specjalistów w zakresie komunikacji społecznej, opartego na choćby elementarnym przekazie wiedzy z humanistycznych przedmiotów kształcenia ogólnego, wśród nich – filozofii, historii i socjologii;
- konieczność utrzymania obowiązku kształcenia w zakresie historii mediów, zwłaszcza w obliczu zaawansowanych prac nad nową dyscypliną naukową, związaną z nauką o mediach i komunikacji społecznej;
- typowo akademicki charakter studiów II stopnia, przenoszący ciężar kształcenia z przedmiotów praktycznych-warsztatowych na edukację bardziej teoretyczną, co tłumaczy obecność takich przedmiotów jak metody badań medjoznawczych czy ekonomika mass mediów – negatywnie ocenianych przez studentów i znaczącą część nauczycieli akademickich.

Biorąc pod uwagę opinie wyrażone przez badanych studentów i wykładowców, uzupełnione sugestiami ekspertów możliwa jest następująca konstrukcja rekomendacji, odnoszących się do obowiązujących standardów kształcenia na kierunku „dziennikarstwo i komunikacja społeczna”:

- rozważenie możliwości zmniejszenia minimalnego wymiaru godzin przewidzianych dla studiów I stopnia z 2100 do 1800 oraz z 1000 do 800 godzin dla studiów II stopnia;
- zwiększenie znaczenia obowiązkowego kształcenia praktycznego w zakresie dziennikarstwa prasowego, stanowiącego podstawę dla dalszego, specjalistycznego kształcenia specjalnościowego (np. w obrębie dziennikarstwa radiowego, telewizyjnego, on-line, tematycznego);
- zwiększenie wymiaru obowiązkowego kształcenia warsztatowego w odniesieniu do studiów I stopnia, spełniające zwłaszcza oczekiwania studentów;
- przeniesienie treści kształcenia w zakresie psychologii społecznej ze studiów II stopnia na poziom studiów I stopnia. Psychologia społeczna, w opinii znacznej części ekspertów, stanowi podstawę dla dalszego kształcenia znaczącej grupy przedmiotów, istotnych zarówno dla specjalności dziennikarskich, jak i marketingowych oraz innych, związanych z komunikacją społeczną;
- rozważenie możliwości przeniesienia przedmiotów teoretycznych, związanych z historią mediów i współczesnymi systemami politycznymi na studia II stopnia;
- uzupełnienie w ramach studiów I stopnia treści w zakresie public relations o zagadnienia dotyczące marketingu i reklamy, przy jednoczesnym pozostawieniu i rozszerzeniu zagadnień związanych z komunikacją marketingową na studiach II stopnia.

Ocena treści określonych standardami kształcenia uzupełniona jest propozycjami, formułowanymi przez badanych, w zakresie nowych treści i przedmiotów, o jakie wzbogacone powinny być plany studiów. Odpowiedzi na pytanie o dostrzegane braki w programach nauczania ujawniły rzeczywiste oczekiwania badanych studentów w zakresie tematyki pożądanej przez nich, z punktu widzenia zainteresowań i przyszłej pracy zawodowej. Wśród udzielanych odpowiedzi przeważały głosy podkreślające brak wystarczającej ilości zajęć o charakterze praktycznym. Analiza zebranych opinii, przedstawiona w tabeli 9 ujawnia wyraźne nastawienie ankietowanych na zdobywanie wiedzy o ściśle zawodowym charakterze.

Tabela 9. *Propozycje badanych w zakresie treści i przedmiotów, których brakuje w planach studiów na kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna” – opinie studentów (N=414)*

Jakich treści/przedmiotów brakuje w planach studiów kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczna”?	Liczebność	%
Przedmiotów praktycznych	185	44,7
Przedmiotów związanych z fotografią	71	17,1
Zajęć dotyczących montażu audio i video	62	15,0
Zajęć graficznych i multimedialnych	48	11,6
Dykcja i emisja głosu	39	9,4
Więcej zajęć języka obcego	36	8,7
Więcej zajęć związanych z public relations	36	8,7
Dziennikarstwo muzyczne	34	8,2
Psychologia (społeczna i negocjacji)	29	7,0
Więcej zajęć poświęconych reklamie	19	4,6
Niczego nie brakuje	19	4,6
Komunikacja międzyludzka	17	4,1
Reportaż	14	3,4
Edytorstwo	14	3,4
Dziennikarstwo i krytyka filmowa oraz literacka	13	3,1
Creative writing	11	2,7
Komunikacja niewerbalna	11	2,7
Autoprezentacja	11	2,7
Inne	79	19,1

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ ankietowani mieli możliwość wpisania maksymalnie pięciu odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowani wykładowcy zaproponowali szereg propozycji uzupełnienia programów nauczania. Niektóre z nich wzajemnie wykluczały się, potwierdzając, że istnieją różne wizje nauczania studentów “dziennikarstwa i komunikacji społecznej”. Najczęściej pojawiały się następujące propozycje:

- należy dopasować treści przedmiotów do zmian zachodzących w obszarze mediów, a szczególnie do stałego i postępującego rozwoju Internetu,

dziennikarstwa obywatelskiego, dziennikarstwa on-line, dziennikarstwa śledczego;

- konieczny jest przedmiot, w ramach którego studenci uczyliby się podstaw gramatyki języka polskiego;
- należy analizować z studentami najlepsze, sztandarowe, wzorcowe teksty dziennikarstwa polskiego i światowego, nagradzane przez niezależne komisje; czyli należy uczyć poprzez przykłady;
- należy ograniczyć liczbę przedmiotów, aby te same treści nie powtarzały się na inaczej nazwanych zajęciach;
- należy rozszerzać wiedzę studentów z różnych dziedzin nauki: geografii, historii, literatury, prawa, muzyki, teatru, historii sztuki, oraz szeroko pojętej “wiedzy o świecie”, itp.;
- należy uczyć studentów więcej na temat bieżącej polityki i sytuacji gospodarczej, aby umieli ją obserwować i krytycznie oceniać;
- wprowadzać więcej ćwiczeń praktycznych, kształcących umiejętności poprawnego konstruowania wypowiedzi, tworzenia różnych form dziennikarskich.

Ankietowanych nauczycieli poproszono też o zaproponowanie zmian w standardach w zakresie formy nauczanych przedmiotów. Oto najczęściej pojawiające się przemyślenia:

- zmaksymalizować liczbę przedmiotów praktycznych, ograniczyć do niezbędnego minimum przedmioty teoretyczne;
- wprowadzać zajęcia symulacyjne, kształtujące umiejętności praktyczne;
- część zajęć realizować obowiązkowo w studenckich mediach, działających przy uczelni bądź w danym mieście;
- planować więcej zajęć w formie warsztatów.
- zajęcia praktyczne realizować przy stałej współpracy z serwisami informacyjnymi;
- wprowadzać wiele grup konwersatoryjnych i ćwiczeniowych;
- uczyć technik autoprezentacyjnych;
- proponować przedmioty w językach obcych (np. konwersatoria monograficzne);
- trzymać się zasady, że wykład zarezerwowany jest dla zagadnień teoretycznych, a ćwiczenia dla praktycznych (np. przedmioty z zakresu historii powinny być realizowane tylko w formie wykładowej, ewentualnie konwersatoryjnej);
- zwiększyć liczbę praktyk studenckich, realizowanych w branży medialnej, wizerunkowej, komunikacyjnej, itp.

Przedstawione propozycje należy traktować raczej jako rekomendacje dla szkół wyższych, prowadzących studia w ramach kierunku “dziennikarstwo i komunikacja społeczne”, niż jako sugestie odnoszące się do zmiany standardów kształcenia. Tym samym opinii tych nie poddano ocenie ekspertów.

Zaprezentowany w niniejszym artykule zbiór obserwacji i ocen, dotyczących obecnego systemu kształcenia dziennikarzy w Polsce oraz opartych na nich sugestii w zakresie postulowanych zmian stanowi, jak wspomniano, element wyników szerszego projektu badawczego. Jego całościowe ujęcie

odnaleźć można w monografii *Dziennikarstwo i komunikacja społeczna — nowe wyzwania. Kierunki zmian w kształceniu w zakresie dziennikarstwa i komunikacji społecznej*¹.

¹ S. Gawroński, R. Polak, *Dziennikarstwo i komunikacja społeczna — nowe wyzwania. Kierunki zmian w kształceniu w zakresie dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, Wyd. Konsorcjum Akademickie, Kraków-Rzeszów-Zamość 2010.

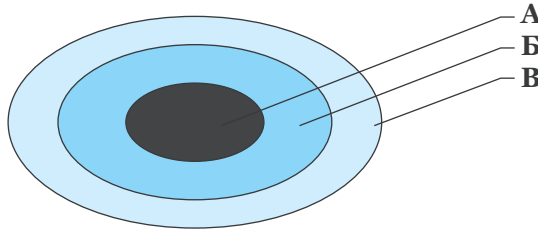
Мар'ян ЖИТАРЮК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: mgzhyt@gmail.com

ОЦІНОЧНІ СПЕКТРИ УНІВЕРСАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Актуальність такої постановки питання, тобто й цієї теми статті, зумовлена потребою поглибленого переосмислення й кореляції, по-перше, теорії журналістики загалом, української зокрема, по-друге, конструюванням і побудовою нових, модерних обґрунтувань, зокрема, з допомогою моделювання. Факт наукової конференції “Українські медіа 2012: проблеми моделювання медійного контенту” (Ukrainian media 2012: simulation problems), 5 квітня 2012 року (м. Київ) з такими секціями: “Моделювання медійного контенту”; “Методи інтелектуального аналізу текстів (морфологічні, синтаксичні, статистичні, семантичні тощо)”; “Структуровані семантичні моделі та семантичні сітки”; “Побудова узагальненої теорії медійного контенту” є чи не найбільш красномовним підтвердженням актуальності, своєчасності й необхідності осмислення української моделі журналістики.

Українська соціокультурна модель (УСКМ) активно трансформується, хоч іноді, на цьому шляху, аморфно завмирає, ніби беручи спочинок, переважно ж — для переорієнтацій, зміни координат чи векторів у цих координатах. Тому, попри всю надактивність суспільно-політичних процесів, спрогнозувати УСКМ як стабільну і сталу поки що практично неможливо. Що стосується моделі української журналістики (МУЖ), то, хоч тут теж свої особливості, можна спробувати побудувати універсальну модель, адже онтологічна, як в російського теоретика журналістики Є.Ахмадуліна [1], — занадто претензійно і майже нереально. Водночас ми розглядаємо журналіста не як “внутрішню межу системи” [1], а як центральну системоформуючу ланку будь-якої журналістської соціальної системи [3; 4].

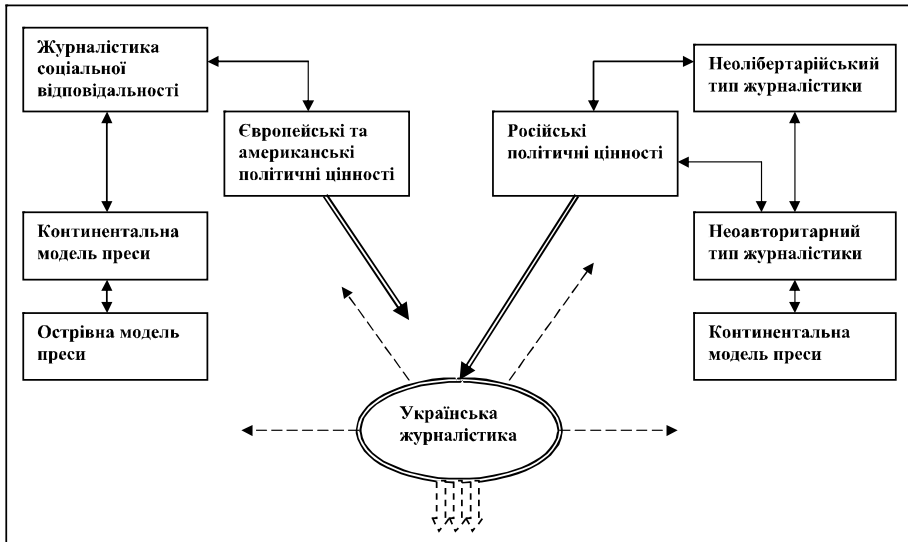
Можна припустити, що журналістика як соціальна система є все-таки частиною іншої, більшої суспільно-політичної системи (СПС) або частиною інших систем (у глобальному масштабі — транснаціональних: ЄС, євразійської співпраці, американські цінності і т.д. з певними механізмами вираження і реалізації, як-от: якісні ЗМІ, російські ЗМІ, феномен CNN тощо). Наприклад, українська журналістика формує українське суспільство і СПС з допомогою ідей, створених, відтворених, переданих, формується українським суспільством — через суспільну реакцію (еліт, масової аудиторії, власників тощо) і громадську думку. Принципово це можна зобразити графічно (мал. 1). Тут А — система журналістики, Б — національна суспільно-політична система, В — зовнішні (транснаціональні) суспільно-політичні системи (західні, східні та ін.).

Малюнок 1.

З огляду на інформаційну еру, добу глобалізації, українська журналістика, як і будь-яка інша, по-перше, могла б не тільки статично бути інформаційною складовою глобальної інформаційної системи, а й впливати на розвиток останньої, видозмінювати її, по-друге, трансформуватись з урахуванням національно-культурних та суспільних потреб, якби резистентний потенціал дозволяв зберігати статус-кво. Натомість маємо певне поглинання, залежність національної журналістики ззовні — зі Сходу і з Заходу, ментально й фінансово, шляхом редукування традиційних засад і принципів. Графічно це можна зобразити двоюко:

- А) схематично-модельно (мал. 2);
 Б) полісферично (мал. 3).

Малюнок 2.

На мал. 2 показано основні зовнішні фактори впливу (у певних ситуаціях — трансформування) на національну (українську) суспільно-політичну систему (НСПС) і, відповідно, на систему національної журналістики (СНЖ). Вплив може бути *прямий зовнішній* — ззовні на ЗМІ, може бути *опосередкований, стабілізований* — через *внутрішні фактори впливу* (від НСПС до СНЖ), а може бути і *прямий внутрішній* та

внутрішній опосередкований (через стабілізацію зовнішніми факторами або іншими внутрішніми системами і підсистемами). Незалежно від акцентування на формах і типах зв'язків, ми виділяємо *два основні (найбільш ефективні) вектори*: а) *західний* (європейські та північно-американські цінності), б) *північно-східний* (російські цінності). Як інструментарій, крім *методів конструювання, моделювання, синтезу, наукового та порівняльного аналізу*, долучаємо *прагматичний аналіз як метод*, який, попри традиційне звужене тлумачення (“можемо використати при дослідженні реклами” [8]), дієвий у виробленні “тих чи інших комунікативних стратегій”, у пошуку “аксіоматики нашого спілкування” [8]. В Україні цей метод популяризував *Г.Почепцов*, а класичні дослідження з прагматики, з розподілом на перформативи і констатииви, належать *Дж.Остіну* [7], *Дж.Сьорлю* [9] і *П.Грайс* [6].

Усвідомлення журналістами, представниками влади та пересічними громадянами цих дій (“вплив Заходу”, “вплив Сходу” — звичайні *констатииви*, тобто констатування, звичайне уявлення про висловлювання і дійсність. Спонування громадян внаслідок цих дій до переформатування позицій, до зміни соціальної, політичної, культурної, ідентичної та будь-якої іншої реальності (“Ми повинні вступити до НАТО”, “Наше майбутнє в союзі з Росією”...) — *перформативи* [9], на які впливати (і які виправити) дуже важко, бо вони не нейтральні, а такі, що творять дійсність (і делікатно, і нейтрально, і агресивно).

Дозволимо з'ясувати причини такої ситуації історикам, філософам та політологам, але не маємо права ані закрити на це очі (бо відійдемо від реальної дійсності і спотворимо предмет дослідження), ані заперечити ці вектори (те саме, що доводити, ніби літаки — рейковий транспорт, а поїзди — повітряний...).

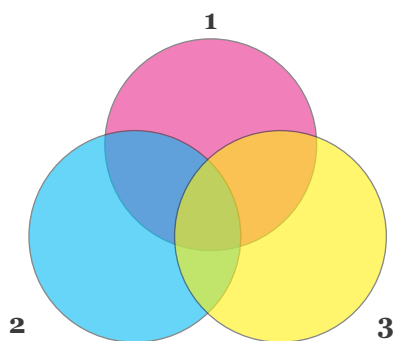
Проблеми національної журналістики, національного інформаційного простору, національного інформаційного продукту, детерміновані низкою недостатньо осмислених факторів формування *сучасної української національної журналістики (СУНЖ)*, типологічною модифікацією української журналістики і пошуком оптимальної моделі, частково розроблено в низці досліджень *В.Шкляра* [10], *С.Вовканича* [2], *М.Житарюка* [3; 4]. Водночас бракує своєчасної і якісної оцінки, сконцентрованих, невідкладних і спільних зусиль не тільки вчених-журналістикознавців, а й медіавласників і журналістів. Від цього залежать, по-перше, ефективна реалізація (зміцнення, розвиток) СУЖ, по-друге, міцні підвалини майбутньої української журналістики.

Подана модель відтворює цікаві особливості: в західному векторі домінують констатииви, у східному — перформативи. Тобто Захід не демонструє Україні (і нашій пресі) позитивний системоформуючий підхід — тому й західний вектор коротший. Україна для Заходу існує (там уже знають, що ми знаходимось на європейському континенті, а не в Азії чи Африці), відома навіть завдяки революційним подіям кінця 2004 року та Євро-2012, але Захід (як інституційна система — ЄС) все ще, як і раніше, наприклад, під час Геноциду 1932-1933 рр., для нас закритий, байдужий, зверхній і зарозумілий. Для ЄС Україна — наші політики та наші знедолені співвітчизники — не повноцінний партнер,

а суцільна проблема. Попри гіршу оцінку українців за представників ромської національності (які, на відміну від українців, не потребують віз у пересуванні по Європі), українці-романтики все ще вірять ЄС, покладають на ЄС надії і сподівання. Але й безкорислива українська віра не безмежна. Інша частина українців-романтиків, головно не україномовних, зберігає віру в Росію і російського президента. У державних пріоритетах різновекторність перефразована на “багатовекторність”, що не змінює ситуації тотальної державної бездіяльності, яка стимулює безповоротну втрату значної частини інтелектуальних і працездатних сил України.

Переживши у своїй історії значно драматичніші періоди (в останні століття — Австро-Угорський імперіалізм, Російський імперіалізм, кріпацтво, Геноцид [5], численні війни і політичні табори), як це не парадоксально, Україна сьогодні, в умовах державно-політичної незалежності, таки послаблюється. Медійно клоновані перформативи на кшталт: “Хочете дешевий газ — не рухайте Чорноморський флот РФ”, “Українці, дружить з Росією, не проводьте політику українізації”, “Севастополь — російське місто”, “Російська — друга державна” тощо — не тільки провокативні кроки, що можуть загострити міждержавні стосунки, а й формують сталі політичні та електоральні уподобання, що систематично загострюють насамперед внутрішнє життя, реанімують політичну безперспективність і готують підґрунтя для нових непорозумінь, протистоянь і патових ситуацій. Аналіз цієї дуже важкої ситуації чомусь досі за межею польових досліджень ЗМІ України, тобто система української журналістики не реагує адекватно: не виступає з контрперформативами, не заперечує провокації, а поділена на дві автономні системи-команди (прозахідну і просхідну), які в неоголошеній національній інформаційній війні (з підтримкою ззовні) навіть не намагаються дотримуватись правил.

На мал. 3 (перетин трьох овалів) чітко позначено межі впливу й реакцію на ці зовнішні а) *подразники-константи* (співвідносні із західним вектором або європейськими та американськими політичними цінностями) — овал 2, б) *активне позиціонування — перформативи* (співвідносні із східним вектором або російськими політичними цінностями) — овал 3. *Українська журналістика* — овал 1. Поле накладання 2 на 1 — це прозахідна інформаційна інтервенція, яка (як на мал. 1) формує прозахідні суспільні цінності і трансформується як відповідь на реакції (внутрішні, зовнішні, масовоаудиторні, професійні, політичні тощо). Поле накладання 3 на 1 — проросійська інформаційна інтервенція, яка теж формує відповідні цінності... Межі перетину накладання (2 на 3 або 3 на 2) — взаємна нейтралізація і стабілізація відповідних ідейних, культурних, політичних та інших впливів. Спільна частина цього впливового поля (2-3-2), що заходить за межі 1, виконує, залежно від ситуації, двояку функцію: стимулює предметні і фахові дискусії у колі 1; залишає без уваги взаємостабілізовані аргументи, факти, процеси.

Малюнок 3.

Зрозуміло, що система журналістики формуючи формується, тому в певні моменти вплив 2-1 переважатиме вплив 3-1 (за рахунок констатив західного способу життя — різних ток-шоу, новин катастроф, воєн і з іншим космополітичним “набором”, телефільмів тощо), але переважно 3-1 домінує над 2-1 (за онтологією перформативи, які не тільки інформаційно та за мовною спорідненістю нейтралізують і вирівнюють констативи, а й зводять їх нанівець протилежними закликами, спонукуваннями і дифамаціями, що часто рівнозначно інформаційним операціям).

Ще один цікавий аспект. Західні констативи впливовіші на молодих людей і представників активно формованого в Україні середнього класу (їхнє число постійно зростає), а східні перформативи мають більший вплив на найбільш вразливі верстви, а також представників старої, радянської політичної формації, переважно людей похилого віку (таких дедалі меншає). На жаль, українська журналістика як соціальний, культурний механізм, як живий нерв суспільства, — ніби нездійснений феномен (за певними винятками), недостатньо, тобто неадекватно реагує на цю ситуацію, не переформатовується відповідно до зазначених (очевидних) тенденцій, продовжує взаємні змагання у вишуканості форм і методів задля свідомого заперечення (непомічання, нав'язування) динамічних трансформацій суспільних настроїв і громадської думки.

Ступінь узалежнення ззовні та зепігонення чужого в різні часи різний. Це очевидно, адже журналістика — це система, а система, повторимо, — це живий організм, а не просто хребет, як, наприклад, модель. Так, в період виборчих кампаній, під час формування коаліції, призначення уряду, зміни державної форми правління (наприклад, з парламентсько-президенської на парламентську і навпаки, що мало місце у зв'язку з ухваленням Закону України “Про Кабінет Міністрів України” та рішенням Конституційного суду України про законність рішення Верховної Ради України щодо скасування Конституції 2004 р.) цей процес активізується й посилюються відцентрові дії та явища, перетворюючи феномен журналістики на примітивний (і теж феноменальний) рекламно-пропагандистсько-маніпуляційний засіб-інструментарій ведення ідейно-політичної боротьби. Різниця лише в тому, що, на відмі-

ну від потреб третього тисячоліття, ці дії не контрольовані, не дозовані владою, а неконтрольні, хаотичні, тому менше керовані, менше прогнозовані і зовсім не соціальні.

Не виключено, що ЗМІ ця ситуація задовольняє, адже є можливість поліпшити фінансово-економічні показники мас-медійних підприємств. Але це — шлях у глухий кут. Не може тимчасове бути важливіше за вічне, дріб'язкове — за ціле. Живий організм журналістики як живої системи знекровлюється, розбалансовується, цінністю стають тільки гроші, тому редукуються і морально-етичні та професійні принципи, і трансформується система журналістських функцій, коли головними стають другорядні “рольові” функції (пропагандистська, рекламна, провокаційна), а не онтологічні — інформаційно-комунікативна, інтеграційна, регуляційна. За цих умов (повернемося до мал. 3), овал 1 майже цілком зайнятий іншими складниками і чинниками — або 2, або 3, або X, Y, Z тощо, тобто новими можливими факторами, що спотворюють, знецінюють, роблять залежними як окремі мас-медіа, так і систему загалом (критичну більшість видань, теле- і радіопрограм, що мають більше половини теле, радіо чи пресової аудиторії).

Таким чином, можна передбачити такі наслідки.

По-перше, споживач культурологічного товару (мас-медіа) розчаровується, втрачає довіру і до певного ЗМІ, і до ЗМІ загалом.

По-друге, журналісти (творчі працівники) і видавці (власники) вибирають шлях за найменшим опором, але з найбільшими прибутками.

На перший погляд, легкий, проте надто ковзкий і небезпечний шлях над прірвою, манить тих, хто вже на ньому побував (як у наркоманів, які не вважають, що вони наркомани і тому пробують довести іншим, що ні їм, ні їхнім послідовникам нічого не загрожує). Журналістський корпус вважає, що зуміє вчасно спинитися. “Спокій” багатьом нагадує “ламку”, на інших “зашморг” затягнуто так сильно, що навіть у період “спокою” вони не можуть вважати себе вільними і самостійними — хотіли б усе це забути, та як? За українськими законами (маємо на увазі розподіл журналістики на державну і комунальну), це — теж преса, тобто неефективні складові журналістської системи. Але різка, непідготовлена і безальтернативна ампутація здатна надовго паралізувати систему національної преси.

Одне слово, соціокультурна модель української журналістики — через незрілість і підміну державних пріоритетів — має чимало проблем, подолання яких прискорить (та й уможливить) її перспективний розвиток, а ігнорування — призведе не тільки до клонування чужих розважально-рекламних або конфліктних моделей, а й до втрати національної ідентичності.

-
1. Ахмадулін Е.В. Краткий курс теории журналистики: учебн. пособ. / Евгений Валерьевич Ахмадулин. — М. — Ростов н/Д., 2006. — 272 с.
 2. Вовканич С. Глобалізація інформаційного простору та соціогуманістичний імператив нового тисячоліття // Збірник праць кафедри

- української преси. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — Вип. 3. — С. 53-59.
3. Житарюк М.Г. Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство: Монографія. — Львів, 2008. — 416 с.
 4. Житарюк М.Г. Українська журналістика як соціокультурна модель: генезис, домінанти у світовому інформаційному контексті: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 — теорія та історія журналістики. — Київ: КНУ ім. Т.Шевченка, 2009. — 408 с.
 5. Закон України “Про голодомор 1932–1933 років в Україні” (№ 376-V від 28.11.2006) // www.prezident.gov.ua/documents/5280.html.
 6. Логика и лингвистика. Теория метафоры. — М., 1980.
 7. Остин Дж. Л. Слово как действие. — В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. М., 1986; Остин Дж. Л. Чужое сознание. — В кн.: Философия, логика, язык. М., 1987.
 8. Почепцов Г.Г. Прагматичний аналіз (Методи комунікативного аналізу) // Теорія комунікації. — К., 1999. — С. 47; Почепцов Г.Г. Семантичний аналіз етикетизації об'єкції // Семантика и представление знаний: Уч. зап. Тарт. ун-та. — Тарту, 1980. — Вып. 519; Почепцов Г.Г. Анализ перформативных антиномий // Филол. науки. — 1982. — №6; Почепцов Г.Г. Коммуникативные аспекты семантики. — К., 1987.
 9. Сёрль Дж. Р. Что такое речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. — М., 1986.
 10. Шкляр В.І. Національна журналістика: від розладу до гармонії // Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра. — К., 1996. — С. 48-100; Шкляр В.І. Журналістика і суспільство. Журналістика: потенціал і ресурси // Основи теорії журналістської діяльності. — К., 2000. — С. 8-97; 138-158; Шкляр В.І. Актуальні проблеми модернізації суспільства і мас-медіа // Збірник праць кафедри української преси. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — Вип. 3. — С. 354-355.

Andrzej ROZMUS
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: arozmus@wsiz.rzeszow.pl

DZIENNIKARZE JAKO PRZYWÓDCY OPINII PUBLICZNEJ NA TEMAT SZKOŁY WYŻSZEJ

Wprowadzenie

Twierdzenie, że dla współczesnej firmy pozytywny przekaz medialny jest bardzo ważny jest oczywistą tautologią. Podobnie zresztą jak zalecenie, żeby wszelkiego rodzaju organizacje dbały o to by media mówiły (i pisały) o nich dobrze. Media, często identyfikowane z czwartą władzą, są w świecie biznesu często drogowskazem dla coraz bardziej zdezorientowanych klientów. Wystawiają firmom, organizacjom swoisty certyfikat wiarygodności — jeżeli np. w prasie, internecie, pisze się o danej firmie dobrze, to musi ona być dobra. Taki uproszczony schemat stosuje bardzo wiele podmiotów z otoczenia rynkowego firmy. Dlatego też firmy dokładają wszelkich starań by kreować pożądany wizerunek (choćby poprzez powoływanie specjalnie przygotowanych do tego służb: rzecznik prasowy, specjalista ds. *public relations*, etc.). Opinia jaka wyłania się z przekazów prasowych jest szczególnie ważna dla firm o charakterze usługowym, a już zupełnie newralgiczna dla ich reprezentantów — szkół wyższych. Dziś to dziennikarze stają się przywódcami opinii publicznej, oceniającej jakość szkół wyższych. W doniesieniach prasowych dotyczących szkół wyższych, w prasowych rankingach, w wywiadach z reprezentantami świata nauki i edukacji objawia się olbrzymia moc dziennikarzy do kreowania pozytywnego bądź negatywnego wizerunku danej uczelni.

Media i opinia publiczna w procesie budowania reputacji szkoły wyższej

W przypadku szkoły wyższej — specyficznej firmie usługowej — istotne jest budowanie reputacji i pozytywnego wizerunku. Szereg działań wyspecjalizowanych służb uczelni koncentruje się dziś na stymulowaniu opinii publicznej, tak by przyjęła ona pozytywną postawę wobec działań i misji uczelni. Przyjrzyjmy się w tym miejscu istocie opinii publicznej.

Usystematyzowana, naukowa dyskusja nad fenomenem opinii publicznej rozpoczęła się w XIX wieku i toczyła się dwoma nurtami interpretacyjnymi: 1) *integracyjnym*, podkreślającym, że opinia publiczna to niepisane prawo, panujące zwyczajnie i typowe sposoby zachowania, których jednostka nie powinna naruszać, jeśli nie chce się narazić na wykluczenie z grupy; 2) *elitarnym*, w którym opinia publiczna rozumiana jest jako zjawisko tworzone przez dobrze poinformowanych, wykształconych obywateli, którzy jednocześnie troszczą się o dobro ogółu. W obu nurtach ważne miejsce zajmują relacje między opinią publiczną a grupą rządzącą i jednostką społeczną. Teoretycy nurtu integracyjnego i elitarnego zgodnie przyznają, że ignorowanie opinii publicznej przez rządzącą elitę może prowadzić w końcowym efekcie

do jej obalenia. Odmiennie natomiast przedstawiają oni relację między opinią publiczną a jednostką: w koncepcjach integracyjnych w procesie opiniotwórczym biorą udział wszyscy obywatele i nie ma tu miejsca na dowolną decyzję o uczestnictwie lub wycofaniu się z udziału w tym procesie; w ujęciu elitarnym to jednostka sama decyduje, czy weźmie udział w procesie krystalizacji opinii, czy też nie¹.

W późniejszych latach popularne stało się ujęcie, w którym postulowano, by nie traktować opinii publicznej jako prostej sumy opinii indywidualnych, ale raczej jako relacje między nimi, jako wynik ścierania się różnych poglądów i postaw. Tak właśnie opinię publiczną widział H. Blumer, pisząc o niej jako o produkcie wzajemnego oddziaływania grup społecznych o różnych poglądach i stanowiskach².

Badaczy zjawiska opinii publicznej szczególnie interesował, i nadal interesuje, przebieg procesu kształtowania opinii publicznej. By proces opiniotwórczy mógł mieć miejsce, tutaj teoretycy są zgodni, musi zaistnieć taka sytuacja lub pojawić się taki obiekt, który przyciągnie uwagę większej liczby osób. Gdy przyciągający uwagę problem lub zjawisko ma charakter kontrowersyjny, ułatwia to i przyspiesza proces polaryzacji opinii publicznej. Związują się w tym momencie pierwsze propozycje rozwiązania problemu — na tym etapie również opinie prywatne stają się publicznymi, uzyskują aprobatę grupy i zaczynają oddziaływać na jej członków, zmuszając ich do określonych reakcji. Dokonuje się w tym momencie stabilizacja dyskusji, jednostki zajmują trwałe stanowiska i można mówić o krystalizacji opinii³.

Proces opiniotwórczy może przebiegać na różnych poziomach: *pierwszym* — grupy pierwotnej, na *mezopoziomie*, na którym odbywa się krystalizacja opinii i na *makropoziomie*, na którym dostrzegana jest artykulacja opinii. I tak, aby doszło do powstania opinii publicznej, dana grupa musi posiadać pewną wiedzę, która dotyczy nie tylko przedmiotu bądź podmiotu opinii, ale także definiuje, przynajmniej w stopniu podstawowym, przemiany otaczającego świata. Przyjmując założenie, że wysoki poziom edukacji sprzyja krystalizacji oraz artykułowaniu opinii publicznej, pamiętać należy, że nie mniej istotne znaczenie w jej tworzeniu mają pogłoski, plotki i niesprawdzone informacje⁴.

I kontynuując dalej tą myśl, warto podkreślić, że nieodłącznym komponentem opinii publicznej są wartościujące sądy moralne. Jeśli bowiem dochodzi do sytuacji konfliktowej lub gdy pojawia się kontrowersyjny obiekt, dochodzi do zwerbalizowania w grupie poglądów powstałych na podstawie wspólnych wartości. Tak więc w opinii publicznej istotną rolę odgrywają elementy moralne, emocjonalne, również estetyczne, których podważenie jest oprostestowywane i traktowane jako zagrożenie dla jedności grupy. Wywierany jest tym samym na członków danej grupy nacisk konformizacyjny. Re-

¹ B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 66.

² Ibidem, s. 67-68.

³ S. Kuśmierski, *Teoretyczne problemy propagandy i opinii publicznej*, PWN, Warszawa 1980, s. 245.

⁴ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki*, PIW, Warszawa 1980, s. 18.

prezentant danej grupy czerpie wiedzę o obowiązującej w niej wartościach i zwyczajach z obserwacji bezpośredniego otoczenia oraz ze środków masowego przekazu⁵.

Ważną rolę w procesie opiniotwórczym odgrywają przywódcy opinii. Jak mówi teoria dwustopniowego przepływu informacji w komunikacji masowej, przywódcy opinii, ze względu na swój prestiż w grupie i dobre poinformowanie są w stanie w znacznym stopniu wpływać na sposób myślenia innych. Proszeni często przez innych członków grupy o radę w różnych kwestiach, "liderzy" ci uczestniczą w wymianie informacji już na pierwszym poziomie tworzenia się opinii publicznej. Przywódcy opinii mogą również oddziaływać na proces opiniotwórczy przez narzucenie lub egzekwowanie interesów grupowych, które powstają w sferze wyobrażeń typowych dla danej grupy⁶. W odniesieniu do szkół wyższych jedną z grup, z których rekrutują się przywódcy opinii, są dziennikarze. To oni decydują o poruszanych tematach, osobach, które opisują w wywiadach kwestie związane ze szkolnictwem wyższym, są istotnym elementem procesu opiniotwórczego.

Warto w tym miejscu zauważyć, iż na proces opiniotwórczy wpływają wzorce kulturowe panujące w danej grupie. Teoretycy wymieniają w tym aspekcie dwa typy opinii publicznej: a) *trwałą*, opartą na tradycji kulturowej danego społeczeństwa i zawierającą wzorce zgodne z panującym systemem wartości kulturowych; i b) *chwilową*, ujawniającą się, gdy pojawia się zjawisko nowe, sprzeczne z dotychczasowymi wartościami kulturowymi. Ten drugi typ opinii może doprowadzić do zmian w systemie wartości danej społeczności, częściej jednak opinia chwilowa znika wraz ze zniknięciem zjawiska, którego dotyczyła, nie powodując tym samym żadnych zmian w sferze kulturowej⁷. Analizując charakter procesu opiniotwórczego, ciekawą koncepcję przedstawił T. Goban-Klas. Opierała się ona na założeniu, iż świadomość posiadania poparcia opinii publicznej, rozumianej jako większość publicznie się wypowiadających, sprzyja wypowiedzianiu zgodnych z nią poglądów, podczas gdy odczucie przeciwne sprzyja milczeniu. Powoduje to spiralny ruch wyciszania jednych i wzmacniania innych opinii. Sama koncepcja spirali milczenia składa się z pięciu twierdzeń:

1. członkowie danej grupy tworzą obrazy rozkładu opinii w otoczeniu społecznym, a kierunek tych zmian poddają ocenie. Kierują się wycuciem, które opinie są większościowe, a które nie; obserwują, które poglądy wzmacniają się, a które tracą zwolenników;
2. chęć do publicznego przedstawiania swych poglądów zmienia się zgodnie z jednostkową oceną rozkładu opinii oraz trendu jej zmian w otoczeniu społecznym. Jest większa, jeśli jednostka wierzy, że jej własny pogląd jest dominujący i będzie taki w przyszłości;
3. jeśli ocena aktualnego rozkładu opinii i rozkład faktyczny są widocznie rozbieżne, to dzieje się tak, ponieważ opinie, których siła jest przeceniana, są częściej głoszone publicznie;

⁵ S. Kuśmierski, *Teoretyczne problemy...*, op. cit., s. 250.

⁶ B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria...*, op. cit., s. 70-71.

⁷ *Ibidem*, s. 71.

4. opinia uznana za obecnie przeważającą ma większą szansę być uznana za taką również w przyszłości;
5. w przypadku występowania różnicy między oceną obecnego i przyszłego rozkładu opinii oczekiwanie przyszłej pozycji będzie determinowało stopień, w jakim jednostka jest gotowa wyrazić publicznie własne poglądy⁸.

Koncepcja „spirali milczenia” (bo taką nazwę jej nadano), opierając się na badaniach nad zachowaniem grup społecznych, potwierdza tezę, że lęk przed izolacją społeczną powoduje zmianę lub ukrycie przez jednostkę własnych poglądów⁹. W powstawaniu zjawiska spirali milczenia duży wpływ mają media, które współcześnie znacznie ułatwiają artykułowanie opinii indywidualnych. W państwach demokratycznych media mają za zadanie umożliwić manifestację możliwie szerokiego zakresu poglądów. I rzeczywiście obecne media są instrumentami powstawania, artykułowania i krystalizowania się opinii publicznej. Jednak bardzo często, zdając sobie sprawę ze swojego olbrzymiego wpływu, media (a raczej kierujący i mający do nich dostęp) dopuszczają się praktyk manipulacyjnych. Opinia publiczna jest wtedy kreowana przez działania o charakterze socjotechnicznym¹⁰.

Stanowiąc ważny czynnik integracji danej społeczności, opinia publiczna służy bardzo często jako drogowskaz w procesie tworzenia w umyśle poszczególnych osób wizerunku innych osób, grup społecznych bądź instytucji. Buduje więc społeczną reputację szkoły wyższej.

Doceniając złożoną rolę opinii publicznej stworzono i rozwinięto w ostatnich latach wiele metod i techniki jej badania. Warto wiedzieć, że współczesne badania opinii publicznej rozwinęły się z badań rynkowych prowadzonych od początku lat 50. i 60. XX wieku w krajach wysokorozwiniętych (głównie w Stanach Zjednoczonych). I o ile wynikami badań rynkowych od początku byli – i są – zainteresowani przede wszystkim producenci dóbr i usług, o tyle wynikami badań opinii publicznej może interesować się całe społeczeństwo jak i jego reprezentanci (politycy, osoby sprawujące ważne społecznie funkcje, dysponenci środków finansowych, etc.)¹¹. Mimo różnic obie dziedziny pełnią ważne funkcje, jak pisał Nowotny: „badania opinii publicznej są niezbędnym

⁸ T. Goban-Klas, *Hipoteza „spirali milczenia” w ramach teorii opinii publicznej*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2, 1984, s. 48-49.

⁹ Odmienne charakter ma odkryte w 1985 roku przez Vallone’a, Rossa i Leppera tzw. zjawisko wrogich mediów, które również w jakimś sensie dotyka problematyki opinii publicznej. Otóż wspomniani wyżej naukowcy pokazali studentom proarabskim i proizraelskim relacje telewizyjne dotyczące konfliktów na Bliskim Wschodzie (przedstawiły one masakrę ludności cywilnej z obozu dla uchodźców w Libanie w 1982 r.). Jak oczekiwano, każda grupa była przekonana, że doniesienia miały charakter stronniczy i faworyzowały drugą stronę, ponieważ nie pokazywały jednostronnego punktu widzenia, który był przez nią uznawany za prawdę. Tak więc gdy w danej społeczności pojawiają się informacje sprzeczne z jej przekonaniami i wartościami mogą zostać one oprotestowane za pomocą opinii publicznej (E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 138).

¹⁰ B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria...*, op. cit., s. 73-76.

¹¹ S. Nowotny, *Opinia publiczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. III, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2000, s. 22.

elementem systemu demokratycznego, badania opinii konsumentów natomiast — niezbędnym elementem gospodarki wolnorynkowej¹².

W ostatnich latach kluczową areną prezentacji stanowiska opinii publicznej stały się media. To z nich dowiadujemy się o stanie opinii publicznej na jakiś temat, np. w odniesieniu do działań szkoły wyższej, to w nich znajdujemy rankingi uczelni, to one — media — w konsekwencji decydują o kształcie opinii publicznej dotyczącej szkół wyższych.

Świat prasowych rankingów szkół wyższych

Prasowe rankingi szkół wyższych mają już w naszym kraju blisko 20 letnią tradycję. Gdy powstawały na początku lat 90. łączono z nimi sporo społecznych nadziei a ich wielość i różnorodność miały zapewnić rzetelną i wieloaspektową analizę jakości kształcenia w Polsce. W praktyce jednak ta konkurencja na rynku prasowych rankingów szkół wyższych nie dała oczekiwanych pozytywów, lecz doprowadziła do powstania szumu informacyjnego i stworzyła szerokie pole do manipulacji. Tak, obserwujemy stopniową fragmentaryzację sposobów oceny uczelni. Powstają nowe rankingi, nowe kryteria analizy a odbiorca czuje się coraz bardziej zdezorientowany. Jak bowiem zinterpretować fakt, że w jednym rankingu dana uczelnia jest na, powiedzmy, 7 miejscu, a w innym na 40, w poczytnym miesięczniku jest liderem zestawienia, a w poczytnym dzienniku daleko jej do ścisłej czołówki. *Perspektywy, Wprost, Rzeczpospolita, Newsweek, Profit, Home&Market, Polityka* — to tylko niektóre czasopisma tworzące i publikujące rankingi szkół wyższych. Czy wobec zazwyczaj różnej pozycji rankingowej danej uczelni czytelnik powinien wyciągnąć sobie średnią rankingową? Same uczelnie nie bardzo wiedzą jak traktować rankingi i często zachowują się jak politycy — jeżeli w rankingu wypadamy dobrze, to jest to dobrze przygotowany ranking, jeżeli źle, należy przyrzeć się jego metodologii. Najprawdopodobniej na wielu uczelniach w kraju funkcjonują już stanowiska typu: *specjalista ds. wypełniania ankiet rankingowych*. Tak na marginesie, jest to zajęcie coraz bardziej kreatywne (podobnie jak księgowość) i uczelnie nauczyły się już “dobrze” wypełniać ankiety nadsyłane przez prasę. Niestety są dowody na to, iż wiele uczelni, mówiąc delikatnie, mija się z prawdą podając informacje do rankingów. Wszystko po to by uzyskać lepszą pozycję. Co więcej w czołówkach niektórych rankingów są uczelnie, których sytuacja przypomina firmy będące w stanie upadłości — nie rozwijają się, nie mają odpowiedniej liczby kandydatów na studia, ale mają za to na przykład problemy finansowe.

Czy wobec powyższego rankingi są potrzebne? Oczywiście, że tak. I jak pisał Bohdan Jałowicki w tekście *Czy można ufać rankingom*: “Są potrzebne (rankingi — dop. autora) po pierwsze dla tego, że już istnieją i funkcjonują społecznie, a po drugie mogą dostarczać, pod warunkiem że będą rzetelne i poprawne metodologicznie, informacji dla kandydatów na studia. Trzeba więc je jednak zobiektywizować, nie powinny ich zatem robić sami uczeni, (...)”

¹² S. Nowotny, *Opinia publiczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. III, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2000, s. 22.

a wyspecjalizowane pozaakademickie placówki badania opinii publicznej¹³. W naszym kraju prasowe rankingi bardzo szybko stały się stałym elementem kontroli szkół wyższych. Ale jakiej kontroli? Społecznej? Medialnej? Otóż to, ta niedookreśloność i mozaika podejść metodologicznych badania szkół wyższych sprawia, iż produkt ten jest coraz mniej strawny dla czytelnika. Warto w tym miejscu pokusić się o kilka uwag natury ogólnej. Po pierwsze rankingi uczelni nie powinny być prowadzone przez media. Czynienie z rankingów elementu promocyjnego gazety oraz zatrudnianie w opracowaniu metodologii zainteresowanych końcowym wynikiem pracowników uczelni sprawia, że rankingi tracą na rzetelności i poprawności badawczej. Po drugie — jak już w dyskusji o rankingach często wspomniano — ranking nie informuje o jakości uczelni — informują jedynie o pozycji danej uczelni na tle innych. Po trzecie wreszcie — i to jest sprawa kluczowa — sztywne i archaiczne kryteria oceny uczelni nie oddają nawet w części obrazu faktycznego analizowanej jednostki dydaktycznej. Pomija się wiele istotnych informacji, np. jak uczelnia dba o jakość kadry, jak często przeprowadzane są oceny pracowników, jak głęboki mają charakter. Profesor profesorowi “nierówny”, co więcej ten sam profesor na jednej uczelni będzie się starał, bo na przykład wprowadzone są tam silne mechanizmy kontrolne, na innej zaś będzie obniżał jakość kształcenia. I dalej, w rankingach nie ma pełnej informacji o nowatorskich czy elastycznych metodach kształcenia, sposobach komunikowania się ze studentem, istnieniu systemów antyplagiatowych, jakości obsługi dziekanatowej, czy wreszcie sposobach promowania najlepszych studentów i metodach pomocy w nauce tym najsłabszym. Tak więc, w prasowych rankingach szkół wyższych zupełnie nie znajduje odzwierciedlenia fakt podejmowania przez uczelnie wysiłków rozwojowych takich jak: inwestycji w nowoczesność czy inwestycji w kapitał ludzki. W wielu rankingach brakuje również oceny tego co często decyduje o sile danej uczelni — otwartości, mobilności i umiejętności współpracy. Chodzi tutaj między innymi o umiędzynarodowienie oferty szkoły, czyli liczbę studiujących na niej obcokrajowców, liczbę kierunków anglojęzycznych oraz tworzenie sieci partnerskich z uczelniami zagranicznymi, która daje możliwość uzyskania podwójnych dyplomów (polskich i zagranicznych). W obecnych rankingach nie ma też wzmianki o sposobie postępowania z przychodami uczelni — czy są one inwestowane w rozwój? Czy z ich pomocą Uczelnia się zmienia?

Obecne rankingi nie oddają w pełni także zaangażowania danej uczelni w rozwój społeczności lokalnej, czy ponad-lokalnej (projekty, ekspertyzy, analizy, granty unijne, seminaria biznesowe, etc.). Brakuje w nich również rzeczowej analizy tego co uczelnia robi dodatkowo by wzmacniać swoich absolwentów nie tylko w Polsce, ale i na świecie (brak w wielu rankingach dodatkowych punktów za możliwość zdobycia na uczelni międzynarodowych certyfikatów językowych czy informatycznych wydaje się nieporozumieniem). Każdy ranking powinien również zawierać pomiar satysfakcji klienta-studenta (być może również innych klientów uczelni) oraz próbki jakości prowadzonych na

¹³ B. Jałowicki, Czy można ufać rankingom?, w: *Sektor prywatny w szkolnictwie wyższym w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, pod red. J. Szablowskiego, Kielce-Białystok 2002, s. 102.

uczelnii zajęć. Trzeba pamiętać, iż w nowym społeczeństwie szkoła wyższa ma do spełnienia zupełnie nową rolę i ciężar na niej nowe obowiązki. Badania (również te prowadzone w ramach prac Samodzielnego Zakładu Badań nad Szkolnictwem Wyższym WSiLiZ) potwierdzają nowe oczekiwania kierowane w stosunku do uczelni tak publicznych jak i niepublicznych. Poza tradycyjną funkcją szkoły wyższej polegającą na zapewnieniu możliwości kształcenia, przypisuje się dziś uczelniom cały konglomerat zadań do wykonania. Są wśród nich: tworzenie w regionie nowych miejsc pracy i wpływanie na politykę władz miasta, podejmowanie działań wspierających regionalny biznes i współdziałanie w rozwiązywaniu ważnych dla danej społeczności lokalnej problemów społecznych, promowanie regionu w kraju, organizacja życia kulturalnego w mieście oraz kultywowanie tradycji regionu. Potwierdza się więc wymóg, zwerbalizowany na początku lat 90. przez P.F. Druckera w książce *Spoleczeństwo pokapitalistyczne*, według którego szkoły wyższe muszą zrezygnować ze swej tradycyjnej roli, tj. zajmowania się jedynie ludźmi młodymi, ponieważ współczesność stawia przed nimi nowe wyzwania, wyzwania o charakterze społecznym, ekonomicznym i kulturowym. Ta zmieniająca się rola szkoły wyższej musi znaleźć swoje odzwierciedlenie w rankingach uczelni. Istniejące w rankingach kategorie oceny też wymagają korekty. Na przykład wydaje się rozsądne by siła naukowa uczelni była mierzona nie tylko liczbą grantów, lecz również liczbą wniosków patentowych, przyznanych patentów czy innymi wskaźnikami innowacyjności a prestiż uczelni nie wynikał z salonowych wyborów zaprzyjaźnionych z daną uczelnią profesorów.

Na koniec o być może zaskakującym dla niektórych odkryciu: większość maturzystów nie interesuje się prasowymi rankingami uczelni (w ogólnopolskich badaniach maturzystów polskich przeprowadzonych przez Samodzielny Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym, na pytanie: *czy interesują cię publikowane co jakiś czas w prasie rankingi szkół wyższych?* – „Nie” odpowiedziało 63% badanych). Czy w związku z tym rankingi są nieważne? Nic bardziej mylącego. Z kolejnych analiz wynika bowiem, że rankingi są popularne wśród pracodawców, rodziców kandydatów i studentów. Pierwsi są dla maturzystów potencjalnym zleceniodawcą zawodowym, drudzy pomagają w podjęciu edukacyjnych decyzji, natomiast trzecia zbiorowość stanowi cenne źródło informacji o danej szkole wyższej. Jak wynika z badań, dla kandydatów na studia ta „reklama szeptana” prowadzona przez osoby już studiujące stanowi niezmiernie cenne źródło wiedzy, źródło często decydujące o końcowym wyborze. Trzeba dodać, iż reklama tego typu jest szczególnie istotna dla młodych uczelni niepublicznych o jeszcze nie ustalonej pozycji i reputacji. Rankingi to bardzo dobre narzędzie pozwalające porównywać szkoły wyższe, jednak ich metodologia wymaga wielu zmian. Ich kryteria muszą być głęboko przemyślane, chociażby dlatego, że rankingi uczelni pośrednio programują kierunek rozwoju szkół wyższych. Bardzo często bowiem zarządzający uczelnią przy podejmowaniu kluczowych decyzji uwzględniają tzw. szczególnie cennie przez rankingi elementy. Tym same wskaźniki rankingowe mogą wyznaczać kształt strategii rozwoju uczelni. Jeżeli tak, to w rankingach muszą zostać dowartościowane kluczowe z punktu widzenia jakości kształcenia i rozwoju uczelni obszary (umiędzynarodowienie oferty, innowacyjność, inwestycje). Podsumowując, zanim zaufanie do prasowych rankingów szkół wyż-

szych będzie można z pełną odpowiedzialnością rekomendować, musi upłynąć jeszcze trochę czasu (miejmy nadzieję dobrze przez przygotowujących rankingi przepracowanego).

Prasowe rankingi szkół wyższych spełnią swoją społeczną rolę, gdy dziennikarze i redakcje je organizujące uświadomią sobie kilka kwestii:

1. Rankingi uczelni powinny być prowadzone przez pozaakademickie wyspecjalizowane ośrodki badania opinii publicznej, a nie media. Czynienie z rankingów elementu promocyjnego gazety oraz zatrudnianie w opracowaniu metodologii zainteresowanych końcowym wynikiem pracowników uczelni sprawia, że rankingi tracą na rzetelności i poprawności badawczej.
2. Ranking nie informuje o jakości uczelni — informują jedynie o pozycji danej uczelni na tle innych.
3. Sztywne i archaiczne kryteria oceny uczelni nie oddają nawet w części obrazu faktycznego analizowanej jednostki dydaktycznej. Pomijają się wiele istotnych informacji, np. jak uczelnia dba o jakość kadry, jak często przeprowadzane są oceny pracowników, jak głęboki mają charakter. Profesor profesorowi “nie równy”, co więcej ten sam profesor na jednej uczelni będzie się starał, bo na przykład wprowadzone są tam silne mechanizmy kontrolne, na innej zaś będzie obniżał jakość kształcenia. I dalej, w rankingu nie ma pełnej informacji o nowatorskich czy elastycznych metodach kształcenia, sposobach komunikowania się ze studentem, jakości obsługi dziekanatowej, czy wreszcie sposobach promowania najlepszych studentów i metodach pomocy w nauce tym najsłabszym.
4. Ranking nie oddaje również w pełni zaangażowania uczelni w rozwój społeczności lokalnej, czy ponad-lokalnej. Projekty, ekspertyzy, analizy, granty unijne, seminaria biznesowe, etc. — to tylko niektóre przykłady.
5. Ranking uczelni powinien być opatrzony komentarzem niezależnych ekspertów.
6. Każdy ranking powinien zawierać pomiar satysfakcji klienta-studenta oraz próbki jakości przeprowadzanych na uczelni zajęć.

Można przy tym skorzystać z wzorców sprawdzonych. Jeden z największych rankingów szkół wyższych w Stanach Zjednoczonych, organizowany przez tygodnik *The United States News* i magazyn *World Report* (po fuzji w 1948 roku — *U.S. News & World Report*), za kryteria oceny przyjmuje m.in.: ocenę wykładowców, rodzaj uprawnień uczelni (licencjackie, magisterskie, doktorskie), sprawność nauczania, stopień satysfakcji studentów z kontaktów z wykładowcami, atmosferę studiowania, wydatki uczelni na 1 studenta, ilość absolwentów. System oceniania *The U.S. News* wspiera się więc na dwóch filarach: standaryzowanych miarach ilościowych i subiektywnej opinii różnych środowisk (wykładowców, studentów, absolwentów). Ranking uczelni amerykańskich (*America's Best Colleges*) jest publikowany od 1983, a od 1987 w zmienionej formie z uwzględnieniem wszystkich typów i rodzajów szkół wyższych¹⁴.

¹⁴ <http://www.usnews.com/usnews/edu/college/corank.htm>

Medialny obraz uczelni niepublicznych w Polsce w pierwszych latach ich działania

Dla uczelni niepublicznych, legitymujących się relatywnie krótką historią, to co piszą gazety jest ważnym elementem w budowania własnej tożsamości, kultury organizacyjnej i — przede wszystkim — składnikiem mający istotny wpływ na postać społecznego wizerunku. Celowo pojawiła się tutaj prasa, bowiem to właśnie ona wśród innych środków przekazu, w ciągu ostatnich lat najchętniej zajmowała się sprawami związanymi z uczelniami niepublicznymi. Dowodem są chociażby liczne prasowe rankingi szkół wyższych szczegółowo opisujące niepubliczny sektor usług edukacyjnych.

Niniejszy wątek jest próbą przyjrzenia się temu jak prasa opisywała uczelnie niepubliczne w pierwszych latach ich działania. Nie ma tutaj oczywiście miejsca na socjologicznie poprawną analizę treści, ponieważ jej rzetelne przeprowadzenie mogłoby stanowić podstawę zupełnie innej rozprawy. Jednak warto, chociaż zastanowić się jak media opisywały szkoły niepubliczne na początku ich historii.

Takie uogólnienie było możliwe po zapoznaniu się z materiałami prasowymi dwóch ważniejszych w Polsce tytułów: dziennika *Rzeczpospolita* i tygodnika *Wprost*. Przeanalizowano wszystkie dotyczące uczelni niepaństwowych doniesienia prasowe, które ukazały się w wyżej wymienionych gazetach w ciągu ostatnich 5 lat (1989 — 2002). Warto przy tym wiedzieć, iż oba źródła tworzą niezależne od siebie rankingi szkół wyższych i żywo interesują się sprawami związanym z edukacją i szkolnictwem w Polsce.

Po fascynacji wielu środowisk rozwojem uczelni niepaństwowych w Polsce i radości ze swoistego “boomu” w sferze usług edukacyjnych w latach 1992-1997, nastąpiła “faza nieufności”.

W 1998 roku, a więc już po 7 latach od utworzenia pierwszej niepaństwowej uczelni w III RP, media bardzo ostrożnie podchodziły do funkcjonujących w sektorze niepublicznym szkół. Ta ostrożność znalazła swój wyraz w licznych ostrzeżeniach kierowanych do potencjalnych studentów uczelni niepaństwowej. *Rzeczpospolita* instruowała: “Każdy kandydat na studenta uczelni niepaństwowej powinien mieć możliwość zapoznania się ze statutem uczelni i regulaminem studiów — żeby wiedział, co go czeka. Powinien otrzymać informację z planem studiów, z rozkładem zajęć (a nawet pomieszczeń, w których będą te zajęcia, zwłaszcza kiedy są one rozrzucone po całym mieście) i nazwiskami prowadzących je osób. A kopię decyzji o utworzeniu uczelni każda szkoła powinna wywiesić w widocznym miejscu”¹⁵. W tym samym numerze dalej czytamy: “Trudno sprawdzić jakość oferty edukacyjnej uczelni niepaństwowych, a bez Komisji Akredytacyjnej wszelkie rankingi wydają się naciągane. (...) Rzetelna ocena oferty tych szkół musiałaby uwzględniać nie tylko wysokość czesnego, liczbę i jakość kadry naukowej, ale powinna zawierać zestawienie informacji, co student otrzymuje za jaką cenę. Konieczne by-

¹⁵ A. Paciorek, Komercyjne uczelnie. Raport o wyższych uczelniach, *Rzeczpospolita*, 13.05.1998.

łoby porównanie czasu studiowania, wymiaru godzin zajęć z poszczególnych przedmiotów¹⁶.

Gwałtowniej ostrzeżenia te formułował ówczesny minister edukacji Mirosław Handke, który na łamach Rzeczpospolitej informował czytelników: "Są już pierwsze, wyraźne symptomy upadania szkół prywatnych, przede wszystkim tych, które zostały założone w wyraźną intencją zarobienia pieniędzy. Najważniejsze jest, by nie dopuścić do utraty prestiżu wyższego wykształcenia. Podjąłem już dwie decyzje o zamknięciu szkół niepaństwowych. Tych decyzji będzie coraz więcej"¹⁷.

Inny urzędnik ministerstwa edukacji, wiceminister Jerzy Zdrada w Klubie *Rzeczpospolitej* oświadczył wprost: "Czas zakończyć okres żywiołowego powstawania niepublicznych szkół wyższych i zastanowić się na trwałą siecią szkolnictwa wyższego w kraju"¹⁸.

Pojawiały się również w tym okresie głosy broniące uczelni niepaństwowych (głównie pochodziły one ze środowisk związanych z wyższymi szkołami niepaństwowymi). Do nich zapewne możemy zaliczyć artykuł Z. Kraszewskiego, w którym czytamy: "Z tym, że uczelnie niepubliczne prezentują niższy od publicznych poziom kształcenia, po części można by się zgodzić, aczkolwiek nie uogólniałbym tego. Często w uczelniach tych podejmuje bowiem studia młodzież z małych, biednych i zaniedbanych miejscowości. Uważam, że uczelnie prywatne w mniejszych miastach stanowią szanse dla większej liczby młodzieży na zdobycie zarówno wiedzy, jak i dyplomu"¹⁹. Ostrzej na krytykę skierowaną przeciw szkołom niepaństwowym odpowiada J. Chłopecki, który tak diagnozuje jej przyczyny: "Niechęć środowiska naukowego do szkół prywatnych ma wiele źródeł. Jednym z nich jest dość typowy dla pewnych kręgów profesorskich konserwatyzm podszyty doktrynerstwem. Traktowanie edukacji jak towaru kłóci się z tradycyjną wizją oświaty jako misji. Wizji tej nie zakłóca jednak, że sprzedającym ów edukacyjny towar jest sama uczelnia państwowa. Chodzi przy tym nie tylko o płatne studia zaoczne i wieczorowe, ale o rozmaite półprywatne "szkoły biznesu" zakładane przy uczelniach państwowych, często przy politechnikach, w których profesorowie od obróbki skrawaniem uczą marketingu i zarządzania"²⁰.

Na początku 2000 roku (i w jego późniejszych miesiącach) toczony na łamach prasy spór związany z funkcjonowaniem uczelni niepaństwowych w Polsce przybrał na sile. Bezpośrednim tego powodem był raport przygotowany przez Najwyższą Izbę Kontroli, w którym wiele krytycznych uwag skierowano w stosunku do wyższych szkół niepaństwowych. W artykule o znamienym tytule "Samowola i bezkarność", zamieszczonym na łamach *Rzeczpospolitej*, czytamy: "NIK stawia niepaństwowym uczelniom wiele zarzutów. Najważniejsze z nich to: preferowanie studiów zaocznych, niewypełnienie wymagań kadrowych i programowych, prowadzenie nielegalnych filii

¹⁶ A. Paciorek, Z licencjata magister. Raport o wyższych uczelniach, *Rzeczpospolita*, 13.05.1998.

¹⁷ A. Paciorek, Uczelnie niepaństwowe krytykowane, *Rzeczpospolita*, 20.11.1998.

¹⁸ A. Olbrot, Musimy pilnować jakości, *Rzeczpospolita*, 10.05.1999.

¹⁹ Z. Kraszewski, Fala w świecie nauki, *Rzeczpospolita*, 27.05.1999.

²⁰ J. Chłopecki, Biznes wstydlivy, *Rzeczpospolita*, 15.06.1999.

i punktów zamiejscowych. W ubiegłym roku akademickim (1998/1999 — dop. A.R.) studenci studiów dziennych stanowili tylko 20 proc. ogółu studentów tego typu uczelni. Jest to niezgodne z zapisami statutów tych uczelni oraz ustawą o szkolnictwie wyższym, która stanowi, że podstawowym systemem są studia dzienne. (...) NIK domaga się od ministerstwa edukacji, by wystąpił z inicjatywą ustawodawczą zwiększającą jego uprawnienia nadzoru nad uczelniami niepaństwowymi²¹. Wydźwięk tych niekorzystnych informacji tonowano: “Nie należy tych niekorzystnych opinii przenosić na całe niepaństwowe szkolnictwo wyższe, bo byłoby to niesprawiedliwe i krzywdzące. (...) Niektóre uczelnie w tak krótkim czasie funkcjonowania dorobiły się własnych dobrze wyposażonych siedzib²²”.

Pojawiły się oczywiście również wypowiedzi zdecydowanie broniące uczelni niepaństwowych, rektor jednej z nich na łamach gazety pisze: “Publiczne napiętnowanie występujących patologii jest ze wszech miar słuszne, ale nie może być jednostronne i nieobiektywne. Nie mogą bowiem zjawiska jednostkowe stanowić podstawy uogólnień, wystawiania cenzurek tylko jednemu pionowi szkolnictwa — uczelniom niepaństwowym, jak to się ostatnio dzieje. Złe uczące szkoły są zarówno niepaństwowe, jak i państwowe. (...) Bądźmy, zatem obiektywni i mówmy prawdę. Nie formułujemy ocen na podstawie jednostkowych i przypadkowych zjawisk, mających charakter patologii, które były, są i będą niewątpliwe w przeszłości²³”.

Jednak pojawiającej się wyraźnej odrębności stanowisk nie udało się pokonać, wręcz przeciwnie. Po wywiadzie, jaki udzielił *Rzeczpospolitej* w czerwcu 2000 roku minister edukacji M. Handke, konflikt wokół uczelni niepaństwowych wyraźnie się zaognił. Minister był bowiem zdania, że większość z nich oszukuje studentów, nie organizując im zapisanych w programie studiów zajęć. Jak stwierdził w wywiadzie, w uczelniach niepaństwowych “profesor dojeżdża na kilka godzin wykładów, jeżeli w ogóle dojeżdża”, przez co, zdaniem ministra, również jego dostępność dla studentów jest mocno ograniczona²⁴.

Środowisko uczelni niepaństwowych zareagowało na te opinie, a przewodniczący Konferencji Rektorów Uczelni Niepaństwowych prof. dr hab. Józef Szablowski, zażądał od ministra Handke przeprosin. Całą sprawę komentuje (stając po stronie uczelni niepaństwowych) dziennikarz *Rzeczpospolitej*: “Swoją drogą, nie wiadomo, dlaczego minister nie wskazuje na konkretne dane, ale sięga po uogólnienia, które rzeczywiście mogą urazić rektorów prywatnych szkół wyższych. Przecież raport NIK o naruszaniu prawa przez uczelnie niepaństwowe wytyka te nieprawidłowości precyzyjnie wskazanym pięciu szkołom²⁵”.

²¹ A. Paciorek, Samowola i bezkarność. Uczelnie niepaństwowe poza nadzorem MEN, *Rzeczpospolita*, 24.02.2000.

²² A. Paciorek, Duży sukces z zastrzeżeniami. ABC województw: Edukacja i pieniądze, *Rzeczpospolita*, 28.03.2000.

²³ K. Kubiak, Pochwała prowincji. Czy kształcenie ekonomistów, informatyków, księgowych, marketingowców musi odbywać się w dużej aglomeracji, *Rzeczpospolita*, 21.04.2000.

²⁴ A. Stankiewicz, Łączenie uczelni to jedyna droga. Wywiad z Mirosławem Handke, *Rzeczpospolita*, 03.06..2000.

²⁵ Przeprosiny. Wicher dziejów, *Rzeczpospolita*, 24.06.2000.

Opinii ministra edukacji wtóruje natomiast autor artykułu zamieszczonego w tym samym miesiącu (czerwiec 2000) w tygodniku *Wprost*, w którym uczelnie niepaństwowe zostały nazwane “autobusami jeżdżącymi lewą stroną”. Autor po użytej przez siebie przenośni pisze: “Wśród uczelni tych jest oczywiście kilka bardzo dobrych, a 31 z nich spełniło wymogi zezwalające na prowadzenie studiów magisterskich — o tych szkołach można powiedzieć, że kształcą normalnie i powinny istnieć. Rezygnując z czystego rynku edukacyjnego, stworzyliśmy dziwaczny system mieszany administracyjno-rynkowy. Jego specyfika polega na tym, że towar pełnowartościowy (studia w uczelniach państwowych — dop. A.R.) rozdawany jest za darmo, a substytuty (studia w uczelniach niepaństwowych — dop. A.R.) sprzedawane są po wygórowanych cenach”²⁶.

Dalej w piętnowaniu uczelnie niepaństwowych idzie kolega redakcyjny wyżej cytowanego autora, obdarzając tym razem szkoły niepubliczne epite-tem “wściekle szkoły” (oczywiście jest to nawiązanie do głośnej w tym czasie choroby “wściekłych krów”). Redaktor tak definiuje omawiane uczelnie: “Prywatne szkolnictwo to jedna z form uwłaszczenia nomenklatury, najlepiej z miejscowym biskupem, który lektorów błogosławi. Nie przede, bywają pojedyncze dobre szkoły prywatne, tak jak są złe szkoły publiczne. Sprawa ma dwie strony. Największą zaletą prywatyzacji szkolnictwa jest jego upowszechnienie. Oczywiście, równie dobrze można było to osiągnąć, komercjalizując szkoły publiczne”²⁷.

Obraz wyższych szkół niepaństwowych z tego okresu dopełnia szereg relacji dotyczących kłopotów poszczególnych uczelni. Najgłośniejszym echem w prasie odbiły się sprawy krakowskiej Profesjonalnej Szkoły Biznesu²⁸, koszalińskiej Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej²⁹ oraz warszawskiej Wyższej Szkoły Dziennikarskiej³⁰. Pierwszej MEN odmówił przedłużenia zezwolenia na działanie, druga miała problemy z należnościami wobec ZUS, trzecia natomiast była targana wewnętrznymi konfliktami.

Tak więc wizerunek jaki wyłania się z relacji prasowych ukazujących się do końca 2000 roku nie jest dla uczelni niepaństwowych zbyt korzystny. Czytelnik po ich lekturze wiedziałby, że do szkół tego typu należy podchodzić ostrożnie, że szkoły te nie cieszą się dobrą opinią ministra edukacji, co więcej w szkołach tych, co rusz wybuchają konflikty. Pojawiające się pozytywne opinie na temat uczelni niepaństwowych raczej ginęły w ferworze swoistej walki, jaką toczyły one na łamach prasy z ministerstwem edukacji oraz przedstawicielami uczelni państwowych.

Po roku 2000 w mediach zauważalnie zmieniły się akcenty jakie stawiano w opisie uczelni niepaństwowych. Swoistym oczyszczeniem pola (po fazie “nieufności”) była informacja podana w grudniu 2000 roku przez dziennik *Rzeczpospolita*, z której wynikało, że środowisko uczelni niepaństwowych przeprowadziło sanację w swoich szeregach, usuwając z władz Stowarzysze-

²⁶ M. Zieliński, Uniwersytet demokracji, *Wprost*, 11.06.2000.

²⁷ J. Karczewski, Przeciw — Obyczaje, *Wprost*, 26.11.2000.

²⁸ Bezsilność prawa, niepewność studentów, *Rzeczpospolita*, 26.10.2000.

²⁹ M. Stankiewicz, Przyszłość pod znakiem zapytania, *Rzeczpospolita*, 29.11.2000.

³⁰ A. Paciorek, Jednak zlikwidowana, kilka zagrożonych, *Rzeczpospolita*, 29.11.2000.

nia Rektorów i Założycieli Uczelni Niepaństwowych rektorów szkół, których funkcjonowanie budziło wiele kontrowersji i powodowało interwencje Ministerstwa Edukacji Narodowej³¹.

Po tym okresie ukazało się w *Rzeczpospolitej* szereg artykułów, które opisywały sukcesy wyższych szkół niepaństwowych. Najobszerniejszy z nich prezentował osiągnięcia Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku, Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, oraz dwóch szkół warszawskich: Polsko-Japońskiej Wyższej Szkoły Technik Komputerowych oraz Collegium Civitas³².

W duchu “fazy akceptacji” odstąpienie od ataków na uczelnie niepaństwowe postuluje J. Winięcki, który w tygodniku *Wprost* pisze: “Zamiast nagonki na szkoły prywatne, niech kolejne ekipy spróbują dla odmiany zrobić coś sensownego. Niech postarają się przekonać społeczeństwo, że może tylko zyskać na wprowadzeniu płatnych studiów. I niech zaakceptują oczywistość, że i na tym polu konkurencja, rynek i wynikający z niego rachunek kosztów rozwiąże więcej problemów społecznych niż darmowe studia dla zamożnych i tworzenie kolejnych kiepskich uczelni państwowych”³³.

Pojawiły się w tym prasie również w tym okresie prognozy dotyczące rozwoju sytuacji szkolnictwa wyższego w Polsce formułowane przez przedstawicieli środowisk uczelni niepaństwowych. Autorzy ci przedstawiali w nich również dorobek wyższych szkół niepaństwowych. Podsumowując działalność uczelni niepaństwowych, K. Pawłowski pisze: “Pamiętając o słabościach i kilku wpadkach aferalnych, analizujący pierwszą dekadę III Rzeczpospolitej badacze muszą dostrzec fenomen, jakim było powstanie w ciągu zaledwie kilku lat dwustu uczelni niepaństwowych, w których studiuje już jedna trzecia ogółu polskich studentów. Cały ten ogromny wysiłek organizacyjny i inwestycyjny dokonał się bez udziału środków z budżetu państwa, praktycznie w całości dzięki środkom wnoszonym w postaci chesnego przez studiującą młodzież” i dalej autor pisze o szansach uczelni niepaństwowych, które upatruje w edukacji elitarniej oraz we wciąż rosnącym zapotrzebowaniu światowej gospodarki na edukację ustawiczną³⁴.

W podobnym tonie wypowiada się inny przedstawiciel niepaństwowego sektora usług edukacyjnych A.K. Koźmiński: “Pozytywny bilans ostatnich dziesięciu lat w szkolnictwie wyższym zawdzięczamy trzem czynnikom. Samorządności środowisk akademickich w uczelniach publicznych, powstaniu uczelni niepaństwowych i pojawieniu się konkurencji w szkolnictwie wyższym i poważnej polityce władz państwowych. Wspólnym mianownikiem zmian jest u rynkowanie szkolnictwa wyższego. (...) W szkolnictwie wyższym szczęśliwie nie udało się ostatnio zbyt wiele “zreformować” i dlatego zaszyły w nim głębokie i zasadnicze pozytywne zmiany oparte na autentycznej inicjatywie i przedsiębiorczości środowisk akademickich z jednej strony i na efektywnym popycie z drugiej”³⁵.

³¹ A. Paciorek, Rektorzy kontrowersyjnych szkół odchodzą, *Rzeczpospolita*, 08.12.2000.

³² Doktor z Pułtuska, *Rzeczpospolita*, 11.04.2001.

³³ J. Winięcki, Załatwione odmownie, *Wprost*, 18.11.2001.

³⁴ K. Pawłowski, Rynek jest szansą, *Rzeczpospolita*, 17.07.2001.

³⁵ A. K. Koźmiński, Kapitał wykształcenia, *Rzeczpospolita*, 27.09.2001.

Spora dyskusja na łamach prasy przetoczyła się, gdy 27 lipca 2002 roku Sejm uchwalił zmiany w ustawie o szkolnictwie wyższym i o wyższych szkołach zawodowych. Kontrowersyjny przepis noweli (oprotestowywany przez uczelnie niepaństwowe) dotyczył możliwości tworzenia zamiejscowych ośrodków dydaktycznych. Odtąd bowiem takie prawo uzyskały uczelnie, których jednostki podstawowe posiadają prawo do nadawania stopnia naukowego doktora. W oczywisty sposób ucierpiały na tym szkoły niepaństwowe, wśród których jedynie kilka posiada możliwość nadawania stopni naukowych doktora. Zastępca przewodniczącego w Konferencji Rektorów Uczelni Niepaństwowych i Konferencji Rektorów Niepaństwowych Uczelni Zawodowych, E. Ruśkowski, tak w *Rzeczpospolitej* komentuje podjętą decyzję: “Wskutek larum podnoszonego od kilku lat przez uczelnie państwowe (o ich “katastrofalnym” stanie można się przekonać, oglądając nowe inwestycje), organa państwowe postanowiły pomóc im bezinwestycyjnie, gdyż powszechnie znana jest sytuacja budżetu państwa. Można to było uczynić tylko w jeden sposób: zapewniając tym uczelniom ustawowy udział, a nawet monopol w rynku edukacyjnym, który na zasadach wolnej konkurencji był dla nich nieatrakcyjny, i dlatego dominowały na nim uczelnie niepaństwowe”³⁶.

Z kolei z pewną dozą samokrytycyzmu, podjęcie niekorzystnych dla uczelni niepaństwowych uregulowań tłumaczy inny przedstawiciel szkół niepublicznych: “Szkoły niepaństwowe są trochę winne sytuacji, w której parlament przyjmuje tak bardzo dla nich niekorzystne rozwiązania. Nie potrafiły stworzyć skutecznego lobby, tolerowały funkcjonowanie w swoim gronie jednostek o naprawdę żenująco niskim poziomie nauczania, w dużych ośrodkach akademickich ich front obrony wspólnych interesów był i jest osłabiony przez wzajemną konkurencję. W szkołach zawodowych wymyślano rynkowo chwytliwe, ale czasem nawet merytorycznie trudne do sprecyzowania tytuły specjalności, doprowadzając do utraty porównywalności i osłabienia powagi studiów. Nie dodało to prestiżu tym szkołom i uważam, że założone w noweli ustawy uporządkowanie tego problemu jest słuszne”³⁷.

W rok akademicki 2002/2003 uczelnie niepaństwowe wkroczyły z nowym problemem do pokonania; chodzi mianowicie o wyraźny spadek liczby kandydatów na pierwszy rok studiów i to w sytuacji, gdy w rocznikach predestynowanych do studiowania uwidacznia się jeszcze wyż demograficzny. Oczywiście znalazło to swoje odzwierciedlenie w ówczesnych doniesieniach prasowych. Szukano w nich przede wszystkim odpowiedzi na pytanie dlaczego tak się dzieje. Przewodniczący Konferencji Rektorów Uczelni Niepaństwowych J. Szablowski na łamach *Rzeczpospolitej* zniechęconym tonem odpowiada: “Rozlażło się to wszystko, nie ma żadnej sensownej polityki edukacyjnej, nie ma podziału rynku, podziału ról, każdy bierze, ile może. Przewiduję, że niektóre szkoły będą bankrutowały, a to spowoduje rozgoryczenie i zbędne społeczne koszty. A jeśli zmienią się przepisy, co już zapowiada pani minister (K. Łybacka — dop. A.R.), to będzie jeszcze gorzej. Gdyby weszła w życie zasada jednoetatowości (każdy profesor może być zaliczany do kadry

³⁶ E. Ruśkowski, Jak mogło do tego dojść?, *Rzeczpospolita*, 19.08.2002.

³⁷ T. Wojciechowski, Niezdrowa konkurencja, *Rzeczpospolita*, 23.08.2002.

jednej uczelni), to połowa uczelni niepaństwowych zostanie zlikwidowana”³⁸. Inne wyjaśnienie takiego stanu rzeczy znajduje prezes Stowarzyszenia Rektorów i Założycieli Uczelni Niepaństwowych M. Zdanowski, według którego mniejszy nabór w uczelniach niepaństwowych wynika ze spadku zamożności społeczeństwa i jak twierdzi: “O wiele większe jest więc zainteresowanie bezpłatnymi studiami dziennymi na uczelniach państwowych. Niektórzy zaś w ogóle rezygnują z kształcenia. (...) Proces szybkiego rozwoju szkolnictwa wyższego już się zakończył. Teraz będzie o wiele trudniej. Zwłaszcza, że prawie nie ma już kandydatów z licznej niegdyś grupy, jaką stanowili pracownicy po maturze, bez studiów. To oni w latach 90. masowo ruszyli na studia zaoczne”³⁹. Tak więc wyglądał medialny opis niepublicznych szkół wyższych w pierwszych latach ich działania. Dziś dziennikarski opis uczelni niepublicznych jest znacznie bardziej zobiektywizowany i prowadzony często równoległe z opisem stanu i kondycji całego szkolnictwa wyższego w Polsce.

Zakończenie

Dziennikarze są przywódcami opinii publicznej, posiadają wszelkie atrybuty tej roli. Mają dostęp do informacji i ich źródeł, cieszą się społecznym poważaniem i prestiżem (przynajmniej duża część z nich), decydują o doborze tematów i ekspertów w określonych dziedzinach. Pisząc o polskich szkołach wyższych, publicznych czy niepublicznych, dziennikarze wpływają na kształt wizerunku współczesnej szkoły wyższej⁴⁰, pośrednio również determinują jej tożsamość. W ostatnich latach, medialny wizerunek uczelni niepublicznych wyraźnie się poprawił. Prasa zajmowała się problemami szkolnictwa niepublicznego, jego bolączkami, ale również często pisała o sukcesach tego sektora usług edukacyjnych. Należy pamiętać jednak, iż proces formowania wizerunku jest procesem długotrwałym, tak więc w przypadku uczelni niepublicznych legitymujących się relatywnie krótką historią, jeszcze bardzo długo charakter przekazów medialnych będzie odgrywał znaczącą rolę. Dodatkowo trzeba pamiętać, iż dzisiejszy odbiorca mediów bywa często przytłoczony (ogłuszony) nadmiarem informacji i oczekuje, że dziennikarz przyjmie na siebie zadanie odpowiedniej segregacji i selekcji danych. Dla szkoły wyższej istotne jest więc, by ta segregacja i selekcja w konsekwencji budowała jej reputację i legitymizowała jej rolę w otoczeniu społecznym i rynkowym.

³⁸ A. Paciorek, Przegrywamy z państwowymi. Wywiad z Józefem Szablowskim, *Rzeczpospolita*, 02.10.2002.

³⁹ A. Paciorek, Czas walki o studenta, *Rzeczpospolita*, 27.12.2002.

⁴⁰ Więcej o procesie kształtowania wizerunku szkoły wyższej można przeczytać w artykule: A. Rozmus, Problemy kształtowania wizerunku – ujęcie interdyscyplinarne, [w:] *Public relations w procesie kształtowania relacji z otoczeniem*, pod red. D. Tworzydło i Z. Chmielewskiego, Wyd. Konsorcjum Akademickie, Kraków-Rzeszów-Zamość 2010, ss. 299-312.

Володимир МЕЛЬНИК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: dfilos@franko.lviv.ua

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗАПИТИ ТА ФЕНОМЕН НАУКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасний світ живе у тривожному очікуванні, пов'язаному з виявом численних кризових явищ фактично в усіх сферах життєдіяльності європейської цивілізації — економічній, екологічній, політичній, культурницькій тощо. Підриваються фундаментальні засади людського буття, ставиться під загрозу реальність існування людини як такої. Завоювання нових цивілізаційних висот спричиняє водночас непередбачувані, неочікувані небезпеки глобального характеру існуванню людини як цивілізаційному феномену. Причину кризових збоїв сьогодення в еволюції європейської цивілізації зазвичай убачають в експансії науково-технічної раціональності, а конкретніше — у розвитку системи наукотехніки як визначального чинника цивілізаційних змін.

Цікаво, що ще в далекому 1800 р. видатний представник німецької класичної філософії Ф. Шеллінг пророче зазначив: "... відкриття в сфері науки і техніки сприяють росту прогресу людства у справі створення всезагального правового порядку головню тим, що примножують і посилюють засоби шкодити один одному і створюють величезну кількість невідомих раніше бід"¹.

Наукові досягнення та заснована на них перетворювальна техніко-технологічна діяльність за масштабами стали співмірними з процесами геологічного масштабу, що зумовило технологічний характер порушень механізмів самовідновлення і саморегуляції в екосистемах. Людина не просто використовує досягнення науково-технологічного прогресу, а, по суті, починає бути заручником нової техногенної цивілізації зі штучно створеним середовищем її буття, віртуальним інформаційним простором і пануванням ідеології масового необмеженого споживання. Окрім того, подальший техногенний розвиток впливає на сутність й існування життєдіяльності людини, її свободу, ціннісні орієнтири, установки, спосіб життя та реальності свідомості. Під тиском тотально поширюваного в усіх сферах людського існування науково-технічного раціоналізму трансформуються духовна сутність і духовні виміри власне людського світу. Захоплюючи сфери духовності, свободи та творчості, технічна діяльність набуває ознак універсального характеру, девальвуючи гуманістичні цінності. Людина з творця й самоцілі перетворюється на засобовий чинник цивілізаційного процесу. Надія на певне унезалежнення від природної стихії за допомогою людського розуму та здобутків науково-технічного розвитку призводить до тотального підпорядкування технічному прогресу.

¹ Шеллінг Ф. Система трансцендентального ідеалізму // Соч.: В 2 т. — М.: Мысль, 1987. — Т. 1. — С. 455.

Тобто, людина потрапляє в породжений нею світ технократичного буття, де інтелектуально-духовні можливості втрачають самодостатнє існування, їхня самоцінність визначається лише цілями та цінностями технологічного розвитку суспільства.

Завдяки грандіозним науково-технічним здобуткам, на межі тисячоліть час розпочав “розкручуватись” із небувалим прискоренням, і просторова еволюція замінилась часовою (*В. Стьопін*). Ми стали свідками небачених за глибиною та фундаментальністю трансформаційних світових історичних процесів і макроцивілізаційних утворень; історія виявила обрис постісторії (*С. Кримський*); набув реальних обрисів міф про кінець історії з причин не лише техногенних загроз, реальності вичерпності природних ресурсів, варваризації культури, джерела котрої — у культурно-генетичному коді людини як такої (*Х. Ортега-і-Гасет*), а передусім через гуманістичні хиби й обмеженості існуючої ціннісної парадигми як духовного плану або ідеї, що системоорганізує та цілеспрямовує розвиток і визначає суть європейської цивілізації.

Підривається живий зв'язок через традиції поколінь і під тиском техногенної цивілізації розмивається, деконструюється ціннісне ядро етнокультури, що не тільки визначають нинішній і минулий стани, а й “задають” перспективу розвитку етнонаціональних спільнот. Культура як дім буття людини і власне засіб, завдяки якому “відбувається” людина, існує лише в національному вияві та вимірі, визначається етнонаціональною персоніфікованістю досвіду, цінностей, історичного часу, відповідністю й готовністю до викликів сьогодення, тобто історичної перспективи.

Розвиток комп'ютерних систем та Інтернету і створення з їхньою допомогою нових типів організації управління, глобалізаційно-інтегративні процеси заклали підвалини переходу нашої цивілізації до нової просторово-часової метрики на етап постіндустрії, “яка засвоює вже не окремі сили природи, а інтегрує планетарні (земні), космічні та субатомні світи діяльності людини як громадянина ноосфери, володаря інформаційного універсуму”².

За такої ситуації актуальними є питання про перспективи європейської цивілізації та місця людини в реалізації її сенсоважливих цілей, філософського осмислення такого феномену, як сучасна техногенна цивілізація: чим вона є, яка її доля, чи можливі інші варіанти цивілізаційного поступу? Людина, загублена в цивілізаційному потоці, становить елемент технократичного дискурсу чи повністю закута в лещата наукотехнократизму? Це одна позиція, мало подібна на оптимістичну та гуманістичну перспективу. Інша перспектива цивілізаційного горизонту ґрунтується на об'єктивному аналізі існуючого стану справ, тенденцій цивілізаційних змін і конструюванні нової парадигми досягнення гуманістичного ідеалу загальноцивілізаційного процесу.

Безперечно, цей пласт (вузол) питань потребує власне філософського осмислення, і він може бути редукований до системи проблем філософського характеру: в чому суть нинішнього етапу суспільного

² *Кримський С. Б.* Смысл постісторії // Філософська думка. — 2006. — № 4. — С. 23.

розвитку, який отримав назву техногенної цивілізації, яке місце людини в ній та які сутнісні виміри й природа техніки? Чи здатна наука дати насправді реалістичну картину реальності та вирішувати кардинальні проблеми людського буття й людської екзистенції? Чи існують імперативи предметно-перетворювальної технологічної діяльності людини?

Загалом, по-перше, цей перелік питань можна значно продовжити і розширити, по-друге, його можна узагальнити до трьох, а саме: у чому полягає внутрішня природа сучасної техногенної цивілізації та технічного як атрибутивного людській сутності, які генетично-об'єктивні характеристики науки? Загострено це питання можна сформулювати і так: наука й техніка як цивілізаційні феномени мають незалежну ні від чого логіку розвитку та визначають смисложиттєві цілі й цінності людини і суспільства. Це одна парадигмальна інтерпретація науки та техніки. Інша ґрунтується на розумінні природи науки й техніки, що імпліцитно визначально зумовлюється антропологічним змістом. Найголовніше і дратливе питання стосується того, чому людина подібна у прагненнях та діях до метелика, досконалого у природній доцільності й естетичності, але фатально спрямованого на світло вогню?

Людина наділена Божою іскрою до пізнання світла істини, способом себеутвердження та самореалізації не просто в діяльності, яка є наслідуванням існуючих зразків і норм праці, а діяльності, яка має означеності творчості й креативний предметно-перетворювальний характер. Саме тому вона приречена (якщо прагне залишатись людиною) постійно виходити за межі наявно даного, трансцендентувати власну суб'єктивність у форми предметно-практичної діяльності, де вони інтегруються, зливаються з природними об'єктивними закономірностями та соціальною доцільністю. Отже, людина завжди перебуває в диспозиції до даності існуючого, сталого, досягнутого — тобто до себе, до природи, до суспільства. Силоне поле динамічно змінюваної напруженості людської душі, її силові екзистенціали спрямовані на пізнання та перетворення, тобто на реалізацію діяльного ланцюжка — “пізнання як фіксація істинності” — “пізнання перетворювання” — “предметно-практичне конструювання”. Саме у постійній зміні іманентної духовної сутності (духовного розуму) та зовнішнього світу (соціального й природного) відбувається збереження людської духовності як ідентифікуючого виміру та людського коду.

Перетворення зовнішнього світу і створення другої штучної природи здійснюється внаслідок науково-технічних здобутків. Цілком зрозуміло, що вістря критики у зв'язку з причинами кризових явищ сучасного світу небезпідставно покладають на науку і техніку й одночасно з науково-технічною раціональністю пов'язують оптимістичні надії на позитивну цивілізаційну перспективу.

Наукова раціональність зводить все до каузальної, причинно-наслідкової логіки. Тут раціональне те, що може бути пояснювальне, має причини. Окрім цього, раціональність належить і до організації діяльності та її результатів.

Ідеал науковості має бути пов'язаний з ідеєю плюралізму та багатоманітності ідеалів науковості, котрі ґрунтуються на генетичному

ядрі наукової діяльності як особливої семіотичної роботи з побудови теоретичних конструктів, теорій, ідеальних об'єктів і под. Варто також зауважити: наукове пізнання спрямоване на різні цілі, різні об'єкти залежно від того, що ми робимо, що маємо на меті — пізнати і пояснити, пізнати і зрозуміти, пізнати процес конструювання та проектувати нову дійсність (у тому числі соціальну).

На думку дослідниці П. Гайденко, універсальне поширення природознавства, а відтак і засилля наукової раціональності як способу і принципу побудови всякої системи діяльності привели до применшення значення та, по суті, усунення розуму як визначального духовно-теоретичного феномену, де, власне, синтезовані теоретичні досягнення, практичний досвід і моральні цінності³.

Проблема і в тому, що впродовж багатьох століть наука була вершителем долі людства, а на сучасному етапі перед новими викликами техногенної цивілізації переосмислюється роль і місце науки в розвитку європейської культури та, правду кажучи, і її генетично-визначальні характеристики й властивості. У потоці критичного підходу до науки нерідко її гріхи надто переобтяжені й абсолютизовані. Наука за природою та іманентно-генетичною означеністю не може бути універсальним засобом пізнання, а відтак — єдиною універсально-теоретичною основою осягнення і перетворення світу, єдиною підставовою засадою системотворчої діяльності людини. Наука — це один із багатьох способів пізнання.

Очевидно, треба зауважувати й те, що масштаби технологічних змін і парадигма екстенсивного розвитку суспільного виробництва фактично призвели до стану межовості у використанні природних ресурсів. Який ресурс актуально і потенційно невичерпний? Духовний розум. Саме людина у царині власної духовності має опертя на моральні імперативи, котрі й визначають місце та масштаб використання наукового розуму для реалізації нової (або скорегованої) програми розвитку європейської цивілізації. В. Стюпін вбачає таку програму в розробленні етики виживання, Г. Йонас — в експлікації етичних принципів теорії відповідальності, В. Розін — у відмові від технократичного дискурсу, Л. Мемфорд — у необхідності деструкції, розвалі сформованих у культурному середовищі складних ієрархічних структур людської діяльності (мегамашин). Окрім цього, існують й інші підходи, що, визнаючи негативний вплив техніки і технології на сутнісні виміри людини та природу, вважають за неможливе гуманізувати науково-технічний поступ. Це пов'язано, на думку Х. Сколімовські, зі стійкістю науково-технічних систем до спроб імплантації гуманістичних цінностей. Своєю чергою М. Гайдеггер пропонує усвідомити об'єктивний факт, що сучасна техніка перетворила людську суб'єктивність на постав (*Gestell*) — і саму людину з її неповторно суб'єктивною сутністю, і навіть природу. Загалом філософсько-культурологічні та соціально-філософські розмірковування стосовно перспектив людства перенасичені песимістичними

³ Гайденко П. П. История новейшей европейской философии в её связи с наукой. — М: Per Se — С.-Пб.: Университетская книга, 2000. — С. 114, 156.

передчуттями невідворотності деструктивних процесів у європейській цивілізації та культурі, скептичною оцінкою морального потенціалу людини та людства.

Очевидно, такий стан справ зумовлений (хоч це не виглядає однозначно) не до кінця усвідомленими можливостями людини, яка виїшла на глибинно-ментальний рівень осягнення природи світу. По суті, вона стала співтворцем реальності мікросвіту і, очевидно, соціальної дійсності. Масштаби природних сил, розкодованих людиною, нерідко об'єктивно не надаються до усвідомлення “мислячою тростинкою”. Проте, незважаючи на всі досягнення природничо-технологічного дискурсу (*В. Розін*), людина й надалі залишається для себе самої “за сімома печатами”. І йдеться не про наукову рефлексію над природно-духовною сутністю людини, а радше про загубленість людини в дещо нетрадиційному плані. Людська духовна субстанція “загубилась”, людина перестала (або перестає) бути насамперед духовною одиницею, здатною до постійної духовної розмови, співвідносити власні дії та помисли з Абсолютом і дискусією зі самою собою. Людина ніколи не редукує себе до іманентно-вихідних духовно-креативних начал — тоді цивілізаційний проєкт “людина”, напевно, і закінчився би. Світ існує не лише для того, щоби з'ясувати його закономірності — він є засобом розуміння людиною себе та виявлення свого місця й позиціонування у світі, самовідчуття власної ідеї буття. На сучасному етапі простежується неспівмірність між можливостями, які відкриває науково-технічний поступ, і морально-культурницькими цінностями людини та суспільства.

Саме тому доцільно бачити в розвитку науки і техніки не лише соціально-економічні чинники цивілізаційного поступу й виявити їх світоглядно методологічні та антропологічні виміри. Сучасна європейська цивілізація отримала назву техногенної цивілізації саме завдяки ролі наукотехніки у формуванні її сутнісно-парадигмальних засад та перспектив розвитку. І йдеться не лише про досі небачені пізнавальні та предметно-перетворювальні можливості сучасної людини, які стали реальністю внаслідок досягнень власне науково-технічного прогресу. На це зазвичай і звертають увагу дослідники цієї проблематики. Однак зауважимо, що теперішню науку як таку і “вибудований” на ній соціально-технологічний поступ варто розглядати винаходом людства, який, по суті, дорівнює йому, адже саме завдяки йому та науці виявляються риси самотождності сучасності, тобто її ідентичності. А тому, розкриваючи особливості наукової раціональності, ми не стільки виявляємо сутнісні риси процесу наукового пізнання істини, скільки розкриваємо ще і ще одну нез'ясовану і невичерпну за багатством природу людини з її атрибутивно-визначальною рисою — прагненням до пізнання істини.

Найцікавіше те, що людський розум не лише фіксує сутнісні виміри світу, проникаючи у все віддаленіші та прихованіші закутки Природи, а у співтворчості з нею творить ціннісно-смысловий універсум людини (*С. Кримський*) як її метафізично-природну оселю. Людина органічніше “вписана” у природну стихію, ніж це видається на перший погляд. І це, зокрема, виявляється у тому — як людина пізнає світ, чому

вона здатна його освоювати саме у формі істини. Великий парадокс полягає в тому, що “наш розум знаходить у Природі те, що сам шукає, і змушує (курсив наш. — В. М.) її відповідати на спеціально поставлені запитання, які виникають у нас у трансцендентальному прагненні встановити певні закони...”⁴

Сьогодні ми можемо розглядати також співтворчість людини і природи не лише у виявленні законів природи як об’єктивних імперативів її саморозвитку, а радше у тому, що людина бере участь у конструюванні сутнісних визначеностей реальності. Це особливо чітко виявилось у квантовій механіці, а зараз такий підхід отримує все більше підтверджуючих аргументів стосовно пізнання у соціально-гуманітарній сфері.

Рушійна сила наукового поступу закорінена у природній сутності людини і тільки згодом “оформляється” як соціокультурний чинник наукового пізнання. Одночасно наголосимо на вагомості впливу раціональності — як методу та цінності — на різні сторони життєдіяльності людини та суспільства. Такі риси раціональності, як пошук істини, прагнення до чіткої об’ґрунтованості висунутих положень, відкритість до критики і “незакритість” до різноманітних гіпотез зі сфери ірраціональності, сформували сучасні прийоми і технології організації життєдіяльності людини та колективів різного масштабу й характеру (аж до держав). Діяти раціонально — означає діяти згідно з набутим масивом наукового знання та чітким визначенням перспектив діяльності й етапів досягнення цілі. Раціональність передбачає також поєднання традиційності, тобто збереження і використання набутого позитивного досвіду й одночасно відкритість до асиміляції нових ідей, котрі наукове співтовариство нерідко сприймає вороже — аж до оцінок них як божевільних.

Аналогічні твердження можна висловити про виникнення та вдосконалення технічних засобів як унікальної і, власне, суто людської здатності експлікувати свої суб’єктивні установки у вигляді об’єктивної цілі та досягати її через опредметнення у процесі діяльності, завдяки чому відбувається синтез суб’єктивної цілі й об’єктивного знання про зовнішній світ. Техніка породжується людиною, але часто стає суттю людини, визначаючи її сенсожиттєві цілі й визначальні цінності буття.

Як засвідчив методолого-світоглядний аналіз, наука і техніка — не лише похідний елемент еволюції людини, — вони у своїх іманентно-парадигмальних внутрішніх вимірах є соціально-антропологічно означеними. Тому, звертаючись до проблем, котрі витворені науково-технічним розвитком і котрі одночасно становлять загрозу існування людства, шукаючи шляхи виходу із кризових ситуацій і прагнучи накреслити реально-наукову й оптимістичну траєкторію цивілізаційних змін, ученим, власне, і варто звернутись до суто соціально-антропологічної природи науки і техніки. Не потрібно створювати міфів і шукати віртуально-примарливі зовнішньо-цивілізаційні чинники, які, мов у казці, розв’яжуть усі проблеми і принесуть стабільність, комфорт, впевненість

⁴ Вакарчук І.О. Квантова механіка. — 3-є вид., доп. — Л.: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І.Франка, 2007. — С. 117.

у незворотності гуманізаційного вектора розвитку європейської цивілізації.

Інтенсивний розвиток науки у ХХ ст. і посилення методологічного інтересу до процесів приросту наукового знання, критичне осмислення стандартів науковості стосовно різних галузей науки, входження у поле активних досліджень соціокультурних чинників детермінації наукового пізнання призвели до питання про евристичні обмеженості домінуючих методологічних підходів, з одного боку, з іншого — формування нових методологічних програм і підходів. Саме тому в сучасній філософії та методології науки поширилась концепція, в якій наука сучасного етапу розвитку уявляється не як цілісність, а як сукупність різноманітних парадигм (*Т. Кун*), епістем (*М. Фуко*), ідеалів природного порядку (*С. Тулмін*), дослідницьких програм (*І. Лакатос*); набула поширення трихотомічна концепція (*Ю. Хабермас*), тематична модель розвитку науки (*Д. Холтон*).

Пізнавальні стандарти виявили свою залежність не лише від типу об'єктів пізнання, а й від розвинутості самого суб'єкта пізнання; в основах методології науки встановлені соціокультурні, антропні й історичні її "виміри". Мозаїчність філософсько-методологічних підходів у сучасній науці як вираз тенденції плюралізації тлумачення сутності наукового поступу та її методологічних основ свій крайній вираз отримала у концепції "епістемологічного анархізму" П. Фейєрабенда.

Плюралістична тенденція у філософії та методології науки має чинники, які можна розподілити на чинники логіко-гносеологічного та соціокультурного характеру. До перших належать процеси всеохоплювальної диференціації науки та необхідності наближення методології до реальної практики наукового пошуку, вихід на специфічні об'єкти дослідження (квантова механіка), прагнення подолати абсолютизований фундаменталізм (прагнення встановити завершене обґрунтування й уніфіковане знання).

До інших причин варто зарахувати передусім посилення ролі персоналістських, психологічних чинників у науковому пізнанні й ціннісної вагомості науки, вирішення конкретних, вагомих за соціальною значущістю наукотехнічних проблем. Поворот до соціокультурних та історичних вимірів динаміки наукового пізнання, його людська вимірність дали змогу по-іншому розглянути фундаментальні проблеми гносеології, зокрема проблему об'єктивності науки, аксіологічні виміри наукового знання, спрямованість розвитку науки й особливості взаємодії конкуруючих теорій.

Загалом плюралізм у сфері методології науки відображає позитивну тенденцію до поглиблення і (як це не звучить парадоксально) об'єктивності наукових досліджень. Одночасно межі цього процесу визначають не суб'єктивно — їх окреслюють насамперед тенденцією теоретизації всього корпусу науки, для якої визначальними залишаються проблеми об'єктивності, релевантності, простоти, точності теоретичних конструктів. Плюралізація й антропологізація науки не означає її суб'єктивізації. Універсальність принципу об'єктивності є визначальною за цих умов. Окрім того, особливої вагомості набуває розвиток, по-

ширення лінгвістичної парадигми гуманітарних наук на все пізнання загалом, що розглядають як лінгвістичний поворот у методологічній свідомості науки. “Такий підхід висуває на передній план наукового пізнання процедури інтерпретації, які розкривають предмет дослідження множиною моделей та плюралізмом припущень. Тим самим затверджується новий стиль та режим пізнавальної діяльності в її полілінійності, поліваріантності, комунікативній артикуляції”⁵.

Яка програма та пріоритети наукових досліджень? Їх передусім мають визначати процесами коеволюції, співмірності та взаємозалежності розвитку природи і людини. Введення розуму до складу природи є своєрідним об’єктивно-необхідним чинником не просто її збереження, а забезпечення цілісності буття людини та природи відповідно до нових загальних синергетичних закономірностей.

Як у такому контексті варто інтерпретувати наукове пізнання? Насамперед — як таке, що прагне не просто з’ясувати у своєму лінійному вимірі об’єктивну істину, а, за словами С. Кримського, виявляє і конструює множинність її гносеологічних образів, множинність істинного результату⁶. Тому пізнання набуває ознак діагностування характеристик потенційних світів, що і становить гносеологічну основу тенденції плюралізації наукового пізнання. Різні методологічні системи існують не ізольовано одна від одної як взаємовиключні, а навпаки — як взаємодоповнювальні у загальному процесі та прагненні різними засобами зафіксувати багатоліку сутність істини.

Процес конструювання все нових і нових, часто взаємовиключних методологічних програм, виявляє приховані потенції об’єднання, інтеграції різних підходів у прагненні встановити цілісний образ науки на основі виявлених різних її сутнісних особливостей. Причому науку розглядають як систему, що постійно розвивається. Цінністю стає не пошук уніфікованих стандартів і засобів науковості як такої, а конструювання на основі існуючих методологічних підходів ефективних наукових методів дослідження.

Особливої вагомості набуває розвиток методологічних засад технічного та соціального проектування. Їхня особливість полягає у тому, що пізнання як таке не є самоціллю, а постає пізнанням процесу перетворення, а точніше — творення. Отож спорідненість зі світоглядною публіцистикою очевидна.

Сучасний образ науки втратив цілісність і монолітність декартівського часу, який характеризував науку ще у ХХ ст. (принаймні, у першій половині). Наукове поле зоране тотально домінуючою диференціацією. Межа ХХ – ХХІ ст. породила низку явищ цього процесу — нові науки, понятійні структури, комплексування наукових дисциплін і комплексних програм. Очевидно, що сьогодні значного поширення набули концепції розвитку науки, в яких її розглядають як сукупність парадигм, науково-дослідницьких програм, комплексів наукових дисциплін,

⁵ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. — К.: Парапан, 2003. — С. 180.

⁶ Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. — К.: Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. — С. 215.

напрямів і под. Цілком логічно, що таке “вавилонське стовпотворіння” в науці стимулювало розвиток різних теоретико-методологічних конструктів (підходів, специфічних понять, методів та ін.), які визначаються різними пізнавальними ситуаціями й цінностями. Різноманітні стандарти науковості — загальнонаукові, міждисциплінарні й конкретнонаукові — фіксують плюралістичність наукового пізнання, прагнення обґрунтувати єдині методологічні норми у певних регіонах науки. Джерело поліметодологічної ситуації в науці — це насамперед домінуюча концепція у принциповій гіпотетичності наукового знання та визнанні його відносності. Очевидно, є підстави стверджувати про домінування специфічно-парадигмального підходу — синтезу ідей фаллібалізму, конвенціоналізму та релятивізму.

Нова місія науки, або її постнекласична інтерпретація, полягає не тільки (а, можливо, і не стільки) в тому, щоби пояснити сутність досліджуваного явища і зафіксувати його як даність істинного знання. Так постає питання у варіанті класичного природознавства. Сьогодні ж йдеться про те, що в будь-якій науці (й не лише в гуманітарній) завдання полягає не лише в поясненні, а й у розумінні того, що відбувається, яка сутність предмета дослідження. Останній дається вже не як відчужена реальність — як такий, що проблематизується і виокремлюється з погляду особи дослідника, його ціннісних установок.

Для гуманітарного пізнання один і той самий об’єкт (ним постає текст як такий) може мати різні інтерпретації та пояснення з погляду парадигмально-ціннісних засад дослідника. По суті, те саме простежуємо у квантовій механіці, коли саме позиція спостерігача є визначальною стосовно результату дослідження. І в першому, і в другому випадках йдеться не про суб’єктивізм — ми, радше, спостерігаємо предметно-активну роль людини як суб’єкта пізнання у виборі стратегії та методології дослідження, що і становить сутність плюралізму в сфері наукової методології. Це дає змогу в поліфонії різних підходів зафіксувати невичерпну гаму сутнісних вимірів об’єктивного світу та творчого потенціалу людини як дослідника і, по суті, співтворця тих смислів. Так виявляється глибинна об’єктивна характеристика наукового пізнання, що полягає в його гуманітарно-антропологічному вимірі.

Розглядаючи людину та природу не як взаємозумовлювальні ко-еволюційні елементи єдиної ноосферної системи, варто оцінити дещо по-іншому, нетрадиційно сутність процесів, що відбуваються у природній сфері. Річ у тому, що з позиції одного із елементів системи, а саме — людини, визначаються позитивність чи катастрофічність (деструктивність) природних процесів. На яких засадах, за якими критеріями? Очевидно, що такими є універсальність і загальнозначущість, сталість медико-біологічних характеристик людини. Тобто антропні критерії поширюються не лише на елементи системи “людина — природа”, а й на всю систему, якісні означення якої не зводяться до її частин. Окрім цього, природа як така (а тим паче, під техногенним тиском) змінюється (можливо, еволюціонує) не завжди адекватно до антропних вимог. Це засвідчує, зокрема, вся доантропогенна історія природної дійсності. А природні катаклізми аж ніяк не варто оцінювати як екологічні ка-

тастрофи. Вони стають такими внаслідок техногенної діяльності людини, через що й порушується система природних зв'язків (прямих та зворотних). Відтак деструктуються процеси самовідновлення і самоорганізації природних екосистем. За такою ("природною") логікою розвитку системи "людина — природа", людина і породжена нею науково-технічна реальність можуть розглядатися важливими, але не вічними (або такими, що існують достатньо тривалий час, навіть з погляду історії еволюції природи). Це — з одного боку. З іншого — людство, використовуючи досягнення науково-технічної думки, технологічного прогресу, водночас потрапило у залежність від них. Людство проектує майбутнє, "оглядаючись" на науково-технічний потенціал соціуму, а у сутнісних вимірах і визначається ним. Постає логічне питання: чи не змінилася медико-біологічна природа самої людини під тиском техногенних змін і соціальної динаміки європейської спільноти, коли людина не знає, за яким годинником їй жити, коли ця соціальна динаміка стає неспівмірною з біологічною природою людини?

Очевидно, що існує достатній емпіричний історико-антропологічний і етнографічний матеріал, який засвідчує наявність змін природи людини. Інше питання: чи ці зміни спричиняють зміни психологічно-психічного стану людини як такої, чи адекватно і співмірно відтворюють зовнішню дійсність людина XXI ст. і людина античного світу, або, бодай, епохи Відродження?

У контексті такого питання та розгляду динаміки системи "людина — науково-технічна раціональність — природа" важливо зазначити, що стабілізуючо-універсальна, поєднувально-цементуюча функція належить людино-природному феномену, культурі як такої. Саме від її генотипу, внутрішньоозначених цінностей як ментальних сутностей у підсумку й залежить динаміка та спрямування розвитку і наукотехніки, і соціоприродної системи, "сутінкова" чи оптимістична перспективи європейської цивілізації.

Наукова революція XVI–XVII ст. перемістила центр людського неспокою з метафізичних розмислів у царину чуттєво-емпіричного освоєння світу та використання на практиці здобутого наукового знання. Ці знання втілювалися у реальні, предметні структури практичної діяльності. З часом такий рух набув масштабних вимірів не тільки кількісно, охоплюючи практично всі сфери життєдіяльності людини, а й характеризується використанням усе тонших, фундаментальних властивостей матерії, зокрема мікросвіту. Сьогодні можна говорити про те, що цей процес вийшов з-під контролю людини як духовної істоти з її морально-етичними імперативами. Головним режисером науково-технологічного розвитку стає безконтрольний, нічим не обмежений технократизм, що виріс і ґрунтується на раціоналістичній парадигмі осягнення світу. Нині несміливо звучать голоси щодо пошуку не стільки раціональних, скільки духовно-раціоналістичних вимірів та критеріїв соціального поступу, все частіше звертаються (апелюють) до духовних екзистенціалів буття людини як визначальних і опорних точок, які, власне, й повинні слугувати парадигмальними чинниками суспільних та індивідуальних цінностей цивілізаційного поступу.

Друга половина ХХ ст. суттєво похитнула оптимістичне переконання у всесильності наукового раціоналізму як засобу досягнення соціального стану, що реалізовує істини Добра та Справедливості. Наука як світоглядна парадигма буття людини виявила свої обмеження, і вже “зараз виникає сумнів у можливості гностичної рівноваги між запитальними ситуаціями та відповідями на них, між евристичною вагою проблем та їх розв’язанням. *Світ став здобиччю знань, залишивши для нас харизму питань* (курсив наш. — В.М.)”⁷. Предметно-уречевлений і прагматичний спосіб та вимір буття, як виявилось, дуже далекий від ідеального й істинного принципу організації світобудови та світовідчуття людини у ньому. Виявляється, у процесі вдосконалення наукового раціоналізму людина розгубила свої найсуттєвіші й найважливіші екзистенційні та ментальні визначеності, без яких побудувати надійний Дім нашого буття неможливо.

Людина є творцем сучасного світу, який одночасно відкриває нові можливості — від планетарно-космічних до субатомних, і все це є основою для експансії предметно-перетворювальної та пізнавальної діяльності. Такі кроки постають черговою сходинкою, з одного боку, до реалізації ідеології панування — підкорення дійсності, втягування її у смисложиттєву парадигму буття людини, з іншого — виявом невичерпних можливостей людини засобами наукової раціональності розкривати свою гностичну природу та долучатися до метафізичних смислів буття.

Через 300 років пошуків та обґрунтування опори буття людини поза нею — у фізичному світі, вона повертається до його відчуття у своїй духовній метафізичній сутності, яка і є тим прилученням до Абсолюту. Усе ніби відбулося за пророчою схемою Гегеля — рух уперед із поверненням до вихідного стану. Цей процес характерний двома обставинами: по-перше, людина виплекала досконалий спосіб себеутвердження та перетворення світу — науковий раціоналізм як суто суб’єктивний феномен, який, з одного боку, дає змогу прилучитися до вищих смислів об’єктивного світу — законів, з іншого — такий спосіб не став запорукою досягнення людських ідеалів; по-друге, метафізичні розмисли та раціоналістичні практики перестають бути взаємовиключаючими процесами, а стають необхідними партнерами у нестримному бажанні людини зрозуміти, пояснити та перетворити світ, а основне — віднайти і збагнути себе.

⁷ Кримський С.Б. Запити філософських смислів. — К.: Парапан, 2003. — С. 3.

Степан ВОВКАНИЧ
Інститут регіональних
досліджень НАН України,
E-MAIL: irr@mail.lviv.ua

МЕТА ЖУРНАЛІСТИКИ — ДОПОМОГТИ ПРОЗРІТИ

Стаття журналіста Володимира Лесного “Про три стовпи сучасної розвиненої нації” (“День”, 2011, 16-17 грудня) є відповіддю “так” на запитання Сергія Грабовського “Чи потрібні “Дню” інтелектуальні дискусії між авторами?” (“День”, 2011, 4-5 листопада).

Як на мене, дискусії між журналістами конче потрібні, прецінь інтелектуальні, а ще доброзичливі і не антиукраїнські. Що більше, між авторами, які добре знаються не тільки на стратегіях розвитку країн, стовпах і викликах сучасного державотворення, а і себе скромно вважають “стовпами неотесаними”, за Сковородою, аксіологічного склепіння людства, збудованого численними поколіннями, багатонаціональним інтелектом, синергією розмаїтих зусиль і ресурсів. Проте, аби суперечками не набивати спільноті оскому, вони повинні дотримуватися найперше морального імперативу: інтелектом і таланом служити людині, нації, а не обслуговувати олігархів, партійних лідерів, щоб допомогти в їхньому маніакальному прагненні завоювати президентську, київську чи будь-яку регіональну владу. Прикро, коли в полеміці беруть участь давно засвічені, демагогічно досвідчені, політично зафрахтовані особи лише задля того, аби переорієнтувати громадську думку широкого загалу, надавши їй вузький, замовний і корисливий вектор. У цих випадках про інтелектуальність, об’єктивність і корисність диспутів не йдеться.

Звідси випливає друге застереження: не зашкодьмо нації дискусіями, особливо в році парламентських виборів, котрий належить гідно пережити, очевидно, в умовах духовно-інтелектуальної скрути щодо вибору “луччих”, за Донцовим. Поки що не видно, із кого вибирати. Оскільки за такої okazji нерідко у передвиборчій вир залучаються колишні Президенти України, дипломати, чинні народні артисти, письменники, журналісти, то, піддавшись пафосу брудних передвиборчих кампаній, відомі інтелектуали прудко намагаються допомогти пересічному тубільцю керуватися не пошуком світла знань, правди і порад для прозріння. Натомість, проявляючи навдивовижу мобільну мімікрію, запопадливо винаходять такий контраст фарб, що відбілити чи, навпаки, геть очорнити замовного кандидата, показати одного як носія всенародного щастя і добробуту, а іншого — як нікчому, — гейби дуже легко.

Довготривалим опіумом для народу є випукло-виразна картина з недавнього минулого, в якій, звісно, рекомендований нації лідер розлого малюється як міська відмінниця з цифровим мисленням у вбивчому протиставленні традиційно-заздрісному селянцю, обмеженому бджільництвом і колекціонуванням старожитностей. Така дезінформація запускається на капілярному рівні, а відтак — розповсюджується закордонними емісарами, приміром, прихильниками “клубу Немирі”

за допомогою певних дифузійних технологій на міжнародні висоти. Інформаційну отруту важко не тільки вивести з організму індивідуума, а і навчити прийдешніх аксіоматичної істини: гармонійне поєднання традицій і новацій — основні підвалини тяглості розвитку кожного народу, збереження його ідентичності в світовому розмаїтті.

Виникає питання: чи після такого зомбування в глобальному міжнародному просторі матимуть сенс дискусії скромних газетних авторів на тему: з яким мисленням можна самовільно укласти провальний для України договір чи побороти, звісно, без невдаваного патріотизму, альтруїзму поведінкову психологію ординця; чи треба згадувати Батурин, Крути, Холодний Яр, Голодомор, Хуст? Чи не марне дискутування щодо істинності твердження Грабовського, що “Тимошенко потрібна Кремлю як сильний (точніше, спільний — С. В.) гравець для нейтралізації Ющенка й тих, хто стоїть за євроатлантичну інтеграцію України”. Можу лишень додати, що все-таки пан Сергій є ближчим до правди, коли стверджує, що ВОНА більше була потрібна “як інструмент усунення від влади Ющенка і нейтралізації всієї більш-менш самостійницької української еліти”. Недарма після усунення Ющенка Москва практично втратила до президентських перегонів в Україні інтерес, а нинішня опозиція не може об’єднатися навколо національно-патріотичних цінностей.

Отже, третя вимога: наші сусіди (і не сусіди) сльозам не тільки не вірять, а і для перемовин з ними потрібна тверда духовно-національна еліта, в якій і совість чиста, і серце не намальоване червоним по білому чи іншими партійними кольорами, а свобода — не затиснена боргами і пріоритетами особистих амбіцій. На канцлера ФРН Аденауера, коли він в п’ятдесятих роках минулого сторіччя прибув у Москву, аби домовитися про звільнення полонених співвітчизників, з боку Кремля був великий спротив і тиск. Відповідальний за долю країни, справжній її лідер, політик і патріот застеріг тодішніх компартійних керівників, що повертається в Бонн і звернеться до свого народу, розповість всю правду йому і світові. Він не ховався, не засекречував договори, його слухали, хоча Німеччини не було серед переможців. Але така відкритість можлива, коли в народі не вкрадеш найголовніше — його провідника. Якщо ж маніакально пропонувати себе, а наміри свої навмисно ховати, то можна уподібнитись до злочинця. Тоді і вимір таких злочинів інший, не співставний з марнотратством грошей чи переведенням своїх боргів на конто держави. Адже йдеться про аморальне позбавлення нації духовно-культурного, ідеологічно-стратегічного вектора розвитку, підвалин його самобутності у світовій етнічній мозаїці. Захід таких злочинів не розуміє чи, шкода, вкотре не хоче зрозуміти.

Тому вимога четверта: рівень української журналістики має бути таким, щоб допомогти перенасиченій Європі прозріти і не зраджувати Україну.

Має рацію і В. Лесной, коли стверджує, що “більшість наших проблем існує лише через те, що значній частині народу, в тому числі так званій еліті суспільства, бракує трьох стовпів сучасної розвинутої нації: національної ідеї, високої культури і здорової моралі. Інакше ми не

мали б проблем з безкорисними і навіть небезпечними для суспільства політиками і бізнесменами, із зубожінням більшої частини населення, з Московським патріархатом, “Русским миром”. Але у нас така ж тоталітарна і безідейна опозиція, як і влада. А на ідеологічному фундаменті нашого державотворення “нуль” — зеро. Ми країна-зеро — в сенсі національної ідеї як ідеологічного фундаменту державотворення і становлення розвиненої нації. Деякі патріоти-інтелектуали не лишень легко відмовляються від української “частини території”, сперечаються з приводу галицької федерації, ментальності, виступають з “надоригінальними думками”, в т.ч. щодо відсутності української національної ідеї (УНІ). Відпрацьовуючи гранди, вони запопадливо турбуються найбільшим злом українства, буцімто їхньою нетолерантністю, котра може їм зашкодити під час євроінтеграції, якщо історичну назву одного із героїв Різдваєних вертепів вчасно не спростувати, чи не надати офіційного статусу мові русинів. Наші колишні Президенти, окрім необачних тверджень про те, буцімто УНІ не спрацювала, залишили в спадок хіба що розпач: “Маємо те, що маємо” і “Скажіть, яку Україну будувати?”. А чи може спрацювати будь-яка ідея, якщо задля неї віддано не трудитися?! Ми досі не спромоглися навіть пунктирно окреслити її дефініцію, стали стратегію розвитку України.

14 червня 2011 року у Львові був проведений круглий стіл “Українська національна ідея як духовно-інтелектуальний код соборності: етнічний, інтеграційний і цивілізаційний вектори”. Учасники прийшли до певного консенсусного визначення національної ідеї в сучасних умовах; водночас, було досягнуто також згоди щодо шляхів її становлення, які наводяться.

Актуалізація інформаційно-просторової моделі розбудови національної держави, її євроінтеграційних намірів ставить на порядок денний нагальну потребу: опрацювати **систему** її ідеологічного забезпечення, яка ґрунтуватиметься на загальноукраїнських інтересах, що акумулюються такими сучасними складовими Великої національної ідеї — **Україна: соборна, українська і гідна людини**. Тут не будемо деталізувати кожну складову, лише зазначимо, що соборність — це не тільки географія, а й соборна здатність нації творити українську державу, наповнювати її добрими ділами. Свята святих УНІ — це сформулювати єдиний національний мовно-інформаційний, культурний, релігійний та інші простори та допомогти всім українцям в різних регіонах усвідомити себе соборною і державною нацією. Соборність насамперед слід мати в собі.

Водночас, українська Україна не означає зловмисно підкинутого гасла: Україна лише для українців. Ще М. Грушевський зазначав: хто живе в Україні і працює заради її добра — українець. З іншого боку, не є аргументом вважатися українцем лише тому, що я, мовляв, “родився в Україні”. Тим більше, якщо ні твої предки, які приїхали сюди у військовому обозі, ні ти сьогодні не любиш України, не хочеш знати мову народу, що дав назву державі, не поважаєш його традиції, культурні цінності. Демократичні американці мають закон про набуття громадянства (натуралізацію) і чіткий рецепт: “Люби Америку, або забирайся геть!”.

Чи треба дискутувати, що не шовіністи древньої Еллади застосували політику денационалізації українців на кшталт: народ без національної еліти, а еліта без мови народу, без ідеї створення власної самостійної держави?!

Українська Національна Ідея (УНІ) — це своєрідний комплекс вірувань і духовне кредо народу, квінтесенція патріотичних почувань, національного світобачення та усвідомлення державної незалежності, суверенності її інтересів; це концепт-конструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації, тобто людей — державотворців і співгромадян, які, спираючись на минуле, мобілізують творчі сили та здобутки сучасні і майбутні, на становлення і консолідацію українського народу як єдиної політико-етнічної громадянської спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства, щоб наблизити національний ідеал до найвищих досягнень людства в різних сферах розумової його життєдіяльності на шляху прогресу та добробуту.

Ця дефініція достатня для нації, тяглість розвитку якої не переривалася. Збереження ж національної тотожності титульного народу, який упродовж віків намагалися знищити, вимагає вивчення її не лише як явище складної соціально-економічної, етнічної, культурно-мовної, релігійної, екологічної та іншої природи в духовно-інтелектуальному, феноменальному і вельми динамічному історичному контекстах, а і як багатofакторну програму сучасного розвитку країни, підвищення її суб'єктності, конкурентоспроможності і т. інше. Отже, УНІ — це не лише програма дій на завтра, засвоєння і збереження набутків минулого, його історичних, традиційних інституцій, а й науково обґрунтовані, сконсолідовані, інноваційні та інтеграційні спрямування сучасників у світоглядному, мотиваційно-ціннісному та інших духовно-інформаційних, просторово-часових вимірах. УНІ — це люція, за допомогою якої належить український корабель привести в гавань Державності європейського рівня.

Незалежно від поглядів і підходів до формування УНІ, нація повинна об'єднатися навколо визнання того, що історично процес виникнення, становлення та поширення української ідеї проліг від демократичної Конституції Пилипа Орлика, Кирило-Мефодіївського соціального гасла “країна без хлопа і пана” через Міхновське усвідомлення України як національної самостійної держави, боротьбу УНР та визвольно-бойовий клич УПА “здобути або вмерти” за неї до сьогоднішніх пошуків і розробки євроінтеграційної стратегії розвитку нашої країни в системі модерних світових держав та їх життєвих стандартів. Концепт УНІ як ідеологічної основи та духовно-інтелектуального забезпечення стратегії розвитку був накреслений ще у фундаментальному триптиху від Хвилювого: “Даєш інтелігенцію!”, “Геть від Москви!”, “Даєш Європу!”.

Щодо культури, особливо політичних еліт, їх здорової моралі, то має рацію п.Лесной, надаючи їм статус стовпів розвинених націй. Хоча, як на мене, рівень культури, моралі концентровано виражаються не тільки в тому, що нині і влада, і опозиція виправдали “хамську поведін-

ку Юлі Тимошенко в першій (?) половині судового процесу”. Аналогічну її поведінку проковтнув і нарід, коли разом з Путіним в Москві, підписуючи 19 січня 2009 р. не підйомний для геноцидної (не тільки за Мейсом, а насправді ослабленої фізично, духовно і культурно розмитої) нації договір, — ВОНА злорадно кпила із Президента України Ющенка. Влада, яка забуває глибокі народні рани, мімікрує перед північним сусідом поняттям Геноциду українців в 1932–1933 роках, приречена укладати вигідні росіянам домовленості не тільки в Москві, а і в Харкові. Київ не тільки позбавив себе вагомих аргументів у газових переговорах, а й далі ковтатиме болючу неправду на взірець путінського примітиву: “Вот Украина — разве это государство. У нас взяли немного земли, у Польши, объявили себя государством”.

Ні уряд України, ні, на жаль, журналістський корпус нічому не навчила сила єдності нації, її провідників у час загроз, що нависли над островом Тузла. Забрало гострого пера і тоді, коли кияни двічі вибирали своїм головою не мешканця міста, а “громадянина Космосу”. Якщо преса мовчить, паче того, підтримує фарс, що ВОНА “так файно одягається”, перетворюючи дійову особу в ідею і релігію, то годі дивуватись, чому не було швидкої гуманістичної реакції Прем’єрки під час російсько-грузинської війни чи приїзду до Києва Патріарха Константинопольського Варфоломія, а, навпаки, чомусь трималася показово-затяжна мовчанка. Натомість, коли засвітилися мотиви підсилення авторитарності володарювання, то БЮТ без затримки і вагань — разом з ПР — внесли до ВР проект закону про вибори Президента України в парламенті, про імперативний мандат народного депутата тощо. І все це відбувалось не в Північній Кореї. І, мабуть, це все було відоме п. Бузеку як високому провідникові Європейського парламенту, коли останній безцеремонно втручався у внутрішні справи України. Рівно ж — ні українські, ні польські журналісти не допомогли йому з’ясувати: де політика, а де кримінал. До слова, і донині не вичерпано потенціал Універсалу єдності нації як робочий механізм реалізації УНІ та продовження в наш час демократичних історичних традицій Козаччини. Адже сьогодні поділ України йде не по Збручу. Він глобальніший: або незалежна Україна, або “Русский мир”.

Отже, що потрібно Україні — традиційно залишково-посттоталітарна гуманітарна політика чи **нова** соціогуманістична парадигма буття нації в щоденному плєбісциті, який доводиться їй проводити не тільки щодо реалізації власного шляху розвитку, а і збереження своєї автентичності та суверенітету, врешті, українськості “на своїй — не чужій землі”? Аби врятувати українськість як живильну силу нації, її **середовище** має бути зеленим, життєдайним, а дивом уцілілі купини далі не випалюватися захланним загарбником. Проведення модернізації, як це вже було з індустріалізацією та колективізацією “всей страны”, які відбувалися “поза рамами нації” (за І. Франком), поза соціогуманістичними потребами її духовного відродження, поза захистом людини від подальшого її національного знеособлення, може лише прискорити нищення корінного (титульного) українського народу як Державного, а його рідної мови як Логосу. Тому без нової **філософії допомоги ос-**

лабленим, без підтримки живильного для розквіту їхнього **середовища**, без ковітальної спільноти, здатної духовно **відроджуватися**, без її національного інформаційного **простору** — чи встануть та чи вистоять новонароджені держави? Чи не будемо далі в селах — колисках нашої культури, мови, врешті, ментальності — перебудовувати школи в госпіси? Українська нація дуже ослаблена, її повнокровному життю та самозбереженню загрожують серйозні небезпеки.

В Україні сакраментальність питання “бути чи не бути” набуває значно ширшого аспекту: буття чи небуття титульного народу як державної нації. Врешті, йдеться про знеособлення людини і знеодержавлення нації у спосіб пригнічення, уповільнення, а відтак — припинення їх духовно-інформаційної мобільності (**ДІМ**) як домінантної **соціанти руху** інформації (знань, досвіду). Цей рух здійснюється людиною (громадою, суспільством) шляхом традиційного її передавання “по вертикалі” (від покоління до покоління), творчого генерування нових знань “по вертикалі”, здобутих на рівні одного покоління (чи особистості), та соціалізації рівнодійного вектора, побудованого на основі інтегрування “по горизонталі” потенціалу (сили, дії, чину, ефекту) знань двох попередніх напрямків. Ці процеси достатньо повно віддзеркалені в моїй монографії “Інформація. Інтелект. Нація” (Львів: Євро Світ, 1999, 417 с.).

ДІМ нації — це перманентний, природний і вільний суспільний процес передавання сучасниками наступному поколінню традиційної інформації (знань, досвіду), яку вони, успадкували від своїх попередників, зберегли та примножили (приростили на якусь величину ΔI) не лише для збереження своєї етнонаціональної ідентичності (тяглості, спадковості розвитку), а й для того, аби не опинитися на узбіччі науково-технічного, технологічного, соціально-економічного чи будь-якого іншого прогресу як цивілізаційного планетарного явища.

Тут зазначимо лише тезово: ДІМ людини і нації реалізується в знаннєвомісткій “вертикалі” спадковості (консерватизму, традиціоналізму) розвитку і модерній наукомісткій “горизонталі” інноваційності, тобто ґрунтується на двох основоположних складових прогресу (традиціях і новаціях), оптимальне поєднання яких забезпечує тяглість (спадковість) і модерність поступу. Що стосується третього вектора “по горизонталі”, то він комплексно відображає комфортні умови, необхідні для оптимізації середовищеспроможності людини (нації) зберігати як розмаїття форм своєї ідентичності, так і утримувати передові (а, можливо, і лідерські) позиції в динамічних процесах сучасного розвитку людства на рівні високих “зелених” технологій, ідеологій, екологій та інших сфер діяльності. Ці умови стають факторами зеленого дизайну, якщо інформаційний чи будь-який інший простір в контексті УНІ не пригнічує середовище, а співвідношення використання традиційної та інноваційної інформації — адекватне потребам розвитку людини, громади і корінного (автохтонного) народу, з одного боку; з іншого, — національних меншин і світового співтовариства.

Набуті знання, інформація виступають суспільно-інформаційною мембраною, яка не допускає проникнення неправди, вони підвищують імунітет (опірність) людини проти її денаціоналізації та дезінтеграції, водночас підвищують середовищеспроможність нації в плані розвитку вітчизняної освіти, науки, культури, підприємництва, екології на шляху досягнення цивілізаційного поступу. Проголошена урядом модернізація економіки має відбуватися **комплексно**: на інноваційній, новаторсько-інформаційній і культурологічній основі.

Знання, інформація — інструментарій реалізації складників Великої ідеї, яку не можна зводити до вузького розуміння модернізації економіки, забуваючи світові, європейські епіцентри генерування інтелектуального потенціалу спільнот як лідерів високих “зелених” і технологій, її ідеологій.

Звідси всеукраїнська мета: розбудувати власну державу як дім нації, як її рідну хату на **спільних** духовно-культурних цінностях, патріотичних почуваннях та інтелектуальних кодах українського народу, на традиціях, нормах і правилах, притаманних його спільноті; на інноваційних засадах модернізації національної економіки, її перепрофілювання, модернізації та реструктуризації відповідно до модерних завдань формування її нових укладів, підвищення рівня людського розвитку. Названі сучасні компоненти УНІ (соборність, українськість та гідність) — це лише головні бренди довгого і відкритого списку факторів другого порядку, їх пріоритетів, ресурсів, інституцій, екосистем, потрібних для реалізації складників націдеї, — фундаментальних і насушних для екзистенції українства, його національних інтересів. Їх деталізація і втілення вимагають подальших пошуків.

Україні потрібна нова парадигма буття у вкрай несприятливому середовищі, яке потерпає як від зовнішніх зодноріднюючих процесів сучасної цивілізаційної і залишково-імперської глобалізації, якщо не відверто реваншистських постімперських інфільтрацій, так і від внутрішніх п'ятиколонників, що агресивно виражають свою ностальгію за імперським минулим. Без визнання етноінтелектоциду української нації, без **зеленої ідеології з соціогуманістичними цінностями** як стратегії розвитку України, надання їй міжнародного розголосу і права, всі проголошені урядом п'ятирічки реформ і модернізацій, євроінтеграції — це чергові пропагандистські форми заколисування без змісту щодо збереження **середовищеспроможності** нації за складних умов і нових викликів. Під сприятливими умовами розуміємо, головню, адекватне середовище ковітальної спільноти, що забезпечує її самодостатність як суб'єкта власного розширеного відтворення, так і пов'язаних з ренесансом духовних, гуманітарних та інших напрямків діяльності. Без такої ідеології, без сучасної науки інвайронментології (середовищезнавства) та її знань щодо творення належних умов не зазеленіє на національних луках те, що під прикриттям релятивізму впродовж тривалого часу затоптувалося в болото небуття різними шовіністами-загарбниками. Українська культура, мова потребують негайного червонокнижного захисту (аналогічно щодо тих видів флори та фауни, що

зникають) на рідній землі як духовний ексклюзив народу, як світоглядна візія його життя, дум і діянь.

Утім, візія майбутнього України не в ентропії (невизначеності спільноти, хаосі, безладі, маргіналізації та її креолізації), а в негентропії, тобто в **гармонізації**: а) національних інтересів та загально-визнаних фундаментальних принципів свободи, соціального і економічного добробуту, захисту прав і людини, і нації; б) неоліберальної (в центрі — людина, вільна ринкова економіка) і націоналістичної (акцент на розвиток нації, патріотичної любові до неї) ідеологій, а на основі їх поєднання — створення нової парадигми суспільного розвитку — **соціогуманістичної**, яка комплексно і паритетно захищала б людину і націю як когнітивно необхідне мовно-інформаційне, звукове, візуальне, водночас природно-ексклюзивне середовище (гло, а відтак простір), де можна було б зберегти та розвивати свою національну ідентичність, ментальність, культуру, народні промисли і т. інше. Цій парадигмі, як **двовалентній** щодо людини і нації, доконче потрібно надати не лише національний, а й міжнародний розголос, відповідне правове забезпечення та зелену захисну ідеологічну спрямованість стосовно всіх процесів модернізації економіки, техніки, освіти, науки, не відсуваючи на маргінес інтелектуалізацію, консолідацію та інтеграцію спільноти. Аби нація консолідувалася, вона має зрозуміти правду: не є захищеною людина, якщо незахищена її нація. З іншого боку, без УНІ та її нових соціогуманістичних засад важко уявити стале об'єднання партії “Свободи”, яка сповідує націоналістичну ідеологію, з БЮТ, де домінує космополітична доктрина.

У цьому контексті актуалізується не залишкова постколоніальна “гуманітарка”, а нова повнокровна державна політика, яка б консолідувала спільноту, спрямувала на відродження української нації зусилля всіх громадян і політичних організацій навколо державних інтересів і соціогуманістичних цінностей; тобто впровадження національної ідеї України, яка б стала частиною життя спільноти і людини в сучасному стратегічному вимірі — етнокультурному, інтеграційному і цивілізаційному.

Для забезпечення середовищеспроможності України вкрай потрібна **зелена ідеологія держави** як нова соціогуманістична парадигма буття нації, сучасна світоглядна візія її відродження, збереження самобутності та тягlosti розвитку. Кидання ослабленої нації на триби жорсткого ринку сильних світу сього — це вчинення нового гуманітарного злочину в ХХІ сторіччі за допомогою глобалізації та її інформаційних процесів зодноріднення.

Якщо ЗМІ — четверта влада, а журналісти — чесні її носії, то особливість їх функцій у тім, щоб допомогти зрозуміти всім владам і самим собі, всередині України і поза її межами: ми ослаблена нація, в зростанні потуги якої ніхто не зацікавлений. Аби увійти у число розвинених націй і країн, ми повинні надзвичайно важко, соборно думати і творчо працювати. Однак і цього може бути недостатньо, якщо не буде світових гарантій нашого ренесансу.

Стовпи наші ще не залізобетонні, а для сталої стратегії розвитку України, її національної ідеї поставлено лише опалубку, коли чи не кожна нова політична сила, як тільки приходить до влади, начисто відкидає, шкода, набутий досвід попередньої внутрішньої чи зовнішньої політики, позбавляючи державу спадковості і темпів соціально-економічного зростання. Про які стовпи нації можна говорити, коли її лідери хитаються під небосхилом? На пошук залізних стовпів, що підпирають небо, ще ходив з чумаками малий Тарас. Він знайшов слово істини, а відтак, наперекір усьому, сам став духовним стовпом нації. Вочевидь, передусім нації потрібні міцні духовні стовпи — діяння людей, що **одухотворені інтелектом**, які творять добро, нові знання, художні картини, музику, сучасні комп'ютери, нанотехнології і колайдери.

І насамкінець. Інтелектуальні дискусії на сторінках “Дня” чи інших часописів, в т. ч. і закордонних, будуть продуктивними, якщо справді чітко визначимо нагальність потреби і розробимо **соціогуманістичні** основи державної **зеленої**, а не партійної ідеології. Потрібні механізми її впровадження в широке суспільне середовище — адекватні новому історичному розвитку українського соціуму та викликам, пов'язаним із необхідністю усвідомлення актуальності процесів державотворення та становлення нації як централізованої та євроорієнтованої.

Учасники згаданого круглого столу виокремили Малу національну ідею: **“Знання, інформація і рух (чин, дія)”**, яка є робочим інструментарієм вирішення тих чи інших складових Великої. Мала ідея — це поточне, короткострокове, часто — тактичне гасло, потрібне країні, родині, окремій особистості нині й зараз, яке не суперечить реалізації стратегії Великої ідеї, наближаючи націю до фундаментальної загальної мети. У такий спосіб Мала як частина Великої стратегічної національної ідеї спрямовує сьогодні продуцентів лідерської інтелектуальної власності, енергію творчої і наукової молоді на інтенсивне використання нових знань, досягнень науки, інтелектуально-інноваційних чинників створення модерної національної держави, економіки знань, збільшення інвестицій у розвиток людини, її культури та інтелектуального капіталу; на побудову інформаційного, громадянського й правового суспільства, збереження генофонду українського народу, тяглості його розвитку, високої освіченості, креативності, духовності та моралі; на пізнання навколишнього світу, зменшення ентропії та небезпек. Тому цінуймо борців не за булаву як символ досягнення абсолюту тоталітарної влади, а за знакові цінності духовно-інтелектуального прориву нації в світ передових знань, високих технологій, ефективної освіти, науки і правдивої інформації.

Україна зможе посісти гідне місце в європейському і світовому просторі, якщо їй вдасться розвинути свій освіто-виховний, науково-технічний, соціально-економічний потенціали, досягнути єдності релігійних конфесій, тобто тих сфер духовно-культурної діяльності суспільства (людини, громад, нації), що безпосередньо стосуються інтелектуального, інформаційного, морального контексту, його якісно нового соціогуманістичного наповнення як компенсації за колишнє приниження титульної нації сильними світу цього, та міжнародного

превентиву недопущення такого неморального, нелюдяного стану в майбутньому. Імплементуючи ці висхідні засади у вітчизняний інформаційний простір, маємо твердо пам'ятати мудрі соціогуманістичні настанови Махатми Ганді, що шукав свій шлях виходу з-під панування імперського колоніалізму: я повинен залишати всі вікна і двері відчиненими, я за те, аби звідусіль усі культури світу припливали до мого порогу, але нічого не може бути таким, що збиватиме мене з ніг і повинь zalиватиме мій дім.

Широко відомий інший великий подвижник соціогуманізму, якого ми досі не зрозуміли. Адже соціогуманістичний імператив, але вже як ідею “сім'ї” в міжнародних стосунках (за якою до найслабших ставляться з найбільшою любов'ю, а голоси сильних світу не мають морального права залишити безголосими постколоніальні народи) — Папа Римський Іван Павло II переніс у третє тисячоліття, в національну, соціальну і духовно-моральну площину цілих народів та народностей, які прагнуть стати чи вже стали на шлях повернення до своїх духовних витоків. Це було 5 жовтня 1995 року в ООН під час його виступу на святкуванні п'ятдесятиріччя організації.

Ні світ, ні оробливо Україна над ініціативою Папи, шкода, не заставилися. Але культура, мова, традиції як надбання нації, так загальноцивілізаційний феномен, служать розвитку культур інших народів і націй. Рефлексія “сила безсилах” притаманна сузір'ю великих соціогуманістів минулого і сьогодення, серед яких Вацлав Гавел. Коли узагальнити їхні погляди, то, препаруючи їх до українських реалій, можна зазначити, як це зробив Понтифік під час пастирського візиту до Києва, згадавши Володимира Мономаха: Не дайте сильним світу цього запропастити людину. Однак, якщо і далі проводитимемо залишкову гуманітарну, а не соціогуманістичну політику буття націй, то й далі занепадатимуть цілі народи і народності, їхні мови, культурні традиції, обряди, народні ремесла та етнічна самобутність і середовищеспроможність.

На жаль, у наших політиків чинник УНІ у внутрішній та зовнішній політиці, в системі національної безпеки, консолідації нації, тяглості її розвитку, в розбудові нових соціогуманістичних взаємин на “зеленій” ідеології не має сталого застосування. У цьому сенсі акцентуємо увагу на двох моментах. По-перше, ми надаємо певне новаторське навантаження терміну “соціогуманістичний” порівняно з широковживаним і затертим поняттям “гуманітарний”. Соціогуманістичний не зводиться до одноразової гуманітарної **матеріальної** допомоги, пов'язаної з різними природними катаклізмами (землетруси, паводки і т. ін.), з нерациональною діяльністю людини (біженці воєнних конфліктів, різні екологічні катастрофи, гуманітарна місія військових) чи з “секондхендівською гуманітаркою”. Все це паліативна допомога людям, які потрапили в матеріальну скруту, природні чи неприродні (нелюдяні, але створені, на жаль, людиною) ситуації.

У нашому трактуванні прикметник “соціогуманістичний” означає **нову якість**: сталий захист духовних і матеріальних цінностей титульних, корінних націй та народностей, їхніх традицій, мов, культур від зодноріднення не тільки невідворотними глобалізаційними впливами,

а, головно, асиміляційними діями неоколоніалістів, які інспірують в інформаційний, освітній та інші простори свої замисли і тексти. Шкода, в Україні для цього зловмисно і широко використовується явище, яке ми давно назвали **інтелектуальним антиукраїнізмом**. Власне патріотична національна еліта повинна скерувати всі зусилля на його усунення в інформаційному просторі України, а також — в її освіті, науці, культурі, політиці.

В іншому разі не матимемо ні трьох стовпів розвитку нації, ні трьох “С” (соборність, суверенність, а тепер ще і свободу) лише в одному січневому дні, а одне цілорічне “С” — “самашедство”, коли чинні урядники імітують вступ до ЄС; водночас, колишні — смертельне катування в камері-одиночці за буцімто злочини менші, аніж були приписані Стусові. До слова, Захід дуже мало зробив для порятунку вмираючого поета України, не було тиску з метою не судити, звільнити з тюрми, уможливити в найдемократичнішому блоці комуністів і безпартійних брати участь у виборах. Не формувалися тоді такі вагомні стовпи розвитку нації як правдиві, національні ЗМІ. Саме вони у сьгоднішній подвійній грі уряду і так званої опозиції відіграють вирішальну роль в національному інформаційному просторі, в піднесенні суспільної свідомості, гуманної аури вітчизняної еліти, використанні її духовно-інтелектуального потенціалу. Але засилля вітчизняних і зарубіжних повідомлень, що, мовляв, наперекір допущеній несправедливості, переслідувана “надпатріотично” просить Захід не зважати на її муки, а прийняти “окрадених невольників” до вільної зони, — це вже із тих численних мас-медійних переборів, що переповнили ефір і змушують сумніватися в незаангажованості журналістів. На жаль, часто такі перебори братів по перу не усуває укорінена журналістська традиція “цехової” солідарності.

У зриві парафування в Києві договору про приєднання до Асоціації європейських держав чинні українські урядники звинувачують колишніх, і навпаки. Де правда, кого підтримати в цій надто заплутаній, подвійній грі? Журналісти, політологи, соціологи і далі “обслуговують”, відбиваючись загальниками. Справа ще більше ускладнюється, бо всі разом приколисують “в огні окрадену” неньку під тихий благальний спів Сосюри: “Любіть Україну”. “Повій, вітре, на Вкраїну”, принеси відрадну новину й порозуміння в опозицію, — рудиментують нинішні Руданські розмаїтих діаспорних хвиль. У відповідь потужно лунає: буде “Євро-2012”! Дороги маємо ліпші, хоча далі крадуть бісові діти, Батьку Тарасе. Нема на них Сталіна чи Гітлера. І Путін погрожує, що і без України, без її ГТС Європу завоює. Без надії сподіваємося на Майдан: він розбудить і просвітить націю, аби вона більше не скандувала імена засланих патріотів. На практиці, нарешті, реалізовуватиметься українська національна ідея. Не одні “Мандри” співатимуть: “Не спи, моя рідна земле!”, а і ми щораз голосніше гукатимемо гасла Хвильового, Тичини, Шевченка і... Тягнибока: “Даєш патріотичну інтелігенцію і Європу!”. “Хай нам за Президента буде Апостол Правди і Науки!”. Але зупинімося у своєму пафосі. Де він, наш Апостол, лідер нації, що провадить її до розвинених?! Де стратегія розвитку, стовпи

нації? Чому ми далі “малі і неприготовані”, як дорікав нам Франко? Чи той КОД є духовно-інтелектуальним кодом Соборності нації? Ми далі роз’єднані, нібито в пустелі, випаленій не Сонцем, а тими, що братами себе, обдурюючи світ, величали. І Мойсея не видно...

WOLNOŚĆ I POZNANIE W PRZESTRZENI MEDIALNEJ

Od początku swego istnienia media odgrywały istotą i rolę w życiu człowieka. Choć przez lata zmieniały się i nadal zmieniają ich funkcje, zawsze wywierają znaczący wpływ na rzeczywistość społeczną. Współcześnie decydują o naszym myśleniu, postrzeganiu rzeczywistości, zaspakajają potrzebę świata wartości, a tym samym etyki jako fundamentów funkcjonowania wszystkich wymiarów życia społecznego. Świat mediów jest “naszym” światem, a one same jego przestrzenią życiową. Nie możemy więc traktować je, jako coś “obcego”, narzuconego nam przez “kogoś”, bo wszyscy jesteśmy włączeni w ten świat mediów, kreujemy go, poznajemy itd. Z tego powodu media i ludzie uczestniczący bezpośrednio w lub pośrednio w szeroko pojętym przekazie medialnym stają się integralną częścią współczesnej kultury. Dzisiejsze media, to najwyższa władza stanowiąca symbol (czy raczej synonim) mądrości oraz odpowiadającej jej wymiany myśli — świat komunikacji, zdolny jednoczyć ludzkość, urzeczywistniając ideę “globalnej wioski”, funkcjonujący na kształt areopagu w greckich polis¹. Jest to nasze podstawowe narzędzie kreujące i inspirujące przyjmowane postawy i indywidualne zachowania oraz bezpośrednio wpływające na ludzkie życie rodzinne i społeczne. W takiej “epoce globalnej komunikacji”, ludzka egzystencja przebiega w poprzek oraz w związku z procesami medialnymi, w ich akceptowaniu oraz konfrontowaniu.

Jednocześnie, w analizie wpływu mediów trzeba zachować jednak pewne krytyczne spojrzenie, wystrzegać się generalizujących tez, sloganowych haseł, bezkrytycznie fascynować nowymi możliwościami mediów oraz wyjątkową skutecznością, a więc również absolutnie pojmowaną wolnością. Media to przecież dzieło ludzi i jako takie pozostaje nadal pod ich wpływem.

Proces poznawczy człowieka, poznawania świata jest skomplikowany i wymagający często głębokich refleksji. Rozpoczyna się od pobudzenia zmysłów, aż do stworzenia w myśli funkcjonalnego modelu rzeczywistości. Nasz mózg selekcjonuje napływające bodźce i przetwarza je zgodnie z genetycznymi uwarunkowaniami, dzięki którym pewne rzeczy wydają się oczywistościami, a postrzegając interpretujemy je wymiarze językowym. Stąd również kontakt z mediami, jako źródłem poznania ma swoje epistemiczne konsekwencje, bo współczesny człowiek jest głęboko włączony w przestrzeń medialną i zmuszony do nieustannego kontaktu z przekazami emitowanymi przez różnorodne środki przekazu w ramach systemu medialnego (systemów medialnych) i jego technologicznie kreowanych innowacji.

Nieograniczona możliwość poruszania się w tej przestrzeni, z punktu widzenia procesów poznawczych jest trudna, bo wymaga posiadania wykształconych i udoskonalanych kompetencji poznawczych. Chaos z płynącej

¹ A. Kobyliński, *Matrix i areopag. Moralne i duchowe wyzwania świata mediów*, w: A. Kobyliński (red.), *Media i kultura*, Płock 2002, s.8 i następane.

do nas informacji, bodźców wizualnych oraz dźwiękowych wywołuje pewne upośledzenie poznawcze — nie jesteśmy przygotowani na śledzenie, a przede wszystkim na ich poznawczą interpretację. Pojawia się bowiem w niej szereg błędów poznawczych wymagających stosowania odpowiednich strategii radzenia sobie z nimi, głównie zaś funkcjonujących w obiegu społecznym stereotypów oraz uproszczeń. Takie trzy proste ich przykłady pojawiają się w przestrzeni mediów, najczęściej pośród użytkowników sieci powiązanej z mediami wizyjnymi, radiem, internetowymi wydaniem gazet. Wynikają one stąd, że media komputerowe, z założenie idei sieci, posiadają cechy, które pozwalają, bardziej niż inne, wyraźnie prezentować problem. Należą do nich:

1. tzw. kolejność wyszukiwania — wybrana “wyszukiwarka” programowo, znając nasze dotychczasowe upodobania wskazuje strony, które powinniśmy przede wszystkim “odbierać”. Np. Google, bardzo szeroko korzysta z naszych “poszukiwań” w Internecie. Aby o tym się przekonać wystarczy, w jednym czasie z dwóch IP wrzucić na nią to same hasło — każde będzie miało inną listę wyszukiwań², a przecież umiejętność prawidłowej selekcji i oceny treści prezentowanych w sieci informacji była fundamentem naszych kompetencji medialnych, my zaś bezgranicznie poddajemy się tej sugestii medium. W konsekwencji “skazujemy się” na jedno tylko źródło wyszukiwania, przejmujemy całą zadaną przez wyszukiwarkę, frazeologiczno-wartościową sferę poznania, a w rezultacie — uznając go najlepszy i wiarygodny. Tymczasem nawet ogólna wiedza o zasadach funkcjonowania algorytmu PageRank, który decyduje o kolejności stron w wynikach wyszukiwania, pozwala przewidzieć, że to nie strony najbardziej wiarygodne znajdą się na szczycie wyników wyszukiwania, a o pierwszej pozycji decyduje popularność strony i rozmaite uwarunkowania techniczne. Na płaszczyźnie poznawczej popełniamy więc błąd uznając źródło informacji za wartościowe w oparciu o niewystarczające, a często błędne przesłanki.
2. Wykorzystywani jesteśmy przez “partyzanckie strategie reklamowe, takie jak: marketing wirusowy, kryptoreklamę itp. działania³. W takich przypadkach rzeczywistym celem jest założone przez agencję reklamową technologiczne narzędzie wpływu, które ma powodować, że potencjalny klient musi zajrzeć na tą stronę, i nie zorientować się, że ma do czynienia z przekazem reklamowym. W sieci niezwykle często sprawdzają się “partyzanckie strategie reklamowe” — odbiorca nie jest w stanie rozpoznać reklamy i nie jest w stanie się przed nią obronić.
3. Wiara w wartość wszelkiego rodzaju “sieciovych” i medialnych definicji problemu, opisu zdarzeń itp. Potencjalny użytkownik sieci przestrzeni medialnej nie zastanawia się nad wiarygodnością źródła wiedzy, ograniczając swoją sferę poznania. Sprawia to, że poddajemy się często niespójnemu przekazowi wartości innej od uznawanej lub rzeczywistej, gwarantowanej naukową wiedzą człowieka. Encyklopedyczny przekaz

² za: [http://wiadomosci.wp.pl/title,Co-wie-o-nas-Google,wid,12688943,wiadomosc.html,\(2012-03-20\)](http://wiadomosci.wp.pl/title,Co-wie-o-nas-Google,wid,12688943,wiadomosc.html,(2012-03-20))

³ Skutki takich błędów opisują wydarzenia opisane w 2006 roku na blogu *All I want for Xmas is a PSP*. za: www.ukresistance.co.uk/sonyieblog/default.aspx.htm

wiedzy wymaga pewnej aktywności, świadomej oceny treści w oparciu o mnóstwo metadanych, którymi każdy artykuł jest obudowany. Wielu odbiorców nie zdaje sobie z tego sprawy. Popołniają błąd, niewłaściwie oceniając wiarygodność przekazu.⁴

Filozoficzna koncepcja aparatu poznawczego człowieka, wzbogacona elementami teorii form symbolicznych, hermeneutyką dostarcza solidnego, pojęciowego fundamentu, wspomaganego naukami społecznymi i przyrodniczymi wzbogacając naszą aparaturę pojęciową. Korzystanie z tego fundamentu umożliwia tworzenie teoretycznych modeli, który znacząco wzbogacają refleksję nad mediami i użytkowaniem ich w procesie poznania. We współczesnym świecie, w którym otaczająca nas rzeczywistość coraz częściej poznawana jest wyłącznie za pośrednictwem mediów staje się to niezwykle cenną umiejętnością wraz ze sprawnym poruszaniem się w multimedialnym świecie i unikaniem poznawczych pułapek. Ma to również istotne znaczenie dla etyki mediów, bo trudno mówić o poprawnym funkcjonowaniu mediów i tym samym całej przestrzeni medialnej, bez poznania fundamentalnych zasad etycznych. Podstawowym zadaniem etyki mediów jest takie kształtowanie poznawczej mediosfery, w której media są dla człowieka, a nie dla nich. To warunek *sine qua non* udziału "multimedialnego wszechświata" w procesie poznania, bo zasady i normy etyczne ważne w innych dziedzinach, obowiązują też w dziedzinie mediów.

Etyka w środkach społecznego przekazu dotyczy wszystkich uczestniczących w przestrzeni medialnej, tak w istocie jego treści, procesu produkcji oraz w obszarze zagadnień związanych ze strukturami własnościowymi i systemami medialnymi. Podstawowa obowiązująca tu zasada etyczna: człowiek i społeczeństwo, w którym żyje jest celem i zarazem kryterium posługiwania się środkami społecznego przekazu. Uzupełnieniem jej jest to, że powinniśmy zawsze uwzględniać klasyczną zasadę dobra człowieka, która nie może się urzeczywistnić niezależnie od dobra wspólnego całej społeczności i że dziś, w związku z globalną mediatyzacją przekazu musi być rozumiana również w kategoriach globalnych. W takim pojmowaniu staje się ogólną sumą celów wspólnych, do osiągnięcia, w których angażują się członkowie wspólnoty i którym wspólnota winna służyć.

Współczesna etyka w przekazie medialnym, powinna także obalać "mity medialne", które powstają z aspektu ich niezależności oraz roli funkcjonowania mediów społeczeństwie, jako "czwartej władzy" w strukturach wielu zależności społecznych. Nie można ich zresztą unikać, bo media pozostają niezależne, a więc siłą rzeczy podporządkowane swojej kreacji zależności od prawdy. Priorytet prawdy czyni media niezależnymi i obiektywnymi, ale nie pozwala im unikać selekcji opartej na kategorii interesu.

I wreszcie media są wolne, a wolność ta będąc wartością nadrzędną nie wyłącza ich od odpowiedzialności. W pojęciu odpowiedzialności zawiera się bowiem szacunek dla każdego człowieka i jego fundamentalnych wartości. Zachowując taką relację wolności do odpowiedzialności media są rzeczywiście wolne, bo będą w nich działać ludzie wolni o różnych światopoglądach

⁴ Kwestię tę szerzej omawia D. Weinberger, *Everything is miscellaneous: The power of the new digital disorder*, Holt Paperbacks, New York 2007, s. 142-143.

i preferencjach politycznych, ludzie odpowiedzialni za wartość i godność człowieka, ponieważ prawdziwa wolność to taka, która urzeczywistnia się w prawdzie i służy dobru.

Kolejnym wyznacznikiem wolności mediów jest pluralizm i tolerancja — wartości najwyższej cenione i preferowane. Ze swej istoty postawa tolerancji wymaga uwzględnienia wzajemnych ograniczeń między głoszonymi poglądami. Ale tolerancja ma również swoje granice. Zwykło się w takich sytuacjach mówić o “zerze tolerancji” lub “opcji zerowej” tolerancji wobec zła, szanując przy tym człowieka, jego wartość i godność. W takim poglądzie etyka mediów wydaje się sprawą prostą, bo jej aksjomaty są jednoznaczne dla wszystkich. Jednakże pluralizm, wolność i niezależność mediów, pluralizm świata wartości oraz odmienne rozumienie etyki i jej uzasadnień nie zwalnia nikogo z realizacji wspólnego, uniwersalnego celu: obrony człowieka i jego osobowej wartości i godności. Ten niestety porusza się w przestrzeni medialnej, w swoistej matrycy — nie tylko odbija się rzeczywistość, ale przede wszystkim ją kreuje. W tym sensie odbiorcy mediów dysponują rzeczywistością odbitą od matrycy, a jeśli ona nie jest odniesiona do prawdy — odkrywanie prawdy o rzeczywistości powoduje, że nasze poznanie nie jest prawdziwe, a otaczającą rzeczywistość postrzegamy poprzez medialną matrycę.

Zyjemy w swoistym medialnym *matrixie*, w którym media posługują się swoistym językiem form i kodów warunkującym możliwość przekazu. Jeśli uwzględnimy go w subiektywnej perspektywie ujmowania rzeczywistości przez człowieka, a więc w subiektywnym aparacie poznawczym, dostrzegamy, że rzeczywistość w mediach jest pomniejszana lub powiększana, albo jedne aspekty są ujmowane w zbliżeniu, a inne zaś w szerokiej perspektywie. Pojawia się zatem pytanie, jak przeciwdziałać medialnemu matrycowaniu przekazu w oparciu o podstawowe zasady etyki, bo tylko one pozwalają kształtować podstawowe regulatory ludzkiego poznania, jego wyborów i działań, zarówno, jako twórców i odbiorców.

Współczesne media są przekąźnikiem oraz interpretatorem wszystkich dokonań człowieka, a różnorodność postrzegania w tym procesie roli mediów charakteryzuje się potocznie dużą złożonością wzajemnych ich oddziaływań oraz oczekiwanym “obiektywizmem przekazu”, a nie “stronniczością”, o której potocznie mówi opinia społeczna. Nadawcy, jak i odbiorcy postrzegają problem obiektywizmu wieloaspektowo, a gama wniosków, które wypływają po dogłębnym przeanalizowaniu problemu jest bardzo bogata.

W teorii mówimy, że w procesie poznania, jak i postępowaniu badawczym — tylu ilu jest obserwatorów, tyle mamy wersji wydarzeń. To stwierdzenie w bardzo trafny sposób przedstawia dylemat, przed którym, na co dzień stoją osoby zawodowo związane z mediami. Nawet najprostszą informację, mimo szczerych chęci, nie jest łatwo przedstawić w sposób obiektywny. Wynika to z faktu, że każdy komunikat, który formułowany jest w medialnym procesie nadawczym, przechodzi przez wiele elementów systemu przekazującego, które mają wpływ na jego treść i formę. Ostatecznie pierwotny komunikat często jest zniekształcony do tego stopnia, że treść, którą niesie, zyskuje zupełnie nowe, dodatkowe znaczenia. Każde ogniwo pośredniczące w procesie nadawczym, które nie jest w pełni zmechanizowane, czyli zawiera czynnik ludzki, wywiera na informację swój wpływ. Mowa tu nie tylko o me-

rytorycznej obróbce informacji, ale również o jej formie. Odpowiedni dobór słów może nieść ze sobą równie wiele informacji, jak same fakty. Specyfika tego zjawiska powoduje, że nadawcy i odbiorcy, czytelnicy i widzowie informacji zawartych w serwisach, dzielą się zawsze na dwa przeciwstawne obozy. To właśnie w nich rodzi się sprzeczność w postrzeganiu tego, co obiektywne z tym co stronnicze, przenikające się na przemian w zależności od wymowy treści (znaczenia) informacji. W takim sensie stronniczość wynika z faktu silnej polaryzacji środowiska — udziału w nich “czynnika ludzkiego”, który niejednokrotnie nieświadomie ma wpływ na precyzję przekazywanej informacji.

Tuż obok nieświadomego i wynikającego z ludzkiej natury zabarwienia przekazywanych informacji przez emocję, oceny i opinie dziennikarzy, redaktorów, prezenterów, wydawców i innych ogniw pośredniczących w procesie nadawczym, w uproszczeniu określanym “mediami”, istnieje inna przyczyna formułowania oskarżeń o stronniczość mediów. Świadoma manipulacja. Media nie są instytucjami niezależnymi i jako takie zawsze znajdują się pod wpływem różnorodnych grup nacisku. W tym wypadku nie ma znaczenia czy naciski są wewnętrzne, czy zewnętrzne, personalne, czy instytucjonalne, oficjalne, lub nieoficjalne, pochodzą ze strony właściciela, lub przełożonych, są skuteczne, czy nie. Dla charakteru zjawiska nie ma to znaczenia. Faktem jest, że przytłaczającej większości nadawców medialnych zdarza się podawać wiadomości w sposób, który naraża ich na zarzuty o sprzyjanie, którejsz ze stron konfliktu, jakiejś ideologii, systemowi wartości, czy wizji świata. O mediach, którym zdarza się to w ocenie większości najrzadziej, mówi się, że są najbardziej obiektywne⁵.

Te, które starają się nie sympatyzować z żadną ze stron, lub opcji ideowych, co jest praktycznie niewykonalne z obiektywnych względów przedstawionych wcześniej, starają się rozkładać swoje sympatie na wszystkich uczestników opisywanego przez nich środowiska. Nadawcy, którym udaje się to najgorzej, lub świadomie wybierają skrajnie stronnicze podejście do prezentowania faktów, szybko tracą status mediów wiarygodnych dla szerokiej opinii publicznej, zyskują natomiast wąskie, ale wierne grono odbiorców, których wizja świata jest zbieżna z linią programową redakcji.

Zatem niezależnie od tego, czy powody stronniczości mediów w prezentowaniu obrazu świata mają charakter nieświadomy, wynikający z faktu posiadania przez każdego człowieka indywidualnych uwarunkowań psychologicznych, które mają wpływ na informację w procesie jej obróbki, czy mają charakter świadomy, wynikający z faktu ulegania naciskom, lub dokonania wyboru specyficznej linii programowej, można dojść do wniosku, że zjawi-

⁵ Przez lata symbolem dziennikarskiej niezależności i obiektywizmu była brytyjska telewizja państwowa BBC. Mīt ten został nadszarpnięty, między innymi przez skandale związane z udziałem reporterów tej stacji w czasie relacjonowania zajęć w Iraku. W odpowiedzi na zarzuty o utracie wiarygodności BBC na własną rękę zamówiła raport na temat poziomu obiektywizmu dziennikarstwa prezentowanego przez stację. Z raportu przygotowanego na przełomie 2007 r. wynika, że BBC jest nadal jedną z najbardziej obiektywnych stacji telewizyjnych na świecie, a jedyne, co powinno zostać skorygowane to zbyt duża doza politycznej poprawności na antenie.

sko stroniczości z różnym natężeniem występuje w każdej formie i rodzaju przekazu medialnego.

Zjawisko stroniczości jest jeszcze wyraźniej dostrzegalne, gdy media same stają się uczestnikami gry, którą z założenia mają tylko relacjonować. W przeszłości media, w szczególności odgrywały rolę „neutralnego obserwatora” sceny politycznej. Były, co prawda uczestnikiem życia politycznego, ale równocześnie stały z dala od centrum sceny. Porządek ten w ostatnich dekadach został zaburzony i obecnie, szeroko rozumiane mass media stały się jednymi z głównych aktorów życia politycznego, posiadającymi moc „stworzenia”, lub „zniszczenia” polityka, a nawet całej formacji.

Skoro rola i siła sprawcza mediów wzrosła w ciągu ostatnich dziesięcioleci tak znacząco, że są one powszechnie postrzegane, jako istotny aktor życia społeczno-politycznego, trudno uwierzyć, że wrócą one do roli bezstronnego arbitra, szczególnie, gdy mają, jak nigdy wcześniej w historii, możliwość realizacji i obrony własnych partykularnych interesów. Dlatego, wbrew pozorom najczęściej spotykanym przejawem stroniczości mediów nie jest sprzyjanie jakiejś opcji politycznej, czy ideologii, ale forsowanie realizacji własnych interesów. Wynika to z tego, że pojęcie własnych interesów, jest szersze niż promocja jakiejś siły politycznej, czy dyskredytowanie innej, ponieważ te działania zawierają się w pierwszym pojęciu. W długofalowej perspektywie poszczególne media, jak każdy aktor życia politycznego, zawsze wiążą jakieś plany z oczekiwanym rozwojem wypadków, któremu sprzyjają. Dlatego nawet pozornie bezinteresowne poparcie, czy sympatia jakiegoś ośrodka medialnego dla innego aktora sceny politycznej, interpretowana być powinna jako realizacja długofalowej strategii przetrwania i rozszerzania wpływów przez daną organizację.

Obiektywizm w takim wypadku oznacza ni mniej, ni więcej, tylko rezygnację z możliwości wywierania wpływu, co jest sprzeczne z fundamentalną zasadą polityki, a jak zauważyliśmy już wcześniej, media coraz częściej stają się aktorem życia politycznego. Jeżeli przyjmiemy taki punkt widzenia, trudno będzie oczekiwać nam, aby poszczególni nadawcy medialni, czy to komercyjni, czy publiczni, działali przeciwko swoim własnym interesom.

Oczywiście możemy przyjąć naiwne założenie, że media współrealizują własne interesy, łącznie z wypełnianiem publicznych misji, dbaniem o etos dziennikarza, służbą ideałom, czy obroną systemu najwyższych wartości, jednak konfrontacja tych szczytnych założeń z postmodernistyczną rzeczywistością szybko „sprowadza nas na ziemię”.

Praktyka pokazuje, że jeżeli jakiegokolwiek niewymierne korzyści aksjologiczne stają na drodze chłodnemu rachunkowi ekonomicznemu, prawie zawsze zwycięża chęć zysku. Urynkowienie mediów przyczyniło się ponadto do standaryzacji emitowanych komunikatów, tak, aby trafić dzięki nim do jak największego grona odbiorców, co przekłada się na wymierny zysk⁶. Nie ma w tym nic zdrożnego, nadawcy, którzy nie stosują się do twardych zasad rynku, szybko z niego wypadają, więc można dojść do konkluzji, że nawet stronicze

⁶ S. Jędrzejewski, *Media publiczne w procesie politycznym. Między niezależnością a uległością*. i, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 335-348.

przedstawianie informacji, naginanie faktów do własnych potrzeb, tworzenie i podsycanie konfliktów, to tylko naturalne narzędzia twardej gry rynkowej, w której uczestniczą wszyscy komercyjni nadawcy.

Krytykowanie mediów za to, że starają się przetrwać w warunkach silnej konkurencji, uciekając się do nieetycznych metod, to to samo, co krytykowania lwa za to, że poluje i w brutalny sposób zabija antylopę. Jeżeli istnieje zapotrzebowanie na stronniczy przekaz medialny nic nie stoi na przeszkodzie, aby był on emitowany. Gdyby odbiorcy oczekiwali wyłącznie obiektywnych, wolnych od sugestii informacji, rynek wymógłby to na nadawcach. Ci, którzy nie potrafiliby się dostosować do zapotrzebowania upadliby, ustępując miejsca mediom, które swoim obiektywizmem i bezstronnym prezentowaniem faktów są w stanie przyciągnąć do siebie widza. Dlaczego tak się nie dzieje?

Odbiorcy przyzwyczaili się do tego, że media poza prezentowaniem informacji kreują swój obraz świata i sprzedają go odbiorcom. Stąd taką karierę robi pojęcie „mediów opiniotwórczych”. Do tej elitarnej grupy zaliczać się mogą właśnie media o odpowiednio silnej pozycji na rynku medialnym, potrafiące przekonać czytelników do własnego zdania, wpływające na losy bieżącego życia społeczno-politycznego, a także posiadające własne ideowe zaplecze, które pozwala pozycjonować się na rynku medialnym i przez to łatwiej dotrzeć do *targetu*⁷.

Nikt bynajmniej nie stawia tym mediom zarzutu, że są stronnicze, a nawet jeśli, nikt nie przejmuje się nim na poważnie. Powszechnie wiadomo, że media te są stronnicze i między innymi w tym tkwi ich siła, która przyciąga konkretnych odbiorców. Jeżeli media, w imię prezentowania szerokiego spektrum poglądów, ryzykowałyby częste zmiany frontu, ryzykowałyby również utratę stałej grupy odbiorców o wyrobionym światopoglądzie, której posiadanie stanowi najcenniejszy atut każdego nadawcy komercyjnego.

To, że największe media w Polsce są w mniejszym lub większym stopniu stronnicze potwierdził raport Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie monitorujący kampanię wyborczą z października 2007 r. Według autorów raportu z pięciu największych polskich dzienników żadnemu nie udało zachować się całkowitej bezstronności w relacjonowaniu kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu. Najlepiej na tle konkurentów wypadła redakcja „Dziennika”. Raport krytykuje też państwowe radio i telewizję, które w wyraźny sposób sprzyjały politykom partii rządzącej, oraz poświęcały rekordową ilość czasu na krytykowanie głównej siły opozycyjnej. Dwie największe telewizyjne stacje komercyjne o zasięgu ogólnopolskim, Polsat i TVN, zostały skrytykowane za sympatyzowanie z Platformą Obywatelską. Konkluzja raportu wskazuje, że, mimo iż w Polsce brakowało w pełni obiektywnej informacji dotyczącej przebiegu kampanii wyborczej od 2005 do 2010 r. to jednak braki te nadrabiane są dużym pluralizmem nadawców medialnych i stosunkowo wysoką konkurencją pomiędzy nimi. Raport wskazuje, że mimo braku bezstronnych informacji podawanych w sposób bezpośredni, wyborcy mieli

⁷ *Target* — pojęcie z zakresu marketingu. Oznacza grupę docelową, której wzorcowy przedstawiciel ma być głównym konsumentem produktu pod kątem, którego wyróżniony został target. Szerzej: są to konsumenci, którzy teoretycznie powinni być najbardziej zainteresowani nabyciem oferowanego im produktu.

szansę zbudować prawdziwy obraz kampanii, przy założeniu, że w tym celu korzystali z informacji z jak największej liczby źródeł.

Zatem można dojść do wniosku, że różnorodny opis tych samych wydarzeń przez różne media, wartościowanie pewnych zjawisk, czy bezpośrednia polemika mediów z aktorami sceny politycznej, to naturalny stan faktyczny w systemie demokratycznym, który wykształcił się w pewnym ewolucyjnym procesie (od roli neutralnego obserwatora, do bezpośredniego zaangażowania jako aktor sceny politycznej). Zatem stronniczość relacji musi być wpisana w naturę przekazu medialnego i jest nieodłącznym elementem systemu demokratycznego, który ją stworzył. Co prawda w literaturze pojawiają się modele, które mają w sposób teoretyczny skonstruować idealnie bezstronnego nadawcę medialnego, jednak o ile teorie takie znajdują zastosowanie w dyskursach akademickich, o tyle nie występują w przyrodzie. Aby można było mówić o przekazie medialnym pozbawionym stronniczości, nadawca musiałby zastosować się do szeregu „postulatów” – prawdy, kompletności, rozdzielności, strukturyzacji, prezentacji, jawności, reprezentacji, unikania emocji, neutralności i unikania tendencyjności⁸.

Jak widać wymagania modelowe są rozbudowane i nie do końca precyzyjne, bo i mowa jest o czymś co w realnym demokratycznym systemie politycznym nie funkcjonuje i zdecydowanie nie ma racji bytu. Szeroko rozbudowana postulatyczna sfera modelu wskazuje na to, że jego założenia mają więcej wspólnego z utopią, niż z rzeczywistością.

Jak daleko zatem w przetwarzaniu rzeczywistości może posunąć się dziennikarz? Nie ma nic dziwnego w tym, że dziennikarz jako w pewnym sensie osoba publiczna, niekiedy aktywny uczestnik życia politycznego, a także ważne ogniwo pośredniczące w procesie przekazu informacji posiada własny system wartości, sympatie i antypatie polityczne, które rzutują na sposób jego pracy. Nie ma w tym nic złego, dopóki nie manipuluje on faktami i w sposób oczywisty nie zakłamuje rzeczywistości. Trudno się z takim podejściem nie zgodzić.

W systemach demokratycznych, w których realizowana jest idea wolności myśli i słowa, nawet nadawca medialny ma prawo do wyrażania własnych opinii, odczuć i przemyśleń, będących odzwierciedleniem systemu wartości, któremu hołduje, lub linii programowej, którą realizuje, nawet jeżeli zaburza to w pewien sposób percepcję odbiorcy. Odbiorcy dzięki pluralizmowi, który niejako jest wbudowany w system, przysługuje możliwość zmiany źródła informacji, z których korzysta, a przez to może zabezpieczyć się przed jednostronną informacją. W tym momencie ujawnia się jeszcze jedna funkcja mediów, które we własnym interesie powinny dbać o edukację odbiorcy w kontekście odczytywania przekazu medialnego. Jest to szczególnie ważne z powodu chęci „rozmycia odpowiedzialności” za przekaz, który w późniejszym czasie może okazać się nie do końca rzetelny.

Zadaniem mediów jest uświadomienie każdemu odbiorcy, że przekaz, który prezentują nie jest „prawdą objawioną” i może się różnić w zależności od perspektywy, z której jest relacjonowany. Istnieją, co prawda ośrodki, któ-

⁸ G. Abramczyk *Przegląd technik manipulacji mediów* [red.] Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2006, s. 7 – 50.

re przypisują sobie tzw. monopol na prawdę, jednak zarówno w rodzimym systemie medialnym, jak i w większości rozwiniętych demokracji, stanowią one margines, o ile w ogóle występują⁹. Bezkrytyczne postrzeganie przekazu medialnego przez publiczność jest zagrożeniem dla samych mediów, szczególnie w kontekście wadliwych regulacji prawnych i nieetycznego postępowania niektórych dziennikarzy. Media ryzykują tutaj jednym z najcenniejszych zasobów, jaki posiadają, który jest bardzo łatwo stracić i niezwykle trudno odbudować. Chodzi oczywiście o kapitał zaufania. Dlatego też nadawcy publiczni starają się wyedukować odbiorców, w krytycznym postrzeganiu przekazów medialnych, aby uniknąć ciągłych oskarżeń o nieprzekładalność skomplikowanej rzeczywistości na prosty przekaz medialny. Jak sugeruje sama nazwa, media przekazują jedynie pośrednią wizję świata, dlatego tak ważne jest roztropne przyjmowanie informacji podawanych przez nadawców oraz umiejętność odróżniania opinii od faktów¹⁰.

Podsumowując, należy jednoznacznie stwierdzić, że stronniczość mediów jest wpisana w ich naturę. Szerzej; stronniczość relacji jest wpisana w każdą relację.

Każda relacja o danym wydarzeniu nie jest dokładnym odbiciem rzeczywistości. Każde postrzeganie zjawiska przez obserwatora jest już jednocześnie jego interpretacja pisał Walter Lippmann¹¹. Sieć informacji w systemie demokratycznym w zamian za przekaz nasączony subiektywnym postrzeganiem świata przez nadawcę, a niekiedy nawet jego lekkimi modyfikacjami, oferuje odbiorcy broń o wiele potężniejszą niż model bezstronnego nadawcy, z gwarancją przekazu prawdy, całej prawdy i tylko prawdy.

Nowoczesne demokracje oferują odbiorcy możliwość wyboru. Różnorodność i bogactwo rynku medialnego sprawia, że za sprawą naturalnej konkurencji, selekcji oraz dostosowywania się do potrzeb konsumenta wolny rynek tworzy system najlepszy z osiągalnych. Stronniczość, która w opinii zwolenników rozwiązań idealnych jest wadą współczesnych mediów i problemem, który należy rozwiązać, za sprawą niewidzialnej ręki rynku staje się atutem mediów. Media stają się aktywnym aktorem życia społeczno-politycznego, reprezentując przy tym system wartości, który jest najbliższy ich odbiorcom. Czym większą grupę reprezentują, tym posiadają silniejszą pozycję, dzięki której mogą biernie uczestniczyć w realizowaniu ideałów liberalnej demokracji. Poza funkcją przekaznika informacji coraz częściej wypełniają funkcję kontrolną, kreują nowych liderów i nowe prądy, stają się areną publicznych debat, w których ścierają się poglądy różnych opcji politycznych, interweniują w sytuacjach konfliktu pomiędzy państwem, a obywatelem, są w końcu jedną z najdynamiczniej rozwijających się gałęzi współczesnych gospodarek.

⁹ Polskim, sztandarowym przykładem takich mediów są rozgłośnia "Radio Maryja" i "Telewizja Trwam", które w swoich komunikatach bardzo często podkreślają, że jako jedyne przedstawiają wiarygodne informacje i jako jedyne wystrzegają się technik manipulacyjnych.

¹⁰ M. Micyńska-Kowalska *Media w komunikacji społecznej. Informacja, czy celowa manipulacja?* [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 201-211.

¹¹ *Przegląd technik manipulacji mediów*, (red.) G. Abramczyk, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2006, s. 13.

Rynek medialny cały czas rozwija się, tworząc coraz gęstszą sieć wzajemnych powiązań i dostarczając odbiorcom coraz szerszej, bardziej kompleksowej i rzetelnej informacji. Nową jakość wyznacza Internet, gdzie miliony amatorsko prowadzonych blogów stanowi siłę, z którą liczyć muszą się nawet wielkie ogólnosiwiatowe koncerty medialne. Dostęp do informacji jeszcze nigdy nie był tak prosty, różnorodność źródeł tak ogromna, a zafalszowanie informacji, lub wykreowanie świata, który nie istnieje tak trudne. Można chyba zatem mówić o nastaniu nowej ery, ery informacji, która nie dba o problem stroniczości mediów, bo zjawisko takie nie jest tu problemem.

Medium nie jest jedynie maszyną czy technologicznym wynalazkiem. Medium to nie nośnik przekazu, taki jak kamień, papier czy fala elektromagnetyczna. Medium to nie urządzenie, które pozwala uzyskać dostęp do treści, takie jak radio, telewizor czy komputer. Medium to nie kod, którym posługujemy się by komunikować i interpretować przekazy, taki jak język czy format. Medium jest tym wszystkim i nie tylko tym. Tak szerokie pojmowanie kategorii medium ma swoje odniesienie w koncepcji proponowanej przez Jaya Davida Boltera i Richarda Grusina w książce *Remediation*. Mocno podkreślają oni hybrydalny charakter medium, jako takiego, zauważają, że nie da się go zrozumieć bez uwzględnienia wszystkich aspektów: czynnik materialny (nośnik), formalny (gatunki), treści prezentowane, funkcje ekonomiczne i społeczne — to wszystko stanowi jedną, niepodzielną całość. Definiują oni medium jako: *to co remediuje-przemediuje*¹². *Łatwo dostrzec tu nawiązanie do znanej obserwacji McLuhana, zgodnie z którą treścią każdego medium jest inne medium. Niestety taka definicja może wydawać się nazbyt niejasna. Uchwytuje ona jednak kluczową właściwość każdego medium — zdolność do przekazywania treści we właściwy sobie sposób.*

Bolter i Grusin wskazują przy tym na charakterystyczną dla procesu medialnej gry bezpośredniości i hipermedialności. Każde medium czasem dąży do tego, by stać się przezroczystym, niewidzialnym dla odbiorcy, zapewnić “pełne zanurzenie”, w którym przestajemy dostrzegać medialnego pośrednika. Każde medium czasem dąży do tego, by być wyraźnie zauważonym, zwraca uwagę odbiorcy na własne ograniczenia, możliwości, formy i konwencje. Ta dialektyczna gra dwóch przeciwnych trendów — dążenie do przezroczystości i nieprzezroczystości zarazem — jest fundamentalnym mechanizmem medialnym. Warto zanotować to w pamięci, bowiem — jak zobaczymy w dalszej części artykułu — ta gra niesie ze sobą poznawcze pułapki.

Dokładne rozpatrzenie relacji człowiek — medium wymagałoby opracowania wykraczającego poza ramy jednego artykułu. Dlatego ograniczymy się do ogólnego sformułowania kluczowego, roboczego założenia: każde medium niesie ze sobą zbiór własnych uwarunkowań medialnych. Każde posiada własną formę, schematy narracyjne i gatunkowe, skrypty, heurystyki, protokoły społeczne i kulturowe. Niektóre z tych medialnych uwarunkowań posiadają charakter poznawczy, lub inaczej mówiąc stanowią część naszego aparatu poznawczego.

¹² J. D. Bolter, R. Grusin, *Remediation. Understanding new media*, MIT Press, Cambridge, London 2000, s. 65-68.

Nasza wrodzona otwartość na zewnętrzną technologię, pozwala nam synergicznie dopasowywać się do każdego medium i – co ważne – podążać za jego zmianami. Trzeba bowiem pamiętać, że wszelkie uwarunkowania o których mowa są historycznie zmienne. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że nie mamy luksusu funkcjonowania w jednorodnym medialnie środowisku. Choć współcześnie technologie cyfrowe dążą do coraz mocniejszego zawłaszczenia wcześniej znanych, medialnych uniwersów, wszystko wskazuje na to, że informacje o śmierci “starych mediów” są wysoce przedwczesne. Dlatego też jesteśmy skazani na multimedialność, świat w którym media nieustannie remediują siebie nawzajem i splątując się w skomplikowane, konwergentne struktury. To zmusza nas do dopasowywania się do wielu, rozmaitych mediów równocześnie i jest to sytuacja poznawczo bardzo niewygodna. Jesteśmy bowiem nieustannie zarzucani informacjami, których nie jesteśmy w stanie przetworzyć. Sprawia to, że często polegamy na rozmaitych herurystykach, które niestety sprawdzają się zwykle w ściśle określonych okolicznościach. Innymi słowy – protokoły działania pozwalające z pożytkiem czerpać wiedzę z jednego medium, w kontakcie z innym medium sprowadzą na manowce. Zobaczmy to na przykładzie trzech błędów wspomnianych na początku niniejszego artykułu:

1. błąd pierwszy – media traktujemy, jako swoistą “czarną skrzynkę” i dlatego możemy mówić o błędzie czarnej skrzynki. Błąd ten pojawia się już od interpretacji wyników wyszukiwania i polega na tym, że nie znając technicznych zasad działania wyszukiwarki, zakładamy, że działa tak, jak chcielibyśmy by działała. Dla przeciętnego zjadacza chleba to kolejne czarne pudełko, którego działania nie rozumie i nie musi rozumieć, a które po prostu robi to, co do niego należy. Ta wiara jest niezwykle złudna, przecież aktualnie wciąż jeszcze żadna wyszukiwarka nie jest w stanie ocenić jakości informacji, zrozumieć ich i rzeczywiście wybrać najlepszego wariantu. Źródłem tego rodzaju błędów jest niepełne zrozumienie mechanizmów kryjących się za danym medium. Odbiorca w tym przypadku zbyt wielką wiarę pokłada w technologii, z którą ma do czynienia, bezrefleksyjnie przyjmując medialną ideologię. Tym łatwiej przeciętnemu internaucie – amatorowi przyjąć, że skoro mówi, że wyszukuje, to znaczy, że wyszukuje. Tego rodzaju błąd nie pojawia się wyłącznie w kontekście mediów cyfrowych. Telewizyjny podobny błąd pełnił wówczas, gdy automatycznie akceptuje wiarygodność treści przekazywanych mu w serwisach informacyjnych. Przecież – można pomyśleć – skoro tego rodzaju programy stworzono po to, by informowały, zapewne to właśnie robią. Nie znając korporacyjnych i finansowych uwarunkowań takiego serwisu, przy braku medialnej świadomości, jesteśmy skłonni zakładać, że mówią nam one prawdę. Nie dostrzegamy, jak wielki jest wpływ czynników pozamerytorycznych na przekazywane informacje, a przecież ich wpływ daje się zaobserwować we wszystkich tradycyjnych mediach, takich jak prasa, wydawnictwa, telewizja. Ogólnie mówiąc błąd czarnej skrzynki to algorytm, każący nam w określony sposób wartościować przekazy danego medium, i zarazem nie pytać o adekwatność takich sądów. Przecież skoro wiemy co robi dane medium, nie musimy rozumieć w jaki dokładnie sposób to robi.

2. błąd drugi — tzw. przesunięcie gatunkowe w reklamie, którego źródłem jest to, że jeśli rozpoznamy typ przekazu, interpretujemy go zgodnie z własną wiedzą na temat danego gatunku. Skoro blog jawi się jako medium pozwalające publikować zwyczajnym, przeciętnym ludziom, to możemy zakładać że treści zawarte na blogu są wiarygodne, niezależne od manipulacji marketingowych. Będziemy więc wierzyć w oceny i recenzje zamieszczane na blogach i w większości przypadków takie założenie będzie słuszne. Wielu nieudanych zakupów można uniknąć czytając niezależne opinie podobnych nam użytkowników. Z analogicznym błędem mamy do czynienia wszędzie tam, gdzie odbiorca nie rozpoznaje prawidłowo gatunku, z którym ma do czynienia. W powyższym przykładzie widzieliśmy sytuację, w której przekaz reklamowy został zamaskowany jako blog. Jest to zatem po prostu kolejny przykład kryptoreklamy, która jest zapewne równie stara jak media masowe. Ale tego rodzaju błąd poznawczy pojawia się także w zupełnie innych kontekstach. Słynnym przykładem może być anegdota o wydarzeniach związanych z emisją słuchowiska Orsona Wellesa zatytułowanego *“Wina Światów”*. Słuchowisko zostało zrealizowane w konwencji serwisów informacyjnych, co więcej nie było przerywane reklamami, co sprawiło, że wielu zdezorientowanych słuchaczy uznało fikcyjne relacje fikcyjnych dziennikarzy za informację o rzeczywistych i nad wyraz dramatycznych wydarzeniach i w panice zaczęli uciekać z domów. Błędne rozpoznanie gatunku, a co za tym idzie — zastosowanie niewłaściwych skryptów interpretacyjnych, doprowadziło do niewłaściwego zrozumienia emitowanych treści. Widać też tu drugi błąd, często popełniony przez specjalistów agencji reklamowych. Nie doceniają oni zazwyczaj własnych odbiorców. Spodziewają się przeważnie, że ograniczą się oni — podobnie jak telewidzowie — do biernego odebrania przekazu. Tymczasem multimedialna sieć okazuje się medium proaktywnym. Sprawia, że jej użytkownicy mają bardziej krytyczne podejście do źródeł wiedzy i dysponują też wystarczającymi umiejętnościami technicznymi by zdemaskować tak oczywiste oszustwo oraz wyjątkowo sprawną siecią komunikacyjną, pozwalającą taką informację szybko upublicznić. Wystarczyło, że jedna ciekawska osoba sprawdziła, że domena strony jest zarejestrowana przez znaną agencję reklamową. Pułapką marketingu wirusowego jest jednak to, że czasem informacja o fiasku kampanii rozprzestrzenia się szybciej, niż sama kampania. Twórcy popełnili błąd, który przez analogię można by nazwać błędem przesunięcia medialnego. Liczyli na to, że odbiorcy pomylą gatunki i przez to zinterpretują przekaz po myśli nadawców. A tymczasem to sami nadawcy pomylili media, i zastosowali strategię działania skuteczne w mediach takich jak telewizja czy radio, ale katastrofalnie ułomne w globalnej sieci komputerowej.
3. błąd trzeci — istnienie tzw. luk intermedialnych, tworzących powidoki aksjologiczne w procesie przemediowanego poznania. Nabywanie kompetencji medialnej, a dziś również zaliczanej do kompetencji poznawczej, polega na stopniowym, synergicznym dopasowywaniu człowieka i medium. Jeśli te dwa elementy, mówiąc metaforycznie, idealnie do siebie przylegają, jak doskonale dopasowane, wszystko jest w porządku.

Jednak gdy ukształtowanego przez człowieka przekaz wrzucany zostanie do innego jakościowo środowiska medium (np. w medium cyfrowe, o zupełnie innym “kształcie”) to pojawia się luka będąca źródłem tego błędu. W tym przypadku, odbiorca nie zauważa, że media elektroniczne (cyfrowe) są pod pewnymi względami wyjątkowe. Jawią się jako meta-medium, przez które dostajemy kontakt z mediami tradycyjnymi, takimi jak papier czy telewizor, przez co łatwo przeoczyć charakterystyczne dla nich ograniczenia i uwarunkowania. Wyjątkowo skutecznie remediują wcześniejsze media — w Internecie możemy znaleźć elektroniczne książki, przeniesione z papieru na ekran. Ale znajdziemy też seriale i programy telewizyjne, przeniesione z ekranu telewizyjnego na komputerowy, czy filmy przeniesione z ekranu kinowego, jak też muzykę przeniesioną z płyt i innych tradycyjnych nośników, na cyfrowe formaty. Przy tym komputer potrafi tak skutecznie zremediować inne medium, że czasem łatwo zapomnieć, że przejście odbywa się między tak podobnymi interfejsami jak telewizor i monitor. Są w specyficzny sposób przezroczyste. Sprawia to, że mniej sprawni użytkownicy komputera, nie znający wystarczająco dobrze technicznych i kulturowych reguł funkcjonowania tego medium, mogą mieć kłopoty z odpowiednim interpretowaniem przekazów. A stąd już blisko obłądów poznawczych.

Opisane powyżej błędy poznawcze to naturalnie zaledwie czubek góry lodowej. Celem niniejszego artykułu nie było jednak podanie wyczerpującego katalogu medialnych uwarunkowań poznawczych, lecz raczej zasygnalizowanie problemu i wskazanie strategii badawczej, które może być owocną próbą uporządkowania dość kłopotliwej sytuacji. Wymieńmy raz jeszcze najważniejsze założenia przyjmowanego modelu poznawczego:

- poznanie odbywa się za pośrednictwem zespołu mechanizmów biologicznych i kulturowych, które nazywam aparatem poznawczym.
- elementy aparatu poznawczego nie są poznawczo przezroczyste, to znaczy kształtują nasze poznanie, zarówno na etapie postrzegania, jak i przetwarzania (interpretowania) danych.
- kulturowo uwarunkowanymi mechanizmami zakłócającymi poznanie są na przykład: heurystyczne błędy poznawcze, struktury narracyjne, skrypty, ale też skojarzenia, metafory czy modele poznawcze.
- kulturowe elementy aparatu poznawczego podlegają przemianom. Niektóre ze zmian można opisać przy użyciu modeli ewolucyjnych. Jest to możliwe zarówno w warstwie biologicznej (psychologia ewolucyjna), jak i kulturowej (memetyka).
- człowiek jest cyborgiem w sensie proponowanym przez Clarka, to znaczy jest otwarty na stapianie się ze swoją technologią. W szczególności technologie medialne wyjątkowo mocno splatają się z naszym aparatem poznawczym, co prowadzi do specyficznych dla przestrzeni medialnej błędów poznawczych. To otwiera przestrzeń dyskursu, w której mieści się niniejszy tekst.
- źródłem omawianych tu błędów jest jeden fundamentalny mechanizm. Każde medium, z którym mamy do czynienia, wymaga od nas — jako odbiorców — pewnego dostosowania się. Możemy to nazwać synergią człowieka z medium lub — bardziej nowocześnie — kompetencją medialną.

Nauka "czytania" (poznania i zrozumienia danego medium), jego wartości epistemologicznej, to nie tylko kwestia odpowiedniego zinterpretowania przekazu, ale umiejętność wartościowania poszczególnych jego elementów, tak pod względem ważności czy prawdziwości, a także innych zasad etyki. Podobne umiejętności pozwalają nam odróżnić informacje o świecie od fikcji, przekaz ideologiczny od mitu, ofertę od reklamy, itp.

Zamiast zakończenia

Otoczają nas rozmaite media — każde z własnym zestawem uwarunkowań poznawczych. Pomędzy tymi mediami wędrują treści, zamknięte w struktury narracyjne czy gatunkowe. Każda z nich wymaga innych strategii poznawczych, bo żyjemy w czasach kultury konwergencji, gdzie treści i gatunki wędrują pomiędzy mediami, są nieustannie przetwarzane, tłumaczone na język nowych mediów. Wszystko to sprawia, że nieprzygotowany odbiorca staje wobec chaotycznego zbioru treści, nad którym coraz trudniej przychodzi mu zapanować.

Dlatego strategia poznawcza i badawcza, opracowywana każdorazowo stosownie do potrzeb powinna być lekarstwem na chaos informacyjny, o którym pisałem na wstępie. Gruntowana zaś analiza błędów poznawczych wymuszanych przez media, korzystająca z doświadczeń filozofii, innych nauk humanistycznych, społecznych czy przyrodniczych, pozwoli ich się ustrzec.

Zrozumienie mechanizmów kryjących się pod powierzchnią multimedialnego uniwersum pozwala wyzwolić człowieka z automatyzmów i bezmyślnego powtarzania utartych, odruchowych schematów interpretacyjnych. Być może pozwoli to wzbogacić jego doświadczenie życiowe, i przy okazji nauczy go jak unikać poznawczych pułapek, bezlitośnie wykorzystywanych przez świat mediów.

1. Abramczyk G., *Przegląd technik manipulacji mediów* [red.] Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2006.
2. Bolter J.D., Grusin R., *Remediation. Understanding new media*, MIT Press, Cambridge, London 2000.
3. Jędrzejewski S., *Media publiczne w procesie politycznym. Między niezależnością a uległością*. i, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
4. Kobyliński A., *Matrix i areopag. Moralne i duchowe wyzwania świata mediów*, w: A Kobyliński (red.), *Media i kultura*, Płock 2002.
5. Miczyńska-Kowalska M., *Media w komunikacji społecznej. Informacja, czy celowa manipulacja?* [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
6. *Przegląd technik manipulacji mediów*, (red.) G. Abramczyk, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2006.
7. Weinberger D., *Everything is miscellaneous: The power of the new digital disorder*, Holt Paperbacks, New York 2007.

Тетяна ХОМЕНКО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: homenko.tet@gmail.com

“ЧОРНА РИТОРИКА” СУЧАСНОСТІ: ПОШУК ІСТИНИ ЧИ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ

Автори посібника “Риторика” стверджують, що спалах інтересу до риторики спостерігається з 60-х років ХХ ст., оскільки без неї не може обійтися ані викладач, ані проповідник, ані політичний діяч, ані юрист, ані кожен з нас [1; 3].

Ці ж автори вказують також на різне, у різний час, тлумачення поняття “ораторське слово”: від розуміння його у ХІХ ст. як художнього слова (у сфері літератури і літературознавства) до поняття “світське красномовство у суспільстві ХХ ст., коли йшлося виключно про мистецтво комуністичної пропаганди, юридичної і судової практики тощо”. Слушно зауважено також, що “впродовж цього часу риторику перестали вивчати як окрему, специфічну сферу словесної діяльності, а деякі розділи риторики було й зовсім забуто, наприклад, ідеться про гомілетіку — мистецтво церковної проповіді. До того ж забуті і багаті традиції українського риторичного слова” [1; 3].

Але ж зрозуміло, що слово художнє і слово повсякденне — не тожні. Звісно, що риторика тісно пов’язана з практикою повсякденного красномовства і водночас взаємодіє з іншими науками: мовознавством, літературознавством, філософією, психолінгвістикою, психологією і навіть акторською майстерністю й режисурою. З огляду на це, оратор повинен завжди зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія. Він мусить думати не лише про те, як його “сприймають”, чи матиме він успіх; важливіше те, що відбувається у свідомості слухача. Мета промови — досягти бажаної реакції аудиторії. Оратор не повинен відчувати себе “зверхньою істотою”. Він мусить мати слухача “у власній голові”, бути співбесідником, а не “бити аудиторію” високими словами. Тому промова в основному має бути подібна до “звичайної бесіди” [1; 7].

Отже, маємо переосмислити сьгодні практичні поради, настанови найавторитетніших ораторів минувшини і акумулювати найцінніше в ораторстві сьгодення. Бо ж відомо, чим розвиненіше суспільство, тим більше у ньому цінується вміння володіти словом. Ще Горгій говорив, що “слово — найбільший володар: з виду мале й непримітне, а справи вершить чудові — може страх припинити і печаль відвернути, викликати радість, підсилити жаль” [16; 28]. Приборкати слово оратор може лише завдяки ретельній системній праці над собою, особливо якщо має на меті переконати у чомусь аудиторію.

Проте сьгодні ораторські універсалиї стають небезпечним інструментом підступних, хитрих, безвідповідальних маніпуляторів, які вбачають у вправному послуговуванні словом засіб боротьби за низькі ідеали, подвійні стандарти і релятивістські цінності. Саме такий

інструментарій пропонує взяти на озброєння автор книги “Чорна риторика: Влада і магія слова” Карстен Бредемайєр [3]. Чорна риторика, згідно з його дослідженням, — це маніпулювання усіма необхідними риторичними, діалектичними, еристичними і рабулістичними прийомом для того, щоб скерувати бесіду у бажане русло і підвести опонента чи аудиторію до бажаного для нас висновку і результату. Магічна сила мовних засобів полягає в умінні аргументувати і дискутувати, акцентувати і пропагувати і вести суперечку так, щоб промовець завжди перемагав. “Чорна риторика — це чарівний і демагогічний засіб, який дає змогу нав’язати спожиту іншу точку зору. Вона дає змогу вирішити протиріччя, створити основу для взаєморозуміння, цілеспрямовано дискутувати з будь-ким, з будь-яким співрозмовником — навіть з таким опонентом, з яким важко знайти спільну мову” [3].

Звісно, чи не найбільше взяла чорна риторика саме з еристики — мистецтва суперечки. Передовсім це поняття про аргументацію. Адже у суперечці пропонент висуває певну аргументацію. У найширшому розумінні термін “аргументація” (лат. *argumentation* — наведення аргументів на користь чого-небудь [4; 65]) можна визначити як процес обґрунтування певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності.

Обґрунтовувати, на думку І. Хоменко, можна у різний спосіб.

По-перше, через безпосереднє звернення до дійсності (експеримент, спостереження тощо). Така аргументація називається емпіричною. Саме такий спосіб обґрунтування дуже часто застосовують у природничих науках.

По-друге, за допомогою вже відомих положень (аргументів) через побудову певних міркувань (доказів). У цьому випадку людина також певним чином звертається до дійсності, але вже опосередковано. Це теоретична аргументація. Саме такий спосіб обґрунтування переважно притаманний гуманітарним наукам.

Різниця між емпіричною та теоретичною аргументацією відносна. Доволі часто в реальних комунікативних процесах трапляються аргументації, в яких поєднується і звернення до досвіду, певних емпіричних даних, і теоретичні міркування.

У структурі аргументації розрізняють тезу та аргументи.

Але основними аспектами є: аргументація; емпірична; теоретична; дедуктивна; не дедуктивна; доказова; недоказова; пряма; непряма; види непрямої аргументації; апагогічна аргументація; розділова; критика; структура критики; теза, аргументи; форма критики; спростування; види критики; критика тези; критика аргументів, критика форми; види критики тези; пряма критика, непряма критика [5; 21].

Власне, чорна риторика доволі терпляча щодо парадоксальних протиріч наших прихованих у аргументах висловлювань.

“Чорна риторика — це наркотик, який ми приймаємо для самозбудження і який завдає важких незагойних ран, що назавжди залишаються в ремінісценціях співрозмовника. Чорна риторика — це словесна домінанта переможця, переконлива завдяки послідовному використан-

ню всіх засобів і інструментів, доступних у мовній сфері: вербальних, невербальних та ін.” [3].

Автор “Чорної риторики” визнає, що чорну риторичку справді можна віднести до розділу еристики як злу риторичку, але вважає, що це була б помилка, бо при цьому втрачено було б інші технічні прийоми, методи і інструменти, які навзаєм доповнюють одне одного і пропонують цілий калейдоскоп можливостей застосування: корисних і зайвих, а також нейтральних, потенціал яких виявляється лише під час застосування. У цьому разі на перший план виходять головні діалектичні, тобто орієнтовані на діалог дискусійні і аргументаційні структури, а технічні прийоми та інструменти, розраховані на монолог, непомітно зникають з поля зору або ризикують залишитися без уваги.

Той, хто сьогодні відвідує численні семінари (а оголошеннями про них рясніють особливо Інтернет-сторінки, присвячені проблемам комунікації), сподівається на чесну довірливу розмову, обов’язковою умовою якої є взаємна толерантність і об’єктивність, з одного боку, проте, з іншого, — чимало з учасників таких семінарів прагнуть засвоїти саме маніпулятивні прийоми риторичної майстерності, оскільки передовсім керуються прагматичним бажанням поставити слово на службу сьогочасного зиску, швидкого збагачення коштом довірливих співбесідників. Так Слово, з якого все починалося, перетворюється на розмінну монету, що має дзвеніти у кишенях товстосумів, які іншої вартості слова не знають.

Щоденне життя, зокрема професійне, демонструє нам, як учасникам розмови знову й знову вдається зробити висновки, від початку неприйнятні для інших, підштовхнути співрозмовників до прийняття низки аргументів і думок, простих і неприйнятних для них, накинути свої думки, аби їх обов’язково (примусово) прийняли інші.

Пояснити це можна передовсім стратегією самого оратора, його налаштованістю на діалогічний чи монологічний характер спілкування та маніпулятивним чи гуманістичним комунікативним його налаштуванням. Саме монологічно-маніпулятивну стратегію обирає Карстен Бредемайер, оскільки діалогічно-гуманістична не придатна для досягнення своєрідного надзавдання — стати над аудиторією, підкорити її собі настільки, щоб унеможливити здатність аудиторії до розміслення.

Автор “Чорної риторики” називає це роботою з *риторичкою інтересу*, яка препарує конкретну тему або предмет розмови так, що ми раптом змушені сказати те, чого самі від себе не чекали і зазнаємо вербально-аргументаційної поразки, і це незважаючи на те, що початково факти видавалися доволі переконливими. А саме в такий спосіб твориться “хибна інтерпретація”, яка порушує давній елемент теорії культури спілкування” [6; 238-248], а також усі ораторські засади “знаходження істини в розмові через зіставлення аргументів і контраргументів” [6; 239]. Тож у такому разі вже не йдеться про пошук істини, як цього вимагали древні, а лише про перемогу над супротивником.

Отже, можна зробити висновок, що чорна риторика всаджує комунікаторів одночасно у різні комунікативні ситуації, що мають контро-

версійний характер, вимагають відповідного застосування одного або іншого типу суперечки або їх комбінування.

Звідси недалеко до войовничої полемічної дискусії, бо саме вона (а саме — полеміка — з гр. “військова майстерність”) має на меті перемогу, утвердження власного погляду. На відміну від автора “Чорної риторики”, П. Іванишин пропонує визначати параметри “поля бою”, ту площину, в якій, очевидно, варто проводити суперечку, щоб вона не перетворилася на розмову сліпого з глухим” [6; 239].

Але для цього варто враховувати, з якої аксіологічної системи виходить той чи інший автор, промовець, оратор. Адже саме вартісні орієнтири визначали віддавна спрямованість ораторських виступів. Переважно це були люди з чітко визначеною моральною метою, громадянською позицією. Для Цицерона, скажімо, зразком оратора був той, хто “про мале зможе говорити скромно, про середнє — помірковано, про велике — поважно” [7; 351]. Свої теоретико-риторичні рекомендації Цицерон блискуче застосував на практиці. Його життя, як і життя, наприклад, Демосфена, було продовженням його промов, а слова — підтвердженням вчинків, бо, крім того, що ці люди були ораторами, передовсім це були політики і громадські діячі.

Очевидно, що це й були люди-особистості, яких можна охарактеризувати словами Макса Вебера: “Особистістю” може бути тільки той, хто служить справі, і лише одній справі” [8; 313].

Натомість, чорна риторика служить виключно маніпулятивному налаштуванню на виступ. І, очевидно, таке явище, як чорний PR ґрунтується саме на її засадах.

Маніпулювання свідомістю аудиторії, прагнення за будь-яку ціну переконати спільноту у чому-завгодно, спричинення і стимулювання роздвоєного мислення, дресирування, вироблення рефлексу безумовного підкорення владі — це чи не найголовніша мета, наприклад, сучасних тоталітарних ЗМІ.

У такий спосіб невисокий фаховий рівень тоталітарної журналістики, її слабкість перетворюються на силу.

Тому Крістіна Чуба [9], досліджуючи проблему маніпулювання інформацією і свідомістю, має рацію, коли пише, що етичними наслідками маніпуляції у глобальному вимірі є здобуття влади, здійснення влади і намагання утриматися при владі. Як результат, політика перестає бути тим, чим повинна бути — розумним, завбачливим піклуванням про спільне добро. Натомість стає грою в конструювання з допомогою маніпуляції в mass media. Як наслідок — заволодіння свідомістю і свободою реципієнта.

Чорна риторика полягає в застосування у мові собі на добро усього риторичного й діалектичного непотребу; з її допомогою ієрархізуються ситуації, які будь-яку ієрархію виключають (заперечують); визначаються, а згодом порушуються змістовно-аргументаційні кордони, штучно створюються проблеми, а логічні ланцюги руйнуються і з запаморочливою швидкістю відновлюються знову.

Згідно з міркуваннями Бредемайєра, чорна риторика — це неперервні прохання запропонувати конструктивні рішення і заперечення будь-яких таких пропозицій усіма засобами вишуканої деструкції.

Чорна риторика — це ще й чудодійне мистецтво управління словами з використанням усього калейдоскопу можливостей мови і таланту мовця найчастіше з метою порушити плинність думки співрозмовника (аудиторії).

Чорна риторика ініціює в розмові те раптове, неспокійне, безпорадне, демотивуюче інконструктивне колективне мовчання, на вершині якого раптом з'являється хтось/щось, за чияї допомоги безвихідну ситуацію вдається подолати. Той, хто розіграє такий сценарій, дістає неочіненну перевагу.

“Загадково, чарівно, ніби чорна магія, жорстко і нещадно, як чорний PR, інструменталізує і персоналізує наші комунікативні акти чорна риторика” [3].

Карстен Бредемайєр називає її ще й хитромудрою і виголошує чорнориторичні правила, які вважає загальними:

1. Висловлювання мають бути простими і влучними, адже це ключ до комунікативного успіху. Мета такого правила — бути гранично переконливим.
2. Оратор має чітко наголошувати в промові на основних її аспектах.
3. Переконлива основна думка, ясне усвідомлення місії фокусує в собі все висловлювання.
4. Соціальне звукове тло супроводжує промову, гасла акцентують ідею.
5. Постійне повторення основної думки.
6. Контраст “чорне — біле” засвідчує позицію. У книзі “Чорна риторика” це пояснюється так: “Навіть якщо промова або аргументація дає співрозмовнику цілий калейдоскоп можливостей для реакції, в позиції “так або ні”, “або — або”, “чорне/біле” виявляється певна спрямованість, переконання оратора”. Потреба вибору ускладнює доступ до головної думки.

Ось тут і виявляється небезпечна двоякість правил чорної риторики, адже в пункті 1,2,3 йшлося про важливість головної думки, про потребу її чіткості, фокусування на її основному призначенні. Аж раптом, здавалося б, позитивний контраст “чорне/біле”, який вимагає дисципліни міркувань, логічних умовиводів, доцільних порівнянь задля пошуку істини, перетворюються на маніпулювання свободою вибору аудиторії, заперечуючи її право скористатися правом вибору позитиву суспільного, духовного та ін.

7. Стирання кордонів між правдою і брехнею, інформацією і наміром її приховати дає переваги.

Ось так виявляється близорукий релятивізм, який, з одного боку, мав би змусити мислячу аудиторію засумніватися у щирості оратора, який вдається до такого прийому, з іншого боку, в ситуаціях сучасного інформаційного перенасичення навіть мисляча аудиторія може спізнитися з аналізом ситуації і зробити помилкові висновки на користь такого “чорного ратора”.

8. Успішними є тільки адресні висловлювання.

Цей пункт автор “Чорної риторики” пояснює так: “Той, хто займається лише спростуванням аргументації супротивника, залишає йому масу можливостей уникнути поразки. Змусити супротивника говорити, знітити його — ось чого треба прагнути, заперечуючи його слова. І тоді успіх гарантовано. Варто також не просто звертатися до публіки, а намагатися зачепити її за живе і змусити до запитання: “А як це стосується мене особисто?” Емоції слухачів — ключ до успіху промовця.

У цьому твердженні є кілька небезпек: якщо античний оратор дбав про переконливість своєї промови на користь громаді передовсім, то тут бачимо полохливий захист від небезпеки, якої немає, а жертвою такого захисту може стати співрозмовник, якого намагаються відволікти від конструктивного діалогу, знітивши його, можливо, навіть привселюдно; прагнення ж “зачепити за живе” нібито виправдане, з погляду риторичної теорії, але пріоритети знову таки визначені маніпулятивно-прагматично для обох сторін і нагадують навіть утилітаризм Бентама: небезпека міститься у питанні “А як це стосується мене особисто?” Це звернення до низької природи людини, яка в ситуації вибору вибирає вигоду передовсім для себе, не дбаючи про інтереси оточення. У такій ситуації “Я” перемагає Духовний рівень залишається незадіяним, навіть спустошеним. Адже людині пропонують бути “мірилом всіх речей”, відволікаючи її від її трансцендентності, від того на чому наголошують, наприклад, проповідники.

Цинізм розробки теми “чорної риторики” сьогодні ще мало досліджений, хіба що на рівні “чорної пропаганди”. Але докладне вивчення цієї проблеми і розвінчання її як небезпечної і руйнівної видається нагальним. Адже переконати — зовсім не означає просити когось про порозуміння. Логічний вплив не передбачає тільки домогтися визнання неприємної необхідності.

1. Абрамович С. Д. Чікарькова М. Ю. Риторика : навч. посібник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. — Львів: Світ, 2001.
2. Горгий. Похвала Елене // Ораторы Греции. — М., 1985.
3. Бредемайер К. Черная риторика: власть и магия слова ; пер. с нем. / 2-е изд. [Электронный ресурс] / К. Бредемайер. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. — 224с. — [Серия “Нестандартный подход”]. — Режим доступа : <http://www.myword.ru>
4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. — К. : Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1977.
5. Хоменко І. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб. / І. Хоменко. — К. : Юрінком Інтер, 2001.
6. Іванишин П. Аберация християнства, або Культурний імперіалізм у шатах псевдохристології (основні аспекти національно-екзистенціального витлумачення): монографія / П. Іванишин. — Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2005.

7. Цицерон Марк Тулий. Три трактата об ораторском искусстве ; пер. с лат. Ф. А. Петровского / под ред. М. Л. Гаспарова / Марк Тулий Цицерон. — М. : Наука, 1972.
8. Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика... — К. : Основи, 1998. — С. 192-263.
9. Czuba K. Etyczne konsekwencje manipulacji w mass mediach / K. Czuba // Dziennikarski etos. Z wybranych zagadnien deontologii dziennikarskiej. — Olsztyn: LUX MUNDI, 1996. — S. 132-149.

Maciej ULITA
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: mulita@wsiz.rzeszow.pl

MORALNOŚĆ W SIECI – PRÓBA UWOLNIENIA SIĘ OD ODPOWIEDZIALNOŚCI

Można odnieść wrażenie, że powstanie i rozwój Internetu stworzyły możliwość do zaistnienia wolności (szczególnie wolności słowa) na niespotykaną dotąd skalę. Okazało się jednak, że zaistnieniu temu towarzyszą dwa podstawowe problemy: nie wiemy czym jest wolność oraz słowa straciły (tracą) swoje znaczenie. Celem artykułu jest pokazanie, że zacierające się znaczenie słów, które w dużej mierze dokonuje się dzięki i za pośrednictwem Internetu prowadzi do zaniku rozumienia znaczeń pojęć abstrakcyjnych (takich jak m. in. wolność), a co za tym idzie do dehumanizacji gatunku ludzkiego.

Postawiona w pierwszym akapicie teza być może brzmi zbyt mocno... Zdaje się jednak, że w obecnych czasach "gra szokiem" jest najskuteczniejszą metodą. Zwykle, klasyczne, delikatne środki perswazji nie przemawiają do biegnącego i zakrzywanego człowieka. Być może prawdą jest, że staliśmy się społeczeństwem informacyjnym i takie właśnie są tego "uroki". Zdaje mi się jednak, że niezależnie od stopnia uwielbienia postępu nie wolno nam zapominać kim jesteśmy oraz przestać pytać dokąd zmierzamy. Nie jest to jedyna opcja myślenia o rozwoju. Wioletta Knapik pisze: *"Współczesne technologie posiadają swoją własną specyfikę nienasyconego rozwoju, co sprawia, że ludzkość, aby nie przegrać w tym wyścigu cywilizacyjnym i współgrać z inżynierią przyszłości, musi nauczyć się traktować postęp techniczny jako sprzymierzeńca, z którym musimy współpracować i wypracować "pakt o nieagresji"*.¹ Stanowisko to wydaje się rozsądnym, chociaż autorka używa słów nacechowanych raczej niepokojąco: "nienasycony rozwój", "aby nie przegrać", "musi nauczyć się", czy "pakt o nieagresji". Może przesadzam, ale wydaje mi się, że ta nomenklatura pozwala sądzić, że mamy do czynienia z czymś od nas istotowo niezależnym, z czymś co "chce" nami zawładnąć podczas gdy nie mamy możliwości przeciwdziałać, a jedyną opcją jest adaptacja... Niebezpiecznie zbliżamy się do Marksa i Feuerbacha oraz ich teorii alienacji². Dodatkowo empiria pozwala stwierdzić, że nasza inteligencja zaprzęgnięta w kierat postępu tępieje i opada z sił. Monotonia nam nie służy, a, paradoksalnie, pchanie koła postępu jest monotonne... Aby to zrozumieć, należy zdać sobie sprawę z faktu, iż wyznacznikiem ludzkości jest różnorodność. To właśnie ona powoduje, że kontekst ma sens. Dziś mamy 100 000 000 modeli tele-

¹ Wioletta Knapik, *Zagrożenia we współczesnym społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Spoleczeństwo informacyjne. Uwarunkowania społeczne i kulturowe*, pod. red. Piotra Setlaka i Piotra Szulicha, Tarnobrzeg 2010, s. 284.

² Według Marksa, człowiek z natury twórczy, pod wpływem tego, iż staje się częścią maszyny, zatracą swoją wolność i możliwości twórcze, poprzez co izoluje się od rzeczywistości społecznej. Feuerbach określał mianem alienacji stan przeniesienia przez człowieka własnych przymiotów gatunkowych na stworzoną przez siebie ideę nieistniejącego (jako byt) Boga — Internet co prawda istnieje, ale zdaje się być antropomorfizowany w stopniu uprawniającym powyższe porównanie.

fonów — ta pozorna różnorodność powoduje, że przestajemy się zastanawiać i myśleć abstrakcyjnie, czyli rezygnujemy z dwóch niezwykle i tylko ludzkich aktywności. Dlaczego powiedziałem, że powyższa wielość jest pozorną różnorodnością? Ponieważ wszystkie te modele to w gruncie rzeczy dokładnie to samo — różni się opakowanie a głębi brak. Przykład telefonów pokazuje, jak mi się zdają sedno problemu, który pojawił się wraz z rozwojem Internetu — skupiamy się na powierzchowności i wmawiamy sobie, że nie ma nic więcej. Takie podejście do otaczającej rzeczywistości uważam za niegodne człowieka, a właściwie nieludzkie. W tym miejscu muszę wyjaśnić dwie kwestie:

1. Nie jestem przeciwnikiem Internetu — doceniam jego praktyczne zastosowania i związane z nimi ewidentne korzyści. Problem zaczyna się dopiero wtedy, gdy podstawową rzeczywistością, w której funkcjonuje jednostka staje się świat “globalnej wioski”. Internet daje nam możliwość błyskawicznej i nieograniczonej wymiany myśli — powstaje jednak pytanie, jaki sens ma przelewanie z pustego w próżne?³
2. Chciałbym uniknąć patosu i dziwacznej górnolotności, bo nie zależy mi na głupich. Staram się pisać to, co faktycznie “siedzi” mi w głowie, a że myśli mają to do siebie, że czasem wlatują wysoko, może mi się zdarzyć, za co na wstępie przeproszam...

Zajmuje się zagadnieniem moralności, etyki i wartości, ponieważ wydaje mi się, że właśnie w nich ukryty jest klucz do człowieczeństwa. Z obowiązku dodam tylko, że mówiąc o wartościach celowo nie odwołuję się do żadnej powszechnie akceptowanej definicji. Jest ich wiele, ale doświadczenie nauczyło mnie, że i tak każdy pojmuje je po swojemu. Mam nadzieję, że nie będzie ujmą dla kanonów jeśli ograniczę się w niniejszym tekście do subiektywnej i, jak mi się wydaje, spragmatyzowanej definicji wartości. Zatem — wartość definiuję, jako to wszystko, co budzi emocje i zmusza do myślenia⁴ oraz powoduje, że wytarty slogan — *człowiek — to brzmi dumnie* — ma sens.

Jak można zgadywać po tym krótkim wstępie pisanie zgodnie ze sztywnymi wymogami nie wychodzi mi najlepiej. Pomny jednak rad moich nauczycieli postaram się wywód mój usystematyzować we w miarę możliwości logiczną całość.

1. Tło.

Ilekróć mówimy w Polsce o etyce/moralności przeważnie mamy z tyłu głowy — katolicka. Niby nie ma w tym nic złego, ale warto pamiętać, że to nie jedyna opcja. Choćby nawet na jej gruncie można znaleźć wskazówki płynące ze zrozumienia kontekstu. Wskazówki te, choć wygłoszone na potrzeby klasycznego dziennikarstwa mogą zostać zaadaptowane do Internetu (dziennikarstwa internetowego, ale również, a może przede wszystkim zwykłych ludzi piszących w sieci). Wskazówki te są o tyle ważne, że osadzono je w kontekście systemu wiary w który deklaruje ponad 90% polskiego społeczeństwa oraz dotyczą tego, co istotne, a mianowicie rozumienia słów (i pojęć), których się używa.

³ Por. Wioletta Knapik, op. cit., s. 286.

⁴ Siłą rzeczy ta definicja wyklucza z dyskusji jednostki określonego rodzaju...

1. Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.

Boga władzy, partii, bezpardonowego dążenia do kariery i sukcesu, żądzy sensacji i poklasku za wszelką cenę.

2. Nie będziesz brał imienia Pana Boga twego nadaremno.

Bądź wrażliwy na symbole i na uczucia innych. Roztropnie poruszaj się między przemilczaniem a nadużywaniem.

3. Pamiętaj, abys dzień święty święcił.

Miej czas na zastanowienie, na refleksję. W pędzie codziennego życia znajdź chwilę na określenie miejsca, w którym jesteś, na ocenę jakości spraw, którymi się zajmujesz.

4. Czcij ojca swego i matkę swoją.

W tym miejscu i czasie nie wzięłeś się znikąd. Pamiętaj o tradycji, pamiętaj o bliskich, krewnych, znajomych, przyjaciółach i tych, którzy już odeszli, ale pozostawili dziedzictwo, byś mógł z niego czerpać wiedzę i umiejętności. Przełóż tę zasadę na formę swojej działalności na rzecz innych i dobra wspólnego.

5. Nie zabijaj.

W sferze duchowej nie zabijaj słowem. Bądź odpowiedzialny za to, co mówisz, za to, co piszesz, za to, co robisz, aby nie skrzywdzić innych.

6. Nie cudzołóż.

Bądź wierny podstawowym zasadom, bądź lojalny wobec sprawdzonych przyjaciół. Nie wchodź w związki z ludźmi, którzy cię uzależnią. Nie rezygnuj ze swoich przekonań, poglądów, idei, wartości. Ceń samego siebie, nie rozmieniaj się na drobne.

7. Nie kradnij.

Koncentruj się na działaniu jako własnym akcie twórczym. Bierz pod uwagę pomysły innych, ale ograniczaj swoją nimi inspirację. W sferze materialnej kontroluj, skąd wpływają do ciebie pieniądze, upominki, przywileje, nagrody.

8. Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.

Wyrażaj prawdę o świecie. Nie manipuluj informacją i faktami, aby zaszokować odbiorców.

9 i 10. Nie pożądaj żony bliźniego swego ani żadnej rzeczy, która jego jest.

Walcz z uczuciami zawiści i zazdrości. Rywalizację z otoczeniem oceń w kategoriach kreacji, a nie wzajemnej wrogości wszystkich i każdego. Nie ulegaj narzuconym formom zachowań nacechowanych zawodową walką na śmierć i życie.

Autorem powyższego "Dekalogu dziennikarza" jest Stanisław Mocek.⁵

Powyższy Dekalog powinien być sumą wytycznych dla wszystkich graczy "przestrzeni medialnej". Powinien być wskazówką dla wszystkich zajmujących się kształceniem przyszłych dziennikarzy (w tym również rodziców). Powinien, co znaczy, że nie jest. Poniżej postaram się wyjaśnić dlaczego (przynajmniej moim zdaniem).

⁵ Cyt. za. Ks. Adam Boniecki, *Etyka dziennikarska*, [w:] *Biblia dziennikarstwa*, pod. red. Andrzeja Skworza i Andrzeja Niziołka, Kraków 2010, s. 748-749.

Drugim najczęściej popełnianym błędem jest rozbieżność co do poziomu dyskursu. Przez ten nadmiernie wyuzdany zwrot rozumiem co następuje — kiedy dyskutujemy na temat zasadności np. kodeksów etyki dziennikarskiej zwykle rozpatrujemy je we własnym sosie, tj. w odniesieniu do siebie nawzajem, albo do powszechnie uznawanego systemu wartości (czytaj: Katolicyzm)⁶, co powoduje, że dyskusje te stają się jałowymi. Dlaczego tak niewielu nie boi się (choć nie znaczy to, że mają/mam rację), albo raczej tak wielu boi się powiedzieć dość? Jestem młody więc mam prawo błędzić i nie rozumieć, ale przecież uczę się cały czas... Więc — dlaczego niewielu ludzi zadaje sobie trud podjęcia się iście kartezjańskiego zadania — *de omnibus dubitandum*? Z jednej strony chciałoby się powiedzieć, że po co? Z drugiej jednak strony chyba nie ma innego wyjścia. Nie da się budować nowego na wciąż tych samych fundamentach, szczególnie, kiedy skruszały i ledwo stoją. Pozwalam sobie na takie stwierdzenie, bo nie ma chyba zbyt wielu optymistów, którzy będą się upierać, że z etyką mediów/etyka w mediach jest dobrze?

Internet wniósł nową wartość? Raczej ludzie, za pośrednictwem Internetu zmodyfikowali świat wartości i zaadaptowali go do nowej rzeczywistości.⁷ Ludzie zdają się chwilami zapominać, że Internet sam z siebie niczego nie robi — to niemal jak cytaty z jakiegoś filmu klasy B — *może to i broń zabija, ale to ja pociągam za spust!* Podobnie jest z siecią⁸. To nic innego jak zestaw możliwości, które sami sobie daliśmy, i które sami wykorzystujemy. Chociaż, z drugiej strony jesteśmy niebezpiecznie blisko momentu, w którym zasadnymi staną się rozważania dotyczące samoistnej świadomości sieci (SSS zamiast WWW ©)... Nie zmienia to faktu, że Internet rozwija się i będzie się rozwijał. Niniejszy tekst nie jest miejsce (o ile to w ogóle jest możliwe) aby zmagać się z całością tego niezwykle intrygującego i skomplikowanego zagadnienia, dlatego też postaram się ograniczyć do zagadnienia wolności w sieci i nierozzerwalnie z nim związanego pojęcia odpowiedzialności. Z racji konieczności osadzenia omawianych zagadnień w szerszym kontekście będę czasem uciekał w tło. Jak już wspominałem nie jestem fanem sformalizowanych form, więc z góry przepraszam za swobodę w wyrażaniu myśli, która nie jest efekciarskim chwytem, a tylko przejawem wiary w ludzką inteligencję.

Wspominałem już o wartościach, ale ponieważ wartością, na której chciałbym się skoncentrować jest wolność, muszę pokusić się o choćby próbę podania sposobu jej rozumienia.

Wolność — definicji wolności jest bardzo dużo, ale nie da się obejść bez próby zdefiniowania tego pojęcia choćby tylko dla potrzeb niniejszego tekstu. Nie da się, bo “sieć” to wolność (niezależnie jak paradoksalnie to brzmi). Zatem — “W postawie człowieka jest pewien paradoks. Walczysz o wolność, walczysz o to, żeby jak najwięcej wiedzieć, żeby wszystko po-

⁶ Odniesienie do Katolicyzmu nie są przejawem mojego bycia anty, zdaje mi się, że po prostu tak w Polsce jest.

⁷ W tym miejscu powinny się prawdopodobnie znaleźć dywagacje nt. natury wartości, ale jak powszechnie wiadomo spór na ten temat trwa przeszło 2000 lat i nie widać końca. Poza tym media stanowią obiekt tak dynamiczny, że próba wprowadzenia sztywnych norm opisu zasad etycznych mija się z celem i, nie jest chyba potrzebna.

⁸ Na marginesie — uwielbiam wieloznaczność polskiego słowa “sieć”.

znać. Ale nie bardzo walczysz o to, by być odpowiedzialnym.”⁹ Wszyscy chcemy być wolnymi. Wolność to piękny stan, nawet jeśli nie do końca się go rozumie. Słowa księdza Tischnera obrazują sedno problemu. Wolności musi towarzyszyć odpowiedzialność, bo inaczej to już nie wolność, tylko anarchia. Z powszechnym rozumieniem wolności wiąże się jeszcze jeden stereotyp zgrabnie wyrażony przez Ericha Fromma: “Dumni jesteśmy, że nie ulegamy żadnemu zewnętrznemu autorytetowi, że mamy swobodę wyrażania swoich myśli i uczuć, i uważamy za sprawę przesadzoną, iż wolność ta niejako automatycznie gwarantuje nam naszą indywidualność.”¹⁰ Zdaje się jednak, że wielu z nas na wolność nie zasługuje, a podważanie autorytetów nie jest przejawem głoszonych buntu, a najzwyczajniejszą ignorancją. Zdaje się nam (wielu z nas), że wolność wypowiedzi jest tożsama z przyzwoleniem na opluwanie wszystkich i wszystkiego co nie mieści się w naszych małych światopoglądach. Jest sposobem zmanifestowania własnej goryczy i kompleksów.¹¹

Z racji, iż głęboko wierzę, że nie ma wolności bez odpowiedzialności:

Odpowiedzialność — moralność nie może być anonimowa! Nie da się korzystać z wolności bez odpowiedzialności. Podobnie niemożliwa jest ocena moralna bez możliwości porównania i w wyrwaniu z kontekstu. Anonimowość jest właśnie brakiem kontekstu. Wielu współczesnych ludzi czuje się zwolnionych z odpowiedzialności za samych siebie. Oferowana przez Internet beztraska dodatkowo potęguje to błędne w założeniu wrażenie. Nie twierdzę, że winnym jest Internet. Prawdopodobnie bezpodstawne szkalowanie ludzi było obecne w naszym świecie na długo przed powstaniem Internetu. Ponieważ jednak omawiam zagadnienie wolności w sieci ograniczam się do tego właśnie obszaru. Internet, jak się zdaje, umożliwił całej masie działających dotychczas w sferze mikro ludzi wyjście ze swoimi “przemysleniami” do sfery makro. Są oni przekonani o przysługującym im prawie do wyrażania opinii, tylko, że nie wiedzą, co to takiego... Zasadnym porównaniem jest porównanie ich stanu do kondycji człowieka, który zaliczył pół kursu asertywności — nie wie, o co chodzi, ale zapamiętał, że trzeba mówić “nie”.

Wolność i odpowiedzialność to piękne idee, którym musi towarzyszyć zrozumienie. Nie wystarczy znać słowo, koniecznym jest poznanie jego treści, a nie tylko technicznego znaczenia. Przykładów na zasadność powyższego twierdzenia można znaleźć bardzo dużo, ale w tym miejscu oprę się na słowach Pawła Kwiatkowskiego, który wskazuje na znaczenie słów, którymi się posługujemy oraz na znaczenie kontekstów, których używamy i do których się odwołujemy. *Parę lat temu “Gazeta Wyborcza” opublikowała felieton Sławomira Mrożka poświęcony artykulowi zatytułowanemu “Niemiec zabił”. Tytułowy Niemiec, jak się okazało w trakcie lektury*

⁹ Józef Tischner, *Myśli wyszukane*, Kraków 2001, s. 83.

¹⁰ Erich Fromm, *Ucieczka od wolności*, przeł. Olga i Andrzej Ziemiłscy, Warszawa 2007, s. 225.

¹¹ Fragment pochodzi z tekstu mojego autorstwa pt., *Moralność anonimowa — czy moralność w sieci jest możliwa?*, publikowanego m.in. na www.bistro.edu.pl (2010) oraz [w:] *Spoleczeństwo informacyjne. Uwarunkowania społeczne i kulturowe*, pod. red. Piotra Setlaka i Piotra Szulicha, Tarnobrzeg 2010, ss. 339-354.

owego tekstu, był kierowca mercedesa, który zderzył się w Polsce z fiatem 126p. Kierowa malucha zginął, Niemiec zaś z obrażeniami trafił do szpitala — przeżył, a uprzednio zabił. Mroźek słusznie docieka, dlaczego tę relację zatytułowano tak kuriozalnie, i zastanawia się, co narodowość kierowcy mercedesa miała do rzeczy! A co by było, gdyby niemiecki kierowca zginął, a polski przeżył? Czy wówczas gazeta dałaby tytuł „Polak zabił”?¹²

Podany przykład dotyczy dziennikarstwa tradycyjnego, ale przecież obecnie gazety mają swoje wydania elektroniczne, które powielają treści prezentowane na łamach. Poza tym, większość młodych ludzi czyta raczej wersje elektroniczne (bo tak jest szybciej, łatwiej i taniej) a nie można zapomnieć, że przyswajane w ten sposób treści kształtują światopogląd odbiorców. Jak widać na tym prostym przykładzie istotnym jest aby to dziennikarze, jako pierwsi zrozumieli, że ich rola to nieco więcej niż informowanie o faktach. Z drugiej strony dziennikarze wywodzą się ze szkół i uczelni, których zadaniem powinno być odpowiednie kształcenie przyszłych dziennikarzy.¹³ Zatem odpowiedzialność zaczyna się rozkładać. Nie zmienia to faktu, że aby to zrozumieć, najpierw należy wiedzieć, czym jest odpowiedzialność. Młody człowiek wiedzę tę „wynosi” z domu, zatem ciężar przenosi się na rodziców, którzy też kiedyś byli uczeni przez innych... itd. Mamy do czynienia z zaklętym kręgiem, którego nie da się przełamać dopóty, dopóki wszyscy nie uświadomimy sobie, że w równym stopniu jesteśmy jego twórcami i tworzywem. Przykład ten pokazuje, że wszyscy jesteśmy za siebie odpowiedzialni — za wszystkich i siebie samych. Bez zrozumienia tego fenomenu nie można mówić o moralności. Tym bardziej nie można mówić o moralności w sieci, która to sieć oferuje wszystkim zainteresowanym anonimowe gadanie wszystkiego, co ślina na język przyniesie. Podobnie jak kiedyś papier, tak dziś Internet, przyjmie wszystko, z tym, że nie wszystko powinno się tam znaleźć.

Niby jesteśmy gatunkiem myślącym (przynajmniej z nazwy), niby stoimy na szczycie hierarchii stworzenia, dlaczego zatem fałszywie pojmowana i rzekomo gwarantowana nam anonimowość w sieci budzi w nas demony? Odpowiedź zdaje się prostą — bo kiedy siedzimy schowani za klawiaturą, nikt nie może nas dosięgnąć. Po pierwsze, to nie jest prawda, a po drugie — to bez znaczenia... Bo przecież nie o to chodzi w tej dyskusji. Nie chodzi, o to, żeby czegoś nie robić, bo nie wypada, tylko dlatego, że nie czujemy takiej potrzeby.¹⁴ Powyższy przykład wskazuje na sedno problemu. Nie chce się nam, albo, czego boję się bardziej, nie potrafimy dotrzeć do sedna. Pierwsza odpowiedź nas satysfakcjonuje, a na dalszy wysiłek „nie mamy czasu” (czas oczywiście mamy, to po prostu współczesny synonim „nie chce mi się” usprawiedliwiony (rzekomo) dynamiką rzeczywistości). Stąd biorą się nieporozumienia dotyczące wolności, a co za tym

¹² Paweł Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa*, Poznań 2003, s. 58.

¹³ Por. *Konteksty dziennikarstwa*, red. naukowa Rafał Polak, Kraków-Rzeszów-Zamość 2010.

¹⁴ Oczywiście rozumowanie to ma część pozytywną — robię coś, bo chcę, a nie dlatego, że tak wypada.

idzie moralności. Moralność ma sens, tylko gdzieś go utraciliśmy. Nie jest istotne, że coś się jakoś nazywa, istotne jest, żeby rozumieć. W XIX w. zapomniany obecnie myśliciel — John Ruskin mówił: *Czy będzie jeden Bóg, czy trzech, — żadnego, albo tysiąc, — dzieci powinny mieć wystarczającą ilość jedzenia, a ich skóra powinna być czysta. I to nie ja to mówię. Każde serce matki pod słońcem to mówi, o ile je (matka) posiada.*¹⁵ *Znowu patetycznie, ale jeśli faktycznie tak wyglądałoby nasze myślenie o świecie Internet nie byłby siedliskiem demonów. Można zgodzić się z tezą stawianą przez Ruskina — (...) moralność nie jest wytworem jakiegoś “zmysłu moralnego”, ale jest wyrazem całego ja.*¹⁶

Wydaje mi się, że tym, o czym powinniśmy dyskutować, jest właśnie owo “całe ja”. Zamiast zastanawiać się, jak jest źle, należy zastanowić się co zrobić, żeby było dobrze, a w zasadzie — przestać się zastanawiać i zacząć robić!

2. Sieciowe widmo wolności.

Widmo wolności w sieci związane jest po części z tym, co zostało powiedziane powyżej, tj., niezrozumieniem pojęć, których się używa, niewiedzą dotyczącą wolności oraz jej związku z odpowiedzialnością, fałszywie oferowanej i pojmowanej anonimowości, oraz dotkliwej powierzchowności poznania, a co za tym idzie z brakiem głębi, która z kolei powoduje generujące agresję i frustrację niezrozumienie (świata i samego siebie). Wszystko to razem generuje mieszaną formę pozbawioną treści przy której cocktail Mołotowa to niewinny drink. Do rękoczynów nie dochodzi tylko dzięki temu, że przez ekran się nie da. Chociaż zdaje mi się, że w tzw. “realu” siła gęby nie miała by przełożenia na działanie.

Chciałbym poświęcić jeszcze chwilę na jedno niezwykle ważne pytanie — co powoduje, że człowiek jest człowiekiem? Odpowiedź wydaje się znów oczywista, a pytanie naiwne, ale przy głębszym namyśle tak nie jest. Moim zdaniem, człowiek staje się człowiekiem, kiedy poznaje. Mówiąc poznaje mam na myśli poznanie zmysłowe oraz rozumowe. Człowiek jest z natury swej ciekawski i ta ciekawość go napędza. Internet, choć jest źródłem ogromu informacji, nie zachęca do ciekawości. Zaprasza raczej do leniuchowania — klik, klik i już wiem. Nie korci mnie nawet, żeby sprawdzić, czy otrzymana informacja jest poprawna — po co, inni też sprawdzali w necie... W tym sensie Internet zabija ciekawość, a zatem zabija nasze człowieczeństwo.¹⁷ Człowiek w sieci nie musi być ciekawy, więc ma dużo czasu i możliwości, żeby dzielić się ze światem swoimi, tak zwanymi przemyśleniami. Rozleniwiony umysł nie tworzy, a tylko przetwarza. Jeśli pozyskane informacje są poprawne, to jeszcze pół biedy, gorzej kiedy powielaniu podlega błąd. Niechęć do weryfikacji wzmaga przekonanie o słuszności pozyskanej wiedzy, której z czasem

¹⁵ *The Library Edition of Works of John Ruskin*, red. E. T. Cook, Alexander Wedderburn, Londyn 1903-1912 vol. XXIX, s. 383, tłumaczenie fragmentów Maciej Ulita.

¹⁶ R. G. Collingwood., *Ruskin's Philosophy*, Kendal 1922, s. 16-17, tłumaczenie fragmentów Maciej Ulita.

¹⁷ Nie mylić z humanitaryzmem w wydaniu np. PAH, które jest nader cenne, ale istotowo różne.

człowiek zaczyna bronić z całych sił... Powyższej tezy nie potwierdzałem żadnymi badaniami i być może psychologowie nie zostawiliby na mnie suchej nitki za takie “dyrdymały”, ale ja, z uporem godnym lepszej sprawy, będę się upierał, że warto się nad tym zastanowić. Generalnie warto się zastanawiać, bo to również przejaw opartego na ciekawości myślenia — a to cenne. Zatem człowiek sieciowy jest leniwy i przekonany o wartości własnej oraz nieomyślności i niepodważalności “posiadanych” zasobów wiedzy. Jego lepsze ja chce się dzielić tymi dobrami, co jest tym łatwiejsze, że bezpieczne i wolne od odpowiedzialności. Efekty tych działań widzimy co dzień, przy najróżniejszych okazjach.

Wydaje mi się, że największym problemem z moralnością w sieci, jest jej odczłowieczenie (sieci, chociaż chyba niestety i moralności...). Stało się tak, że obecnie moralność jest pewnym, spragmatyzowanym dodatkiem do rzeczywistości. Świat cierpi na brak wartości tzw. absolutnych. Chociaż istnieją wyznania i kościoły, to w naszym kraju stały się instytucjami. Zaryzykuję i powiem, że ksiądz to obecnie urzędnik, a jego misja to nic więcej jak etat... Ma to bezpośrednie przełożenie na postrzeganie etyki. Media, przynajmniej publiczne również mają tzw. misję i chociaż szukam jej z uporem maniaka, to nijak znaleźć nie mogę.

Jeśli chodzi o Internet to wprowadził zupełnie nową jakość. Podstawowym z nią problemem jest to, że w zasadzie nie da się jej uchwycić — pomijając fakt, że jakość z definicji swej (o ile jakaś satysfakcjonująca istnieje¹⁸) jest nieuchwytna lub przynajmniej niezwykle trudno opisywalna w kategoriach w miarę zobiektywizowanych.

Problem powyższy ewoluje w coś co roboczo nazywam “śmiercią pojęć”. Jest tak, że posługujemy się pojęciami, które w pierwotnym zamyśle miały konkretne znaczenia. W sumie, znaczenia te utrzymały, zmienił się sposób ich rozumienia przez współczesnego człowieka. Prowadzi do dwóch niezwykle istotnych problemów. Po pierwsze — rodzi nieporozumienia; po drugie — wzmaga proces dehumanizacji gatunku ludzkiego. Wiem, że brzmi to nieco na wyrost, ale kiedy głębiej się nad tym zastanowić, można dojść do wniosku, że o sile i miejscu człowieka decyduje poznanie. Kluczem do zrozumienia rzeczywistości jest relacyjność (pojmowana tu jako umiejętność dostrzegania i interpretacji wzajemnych powiązań). Sukces poznania jest warunkowany przez rozumienie i zrozumienie. Rozumienie szczególne, bo na poziomie ludzkim — rozumienie abstrakcji (która to jest obszarem zdominowanym przez pojęcia właśnie). I tu koło się zamyka — nie rozumiemy pojęć (albo inaczej — rozumiemy je dwojako relatywnie: 1. W zależności od sytuacji. 2. W zależności od nas samych). W takiej/takich dychotomiach nie ma w sumie nic złego, bo i *nic co ludzkie nie jest mi obce i błędzić jest rzeczą ludzką*. Z drugiej jednak strony, jeśli chcemy mówić o etyce, czy moralności, nie da się uniknąć unifikacji. A jak mamy dążyć do porozumienia, kiedy brak nam zrozumienia treści i roli podstaw, jakimi w tej materii są pojęcia?

Kolejnym problemem jest, jak się wydaje swoista moda na zrzucanie odpowiedzialności. O ile każdy z nas z łatwością poda znaczenie każdego niemal pojęcia, o tyle z równą trudnością zgodzi się na przyjęcie znaczenia

¹⁸ Por. R. Pirsiğ, *Buddyzm Zen i sztuka obsługi motocykla*.

innego. W sytuacjach podbramkowych moda daje o sobie znać i “zrzucamy odpowiedzialność.” Nie jest to nic nowego, ale zrzucanie odpowiedzialności w dobie alienujących się od człowieka mediów przybrało nową formę. Nie obwiniamy innych — bo to nieładne i niepoprawne politycznie (chyba, że to Łukaszenka zawinił, albo Talibowie) — zamiast tego zrzucamy odpowiedzialność na nieożywione mechanizmy (które, na marginesie, sami powołałiśmy do działania).¹⁹ Kiedy się nad tym zastanowić, okazuje się, że o kondycji moralnej dziennikarzy winne są media, a poziomowi dyskusji na forach — Internet. Gdzieś po drodze zapominamy, że u podstaw LEŻY człowiek... Zatem, o ile faktycznie chcemy coś zmienić, musimy zacząć właśnie od niego (czyli od siebie). To w zasadzie *nihil novi sub sole*, ale wydaje mi się, że ta oczywistość gdzieś się zawieruszyła... Mam tylko nadzieję, że czeka na odkurzenie, bo jeśli nie, to nigdy nie wyjdziemy spod pokrywy czczej gadaniny.

Z obawą, ale w sposób przemyślany wkraczam ponownie na ścieżkę patosu. Mam jednak nadzieję, że znajdą się tacy, którzy poświęcą czas, aby się zastanowić. Jestem młody i niewiele wiem o świecie, ale z drugiej strony dlaczego miałyby być tak, że inni wiedzą lepiej. Tekst ów stanowi próbę rozpoczęcia dyskusji o tym, co wydaje mi się ważnym. Być może język, którego używam, jest zbyt egzaltowany, ale nie da się, mówiąc o wartościach, bazować wyłącznie na chłodnym naukowym osądzie. Pewien tytuł do zabrania głosu daje mi mój wiek. Urodziłem się w czasach, w których nie istniały (dla zwykłego człowieka) komputery, ani telefony komórkowe. Dorastałem w chwili, kiedy ludzie potrafili rozmawiać i umówić się na spotkanie bez użycia SMS-a. Pod koniec szkoły podstawowej komputery zaistniały w mojej świadomości. Były ciekawostką i obietnicą, ale nie stanowiły sensu życia. Nie chcę brzmieć jako przemądrzały przeciwnik rozwoju tańczący boso po rosie, ale nieustannie mam wrażenie, że coś jest nie tak. Korzystam z komputerów i telefonów komórkowych, mam konto na facebook-u i profil na GoldenLine, ale pamiętam, że kiedy nie miałem wcale nie było mi źle... Doceniam wartość nowego, ale boli mnie, że ludzie o 10 lat młodszy ode mnie nie widzą sensu w patrzeniu wstecz. Łatwość dostępu do wszystkiego i nachalna terazniejszość obciążona brzemieniem przyszłości powoduje, że są tu i teraz (co oczywiście ma wiele zalet), ale są głupio. Nie żyjemy w próżni — wszystko skądś się wzięło i do czegoś prowadzi. Czy się to nam podoba, czy nie, podlegamy prawom ciągu przyczynowo-skutkowego, a w oderwaniu nie jesteśmy w stanie tego zobaczyć, a co gorsze — zrozumieć. Bez zrozumienia stajemy się wydmuszkami, dla których dziedzictwo kulturowe i spuścizna cywilizacyjna staje się czymś zbędnym (choć w zasadzie czymś nieobecnym, bo zbędność wymaga świadomej oceny, bilansu zysków i strat, a jak ocenić coś, o czym niczego się nie wie?). Odnoszę wrażenie, że świat współczesnego człowieka — człowieka ze statystyk — pozbawiony jest głębi. Nie wiem jak to ocenić, ale czuję (co nie jest zbyt naukowe), że czegoś brak...

Prowadzi to tego, iż siedzimy w ciasnej dziurze naszych ograniczeń i przez małą szparę oglądamy świat, a raczej ów świat wdziera się przez nią do

¹⁹ Tu czas na dygresję — jeśli faktycznie jest tak, to człowiek jest nad wyraz głupim stworzeniem, które działa, a potem myśli. Takie podejście siłą rzeczy musiało doprowadzić do alienacji wytworów człowieka — czyli jednak Marks wiecznie żywy!

nas. Część z nas wybiera kontemplacyjną egzystencję pogrążoną w tej prywatnej “dziurowatości”, ale niektórzy podejmują wysiłek wyjścia na świat. I chociaż przeraża ich krwawa wizja narodzin, to z determinacją płodzą geniusz przeciskając się przez “Szczeliny istnienia.” Żeby zmiana mogła się dokonać potrzeba akceptacji inności, a nie ślepego dążenia do unifikacji. Trzeba korzystać z doświadczenia minionych pokoleń i nie trwać w oderwaniu, w próżni, która jest pusta... Potrzeba do tego wskazówek, które mogłyby brzmieć tak:

Po pierwsze — “Zasady moralne są maską ukrywającą niezdolność do przyjęcia świata.”²⁰

Człowiek żyjący w dziurze własnych ograniczeń, zatyka szparę na świat różnymi protezami. Jedną z nich są właśnie zasady moralne. Niezależnie od tego, z jakim systemem etycznym się utożsamiamy, ma on prawdopodobnie niewiele wspólnego z rzeczywistością poza naszą dziurą. I chociaż jesteśmy na tyle elastyczni, żeby naginać moralność zgodnie z aktualnym kierunkiem wiatru, to boimy się sprawdzić, czy nasz kręgosłup moralny jest na tyle sztywny, żeby przetrzymać się na świat i utrzymać pion.

Po drugie — “Wycinanie z rzeczywistości fragmentów powodowane jest rozpaczliwą walką umysłu o rozeznanie w świecie (...) Każdy fragment świata, jaki udaje nam się wskazać czy wytknąć, zaświadcza o naszej samowoli i coraz bardziej dezorientuje.”²¹

Mamy do dyspozycji zaledwie małą dziurę, której i tak nie potrafimy zaakceptować. Dłubiemy w niej nieustannie w poszukiwaniu jakiegokolwiek punktu zaczepienia. Nie daje nam to zupełnie nic, ponieważ każdy odkrojony, oderwany czy w inny sposób uszczknięty fragment naszej “dziurowatości” sieje zamęt prowadzący, co najwyżej, do bezowocnej autokontemplacji.

Po trzecie — “To, co nas spotyka, jest tylko małym wycinkiem zdarzeń zachodzących w świecie, więc niczego nie należy odrzucać, bo i tak w ciasnym, zewsząd ograniczonym obszarze bytowania niewiele dane jest nam doświadczać.”²²

Nie dość, że nie potrafimy zaakceptować naszej dziury, to jeszcze nie potrafimy patrzeć na wymykające się zasłoniętej szparze promyki świata znajdującego się poza naszą “dziurowatością”. Mamy tak niewiele, ale ponieważ jesteśmy tak dalece przekonani o wartości własnej, nie zadajemy sobie trudu doświadczenia jakichś ruchliwych, efemerycznych promyków. Mrużymy oczy i okazuje się, że...

Po czwarte — “Podstawę naszego istnienia stanowi codzienność. A że fakt istnienia przeżywamy jako niezwykle ważny, więc ogarnia nas zdumienie, ilekroć uświadamiamy sobie, że upływa ono na drobiazgach.”²³

Zagubieni w oczekiwaniu na WIELKIE wydarzenia i czyny, które nie wiadomo kto ma popełnić, czasem, podkreślam: czasem, zdarza się nam uświadomić ogarniającą nas codzienność, tylko, że niestety nie umiemy wyciągnąć z tego wniosków. Ale nie wszystko stracone, bo chociaż...

²⁰ Jolanta Brach — Czaina, *Szczeliny istnienia*, Warszawa 1992, s. 125.

²¹ Ibidem, s. 9 — 10.

²² Ibidem, s. 69.

²³ Ibidem, s. 72.

Po piąte — “Szczególnie narażone na podskórne działanie codzienności są uczucia. Codzienność potrafi zdzięsiatkować je bezgłośnie.”²⁴

... to jednak we wszystkim można “coś” odnaleźć, wystarczy umieć patrzeć na świat oczami dziecka. Można też nauczyć się pewnej trudnej sztuki, robienia wszystkiego, “jakby to był ostatni raz”. Począwszy od całkowitych drobiazgów, jak zapalenie papierosa albo łyk dobrego wina, na wielkich rzeczach, jak dotyk ukochanej, kończąc. Kiedy do każdej z tych rzeczy podchodzimy z należytą atencją, która podkreśla ich ulotność i niepowtarzalność, wtedy dopiero możemy docenić ich wartość. Moim zdaniem można się tego nauczyć, ale nie w żadnej szkole. Chociaż w pewnym sensie tak. Można się tego nauczyć od dzieci. U nich dzieje się to nieświadomie, bo świat ich “chciejstw” jest znacznie mniejszy i dużo łatwiej sprawić im radość. Nie są jeszcze “dziurowaciale”. Patrzyłem kiedyś na może 2 – 3 letnie dziecko, które próbowało wdrapać się na krzesło. Dla każdego z nas to nic trudnego. Na jego twarzy widać było maksymalne skupienie. Było tylko ono i krzesło, żadnych, nawet najmniejszych fragmentów rozbabranej dziury. Cały potencjał fizyczny i intelektualny skierowany był na ten jeden cel, jakby od tego zależał los świata. Po kilku minutach zmagania cel został osiągnięty. Jeszcze tylko jeden rzut oka, żeby upewnić się, czy wszystko jest tak, jak być powinno i... następuje eksplozja niczym nieskrepowanej radości, szczęścia, które jest nieosiągalne w “dziurowatości”, bo tam możliwości są nieadekwatne do oczekiwań. Przez tą krótką chwilę, świat jest piękny. Życie dziecka pełne jest takich chwil. Ruskin widział i wiedział to, dlatego z całą mocą nawoływał do powrotu do “niewinności spojrzenia”. Zachęcał do uwolnienia “chciejstw” i bazowania na własnym osądzie. Świat dziecka jest piękny. Chcąc uzyskać do niego dostęp musimy “nauczyć się kochać ten wąski skrawek, który otacza naszą codzienność, za piękno, które w sobie zawiera.”²⁵

Radość z “rzeczy małych” jest lekiem na smutek dnia codziennego. Radość, piękno i sens można znaleźć wszędzie. Wystarczy chcieć umieć patrzeć. Kiedy otworzymy choćby jedno oko możemy spytać...

Po szóste — “Czyż cała nasza cywilizacja nie jest krzątaństwem polegającym na obcinaniu paznokci naturze.”²⁶

Jesteśmy i będziemy ofiarami osobistej megalomanii. Określamy się mianem zdobywców wszechświata, mianem panów Ziemi i używamy innych, nieuzasadnionych epitetów. Nieustannie eksploatujemy (czytaj — niszczymy) naturę pod sztandarem globalnego rozwoju. To śmieszne, bo sami jesteśmy jej częścią. Powstaliśmy z natury, którą niszczymy, żeby się rozwijać... Nawet jeśli jesteśmy dziećmi Bożymi, to wredne z nas pociechy, bo nieustannie dewastujemy plac zabaw, który Ojciec nam urządził. Wydaje mi się, że niezłym pomysłem byłoby “zapuszczenie paznokci”, by tym nowym narzędziem rozszerzyć naszą szparę, żeby się otworzyć, bo...

²⁴ Ibidem, s. 81.

²⁵ William Morris, *Art and the Beauty of the Earth*, Londyn 1898, s. 24.

²⁶ Jolanta Brach-Czaina, *Szczeliny istnienia*, op. cit., s. 101.

Po siódme — “[...] stan otwarcia oznacza dopuszczenie wszelkich możliwości. (...) Otwarcie jest czystą potencjalnością. Przejawem zgody na różnorodność świata.”²⁷

Ale różnorodności świata trzeba stawić czoła. Ona nie nadaje się do rozfragmentowanej “dziurowatości”. Jeśli uda się zrobić pierwszy krok w kierunku świata poza naszą dziurą, następne są już dużo łatwiejsze. Wystarczy na chwilę zrezygnować z autokontemplacji i chcieć, ponieważ...

Po ósme — “[...] by coś usłyszeć, trzeba samemu zamilknąć.”²⁸

Paradoksalnie można by powiedzieć, że żeby “coś” zobaczyć, trzeba zamknąć oczy. Trzeba być ślepym na prawa nauki, które roszczą sobie pretensje do autorytatywnego stwierdzania, a raczej orzekania, co jest, a czego nie ma i jak to coś jest albo nie jest. Wcale nie trzeba wiedzieć, żeby widzieć. Oczywiście wiedza jest potrzebna, ale musi jej towarzyszyć mentalna wolność, umiejętność zapominania, uwalniająca zniewolone przez prawa nauki zmysły. Wcale nie trzeba wiedzieć, jak wiatr powstaje i czym jest, żeby poczuć jego podmuch, nie trzeba wiedzieć, jak powstaje wino, żeby delektować się jego smakiem (nie wiedząc nawet, co to takiego smak oraz jak i dlaczego go odczuwam). W skrajnych przypadkach nie musimy wiedzieć nic. Nie musimy wiedzieć, czym jest kobieta, czym jest miłość, a czym pożądanie. To wszystko, i wiele innych, nie są mi zupełnie potrzebne, żeby kochać i pożądać... i to jest najpiękniejsze. Kiedy zdamy sobie sprawę z tego piękna, wtedy...

Po dziewiąte — “Łatwo dostrzec, że każdy z nas jest szparą w rzeczywistości. Nie tylko dla innych, ale i dla siebie. Świat pęka w tym miejscu, którym jesteśmy.”²⁹

To apogeum samouświadomienia i jednocześnie klęska “dziurowatości”. W tym miejscu można rozpocząć nową przygodę w świecie poza. Można już zacząć myśleć o powrocie, tak, by zatoczyć koło. W tym jednak przypadku nie jest to bezmyślna droga, gdzie wszystko zaczyna się od początku. Z każdym okrażeniem wiemy i odczuwamy więcej, a co ważniejsze — inaczej. Istnieje ryzyko, że w pewnym momencie siła odśrodkowa nas wyrzuci, ale jeśli będziemy do tego przygotowani, bez strachu poszybujemy po niebie istnienia i z lotu ptaka zobaczymy, że...

Po dziesiąte — “To, co jest, pozostaje w mroku szpary.”³⁰

Musimy wyrozić się z naszej dziury, oddać się światu poza nią. Okrzepnąć i pogodzić się z nim. Wtedy może uda się nam zrozumieć, że wszystko, od początku, było nam dane — nie umieliśmy tylko patrzeć. Dopiero, kiedy świat poza da się nam we znaki i zapagniemy powrotu, zrozumiemy. “Mrok szpary” rozjaśni się w sposób niedostrzegalny zmysłowo, ale odczuwalny. Wtedy dopiero odczuwamy swoje istnienie.

Powyższy fragment to tylko wynik przemyśleń zagubionej jednostki. Jednak, jak pisałem powyżej, chcę zabrać głos w dyskusji, bo sądzę, że taki jest obowiązek myślącego człowieka.

²⁷ Ibidem, s. 32.

²⁸ Ibidem, s. 11.

²⁹ Ibidem, s. 185.

³⁰ Ibidem, s. 181.

Wydaje mi się, że jeśli znajdziemy w sobie wolę zmian, musimy zacząć od początku. Mitologie mówią, że na początku był chaos, czyli jesteśmy we właściwym miejscu. Z tym, że obecnie nazywa się to “dynamiczną sytuacją”, “szumem informacyjnym”, itp., itd. Niezależnie od nazwy (bo przecież to tylko słowa) czas jest właściwy. Jeśli zechcemy — uda się. Musimy zacząć nowy okres pracy u podstaw. Zmusić, chociaż lepiej byłoby zachęcić ludzi do rozumienia. Nawiązując do tytułu niniejszego tekstu — nie ma czegoś takiego jak “moralność w sieci”. Moralność jest domeną człowieka, od niego pochodzi i jego dotyczy. Bez zrozumienia tego truizmu niczego nie zrobimy. Internet jest poligonem ludzkiego ducha. Znowu abstrahuję od jego praktycznych zastosowań. Internet stał się miejscem, w którym ludzie realizują swój sen o sobie. Piszą blogi, odkrywają tajemnice, dzielą się smutkami i radościami. Publikują zdjęcia dzieci, szukają pracy, spędzają wolny czas. Oczywiście nie wszyscy i nie zawsze, ale skala zjawiska jest na tyle duża, że nie wolno jej nie zauważyć. Musimy pamiętać, że to, co pierwotnie było żartem, stało się dla wielu ludzi faktem — *co nie ma w Google nie ma w ogóle...*

Żyjemy w niezwykle dynamicznej rzeczywistości, której Internet jest integralną częścią. Nie wolno i prawdopodobnie nie da się o tym zapomnieć. Świadomy człowiek nie powinien piętnować, ani zbyt ulegać urokom oferowanym przez sieć. Dawno temu Arystoteles mówił o “złotym środku” i, mimo upływu czasu, nic się w tej kwestii nie zmieniło. Zmienił się człowiek. Przerabialiśmy już w naszej historii alienację wytworów człowieka i wiemy, że ten eksperyment nie może się dobrze skończyć. Jesteśmy jednak mądrzejsi o doświadczenie minionych pokoleń i warto z tej wiedzy skorzystać. Kluczem był, jest i będzie zdrowy rozsądek, który pozwala zrozumieć otaczającą rzeczywistość i znaleźć w niej swoje miejsce. Dopóki nie dołożymy starań, aby współcześni nam ludzie zrozumieli pojęcia, których używają, dopóty Internet będzie siedliskiem wszelkich demonów, a my nie będziemy mogli nawet mówić o moralności, wartościach, etyce i innych słowach, w których jest sens. Zanim zajmiemy się poważną dyskusją na temat etyki mediów, moralności w sieci, czy jakimkolwiek wartościami, musimy ustalić wspólne znaczenie słów, których używamy. Bez tego będziemy ślizgać się po powierzchni i nigdy nie dotrzemy do sedna. Niezależnie od tego, w co wierzymy, gdzie pracujemy i jakie są nasze preferencje polityczne, wszyscy jesteśmy ludźmi. Różnymi, ale nie aż tak bardzo, żeby porozumienie nie było możliwym. Musimy sobie uświadomić, że porozumienie jest aktem wolicjonalnym, co znaczy, że na samym początku musimy chcieć. Potem musimy zrobić wszystko, co konieczne, aby przyszłe pokolenia rozumiały ów sens. Przykład obecnych nastolatków pokazuje, że sens jest dla nich mało użyteczny, bo nie ma prostego przełożenia na praktykę, ale przecież nic nie jest proste. Koniec końców *ludzie nie dzielą się na zabużaków i resztę, tylko na mądrych i głupich* a chodzi tylko o to, *żebyśmy na tych drugich nie wyszli...*³¹

1. Boniecki Adam, *Etyka dziennikarska*, [w:] *Biblia dziennikarstwa*, pod. red. Andrzeja Skworza i Andrzeja Niziołka, Kraków 2010.

³¹ Sylwester Chęciński, *Sami swoi*, 1967 (scenariusz — Andrzej Mularczyk).

2. Brach — Czaina Jolanta, *Szczeliny istnienia*, Warszawa 1992.
3. Chęciński Sylwester, Mularczyk Andrzej, *Sami swoi* (scenariusz), 1967.
4. Collingwood R. G., *Ruskin's Philosophy*, Kendal 1922.
5. *The Library Edition of Works of John Ruskin*, red. E. T. Cook, Alexander Wedderburn, Londyn 1903-1912 vol. XXIX.
6. Fromm Erich, *Ucieczka od wolności*, przeł. Olga i Andrzej Ziemiłscy, Warszawa 2007.
7. Knapik Wioletta, *Zagrożenia we współczesnym społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Spółczesność informacyjna: Uwarunkowania społeczne i kulturowe*, pod. red. Piotra Setlaka i Piotra Szulicha, Tarnobrzeg 2010.
8. Kwiatkowski Paweł, *Przedsiębiorstwo apokalipsa*, Poznań 2003.
9. Morris William, *Art and the Beauty of the Earth*, Londyn 1898.
10. Pirsig Robert, *Buddyzm Zen i sztuka obsługi motocykla*
11. *Konteksty dziennikarstwa*, red. naukowa Rafał Polak, Kraków-Rzeszów-Zamość 2010.
12. Tischner Józef, *Myśli wyszukane*, Kraków 2001.
13. Ulita Maciej, *Moralność anonimowa — czy moralność w sieci jest możliwa?*, [w:] *Spółczesność informacyjna: Uwarunkowania społeczne i kulturowe*, pod. red. Piotra Setlaka i Piotra Szulicha, Tarnobrzeg 2010.

Андрій МЕЛЬНИК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: amelnik@i.ua

МУДРІСТЬ І МАС–МЕДІА: ДЕКІЛЬКА ЗАУВАГ ПРО ДОЛЮ СОФІЙНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОСТІ

Поняття “мудрість”, “мудрець” сьогодні викликають неоднозначну реакцію, хоча, на перший погляд, ці слова мають сприйматись винятково позитивно. На нашу думку, це не варто пов'язувати із тотальним домінуванням ЗМІ. Мудрість завжди перебувала в особливому статусі, ставлення до неї найчастіше набувало екстремальних рис: її або обожнювали, або ненавиділи. Мудрець — носій мудрості — завжди крокував тонкою межею між життям та смертю. Це пов'язано із характером самої мудрості — вона повертається обличчям лише до того, хто здатний піднятися над буденністю і пожертвувати власним життям. Такими були Конфуцій, Сократ, Паскаль, Генрі Торо, Григорій Сковорода, Ганді та чимало інших. Доля мудреця часто видається трагічною, а з обивательської точки зору — ненормальною. Але мудрець — це той, хто має відповідь на найсокровенніші запитання, до кого здійснюють паломництво, щоб дізнатися, у чому полягає сенс життя. З іншого боку, мудрець має законне право сам ставити запитання. На наш погляд, чи не найбільша помилка у сприйнятті мудрості сьогодні полягає у тому, що мудреця розглядають як того, хто у медіасфері, подібно до експертів з різноманітних царин життя, має відповідати на запитання, не порушуючи своїми репліками усталеного формату.

Незважаючи на різноманітні розуміння мудрості, мудрець — автономна особистість. Відтак, йому справді важко вписатись у вимоги сучасного медіадискурсу, не позбувшись при цьому своєї автентичності. Згідно із тлумачним словником В. Даля, “мудрий — це той, хто спирається на добро та істину; праведний, який поєднує в собі добро і правду, у вищій мірі розумний і добродійний. Відповідно мудрість визначається як властивість мудрого, як премудрість — поєднання істини і блага, вища правда, злиття любові та істини, вищого стану розумової та моральної досконалості” [Цит. за: 6, 5].

Мудрість була у великій пошані у Давній Греції, Римі, Індії, Китаї; вона мала особливий статус у старозавітній та християнській традиціях. Відповідно до релігійного розуміння, Софія (звідси й прикметник “софійний” та іменник “софійність”) — втілена мудрість Божества. У старозавітній традиції поняття мудрості набуває особистісного вигляду [1, 184]. Варто зауважити, що вона цінувалась не лише як умоглядна філософська категорія, але і як практична настанова. Таким чином, цим словом позначають і Премудрість Божу, і людську діяльність, що має за мету її наслідування. Західна і східна християнські традиції виробили різні підходи до розуміння мудрості. Це розрізнення збереглося і досі: на думку філософа Юрія Павленка, для східної традиції притаманний

сковородинівський ідеєобраз “перебування в мудрості” чи “життя за мудрістю”, для західної — “володіння мудрістю”; східний підхід — містичний, західний — раціоналістичний [6, 14].

На початку XVI ст. з'явився памфлет Еразма Роттердамського “Похвала глупоті”, підґрунтям якого можна вважати ще старозавітні сумніви у тому, що людська мудрість може дорівнятись до божественної. Його беззаперечна заслуга — у блискучому сатиричному викритті вдаваної мудрості, цебто мудрості самозасліпленої і несамокритичної. Напевне, цей твір один із перших критично розглядає мудрість як особистісну рису, і тому цілком закономірно вписується у західну традицію. Еразм постає як мудрець, що сміється. Цей образ протистоїть аскетові, схимнику; натомість він займає активну позицію і втручається у повсякденне життя. Сучасного французького філософа Жана-Мішеля Беньє, автора книжки “Роздуми про мудрість”, можна вважати продовжувачем критичного погляду на мудрість. Він висловлює неприхильність до тієї мудрості, для якої “щастя — в нерухомості та в прийнятті абсурдності світу” [2, 23]. Натомість, єдино людяним йому видається “мінімальний мудрець, якого визначають за такою чеснотою, як обережність. Він — єдиний, хто не призводить до збентеження неофіта, оскільки він в основі своїй здатний помилятися та загрузлий у тенета буденності. Він, до речі, рідко думає про те, щоб узяти собі патетичне найменування мудреця. Його зразковість ніколи не є досягнутою назавжди, і йому потрібно весь час ставити на кін свою репутацію під час стикання з несуттєвою реальністю, з якою він має рахуватися, як і будь-хто інший” [2, 25].

Отож, постає запитання: який мудрець потрібний сьогодні? І чи взагалі потрібний? Якщо так, то ким він має бути: аскетом, який ховається від світла камер, чи публічним інтелектуалом, який не відмовляється ні від чергового інтерв'ю, ні від ведення блогу?

2009 року було проведено соціологічне дослідження серед української молоді. Його мета полягала у тому, щоб з'ясувати, кого вона вважає моральними авторитетами. Для восьми відсотків молодих людей моральним авторитетом є Тарас Шевченко, для двох — Леся Українка. Далі перелік “збагачують” сучасні політичні діячі: сім відсотків отримала Юлія Тимошенко, чотири — Віктор Янукович, два — Арсеній Яценюк [7].

Ми не схильні абсолютизувати ці показники. Але вони свідчать принаймні про одне: українська молодь просто не знає персоналій, які б могли претендувати на статус моральних авторитетів. Це явище цілком вписується у тенденцію, яку не втомлюються констатувати мислителі: ми маємо більше інформації, але менше знаємо.

Проте у випадку ролі мудрості в сучасних ЗМІ ми маємо справу із ситуацією, теж схожою на парадокс. Перш ніж докладно описати її, наведемо кілька думок із відомої праці німецького культуролога Вальтера Беньяміна “Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності”. Вони стануть джерелом для нашої аргументації, дарма що у них йдеться про статус матеріальних речей.

В. Беньямін зазначає, що технічне репродукування “вбиває” справжність. “Взагалі, уся сфера справжності не піддається технічному і, звичайно ж, не лише технічному відтворенню” [3; 57]. Це відбувається через те, що зникає аура, яка є запорукою справжності. Звісно, ауру має не лише мистецький шедевр, який найбільше цікавить автора трактату, а й людина. З цього приводу В. Беньямін зауважує: “Людська аура прив’язана до атрибуту “тут і тепер”. Її не можна сфотографувати” [3; 67]. Найповніше ми можемо відчуті її лише під час безпосереднього контакту з людиною. У руслі цієї аргументації стає зрозуміло, чому аура мудрості Сократа зумовлює недовіру до писаного слова, яке унеможлиблює “тут і тепер” і призводить до краху аури. Відтак, з мудрецем варто розмовляти, його можна слухати — а для цього потрібно спочатку здійснити пошук і, можливо, своєрідне паломництво. Звичайно, сьогодні ми можемо слухати чи дивитись запис або й пряму трансляцію мудрецевого монологу, дарма що матимемо справу із технічною репродукцією. Проблема натомість полягає у тому, що сучасні газетні чи телевізійні формати, які творяться насамперед з погляду рейтингу, вимагають від мудреця підпорядковуватись вимозі інфотейсменту.

Згідно із логікою В. Беньяміна, мудрець, погоджуючись на співпрацю із медіями, багато втрачає. Цю втрату чи не найкраще можна описати реплікою Гідеона Рахмана, колумніста газети “Financial times”: “Сучасна медіа-культура може призводити до наддоступності інтелектуалів, яких заохочують багато працювати. Якби Мілль постійно був на телебаченні чи Ганді цвірінкав на Twitter п’ять разів на день — вони могли б видатися менш вражаючими людьми і менш глибокими мислителями” [8]. Маємо справу з парадоксом: технічні засоби уможливають комунікацію, але мудрець, щоб зберегти ауру софійності, змушений відмовлятися від участі у ЗМІ, а то й переховуватись. Проте це явище зовсім не нове: упродовж історії мудреці перебували поза простором масового спілкування. Його територія відокремлена від публічної сфери, але це не означає, що мудрець має уподібнитись до східного гуру й практикувати медитацію. Він шукає глибинної, екзистенційної комунікації (за Карлом Ясперсом), а переважна більшість медій не може йому цього запропонувати.

Відтак, зважаючи на сказане, чи варто вимагати від ЗМІ мудрості, яка, для того, щоб залишатись собою, змушена перебувати у просторі екскомунікації? На наш погляд, таке питання цілком закономірне, особливо, якщо зважити на загрози, перед якими опиняється мудрець, маючи справу із масовими медіями. Зокрема, перед “хворою культурою популярності”, яка, за словами англійського письменника Раймонда Талліса, “поглинає навіть тих, чия слава здобута реальними досягненнями чи реальною відповідальністю. Оскільки *порожні є цінованими, отже, цінні стають порожніми*” (підкреслення наше — А. М.) [9]. Зауважимо, що питання про мудрість і пресу теж не нове: на початку ХХ сторіччя письменник і журналіст Марсель Пруст вклав його, іронічно забарвивши, у уста одного із персонажів роману “На Сваннову сторону”: “Газетам я ставлю на карб те, що вони день у день виносять на наші очі всякий дрібязок, а книжки, в яких ідеться про речі ваговиті, ми чи-

таємо три-чотири рази в житті. Якщо вже так нетерпляче щоранку розкриваємо газетну бандероль, треба змінити суть речей і друкувати в газеті... скажімо, Паскалеві “Думки”?

Незважаючи на логічність і доцільність цього запитання, ми неминуче опинимось перед звинуваченнями, які висуває проти аскетичної мудрості Ж.-М. Беньє. Можна, зрештою, висунути контрзапитання: чи має мудрість мовчати, боячись спрощення, вихолощення і перетворення на банальність? Для кого має працювати мудрець в умовах, коли технології уможливають чи не щоденне комунікування з аудиторією?

Історія масової журналістики знає нечисленні періоди, коли шляхи мудрості і преси перетинались. На початку XVIII сторіччя, у 1711-1714 рр. в Англії виходив журнал “Spectator” (“Оглядач”), видавцями і авторами якого були Джозеф Адісон та Ричард Стіл. Упродовж усього сторіччя журнал був зразком суспільно-публіцистичного видання. Його ідеологія відповідала просвітницьким настановам. Видавці намагались не йти назустріч смакам публіки, а підвищувати їхній рівень. Автори зауважували, що надають читачам можливість вирішити, *чи не краще пізнавати самого себе, ніж дізнаватись, що відбувається в Москві або у Польщі* (підкреслення наше. — А. М.); чи не корисніші твори, завдання яких — розвіяти невігластво, пристрасті і пересуди, ніж ті, що розпалюють ворожнечу і перешкоджають примиренню. Незважаючи на таку елітаристську позицію, журнал Адісона і Стіла розходився щоденно тритисячним накладом. Згодом публікації із нього неодноразово перевидавалися окремими книгами.

Творці журналу намагались максимально дистанціюватися від політики. Його сфера мала охоплювати мораль, звичаї, освіту, мистецтво, його мета — просвітництво. Висміяти пороки, заохотити чесноти, виховати смак і у всьому проповідувати віротерпимість. Такий тип журналістики цілком заслужено отримав означення — “повчальна”.

Погодьмося, орієнтація не на розваги і навіть не на пізнання світу, а на *самопізнання* читачів — амбітна мета, яка дивним для сучасних медіаменеджерів чином знайшла прихильників. Ця історія може бути прикладом для некомерційних медійних проєктів, для яких поняття рейтингу не є визначальним.

Отож, присутність мудреця у ЗМІ не варто розглядати як крок у прірву. Варто, проте, вести мову про умови і обставини такої співпраці. Як приклад останньої можемо навести співпрацю українського філософа Сергія Кримського із газетою “День”, яка тривала понад десять років, аж до його смерті 2010 року. В основному вона набувала форм інтерв’ю або, за редакційним означенням, — “актуалізованих монологів”, в яких йшлося про “вічні” проблеми етичних вимірів життя, історичного статусу України та інших питань, які можна було б згрупувати під умовною рубрикою “тривала актуальність”. У матеріалах ми не знайдемо коментування поточної політичної ситуації, чого вимагають від людей із академічного середовища. Якщо і йдеться про ситуативні проблеми, то Кримський розглядає їх на широкому історіософському тлі. Саме так зобов’язаний поводитись мудрець: він повинен мати змогу користуватись тим словником, який диктує йому його власний етос, а

не, скажімо, телеформат чи вимога вкластись у дві-три хвилини, щоб не зашкодити рекламі.

Спробуємо узагальнити образ Сергія Кримського як публічного мудреця. Проте досить незвичним чином — за допомогою світлини, якою проілюстроване одне з його інтерв'ю [4]:

Бачимо на ній філософа в інтер'єрі Собору св. Софії. Символічна світлина яскраво уособлює публічну поставу Кримського-мудреця: він — служитель Софії у прямому й переносному значеннях, філософ, який натхненно розповідає про символіку собору, тлумачить її значення у широкому культурному контексті, таким чином софійність ніби залишає межі церкви і стає підводною частиною айсберга чи не усіх його публічних виступів.

Проте публічний образ С. Кримського складається не лише із софійності. Інтерв'ю мислителя журналові "Країна" супроводжує фото Сергія Кримського в домашніх умовах [5]:

У цьому випадку бачимо спробу максимально приземлити образ мудреця. Із сфер софійності він опускається на домашнє ліжко, обіймаючи улюбленого собаку. Мотивація, на наш погляд, проста, навіть якщо авторам інтерв'ю про це

не йшлося: світлина наближає Кримського до пересічних людей, адже любити домашню тварину — набагато зрозуміліше, ніж абстрактну мудрість. І цей крок легко прочитується крізь призму логіки інфотейнменту: читач не докладає жодних зусиль, щоб розшифрувати символіку незрозумілого зображення; він просто бачить цілком звичну для себе картину і тому закономірно може зробити висновок, що ця людина нічим не відрізняється від інших.

Наприкінці свого трактату В. Беньямін зауважує, що нове, технічно репродуковане мистецтво, зумовлює той факт, що оцінку мистецькому твору висловлює уже не фахівець, а публіка. Важливою проблемою цієї зміни стає неуважність, адже сама логіка технологічного виробництва не залишає часу на вдумливе осмислення чи медитування. Варто зауважити, що мудрець сьогодні опиняється перед схожим викликом. Проте це не означає, що будь-який технічний пристрій, за допомогою якого ми сьогодні здобуваємо інформацію, має поставити хрест на

можливостях мудрості достукуватись до аудиторії сучасних медій. Їй потрібно давати шанс.

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. — К.: Дух і літера, 2004.
2. Бенъе Ж.-М. Роздуми про мудрість / Пер. з фр. — К.: Ніка-центр, 2003.
3. Беньямін В. Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності // Вибране / Пер з нім. Ю. Рибачук, Н. Лозинська. — Львів: Літопис, 2002. — С. 53-98.
4. Ефект високого неба. Монологи Сергія Кримського про софійність та життя // День. — 2001. — 20 квіт.
5. “Завжди дивіться на профіль. Його неможливо підробити, він повністю видає суть людини”. Інтерв'ю із Сергієм Кримським // Країна. — 2010. — Ч. 8.
6. Павленко Ю. Мудрість і мудрий / У кн.: Бенъе Ж.-М. Роздуми про мудрість / Пер. з фр. — К.: Ніка-центр, 2003. — С. 5-22.
7. Половина української молоді живєт без моральних авторитетов / Доступно з: <http://inukr.net/society/14392-polovina-ukrainskoj-molodezhi-zhivet-bez-moralnyx.html>
8. Рахман Г. Куди поділися усі мислителі? / Доступно з: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4612>
9. Талліс Р. Зупиніть хвору культуру популярності / Доступно з: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=3209>

Олеся ЯРЕМЧУК,
Ярина МИХАЙЛИШИН
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: o_jarem4uk@ukr.net,
yarynamykhaylyshyn@gmail.com

СВОБОДА І ДУХ: НЕОЕТИЧНЕ ВЧЕННЯ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА

“Історії, власне, не існує, існують лише біографії”. Цей відомий вислів батька американської світоглядної думки та філософії Ральфа Емерсона, фундатора трансценденталізму у Новій Англії, який заклав підвалини дихотомічного протистояння “марноти марнот” і константного самовдосконалення. Якби цей принцип імплікували у перманентного систему дослідження історії України ХХ сторіччя, то, без сумнівів, одна з ключових біографій розуміння цього періоду належала б Євгену Сверстюку.

У 60-х роках ХХ ст. молодому та напрочуд талановитому Євгенові, народженому у селянській родині, проте уже старшому науковому співробітнику Українського НДІ психології, відкривався шлях до блискучої академічної кар’єри. Однак до захисту дисертації його не допустили. На заваді став інший вектор діяльності Сверстюка — рух за відновлення української державності, реставрацію культурних кодів та духовних надбань, рух напівлегальних літературних вечорів, самвидавів і гострої критики кремлівської ідеології — шістдесятництво. Тоді разом з такими культовими постатями, як Алла Горська, Василь Симоненко, Іван Дзюба, Ліна Костенко, Іван Драч та Василь Стус, Євген Сверстюк перебуває у самому авангарді руху опору проти радянської системи та червоного тоталітаризму. У далекому Парижі 1970 року друком виходить “Собор у риштованні” — квінтесенція філософських та етичних рефлексій автора, за який йому присудили звичну на той час “нагороду”: сім років таборів суворого режиму та п’ять років заслання. Але екстракт моральних імперативів Євгена Олександровича та його національно свідомої ретроспекції ще за рік до публікації за кордоном пролунав в ефірі радіо “Свобода”. Згодом, вже у незалежній Україні, у світ виходить збірка вибраних есеїв “Євген Сверстюк на хвилях Свободи” [1].

І через півсторіччя актуальність тих “моральних тривог”, філософських пошуків, збереження соборної духовності, відновлення іманентних етичних фільтрів та національного культурного стержня досягає критичної межі. Прометейським вогнем у сучасних публікаціях Євгена Сверстюка спалахують ті “вічні істини”, озвучені ще за часів шістдесятництва. Концепти “істини”, “добра”, “духовності” є, безперечно, метапросторовими і метатемпоральними, позачасовість їхньої актуальності дає сучасникам багате підґрунтя для роздумів та переосмислень, для синтезу світоглядного концентрату крізь перспективи сучасних обставин.

Есей, написаний під впливом “Собору” Олеся Гончара [2], дає нам бівалетне розуміння соборності. У першому пласті цього концепту собор — це пам’ятник духу, що “по-старому височить на землі”. Це

officina humanitatis, “майстерня людяності”, духовна кузня кожного з нас. Це сонячне сплетіння людської сакральності, це sancta sanctorum, осердя духовності й невичерпне джерело життєвих орієнтирів. Власне, це джерело є всесвітньою константою, надбанням історичної тяглості й неперервності. Воно — заповіт предків та спадок давнини, ключ світового відродження і невмирущості духу.

З іншого боку, це символ метафізичної солідарності й згуртованості народу: *“Нині особливо кожен мусить почувати себе органічною часткою великого собору людської цивілізації, всім своїм еством бути пружним каменем у цьому соборі, щоб самовіддано тримати на собі його споруду”*. Це та духовна фортеця, яка впродовж сторіч зберігала національну ідентичність і культурні коди. Вона встояла і перед історичними грозами, і перед варварськими завоюваннями, і перед тлінністю самого буття. Апогей соборності Україна пережила 22 січня 1919 року. Об’єднання Української і Західноукраїнської Народних Республік для утворення єдиної соборної української держави мало колосальне значення. Акт злуки загоїв старі шрами дніпрового розколу, розсічення цілісного організму, що ґрунтувався на єдиному духовному фундаменті. У 2012 році Євген Сверстюк напише про це як про найбільшу перемогу, про акт соборності духу, що творить свою державу. Для сучасної України, ослабленої політичними чварами, економічними кризами, соціальною нерівністю й ігноруванням закону, ця споконвічна моральна гармонія і духовна соборність нації мала б показати нові шляхи вирішення проблем, консолідації і відбудови країни спільними зусиллями кожного українця. Є. Сверстюк запевняє: *“Нація тримається духовними зусиллями особистостей. Обдаровані духовною силою будують, бездарні руйнують і каламутять воду. Коли ми говоримо про духовну соборність, то відразу входимо у сферу ідеалізму, який тримається на зусиллях особистостей. І на безкорисній праці. Нині це звучить як анахронізм. Але безкорисність завжди була рідкістю. А тим часом, усе триває на землі саме на ній і тримається”* [3].

Власне, пасіонарність особистості — ще один з ключових концептів есеїстики лідера шістдесятництва. Автор засуджує пасивність, лінощі, перечікування предків, які прирекли своїх нащадків на *“визбирування духовної спадщини наших донкіхотів серед намулу спадщини рабів”*. Олесь Гончар у “Соборі” застерігає: *“Бо ж з усього найгіршого, що може бути в людині, душа заяча, душа раба!”* Вже у сучасній публікації “Сороковини великого погрому” Євген Сверстюк згадує рішучість молоді його покоління, яка для багатьох наших сучасників стала переспівом минулих часів про ефемерний філософський камінь: *“Сказати правду, ніхто з покосу 1972 року не хотів дати приводу для арешту. Кожен доводив, що не порушував кримінального кодексу. Ніхто не хотів іти до в’язниці і ставити під удар свою сім’ю. Але йшли твердим кроком”* [4]. Моральний імунітет свідомої людини — це та обов’язкова передумова виконання мадзінівського обов’язку громадянина, збереження августинівського Граду Божого й дотримання кантівського морального імперативу. Кредо В. Черчілля: *“Успіх — неостаточний, невдачі — не фатальні: значення має лише мужність продовжувати”* — як ніколи акту-

альне. Адже хиткість моральних підвалин перетворюється на ідеальне добриво для ґрунту, з якого, за словами Д. Мережковського, проросте тавроване царство “грядущого Хама”.

Ще у 60-х роках ХХ ст. Є. Сверстюк наголошував на занепокоєнні прогресуючою люмпенізацією національно пригноблених та деморалізованих радянських мас. *“Мое діло теляче: наївся, та у хлів”* ще тоді стало неписаним законом для більшості гвинтиків адміністративного апарату. Про одного *“швидкопрохідника по комсомольській лінії із слідами українського прізвища”* автор писав: *“Я дивився в його скляні очі й думав, як це страшно, коли найнижча межа нічим не обмежується”*. А хіба у наших сучасників вона чимось обмежується, коли корупція перетворюється на другу природу влади, гнучкі закони стають “найгуманнішими”, кланове правління потроху переписує декларовану демократію на плутократію? Обов'язок гідності американського президента-лісоруба Авраама Лінкольна і “демократія як любов до ближнього на політичному рівні” чеського президента-філософа Томаша Гарріга Масарика, на жаль, також перейшли в категорію анахронізмів для сучасного політичного естеблїшменту.

Відлуння ідей Є. Сверстюка бачимо й у сучасному мистецтві. Проєкт українського художника Івана Семесюка “Жлоб-арт” — яскрава малярська іронія на модернові тенденції занепаду моральних постулатів та культурних канонів у стилі еразмівської “Похвали Глупоті”. На одній із картин ми бачимо типового хама із своєрідними клейнодами: пляшкою оковитої в одній руці й цигаркою в іншій, “пацанського гетьмана”, для якого лицарські закони честі давно були витіснені кримінальними “поняттями”. Не випадкове й оточення такого новочесного керманича. Він сидить навпочіпки, оточений високими могилами, у яких, за задумом автора, поховані “дух лицарський”, “слава козацька”, “гідність” та “шляхетність”. Сверстюкове “Не дай, Боже, з хама пана...” могло б стати блискучим епіграфом для цієї роботи.

Роздуми над деградацією української правлячої еліти продовжуються у не менш відомому есеї “Іван Котляревський сміється”. Тоді номенклатурних посіпак і комсомольських павликів морозових Євген Олександрович порівнював з політичними перевертнями часів Петра: *“...вціліли найплохіші, а їхні нащадки, тримаючись течії, одвернулись від благальних очей свого народу і пов'язували всі свої перспективи й надії з Петербургом, який відшукав “верных и надежных” слуг та прислужників, не гребуючи явними негідниками та запроданими”*. Але на превеликий жаль і сором, навіть після падіння радянського режиму авторові довелося констатувати не кращу картину, вочевидь, історична спіраль закрутилася знову: *“Але впали радянські закони, і виявилось, що ми маємо цілком готових злодіїв найвищого рангу для того, щоб розкрадати витворену поколіннями так звану народну власність. Третій секретар “по пропаганді” став Президентом, здавши партійний квиток у музей. Усі “червоні директори” залишилися при своїх посадах. Кожен директор залишився на своєму місці, управління “червоних директорів” народило олігархів”* [5]. Але і на початку 1970-х, і сьогодні

таку історичну приреченість шістдесятник розвінчує євангелівською істиною про зерно, яке *“перше має вмерти, і тільки тоді проросте”*.

Але поки це зерно ще не відродилося, ми стаємо свідками ще одного явища. Свого часу Є. Сверстюк став автором публікації *“Знов заглушують “Свободу”*, де написав про діяльність О. Швеця та С. Кичигина, які, будучи не останніми елементами партійної вертикалі, доклали чималих зусиль, аби унеможливити трансляцію передач радіо *“Свободи”* на теренах уже незалежної України. Тепер вони стали видавцями доволі контрверсійних газет *“Факти”* та *“2000”*. Неважко провести паралелі з сучасними випадками переслідування та побиття журналістів, їхніми звільненнями, переписуванням законів про доступ до публічної інформації тощо. Все це ще раз підкреслює виняткову актуальність рефлексій Євгена Олександровича. Хотілося б резюмувати його ж словами: *“Мине кілька років, і люди питатимуть: “Кичигин? Це той, що при Кучмі переслідував “Свободу”? Ото і вся слава недобрих імен”*. Бо ж, як відомо, *omnia mutantur, nihil interit* (*“все змінюється, нічого не зникає”*).

“Не треба дивуватися, що люди запам’ятали навіки хатину на Козиному болоті, де зупинявся гнаний поет Шевченко. Але не запам’ятали палаців, які побудували собі на Печерську його сановні сучасники. Не добрі і не злі, вони обрали дорогу, яка не запам’ятовується”, — відгукується у вже новіших виступах Є. Сверстюка на радіо *“Свобода”* (*“Творчість духа”*). Ці *“адепти та гаранті”* перевернули аксіологічну піраміду суспільства, як наслідок — аберації у свідомості людей. Як писала Ліна Костенко, гуманітарну ауру нації викривлено у кривому дзеркалі, що *“має надзвичайну властивість: все добре і прекрасне зменшується у ньому до неможливого, а все негідне і погане виступає чіткіше і здається ще гіршим”* [6]. У дещо деформованому вигляді таке дзеркало використовують і сучасні сановники — це флоберизація образу: вдають із себе хороших на тлі ще гірших. *“Зніми з нього костюм і регалії і побачиш, що він нижче жєбрака”*, — відверто каже Євген Сверстюк. Аби зупинити подальшу моральну деградацію, словами автора, потрібно навчитися відрізняти добро від зла, *“потрібна передусім мужність називати речі своїми іменами і твердо усвідомлювати те, що діється навколо”*. Не лише переосмислити і подивитися на події *sub specie aeternitatis* (*“з погляду вічності”*), а й тримати аксіологічну опозицію до дифузного зачарування нічогоонероблення.

“Люди люблять засоби прості і радикальні: росте кукіль посеред пшениці — вирвати! А тут застереження: щоб разом з кукілем не пошкодили і не вирвали пшениці: “Хай разом обоє ростуть аж до жнив”. Отака демократія і терпеливість...”, — пише Євген Сверстюк про невміння розрізнити чорне і біле. І це не маніхейство, а лише бажання дистанціюватися від заангажованої реальності. Основне завдання сучасного суспільства, про яке говорить Є. Сверстюк, — повернути закон Божий замість царського у країну. Цей виклик духовності знаходить відгук у соціумі й зараз, позаяк понівечене поняття святості. Якщо колись *“свічка на столі єднала родину, свічі в церкві — громаду, а вифліємська зізда єднала народ”*, то зараз свята зведені до профанації. Самому ж Є. Сверстюку 1973 року поради влаштували *“особливий”*

Великдень. У статті “Чекання Великодня” Євген Олександрович розповідає про це так: *“Я все ще сидів у слідчій камері й чекав на свою містерию. І вона випала на Страсний тиждень 1973 року. Мене судили в понеділок, вівторок, середу, четвер. А в п’ятницю читали вирок”*. І хоча зараз, дякувати Богу, такі моральні авторитети, як Євген Сверстюк можуть висловлювати свою думку відкрито без побоювань за своє життя, екзистенційна потреба у констатуванні істин про цінне, святе і навіть сакральне у суспільстві збільшилася у стократ.

Показовим є випадок, коли ні президент, ні представники УПЦ МП не з’явилися на святкуванні сторіччя української Біблії. *“Особливо вражаючою була відсутність УПЦ, чи як ми називаємо, московського Патріархату, — пише Євген Сверстюк.*

— *Як, хіба Святого Письма вони не святкують?*

— *Але ж вони Українська Православна Церква?*

— *То, може, і Президент разом з ними не святкує української Біблії?*

— *Але ж він присягав на Біблії...”*

Слушно виникає питання, а чи має для них значення Біблія? Екзистенційний аспект віри в українській ментальності є віковичним і самобутнім, однак святе докільля буття Дім — Поле — Храм [7], про яке писав Сергій Кримський, через хибну комплікацію про духовність проходить крізь трансперсональну призму сучасної людини у новому світлі. Безконтрольна стихія споживацького матеріалізму є загрозою та хворобою для суспільства. У статті “Розкажи про Христа” Євген Сверстюк констатує, що у радянські часи *“цінності сакральні були особливо зневажені, храми не тільки висаджені вибухівкою, а знищені в душах — і храми, і книги, і поняття”*. Позаяк черги були не до святих мощів, а до мавзолею й за апельсинами. Радянська свідомість під впливом “пілюль Мурті-Бінга”, про які писав Чеслав Мілош у книзі “Поневолений розум”, створювала “іншу” реальність, яка межувала із масовим самообманом. У травні 1932 року Й. Сталін підписав декрет про “безбожну п’ятирічку”, де ставилось цілком певне завдання: “До 1 травня 1937 року ім’я Бога “має бути забуте”. Після того з новою силою розпочато гоніння на Церкву і її служителів: закрито 70 єпархій, заарештовано 40 архиєреїв (в архиєрейському служінні залишилось тільки 4), закрито 95% церков, що існували ще у 20-ті роки ХХ ст.

Сучасні “бої” за такі форпости української церкви, як Софія Київська та Києво-Печерська Лавра свідчать про подальші зазіхання з боку північних сусідів на релігійну єдність. Це не лише пам’ятки історії, а й символи віри, що консолідують України. Сергій Кримський писав, що Софія — це другий Парфенон, вказуючи на її значимість не лише для українства, а й світу. Щоправда, інколи вона виступає ще й як магніт довіри людей в омріяній концепції Третього Риму, “русского мира”. Тут на порядку денному нагальне питання збереження своєї святині, сакрального архе від інвазій у релігійне тіло нації. Втім, протягом тисячі років якась вища сила оберігає Софію від руйнування. Може, це Оранта, яка зображена над вітварем у святині? Так чи інакше, Софія дійшла до наших часів, мабуть, з вагомою метою. Премудрість Божа,

знову згадуючи слова С. Кримського, чи Софія, діє за зразком вічності, що всупереч будь-яким негациям врешті-решт просвітлить українське буття святістю.

Віра як *magistra vitae* (“вчитель життя”) спрямовує до пізнання — критичного усвідомлення дійсності. *“Поєднання віри з наукою могло б дати орієнтацію для сучасної дезорієнтованої людини. Не забуваймо, що саме велика вірність святині і вірність принципам, а не обізнаність в історії і теорії витворила тип творчої духовної особистості”*, — повторює Євген Олександрович у статті “Камінь, якого відкинули”. Сам розвиток і мислення, щоденна гносеологічна революція — це розумове дозрівання до пізнання сакральних істин. Розгубленість сучасної людини у плюралістичній дійсності, повній релятивізму, створює для особистості духовний лабіринт. Вона, як *homo viator* Габрієля Марселя, перебуває у перманентних пошуках, у дорозі до себе.

Євген Сверстюк пройшов важкий шлях, проте щодо його гідності у таборах ніхто не зміг засумніватися. Якщо людина внутрішньо вільна, жодні грати тому не перепона. Тільки духовно чиста, незалежна від вождів, обставин чи кайданів самоув'язнення особистість зможе бути монадною (за С. Кримським), пасіонарною (за Л. Гумільовим) та еманувати до суспільного егрегору ту енергію та цінності, у яких відчувається нестача. *“Тільки дух вільної людини, дух і віра приходять на допомогу в боротьбі зі стихією, поєднаною з криміналом. Дух починає творити критичну масу опору”*, — пише шістдесятник. Тільки здобувши внутрішню духовну свободу, можна утверджувати свободу національну. Власне утверджувати, а не здобувати, адже період індиферентності для нації вже позаду.

Дисидент пише й про архетипні для української людини сковоронинські істини: *“Церкву треба будувати щоденно, передусім в собі, і то тільки на ґрунті християнському, пам'ятаючи, що не можна одночасно служити і Богові, і Мамоні”* (“Авторитет церкви”). Можливість деградації існування є перманентна, і тільки духовний “каркас” людини віруючої може чинити їй опір.

“Перша проблема в посткомуністичному суспільстві — знейтралізувати напівправду, напівграмотність, вульгарність і фальш інтерпретацій совєцького часу. Тут проблема інформації — культурної і коректної”, — аналізує Євген Олександрович у виступі “Про камінь, якого відкинули”. Адже релігійний ґрунт розмитий, а справу маємо з уламками гасел “канонічні території”, “розколи”, і тим, що називають “православний атеїзм”. Йдеться про збереження сакрального, того, з чим ідентифікує себе людина українська.

У цьому контексті варто згадати про Є. Сверстюка не лише як про дисидента (як зазвичай його ідентифікують), а й про науковця. Нещодавно у світ вийшла його збірка наукових статей про Шевченка — результат маже 50-річної роботи — від часу ув'язнення дотепер. Того дня у книгарні, де відбувалася презентація, не було де ногою ступити — зацікавлених книгою Євгена Сверстюка “Шевченко поза часом” знайшлося чимало. “Прийшли як по свячену воду” можна сказати без іронії, позаяк на слова про сакральне і духовне, на щастя, ще залишився попит.

Можливість говорити про Т. Шевченка відкрито, як каже автор, з'явилася десь, по суті, аж у 1986 році: *“Совецький режим був, проте вони вже не “ловили”. Вже можна було писати, але не було кому слухати — не було аудиторії. Для розуміння Шевченка потрібна культурна школа та релігійне підґрунтя, а боротися проти глухоти естетики, сумління і моралі було дуже важко”*. Очевидно, що інформація, заборонена в радянські часи, тепер доступна. Проте, як казав Мішель Фуко, *“не цікаво вивчати те, що було, а цікаво те, чого не стало”*.

Трагедія України — трагедія непочутих голосів. Тому в сучасних умовах девальвації слова та нівелювання загальнолюдських цінностей так важливо почути Євгена Сверстюка сьогодні.

1. Сверстюк Є. На хвилях “Свободи”. Короткі есеї / Є. Сверстюк. — Луцьк: ВМА “Терен”, 2004. — 312 с.
2. Гончар О. Твори: У 6 т. — К., 1978.
3. Сверстюк Є. Соборність духовна [Електронний ресурс] // Радіо “Свобода”, 05.03.2012, URL: — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24463280.html>
4. Сверстюк Є. Сороковини великого погрому [Електронний ресурс] // Радіо “Свобода”, 05.03.2012, URL: — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24445543.html>
5. Сверстюк Є. Двадцять років боротьби з меншовартістю [Електронний ресурс] // Радіо “Свобода”, 05.03.2012, URL: — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24306016.html>
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект кривого дзеркала: Лекції Києво-Могилянської академії / Л. Костенко. — К., 1999.
7. Кримський С. Дім-Поле-Храм // Сучасність. — 2005. — №3.
8. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття / С. Кримський. — К., 2003.

Ольга КВАСНИЦЯ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: olha_kvasnytsia@yahoo.com

МІСІЯ НОВИХ МЕДІАІНТЕЛЕКТУАЛІВ

Назва монографії “Сучасна медіакультура: контент, концепції, перспективи” — масштабна тема для роздумів на предмет: що таке журналістика, яким є її призначення, які виклики стоять перед нею нині і, врешті-решт, які вона має перспективи у ХХІ столітті?

На цей шерех, здавалося б, риторичних запитань, таки є потреба пошуку відповідей. Очевидно, що параметри статті не дозволять з'ясувати всі вищезазначені питання, однак, на деякі ми таки спробуємо.

Те, що журналістика як фах і як явище в контексті цивілізаційних трансформацій зазнає змін, ні в кого не викликає подиву. Адже світ змінюється, а разом з ним змінюється і журналістика, щобільше, змінюється і людина. Питання чи на краще? І чи зрештою змінилася суть та призначення людини? А відтак чи змінилася суть і призначення журналістики?

Визначень і коментарів на предмет “Що таке журналістика?” в журналістикознавстві чимало: від трактування її “як виду творчої діяльності” та “відображення дійсності” до констатації-редукції, що “журналістика — це насамперед новини”, це “баланс думок” і т.д. Ці дефініції є лише частково повними, хоч саме таке трактування нині воліє бути єдино правильним і вичерпними з огляду на ідеологічний і комерційний характер їхніх апологетів. Сьогодні журналістика визначається формулою “інформація + розвага помножені на рейтинг”, що в підсумку дає спотворену картину світу без його розуміння, зате силу-силенну вражень-емоцій його реципієнтам і широкий простір для манупуляції та фінансові прибутки медіапродуцентам.

Чимало журналістів, науковців йдуть у розріз із загальноприйнятими концепціями, порушуючи актуальні проблеми і прискіпливо аналізуючи новітні тенденції в журналістиці. Це, зокрема, Джованні Сарторі, Ришард Капусцінський, Габріель Гарсія Маркес, Нік Дейвіс. Серед попередників — ті, котрі задавали тон не тільки журналістиці, а й епосі, варто згадати імена класиків: Ернеста Хемінгуея, Джорджа Оруелла, Малкольма Магеріджа, Уолтера Кронкайта та інших, за кожним з яких — стоїть сьогодні Історія, історія як маленької людини, так і велич та трагедія народів, серед яких вони жили, представниками яких були чи про кого писали. У їхніх текстах ми не знайдемо голої констатації фактів чи тим більше балансу думок. Їхні тексти — це згусток думок-розмислів, урівноважених сумлінням і громадянською позицією, метою яких було не лише інформувати, як сьогодні заведено в журналістських колах, а й формувати світогляд та людину, шукати правду і змінювати світ.

Тому відповідаючи на питання, у чому головне призначення журналістики, покликатимемося на британського журналіста Ніка Дейвіса,

автора книги “Новини Пласкої Землі”, на думку якого **журналістика покликана служити з’ясуванню істини** (підкреслення наше. — О. К.), а визначальною якістю журналістів є “чесність: намагання говорити правду. Це наша основна мета. Усе, що ми робимо, — як і те, що про нас кажуть, — повинно виходити з єдиного джерела: правдивості [1, с. 19]. До слова, назва книги “Новини Пласкої Землі” дуже влучно відображає реальну картину світу, яку моделює сучасна світова журналістика, яка, уникаючи аналізу, не перевіряючи фактів, фрагментаризуючи дійсність, створює чи радше спотворює уявлення людини про навколишній світ, про те, що в ньому відбувається і врешті про саму людину. Світ стає пласким та одновимірним, як і сама людина (у термінах Герберта Маркузе). Що цікаво, автор спробував підважити одну із засадничих ідей англосаксонської системи журналістики: ідею об’єктивності.

Ось що він пише з цього приводу: “Грандіозним міфом-блокбастером сучасної журналістики є об’єктивність, ідея, що добра газета, телеканал чи радіостанція просто збирає та відтворює об’єктивну правду. Це класична казка Пласкої Землі, в яку всі вірять і яка цілковито позбавлена реальності. Цього ніколи не було і ніколи не буде, тому що цього бути не може. Реальність існує об’єктивно, проте кожна спроба зареєструвати правду щодо неї завжди і всюди містить у собі вибір” [1, с. 152]. Вибір теми, фактів, стилю, мови, заголовка, світліни — все це або самостійний вибір, або вибір, продиктований редакційною політикою конкретного ЗМІ. Щобільше, редакційна політика чітко визначає спосіб подачі інформації — це або європейський, або англосаксонський. Останній, до слова, сьогодні домінує. Англосаксонська модель передбачає відокремлення фактів від оцінок-коментарів, тоді як у континентальній переважає коментована інформація, мета якої не лише правдиво інформувати, а й з’ясувати суть певного явища, події чи факту, бо можна бути поінформованим про тисячі справ, але й надалі не розуміти суті того, що відбувається. Як багато дають до розуміння подій, приміром, відеорепортажі з рядком “No comment!”? Де гарантія того, що ці репортажі з гордою назвою “Video Verite!” не змонтовані, не вирвані з контексту? Адже в будь-якому випадку це вибір кадру, об’єкту зйомки і т. д. Як багато отримує глядач для розуміння і осмислення некоментованої інформації? Свідомість глядача бомбардують фактами, які не дозволяють зрозуміти більше, аніж побачене (у кращому випадку прочитане), а що вже говорити про осмислення чи навіть переживання того, про що мовиться. Новини Пласкої землі формують не лише новий антропологічний вид людини “Homo Videns” (людина відео, за Джованні Сарторі), а й людину байдужу, байдужу не тільки до світу, байдужу врешті-решт до себе самої. Журналістика може пояснювати і прояснювати світ, плекаючи філософію людинознавства і людинолюбства, а може і вбивати людське в людині, адже прикладів інформаційного кілерства в сучасній журналістиці чимало. Вибір за кожним з нас. Утім, повертаючись до ідеї об’єктивності і філософії диктатури фактів, наведемо кілька контраргументів. Так, Гаррі Івенс, колишній редактор британської газети “The Sunday Times”, свого часу зазначив, що: “Фак-

ти можуть бути священними — проте які факти? ЗМІ — не нейтральне скло: **ми вибираємо, що відображати**” (підкреслення наше — О. К.) [1, с. 153]. Англійський прозаїк і журналіст Джордж Оруелл, британський журналіст Джеймс Кемерон, американська письменниця і найвидантіша воєнна кореспондентка ХХ ст. Марта Геллгорн — всі вони зі зневагою ставилися до ідеї об’єктивності. Колишній автор “The Sunday Times” чітко виклав це у статті на тему репортерства: “Ідея “факту” настільки спрощена; це брехлива ідея. Факти — не священні; у момент, коли репортер починає писати статтю, він вибирає одні, а не інші, і пересмикує ситуації. Ці “факти”, які жбурляють у читачів, як грудки, краще негайно забути. Стверджувати, що робота журналіста — констатувати факти, це наче сказати, що архітектор займається укладанням цегли — наче й правда, проте вона анітрохи не відображає суті” [1, с. 153].

Відтак **місія журналіста — донести до людей СУТЬ того, що відбувається**, а для того журналіст має вийти із зони комфорту, зняти маску об’єктивності і сприймати світ не лише очима, а й серцем. Як каже з цього приводу шеф-редактор “ТелеКритики” Наталія Лігачова, “журналістика — це не лише репортерство, а також аналітика і публіцистика, яку неможливо створювати з холодним серцем. <...> Думаю, в розумінні журналістики як донесення інформації з позиції відчуженого спостерігача у нас є деякий перебір. Журналістика має бути чесною, зокрема і в тому, аби не видавати свої оцінки за істину в останній інстанції, відділяти факти від коментарів тощо. Але це не означає, що журналістові досить дати дві точки зору — нехай вони навіть обидві неправдиві — й умити руки. Місія журналіста полягає в тому, аби донести до людей Суть того, що відбувається...” [3].

Натомість громадській думці нав’язується стандарт нейтральної чи то пак стерильної журналістики як істини в останній інстанції, за якої подано два погляди на проблему, висновки суспільство має робити само. Зручна формула відступу-втечі від суспільних проблем та відповідальності: “Нам невідомо, що відбувається — вирішуйте самі”. Як зазначає Нік Дейвіс, “Нейтральність вимагає від журналістів бути невидимими, свідомо утримуватись (під загрозою покарання) від висловлювання суджень, що є основою журналістики. Нейтральність вимагає загортання в папірці незручних тверджень, що цілковито протилежне до мовлення правди” [1, с. 153]. Баланс означає одне: просити пробачення не доведеться; дошукуватися правди не обов’язково; визнавати власне невігластво і некомпетентність табу. На “фабриці новин” — це одне із засадничих правил їхнього виробництва. Якщо вже мовимо про закони продукування “новин Пласкої Землі”, то вважаємо за доцільне навести деякі з них у контексті нашої розвідки.

Отже, за Ніком Дейвісом, ці правила визначають зміст новин та засади функціонування сучасної журналістики. Вони передбачають виробництво дешевих, у тому числі тривіальних, новин, які не вимагають від журналіста великих затрат часу на їхню організацію, які не спричиняють проблем при їх опублікуванні і, щонайважливіше, вони не спонукають до серйозного розслідування. Автори “фабрики новин” воліють вибрати безпечні факти з офіційних джерел, адже значно

легше покликатися на інформацію прес-служби, аніж самому її перевірити. Ще один спосіб розминутися чи, точніше, оминати правду є тенденційне висвітлення небезпечних, дразливих, дискусійних тем, з відфільтрованим змістом, з констатацією фактів без контексту й аналізу значень, наприклад, палестинсько-ізраїльський конфлікт. Такі новини, за Ніком Дейвісом, це “натуральний відбір невігластва”. На додачу автори “новин Пласкої Землі” воліють не стільки нести мир, де панує війна, скільки підтримувати паніку, що страшніші новини — то вищі рейтинги і прибутки.

І справа не стільки у примноженні статків з боку медіаструктур, скільки в тому — якою ціною? Ціною замовчування правди, зате під прикриттям об’єктивності. Як стверджує Нік Дейвіс, “це надзвичайно потужна ідеологія. У тоталітаризмі брехня медіа гордо випростана — вони не приховують своєї зневаги до аудиторії. У вільному суспільстві брехня тихо та спокійно спочиває на ложі кліше — мовних, фактологічних, ціннісних <...> У тоталітаризмі ідеологія проступає і проголошує себе в кожному реченні — “славетна батьківщина... героїчні солдати... наш великий лідер та безсмертний керманіч”. За демократії кожне речення так само сповнене ідеології, проте вона залягає на дні, ховаючись під поверхнею. **Коли комерційна цензура залишає на кожному матеріалі свій відбиток, потреби в тоталітарному режимі немає** (підкреслення наше. — О. К.)” [1, с. 207–208]. Настав час комерційної диктатури, яка за своїм характером така ж антигуманна, як і тоталітаризм, проте у вишуканих формах легкості буття, точніше, псевдобуття. Настала доба “демократії вражень”. Така собі форма втечі від дійсності за допомогою медіа: “NON VIDI? ERGO NON EST!” — за словами Джованні Сарторі. — “Не показують? — Не відбувається!” Відтак журналістика правди залишається десь на маргінесі, ризикуючи зникнути, як зникають з інформаційної карти світу цілі пласти субстанційної інформації.

“Ми зіткнулися з глобальним крахом збору інформації та правдивого її висвітлення, — стверджує Нік Дейвіс. — У зв’язку із цим ми опиняємось у хаосі знань, де сам предмет глобальних дебатів із суттєвого перетворюється на довільний; де політика уряду, культурні цінності, поширені припущення, декларації про війну та спроби встановлення миру отруєні пересмикуваннями; де **невігластво сприймається за знання, а брехня — за правду** (підкреслення наше. — О. К.)” [1, с. 209–210]. І якщо донедавна журналістику називали літописом дня сущого, за свідченнями якої можна було відтворити портрет доби, події, факти, імена, скажімо, чого варта публіцистика Івана Франка, то за текстами сучасної журналістики наступні покоління не зможуть почерпнути нічого вартісного, бо такого в ній априорі майже нема, за незначними винятками. На жаль, це буде сфальшований-спотворений портрет доби, адже партачі з фабрики новин не керуються тими правилами журналістики, якими, приміром, керувався Джордж Оруелл. В есе “Чому я пишу” (Why I Write) для британського літературного журналу “Gangrel” серед мотивів, які спонукали його писати чи то журналістські статті з Бірми, чи то художню прозу “Данина Каталонії” (Homage to

Catalonia), був “історичний імпульс”. Було “бажання бачити речі такими, якими вони є, з’ясувати правдиві факти і накопичувати їх для наступних поколінь” [4]. Що ми залишимо у спадок?

Черговим викликом для журналістики стала тотальна деінтелектуалізація як самого інформаційного простору, так і особи журналіста. Трансформація зі знаком “мінус”. Якщо впродовж ХХ ст. журналіст мав шанс стати “новим типом інтелектуала” (у термінах Жюля Режіса Дебре, П’єра Бурдьє), то сьогодні він ризикує опуститися до рівня медіапрацівника (у термінах Рішарда Капусцінського).

Не вдаватимемося в глибокі дискусії на предмет того, “хто такі інтелектуали?”, зазначмо тільки, що, приміром, за визначенням американського політичного соціолога Сеймура Мартіна Ліпсета, інтелектуали — це ті, хто створює, розповсюджує і практикує культуру, тобто символічний цвіт людства, що включає мистецтво, науку та релігію. Або за американським соціологом Льюсом Козером, це індивіди, причетні до центральних цінностей суспільства (core values of society), або зацікавлені символічним світом, конституйованим культурою [2, с. 11]. Іншими словами, інтелектуали — це носії символічної влади, влади культурної та інтелектуальної. “Інтелектуали є відповідальними суспільними особами, неофіційно вповноваженими проголошувати відверту правду про суспільство, — зауважує французький соціолог Жерар Леклерк, — і не на рівні визнання приватних та тимчасових інтересів, а з огляду на те, що колективність має бути носієм фундаментальних цінностей, що претендують на універсальність і абсолютність” [2, с. 65]. З виникненням нових засобів медіа роль посередників зростає. “Не лише “класичні” інтелектуали вимушені проходити “під кавдинським ярмом” * медіа, так би мовити, вклонятися ченцям, які, за словами журналістів, правлять відтепер громадянськими дискурсами, проте власне журналісти тепер перетворюються на справжніх “нових інтелектуалів. <...> “Журналіст-посередник стає інтелектуалом, новим типом інтелектуала; або ж інтелектуалом новим і обов’язково медійним” [2, с. 66]. Точніше можуть, могли би, однак чи є такими? Чи справді це новий тип інтелектуала у класичному розумінні цього слова, що виробляє духовно-інтелектуальні смисли у вигляді книги, газетної чи наукової статті, чи такі псевдоінтелектуал — медіапосередник з претензією на інтелект та інтелектуальну владу, зокрема, завдяки явищу медіатизації? Питань чимало, однак пошук відповідей на них — це вже предмет іншої науково-публіцистичної розвідки.

На завершення лише додамо, що журналістика матиме перспективу і не втратить свого онтологічного призначення, якщо керуватиметься Декалогом, зокрема і Декалогом журналіста, яким, приміром, керується у своїй журналістській творчості польський репортер Яцек Гуго-Бадер. На запитання журналу “Український тиждень”: “Яких етичних правил репортажу дотримуетесь?” Я. Гуго-Бадер відповів:

* Під час Другої самнітської війни (321 р. до н.е.) римське військо було затиснене у Кавдинській ущелині і, не маючи можливості знайти вихід, було змушене здатися самнітам, підписати небажаний договір та пройти принизливий обряд проходження під ярмом.

“Тих, що стосуються цілого людства. Усіх десяти заповідей. Я не маю якогось особливого репортерського етичного кодексу. Наприклад, чесність перед твоїм читачем, що ти описав правдиву історію, сам бачив усе на власні очі, чув... і нічого не дофантазував, — це і є восьма заповідь: не свідчи неправдиво проти ближнього свого. Повага до твого героя, його гідність, вразливість чи навіть безпека — п’ята заповідь: не вбий. У Польщі, Росії, та й, думаю, в Україні і в усьому світі відомі випадки, коли журналісти вбивали. Брехнею, наклепом, бездумним трактуванням. **Наша професія — служити людям. Наша місія — удосконалювати світ**”.

Отже, як би ідеалістично це не звучало, **журналістика таки покликана олюднювати людину й ушляхетнювати світ**.

-
1. Девіс Н. Новини Пласкої Землі / Нік Дейвіс; [пер. з англ. С. Андрухович]. — К. : Темпора, 2011. — 548 с.
 2. Леклерк Ж. Соціологія інтелектуалів / Жерар Леклерк; [пер. з франц. Н. Біляєвої, Є. Бразуль-Брушковського]. — Львів : Ахілл, 2009. — 160 с.
 3. Скуба В. Що “нагріє”? Шеф-редактор “Телекритики” Наталія Лигачова — про те, чому якісні меді неможливо створювати з “холодним носом” / Вікторія Скуба // День. — 2011. — 30 груд.
 4. Orwell G. Why I Write / George Orwell // *Gangrel*. — 1946. — Summer. — No. 4.

2

розділ

Ефективність аргументації (європейський контекст)

Тарас ЛИЛЬО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: tylio@ukr.net

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ІДЕОЛОГЕМИ ЄВРОПА У СУЧАСНИХ ЗМІ

Попри те, що ідеологему *Європа* сучасна публіцистика переважно трактує як “простір свободи і відповідальності за цю свободу” [1], сучасним ЗМІ варто коректніше аналізувати стан справ Старого світу, зокрема в таких його інституційних вимірах, як Європейський Союз, і як наслідок, зваженіше моделювати наші очікування щодо Європи. Ці очікування не можуть бути апріорними й однозначними. Амбівалентність ідеологему *Європа* полягає у янусоподібності самої Європи. Для аргументаційної повноти цю двоїстість континенту потрібно враховувати і журналістам, від доказової бази яких, як свідчить польський досвід, багато залежить під час інтеграційних кампаній. Наприклад, ЗМІ мали б адекватно з’ясувати генезу Європейського Союзу, у центрі якої — так зване “німецьке питання”. Батьки засновники процесу об’єднання Старого Світу, зокрема Роберт Шуман, Жан Моне, передбачали двоваріантний розвиток континенту після війни: або європеїзація Німеччини, або знову онімечення Європи. Як наслідок, посилення інтеграційних структур повоєнних десятиліть стало для німців середовищем самообмеження. Такий статус зберігався аж до об’єднання Німеччини 1990 року, а його наслідки помітні й до сьогодні. Саме тому 1994 року виходить антологія “Die selbstbewusste Nation” [2] (дослівно: “Самосвідома нація”). Ця книжка стала маніфестом середовища так званої Нової правиці (Neue Rechte) й викликала широку дискусію в медіах. Упорядниками антології були два журналісти консервативної газети “Welt am Sonntag”, Гаймо Швільк (Heimo Schwilk) та Ульріх Шахт (Ulrich Schacht). У книжці вони зібрали голоси незадоволених західно-ліберальним консенсусом, на якому базувалася політична культура ФРН до 1989-1990 року. Автори антології вважають, що майбутнє Німеччини за національно-консервативною ідеологією. 1997 року ці ж два журналісти опублікували схожий за змістом збірник есе і памфлетів “Für eine Berliner Republik” [3] (“За Берлінську республіку”). Берлінську республіку потрактовано як протипагу республіці боннській, під час існування якої впродовж 1949–1990 років німці зазнали багато кривд, втратили суверенітет, терпіли докори і нав’язування почуття провини. Автори книжки запитують, на якому духовному фундаменті стоїть Європейський Союз? Чи справді інтеграційний проект мав стати гарантом таких цінностей, як гуманізм, індивідуалізм, емансипація і відповідають, що дуже сумнівно, адже все це вже існувало у вигляді базових законів, декларацій та інституцій європейських держав. Отже, протилежним до євроентузіазму є не локальний чи національний егоїзм, тоталітаризм, а бажання зберігати належний статус держави, народу.

Як казав Фернан Бродель, Європа — це водночас пекло та рай. Цю тезу українські ЗМІ сприйняли буквально. Як наслідок, одна частина медій безапеляційно глорифікує усе, що пов'язане з Європою, а інша — тотально критикує [4]. Першим слід взяти до уваги те, що саме деформована європейська свідомість породила дві тоталітарні ідеології — комунізм і нацизм. Навіть ідеологічні противники комунізму [5] визнають, що марксизм-ленінізм, нацизм — це абсолютно zdegradovanі, звульгаризовані, але все ж таки варіанти європейського гуманізму. Саме тому українці та українські ЗМІ мають право коригувати не лише свої європейські очікування, а й пропозиції Європи, особливо тієї її частини, яка втрачає свою європейську суть.

Зрештою, базові для сучасної ідентичності Європи ідеали Великої французької революції (рівність, братерство, свобода) теж не є однозначними, якщо взяти до уваги контекст і наслідки їх утвердження. Йдеться насамперед про Вандею, невеликий департамент на заході Франції. Згідно з дослідженнями французького історика Стефана Куртуа між літом 1793 року та весною 1794 року тут “був етноцид й перше такого великого масштабу винищення людей. Йшлося про те, щоб винищити найбільш ревних католиків у Франції. А потім знищити докази злочину...” [6]. Комітет громадського порятунку (створений Конвентом орган, який мав подолати кризу в державі) наказав винищити вандейців, насамперед жінок та дітей (останніх вважали майбутніми носіями пам'яті), а також швидко депортувати тих, кого не вбито. За даними істориків упродовж кількох місяців було вбито близько п'ятсот тисяч осіб. Французький історик і публіцист Ройнальд Сешер (Reunald Sécher) наводить такий витяг зі згаданого наказу: “Здійснити екстермінацію всіх повстанців до останньої людини, спалити їхні ферми, розчавити тих боягузів як бліх, знищити тих огидних вандейців” [6]. Фактично йшлося про те, щоб винищити людей, стерти з карти регіон, який був глибоко католицьким і єдиний став на захист короля та священників під час французької революції. Найбільше шокує факт, що рішення про винищення згідно з документами від серпня 1793 року офіційно видали найвищі державні органи, ті їхні представники, іменами яких названі вулиці міст сучасної Франції.

Саме масштаб вбивства (**екстермінація** з лат. *exterminatio* — докорінне знищення, винищення біологічних видів, народів, етнічних чи релігійних груп) дав підстави Олександрові Солженіцину окреслити терор 1793 року і вандейську війну як “прелюдію злочинів проти людства у XX столітті” [6] і порівняти їх зі злочинами комунізму і нацизму. Погляди А. Солженіцина розділяє С. Куртуа, який вважає Вандею одержимістю багатьох злочинців: “Коли 1917 року Ленін захопив владу, він сказав: “Ми повинні екстермінувати козаків. Це наша Вандея”. Два роки потому для цієї мети утворено комітет у справах повної екстермінації цієї етнічної групи. Вандейську технологію застосував 1933 року Сталін в Україні” [6]. Як відомо, одну зі своїх відпусток Ленін провів у Вандей, зрештою, купив там будинок, аби могли на місці вивчити механізми винищення населення того регіону.

Як стверджує С. Куртуа, дослідження Великої французької революції контролюють й фальшують комуністичні історики. А тих, хто наважується переступити межу — звільняють з університетів, як це трапилося з Р. Сошером, автором книжок “Геноцид французько-французький. Вандея — департамент помсти” [7] та “Вандея — від геноциду до знищення пам’яті” [8]. В інтерв’ю [6] польському тижневику “Gość niedzielný” він заявив, що його родину переслідували, шантажували по телефону. Громадським медіа і державному телебаченню заборонено запрошувати його на програми. Історика запрошували лише католицькі станції й одного разу портал тижневіка L’Express.

Отож, перша ідеологема, яку ЗМІ повинні коректно актуалізувати, пов’язана з потребою Європи **повернути собі справжню європейськість**. Лише повернення до джерел і збереження основ європейської культури (християнство, повага до гідності людини і народів, оптимальний діапазон свободи, відчуття сакруму і таємниці), а не до сфальшованих Рівності, Братерства та Свободи, заблокує її сповзання до неоварварства, гарантуватиме належний статус Європи у світі, мирне співіснування та гармонійний розвиток представників різних культур, цивілізацій, які проживають на нашому континенті. Поступове перетворення Європи на передмістя Парижа зразка 2005 року (масові протести арабів) — неприйнятне. Континент не повинен нагадувати простір експериментування і загравання з Вічністю, де увесь спектр метафізичної перспективи зводиться до дискусії про присутність Бога в преамбулі конституції. Водночас щоразу більше європейців намагаються неосмислено перегорнути, зігнорувати сторінку основного тексту вищого Закону. Відомо, що у серці європейського інтеграційного процесу — Брюсселі — була секта дироколів. Її члени виколупували у стінах дірки і молилися до них. Проблема нашого континенту не у наявності таких сект, а в тому, що європейці самотужки творять ці вакууми автентичних цінностей. Одного матеріального багатства для безпеки замало. У книжці-інтерв’ю “Бігос не загине в родинній Європі” [9] всесвітньо відомий польський режисер і колумніст Кшиштоф Зануссі застерігає, що в сучасному світі матеріальні досягнення не є панацеєю. Він наводить такий приклад: усім відомо, що найбільшою оборонною інвестицією в історії людства була велика китайська стіна. Проте багато завойовників топтали китайську землю. Причина — низька мораль охоронців, яких підкупляли. Звідси і висновок: моральний бік — важливіший від матеріального. К. Зануссі стверджує, що більшість того, про що розповідають ЗМІ, за своєю природою сумнівне і звільняє нас від думання. Наприклад, діалог щодо інтеграції відбувається у надзвичайно фальшованому тоні, так, ніби інтеграція — це розвага. Водночас Європа втрачає позиції...

Європа — це насамперед сукупність національних культур, це — єдність у множинності (*unitas multiples*). Різноманітність — природний стан людства. Як казав Емануїл Кант, з покрученого дерева людства нічого рівного витесати неможливо. Тому наступна ідеологема безпосередньо винесена з української історії і пов’язана з потребою усвідомити **неможливість реалізації прав людини без реалізації права на-**

ції (на власну державу, мову, освіту). Національність є індивідуальним буттям і становить нерозривну цілість з людиною. Нації ж — це узагальнені особистості. Реалізовані народи — мирні. Їх важко полонити комплексом неповноцінності й викликати такі похідні його синдроми, як агресивність, імперіалізм, експансіонізм... Крім цього, континент, який має таке обтяжливе колонізаторське минуле, зобов'язаний не лише гарантувати права народів, а й сприяти шансам ці права реалізувати.

Повага до свого передбачає **повагу до Іншого**. Європа не може перетворитися на середовище, автономне від культивованої в кожній національній культурі відповідальності перед унікальністю та різноманітністю. Інакше ми підважимо основні елементи якості життя — того, чим європейці звикли пишатися, адже для якості життя потрібні не лише здорова їжа, каналізація і чиста вода, а й пам'ять, традиції, досвід, покоління.

Українці не зацікавлені в тому, аби, долаючи патогенний вплив більшовицької ідеології, потрапити в середовище домінування псевдоальтернативних цінностей — культ споживацтва, насилля і “саморозваг аж до знищення” за Н. Постменом [10], легалізації абортів, проституції, евтаназії, наркотиків, одностатевих шлюбів... У кількох західноєвропейських країнах усе це легалізовано. На думку Кшиштофа Зануссі, традиції потрібні для опору масовізації європейських суспільств, яку зазвичай називаємо американізацією. Суспільства, які мають глибше коріння, глибшу культуру, американізуються не так швидко. У Франції чи Італії McDonald's не такий популярний, як у Польщі. Навіть звичайний француз гордує цією американською їжею, бо має більші смакові потреби, ніж їх може задовольнити гамбургер з хімічними приправами. Іншими словами, McDonald's перемагає у незораному степу, а де є безперервна чи відроджена традиція — там він не має шансів, твердить Зануссі.

Колумніст визначає символічні умови, критерії культурної інтеграції Європи, яка для нього є базовою. Він наголошує, що кожен молодий “варвар”, який народжується в Європі, має знати, що таке Акрополь, хто такий Шекспір і Дон Кіхот. Що більше ці знання є у нашій свідомості, то більше ми — європейці. Тоді ми оперуємо кодами, які нас еднають. Якщо нас всіх об'єднує Мікі Маус і Тарзан, тоді ми бідніємо, бо це — несправжні коди порозуміння.

Сучасні засоби масової інформації трактують поняття Європи інституційно, зводять його зміст лише до інтеграційної площини. Належний статус нашого континенту в сучасному світі може гарантувати лише його **усвідомлення як Європи вітчизн** (Шарльде Голль), як сукупності самодостатніх національних культур, береги яких омивають води не тільки Атлантики, Рейну чи Вісли, а й Дніпра та Волги. Європа сильна тоді, коли міцно стоїть на двох ногах чи дихає обома легенями (Іван Павло II). Тому інституційне викрадення Європи, творення штучних бар'єрів між країнами ЄС та іншими державами континенту — ознака зацикленості на тимчасовій вигоді, локальному егоїзмі та периферійному мисленні.

З іншого боку, просування інтеграційного процесу (і на політичному, і на медіарівні) має відбуватися коректно, на паритетних, взаємо-еволюційних засадах. Понад сто років тому Іван Франко констатував: “Все, що іде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації...” [11; с. 308–309]. Тому Європейський Союз у жодному разі не може бути середовищем автоматизації націй, епіцентром асиміляційної політики, а місцем співжиття різних народів, які імпульсами власної енергії спроможні збагачувати універсум культури. Саме такі аргументаційні підходи в ЗМІ зможуть гарантувати адекватне розуміння суті Європи й цілісне усвідомлення суспільством інтеграційних засад.

1. Тисячна Н. Може українське суспільство прощальне “Ave, Europa!” перетворити на привітальне? / Н. Тисячна // День. — 2010. — 9 квіт.
2. Ulrich Schacht, Heimo Schwilk: Die selbstbewußte Nation. — Berlin, 1994.
3. Ulrich Schacht, Heimo Schwilk. Für eine Berliner Republik. — München, 1997.
4. Соккер К. Гуйе нах, супердемократическая Голландия! Коренным жителям Страны тюльпанов все меньше места для жизни дома / К. Соккер // Київській телеграфъ. — 2008. — 4–10 июля.
5. Серегин А. Предисловие к будущему. Заметки на полях двадцатого века / А. Серегин // Новый мир. — 2000. — № 6.
6. Joanna Bątkiewicz-Brożek. Wolność, Równość, Kłamstwo // Gość niedzielnny. — 2012. — № 3.
7. Secher, Reynald. A French Genocide: The Vendée, University of Notre Dame Press, 2003.
8. Reynald Secher. Vendée : du génocide au mémoricide : Mécanique d'un crime légal contre l'humanité, préface d'Hélène Piralien, Stéphane Courtois et Gilles-William Goldnadel, éditions du Cerf, 2011.
9. Zanussi K. Bigos nie zginie! ...w rodzinnej Europie. — Warszawa, 2003. — 121 s.
10. Postman. Neil. Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business. — USA: Penguin, 1985.
11. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. — К., 2006. — 640 с.

Leszek SZARUGA
Uniwersytet Warszawski,
Instytut Kulturologii
i Lingwistyki Antropocentrycznej,
E-MAIL: szaruga@wa.home.pl

“TROP BAŁTYCKI” NA ŁAMACH “KULTURY”

1.

Poczucie wspólnoty losu Polski i państw bałtyckich wynikłej z konsekwencji podpisania paktu Ribbentrop-Mołotow, choć wydawać by się mogło oczywiste, zaczęło stosunkowo późno odgrywać widoczną rolę w polskiej myśli politycznej. Z oczywistych powodów zresztą obszar ten w większości wypowiedzi polskich zredukowany został do obszaru Litwy — działo się tak przynajmniej do połowy lat siedemdziesiątych. Przy czym warto podkreślić, że w ogóle cała ta przestrzeń stanowi wciąż dla Polaków swoistą “białą plamę”: trudno byłoby znaleźć nawet w środowiskach inteligencji akademickiej kogoś, kto byłby w stanie wymienić jakiegokolwiek autora łotewskiego czy estońskiego, zaś spośród litewskich zapewne można by się spodziewać wskazania Tomasa Venclovy, a i to za sprawą jego związków z Josifem Brodskim, Czesławem Miłoszem czy Stanisławem Barańczakiem.

Nie lepiej było w okresie międzywojennym. Do wyjątków zaliczyć można takie publikacje, jak wydany w 1929 roku zbiór reportaży Marii Dąbrowskiej “U północnych sąsiadów (Łotwa, Estonia, Finlandia)”, który w zasadzie też nie wywołał większego oddźwięku. Tym bardziej, iż tym, co “u północnych sąsiadów” interesowało autorkę “Nocy i dni” było przede wszystkim rozwijanie ruchu spółdzielczego, co o tyle nie dziwi, że pisarka wyrosła z kręgu w ten właśnie ruch zaangażowanego socjalisty Edwarda Abramowskiego. Jeszcze w 1913 roku opublikowała też broszurę “Finlandia, wzorcowy kraj kooperacji”. Ale też warto w tym kontekście pamiętać, że środowisko, z którego wyrastała, do pewnego stopnia współtworzyło — przez osobę Jerzego Stempowskiego — myśl polityczną “Kultury”, sama Dąbrowska zresztą w Maisons-Laffitte bywała, choć kontakty z nią Giedroycia rozczarowały: *Dąbrowska była kilkakrotnie w Maisons-Laffitte. Rozmowy z nią miały charakter głównie wspominkowy (...) Uważała, że niczego nie należy robić, żeby nie sprowokować jakiegoś wybuchu. I odnosiła się negatywnie do emigracji* [1]. Niemniej była pisarka jednym z pośredników między “Kulturą” a krajowym środowiskiem literackim, przede wszystkim za sprawą powiązań z Jerzym Stempowskim, doradcą Giedroycia w kwestiach Europy Wschodniej. Stempowski zresztą, pisząc w 1954 roku do Giedroycia o postawie Dąbrowskiej i jej przyjaciółki, nie miał wątpliwości, co do ich stanowiska: *...obie musiały dokonać różnych osiągnięć i przezwyciężeń, które je na pewno wiele kosztowały. (...) Sądząc z korespondencji, wyobrażam sobie, że rozmowa z nimi byłaby raczej tragiczna i pełna nieporozumień, dająca nam świadomość niepowrotności naszego oderwania od kraju* [2].

Te słowa w najlepszy chyba sposób wyrażają zasadniczą zmianę w życiu polskiej inteligencji, także w klimacie myśli politycznej. Wątki obecne w okresie międzywojennym uległy całkowitej dekompozycji, niektóre wręcz zanikowi. W sytuacji, w której państwa bałtyckie znalazły się pod sowiecką okupacją, nie było mowy o budowaniu jakichkolwiek suwerennych stosunków

bilateralnych. Jeśli w okresie Dwudziestolecia można było mówić o budowaniu wzajemnych relacji [3], to po roku 1939, na skutek utraty niepodległości zarówno przez Litwę, Łotwę i Estonię, jak i Polskę, o ich kontynuowaniu poza moskiewską kontrolą mowy być już nie mogło. Sytuacja zmieniła się nieco w połowie lat siedemdziesiątych, gdy w PRL zaczęły kształtować się ruchy opozycyjne. Najdobitniej zmiana ta znalazła wyraz w opracowaniu Wojciecha Roszkowskiego napisanym jako jeden z dokumentów programowych Polskiego Porozumienia Niepodległościowego [4]. Czytamy tam m.in.: *Mimo to, raz zaznawszy niepodległości, narody bałtyckie nigdy z niej do końca nie zrezygnowały. Stąd w społeczeństwach tych, choć spenetrowanych przez KGB, rozcieńczonych przez napływ Rosjan, zatrutych czczą ideologią marksistowską, myśl o niezależności jest stale żywa, a w nieoficjalnej i nielegalnej działalności kół niepodległościowych popularyzuje się prawdziwą historię narodów bałtyckich i rozwija się świadomość narodową* [5]. O trafności owego sądu zaświadczać wydarzenia po upadku Związku Sowieckiego i wybicie się tych narodów na niepodległość.

Nie był to jedyny głos polski upominający się o kraje bałtyckie. Dość znamienne wydają się słowa noblowskiego przemówienia Czesława Miłosza, który, mówiąc o "innej Europie", nieznannej na Zachodzie, podkreślał: *Dwaj dyktatorzy-ludobójcy dawno nie żyją, kto wie jednak czy nie odnieśli zwycięstwa o trwalszych skutkach niż zwycięstwa czy klęski ich armii. Wbrew oświadczeniom Karty Atlantycznej zasada, że kraje są przedmiotem handlu albo nawet gry w karty czy w kości została zatwierdzona przez podział Europy na dwie strefy. A stałym przypomnieniem o spadku po dwóch dyktatorach jest nieobecność trzech państw bałtyckich wśród członków Organizacji Narodów Zjednoczonych. Przed wojną te państwa należały do Ligi Narodów, ale znikły z mapy Europy w wyniku tajnych klauzul do układu z 1939 roku* [6].

Nie ulega wątpliwości, że dopiero w przestrzeni oswobodzonej od cenzury możliwe było naruszenie tabu, jakim w systemie sowieckim było mówienie o krajach bałtyckich. Termin, jakim się wówczas w Polsce posługiwano oficjalnie, był swoistym szwindlem lingwistycznym, stanowiącym zarazem kalkę z rosyjskiego: mówiono mianowicie — i to rzadko — o "republikach bałtyckich Związku Sowieckiego". Tłumaczenia literatury tego obszaru należały do wyjątków — takim ewenementem było opublikowanie, już w klimacie "pierestrojki", w 1988 roku przez państwowe wydawnictwo tomu "Pieśń o niechaybnym spotkaniu ze szczęściem. Wiersze czterech poetów estońskich" prezentującego utwory Jaana Kaplinskiego, Betti Alver, Artura Alliksaara i Hando Runnela [7]. Obecnie ta sytuacja ulega powolnej — może nazbyt powolnej — zmianie, o czym świadczy np. poświęcenie literaturze estońskiej w roku 2003 specjalnego numeru krakowskiej "Dekady Literackiej".

2.

Gdy w początkach lat osiemdziesiątych czytałem głośny esej Milana Kundery "Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej" [8], zastanowił mnie fakt, iż czeski pisarz słowem nie wspomniał o państwach bałtyckich. To prawda, że Europa Środkowa jest obszarem dość osobliwym, wszakże wydawało mi się, że wszystkie doświadczenia związane z kształtowaniem Europy

nowoczesnej, wyłaniającej się z dziewiętnastowiecznego, przypieczetowanego przez Kongres Wiedeński, mroku cywilizacyjnego, w oczywisty sposób zaświadczyają, że Litwa, Łotwa i Estonia bez wątpienia ciąży raczej ku centrum kontynentu niż ku jego wschodowi. Dla Czecha, rzecz jasna, te północne rubieże mogły wydawać się zjawiskiem raczej egzotycznym, lecz dla Polaka — tak mi się zdawało — jest rzeczą jasną, że są z Europą Środkową organicznie związane, a ich los jest równie lub jeszcze bardziej tragiczny niż los Polski, Czechosłowacji lub Węgier [9]. To przekonanie wyniosłem z “lekcji “Kultury” paryskiej” — jeśli nie bezpośrednio z lektury samego pisma, to z klimatu, jaki potrafiło wytworzyć, a który bez wątpienia stanowił istotny czynnik kształtujący polityczne myślenie znacznego odłamu polskiej opozycji.

Rdzeniem owego myślenia było przekonanie o przyszłym rozpadzie Związku Sowieckiego. I choć niewiele, szczególnie w latach powojennych, ale także i w ósmej dekadzie zeszłego stulecia, gdy w Polsce powstawać zaczęły opozycyjne organizacje oraz publikacje drugoobiegowe, nie umiał wyznaczyć czasowego horyzontu tego oczekiwania, to przecież znajdowało ono wyraz w stanowisku wobec krajów przez Sowiety wchłoniętych: kwestia ich przyszłej niepodległości nie podlegała dyskusji. Siłą rzeczy w kręgu zainteresowania “Kultury” — pisma, dla którego słowo, a więc przede wszystkim literatura, było orężem w walce z sowietyzacją i ostoją tożsamości — znajdowały się wszelkie przejawy oporu wobec Kremla. Były one podstawą dążeń, które najbardziej wyraził Józef Czapski, współtwórca miesięcznika, w czasie berlińskiego Kongresu Wolności Kultury w 1951 roku. Mówił o tym, iż Europa winna wypracować koncepcję, o którą walczyć będzie chociażby na razie garstka ludzi ze wszystkich krajów Europy Zachodniej i Wschodniej, garstka świadoma tego, że trzeba zorganizować Europę w federację wolnych narodów na nowych podstawach [10]. By taką walkę prowadzić — nawet bez wiary w jej doraźną skuteczność — konieczne było zharmonizowanie wizji przyszłości z realistycznym rozpoznaniem istniejącego stanu rzeczy. Stąd też nieustanne zaangażowanie ludzi kręgu “Kultury” we współpracę z ośrodkami emigracyjnymi całego bloku moskiewskiego, a także uwaga poświęcana wszelkim zjawiskom tego obszaru, które świadczyły o korzystnych tendencjach i niezależnych postawach: dotyczyło to zarówno inicjatyw opozycyjnych, jak i nawet oficjalnie wydawanej, cenzurowanej literatury.

Oczywiście, działalność zespołu “Kultury” wpisywała się w inne tego rodzaju przedsięwzięcia, z których bodaj najbardziej znanym była działająca od końca lat sześćdziesiątych Europejska Rada Łączności skupiająca przedstawicieli emigracji Albanii, Bułgarii, Białorusi, Czechosłowacji, Estonii, Gruzji, Jugosławii, Litwy, Łotwy, Polski, Rosji, Rumunii, Ukrainy i Węgier. Jednakże Rada “z natury rzeczy była dość luźnym, “pozarządowym” forum współpracy” [11]. Ale przecież — i to było też w założeniach Giedroycia — nie wszystkie inicjatywy tego typu powinny być zinstytucjonalizowane. Istotne natomiast wydawało się tworzenie pewnej ponadinstytucjonalnej wspólnoty, także klimatu tej wspólnoty sprzyjającego. Stąd związki “Kultury” z rosyjskim “Kontinentem” czy czeskimi “Svedectvi”, z wieloma ośrodkami emigracyjnymi, ale także środowiskami opozycyjnymi i osobistościami w krajach przez Sowiety ogarniętych. Tylko w ten sposób można było — nawet ponad dramatami przeszłości, jak w wypadku stosunków polsko-ukraińskich — bu-

dować poczucie solidarności w oporze przeciw totalitarnej opresji. Taka postawa odgrywa rolę inspirującą.

Zarazem jednak warto dostrzec specyfikę politycznej wizji, która wypracowywana była przez zespół "Kultury" — przede wszystkim przez Giedroycia i Mieroszewskiego, ale także innych, mniej znanych współpracowników, jak choćby autor kroniki litewskiej Edmund Jakubowski posługujący się pseudonimem E. Żagiell oraz kontynuujący jego pracę Józef Darski. Choć z oczywistych względów autorzy ci skupiali się na problematyce litewskiej, nierzadko także omawiali sytuację i wydarzenia w innych krajach bałtyckich. Jedno nie ulega wątpliwości — wszystkie trzy państwa stanowiły w wizji "Kultury" ważny punkt odniesienia w reinterpretacji tożsamości Europy Środkowej. W oczywisty sposób traktowane były jako niezbywalny komponent owej wspólnoty. Ten temat pojawia się w korespondencji Giedroycia z Andrzejem Bobkowskim. Omawiając powstała w połowie lat pięćdziesiątych koncepcję — jedną z wielu doraźnych prób zmiany sytuacji — neutralizacji i demilitaryzacji Europy Środkowej znaną jako "plan Gomułki" czy "plan Rapackiego", który nie obejmował siłą rzeczy republik sowieckich, pisał Giedroyc: *Pan natomiast — rozszerzając ten projekt na państwa bałtyckie, sprowadza to wszystko do zwykłego posunięcia propagandowego. Państwa bałtyckie są republikami z w i q z k o w y m i i jest to wtedy kłęską spektakularną Związku Sowieckiego. Wykluczone, żeby w obecnej sytuacji Sowiety na to poszły bez ultimatum natychmiastowej wojny, a nie ma Pan przecież złudzeń, że tego Amerykanie nie robią. Polityka polega na realizmie. Ja nie rezygnuję nie tylko z państw bałtyckich, które Pana bolą, ale również z Ukrainy, Litwy i Białorusi. Jeśli złapiemy trochę oddechu i ta koncepcja się uda — to wtedy zaczniemy następny etap wykruszania Związku Sowieckiego. Sprawa jest zbyt poważna, by robić z niej wyłącznie pic propagandowy* [12]. Nie bez znaczenia wydaje się tu stopniowanie: Giedroyc pisze, że chodzi nie tylko o Estonię i Łotwę, ale też o pozostałe, sąsiadujące z Polską republiki sowieckie: pozycja dwóch pierwszych krajów jest tu więc sytuowana wysoko i traktowana z należytą powagą.

3.

Siłą rzeczy na plan pierwszy wysunięta została problematyka litewska. Na sprawach Litwy skupiona jest też prowadzona przez Edmunda Jakubowskiego (E. Żagiella), a kontynuowana przez Józefa Darskiego do roku 1992 "Kronika litewska", w której jednak pojawiają się także zagadnienia dotyczące pozostałych państw bałtyckich, czego przykładem odnotowanie protestu środowisk emigracyjnych przeciw przygotowywanemu przez Henry Kissingera uznaniu inkorporacji tych krajów w obszar Związku Sowieckiego [13] czy zasygnalizowanie narastających dążeń niepodległościowych w roku 1980 [14], wreszcie doniesienie o uchwale Parlamentu Europejskiego domagającej się wyjaśnienia statusu politycznego państw bałtyckich [15]. Nie ulega więc wątpliwości, iż problematyka litewska, eksponowana na łamach "Kultury" ze względu na fakt, iż kraj ten jest bezpośrednim sąsiadem Polski i stosunki z nim — zarówno w wymiarze historycznym, jak w przyszłości — wymagają szczególnej uwagi, stanowiła zarazem wyraz zainteresowania całością obsza-

ru ówczesnych sowieckich republik bałtyckich i manifestację niezgody na ich niesuwerenność.

Podobnie rzecz wygląda na łamach wydawanych przez Instytut Literacki “Zeszytów Historycznych”. Badająca obecność problematyki litewskiej i litewsko-polskiej w tym kwartalniku Iwona Hofman wymienia 92 opracowania tym zagadnieniom poświęcone w latach 1963-2002 [16]. Wraz z materiałami opublikowanymi na łamach “Kultury” mamy do czynienia z wartym szczegółowego przebadania korpusem tekstów dotyczących tak materii historycznej, jak współczesności — w tej ostatniej kwestii dobrym przykładem jest artykuł Jakubowskiego (Żagiella) poświęcony relacjom polsko-litewskim w roku 1968 [17]. Rzecz wydaje się o tyle interesująca, iż można na jej podstawie dokonać próby rekonstrukcji wizji przyszłego porządku europejskiego zarysowanej w kręgu “Kultury”. W tej wizji odzyskanie suwerenności przez państwa bałtyckie — podobnie jak niepodległość Białorusi i Ukrainy — odgrywa rolę fundamentalną, gdyż wpisuje te kraje w obszar demokracji europejskiej pozostającej w opozycji do porządku społecznego zakorzenionego w Rosji. Zarazem jednak “Kultura” wzywa do namysłu nad tradycją i przyszłością owej demokracji europejskiej. Publikując w 1951 roku “Manifest demokratyczny” ojca Józefa Marii Bocheńskiego, podpisany w druku przez Zespół “Kultury” — nie przypadkiem stanowiącym załącznik do autobiografii Giedroyca — wskazywała na konieczność zmian: *Reasumując (...): moralnie dojrzeliliśmy do wielkiej przemiany; starych form mamy dosyć, chcielibyśmy urzeczywistnić nowe, które by bardziej odpowiadały naszemu moralnemu poczuciu. Poczucie to jest wynikiem naszych własnych, europejskich dzieł. A form, które wypadnie im dać, szukamy także naszym, europejskim sposobem, próbując różnych rozwiązań* [18].

“Trop bałtycki” na łamach “Kultury”, ale także wizja dotycząca przyszłości Białorusi i Ukrainy, to program mający podłoże nie tylko polityczne, ale także moralne. Konsekwencją tej postawy było także dążenie do odnalezienia w samej Rosji sprzymierzeńców dla tych idei. Stąd za jeden z większych sukcesów uznał Giedroyc podpisanie przez Rosjan deklaracji w sprawie niepodległości Ukrainy: *Przez Maksimowa — wspomina — poznałem panią Bonner, która tu przyjeżdżała, i nawiązałem przez nią kontakt z Sacharowem. Dzięki niemu doszło też, co było dla mnie bardzo ważne, do deklaracji działaczy rosyjskich w sprawie niepodległości Ukrainy. Po raz pierwszy grono wybitnych osobistości rosyjskich zaakceptowało niepodległość Ukrainy, z tym zastrzeżeniem, że w pewnych okęgach trzeba będzie przeprowadzić plebiscyt, na co Ukraińcy nie chcieli się zgodzić* [19]. Niewątpliwie też deklaracja ta stała się dowodem istnienia w Rosji sił czy tylko środowisk odwołujących się do europejskiej tradycji demokratycznej, odrzucających więc imperialne ambicje. Takiej “innej Rosji” w kręgu “Kultury” poszukiwano nieustannie, czemu dał wyraz Gustaw Herling-Grudziński w swej książce “Upiory rewolucji”, w której — komentując swą lekturę pamiętników Iwanowa-Razumnika — pisze: *W osobie ich autora spotyka się znowu przedstawiciela i n n e j tradycji rosyjskiej, zbyt silnej, by ją zniszczyć doszczętnie. Wiele wskazuje na to, że w mglistych jeszcze formach zaczyna ona w Rosji powoli odżywać* [20]. Rozwój tej “innej tradycji rosyjskiej” był jednym z podstawowych założeń “Kultury” dotyczących przyszłości Europy, w szczególności zaś

Europy Wschodniej. Obecność owej tradycji i możliwość jej ewolucji wciąż stanowi szansę takiej przemiany wzajemnych stosunków międzynarodowych na tym obszarze, która pozwoli podjąć wspólne poszukiwania tych nowych form, o których mowa w "Manifeście" Bocheńskiego.

Wyznaczając w tej materii zadania polityce polskiej pisał Juliusz Mieroszewski: *Naród — podobnie jak jednostka ludzka — nie jest wyspą i jego wielkość mierzy się w ostatecznym rachunku przydatnością dla innych, tzn. rolą jaką pełni w społeczności narodów. Polska niezależna i uładowana potrzebna jest Polakom — lecz jej znaczenie zależeć będzie od tego, w jakim stopniu będzie potrzebna narodom, które utworzą kiedyś nowy system w Europie Wschodniej* [21]. Owo "bycie dla innych", wielokrotnie poświadczone w praktyce paryskiej "Kultury", stanowi jeden z najważniejszych wyznaczników politycznego programu pisma, jest też propozycją nowego modelu stosunków międzynarodowych i międzypaństwowych, która — mimo radykalnej zmiany sytuacji w stosunku do czasu, w jakim koncepcje swe wykladał Mieroszewski — wciąż nie straciła na aktualności. To "bycie dla innych" stanowi wartość nieredukowalną, a jednocześnie stwarza szansę stworzenia — z Rosją czy bez niej, choć z nią zapewne byłoby łatwiej — takiego przemodelowania środkowowschodniego obszaru kontynentu, iż mógłby on stać się istotnym i inspirowującym punktem odniesienia dla zdominowanej przez zimny pragmatyzm myśli politycznej Zachodu.

Można, oczywiście, zasadnie pytać o specyfikę owej wspólnoty, jaka tworzy obszar Europy Środkowo-Wschodniej. Za podstawowy jej wyznacznik należałoby zapewne uznać osobliwość doświadczeń historycznych, które spowodowały, że na wschodzie często później niż na zachodzie kontynentu kształtować się zaczęły struktury państwowe, zaś w okresie, w którym idea do głosu dochodziła idea państwa narodowego, większość społeczności tego obszaru pozbawiona była niezależnego bytu politycznego. Innym rodzajem wspólnotowego doświadczenia pozostaje fakt, iż narody tej części Europy poranione zostały w XX wieku przez oba zbrodnicze totalitaryzmy — nazistowski i bolszewicki. To z pewnością podstawowe przesłanki pozwalające konstruować w kręgu "Kultury" wizję nowej, przyszłej wspólnoty suwerennych państw ogarniętych przez system sowiecki. Ta wizja — w której oczywistością była niepodległość krajów bałtyckich — mogła w siódmej czy ósmej dekadzie ubiegłego stulecia wydawać się kreacją z rodzaju political fictions, niemniej niemal od początku stanowiła horyzont przedsięwzięć Giedroycia i skupionych wokół niego ludzi: horyzont wówczas odległy i, zdawać by się mogło, nieosiągalny za życia jednego pokolenia. Zarazem jednak Europa Wschodnia w koncepcji skupionych wokół "Kultury" autorów stawała się dysponentem wartości przez Zachód jeśli nie wprost odrzuconych, to kwestionowanych. Takie stanowisko wyrażał najdobitniej Jerzy Stempowski: *Stempowski — pisze Andrzej St. Kowalczyk — czasami postrzegany jako kosmopolita, doskonały znawca cywilizacji Zachodu, był dumny ze wschodnioeuropejskiego dziedzictwa, choć jednocześnie przekonany był o kulturalnej jedności Europy, o tym, że żadna jej część nie może się normalnie rozwijać bez drugiej. Ten rodzaj patriotyzmu europejskiego, zapomniany dawno na Zachodzie, przetrwał w świadomości inteligencji wschodniej i w pamięci Kościoła katolickiego. Dzięki Giedroyciowi i wielu autorom, od Mieroszewskiego po*

Józefa Mackiewicz, "Kultura" od początku traktowała jedność europejską jako prawdę oczywistą. Stan ducha Europejczyków w latach czterdziestych oceniał Stempowski nisko. O ile na Wschodzie, pod rządami totalitarnymi, wobec nagiej przemocy i rozmaitych form nacisku, walczone o wartości elementarne, płacąc często bardzo wysoką cenę, o tyle intelektualisci Zachodu samowiednie przyjęli zniewolenie komunistyczne" [22].

Ale jednocześnie owa wizyjność "Kultury" zakorzeniona była w konkretności, w stałej uwadze poświęcanej realiom, w cierpliwym składaniu drobnych fragmentów rzeczywistości w spójny, choć oczywiście wkomponowany w większą całość obraz. Przykładem takiego cierpliwego kolekcjonerstwa — będącego wszak hołdem składanym realizmowi politycznemu wykraczającemu poza doraźność — były kroniki "Kultury". O te kroniki zabiegał Giedroyc nieustannie, inspirował je i podtrzymywał ich żywot — dotyczy to zarówno kronik dotyczących życia emigracji polskiej, jak tych, które śledziły wydarzenia w krajach z Polską sąsiadujących. Jak relacjonuje Iwona Hofman: *Lata 80. (...) w rubryce litewskiej odznaczały się wyjątkową intensywnością. E. Żagiell ogarniał coraz dalsze przestrzenie obserwacji, wprowadzając jako równoprawne teksty manifestów, listów otwartych, ulotek nadchodzących do Maisons-Laffitte [23].* Przy czym owo zbieranie materiałów nie było w tamtych latach ani proste, ani tym bardziej łatwe. O ile wydarzenia w Moskwie znajdowały szerokie echo w świecie, o tyle uzyskanie informacji o tym, co się działo w prowincjach imperium, wymagało szczególnej uwagi i czujności.

4.

Szczególną wagę przywiązywał Giedroyc do literatury, której nie instrumentalizował, wszakże też starał się prezentować jej nurt niezależny, stanowiący dowód suwerenności myśli. Szanując wolności twórcze, stawiał jednak przed literaturą — choć przecież nie egzekwował tego u swoich autorów — istotne zadania. Jak trafnie podkreśla Kowalczyk: *Interesy Giedroycia i pisarzy nie były identyczne. On przedsięwziął długofalową działalność edukacyjną i polityczną (...). Pisarze zaś z natury rzeczy pragną mieć całkowitą swobodę w układaniu sobie stosunków z czytelnikami, a postulat wolności słowa skłonni są rozumieć radykalnie. (...) Giedroyc uważał, że nie ma powodów, dla których artyści nie mieliby na równi z innymi ludźmi poczuwać się do odpowiedzialności za kształt świata społecznego [24].* I niewątpliwie w najszerzej pojmowanym planie "Kultury" ta rola artysty — człowieka odpowiedzialnego za bieg ludzkich spraw — zajmowała miejsce poczesne. Gdy jednak, jak w wypadku Gombrowicza, Redaktor napotykał opór przed angażowaniem się w kwestie doraźne, ustępował. Podobnie nie narzucał swej wizji autorom wydanej po ukraińsku, obszernej antologii poezji ukraińskiej "Rozstrzelane odrodzenie".

Ważna natomiast była dlań obecność literatury jako wyrazu postaw i ruchu idei, niekoniecznie politycznych. Z tego też powodu w "Kulturze" znalazło się miejsce dla prezentacji przekładów, w szczególności tych utworów, które reprezentowały literaturę krajów z Polską sąsiadujących. Po sukcesie wydanej po ukraińsku antologii "Rozstrzelane odrodzenie", planował Giedroyc dalsze tego typu publikacje. W liście do Jurija Ławrinienki pisał: *Obecnie wydaję*

specjalny numer "Kultury" w języku rosyjskim przeznaczony na Sowiety i planuje antologię (mniej więcej na 250 str[on] białoruską i litewską [25]).

Literatura litewska pojawiła się na łamach pisma już w 1952 roku — zaprezentowano wówczas wiersze Kazysa Braunasa, Juozasa Kekstasa, Alfonsasa Nyka-Niliunasa i Vladasa Slaitasa. W roku 1955 ukazał się szkic poświęcony poezji litewskiej w latach 1942-1952 [26]. W latach następnych podobnych prezentacji było mniej, w roku 1973 opublikowany został natomiast wiersz Tomasa Venclovy "Rozmowa w zimie" przełożony przez Czesława Miłosza. Rok 1982 przynosi pierwszą prezentację autora estońskiego — "Poemat z Estonii" Jaana Kaplinskiego, cztery lata później pojawia się kolejny autor estoński — Aleksis Rannit, wreszcie w roku 1988 Miłosz drukuje "Elegie bałtyckie" Ivara Ivaska. Nie jest to, oczywiście wiele, ale nie ulega wątpliwości, iż nawet tak symboliczna dawka literatury obszaru bałtyckiego — a w tamtych okolicznościach było wszak oczywiste, że nie można publikować utworów pisarzy żyjących w kraju, gdyż narażałoby ich to na represje — była znakiem przymierza. Tym bardziej, że obszerniejsze doniesienia dotyczące pisarstwa i życia literackiego odnaleźć można w kronikach.

Nie ulega też wątpliwości, że to właśnie przykład "Kultury" nakazywał innym polskim pismom niezależnym i emigracyjnym nawiązywać kontakty z pisarstwem autorów litewskich, łotewskich i estońskich. Najdobitniejszym tego przykładem stało się w 1982 roku wejście Tomasa Venclovy w skład zespołu redakcyjnego wydawanych w Paryżu "Zeszytów Literackich". Poeta ten zresztą był prezentowany w polskim podziemnym ruchu wydawniczym dość obficie, poczynawszy od publikacji jego wierszy w "Zapisie" w roku 1980. W "drugim obiegu" publikowano także utwory innych autorów krajów bałtyckich. W 1987 roku na łamach "Miesięcznika Małopolskiego" wydrukowano "Owernię" Kaplińskiego. Z kolei "Obóz" przynosi w tym samym roku szkic poświęcony podziemnej literaturze łotewskiej [27]. Warto też przy okazji wspomnieć o powstałym w podziemiu w połowie lat 80. Wydawnictwie "Lithuana" w Krakowie (jego nakładem ukazały się wspomnienia Nijolė Sadūnaite "Płomień ciemności") i powstałym w 1981 roku piśmie (które w stanie wojennym nie doczekało się kontynuacji — ukazał się tylko jeden numer) "Lithuania".

1. Jerzy Giedroyc: Autobiografia na cztery ręce. Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian, Warszawa 1994, s. 168-9; nieco inaczej relacjonuje kontakty z Dąbrowską w liście do Andrzeja Bobkowskiego, w którym powołuje się na opinie pisarki dotyczące sytuacji w Polsce w okresie poprzedzającym wydarzenia roku 1956.
2. Jerzy Giedroyc, Jerzy Stempowski: Listy 1946-1969. Wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Andrzej Kowalczyk, Warszawa 1998, cz. I, s. 237.
3. A że było to możliwe, zaświadczać ją dwa ostatnio opublikowane opracowania dotyczące stosunków między Polską i Estonią: Piotr Łossowski: Stosunki polsko-estońskie 1918-1939, Gdańsk 1992; Raimo Pullat: Stosunki estońsko-polskie w okresie międzywojennym, Kraków 2004. Podobnie rzecz wygląda w odniesieniu do Łotwy: Piotr Łossowski: Łotwa nasz sąsiad, Warszawa 1990; Andrzej Skrzypek: Stosunki polsko-łotewskie 1918-

- 1939, Gdańsk 1997; Antoni Giza: Polsko-łotewskie współdziałanie zbrojne w latach 1919-1920 ze szczególnym uwzględnieniem Łatgalii. Przegląd Zachodniopomorski 1991, t. 3, s. 105-112.
4. Andrzej Albert [Wojciech Roszkowski]: Co się stało z narodami bałtyckimi? [w:] Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Wybór tekstów, Londyn 1989, s. 226-234.
 5. Op. cit., s. 234.
 6. Czesław Miłosz: Mowy miane w Sztokholmie. Był raz... Śmierć Józefa Szadzika. Osobny zeszyt (fragmenty), Lublin 1981, s. 6.
 7. Pieśń o niechybnym spotkaniu ze szczęściem. Wiersze czterech poetów estońskich. Tłum.: Arne Pur, Warszawa 1988.
 8. Milan Kundera: Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej. Tłum.: L.M. [M. Laurent]. Zeszyty Literackie nr 5.
 9. Szerzej dyskusję na ten temat prezentuje zbiór esejów: Zachód porwany. Eseje i polemiki, Wrocław 1984, zawierający szkice Milana Kundery, Janosa Kisa, Leszka Szarugi, XX oraz Adama Zagajewskiego.
 10. Józef Czapski: W Berlinie o zjednoczonej Europie. Kultura 1951 nr 9.
 11. Paweł Machcewicz: Emigracja w polityce międzynarodowej, Warszawa 1999, s. 245.
 12. Jerzy Giedroyc, Andrzej Bobkowski: Listy 1946-1961. Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Jan Zieliński, Warszawa 1997, s. 395.
 13. Zob.: E. Żagiell: Kronika litewska, Kultura 1975 nr 7-8.
 14. Zob.: E. Żagiell: Kronika litewska, Kultura 1980 nr 5.
 15. Zob. E. Żagiell: Kronika litewska, Kultura 1983 nr 7-8.
 16. Iwona Hofman: Szkice o paryskiej "Kulturze", Toruń 2004, s. 221-224.
 17. E. Żagiell: Stosunki polsko-litewskie w 1968 roku, Kultura 1970 nr 1-2.
 18. Józef Maria Bocheński, O.P.: Manifest demokratyczny [w:] Jerzy Giedroyc: Autobiografia, op. cit., s. 271.
 19. Jerzy Giedroyc, op. cit., s. 182-183.
 20. Gustaw Herling-Grudziński: Upiory rewolucji, Paryż 1969, s. 38.
 21. Juliusz Mieroszewski: Modele i praktyka, Paryż 1970, s. 194.
 22. Andrzej St. Kowalczyk: Od Bukaresztu do Laffitów. Jerzego Giedroycia rzeczpospolita epistolarna, Sejny 2006, s. 174-175.
 23. Iwona Hofman, op. cit., s. 192.
 24. Andrzej St. Kowalczyk, op. cit., s. 125-126.
 25. Jerzy Giedroyc — Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982. Wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Bogumiła Berdychowska. Listy autorów ukraińskich przełożyła Ola Hnatiuk, Warszawa 2004, s. 757.
 26. Alfonsas Nyka-Niliunas: Najnowsza poezja litewska. Kultura 1955 nr 10.
 27. Julijus Kadelis: Głosy z podziemia. Tłum. M.W. [Andrzej Kopacki]. Obóz 1987 nr 12.

Дарина МІРОШНИЧЕНКО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,

Андрій МІРОШНИЧЕНКО
Radboud University Nijmegen,
the Netherlands
E-MAIL: themiroshnychenko@gmail.com

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ДУХОВНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ КРИЗИ ЛЮДСТВА: ДОСВІД ДОНЕЛЛИ МЕДОУЗ

Сьогодні людство віч-на-віч стоїть перед глобальною потребою переосмислення дійсності й причин, що її зумовили. “Проблема не може бути вирішена на тому ж рівні мислення, який її створив”, — зауважував Айнштайн. Щоб вирішити проблему, потрібно піднятися на рівень вище.

Наша стаття — одна з таких спроб переосмислення. Спробуємо піднятися на рівень осмислення та описати кризу духовного та матеріального світу. Для ілюстрації ефективності основного інструмента, який є об’єктом нашого дослідження (медіа), звернемося до досвіду видатного мислителя, громадського діяча та публіциста Донелли Медоуз.

Саме медіа є тією рушійною і, врешті, вирішальною силою, що здатна спричинити справжні зміни у свідомості населення планети. Медіа підвищують критичність мислення, описуючи не події, а процеси. Вони зменшують піддатливість населення до маніпулювання. Планка якості медійної інформації підвищується, адже аудиторія з високим духовним розвитком потребує якісніших матеріалів. Журналісти змушені більше вчитися та більше працювати над власним саморозвитком та словесною майстерністю, щоб бути затребуваними фахівцями.

Творчий та науковий шлях Донелли Медоуз (друзі називали її Даною), американського біофізика, системного мислителя, однієї з розробників моделі World3, співавтора циклу книг “Межі зростання” (Limits to Growth), всесвітньо відомого публіциста, є наочною реалізацією використання такого потужного інструмента, як медіа. Її праця є прикладом втілення ідей сталого розвитку в життя. Будучи одним з розробників принципу сталого розвитку, Донелла вийшла далеко за межі наукової діяльності, все своє життя віддавши служінню меті — донести правдиву інформацію про події у світі якомога більшої кількості людей. Разом з групою однодумців та творцями нової дисципліни системної динаміки — Денісом Медоузом, Джеєм Форестером, Йоргеном Рандерсоном і Вільямом В. Бернсом III — на початку 70-х років Донелла працювала над створенням масштабної моделі, що зображала можливі варіанти розвитку нашої планети. Ця модель виявила, що відбудеться у світі, якщо збережуться чинні на той час тенденції розвитку населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, нераціонального використання невідновних природних ресурсів та забруднення довкілля. Висновки, яких дійшли науковці у 1971 році, були невтішними — людство наближається до катастрофи, оминати яку можливо, але за умови цілковитого переосмислення діяльності людини. Результати роботи з моделлю World3 були викладені в книзі “Межі зростання”, значну час-

тину якої написала Донелла Медоуз. Невдовзі цю працю переклали 35 мовами світу і розповсюдили майже чотиримільйонним накладом, що спричинило шквал емоцій та обговорень.

Ідеї, які Донелла розробляла в науковому інституті, знаходили свої відображення в публіцистичних текстах. Вона систематично дописувала до понад 50 видань (і це лише видання суспільно-політичні), вела власні колонки у 25 газетах, була редактором *Balaton Bulletin* — офіційного видання групи Балатон — Міжнародної мережі ресурсних інформаційних центрів (*International Network of Resource Information Centers — INRIC*), що об'єднувала вчених-мислителів з обох боків залізної стіни, брала участь у створенні численних фільмів та програм, виступала як промовець у десятках телевізійних програм, давала сотні інтерв'ю та щомісяця описувала своє життя, свої успіхи, свої радості і свої прикрощі в Листах Дани Медоуз до друзів, які надсилала трьом сотням колег з усього світу. У кожній промові, в кожному інтерв'ю, в кожній авторській колонці вона прагнула донести важливі послання — принципи та ідеї, синтез наукових та практичних знань, використовуючи які повсякденно, можна змінити якість життя — і на особистому, і на глобальному рівні.

Найважливіші з них розглянемо ґрунтовніше.

1. Нагальна потреба переосмислення людством загалом і кожною людиною зокрема, свого способу існування та своєї ролі в загальній світовій системі. Усвідомлення — відкриває двері майбутнього для людської спільноти.

2. Втілення в життя принципів системної динаміки.

У своїй статті “Системна динаміка зустрічається з пресою” Дана описує парадигму сьогоденної суспільної філософії. “Наша культура передбачає, що особистість є незалежним суспільним атомом з властивими їй внутрішніми якостями. Суспільство є колекцією таких індивідуумів — кожен в своєму власному світі. Суспільство як феномен, основою якого є вихідна індивідуальна активність окремих людських істот. Така позиція підтримує погляд Декарта, що став центральним поглядом сучасної науки. Згідно з цим картезіанським поглядом, частина має пріоритет над цілим. Картезіанство є не тільки інструментом чи методом дослідження — картезіанство диктує нам саму реальність, говорячи про те, як речі існують насправді” [25]. На думку Д. Медоуз, картезіанська, або ж позитивістська філософія, що панує у світі понад два століття, призвела до тотальної втрати зв'язків між людиною і процесами, що відбуваються у світі. “Нації є відірваними від інших націй; людина є відірваною від природи; економічний сектор максимально відірваний від інших секторів життя; вважається, що одна частина системи може процвітати, тоді як інша переживає глибоку кризу”. Системна динаміка, натомість, розглядає світ як єдину систему. Критикуючи картезіанський світогляд, Дана наводить найпоширеніші хибні переконання сьогодення:

- Одна причина породжує один результат. Має бути одна проста причина таких явищ, як кислотний дощ, рак чи парниковий ефект і ми маємо знайти її і прибрати, щоб знешкодити ці явища.

- Є “десь”, куди можна викидати сміття. Коли ти викидаєш сміття “десь”, воно зникає.
- Майбутнє чітко визначене — раз і назавжди. Майбутнє не є створеним чи обраним. Воно просто відбувається з нами, ми не можемо формувати його.
- Проблеми не існує, або вона є несерйозною, поки її не можна вирішити.
- Якщо щось приносить вигоду, то це не потребує подальших підтверджень: морально це чи ні, шкідливо для довкілля, чи безпечно, сприяє деградації людини чи руйнує мир і безпеку у світі.
- Ми можемо виміряти результати, збільшуючи наші витрати. Якщо ми використовуємо більше зброї, ми маємо більше безпеки, якщо ми будуємо більше шкіл, ми маємо більше дітей з хорошою освітою.
- Відповіддю на питання про вибір є “те або інше”, а не “це і ще одне”.
- Володіння речами є джерелом щастя.
- Один індивідуум не може нічого зробити.
- Люди є відначально поганими, жадібними, їм не можна довіряти. Хороші люди і хороші вчинки є рідкісними винятками.
- Раціональна сила людських істот має перевагу над силою інтуїції чи їхньої моральної сили.
- Ми знаємо, що ми робимо.

Світова духовна та економічна криза є наслідком таких хибних поглядів, що формувалися протягом кількох останніх століть. Важливим посланням Дани була інформація про те, якою є дійсність насправді. Для того, щоб виправити викривлену дійсність і збудувати нову, гармонійнішу, здорову та позитивну реальність, на думку Дани, потрібні нові принципи взаємодії людини зі світом. Перелічимо деякі з них:

- Сталість, ефективність, достатність, справедливість, краса та спільність — найвищі цінності суспільства.
- Економіка повинна бути засобом, а не метою діяльності. Вона повинна служити на благо людству суспільству та довкіллю, а не навпаки.
- Система повинна бути гнучкою, в ній повинно бути місце соціальним і технічним нововведенням і інтелектуальному вдосконаленню.
- В освіті кожної людини повинна велика увага приділятися розумінню поведінки системи, системному мисленню.
- Екосистеми в усьому їхньому розмаїтті потрібно захищати і людині варто жити в гармонії з ними; тоді розмаїтими будуть і природа, і культура, щоб людина могла насолодитися і одним, і іншим.
- Потрібно використовувати технічні рішення, які зменшують кількість викидів і відходів. В суспільстві має бути прийнята згода: не створювати викиди і відходи, з якими не можуть справитися технології і природа.
- Сільське господарство повинно засновуватися на самовідновленні.

- Політичні структури повинні приймати до уваги як короткотривалі, так і довготривалі цілі, враховуючи, що після нас будуть жити наші діти і внуки.
- Засоби масової інформації повинні відображати всю багатоманітність світу і водночас об'єднувати різні культури, надавати достовірну, неупереджену, своєчасну і змістовну інформацію, подаючи її в історичному контексті і з системної точки зору.

3. Усвідомлення, що на нашій планеті є межа, виходячи за яку, на зміну зростанню приходить деградація.

На планеті, що має цілковито визначені розміри та певний запас ресурсів, неможливе вічне зростання — у певний момент можливості системи виснажуються і деградують. Це твердження є надзвичайно важливим посланням, яке проходить рефреном крізь всі публіцистичні тексти Дани. Вона наводить приклади зі збільшенням ферм, використанням кредитних карток, перевидобутком нафти. Ці приклади ілюструють, як, підкорюючись “замкненому колу”, людина потрапляє у пастку обставин, які створила сама. Це також ілюстрація того, як екстенсивна поведінка, на глобальному рівні, призводить до нищення невідновних природних ресурсів, глибокої кризи економічної системи та загального духовного занепаду людства, синонімом щастя для якого є володіння якомога більшою кількістю речей [25].

4. Для того, щоб світ змінився, потрібно не так багато — навіть невеликі, цілеспрямовані дії переважної більшості громадян світу можуть спричинитися до значних позитивних зрушень глобального характеру.

Ця думка — ще одна важлива наскрізна тема публіцистичних текстів Дани. Поміркований спосіб життя, прагнення позитивних змін, віра в успіх та чіткі послідовні дії, з одного боку, системне мислення, розуміння поведінки систем, раціональний аналіз власних дій, з іншого, здатні до потужних трансформацій реальності. Багато позитивних прикладів, що ілюструють цю ідею, можна знайти в есеїстиці Дани, коли цілком звичайні люди, журналісти, вчителі, дизайнери дитячих іграшок, учні коледжів, лікарі, вчені, використовували в своїй роботі чи повсякденному житті принципи системного мислення та існування, створюючи умови для позитивних змін, кожен — в своєму середовищі. Дана розуміла, наскільки складно прориватися крізь стіну скептицизму оточуючих та орієнтованість на вигоду, захоплюючись кожною людиною, що мала сміливість взяти на себе відповідальність за своє життя і долю свого світу.

5. Наші ментальні надбудови (переконання, ідеї, уявлення, бажання) створюють нашу фізичну реальність.

6. Є п'ять інструментів зміни структури системи: вміння бачити, створення груп однодумців, правдивість, навчання та любов.

Ось що зазначає Дана про них: “Цей список виглядає наївно, особливо в порівнянні змін, які потрібно здійснити. Проте кожен з цих п'яти пунктів бере участь і цілій мережі з контурів позитивного зворотного зв'язку. Тому їх послідовне свідоме використання... врешті-решт

може призвести до глибоких змін, зокрема, і до глибинної зміни існуючої системи” [12; 292].

Шлях Донелли Медоуз як публіциста та громадського діяча був нелегким. Перша з книг трилогії “Межі зростання” зазнала остракізму та викликала надзвичайно емоційну, часто — негативну реакцію. Багато хто сприйняв працю як наукове передбачення майбутнього апокаліпсису. Для когось ця робота (як і персональні статті Дани) видавалась химерною науковою абстракцією. Більшість обурилась на заклик зменшити споживання та вести поміркованіший спосіб життя. Дехто фанатично наслідував ці ідеї, створюючи щось на зразок нового культу, як і в кожному культурі, забуваючи про потребу критичного переосмислення будь-якого досвіду. У деяких країнах, таких як СРСР та КНДР, її роботи були заборонені. З усім цим працювала Дана. Пробиваючись крізь стіну скептицизму і неприйняття, вона пояснювала свою позицію, наводила щоразу нові аргументи, закликала до розумності і звертала увагу на глибинні кризові процеси, що відбувалися у світі.

Незважаючи на невдачі й численні факти, що часто підтверджували зворотнє (наприклад, перехід за межу самопідтримання Землі, що було з’ясовано у процесі аналізу нових даних у комп’ютерній моделі World3 1992 року), Дана вірила в те, що вона робить. Її переконаність не була уявною, а мала під собою підґрунтя — приклади сотень людей на всіх континентах, окремих спільнот та її власний приклад.

Власний приклад Дани підтвердив: наукові розробки спільноти системних аналітиків та її особисті відкриття не є черговою утопією, ефемерною панацеєю чи втечею від реальності. Ідея сталого розвитку, самовідновного сільського господарства, можливості ефективного використання екологічних джерел енергії трансформувалася в цілком реальну ферму, на якій господарювала Дана¹. Ідею поміркованого способу життя Дана реалізовувала в своєму побуті: користувалася літаками лише за нагальної потреби, коли її присутність на тій чи іншій конференції або симпозіумі справді була потрібна, свідомо відмовлялася від зайвих речей та надмірного споживання, значну частину часу проводячи невідривно від природи.

Саморозвиток і самовдосконалення. Дана невпинно працювала над вдосконаленням своїх особистих внутрішніх якостей і вмій, постійно навчаючись разом зі студентами, яких вона навчала системній динаміці, екологічній журналістиці та журналістській етиці в Дортмундському коледжі, разом з п’ятьма десятками редакторів, які працювали у виданнях, де Дана публікувала свої матеріали, разом з однопумцями у процесі написання трьох книг циклу “Межі зростання”, сам на сам із собою під час написання “Громадян Землі”. Її робота як науковця, викладача, громадського діяча та публіциста є успішною реалізацією четвертого інструменту якісної зміни глобальної структури світу — медіа. Статті Донелли Медоуз, беззаперечно, відповідають всім канонам високої публіцистики. Основні принципи багаторічного прак-

¹ Там і донині живуть люди і діє Інститут сталого розвитку (Sustainable Institute), який вона заснувала в 1997 р. Адреса поселення: <http://www.cobhill.org>

тичного досвіду публіциста та колумніста Дана виклала в своїй статті “Системна динаміка зустрічається з пресою” [25]. Вважаючи цей досвід цінним надбанням скарбниці публіцистичної майстерності, вважаємо за потрібне ознайомити з ним українських фахівців. Наведемо основні принципи:

- Основне послання статті повинне бути викладено чітко, структуровано та зрозуміло. Не забувайте описувати всі важливі зв'язки в системі, про яку ви говорите.
- Використовуйте повсякденну мову. Незалежно від рівня складності основні концепції, які ви подаєте в статті, повинні бути зрозумілими дванадцятирічному.
- Будьте впевнені в тому, що ваші слова викликають яскраві образи в голові людини.
- Використовуйте дві третини вашого тексту для аргументації. Розповідайте історії, давайте статистику, покажіть взаємовпливи та приклади вирішення з реального світу.
- Використовуйте новини, як боксер використовує хук. Якщо ви пишете про озонові діри, обов'язково зверніть увагу на те, що Сенат США щойно ратифікував міжнародну угоду про боротьбу з озоновими дірами. Люди повинні знати, чому те, що вони читають, важливо. Вони думають що щоденні новини є важливими, тому використовуйте “інформаційний хук”, навіть якщо ви не збираєтесь говорити про щоденні новини.
- Лід повинен бути цікавим. У жодному разі — не нудним.
- Ніколи не пишть в апологетичному чи захисному тоні. Ніколи, запам'ятайте, ніколи, не ставте себе вище за вашого читача.
- Ніколи не залишайте людину у відчаї від прочитаного. Ніколи не залишайте людину сам-на-сам з проблемою: завжди давайте підказку, які є варіанти, щоб вирішити її.
- Яким би не був суб'єкт вашого тексту, завжди розповідайте про подію, явище, ситуацію чи проблему через людину. Людським істотам значно цікавішими є інші людські істоти, аніж абстрактні концепції.
- Ніколи не ховайте свою власну особистість в тексті, якщо тільки ви не пишете для наукового видання.
- Зображайте героїв своїх текстів настільки справжніми і цілісними, наскільки це можливо на папері.
- Будьте скромними. Ви не можете знати всього. Жодна людина не може знати всього. Насправді, жодна людська істота не знає нічого, в порівнянні з безмежністю чудес і неозначенністю Всесвіту, тож притримуйтеся відчуття перспективи.
- Прислухайтесь до ваших читачів. Вчіться у них. Вони є вашими вчителями.
- Співпрацюйте з вашими редакторами. Вони є вашими спілльниками в побудові ліпшого світу (Meadows D.H., 1989).

“Глобальний громадянин” — так називалася книга-збірка статей з однойменної колонки Донелли Медоуз, яка тематично об'єднала найрізноманітніші теми: вражаюча статистика, населення і аборти,

бідність і розвиток, екологічні ферми, їжа і земля, енергетика, землекористання і міські проблеми, відходи, дестабілізуюче планування, безцільна економіка, втрата лідерства, роль особистості у розвитку світу, політичні події і манія телевізії та ін. (див.: Meadows D.H., 1991). Надзвичайно метафорична мова сповнена як точних фактів і статистики, так і особистісного, живого, людяного бачення описаної дійсності. Основна мета — включення американського населення в глобальну дійсність, пояснення висновків найскладніших моделей в статтях не більш як за 800 символів. І це оцінили видавці (25 видань США друкували її колонку щотижня), читачі і спільнота критиків — її номінували на Пулітцерівську премію. Дана до останнього вела цю колонку (див. російський переклад її останньої статті — Медоуз Д.Х., 2001).

Для українського читача ця книга (як і інші тексти автора), досі є невідомою або ж малодоступною, бо перекладу ані українською, ані російською мовою немає. Десять років минуло відтоді, як вона пішла від нас, та її ідеї і бачення досконалішого і гармонійнішого, а головне — не втраченого світу не поділяють в Україні.

Висновки

XX сторіччя стало часом глибокої системної кризи матеріальної і духовної площини людства. Структура світу, створеного людьми, вступила в конфлікт із законами Всесвіту. І причини цього — винятково внутрішні. “Бездуховні” і “аморальні” парадигми мислення призводять до таких явищ, як фрагментованість освіти, комерціалізованість і безвідповідальність медіа, короткозорість управління на всіх рівнях. Однак наука, освіта, медіа і управління одночасно є також інструментами вирішення проблем, а точніше — трансформування світу, відновлення в ньому гармонійного балансу духовного та матеріального. Це стає можливим за допомогою “системного танцю”, науку і практику якого висвітлювала в своїх працях мислитель, публіцист, фермер і людина світу — Донелла Медоуз.

Звичка до усвідомлення і системного мислення — основа світоглядної публіцистики, коли увесь світ можна порівняти із селом з тисячним населенням і за допомогою цієї метафори показати все різноманіття світу, в якому ми живемо (авторство цієї метафори належить Донеллі Медоуз. Вона пішла в суспільство після використання її як основи для матеріалів на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 року).

Ця звичка надзвичайно важлива для української нації сьогодні: вчителів, науковців, журналістів та керманців держави. Майбутнє нашого світу значною мірою залежатиме від опанування цієї звички і того, чи вдасться застосувати її на практиці. Україна не вилучена зі світового простору, всесвітня криза охоплює і її. Головне завдання майстрів слова сьогодні — не борсатися у безкінечних пошуках винних і ствердженні нашої безпорадності, а допомогти суспільству усвідомити глобальність своїх завдань, наслідки своїх вчинків і не здаватися завчасу, пам’ятаючи, що ми все ще маємо час.

1. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е издание. М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983.
2. Кавтарадзе Д.Н. Управляемо устойчивое развитие? // Вестник Московского университета. Серия 21. Управление (государство и общество), №3 — 2004 г.
3. Кавтарадзе Д.Н. Обучение и игра: введение в активные методы обучения М.: Просвещение, 2009.
4. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття. К.: “КМ АКАДЕМІЯ”, 2003.
5. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації: У 2 ч. Ч. 1. Львів: ПАІС, 2008.
6. Потятиник Б.В. Медіа: ключі до порозуміння. Серія: Медіакритика. Львів: ПАІС, 2004.
7. Медоуз Д.Х. Азбука системного мышления. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010.
8. Медоуз Д.Х. Белье медведи и трехлетние дети на тонком льду // Самарская Лука. 2007. — Т. 16, № 3(21) // http://ns.ssc.smr.ru/media/journals/samluka/2007/16_3_20.pdf (23.02.2011).
10. Медоуз Д. Л. Лекция “Системное поведение, “мания”-структуры и загрязнение окружающей среды”, Свердловск, 1990.
11. Медоуз Д.Х., Медоуз Д. Л., Рандерс Й. За пределами роста. М.: Прогресс. 1994.
12. Медоуз Д.Х., Рандерс Й., Медоуз Д.Л. Пределы роста. 30 лет спустя, М.: ИКЦ “АКАДЕМКНИГА”, 2007.
13. Моисеев Н.Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы: эколого-политологический анализ) // Вопросы философии. 1995. № 1.
14. Моисеев Н.Н. Коэволюция природы и общества. Пути ноосферогенеза // Экология и жизнь. 1997. № 2-3.
15. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ./ Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. — М.: Прогресс, 1986.
16. Сенге П. Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации М.: Олимп бизнес, 2009.
17. Форрестер Д. Основы кибернетики предприятия. М.: “Прогресс”, 1971.
18. Форрестер Д. Мировая Динамика. М., СПб.: Terra Fantastica, 2003.
19. Forrester J. W. Urban dynamics. Pegasus communication inc. Waltham, 1969.
20. Forrester J. W. “The beginning of System Dynamics”, Banquet talk at the international meeting of System Dynamics Society Stuttgart, Germany, July 13, 1989, <http://sysdyn.clexchange.org/sdep/papers/D-4165-1.pdf>
21. Meadows, D. H. and D. L., Randers J., William W. Behrens III. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind, Universe Books, 1972.

22. Meadows D.H. Global citizen Island Press, 1991.
23. Meadows D.H. It's Not About Sex, It's About Civil Rights // http://www.sustainabilityinstitute.org/dhm_archive/search.php?display_article=vn767grand_juryed
24. Meadows D.H. State of the village report // Global citizen May 31 1990 http://www.redrat.net/thoughts/global_village.htm (23.02.2011).
25. Meadows D.H. System Dynamics Meets The Press // <http://www.exponentialimprovement.com/cms/uploads/SDMeetsThePress.pdf>
26. Meadows D.H. Two stories and a Whole Bunch of Morals // http://www.sustainer.org/dhm_archive/index.php?display_article=vn154citizensed
27. Meadows D.H. What I Can Be, if I Don't watch TV tv // http://www.sustainer.org/dhm_archive/index.php?display_article=vn639tvfreed
28. Richardson G.P. Reflections on the Foundations of System Dynamics and Systems Thinking Proceedings of the 28th International Conference of the System Dynamics Society. July 25–29, 2010 Seoul, Korea, <http://www.systemdynamics.org/conferences/2010/proceed/papers/P1153.pdf>
29. Smith A. Wealth of Nations Cosimo, Inc., 2007
30. Sterman J.D. Business Dynamics: Systems thinking and modeling for a complex world. McGraw Hill, 2000.
32. WCED UN Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987 <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>
33. Wheat I.D. Empowering students to compare ways economists think: the case of the housing bubble // International Journal of Pluralism and Economics Education Volume 1, Number 1-2 / 2009, pp. 65-86.

Anna DUDZIŃSKA
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: adudzinska@wsiz.rzeszow.pl

ODZIAŁYWANIE MASS MEDIÓW – WTÓRNA WIKTYMIZACJA W ŚRODKACH MASOWEGO KOMUNIKOWANIA

W historii człowieka źródłem więzi etycznych, tworzących komunikacyjny grunt, były: pokrewieństwo, wojna, prawo, wiara i nauka. Dziś są nimi media, które zepchnęły (lub spychają) na plan dalszy władzę nauki, a nawet władzę religijną. Media u progu XXI wieku stały się instytucją władzy sądenia, wyrokowania i rytualizowania nadawanych przez siebie sensów poznawczych (etycznych i psychologicznych)¹.

“Oddziaływanie” oznacza wpływ wywierany przez kogoś lub coś. Tomasz Goban-Klas, polski medioznawca, określa wpływ środków komunikowania jako “wszelkie konsekwencje działania mediów, niezależnie od tego czy były zamierzone czy nie”². Prasa, radio, telewizja czy Internet wpływają na sposób zachowania czy myślenia odbiorców, zarówno w kwestiach istotnych (np. decyzje wyborcze, decyzje inwestycyjne), jak również tych mniej znaczących (np. jaki film warto zobaczyć w kinie, jaki sprzęt warto kupić, jakie trendy będą dominujące w danym sezonie). Według Dennisa McQuaila trudno jednoznacznie wyjaśnić psychologiczne, społeczne czy kulturowe przejawy oddziaływania środków masowej komunikacji. Skala i skutki ich wpływu diametralnie się różnią. Kierunek oddziaływania danego medium, a także jego rola są trudne do przewidzenia. “Jest wiele oddziaływań, które nie układają się w żaden ogólny wzór ani nie idą w określonym kierunku. Rzadko kiedy media są jedynym koniecznym czy wystarczającym warunkiem zaistnienia jakiegoś skutku, a ich względny udział bardzo trudno oszacować”³. Wynika to z założeń teoretycznych, praktyki, a także ze zdroworozsądkowego podejścia do tematu. Różnice zdań, jak zauważa T. Goban-Klas, są widoczne nawet wśród badaczy o tym samym teoretycznym i metodologicznym podejściu. Tę sprzeczność T. Goban-Klas wyjaśnia wskazując dwa sposoby postrzegania oddziaływania mediów:

- ogólny wpływ mediów
- szczególnie przypadek wpływu mediów, gdzie można wskazać konkretny przekaz, który wywołał daną reakcję społeczną. Z tym mieliśmy już do czynienia w 1938 roku, kiedy audycja radiowa Orsona Wellesa o inwazji Marsjan na Ziemię, oparta na powieści fantastycznonaukowej Huberta George’a Wellsa wywołała wielką panikę w Nowym Jorku. “Możemy być

¹ T. Kobierczyk, *Psychologia etosu mediów*, [w:] Studia medioznawcze nr 2(21) 2005, Wydawnictwo Instytutu Dziennikarstwa UW, Warszawa 2005, s.16.

² T. Goban-Klas *Media i komunikowanie masowe*, PWN, Warszawa 2006, s.241.

³ Tamże, s.448.

pewni, że szczególnie, konkretne efekty działania mediów zdarzają się nieustannie, a mimo to nie będziemy w stanie przewidzieć wyniku profesjonalnie przygotowanej kampanii promocyjnej czy propagandowej lub ustalić na ile pewne zdarzenia społeczne można przypisać mediom. Dlatego określenie skuteczności oddziaływania oraz ustalenia skutków działania środków masowych stanowi nadal poważny teoretyczny i praktyczny problem dla różnych nurtów współczesnej nauki o komunikowaniu masowym⁴.

Istnieje pogląd, że oddziaływanie mass mediów można postrzegać na poziomie indywidualnym, bowiem treści przekazywane przez media są kierowane do rozproszonej publiczności. Natomiast badania odbiorców mediów prowadzone na próbach, liczących kilka tysięcy badanych są "zbiorną psychologią", jak określa je T. S. Coleman. Oznacza to, że badania tego typu przedstawiają tylko sumę jednostkowych opinii, nie biorą zaś pod uwagę relacji i stosunków, panujących między poszczególnymi użytkownikami mediów. Jednak T. Goban-Klas wyraża zastrzeżenie do takiego podejścia, które może doprowadzić do zbagatelizowania istotnych przejawów oddziaływania mediów⁵. Z tego też względu wpływ mass mediów w badaniach empirycznych postrzega się najczęściej jako oddziaływanie masowe, które powoduje zbiorowe reakcje. Tu idealnym przykładem może być panika. Niepokój czy strach nie zawsze jednak przyczyniają się do zachowań zbiorowych, ale mogą powodować jednostkową reakcję na bodziec, mającą poważne skutki społeczne. Przykładem takiego ujęcia jest dorastający widz, mordujący swojego kolegę według schematu pokazanego w filmie. Czasem nawet pojedyncze zachowanie może być poważnym zagrożeniem dla porządku publicznego, dlatego każdy bodziec, który je pobudza wart jest dezaprobaty. Chodzi głównie o to, aby zmniejszać negatywne skutki mediów, a wzmocnić te pozytywne i oczekiwane⁶. A czym są skutki oddziaływania środków masowej komunikacji? To "wszystkie zamierzone i niezamierzone, pożądane i niepożądane następstwa komunikacji medialnej. Ich opis bywa ujmowany w kategoriach bądź funkcji mediów i dysfunkcji społecznych, bądź skuteczności mediów w wypełnianiu zadań społecznych"⁷.

Mówiąc o oddziaływaniu mediów warto wspomnieć także o skuteczności środków komunikowania. "Skuteczność (siła) mediów odnosi się do potencjalnej mocy mediów wywierania sterowanej siły lub kontrolowanego wpływu, a szczególnie wywoływania planowanego skutku społecznego. Skuteczność polega zatem na osiągnięciu założonego celu i zawsze zakłada intencję lub cel komunikacyjny"⁸. Skuteczność oddziaływania mas mediów jest zjawiskiem złożonym, bowiem można tu rozróżnić skutki poznawcze, czyli takie które dotyczą zmiany poglądów lub stanu wiedzy i skutki afektywne, odnoszące się do odczuć i postaw. Początkowo stwierdzono, że najpierw dochodzi do zmiany wiedzy, potem emocji, a na końcu do zmiany postaw. Jednak

⁴ Tamże, s.236 — 237.

⁵ Tamże, s. 237

⁶ Tamże, s.238.

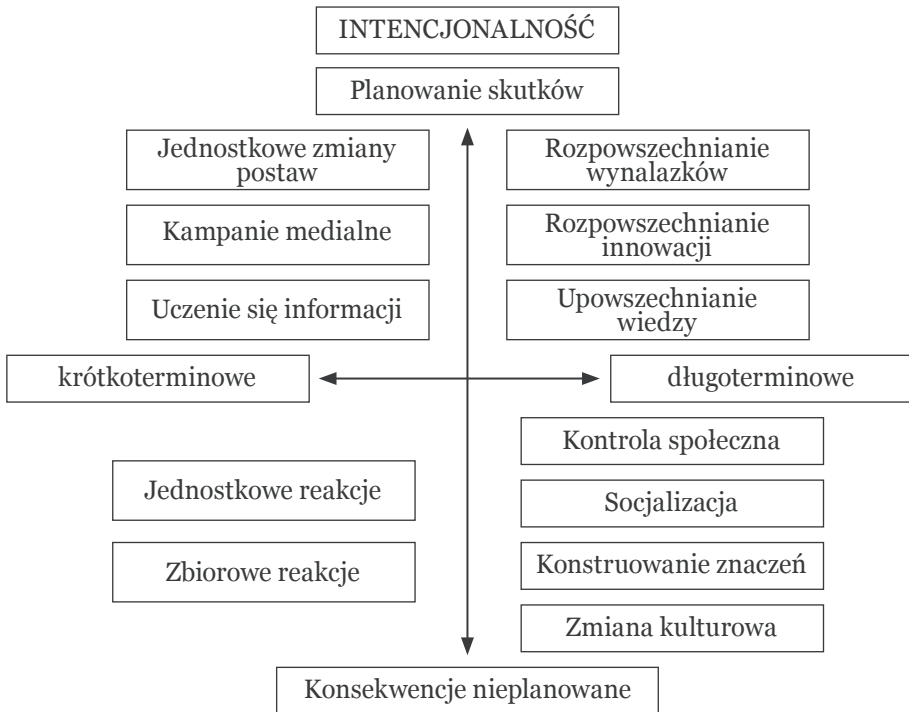
⁷ *Słownik terminologii medialnej*, W. Pisarka (red.), UNIVERSITAS, Kraków 2006, s.196.

⁸ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie...*, dz. cyt., s.241.

możliwa jest inna kolejność wpływu — do zmiany zachowania może dojść bez zmiany emocji czy stanu wiedzy. Joseph T. Klapper wyróżnił ogólne skutki oddziaływania mediów, takie jak:

- konwersja
- zmiana drobna
- wzmocnienie postawy⁹.
Dennisa McQuail natomiast twierdzi, że media powodują:
 - zmianę zamierzoną (konwersję)
 - zmianę niezamierzoną
 - zmianę drobną (jeśli chodzi o formę i intensywność postawy)
 - ułatwienie zmiany (zmierzonej lub niezamierzonej)
 - wzmocnianie czegoś co istnieje (czyli bak zmiany)
 - zapobieganie zmianie¹⁰.

Każda z tych zmian może być widoczna w zachowaniu jednostkowym, grupowym, instytucjonalnym. Biorąc pod uwagę intencjonalność i czas D. McQuail stworzył typologię skutków mediów.

Rys. 1. Typologia skutków mediów według D. McQuail'a¹¹

⁹ Tamże, s.241.

¹⁰ D. McQuail *Teoria komunikowania masowego*, wyd. PWN, Warszawa 2008, s.456.

¹¹ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie...*, dz. cyt., s.242.

W nawiązaniu do tematyki wpływu mediów, powołałam się na Tadeusza Kobierczyka, który twierdzi, że istnieje “religia mediów”; one decydują o tym, co jest istotne, warte uwagi. Środki masowego komunikowania ustalają normy, propagują określone wartości, są wyrocznią w wielu sprawach społecznych¹². Nie bez przyczyny określa się je mianem czwartej władzy.

Mass media dostarczają głównie emocji skrajnych. A ich celem jest stworzenie i narzucenie odbiorcom więzi, bliskości wydarzeń, tworzenie przeżyć, poczucie uczestnictwa w “boskich sferach bytu”, jak określa je T. Kobierczyk. Duński filozof Soren Kierkegaard bardzo negatywnie odnosi się do mediów, mówiąc: “Największe odstępstwo ludzkości od Boga zwie się dziennikarstwo. Jest ono bezbożną próbą nadawania abstraktom mocy absolutnej, anonimowość jest zaś doskonałością tryumfu kłamstwa”¹³. S. Kierkegaard bał się panowania mass mediów nad sumieniami ludzkimi. Jednak środki komunikacji nie panują tylko nad sumieniami, ale również nad wyobraźnią¹⁴. Kierują nią i sprawują nad nią kontrolę.

Media przekształcają swoją funkcję informacyjną w funkcje polityczne, pedagogiczne, terapeutyczne, aby oddziaływać na odbiorców. Wpływają również na sposób interpretowania faktów, na sam odbiór przekazywanych treści. Robiąc takie założenie, należy przyjąć tezę, że “wiadomości przekazywane w mass mediach nie tylko odtwarzają fragmenty świata, co raczej je “wytwarzają”, odbiorcy zaś muszą jedynie uchwycić owe stworzone elementy, uświadomić sobie kontekst, w którym powstały i zrozumieć je”¹⁵.

Anna Kozłowska, opierając się na założeniach Macieja Mrozowskiego, opisuje w jaki sposób środki masowego komunikowania wpływają na postrzeganie rzeczywistości, odwołując się przy tym do kilku metafor. Po pierwsze media masowe są “oknem na świat”, co znaczy, że nie wychodząc z domu, wiemy co wydarzyło się na świecie. Jednak to jest tylko odbicie rzeczywistości. Druga metafora mówi o tym, że mass media są traktowane jak “zwierciadło rzeczywistości”. Odbiorcy wierzą, że informacje prezentowane w radiu, telewizji czy prasie są realne, a przedstawiana w nich rzeczywistość właśnie taka jest. Jednak nawet pobieżna analiza mediów udowadnia, że informacje prezentowane w mass mediach są zniekształcone¹⁶. Tradycyjne środki masowej komunikacji wpłynęły na zmianę relacji rzeczywisty świat — odbiorca, natomiast Internet wpłynął na zmianę owej rzeczywistości. Dzięki niemu tworzy się “niereczywista i pozbawiona oparcia w rzeczywistości — hiperrzeczywistość (hiperrealność)”¹⁷.

Wtórna wiktymizacja w mediach

Zjawisko wtórnej wiktymizacji w mediach leży w obrębie tematyki oddziaływania środków masowego komunikowania; związane jest również z

¹² Tamże, s.16.

¹³ Tamże, s.17.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ A. Kozłowska, *Oddziaływanie mass... Oddziaływanie mass mediów*, SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA. OFICyna WYDAWNICZA, Warszawa 2005, s.79-80.

¹⁶ Tamże, s.122.

¹⁷ Tamże.

manipulacją w mass mediach. Zagadnienia dotyczące tego tematu oscylują wokół psychologii jednostki, psychologii społecznej, psychologii mediów, socjologii, etyki. Omawiając ten temat można zarysować kilka problemów badawczych:

- w jaki sposób materiały dziennikarskie oddziałują na odbiorców
- w jaki sposób publikacje oddziałują na bohaterów materiałów medialnych
- jaki jest zakres tego oddziaływania
- czym jest zjawisko wtórnej wiktylizacji
- jak dochodzi do zjawiska rewiktylizacji
- jak można określić skutki samej publikacji oraz skutki omawianego zjawiska
- w jaki sposób można zapobiegać wtórnej wiktylizacji w mediach.

Niniejsza praca jest zatem próbą przeanalizowania mechanizmów rewiktylizacji, określenie jej przyczyn i skutków

Zanim jednak przejdę do omawiania głównego tematu, kilka słów o naznaczeniu społecznym. Otóż naznaczenie społeczne czy też stygmatyzacja bądź etykietowanie poprzedza wtórną wiktylizację. Zjawisko to polega na „publicznym potępieniu jakiejś osoby lub grupy osób i odrzucanie ich w kontaktach społecznych”¹⁸. Koncepcja powstała i rozwinęła się w Stanach Zjednoczonych. W Europie pojawiła się już jako gotowa teoria, uwzględniająca dziedziny z zakresu zachowań dewiacyjnych. Początki tej koncepcji można znaleźć w artykule George’a H. Meada na temat psychologii kary. Według niego system karny wzbudza w ludziach niechęć i wpływa negatywnie na kontakty międzyludzkie, skupia bowiem na przestępcy agresję i nie pozwala uwolnić innego typu zachowań¹⁹.

Frank Tannenbaum mówił o etykietowaniu, będącym główną przyczyną wzmocnienia wzorów dewiacyjnych. „Narzucenie jednostce etykiety np. przestępcy, rozpoczyna proces oddziaływań i przemian, w wyniku których może się ona zidentyfikować z rolą i związać z grupą przestępczą”. Według F. Tannenbauma naznaczenie społeczne wpływa na zachowanie jednostki i postrzeganie siebie. Według niego określone zachowania, które dana osoba uznaje za niewinne, dla opinii społecznej mogą być oburzające lub przerażające, w wyniku czego otoczenie może domagać się ukarania potępianej jednostki lub dopuścić się samosądu. „W miarę rozwoju problemu następuje stopniowa redefinicja sytuacji: główny nacisk zaczyna się kłaść nie na czyn, lecz na jednostkę. Następuje ‘dramatyzacja zła’ — już nie tylko czyn jest zły, ale zła jest cała jednostka, dlatego wszystkie jej zachowania stają się podejrzane”. W wyniku tego tworzy się negatywny obraz własny, co z kolei wpływa na tożsamość osoby naznaczonej — zdaje sobie ona sprawę ze swojej odmienności. W tym momencie osoba naznaczona zwraca się ku podobnym sobie, bo z nimi się utożsamia, dzięki czemu czuje się bezpieczna i akceptowana²⁰.

¹⁸ <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2576400>, z dnia 17.01.2012.

¹⁹ Z. Welcz, rozprawa doktorska *Teoria naznaczenia społecznego. Studium interakcyjno-stylistycznej teorii dewiacji*, przygotowana pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Turowskiego, Lublin 1985, s. 3 i 14.

²⁰ Tamże, s. 15.

Proces naznaczenia społecznego często przybiera formę “ceremonii degradacji statusu”, gdzie samoocena jednostki ulega obniżeniu, a tożsamość redefinicji. Twórca tej koncepcji — Harold Garfinkel, analizował to zjawisko w kontekście “moralnego oburzenia”, wywołanego postępowaniem jednostki. “Moralne oburzenie znajduje swój wyraz w tak zwanym publicznym oskarżeniu, w trakcie, którego oskarżyciel stara się dowieść, że sprawca jest przedstawicielem innego i gorszego typu ludzi”²¹. W wyniku tego procesu tożsamość jednostki ulega zmianie, a raczej powstaje od nowa. Poprzednia tożsamość osoby jest traktowana jako przypadkowa, a nowa jako ta właściwa. “Zmieniony zostaje używany dotychczas i społecznie ceniony schemat motywacyjny do nazywania i podporządkowania jej działań”²². Powołując się na Andrzeja Siemaszko można powiedzieć, że proces degradacji statusu polega na:

- odebraniu jednostce jej tożsamości i przyznaniu jej gorszej
- skojarzeniu negatywnych zachowań, postaw z rozleglejszym podłożem motywacyjnym postępowania jednostki oraz jej cechami charakteru
- udowodnieniu, że jednostka jest osobą zdolną do popełnienia czynu, o który jest oskarżana²³.

Naznaczenie społeczne oraz ceremonia degradacji statusu mają ogromny wpływ na tożsamość osobę i postrzeganie samego siebie, bowiem w wyniku stygmatyzacji może “nastąpić zmiana (“zniszczenie”) tożsamości jednostki i przypisanie jej piętna”²⁴. Według teorii Charles Cooley’a jednostka tworzy swój obraz, opierając się na swoich wyobrażeniach tego, jak jest postrzegana przez otoczenie — w momencie kiedy otoczenie ma negatywny stosunek do jednostki i piętnuje ją, ma to ogromny wpływ na jej samoocenę, która może ulec degradacji. Pomimo że ocena społeczeństwa może być błędna, a naznaczona osoba nie zgadzała się z oceną, w konsekwencji przyjmie ona pogląd otoczenia, uznając go za właściwy. Popatrzy na siebie oczami grupy. Taka sytuacja ma często miejsce wśród nastolatków, gdzie młody człowiek jest ośmieszany przez resztę rówieśników, nękanym psychicznie lub fizycznie, odtrącanym się w kontaktach towarzyskich. Brak akceptacji i oznak afiliacji, może skutkować apatią, depresją, a nawet próbą samobójczą.

Relacje pomiędzy zachowaniem jednostki i postrzeganiem siebie, a reakcjami społecznymi zostały określone przez Leslie’go Wilkins’a w “modelu wzmocnieniowym”. “Reakcja społeczeństwa i obraz siebie jednostki są przyczynami izolacji i alienacji”²⁵. To z kolei ma wpływ na “wzrost dystansu społecznego”, określanego za pomocą poziomu bliskości między otoczeniem, a jednostką w formalnych bądź nieformalnych okolicznościach²⁶.

Naznaczenie społeczne prowadzi do wiktymizacji, czyli procesu stawiania się ofiarą (jego mechanizmów i skutków). Powtórne stawianie się ofiarą to już wtórna wiktymizacja czy też rewiktymizacja. W odniesieniu do mass mediów oznacza ona “sytuację, gdy na skutek przekazu medialnego, osoba

²¹ A. Siemaszko, *Granice tolerancji*, wyd. PWN, Warszawa 1993, dz. cyt., s. 253.

²² Z. Welcz, rozprawa doktorska *Teoria naznaczenia...*, dz. cyt., s. 118.

²³ A. Siemaszko, *Granice...*, dz. cyt., s. 354.

²⁴ Z. Welcz, rozprawa doktorska *Teoria naznaczenia...*, dz. cyt., s. 124.

²⁵ Tamże, s. 127.

²⁶ Tamże, s. 133.

pokrzywdzona po raz kolejny staje się ofiarą w wyniku reakcji jej otoczenia²⁷. Jednocześnie trzeba jednak zauważyć, że nagłośnienie danego problemu w środkach masowego komunikowania może mieć też pozytywne aspekty dla osoby pokrzywdzonej, mianowicie pozwoli jej uporać się ze swoją traumą czy też przybliży odbiorcom sytuację i wyjaśni ją.

Osoba, która publicznie przyznała się do bycia ofiarą przemocy fizycznej lub psychicznej, postrzegana jest przez innych jako ta, która szuka pomocy i współczucia. W tym momencie pojawia się pytanie jak zachowa się otoczenia — czy będzie wsparciem czy może potępi pokrzywdzoną osobę? Według Henryka Piętrzaka, psychologa, zajmującego się psychologią kliniczną, społeczną i pracy, często zdarza się, że otoczenie nadaje ofierze etykietę winnego, twierdząc, że to poszkodowana osoba sprowokowała sprawcę. Przykładem jest kobieta, będąca ofiarą przestępstwa seksualnego — wykorzystywania czy gwałtu. Według tej teorii będzie ona oskarżona o prowokacyjne zachowania, które doprowadziły do przestępstwa seksualnego, np. zbyt wyzywający strój czy zachowanie. Wówczas otoczenie zaczynie usprawiedliwiać agresora, stając w opozycji do skrzywdzonej osoby. W przypadku, kiedy przestępca jest zżyty ze swoim środowiskiem, jego bliscy i znajomi — nawet nieświadomie — będą stosować zabieg psychologiczny, nazywany redukcją dysonansu poznawczego. Otoczenie przestępcy, nie wierząc w jego winę, będzie go usprawiedliwiać, osoby bliskie agresorowi zaczną doszukiwać się w ofierze negatywnych cech, co pozwoli im zrozumieć sytuację. Natomiast rodzina i bliscy ofiary nie mogą zredukować dyskomfortu, nie mając poczucie sprawiedliwości i nie mogą pogodzić się z wyrządzoną krzywdą, zaczną obwiniać osobę pokrzywdzoną, a nie przestępcę. Ujawnienie zdarzenia, a więc przyznanie się do faktu bycia ofiarą w prasie, radiu czy telewizji koncentruje uwagę publiczną na ofierze i jej otoczeniu. Trzeba sobie zdawać sprawę, że wśród tej publiczności są osoby rozumiejące ofiarę i współczujące jej, ale są i nieprzychylnie. Upublicznienie zdarzenia pociąga za sobą dyskusję na ten temat. Otoczenie zaczyna tłumaczyć sobie zaistniałą sytuację, a przytaczane argumenty i wyciągane wnioski nie zawsze są oparte na rzeczywistych faktach, ale na domysłach, przypuszczeniach, plotkach, analogiach. Mamy tu do czynienia z kolejnym procesem psychologicznym, nazywanym ekspozycją społeczną (ujawnieniem). Nieraz ofiary nie radzą sobie z zarzutami i oskarżeniami kierowanymi w stosunku do nich. Publicznie wygłaszane negatywne opinie o ofierze mogą sprawić, że zacznie ona obwiniać siebie, a nie sprawcę. W tym momencie następuje tzw. odwrócenie ról, kiedy ofiara nie poszukuje przyczyn zdarzenia w obiektywnych realiach, ale w swoich predyspozycjach. W psychologii proces ten nazywa się wnioskowaniem atrybucyjnym — ludzie mają tendencję do szukania przyczyn swoich niepowodzeń w sytuacjach zewnętrznych, w innych ludziach, a sukcesów w swoich własnych dyspozycjach. Zaś innych oceniamy przez pryzmat ich potencjału. U ofiar poczucie winy pływa na samoocenę. Jest to jedna z cech victim. W psychologii społecznej wszystkie procesy psychologiczne, zachodzące we wnętrzu człowieka określane są głównie przez zewnętrzne okoliczności, to, co dzieje się poza nim. Ofiara dodatkowo jest

²⁷ M. Kunczik, A. Zipfel, *Wprowadzenie do nauki o komunikowaniu*, SCHOLAR, Warszawa 2000, s. 224.

etykietowana, bowiem otoczenie uważa, że jeśli została skrzywdzona jeden raz, to zdarzy się to po raz kolejny. W poczuciu głębokiej winy, dyskomfortu i lęku, ofiara poszukuje współczucia. Kiedy zaś jest odrzucana i obwiniana, zaczyna ona domagać się pomocy, korzysta z możliwości wsparcia społecznego, w postaci zrzeszonych wspólnot, stowarzyszeń, klubów, zgłasza się do prasy, radia, telewizji. Według H. Pietrzaka właśnie ta niezaspokojona potrzeba wsparcia jest jedną z przyczyn upublicznienia traumy. Druga przyczyna wiąże się na z chęcią skompensowania sobie krzywd — ofiara uważa, iż ma prawo do zadośćuczynienia. A upowszechnienie tragedii będzie swego rodzaju legitymizacją prawa do jakiegokolwiek formy rekompensaty lub odszkodowania. Ponadto przyczyn takiej decyzji można upatrywać w chęci ostrzeżenia innych. Cel społeczny jest tu priorytetem. Publiczna ekspozycja swoich przeżyć może przyczynić się do tego, że ofiara wybaczy sprawcy i upora się z lękiem, strachem, poczuciem winy. Umasowienie traumy może sprawić, że uzyska ona pozytywny feedback od społeczeństwa, znajdą się osoby akceptujące ofiarę, tym samym znika poczucie winy²⁸.

Udział społeczeństwa w procesie wtórnej wiktymizacji łączy się ze zjawiskiem wpływu społecznego, który “wywiera skutek w postaci zmiany zachowania, uczuć czy myśli innej osoby na temat bodźca”²⁹. Otoczenie oceniając ofiarę pozytywnie lub negatywnie, wpływa na opinię innych — tym samym ofiara jest deprecjonowana lub wspierana. Biorąc pod uwagę, że społeczeństwo niechętnie reaguje na postawy roszczeniowe, osoba, która domaga się współczucia i pomocy, będzie się częściej spotykać z potępieniem i ponownym skrzywdzeniem. Według R. Zimbardo i M. R. Leippe “bodźcem możemy być my sami, kiedy wpływamy na innych wyłącznie przez to, kim jesteśmy”³⁰. W procesie rewiktymizacji, ofiara oddziałuje na otoczenie, wywołując w nim współczucie lub dezaprobatę, w zależności od tego jak sklasyfikowane zostanie zachowanie poszkodowanej osoby. Wpływ społeczny obecny jest również w mass mediach. Przesyłane komunikaty, docierają do wielu milionów osób, są uniwersalne i mają bezosobowy charakter.

Literatura przedmiotu podaje przykłady wtórnej wiktymizacji. M. Kunczik i A. Zippfel przywołują ten o gwałcie dokonany na 34-letniej kobiecie. Gazeta, opisująca sprawę napisała: “Gastronomiczno-konwersacyjna gra wstępna odbyła się w lokalu najniższej kategorii, brutalne tete-a-tete miało miejsce w prywatnym domu w Wildeshausen (nazwa małej miejscowości)”. Inny przypadek gwałtu, gdzie 20-letniej ofierze udało się uciec, po tym jak przestępca chciał ją zabić, niemiecka gazeta “Bild” opisała w artykule zatytułowanym “Seksgangster pogryziony”. Gazeta dodatkowo podała miejsce zamieszkania kobiety, co pozwalało na zidentyfikowanie jej. M. Kunczik i A. Zipfel przywołują też przykład policjanta, który złapał dwóch włamywaczy, zostając przy tym dotkliwie okaleczony. W tekście, opisującym to wydarzenie przywołane są słowa ofiary: “Założono mi na głowę dwadzieścia pięć szwów, kość nosowa została złamana, miałem liczne rany od uderzeń kastetem (...)”.

²⁸ Rozmowa z Henrykiem Pietrzakiem.

²⁹ P. Zimbardo, M. R. Leippe, *Psychologia zmiany i wpływu społecznego*, wyd. Zysk i s-ka, Poznań 2005, s. 19.

³⁰ Tamże.

Jeden z przestępców dusił mnie, podczas gdy drugi usiłował odebrać mi broń. Po długiej walce udało mi się im wyrwać, a w trakcie strzelaniny, która potem nastąpiła, jeden ze sprawców zginął. (...) Prowadzone przeciwko mnie śledztwo w sprawie zabójstwa zostało umorzone po trzech miesiącach”. Tekst relacjonujący wydarzenie, zatytułowany sensacyjnie: ”Policjant strzela — włamywacz ginie”, przedstawiał policjanta, jako agresywnego i winnego³¹. Paweł Kwiatkowski podaje amerykański przykład wtórnej wiktylizacji. Dwie stacje telewizyjne w Cleveland omawiały sprawę śmierci Steli Walsh (Stanisławy Walasiewicz), sześćdziesięcioletniej byłej mistrzyni olimpijskiej i pracownicy polskiego konsulatu. Telewizja WEWS-TV ujawniła wyniki przeprowadzonej sekcji zwłok. Wówczas okazało się, że S. Walsh nie była kobietą, ale mężczyzną. Ujawnienie intymnych szczegółów przez stację wywołało oburzenie. Druga telewizja, WJKW-TV, nie przedstawiła tych informacji. W tym przypadku ofiarami wtórnej wiktylizacji stali się bliscy i znajomi S. Walsh, której pamięć i dobre imię zostały zszargane³². Z kolei Rafał Polak przywołuje cykl artykułów pod tytułem ”Prawo i bezprawie”, ukazujący się w jednym z dzienników województwa podkarpackiego. Teksty omawiały wybrane przestępstwa popełnione w tym regionie Polski. ”Niektóre historie (i jest ich wcale nie mało) pod znakiem zapytania stawiają intencję dziennikarza. Zadajemy sobie pytanie co było jego zamiarem. Rzetelne przedstawienie opinii publicznej określonego wydarzenia, czy może raczej zdobycie czytelnika poprzez nasylenie artykułów elementami sensacji, umieszczenie w nich szczegółowych opisów okrutnych zbrodni i zilustrowanie wstrząsającymi zdjęciami?”³³. Autor podaje przykłady spraw, którymi zajęli się dziennikarze: zabójstwo policjanta w latach 60., zilustrowane dramatycznymi zdjęciami, szczegółowe przedstawienie gwałtu na rzeszowskiej studentce czy historia dziewczyny, która nie uległa namowom partnera i nie usunęła ciąży, w wyniku czego jej życie było w niebezpieczeństwie. We wszystkich tych przypadkach dziennikarze zapewniali, że ze względu na dobro bohaterów ich dane są utajnione, ale otoczenie, rodzina i sąsiedzi ofiar byli w stanie je zidentyfikować³⁴. Według R. Polaka przytaczane przykłady są jedynie namiastką zjawiska wtórnej wiktylizacji, które zdarza się coraz częściej. Autor porusza również temat tabloidów, które bardzo często przedstawiają historie ofiar przestępstw czy osób skrzywdzonych przez los. ”Często bohaterami popołudniówek i tabloidów są osoby upośledzone społecznie: prostytutki, żebracy, bezdomni. Mam wrażenie, że odgrywają oni wyłącznie rolę mięsa armatniego — tworzywa dla

³¹ Przykłady pochodzą z: M. Kunczik, A. Zipfel, *Wprowadzenie do nauki...*, dz. cyt., s.224-225.

³² P. Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa. O etyce dziennikarskiej*, wyd. Kubis, Poznań 2003, s. 24.

³³ R. Polak, *O wtórnej wiktylizacji bohaterów materiałów prasowych [w:] Teoria, praktyka, etyka. O kształtowaniu dziennikarzy w Polsce i na świecie*, pod redakcją A. Siewierskiej-Chmaj, WSiIZ, Rzeszów 2005, s. 23 — 24. Trzeba zauważyć, że w programie ”Jerry Springer’s Show” bohaterowie są podstawieni, dlatego nie można tego traktować jako typowy przykład audycji, gdzie może nastąpić wtórna wiktylizacja bohaterów, występujących w programie.

³⁴ Tamże, s. 24 — 25.

gazet, która chce sprzedać wzruszenie, lży współczucie”³⁵. Los tych ludzi jest przedmiotem rozrywki. W telewizji również są programy bazujące na tej konwencji: polskie “Pod napięciem”, “Rozmowy w toku”, “Na każdy temat”, amerykańskie “Jerry Springer’s Show”³⁶. Należą one do grupy audycji typu talk — show, które składają się na obraz kultury masowej. “Programy te opowiadają głównie o bliskich masowemu widzowi problemach, zjawiskach, poruszają interesujące go zagadnienia: miłość, erotyka zdrowie, tragedie życiowe, niecodzienne zdarzenia”³⁷. Definiując termin “talk — show” można powiedzieć, że “to popularny rodzaj programu telewizyjnego składający się z lekko prowadzonego wywiadu, konwersacji, czasem uatrakcyjnianego dodatkowymi występami; zwykle odbywa się przed publicznością zgromadzoną w studio”³⁸. Bohaterami talk — show’ów są głównie zwykli ludzie, bowiem programy te działają na zasadzie zwierciadła, w którym przeglądać się może masowy odbiorca. Podczas emisji talk — show’ów dochodzi do manipulacji hierarchią — zaproszeni goście zabierają głos w rozmowie na równi z ekspertami w danej dziedzinie. Dochodzi więc do zatarcia granic. Ponadto tego typu programy rozwijają w odbiorcach chęć podglądactwa, a to w połączeniu z chęcią bycia podglądanym skutkuje rosnącą popularnością tego typu audycji³⁹.

Gwarancja psychicznego bezpieczeństwa osób zaproszonych do programu typu talk — show silnie łączy się z tym tematem. W Ameryce takiego rodzaju pomoc zapewnia organizacja “After Care”, natomiast w Polsce pomoc psychologiczna po emisji audycji jest uzależniona od wydawców, producentów, osób, prowadzących program czy dokumentalistów, dzwoniących czasem po emisji programu do bohaterów i pytających o reakcję otoczenia⁴⁰. Jednak trzeba zadać sobie pytanie czy robią to z troski czy z chęci pozyskania tematu na następną program?

Badania ankietowe przeprowadzone przez Agnieszkę J. Kozak nie udowadniają, że tego typu programy mają wyłącznie pozytywny lub negatywny wpływ na odbiór rzeczywistości. “Współczynnik szkodliwości jest, moim zdaniem, związany ze świadomością widza, poznaniem przez niego technik manipulacyjnych stosowanych przez autorów talk — show’ów, jego własnej wiedzy i zdania o omawianym w show zagadnieniu”⁴¹. “Różne są intencje tych programów i wydawców, często nawet bardzo szlachetne”⁴². Jednak faktem jest, że osoby upubliczniające swoją tragedię narażone są na rozczarowanie, potępienie społeczne i ponowne przeżywanie swojej tragedii.

Zjawisko wtórnej wiktymizacji zostało zbadane przez M. Kunczika i Wolfgang’a Bleha. Celem badania było “z jednej strony zebranie doświadczeń, nabytych przez ofiary w kontaktach z mediami, z drugiej — stwierdzenie, jaki

³⁵ P. Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa...*, dz. cyt., s. 23.

³⁶ Tamże.

³⁷ A. J. Kozak, *Talk — show w polskiej telewizji. Dialog w toku* [w:] Zeszyty Prasoznawcze, nr 1 — 2(177 — 178), OŚRODEK PRASOZNAWCZYCH UJ, Kraków 2004, s. 113.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s.115.

⁴¹ Tamże, s.124.

⁴² P. Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa...*, dz. cyt., s. 25.

wpływ na uporanie się z przeżyciem przemocy miały informacje zamieszczone w gazetach⁴³. Wyniki badań dowiodły, że zjawisko wtórnej wiktymizacji zachodzi na różnych płaszczyznach, a niektórzy dziennikarze opisując dane wydarzenie przedstawiają je nierzetelnie, niedelikatnie, robiąc z tragedii sensację, nie biorąc pod uwagę skutków publikacji⁴⁴. “Nie oszukujmy się: media naprawdę mogą spowodować, że ktoś straci posadę, rodzinę lub pieniądze albo wszystko to razem i na dodatek jeszcze dobre imię. Większość gazet czy telewizji poważnie analizuje materiały, które po opublikowaniu mogą spowodować wymierne straty dla konkretnych osób”⁴⁵. Ofiary najczęściej pozytywnie oceniają medialne doniesienia. Badania dowodzą, że informacje podawane przez mass media na temat przestępczości, nie ograniczają się tylko do powiadomienia opinii publicznej o zdarzeniu, ale pozwalają ofierze oswoić się z doznaną krzywdą i zacząć funkcjonować w społeczeństwie. Jednak badania M. Kunczika, A. Zipfela i W. Bleha z 1995 roku przeprowadzone wśród sędziów i prokuratorów, dotyczące fachowego przygotowania dziennikarzy i jakości informacji sądowych, dowodzą, że szanse uniknięcia niepożądanych skutków informacji medialnych są nikłe. Badani negatywnie oceniali poziom publikacji prasowych. Według respondentów dziennikarze często nie są dostatecznie kompetentni, aby opisywać dane wydarzenie czy szczegóły danej sprawy, nadmiernie też eksponują jeden fakt lub opowiadają się po jednej ze stron. W wyniku tego, odbiorcom informacji medialnych dostarcza się sfałszowany obraz rzeczywistości, co wpływa na trudności z oceną informacji. Badani stwierdzili, że przyczyną takiego stanu rzeczy było niedostateczne wykształcenie prawnicze i wiedza dziennikarzy. Ich niekompetencja i niezrozumienie istoty problemu oraz brak przygotowania przekładały się na brak obiektywizmu i klarowności doniesień. Badani stwierdzili, że dziennikarzom nie zależy na rzetelnym przedstawieniu problemu, ale na pokazaniu sensacyjnych wydarzeń, zaspokojeniu oczekiwań i ciekawości czytelników, widzów czy słuchaczy, co oczywiście przekłada się na rosnące zyski i popularność danego medium “Pod wpływem zatem kryteriów czysto rynkowych wiadomościom nadaje się charakter emocjonalny i sensacyjny, a spektakularne efekty uboczne wysuwa się na pierwszy plan”⁴⁶. Poza tym 60 proc. respondentów zauważyło, że niewielką uwagę poświęca się konsekwencjom wydarzenia i rzadko pokazuje się opinie ofiar. Przy czym 57 proc. badanych stwierdziło, że dziennikarz nie powinien opierać się głównie na informacjach podawanych przez ofiarę. “Nazbyt wielkie jest niebezpieczeństwo, że osoba pokrzywdzona raz jeszcze będzie musiała przeżywać dawne cierpienia; do rzadkości należą dziennikarze o odpowiedniej wrażliwości”⁴⁷. W badaniu pojawiły się również głosy twierdzące, że: “Wywiady z ofiarami w trakcie postępowania karnego nie powinny mieć miejsca (ustaleniu prawdy nie sprzyja wykorzystanie możliwości zarobku, niebezpieczeństwo jednostronnego przedstawienia sprawy, możliwości kształtowania wypowiedzi ofiar przez wcześniejsze informacje w

⁴³ M. Kunczik, A. Zipfel, *Wprowadzenie do nauki...*, dz. cyt., s. 224.

⁴⁴ P. Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa...*, dz. cyt., s. 24.

⁴⁵ Tamże, s. 11.

⁴⁶ Tamże, s.227.

⁴⁷ Tamże.

mediach, a także tendencja by takich publicznych informacji nie wyjaśniać ani nie prostować)⁴⁸.

Zjawisko wtórnej wiktyimizacji jest ściśle związane z językiem materiałów prasowych. “Dobór słów, ironia, podtekst, konotacja — wszelkie instrumenty służące wyrażaniu półcieni emocji stanowią wyraz opinii, której w tekstach informacyjnych być nie powinno⁴⁹. Opisując dane wydarzenie, dziennikarze używają uproszczeń językowych, dokonują wyborów, przedstawiają opinie, tym samym oceniają. Jerzy Bralczyk, na którego powołuje się P. Kwiatkowski twierdzi, że nadawca mając przewagę nad odbiorcą może nim manipulować, co z kolei może mieć poważne konsekwencje. Jednocześnie dodając “Uważam, że autorzy tekstów i redaktorzy wcale nie mają nami, czytelnikami czy słuchaczami, manipulować. Ufam, że raczej albo działają w dobrej wierze, chcąc nam przybliżyć niuansy przedstawianych zagadnień, albo czynią tak z niechłujstwa, bezrefleksyjnie przyklejając swoi bohaterom czy wydarzeniom łatwo dostępne etykiety⁵⁰. Sposobem na unikanie nieświadomej manipulacji czytelnikami jest staranność, dbałość o język, unikanie rutyny w czasie pisania tekstu, a także samokontrola i świadomość oddziaływania mediów. Dziennikarz powinien używać jednoznacznych określeń, bez półcieni, podtekstów, podwójnych znaczeń, tak, żeby czytelnik otrzymał obiektywną informację. “Wydaje się, że ów brak kompetencji, niedouczenie lub brak szacunku dla istniejących przecież, choć niebawale rozproszonych zasad, jest jedną głównych przyczyn bohaterów materiałów prasowych czy telewizyjnych⁵¹.

Wtórna wiktyimizację można określić jako dziedzinę wiktyimologii. Praktyczne zadania tej nauki to diagnoza sytuacji, jej interpretacja, zapobieganie sytuacjom niechcianym i sugestie tworzenia sytuacji pożądaných. Możemy mówić o wiktyimologii indywidualnej, grup społecznych, kryminalnej, społecznej. Wtórna wiktyimizację można zakwalifikować do tego pierwszego rodzaju wiktyimologii, bowiem zajmuje się ona “osobą, która w danym konkretnym przypadku ze względu na jakiś rodzaj cech stała się bądź może się stać w konkretno — społecznym i konkretno — przestrzennym usytuowaniu przedmiotem pokrzywdzenia⁵². Najważniejszym zagadnieniem tej dyscypliny jest pytanie “kto i dlaczego najczęściej staje się ofiarą”. Według H. Pietrzaka istnieją takie cechy, które z założenia wiktyimologii predestynują nas do bycia ofiarą. Wymienia się tu: brak asertywności, wycofanie, wysoki poziom lęku, bezradność społeczną. Przestępca wybiera z danej grupy taką osobę, która jego zdaniem będzie podatna na atak — typuje ofiary. Nie odnosi się to wyłącznie do przestępstw na tle seksualnym, ale również tych związanych z pobiciem, włamaniem, rozbojem. Przy czym Leszek Lernell i Jerzy Bafia zdefiniowali słowo “ofiara” następująco: “człowiek, jednostka ludzka, która ponosi szkodę, doznaje nieuzasadnionej krzywdy i cierpienia⁵³. Ta definicja

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 58.

⁵⁰ Tamże, s. 59.

⁵¹ R. Polak, *O wtórnej wiktyimizacji...*, dz. cyt., s. 27.

⁵² B. Hołyst, *Wiktyimologia*, wyd. Lexis Nexis, Warszawa 2006, s.43 i 47.

⁵³ L. Falandysz, *Wiktyimologia*, WIEDZA Powszechna, Warszawa 1979, s. 42.

uwzględnia jednak tylko pojedyncze osoby, nie bierze zaś pod uwagę grup czy zbiorowości, takich, jak np. rodzina, warstwa społeczna, klasa, naród. Co ważne, w wiktyologii ofiarami mogą być tylko ludzie Rzeczywiste cierpienie albo krzywda konkretnych osób jest tutaj wymagana, bowiem pojęcia ofiara nie pokrywa się tu z terminem “pokrzywdzony przestępstwem”, odnoszącej się do osoby fizycznej bądź prawnej, której dobro prawne zostało naruszone⁵⁴.

Podstawowym pojęciem w wiktyologii jest “wiktymność”, które wprowadził B. Mendelssohn. Początkowo termin ten był rozumiany jako przeciwieństwo “przestępczości” i wymagane były: podatności i predyspozycje wiktymologiczne. “Jeżeli możemy mówić o skłonności człowieka do popełniania przestępstwa, to dlaczego nie można przyjąć, że istnieje także skłonność do stania się ofiarą”⁵⁵. Brunon Hołyst mówi natomiast o potencjale wiktymogennym, oznaczającym posiadanie przez pojedyncze osoby, grupy społeczne, instytucje, organizacje państwowe takich cech, które mogą się przyczynić do popełnienia względem nich przestępstw. Zdaniem B. Hołysta potencjał wiktymogenny nie odnosi się tylko do zakresu życia społecznego. Wiąże się również z sytuacją zewnętrzną, przyrodą, przestrzenią, przedmiotami, organizacją życia. Na potencjału wiktymogenny składają się więc:

- cechy biologiczne i fizyczne, np. niepełnosprawność czy ułomność fizyczna, które nie pozwalają na obronę, ucieczkę czy wezwanie pomocy. Według B. Hołysta możemy tu mieć do czynienia z brakiem sprawności ruchowej, szybkości reakcji, sprawności manualnej. Wiek również ma znaczenie, bowiem wpływa on na świadomość zagrożeń czy umiejętność obrony przed skrzywdzeniem. “Nasuwa się refleksja, że siłą potencjału wiktymogennego w odniesieniu do biologicznej kondycji osób (w kondycji tej mieści się również płeć jako określająca w odniesieniu do niektórych czynów większe lub mniejsze zagrożenie) pozostaje w związku zależnościowym od systemu zabezpieczenia jednostki potencjalnie bardziej niż inne narażonej na atak”⁵⁶. Zabezpieczenia te mogą odnosić się do systemu prawnego, do zabezpieczenia mieszkania, miejsca pracy;
- cechy stanu psychicznego, które mogą przyczynić się do tego, że dana osoba staje się ofiarą;
- cechy sytuacji społecznej, które mogą przyczynić się do tego, że dana osoba może stać się ewentualną ofiarą agresji (ze względu na swoją pozycję społeczną, pochodzenie, towarzystwo, wykonywany zawód, np. kierowca taksówki, dozorca nocny);
- cechy stanu ekonomicznego, co oznacza stan posiadania, możliwości osiągnięcia wyższego statusu⁵⁷.

To wyliczenie nie zawiera omówienia wszystkich obszarów zagrożenia wiktymogennego. Dla określenia rzeczywistego potencjału wiktymogennego prowadzi się analizę sumujących się kategorii w ramach systemu wzmocnień. Przykładem tej sytuacji może być posiadanie dóbr, będących przedmiotem

⁵⁴ Tamże, s. 43-44.

⁵⁵ Tamże, s.44.

⁵⁶ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, dz. cyt., s. 90.

⁵⁷ Tamże.

pożądania, które nie są właściwie zabezpieczone, szczylenie się nimi, jak również słabość fizyczna i podatność na manipulacje⁵⁸.

Skala wiktylizacji, czyli procesu stawiania się ofiarą jest bardzo szeroka. Odnosi się do przestępczości, degradacji ekonomicznej, osobowościowej, fizycznej czy kulturowej. Przyczyny rozpowszechniania się wiktylizacji tkwią głównie w stratyfikacji społecznej i niezdolności systemów w rozwiązaniu problemów społecznych. Przyczyną tego procesu w odniesieniu do jednostek czy całych grup społecznych są przesady i mity. Badania nad skalą wiktylizacji przyczyniłyby się do ustalenia potencjału wiktylogenego jednostki, która z powodu mechanizmów kulturowych jest szczególnie zagrożona atakiem i do stworzenia możliwości uniknięcia zachowań przestępczych⁵⁹.

Zjawisko powtórnej, wielokrotnej wiktylizacji — rewiktylizacji jest zjawiskiem coraz częstszym. B. Hołyst przywołuje badania, przeprowadzone na 3131 mieszkańcach Los Angeles, w których stwierdzono, że powtórna seksualna wiktylizacja jest powszechna. Wśród 433 ofiar takiego rodzaju przestępstw, 75 proc. było ofiarami więcej niż raz. Rewiktylizacja stanowi duży procent ogółu przypadków wiktylizacji. Powtórne przestępstwa są wysoce prawdopodobne w miejscach o wysokim współczynniku przestępczości oraz niedługo po popełnieniu przestępstwa. Dlatego też skuteczna prewencja może odnieść skutek przy niezwłocznej reakcji. “Wiedza o wzorcach rewiktylizacyjnych może dostarczyć podstaw do bardziej efektywnego zapobiegania takim czynom, jak przemoc w rodzinie, kradzież samochodów i inne przestępstwa. Przeciwdziałanie może zapobiegać znacznej części przestępstw”⁶⁰. Co się zaś tyczy wtórnej wiktylizacji w mediach, znajomość mechanizmów wiktylizacji, teorii z dziedziny wiktylogii, stosowanie etyki dziennikarskiej przy zbieraniu materiałów i relacjonowaniu zdarzeń oraz zwykłe ludzkie zrozumienie i delikatność mogą wpływać na zmniejszenie skali zjawiska.

Wtórna wiktylizacja w mediach — studium przypadku

Analiza medialnych doniesień i ich skutków dostarcza dowodów na to, że zjawisko wtórnej wiktylizacji nie jest zjawiskiem marginalnym, a przypadki omówione w tym opracowaniu będą jedynie przykładami. Chciałabym skupić się tu głównie na dwóch i omówić je szerzej. Pierwszy przypadek pochodzi z Polski, drugi z Austrii. Zacznę od rodzimego — polskiej “seksafery” w partii Samoobrona.

4 grudnia 2006 roku w ogólnopolskim dzienniku “Gazeta Wyborcza” ukazał się artykuł Marcina Kąckiego “Praca za seks w Samoobronie”, w którym była radna partii — Aneta Krawczyk, występująca w artykule jako Aneta K., przyznała, że w zamian za pracę, była zmuszona świadczyć usługi seksualne posłowi Stanisławowi Łyżwińskiemu i przewodniczącemu partii Andrzejowi Lepperowi. Później kobieta wystąpiła w programie “Teraz My”, emitowanym przez ponadregionalną prywatną stację TVN, podając, że S. Łyżwiński jest ojcem jest najmłodszej córki. Na jaw wychodziły kolejne sensacje, m.in.

⁵⁸ Tamże, s.91.

⁵⁹ Tamże, s. 91 — 92.

⁶⁰ Tamże, s. 783-784.

zdelementowano przypuszczenie na temat ojcostwa posła, podano, że asystent S. Łyżwińskiego, weterynarz, wstrzykiwał Krawczyk oksytocynę, aby przyspieszyć poród. Te sensacyjne doniesienia wywołały medialny szum wokół całej sprawy. W serwisach informacyjnych pojawiały się kolejne wątki. Oprócz rzeczowych informacji związanych z meritum sprawy, media podawały również szczegóły z życia intymnego Krawczyk, publicznie dociekały kto jest ojcem jej dziecka, węszyły spisek, oskarżano ją też o zemstę na byłych współpracownikach, przytaczano skrajne opinie dotyczące sprawy. Słowa A. Leppera, który podczas konferencji prasowej nazwał kobietę “zбочzoną do potęgi” cytowane były wielokrotnie w serwisach informacyjnych i prasie. W “Dzienniku Łódzkim” z 7 grudnia 2006 roku pojawił się artykuł zatytułowany: “Czy Aneta Krawczyk powiedziała o próbie aborcji, aby wejść do sejmi-ku?”. Lead tekstu zasugerował czytelnikom, że sprawę można traktować jako rozgrywkę polityczną, podważając w ten sposób wiarygodność ofiary: “Jeśli oskarżany przez Anetę Krawczyk o próbę aborcji jej dziecka — Jacek Popecki (asystent Łyżwińskiego) będzie musiał zrezygnować z mandatu radnego, na jego miejsce wejdzie automatycznie druga na liście... Aneta Krawczyk”⁶¹. “Dziennik” przekonywał: “seksafera nie jest czarno-białą historią o zaszczutej, zagubionej dziewczynie i bezwzględnych posłach Samoobrony”⁶². Z dnia na dzień zainteresowanie całą sprawą wzrastało coraz bardziej. Na łamach forum IVRP.pl dyskutowano na temat tekstu Agnieszki Kozery, którego bohaterami byli ex mąż A. Krawczyk i jej teściowa. Były mąż posłanki publicznie wyznał, że kobieta “zawsze miała słabość do facetów”. W wywiadzie udzielonym Marcinowi Kąckiego z “Gazety Wyborczej”, który opublikowano 4 maja 2008 roku, pod tytułem “Odzyskana cześć Anety Krawczyk”, kobieta opowiadała o fotoreporterach, czatujących na nią. “Tego dnia, gdy afera wybuchła, ale już pod wieczór, pod balkonem stały dwa wozy satelitarne, a kamery były wycelowane w moje okna. Siedziałam z dziewczynkami po ciemku. (...) Przez wizjer widziałam dziennikarzy z gotowymi aparatami fotograficznymi na korytarzu. (...) W ogóle nie wychodziłam, a mama donosiła nam jedzenie. W pierwszych dniach afery na balkonie stał garnek z fasolką po bretońsku. Bałam się sięgnąć po niego i prawie położyłam się na podłodze, by go chwycić bez zwrócenia na siebie uwagi kamer”⁶³.

Oprócz żywego zainteresowania mediów całą sprawą, szydzono z kobiety, pojawiły się też kawały (np. “Ulubiony teleturniej Anety Krawczyk? Jeden z dziesięciu!”), potwierdzające — jej zdaniem — kłamstwa przewodniczącego Samoobrony. W jednym z programów satyrycznych sparodiowano A. Krawczyk — kręcąca kołem fortuny kobieta, z wypisanymi nazwiskami działaczy Samoobrony, typuje ojca swojego dziecka. A. Krawczyk wyznała również, że

⁶¹ Dziennik Łódzki, *Czy Aneta Krawczyk powiedziała o próbie aborcji, aby wejść do sejmi-ku?*, z dnia 12.07.2007, http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/czy_aneta_krawczyk_powiedziala_o_probie_aborcji_aby_wejsc_13401.html, z dnia 13.06.2008.

⁶² M. Majewski, *Seksafera nie jest czarno-białą historią*, “Dziennik”, z dnia 11.12.2006, http://www.dziennik.pl/polityka/article14242/Sprzeczne_zeznania_Anety_Krawczyk.html, z dnia 13.06.2008.

⁶³ M. Kącki, *Odzyskana cześć Anety Krawczyk* (cz. 1), *Gazeta Wyborcza*, z dnia 4.05.2008, <http://wyborcza.pl/1,76842,5177198.html?as=2&ias=3&startsz=x>, z dnia 13.06.2008.

dziennikarze próbowali ją przekupić — proponowano jej pieniądze w zamian za udzielenie informacji (m. in. jeden z tabloidów proponował jej 30 tys. zł — miała pomachać do obiektywu wchodząc na pokład samolotu, a podpis pod zdjęcie brzmiałby: „Wyjeżdżam z Polski do pracy w Anglii”, także dziennikarz poważnego dziennika proponował jej 5 tys. zł za udzielenie wywiadu — odmówiła mu, po czym w telewizji ten sam dziennikarz powiedział: „rozmawiałem z tą kobietą, nie robi wrażenia wiarygodnej”). „Gdyby podliczyć, to mogłabym dostać kilkaset tysięcy złotych. Boże, jak to kusilo, żeby wziąć, spłacić kredyt, kupić coś dzieciom. Później nawet żałowałam, że nie wzięłam, bo ludzie i tak gadali, że wzięłam”⁶⁴. Ale zaraz dodaje: „Wiedziałam, że wiarygodność muszę budować bezinteresownie. Że mogę tę ofiarę, którą ponoszę, walcząc z brutalnymi politykami, zaprzepaścić kilkoma złotymi i tytułem: Krawczyk sprzedaje wywiady”⁶⁵.

Po upublicznieniu całej sprawy A. Krawczyk w rozmowie z „Ekspressem Ilustrowanym” wyznała: „Na pewno nie marzyłam o takiej sławie (...). Byłam zwykłym szeregowym obywatelem, a tu nagle sława, której nie życzy sobie chyba nikt. To nie tak miało wyglądać. Artykuł w „Gazecie Wyborczej”, od którego wszystko się zaczęło, miał wyglądać zupełnie inaczej. Miałam być jedną z kilku opisanych dziewczyn, które dostały pracę w Samoobronie za seks, a stałam się główną bohaterką. Miałam pozostać anonimowa, ale to, co wyrzuciłam w prywatnej rozmowie, okazało się w całej krasie. Mieli zmienić mi imię, nie wspominać nazwy miejscowości, gdzie mieszkam”⁶⁶. Skarżyła się również, że „osoba pokrzywdzona jest w oczach społeczeństwa tą najbardziej winną. Nie oprawca, mężczyzna, który ją wykorzystuje, tylko ofiara, która zdecydowała się mówić o tym publicznie”⁶⁷. W toku sprawy kobieta przyznała „Dziennikowi Łódzkiemu”, że jest „wrakiem człowieka” i gdyby miała świadomość konsekwencji, nie zdecydowałaby się na taki krok⁶⁸. Nikt nie wyjaśnił jej jakie skutki może mieć ujawnienie sprawy i nikt nie uprzedził, że upublicznienie prawdy wiązać się może z taką właśnie reakcją społeczeństwa i mediów. Poza A. Krawczyk także inne kobiety przyznały, że były molestowane i wykorzystywane seksualnie przez działaczy Samoobrony. One jednak pozostały anonimowe, a skutki publikacji dotknęły głównie kobietę. To ona na łamach dzienników była oskarżana o kłamstwa i rozgrywki polityczne. Dziennikarze weszli w role oskarżycieli, obrońców, prokuratorów, sędziów, a media nie pełniły już tylko swojej funkcji informacyjnej. Główny aspekt sprawy — problem wykorzystywania seksualnego w partii zszedł na drugi plan. A. Krawczyk przez siedem lat była ofiarą molestowania seksualnego, po ujawnieniu sprawy stała się ofiarą wtórnej wiktymizacji i „nachalnego” zainteresowaniem mediów jej osobą.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ M. Malinowski, *Seks w... zakresie obowiązków — rozmowa z Anetą Krawczyk*, *Express Ilustrowany*, z dnia 8.12.2006, <http://lodz.naszemiasto.pl/wydarzenia/676394.html>, z dnia 13.06.2008

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ W. Bąk, M. Hodak, R. Jaśkowski, *Aneta Krawczyk: Nie tak miało być...*, *Dziennik Łódzki*, z dnia 8.12.2006, http://www.wiadomosci24.pl/artukul/aneta_krawczyk_nie_tak_mialo_byc_13498.html, z dnia 13.06.2008.

Kolejnym przykładem wtórnej wiktyimizacji jest historia Austriaczki, Nataschy Kampusch, która rok temu wydała swoją autobiografię „3096 dni”. 2 marca 1998 roku jako 10-letnie dziecko N. Kampusch została porwana przez 36-letniego Wolfgang’a Prikopil’a, technika telewizyjnego. Porwanie było zaplanowane bardzo starannie — już w kwietniu 1997 roku W. Prikopil kupił biały samochód dostawczy, wybudował pod ziemią dźwiękoszczelny pokój, w którym przetrzymywał dziewczynę 8 lat, zapewnił jej dostęp do książek, gazet. Razem jedli posiłki, z biegiem czasu pozwalał dziewczynie opuszczać pokój, a nawet wychodzić na ogród. „Nie wiadomo, kiedy i dlaczego obudził się w niej instynkt wolności. W ubiegłą środę (23 sierpnia 2006 roku — przyp. autora) odkurzała w ogrodzie samochód, gdy do Prikopila zadzwonił telefon. Odszedł na chwilę na bok. Natascha zostawiła włączony odkurzacz i uciekła na drugą stronę ulicy. Do świata, który ją natychmiast przytłoczył”⁶⁹, pisał Piotr Bukoliński w swoim artykule dla „Przekroju”. Dwa dni po ucieczce dziewczyny porywacz popełnił samobójstwo. Autor cytowanego tekstu przytacza słowa N. Kampusch: „Wolfgang był zawsze dla mnie miły. Na swój sposób jestem w żalobie, bo był częścią mojego życia”⁷⁰, a także list dziewczyny do mediów: „Moja młodość była inna niż większości dzieci, ale nie mam poczucia, żeby mnie cokolwiek ominęło”⁷¹.

Po ucieczce Natascha stała się gwiazdą mediów, wręcz celebrytką. Występowała w programach, udzielała wywiadów, ruszyła jej oficjalna strona internetowa „Świat Nataschy”, prowadziła własny talk-show w prywatnej austriackiej stacji Puls4, emitowany w czasie najwyższej popularności. W czerwcu 2008 roku ukazał się pierwszy odcinek, który obejrzało tylko 114 tys. widzów. Spadająca oglądalność zdecydowała, że z zaplanowanych sześciu odcinków, ukazały się trzy⁷². „18-letnia Kampusch stała się ulubienicą mediów. Wywiad z dziewczyną wyemitowały telewizje w 120 krajach, w ciągu kolejnych miesięcy ukazało się kilkanaście książek opisujących jej historię, niedawno do sklepów trafiły nawet wspomnienia matki Kampusch zatytułowane „Moje życie bez Nataschy”⁷³, pisał „Dziennik”, 22 sierpnia 2007 roku. Zainteresowanie mediów dotyczyło również kontaktów seksualnych Kampusch z porywaczem. Gazeta „Heute” opublikowała fragmenty tajnych akt, z których wynikało, że „dobrowolnie uprawiała z nim seks. Dała także do zrozumienia, że mogła być z nim w ciąży”⁷⁴. W różnych doniesieniach medialnych przewijał się wątek przetrzymywania Nataschy przez władze wbrew jej woli czy udziału matki w porwaniu, media wcieliły się również w rolę psychologa, przypisując dziew-

⁶⁹ P. Bukoliński, *8 lat w sejfie*, Przekrój, z dnia 4.08.2006, http://przekroj.pl/wydarzenia_swiat_artykul,2116.html, z dnia 13.06.2008.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

⁷² <http://www.newsweek.pl/artykuly/sekcje/swiat/3096-dni-nataschy-kampusch--czyli-pieklo-na-sprzedaz,64272,2>, z dnia 22.04.2011.

⁷³ „Dziennik”, *Natascha Kampusch kupuje dom swego oprawcy*, z dnia 22.08.2007, http://www.dziennik.pl/swiat/article50497/Natascha_Kampusch_kupuje_dom_swego_oprawcy.html, z dnia 13.06.2008.

⁷⁴ „Dziennik”, *Natascha Kampusch sypiała ze swoim porywaczem*, z dnia 21.04.2008, http://www.dziennik.pl/swiat/article159131/Natascha_Kampusch_sypiala_ze_swoim_porywaczem.html, z dnia 12.06.2008.

czynie “syndrom sztokholmski” — odczuwania emocjonalnego związku z porywaczem. Ponadto środki komunikowania żywo interesowały się jej życiem osobistym — opublikowano zdjęcia, na którym Natascha flirtuje z chłopakiem w dyskotecie i tekst: “Teraz Natascha odreagowuje jeszcze całkiem niedawną traumę na wiedeńskich dyskotekach. Bez zahamowań obejmuje i całuje młodego przystojniaka”. “To już nie ta sama Natasha, tuż po uwolnieniu z rąk porywacza. Wtedy cicha, zahukana, ubierająca się w obszerne suknie i chusty. Dzisiaj baluje w stroju wieczorowym, z perfekcyjnym makijażem na twarzy, ze szklami kontaktowymi zamiast okularów i z modną koliań na szyi. Ta zmiana i szczęście Nataschy zadziwia nawet jej rodziców”⁷⁵. “Dziennik”, w którym znalazły się te doniesienia, powoływał się na niemiecki “Bild”.

Media, które początkowo sympatyzowały z dziewczyną, później miały jej za złe emocjonalną bliskość z porywaczem. N. Kampusch, podobnie jak Aneta Krawczyk, stała się ofiarą wtórnej wiktymizacji na skutek doniesień medialnych, spekulacji, niedomówień. Środki masowej komunikacji interesowały się wszystkim co związane z dziewczyną — jej życie intymne stało się przedmiotem publicznej dyskusji, jej wizerunek, zachowanie, słowa były oceniane. Maurin Picard z “Le Figaro” w artykule “Smutna kariera Nataschy Kampusch” pisał: “Trójka specjalistów, ciągle atakowanych pytaniami o domniemane relacje seksualne porywacza i ofiary, stawiając czoła gąszczowi mikrofonów i kamer, nie zdradza ani słowa z wyznań osiemnastolatki. Ta zaś w liście z 28 sierpnia, adresowanym do “opinii światowej” napisała: “o moim życiu intymnym będę rozmawiała wyłącznie z moimi terapeutami”⁷⁶. Dziennikarz przyznał: “Tragedia dziewczyny więzionej 8 lat przez pedofila to znakomita pożywka dla mediów. Powszechna chęć poznania szczegółów jej udręki zdaje się nie mieć granic, za historię jej życia pewna telewizja oferuje milion euro”⁷⁷. Mass media prześcigały się w ujawnianiu sensacyjnych, najbardziej intymnych i szokujących informacji z życia Kampusch. Pomimo że po ucieczce dziewczyna przebywała w ukryciu pod opieką policji i psychologa, a jej kontakty z rodziną były ograniczone, zdjęcia dziewczyny można było zobaczyć niemal wszędzie. “Była to raczej sztucznie postarzana fotografia, niż prawdziwa twarz ofiary, którą np. “Kurier” przedstawił na okładce i podpisał “najbardziej upragniona twarz świata”. “Jedyne, na co mogę narzekać, to ciągle zainteresowanie mediów”⁷⁸.

M. Picard twierdzi, że tak duże zainteresowanie mass mediów jest dowodem na pogłębiającą się skłonności środków komunikowania do podglądactwa, natomiast prof. Max Friedrich, obawiał się, że “w następstwie telewizyjnego występu u dziewczyny mogą pojawić się “nowe urazy związane z publicznym wystąpieniem w roli ofiary”⁷⁹. “Co dzień “sprawa Nataschy” po-

⁷⁵ P. Średziński, *Namietne pocałunki Nataschy Kampusch*, z dnia 17.07.2007, http://www.dziennik.pl/swiat/article40797/Namietne_pocalunki_Nataschy_Kampusch.html, z dnia 13.06.2008.

⁷⁶ M. Picard, *Smutna kariera Nataschy Kampusch*, Le Figaro, z dnia 5.09.2006, <http://wiadomosci.onet.pl/1356838,2678,kioskart.html>, z dnia 13.06.2008.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ “Dziennik”, *Natascha Kampusch kupuje...*, dz. cyt.

⁷⁹ M. Picard, *Smutna kariera...*, dz. cyt.

wraca na pierwsze strony dzienników i do czołówek telewizyjnych wiadomości. Wciąż pojawiają się nowe poszlaki, świeże plotki, najrozmaitsze rewelacje dotyczące porywacza, Wolfganga Priklopila czy skomplikowanych relacji łączących go przez te wszystkie lata z uwięzioną⁸⁰, pisał dziennikarz „Le Figaro” w 2008 roku. Tragedia osiemnastolatki była traktowana przedmiotowo — Kampusch i jej doświadczenia były produktem, który należało odpowiednio opakować, wypromować i sprzedać. Doradca medialny, Dietmar Ecker, proponował dziewczynie bezpłatną pomoc przy opracowaniu strategii marketingowej. Rzeczywiście Ecker doradzał Kampusch w sprawach medialnych, informował również, że niektórzy dziennikarze grozili publikacją zmyślonych sensacji, jeśli dziewczyna odmówi wywiadu. Pogoń za newsem była tak duża, że przestały się liczyć etyka i rzetelność dziennikarska. „Zrozumiała, że jeśli nie opowie o sobie sama, zrobią to za nią inni”, pisał dziennikarz tygodnika „Newsweek” Filip Gańczak 8 września 2010.

Minęło kilka lat, a sprawa Nataschy Kampusch dalej żyje swoim medialnym życiem. Liczne teksty na ten temat, kilka książek, programy telewizyjne, zapowiadany na 2012 rok film fabularny o Kampusch, spekulacje, domysły, plotki, skandale polityczne, sympatycy i przeciwnicy — z tym wszystkim musi poradzić sobie ofiara porwania. „Dziś Kampusch chce przede wszystkim normalności i spokoju. Kiedy wychodzi, zakłada zwykle okulary przeciwsłoneczne, żeby trudniej ją było rozpoznać. Czasem jednak ktoś wypatrzy ją w metrze albo na dyskotecce. I znów gazety mają o czym pisać. — Natascha wciąż nie jest wolna. Wcześniej każdy jej krok był obserwowany przez porywacza. Teraz patrzy na nią cały świat — tłumaczy Reichard⁸¹ (Peter Reichard — autor filmu dokumentalnego o Kampusch i scenarzysta powstającego filmu fabularnego).

Powyższe dwa przykłady były szeroko komentowane na forum publicznym, ale pozwolę sobie przytoczyć jeszcze dwa inne przypadki wtórnej wiktylizacji, opisywane przez rzeszowski dziennik, bazujące na historiach z terenu województwa podkarpackiego. Zacznę od historii 13-latka, który oskarżony przez księdza o kradzież pieniędzy, powiesił się. Chłopak zostawił list, z którego wynikało, że cała sprawa miała tło obyczajowe. Historia została opisana w rzeszowskiej gazecie codziennej, reportaż na ten temat ukazał się również w telewizji publicznej i prywatnej. Po tych doniesieniach to chłopak i jego rodzice zostali oskarżeni przez obrońców księdza o to, co się wydarzyło. Forum internetowe gazety wrzało — pojawiły się wpisy obwiniające rodzinę, a dobre imię chłopaka zostało zszargane. Pisano m. in. takie komentarze: „(...) to wina rodziców i parafian. (...) Należy się bliżej przyglądnąć tej rodzinie (...)”⁸², „Ten Ks. nie jest winien. To jest wina ludzi (...) Teraz szukają forsę za molestowanie. (...) Sądzę, że były problemy rodzinne. Teraz młodzież widzi rozwiązanie tylko w sznurku, o czym to świadczy? Młodzież się nie modli, rodzice zaniedbują dzieci. (...) Rodzice winni dobrze wychowywać. Gdyby nic nie miał na sumieniu, na pewno by tego nie zrobił”⁸³, „Tak niestety na sznur-

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże.

⁸² Forum internetowe gazety codziennej „Nowiny”, <http://forum.nowiny24.pl/Proboszcz-Hludna-jest-wikarym-w-Iwoniczu-t2149.html>, z dnia 13.06.2008.

⁸³ Tamże.

ku kończy każdy złodziej. Gdyby nie kradł, to nie powiesiłby się. Prawda go zniszczyła. Zakłamanemu trudno jest w niej żyć. (...)”⁸⁴, “Rodzice powinni się modlić za dusze syna a nie łaźić po sądach. Są pogłoski że ten list pisał ojciec, to też pięknie. Dlaczego tylko kilka rodzin? Tylko ci, którym brak forsy i chcą wyłudzić, co nie? (...)”⁸⁵.

Innym przykładem jest przypadek chłopca chorego na serca, którego historię opisał rzeszowski dziennik. Rodzice potrzebowali 16 tysięcy euro na operację dziecka. Zgłosili się z prośbą o pomoc w upublicznieniu sprawy do mediów. Po publikacji ich apelu, rozpętała się burza. Na forum internetowym gazety pojawiły się negatywne wpisy: “(...) 16 tys. euro to niecałe 60 tys. zł! Sprzedaj (...) BMW i jeszcze ci zostanie! (...) Szkoda mi tylko dziecka, że... ma takich rodziców! Jak podrośnie i zobaczy co wyprawiali (...) to się dziecko załamie i wtedy będzie tragedia! Pomyślcie o dziecku a nie o sobie! Reklamę sobie robicie? (...)”⁸⁶, “Szkoda mi tylko chłopca! I żał mi go, że ma takich rodziców! Jak byli biedni to nikt im nie pomagał? Bo każdy był w tej samej sytuacji jak oni, kto na początku lat 90-tych mógł powiedzieć, że jest bogaty?! Chłopie! Schowaj się, bo ośmieszasz siebie i całą rodzinę! Wyobrażasz sobie, jak za parę lat syn pójdzie do szkoły? Przecież dzieciaki mu żyć nie dadzą, bo ludzie pamiętają takie rzeczy. Biednie dziecko! Współczuje mu takich rodziców. (...) A jak już synek nie jest dla ciebie na tyle ważny, że szkoda ci dla niego samochodu, to weź kredyt! Chociaż na pewno ci go odmówili, bo go nie potrzebujesz! Takie wykorzystywanie tragedii dziecka, na własną reklamę, powinno być karalne! (...)”⁸⁷. Rodzice, których dotknęła choroba syna, musieli dodatkowo zmierzyć się z negatywnymi komentarzami, konsekwencjami publikacji i ponownie przeżywać rodzinną tragedię. W tekście na ten temat, opublikowanym przez ten sam dziennik ojciec przyznał, że od czasu publikacji “przeżywa gehennę”.

Wtórna wiktymizacja w mediach a etyka dziennikarska

Zjawisko wtórnej wiktymizacji nierozzerwalnie łączy się z etyką dziennikarską. Materiały dziennikarskie mogą doprowadzić do upokorzenia, krzywdy, utraty pracy przez bohatera tekstu, utraty dobrego imienia. Czytelnicy w dużej mierze formułują swoje opinie na podstawie doniesień medialnych, dlatego dziennikarze są odpowiedzialni za to, co relacjonują i w jaki sposób to robią. “Odpowiedzialność ta sprawia, że etyka jest wręcz terminem warsztatowym, każda bowiem czynność dziennikarska może mieć znaczenie etyczne”⁸⁸.

Na gruncie polskim kształcenie dziennikarzy nie jest mocną stroną szkolnictwa wyższego. “Gwałtownie rozwijający się rynek mediów wchłonął

⁸⁴ Forum internetowe gazety codziennej “Nowiny”, <http://forum.nowiny24.pl/Proboszcz-z-Hludna-jest-wikarym-w-Iwoniczu-t2149-s20.html>, z dnia 13.06.2008.

⁸⁵ Forum internetowe gazety codziennej “Nowiny”, <http://forum.nowiny24.pl/Rodzice-z-Hludna-proboszcz-skrzywdzil-dzieci-t2750.html>, z dnia 13.06.2008

⁸⁶ Forum internetowe gazety codziennej “Nowiny”, <http://forum.nowiny24.pl/index.php?showtopic=997&st=0&p=4034&#entry4034>, z dnia 13.06.2008.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ P. Kwiatkowski, *Przedsiębiorstwo apokalipsa...*, dz. cyt., s. 42.

tysiące ludzi bez profesjonalnego przygotowania, doświadczenia, a często także bez właściwych kwalifikacji moralnych⁸⁹. Dziennikarstwo postrzegane jako misyjne, wymagające szczególnych cech osobowościowych zostało pozbawione tych przymiotów i sprowadzone do poziomu zwykłego zawodu, który wymaga bardziej technicznych niż merytorycznych kwalifikacji. A trzeba zwrócić uwagę, że “dziennikarstwo nie jest zawodem, jak każdy inny — gdy niedouczony piekarz upiecze niesmaczny chleb, problem jest niewielki i do naprawienia. Ale niedouczony, niekompetentny, nieetyczny dziennikarz wpływa na opinie o świecie setek tysięcy ludzi. Kształtując poglądy, tworząc stereotypy, wywołując określone emocje, uruchamia pewien proces, ciąg akcji i reakcji, których konsekwencje mogą być nieprzewidziane, nieobliczalne w skutkach”⁹⁰. Dziennikarz ma swoim ręką narzędzia, których nieodpowiednie wykorzystanie może mieć katastrofalne skutki. Sprawa wydaje się na tyle poważna, że etyka i odpowiedzialność dziennikarska były przedmiotem badań naukowych. Prowadzili je m. in. Hans Mathias Kepplinger i Inge Vohl, którzy badali dziennikarzy telewizyjnych Republiki Federalnej Niemiec. Badacze chcieli uzyskać odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu dziennikarze telewizyjni są odpowiedzialni za własne poczynania zawodowe. Badano odpowiedzialność za rzetelność prezentowanych informacji i za skutki doniesień medialnych. Wyniki były następujące: 80 proc. respondentów stwierdziło, że dziennikarz jest odpowiedzialny za rzetelny przekaz informacji, co się zaś tyczyło odpowiedzialności za skutki doniesień, tu wyniki były rozbieżne. Ponad 85 proc. respondentów uważało, że dziennikarz może być dumny, jeśli przekazane przez niego informacje miały pozytywne skutki. Jedynie 25 proc. redaktorów opowiadało się za tym, że dziennikarze są odpowiedzialni również za negatywne konsekwencje publikacji⁹¹. I taki właśnie brak poczucia odpowiedzialności za negatywne skutki swojej pracy, może wpływać na łamanie norm etycznych.

Dodatkowo w zawodzie dziennikarza mamy jeszcze do czynienia z takim zjawiskiem jak neutralizacja norm etycznych. “Normy w danej grupie definiują, jak należy postępować w określonych sytuacjach. Wartości zaś wskazują na dobro chronione przez grupę i uzasadniają istnienie norm, a także konieczność stosowania się do nich”⁹². Neutralizacja norm, stosowana przez osoby, naruszające przyjęty przez grupę system wartości, ma na celu usprawiedliwienie się przed samym sobą i zastąpienie tego, “co powinno być”, tym “co jest”. Skutkuje to opinią, iż obowiązujący system norm i wartości jest płynny, zmienny i wymaga poprawek. Efektem neutralizacji norm etycznych jest marginalizacja czy wyparcie ze świadomości ogólnie przyjętych zasad. W związku z neutralizacją norm etycznych, wprowadzono również techniki neutralizacji, “które osłabiają, neutralizują moc obowiązywania normy, którą

⁸⁹ A. Siewierska-Chmaj, *Co z tym dziennikarstwem?* [w:] *Teoria, praktyka...*, dz. cyt., s.7.

⁹⁰ Tamże, s. 8.

⁹¹ M. Kunczik, A. Zipfel, *Wprowadzenie do nauki...*, dz. cyt., s. 93.

⁹² T. Kononiuk, *O neutralizacji norm etycznych*, [w:] *Zeszyty prasoznawcze*, nr 3-4, Ośrodka Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, s.7.

ma się zamiar naruszyć”⁹³. Zjawisko łamania norm etycznych przez dziennikarzy badali Gresham Sykes i David Matz. “Parafrazując W. Lippmanna, techniki neutralizacji można porównać do zielonej szyby wystawowej, która powoduje, że widzimy rzeczy w innym kolorze, niż są one w rzeczywistości. Podobnie jest z technikami neutralizacji, które stwarzają wrażenie iluzji respektowania uznanych w środowisku dziennikarskim norm i wartości”⁹⁴. Mamy tu do czynienia z podwójną postawą dziennikarza — utożsamia się on z obowiązującymi zasadami i jest przekonany o obowiązku ich przestrzegania, jednocześnie naruszając te normy. “A zatem, zachowanie odbiegające od własnego systemu wartości odbywa się nie przez jego wyraźne zanegowanie, lecz przez jego deprecjację i dewaluację. Dzieje się to często kosztem odejścia od poczucia sprawiedliwości oraz standardów etycznych i profesjonalnych obowiązujących w zawodzie”⁹⁵. Taka postawa dziennikarza sprzyja pogłębianiu się zjawiska wtórnej wiktymizacji w mediach i jednoczesnym bagatelizowaniu tego procesu przez pracowników mediów.

Literatura przedmiotu:

1. D. McQuail *Teoria komunikowania masowego*, wyd. PWN, Warszawa 2008.
2. Falandysz F., *Wiktymologia*, WIEDZA POWSZECHNA, Warszawa 1979.
3. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe*, Wyd. PWN, Warszawa 2006.
4. Kobierezyk T., *Psychologia etosu mediów*, [w:] *Studia medioznawcze*, nr 2 (21) 2005, Wydawnictwo Instytutu Dziennikarstwa UW, Warszawa 2005.
5. Kononiuk T., *O neutralizacji norm etycznych*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3 — 4, Wyd. Ośrodka Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.
6. Kozak A. J., *Talk — show w polskiej telewizji. Dialog w toku.*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1 — 2 (177 — 178), Wyd. Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 2004.
7. Kozłowska A., *Oddziaływanie mass mediów*, Wyd. Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2005.
8. Kunczik M. i Zipfel A., *Wprowadzenie do nauki o komunikowaniu*, Wyd. SCHOLAR, Warszawa 2000.
9. Kwiatkowski P., *Przedsiębiorstwo apokalipsa. O etyce dziennikarskiej.*, Wyd. Dom wydawniczy Kubis, Poznań 2003.
10. Leippe M. R. i Zimbardo P., *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1991.
11. McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wyd. PWN, Warszawa 2007.

⁹³ Tamże, s. 11.

⁹⁴ Tamże, s.15.

⁹⁵ Tamże.

12. Pisarek W. (red.), *Słownik terminologii medialnej*, UNIVERSITAS, Kraków 2006,
13. Polak R., *O wtórnej wiktyimizacji bohaterów materiałów prasowych, [w:] Teoria, praktyka, etyka. O kształceniu dziennikarzy w Polsce i na świecie*, (red.) Anna Siewierska-Chmaj, Wyd. WSiIZ, Rzeszów 2005.
14. Siemaszko A., *Granice tolerancji*, wyd. PWN, Warszawa 1993
15. Welcz Z., rozprawa doktorska *Teoria naznaczenia społecznego. Studium interakcjonistycznej teorii dewiacji*, przygotowana pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Turowskiego, Lublin 1985

Źródła internetowe

16. <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2576400>
17. Dziennik Łódzki, *Czy Aneta Krawczyk powiedziała o próbie aborcji, aby wejść do sejmiku?*, z dnia 12.07.2007,
18. http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/czy_aneta_krawczyk_powiedziala_o_probie_aborcji_aby_wejsc_13401.html, z dnia 13.06.2008.
19. M. Majewski, *Seksafera nie jest czaro-białą historią*, "Dziennik", z dnia 11.12.2006, http://www.dziennik.pl/polityka/article14242/Sprzeczne_zeznania_Anety_Krawczyk.html, z dnia 13.06.2008.
20. M. Kącki, *Odzyskana cześć Anety Krawczyk* (cz. 1), Gazeta Wyborcza, z dnia 4.05.2008, <http://wyborcza.pl/1,76842,5177198.html?as=2&ias=3&startsz=x>, z dnia 13.06.2008.
21. M. Malinowski, *Seks w... zakresie obowiązków – rozmowa z Anetą Krawczyk*, Express Ilustrowany, z dnia 8.12.2006, <http://lodz.naszemiasto.pl/wydarzenia/676394.html>, z dnia 13.06.2008
22. W. Bąk, M. Hodak, R. Jaśkowski, *Aneta Krawczyk: Nie tak miało być...*, Dziennik Łódzki, z dnia 8.12.2006, http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/aneta_krawczyk_nie_tak_mialo_byc_13498.html, z dnia 13.06.2008.
23. P. Bukoliński, *8 lat w sejfie*, Przekrój, z dnia 4.08.2006.
24. http://przekroj.pl/wydarzenia_swiat_arttykul,2116.html, z dnia 13.06.2008.
25. <http://www.newsweek.pl/arttykuly/sekcje/swiat/3096-dni-nataschy-kampusch--czyli-pieklo-na-sprzedaz,64272,2>, z dnia 22.04.2011.
26. "Dziennik", *Natascha Kampusch kupuje dom swego oprawcy*, z dnia 22.08.2007, http://www.dziennik.pl/swiat/article50497/Natascha_Kampusch_kupuje_dom_swego_oprawcy.html, z dnia 13.06.2008.
27. "Dziennik", *Natascha Kampusch sypiała ze swoim porywaczem*, z dnia 21.04.2008, http://www.dziennik.pl/swiat/article159131/Natascha_Kampusch_sypiala_ze_swoim_porywaczem.html, z dnia 12.06.2008.
28. P. Średziński, *Namiętne pocałunki Nataschy Kampusch*, z dnia 17.07.2007, http://www.dziennik.pl/swiat/article40797/Namietne_pocalunki_Nataschy_Kampusch.html, z dnia 13.06.2008.
29. M. Picard, *Smutna kariera Nataschy Kampusch*, Le Figaro, z dnia 5.09.2006, <http://wiadomosci.onet.pl/1356838,2678,kioskart.html>, z dnia 13.06.2008.

30. Forum internetowe gazety codziennej “Nowiny”, <http://forum.nowiny24.pl/Rodzice-z-Hludna-proboszcz-skrzywdzil-dzieci-t2750.html>, z dnia 13.06.2008

Źródła własne:

31. Rozmowa z Henrykiem Pietrzakiem.

Оксана ВАСИЛІВ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: ukr.yana@gmail.com

НОВІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В УЯВЛЕННІ ПОЛЬСЬКИХ ПУБЛІЦИСТІВ

Наш образ Європи базується на певних духовних, культурних, естетичних цінностях, які ми свідомо чи ні вважаємо європейськими. За Гантінгтоном, базовими є класичний спадок, християнство, європейські мови, поділ духовної та світської влади, панування закону, представницькі органи, соціальний плюралізм, громадянське суспільство та індивідуалізм. Але чи правда це? Точніше, чи є ці цінності актуальними в сучасній Європі? Польські публіцисти, зокрема Чеслав Мілош, Маріуш Щигел та Збігнев Герберт у своїх творах намагаються знайти відповідь на це питання, не заперечуючи наші уявлення про Європу, а просто наближаючи їх до реальності.

Європейські вартості: змінні та незмінні

Умовно ми можемо поділити вартості на змінні і незмінні. Цей поділ детермінується конкретними історичними обставинами, до яких потрібно пристосовуватися. Польські публіцисти та й багато інших авторів намагаються визначити які саме цінності варто змінити. Звісно, це не стосується вартості людського життя, свободи совісті, віросповідання, політичних поглядів індивіда та його прав, від забезпечення яких Європа відійти не може. Але, якщо йдеться, наприклад, про толерантність, то така цінність для сьогоденного світу є досить суперечливою. Більше того, нам потрібні нові духовні орієнтири, які б вивели Європу з кризи, у яку вона потрапила у минулому столітті, та запобігли новим суспільним катаклізмам.

Василь Ткаченко у своїй статті “Криза мультикультуралізму і проблеми єдиного освітнього поля” слушно говорить про кризу як певний момент істини, коли назовні виходять усі давні проблеми, які зазвичай приховані за маскою зовнішнього благополуччя. Для нас, українців, знати такі речі особливо важливо, бо іноді складається враження, що всі ми невтомно ідеалізуємо європейські реалії на прагнемо пробудувати “їхнє” суспільство з “їхніми” цінностями. І, на жаль, про аналіз та актуальність цих міфічних цінностей зазвичай не йдеться.

Отож криза. Їх у сучасній Європі вистачає, починаючи від традиційного переосмислення світу, характерного для зламу століть, і закінчуючи нашестям “варварів зі Сходу” (так, як сучасні європейці постали колись для людини Античності “варварами із Заходу”) і провалом політики мультикультуралізму. Саме це є поштовхом до переосмислення традиційних європейських цінностей, а особливо ідеї толерантності, про яку йтиметься далі.

Але не можна казати, що традиційні “гантінгтонівські” цінності зовсім зникли зі свідомості європейця. Наприклад, можна посперечатися із Василем Ткаченком, який в тій самій статті пише, що “усі ці етнічно-расові фобії мають глибокі соціальні передумови і являють собою лише зовнішній прояв нової фази світової кризи, яка із стадії фінансово-економічної переростає нині в фазу соціально-політичну — набуваючи тим самим рис всеосяжної і комплексної світової кризи” [6; 4]. Як на мене, це лише один аспект проблеми. Насправді, попри те, що християнство не має тотального впливу на сучасну європейську культуру і нам здається, що німці чи французи далеко відійшли від своєї релігії, вони не наблизились ні до якої іншої і не готові приймати цінності, які ця інша релігія несе. Так що передумови кризи не лише соціальні, а й релігійні. Європейця масове поширення мусульманства не може не лякати, навіть якщо він вважає себе атеїстом.

Те саме можна говорити, наприклад, і про класичний спадок. Так, у творі “Готтленд” Маріуша Щигела він перетворюється на товар, який купують туристи: “Тепер ми опинилися перед будинком, де він народився, хоча це не той будинок, а інший, який його вдає. Вивчаємо — його виставлено перед входом — меню, яке пропонує Ресторан Франца Кафки. Хоч цей ресторан засновано 2003 року й він лише з вигляду нагадує заклад, котрому вже сто років. Потім ми переходимо кількасот метрів далі, на вулицю Широку. До кав'ярні “Франц Кафка”, яка, хоч і заснована 2000 року, досконало імітує кав'ярню столітньої давнини. На стіні висить фото, яке він би міг тут з неухважності залишити: він і його улюблена сестра Оттла” [7; 99]. Але попри те, важко уявити, що про нього зовсім забули.

Образ Європи та європейця у публіцистиці

Образ європейця, який пропонували філософи, соціологи та інші вчені протягом минулого століття вже не зовсім відповідає сучасним історичним реаліям. Публіцистика у таких обставинах відіграє роль своєрідного діалогу для з'ясування істини, для витворення нових орієнтирів. Серед таких можна назвати концепт європейця як людини етичної, а не естетичної. Людина ХХ століття швидше естет, який, відчуваючи невідворотність катаклізмів, дозволяє засліпити себе та приймає милітаристські тенденції, а отже і збройні конфлікти та війни. З'являється своєрідна естетика жаху, яка далека від первісного розуміння краси, але здатна захоплювати цілі народи. Маріуш Щигел у есеї “Доказ любові” детально описує найбільший на земній кулі пам'ятник Сталіну, який сьогодні вже знищений, але символізує жах тоталітаризму, або ж не важко уявити нацистські демонстрації з факелами чи промову будь-якого диктатора — все це було спрямоване на завороження натовпу і зовсім не закликала мислити категоріями етичними. Етична ж людина повинна бути менш поверхневою у сприйманні дійсності та керуватися моральними принципами. Про це багато писав і Іван Павло II, поляк за походженням, який, ставши справжньою людиною сві-

ту, ніколи не відкидав значення національних культур, про важливість яких йдеться далі.

У визначенні того, яким має бути сучасний європеець та якими повинні бути його цінності, вирішальну роль відіграє також популярна теорія постмодерної Європи. Без її урахування неможливо правдиво уявити сучасний світ, а отже і правильно сформулювати нові орієнтири. У статті Марії Павлюх “Постмодерн і долі національних культур” читаємо, що “на Заході постмодернізм народився як феномен “цивілізації кінця”. Склався стереотип, що Схід Європи не є постмодерною цивілізацією. Класик постмодерністської теорії Жан Люотар коментував постмодерну ситуацію як плюралізм дискурсу культур, мов і цінностей постіндустріального суспільства, як протиставлення суспільству” [4; 150]. Отож бачимо, що дослідники вважають сучасну Європу постмодерною, а отже і плюралістичною, такою, що не відкидає жодних цінностей. На практиці це часто виглядає досить-таки абсурдно. Наприклад, коли керівництво Франції, декларуючи свободу совісті та віросповідання, забороняє носити релігійні атрибути у громадських місцях. Не можемо не погодитися із критиком Фредеріком Джейнесоном, який називає постмодернізм тріумфом маніпуляції. Насамперед йдеться про маніпуляцію цінностями. Сучасна публіцистика застерігає читача від таких маніпуляцій, коли в ім'я цінностей, часто фальшивих і нав'язаних, гинуть люди і цілі народи. Саме тому аксіологічний аспект творення образу Європи у публіцистиці є надважливим не лише для дослідників, але й для пересічних читачів. Твори, з одного боку, повинні виховувати етичного читача-європейця, а з іншого, — від читача вимагається критичне сприймання і переосмислення прочитаного.

Важливими у публіцистичному творенні образу Європи є також демонізація та ідеалізація. Як ми вже згадували, уявлення про Європу часто базуються на стереотипах, якими легко маніпулювати. Тому публіцисти та журналісти здебільшого використовують два яскравих образи: Європу демонічну та ідеальну. Чеслав Мілош, Збігнєв Герберт та Маріуш Щигел відступають від такого вузького трактування концепту Європи, тому, можливо, деякі моменти їхньої публіцистики можуть бути доволі спірними та неоднозначними, як наприклад, дещо “ліві”, а отже, зважаючи на період, про який ідеться у творі, прорадянські погляди героїв Чеслава Мілоша, чи розповіді з позиції людей, що співпрацювали з окупаційними режимами, у книзі Маріуша Щигела, але вони, безсумнівно, сприяють витворенню нового погляду на Європу та її цінності.

Утвердження власної ідентичності в умовах глобалізації

За словами Томаса Л. Фрідмена, глобалізація — незворотній процес, тому ми можемо лише більш чи менш вдало пристосовуватися до неї. Особливо ця теза стосується національних культур, які, з одного боку, дедалі більше стають схожими одна на одну, а отже і менш національними, а з іншого, намагаються утвердити свою ідентичність та

унікальність. Отож для публіцистів важливо з'ясувати чи може існувати європейська культура поза національними культурами.

Європейська культура є своєрідним синтезом культур національних, вони становлять її підґрунтя, тому, творячи нове бачення Європи та її цінностей, не можна оминати увагою цінності кожного народу зокрема. Національна культура як “культура певної нації, синтез культур її соціальних верств і груп, яка відзначається неповторністю, самобутністю мистецтва, звичаїв, господарства, тобто духовної і моральної сфери життя і діяльності” [1; 137] не може бути знівельована.

М. Гончаренко у статті “Життєвість національного” щодо цього зазначає: “Національне, без сумніву, охоплює форму культури, воно глибоко проймає її зміст, світогляд нації, менталітет. Саме тому, що національне зводиться до форми культури, його не можна “зняти” з неї — культура загине, як гине жива істота, коли з неї здирають шкіру” [4; 154]. Особливо це важливо для Європи сьогодні, коли вона взаємодіє із східними культурами, що менш здатні до асиміляції із Заходом, ніж національні культури, наприклад, східної Європи.

Серед можливих небезпек світового глобалізаційного процесу дослідники також виділяють гомогенізацію культур. Збігнев Герберт у творі “Варвар у саду” надає певної тягlosti таким процесам, адже поглинання однієї культури іншою та їхня уніфікація відбувалися ще у часи античності та Середньовіччя, але ніколи не набирали вони таких глобальних масштабів. У творі йдеться про протистояння культури античності та “варварів зі Заходу”. Сьогодні можемо говорити про “варварів зі Сходу”, бо саме такими постають перед європейцями люди з іншими цінностями, віросповіданням та, відповідно, світоглядом. Публіцистика Герберта, отож, є надзвичайно актуальною, бо, розповідаючи про віддалені у часі історичні події, він застерігає від можливого повторення цивілізаційного краху. Тому бачимо, що Європі загрожують як внутрішні небезпеки — знецінення власних цінностей, тотальна вестернізація та комерціалізація, так і зовнішні — натиск сильних у збереженні власної ідентичності культур Сходу. Польські публіцисти не спонукають Європу до протистояння чи ворожнечі, лише до самооновлення та збереження власного “я”.

А для цього важливо усвідомити важливість поняття людини культури та людини в культурі. Дослідники соціології культури наголошують, що люди “одночасно живуть у минулому (соціальна й індивідуальна пам'ять), сьогоденні (здоровий глузд, знання про повсякденне життя, моральна та політична позиції) і майбутньому (надія на краще, проекти)” [8, 96]. Ці люди, у нашому випадку йдеться про європейців, одночасно з цим живуть у європейській культурі, не втрачаючи власної національної. Бачимо, що таке поєднання є досить складним, тому і цінності потрібно формувати дуже грамотно, щоб не порушити внутрішній психологічний комфорт кожного індивіда зокрема і націй загалом. Саме це допоможе об'єднати сучасну Європу не лише на політичному рівні.

Одночасно з наголошенням важливості збереження власної ідентичності польські публіцисти не відкидають і не демонізують понят-

тя глобалізації. Вони бачать її як процес діалогу культур, навіть дуже віддалених географічно та духовно. Лідія Стефановська, аналізуючи книгу Чеслава Мілоша “Родина Європа”, пише: “Проте справжня мета Ч. Мілоша — не акцентувати на цій провінційній екзотиці, а лише визнати спорідненість “між людьми, що живуть в одному й тому ж часі, і то в країнах, віддалених між собою...у цивілізаціях, що не комунікують між собою”. Крім того, водночас із пришвидшенням обміну інформації осмос та взаємні контакти між різними культурами стали чимось реальним, тому Варшава, Будапешт чи Вільно не були вилучені з загального культурного обігу. По суті, у цьому сенсі столиці світу немає.... Мілош завжди намагається витримати універсальну перспективу бачення: з одного боку, акцентує на важливості значення східного коріння, з іншого ж — для нього важливим є процес об’єднання планети й утворення глобальної спільноти” [2; 358].

Отож бачимо, що сучасна публіцистика намагається узгодити пошук та утвердження власної культурної ідентичності із світовим глобалізаційним процесом. Автори наголошують на потребі вироблення нових цінностей, які б опиралися на попередній культурний досвід, але відповідали б сучасним вимогам, а не простій уніфікації, яка лякає багатьох європейців та представників інших культур і не сприяє конструктивному діалогу.

Толерантність та прийняття чужих вартостей

У широкому розумінні толерантність — “здатність приймати щось, не схвалюючи це. На індивідуальному рівні — це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також — особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах. Термін виник як формула терпимості щодо релігійних меншин та сект унаслідок протестантської Реформації. В історичному плані він доходить до підтримки практики, яка забороняє релігійну дискримінацію, до якої пізніше додалася заборона на етнічну дискримінацію; у наш час цей термін дедалі частіше використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до практики та соціальних груп чи політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними” [5; 1].

Питання толерантності сьогодні дуже актуальне та складне. Віталій Мороз, наприклад, вважає її базовою європейською характеристикою. У його статті “Загроза європейській толерантності в умовах інтеграційних процесів” читаємо: “Що означає бути сучасним європейцем? Однозначної відповіді на це питання немає. Однак, даючи характеристику ідеальному (збірному) типу європейця, дослідники, як правило, наділяють такого індивіда певними стійкими рисами, які формувалися паралельно з розвитком європейської цивілізації. Серед них — релігійність, письменність, політична заангажованість. До однієї з базових характеристик європейця належить також категорія толерантності”

[3; 71]. У цьому випадку толерантність подається як позитивна та питомо європейська цінність. Але польські публіцисти, дивлячись на цю проблему з різних боків, часто доходять протилежних висновків. Так у “Родинній Європі” Чеслава Мілоша натрапляємо на епізод, що може вразити чи принаймні здивувати сучасного читача, який уже звик до того, що Польща є членом Євросоюзу: “Ми стояли на мосту біля Базелю, що вів до французького Сен-Луї. Читали напис на таблиці. Вітала нас духовна сестра, Франція. Напис сповіщав, що заборонено вхід циганам, полякам, румунам і болгарам. Ми презирнулися і в цьому обміні поглядами було насмішкувате взаєморозуміння щодо наших західних союзників. Ми перетнули міст” [2; 192]. Публіцист, не заперечуючи важливості поваги до інших народів та культур, сумнівається щодо існування толерантності чи принаймні абсолютизації її як цінності. Як бачимо, концепт Європи і тоді, на початку ХХ століття, і тепер, на початку ХХІ, передбачає усвідомлення певної культурної вищості, що автоматично означає існування народів “гірших” та їхнє відсторонення від цивілізації. Тільки тоді йшлося здебільшого про представників східної частини Європи, а сьогодні більше про вихідців з Африки та Сходу. На нашу думку, саме таке акцентування на проблемі толерантності, а не її замовчування у публіцистиці веде до пошуку шляхів порозуміння. А поки що ми можемо говорити лише про процедурну толерантність та її зворотний бік — “процедурну нетолерантність окремих етнічних груп. Це групи, які протестують або проти інтеграції, або проти домінування панівних етносів” [3; 75].

Концепт толерантності тісно пов’язаний із мультикультурністю, яка не зовсім себе виправдала. Так Василь Ткаченко пише, що, “виступаючи на зборах молодіжної організації Християнсько-демократичного союзу (ХДС) у жовтні 2010 р., канцлер ФРН Ангела Меркель визнала повний провал спроб побудувати мультикультурне суспільство в Німеччині: “Очевидно, що мультикультурний підхід, котрий передбачав щасливе життя бік о бік один з другим, повністю провалився... Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою” [6; 3]. Це ще раз вказує на його сумнівну цінність у сучасній Європі.

На завершення хочу сказати, що у сучасній Європі все частіше говорять про творення політичних націй, для яких не має значення етнічне походження чи віросповідання індивідів. Але ж і така спільнота має мати свої цінності і творити їх потрібно якраз на цьому перехідному етапі, на якому ми зараз перебуваємо.

1. Закович. М. Культурологія. Українська та зарубіжна культура / М. Закович. — К.: Знання, 2007. — 347 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
2. Мілош Ч. Родинна Європа; пер. з польської Лідія Стефановська та Юрій Издрик / Ч. Мілош. — Львів: Літопис, 2007. — 390 с.

3. Мороз В. Загрози європейській толерантності в умовах інтеграційних процесів / В. Мороз // Альманах “Молода Нація”; упоряд. М. Розумний. — К. : Смолоскип, 2003. — С. 71–79.
4. Павлюх М. Постмодерн і доля національних культур / М. Павлюх // Альманах “Молода Нація”; упоряд. М. Розумний. — К. : “Смолоскип”, 2003. — С. 149–157.
5. Toleration / Stanford Encyclopedia of Philosophy. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/toleration/>
6. Ткаченко В. Криза мультикультуралізму і проблеми єдиного освітнього поля. — “День”. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/212754>
7. Щигел М. Готтленд: документальна проза / М. Щигел. — К.: Грані-Т, 2010. — 240 с.
8. Юрій М. Соціологія культури: Підручник / М. Юрій. — К.: Кондор, 2006. — 304 с.

Оксана ЛОБОДЯК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: oxana_lobodyak@ukr.net

КШИШТОФ ЗАНУССІ — УЧАСНИК ДІАЛОГІЧНОГО ПОШУКУ ІСТИНИ

Кшиштоф Зануссі своєю творчістю апелює не лише до поляків, а й до інших народів із закликом збереження власної автентичної спадщини, ведення діалогу на високому культурному рівні, прагнення до вдосконалення моральних чеснот, витягування себе та свого народу на вищий духовно-інтелектуальний рівень. Також режисер у своїх картинах подає бачення, точніше аналіз того, чому так сталося. Приклади американізації і тотального впливу ідеології комунізму на європейські народи дещо пояснюють і прояснюють. Він констатує духовний занепад Європи і закликає шукати істину, віру та Бога.

У публіцистичному монолозі (статті, “колонці”, відкритому листі) К. Зануссі простежуємо прихований діалог. В опосередкованій полеміці погляд опонента передбачений, але не зазначений безпосередньо. Бачимо полеміку з уявним опонентом, усталеною думкою, тими оцінками і судженнями, що їх журналіст хотів би змінити. Водночас можна трактувати це як внутрішню полеміку: автор сперечається сам із собою, виставляючи на суд читача свої сумніви. “Співрозміслення” з читачем — сильний засіб переконання.

Полеміко-діалогічне начало — орієнтація на внутрішню суперечку, на альтернативне вирішення питань, зосередженість на тому, що треба відстоювати, захищати, доводити — як бачимо, властиве не тільки відкритій полеміці. Розгортаючи проблему, що має історичний, ментальний, культурний вимір, автор ставить питання зміни назв вулиць у контексті суспільно-політичних систем. Для його рідної Польщі обґрунтування зазначеного положення має особливий вимір. Зануссі безпосередньо звертається до дійсності (спостереження), обґрунтовує проблему шляхом побудови певних доказів. Поважний читач — а такі публікації саме й апелюють до нього — неодмінно замислиться над перипетіями історичної долі народів. Тим паче, коли Зануссі сягає у своїй аргументації до спадщини Заходу. Зануссі дивується надмірною мобільністю своїх американських друзів, відтак доволі часто доводиться змінювати їхні адреси в записнику. Ніби банальний факт, але за ним тенденція сучасного світу, не вельми приваблива, оскільки мобільність людей зумовлюється пошуками вигоди.

Посівши чільне місце в дискусії щодо польської самобутності, її місця і ролі в спільному європейському домі, а також щодо польської національної ідентичності, Кшиштоф Зануссі, відомий режисер, долучився до обговорення важливих питань, що постали перед Польщею напередодні вступу до Європейського Союзу. К. Зануссі з'ясовує, що таке самобутність, яке її визначення. Якщо йдеться про “бігос”, польську національну страву, то, на його думку, вона ніколи не зникне. На

думку кінематографіста, інтеграція в Європу не загрожує Польщі втраченою ідентичністю. Самобутність є чимось, що змінюється, еволюціонує, є певним зібранням чеснот і недоліків. Найважливіше, на думку К. Зануссі, — позбутися стереотипів марксизму, який нічого не говорить про те, що таке ментальність, як впливає релігія на формування культури, а зауважує лише ставлення до засобів виробництва.

К. Зануссі з турботою споглядає на американізацію життя в Польщі, яку називає “макдональдизацією”. Він стверджує, що суспільства, які мають глибокі коріння і глибоку культуру, американізуються повільніше і слабше. Режисер наводить приклади Франції та Італії, де символічний МакДональдс не популярний. Натомість Польща, яка має слабкішу еліту та менш закорінену культуру, американізується легше. Він стверджує, що той, хто не пробував доброї кулінарії, при звичаївся до МакДональдса. Італійці, які навіть бідніші, завжди споживали кращу їжу, ніж американці, і не перейняли МакДональдс, а навпаки — поширили в Америці свою Піццу. Французи з погордою ставляться до американської кухні, бо мають більше смаків, ніж їх можна знайти в м'ясі гамбургера з хімічними приправами. А поляки, які не мали чисто-го туалету в соціалістичній економіці, приходять до МакДональдса як до палацу, бо там чисто, затишно, хтось усміхається і ніхто не кричить, не п'є і не загаджує кутки¹. Тобто, висновує К. Зануссі, де МакДональдс входить в культуру, там він перемагає, а там, де є традиція, там не може її замінити.

Він також розкриває своє бачення єдиної Європи, до якої Польща планувала вступити (не забуваймо, що нариси були опубліковані у 2003 році, напередодні вступу Польщі до ЄС у 2004 році). Колумніст стверджує, що “...інтеграція є справою ближчою, ніж співпраця політична, економічна, культурна, чи просто зближення. “*Integrum*” означає цілісність, отже, Європа є в певному сенсі цілісністю, але в іншому сенсі нею не є, звідси потреба в подальшій інтеграційній діяльності”². Процес європейської інтеграції є в основному процесом оборонним, не є процесом якої-небудь добровільної зміни. Сам діалог відбувається у дуже фальшивому тоні, начебто інтеграція є розвагою, бо не маємо односторонності щодо подальших дій. А Європа починає тонути, вода піднялася і переливається через борт. Упродовж століть вона була провідним континентом, а тепер ситуація змінилася.

К. Зануссі звертає увагу на те, що сьогодні Європа переживає кризу високої культури, яка себе вичерпала. Він стверджує, що існує культурний примус чи зобов'язання, яке змушує кожного вболівати за високу культуру, наприклад, поезію, якою захоплюється невелика групка людей, як правило, наближених до редакції субсидійованого видавництва.

Судження Кшиштофа Зануссі щодо кардинальних проблем розвитку сучасної цивілізації завжди вирізняються ґрунтовністю і оригінальністю. Наприклад, на зустрічі зі студентами і викладачами Львівського

¹ Чапек К. Бесіди з Т. Г. Масариком. — Львів, 2001. — С. 162.

² Там само. — С. 13.

національного університету імені Івана Франка, яка відбулася 1 березня 2007 року, він так ідентифікував Захід і Схід Європи: “Західна культура виросла в містах, східна — у селах; латинська людина за свою долю відповідає, на сході Європи дещо інакше — людина часто-густо є жертвою умов і суспільної конструкції”. На його думку, поляки й українці наново шукають свою ідентичність. Для цього треба впоратися зі своєю історією. “Наприклад, книга Сенкевича “Вогнем і мечем” — глибоко несправедлива. Наш егоїзм спричинив розпад української держави. Треба шукати спільного погляду на своє минуле: що ми зробили злого? Латинська Європа часто зраджувала і Україну, і Польщу. Зараз ми живемо у поділеному суспільстві: поруч живуть ті, хто переслідував інших, і ті, кого переслідували. Треба відважитися обидвом сторонам навзаєм вибачитися”. Власне, цьому присвячено кілька фільмів знаменитого режисера.

Водночас К. Зануссі дуже точно вловив посткомуністичну ситуацію: комуністи-кагебісти, у тому числі так звані “бізнес гумен”, взяли в свої руки усю торгівлю і промисловість, фактично, привласнили загальнонародну власність, скориставшись контактами на Заході і знанням іноземних мов. Великим боєм для більшості людей є корупція, яку й “легітимізували” колишні номенклатурники, а також більшовики, які прийшли в демократію.

Знаменитий режисер і есеїст бачить драму світу в тому, що не вдалося поліпшити моральні, духовні та інтелектуальні параметри людської особистості. Він у своїх есе відважно запитує: чи сучасний світ ще зберіг моральні принципи, чи нормальними є орієнтири на гроші, успіх, кар’єру? Усі хочуть стати, до того ж відразу, багатими, але якою ціною? Якщо кар’єра будується на несправедливості, то чого варте таке життя? Якщо людина не збагне свого покликання, а піде за модою (жити доточно), то вона конче втратить властивий орієнтир у житті.

К. Зануссі дуже прихильно ставиться до українців. На зустрічі він щиро заявив: “Ви незалежний народ. Це найважливіше. Ви маєте велику традицію вільного мислення — згадаймо козаччину... Потрібні поетичні, елітарні українські фільми про сучасного українця, аби ви пишалися тим, що належите до такої пречудової нації... Мова перемагає тільки тоді, коли абсолютна більшість громадян хоче цього, досить зіслатися на ірландців, басків, які не прагнуть відродити свою рідну мову”. Він закликав до єднання, доводячи безперспективність гніву. Звісно, дуже прикро, що після Першої світової війни не з’явилася вільна українська держава, це було б набагато краще і для поляків. Але історію не повернеш. Тим не менш, ідентитет України зміцнівся. У світі українці стали виразнішим народом, ніж це було раніше.

На зустрічі К. Зануссі переконливо доводив, що у мистецтві завжди були, є і будуть дві найважливіші теми — кохання і смерть. Як віруюча людина він говорив про потребу Вищої свідомості. Причому віра мусить мати форму, певну суспільну структурованість. Саме релігійність допомогла вистояти багатьом націям на маршрутах історії. Більшість людей навіть за комуністичної тиранії поводитися прекрасно. Життя триває в часі. Важко знайти сенс життя раз і назавжди. Людина щоденно стає

трохи іншою. Але є одна абсолютна істина — Бог. “Я ніколи не вірив у те, що немає Бога. Тому ніколи не впадав в розпач, ніколи не втрачав надії”. Щодо комунікації, то польський режисер і есеїст насамперед акцентує на етичних параметрах творчості. “Акт контакту є актом моральним — я повинен прагнути порозуміння з іншими”³.

Важливим елементом сучасної ситуації, вважає К. Зануссі, є тероризм. Розкриваючи своє бачення небезпеки тероризму, автор зазначає, що насамперед слід звернутися до природи самої людини і звернути увагу на певні правила з перспективи історії. Завжди які-небудь групи людей постійно змагалися чи конкурували між собою. Донині ця конкуренція не зникла. Якщо нашій — ситій — частині світу здається, що решта світу буде, на нашу думку, лагідна, зрозуміла, готовою прийняти нашу перевагу, то ми наївні. Так ніколи не станеться. І таким чином тероризм, який останнім часом дуже посилюється, своєю суттю засвідчує, що ситуацію треба змінювати⁴. Оскільки не маємо глобальних воєн, маємо глобальний тероризм. Боротьба за перевагу, конкуренція різних цивілізацій буде тривати. У цьому аспекті К. Зануссі робить певне протиставлення глобалізації та інтеграції. Роль і значення Європи зменшилися, а якщо хочемо втриматися в тій конкуренції, то ми повинні бути сильним гравцем, бо самостійно нічого не зможемо зробити.

У роздумах “Агресивний діалог”⁵ Кшиштоф Зануссі торкається надзвичайно актуальної теми: місце діалогу в сучасному світі. “Після нападів на вежі в Нью-Йорку, — зауважує автор, — ця тематика стала майже постійною, і як тільки-но треба скликати конференцію, то всім спадає на думку слово “діалог”, а вже потім саме релігійний і культурний”. Ще нікому не спало на думку говорити про діалог озброєнь. Слово “діалог” не підходить до жодних дій, яким притаманна конкуренція. На спортивних змаганнях не можна вести діалог, а треба боротися за перемогу. Так само сучасна економіка забороняє діалог між виробниками продукції та її споживачами, бо, якщо буде досягнута домовленість, то конкуренція як рушій ринкової економіки буде порушена.

“Діалог” К. Зануссі розглядає в іншому ракурсі — як альтернативу боротьби та бою. Він стверджує, що доти, поки сторони ведуть діалог, вони не воюють, хоча агресія під час перемовин інколи більш вражаюча, ніж від фізичного удару. На міжетнічних та міжрелігійних конференціях різні сторони говорять про міжрелігійний та міжкультурний діалог, висловлюючись за перспективу мирного співіснування. На думку К. Зануссі, про такі перспективи найчастіше говорить сторона, яка в тому чи іншому питанні стала переможцем. Таким переможцем є західний (євроатлантичний) світ, який відчув загрозу з боку ісламу та намагається переконати його в необхідності діалогу та відмови від тероризму, який єдиний реально загрожує Заходowi. Режисер звертає увагу на іншу

³ Особистий архів автора. Запис виступу Кшиштофа Зануссі перед студентами і викладачами ЛНУ імені Івана Франка 01.03.07.

⁴ Zanusso K. Bigos nie zginie! ...w rodzinnej Europie. — Warszawa: wyd-wo “Studio EMKA”, 2003. — S. 15.

⁵ Zanusso K. Agresywny dialog. // Polityka. — 2003. — N 39. — S. 105.

сторону конфлікту і вважає, що домогтися його вирішення можна буде ефективніше, якщо зважити на мотив конфлікту, в основі якого лежать найчастіше протилежні переконання стосовно іншого світу. Існує загальне переконання, що фанатизм та фундаменталізм є результатами недостатності, а не надмірності віри. Як підсумок, К. Зануссі стверджує, що, незважаючи на всі запевнення, він вважає, що культури та релігії конкурують між собою в різних періодах історії і сильніша перемагає. Автор висловлює сподівання, що нині перемога може бути безкровною, люди стали кращими і усвідомлюють, що мають стільки зброї, що мусять діяти раціонально, аби не знищити самих себе.

К. Зануссі глибоко замислюється над проблемою впевненості та сумнівів, які народжуються в суспільстві у період епохальних змін. Він зазначає, що молоді люди, з якими він зустрічається, подорожуючи Польщею, очікують від нього чітких однозначних відповідей на питання про те, як треба поводитися в громадсько-політичному та особистому житті, які норми порядності є дійсними, а які — фальшиві⁶. Він протиставляє впевненість і невпевненість, стверджує, що невпевненість та сумнів повинні існувати тільки щодо принципів справ та речей. Коли ж сумніви починаються у ставленні до дрібниць, життя стає нестерпним. “Водій, — наводить приклад К. Зануссі, — який сумнівається і вагається, заблоковує перехрестя і є нещастям у вуличному русі. Лікар, який ділиться з пацієнтом сумнівами щодо ефективності призначеного лікування або виписаних ліків, не полегшує лікування, а навпаки — сприяє тому, що ліки можуть менше подіяти, оскільки в лікуванні значну роль також відіграє самонавіювання. Вчитель, який сумнівається в тому, чого навчає, а особливо вихователь, який виявляє невпевненість у принципах, які пропагує, радше завдає більше шкоди, ніж користі”⁷.

Як підсумок, автор стверджує, що нині в активне життя входить покоління, виховане людьми, здебільшого позбавленими віри у принципи свого власного виховання. К. Зануссі має враження, що це покоління є більш втраченим, ніж те, яке вступало в доросле життя, опираючись на принципи своїх батьків. Це все переноситься на політику, в якій чітко виявляються сумніви у словах будь-яких лідерів. К. Зануссі запитує, чи лідер, який висловлює впевненість, заслуговує на довіру, і чи той, хто викрикує, що знайшов єдино правильне вирішення, є тим, кому можна довіряти? Автор відразу відповідає на поставлені запитання: досвід усіх виборів доводить, що ті самі люди, які отримують найбільше голосів виборців, згодом призводять до зневіри та фрустрації тих, хто їм повірив, і прокладають дорогу своїм наступникам, які з подібною впевненістю виголошують вже свою сумнівну правду. К. Зануссі остерігається людей, які абсолютно впевнені у своїй вірі, вчинках та діях. На його думку, люди, які оточують себе непохитною вірою, замість нею запалювати, викликають підозру, що вони позбавлені критичності, а отже, їхні переконання потребують перевірки. Такий підхід був би ідеальним в житті, якби не було критичних ситуацій, де потрібна чіт-

⁶ Zanusso K. Pewność niepewności // *Polityka*. — 2003. — N 23. — S. 109.

⁷ *Ibid.*

ка впевненість та лідери, які не сумніваються, добре знають, що слід робити, де є правда і єдино правильний вихід. З прив'язкою до наявної суспільно-політичної ситуації, публіцист стверджує, що ця потреба існує не тільки стосовно нашого буденного існування, але впевненість нам потрібна в найбільш переломні хвилини, коли стаємо перед потребою остаточного вибору.

К. Зануссі акцентує на стереотипах, які сформувала комуністична система на викривленій психіці людської душі. “Свобода і демократія не винні, що ми мали фальшиву думку про самих себе, припускаючи, що ми хоч і бідне суспільство, але культурно розвинуте. На культуру дуже вплинула ментальність люмпена, перспектива світу якого завершується біля будки з пивом... Якщо творча інтелігенція вказує на зубожіння нашого духовного життя, то, напевне, йдеться про гроші, бо що ж можна мати на увазі. Таке мислення власне і є доказом духовного зубожіння краю” (“Ментальність люмпена”).

У такій перспективі Зануссі розглядає не лише процеси ментальних трансформацій, а й передусім трансформацію моральну. Що спричинило такі сильні зміни у колективній підсвідомості польського суспільства, а також і всіх інших суспільств, які десятки років перебували у форматі радянської імперії? Зануссі не вивчає такі процеси на рівні наукового дослідження, але формулює цю проблему як одну з найпринциповіших. Зрештою, таке втручання через призму комуністичної ідеології призвело не тільки до зменшення авторитету багатьох моральних установок, а й взагалі девальгувало поняття “моралі”. У фейлетоні “Моральна зброя” режисер пише: “Гасло “нове моральне озброєння” останнім часом було замінено на “ініціативу для змін”. Якось почув від одного із німецьких урядовців: “Моральність тепер асоціюється із заборонами, а заборони довели до народження націонал-соціалізму”. Може, німецький політик і справді мав рацію, коли стверджував, що “моральність” загрожує свободі?” Зрештою, Зануссі ставить риторичне запитання, яке могло б узагальнити частку його, цитованих у цій праці, текстів. У фейлетоні “Вимушений діалог” він запитує: “Що означає діалог культур та цивілізацій? Чи це буде полягати у тому, що сядемо навпроти один одного і запропонуємо товари на обмін. У випадку діалогу культур щоразу переможець в історії присвоює собі все найкраще у порівнянні з тими, хто програв”, а “культура демократії заплямовує будь-який елітаризм”.

Цілісним внутрішнім діалогом є роздуми Зануссі про віру (причому, не лише християнську), а про здатність людини сприймати цей дар. Після свого перебування в буддійському монастирі Зануссі пише, що ще глибше став розуміти її істинне значення. У світосприйнятті Зануссі віра і релігія — як “інтерпретація віри” — є чітко розділеними сферами. На запитання Лева Карахана “Що для вас — християнські цінності?” Зануссі відповідає: “Чи можна говорити про християнські цінності, якщо християнство — це релігія, тобто спосіб розуміння цінностей, які існують незалежно від цього розуміння. Цінності не належать тільки релігії, вона просто дає їм своє трактування. Аналізуючи систему багатьох інтерв'ю, можемо спостерегти чітке окреслення того, що його філософія

— це передусім християнство. “Християнський підхід дає велику перевагу — він робить акцент на гріховності. Двотисячолітнє християнство задовольняє мене своєю когерентністю. Щоб вийти з глобальних тунелів непорозуміння і недовіри, достатньо визнати, що любов, дружба, покаєння — універсальні цінності”.

Ще однією наскрізною темою філософії і творчості Зануссі є тема вибору і свободи. Його розуміння цих проблем співзвучне з тією концепцією свободи та обов'язку, яку сповідував Спіноза, а також частково і з ліберальною філософією. Пошук людини свого вибору, як акту реалізованої свободи, — основа всієї творчості Зануссі. Саме на тлі цього пошуку він створює сюжети та проблеми своїх фільмів і текстів. Наскрізне відчуття вічного пошуку волі. “Відродження духовності завжди залежить від глибини віри тих, хто вірить. Ось ця глибина завжди викликала в мене інтерес. Як колишній фізик, я переконаний, що світ — це велика таємниця і одна з великих таємниць — це люди, які здійснюють свій вибір. Вибір — це завжди вираження свободи, а її можна знайти у в'язниці і не відшукати на волі. Мені завжди цікаво спостерігати за тим, як люди шукають свою свободу”.

Кшиштоф Зануссі слушно ставить питання про відповідальність масового споживача, який у християнській перспективі навіть у масі залишається особою. Тобто сам несе моральну відповідальність за свій вільний вибір. Споживач інформації, який купує недоброякісний товар у вигляді мас-медіа, відповідає за поширення брехні. Ця відповідальність зазначається у двох різних площинах. Прийняття інформації, яка є свідомою неправдою, передовсім шкодить самому реципієнтові (так само, як шкодить споживання модифікованих продуктів). Водночас у публічній площині це споживання становить ринковий факт — створює попит на брехню, на деградацію культури, на духовний розклад, на падіння. Оглядаючи безсенсовно програми, про які самі знаємо, що вони нерозумні, цинічні, брехливі, ми часто знаходимо для себе виправдання — “це відпочинок, розривка”. Саме завдяки такій поставі мільйони людей, зокрема в Сполучених Штатах Америки, об'їдаються неякісною продукцією і катастрофічно зазнають ожиріння. Отже, треба навчитися розрізняти відпочинок від затруття серця і розуму.

Етичним обов'язком людини є управління своїм життям. Вільний вибір якраз і є перевіркою того, що обтяжує наше сумління. Телесеріали і злякисні “новини”, насамперед, звинувачують споживача інформації, який вибирає цю “продукцію” свідомо через духовну апатію, лінівство, ігнорування, відсутність дисципліни. У відносинах надавач-споживач завжди знайдеться хтось, що прагне заробити на нашій марноті. Але, незалежно від сили спокуси, за нашу марноту ми відповідаємо самі.

В більшості фільмах Зануссі головною темою є проблема індивідуальної свободи. У них Зануссі показує моральну драму, збудовану на конфлікті між натуральним інстинктом свободи і суспільною вимогою відповідальності. У фільмах продемонстровано також ту ціну, яку платять люди за вибір свободи.

Прагнення до морального ідеалу — це ще одна велика тема Зануссі. Моральний максималізм героїв фільмів видається доволі неоднознач-

ним, а також викликає сумніви. Через показ таких особливостей людського морального ідеалу, який нищать обставини та вимоги реального життя, Зануссі прагне досягти своєї загальної мети, сконцентрованої в ідеї аналізу людської природи та природи — індивідуальності самій у собі, а також, що і ще важливіше, — індивідуальності в колективному житті.

Фільми Зануссі — це, звісно, провокація відрази до усього зла, що є в людському житті, проте водночас це і холодна аналітичність, стриманість та іноді навіть погорда стосовно ідеалістичних постатей та принципів.

Стан святості, до якого прагнуть герої фільмів, за сценарієм Зануссі, — просто ілюстрація прагнення людської природи до всього, що є недосяжним, і таке прагнення стає небезпечним, якщо його не піддавати критичній рефлексії холодного розуму, основа якого — механізми соціальних умов та стосунків.

Підсумовуючи шлях напівнезалежного режисера до напівнезалежного фейлетоніста, варто вказати на комплексність впливів авторитетного митця. Там, де має панувати образ і звук, спрацьовувати ефект домислення, залишається ідея пізнання себе та світу через внутрішнє переживання, особистий досвід кожного глядача. А тоді, коли промовляє слово, з'являється ефект повторюваної спонуки. Фейлетони і авторські фільми працюють у різних площинах, але заради однієї ідеї.

Своєю публіцистикою прямої дії, а також метафорично-художньою (у фільмах, літературній творчості, культурному, духовному житті) у найширшому діапазоні людського існування польський колумніст відстоює правду не тільки як пізнавальний чинник, але передовсім як моральний. Відповідальність за слово — проблема не семантична, а етична. Не можна дозволяти знищувати в собі дві глибоко людські потреби: потребу свободи і потребу правди. Відчуваючи і розуміючи вартість слова публіцистів, читач стає духовно багатшим.

Ігор ПОЛЯНСЬКИЙ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: igor.polansky@gmail.com

ЖУРНАЛІСТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ Й ПОЛЬЩІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ДІЄВІСТЬ ВИСТУПІВ

Український та польський досвіди демократії — одні із найбагатших на європейському континенті. Однак стосується це переважно політичної сфери, коли в часи пізнього Середньовіччя обидві країни явили світові яскраві зразки протопарламентаризму й високоорганізованої (навіть за нинішніми мірками) стратегії формування і передачі влади. Сфера ж медійна, зокрема сфера журналістських розслідувань, як своєрідний індикатор демократичності панівного політичного режиму і суспільного устрою загалом, була однаково занедбана і в Україні, і в Польщі.

Підстав для таких категоричних, на перший погляд, тверджень достатньо. Зокрема, відомий український медіадослідник і журналіст-практик, викладач Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка Олександр Глушко пише, що в роки його студентської юності в навчальних програмах факультетів журналістики навіть такого жанру, як “журналістське розслідування” не було¹. У книзі “Журналістика у термінах і виразах”² за редакцією Дем’яна Григораша, виданого у Львові у 1974 р., терміна “журналістське розслідування” також немає, що промовисто підтверджує слова О. Глушка. Щодо ситуації в Польщі, то, скажімо, відомий польський журналіст-розслідувач Марцін Войцеховські стверджує, що “жанр журналістських розслідувань з’явився у польській пресі після 1989 року, коли настали зміни, за яких виникла вільна преса”³. Ще й до сьогодні в польських ЗМІ (як і в українських, до речі) є труднощі з дефініцією поняття “журналістське розслідування”. І хоча до початку дезінтеграційних процесів на теренах колишнього СРСР в пресі обох країн траплялися публікації викривального й гострого суспільного характеру, в яких журналісти глибоко досліджували якусь ситуацію, ніхто із поважних журналістикознавців не схильний трактувати ці спроби як повноцінну розслідувальну журналістику.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. українські медіа стали відносно вільними. Упродовж 1990-х ЗМІ робили систематичні спроби проводити журналістські розслідування, зокрема, в телепрограмі “Післямова” на каналі 1+1 (1994-1997 рр.). Із поширенням Інтернету цей жанр почав розвиватися активніше. Яскравим прикладом цього є поява у 2000 р. найвпливовішого на сьогодні Інтернет-ЗМІ “Україн-

¹ Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика. Навчальний посібник / 2-е видання, перероблене і доповнене. К.: Арістей, 2006. С. 29.

² Григораш Д. С. Журналістика у термінах і виразах. Львів: Вища школа, 1974.

³ Войцеховські М. Журналістські розслідування — ознака вільного суспільства [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n59texts/wojciechowski.htm>

ська правда". А в 2004 р., після "прориву" свободи слова в Україні — Помаранчевої революції — почала виходити перша регулярна телепрограма журналістських розслідувань "Закрита зона" на "5 каналі".

Опитування українських журналістів, проведене в 2011 р. у рамках проекту "У-Медіа" міжнародної організації "Internews Network", показало, що однозначним лідером серед ЗМІ, що публікують розслідування, є друкована преса. Саме в пресі оприлюднюють матеріали своїх розслідувань близько половини опитаних журналістів (42%). Дублюють матеріали і в Інтернеті (або друкують виключно там) більше третини опитаних (39%). Частка тих, хто друкується виключно в Інтернеті, є досі незначною (близько 12%)⁴.

Темами журналістських розслідувань в Україні найчастіше стають надзвичайні події негативного характеру: факти корупції, зловживання чиновників, політичні злочини, екологічні та фінансові махінації, беззаконня у силових структурах, трагедії, історичні таємниці тощо. Самі журналісти відзначають, що найрезультативнішими зазвичай є теми про діяльність правоохоронних органів, права людини, свавілля і корупцію в органах влади та нецільове використання коштів⁵.

Згідно з дослідженням, проведеним ГО "Європейська дослідницька асоціація" у співпраці з ГО "Демократичні ініціативи молоді" в рамках проекту "У-Медіа" міжнародної організації "Internews Network", кількість журналістських розслідувань в Україні з року в рік поступово зростає. Що ж до якості опублікованих або оприлюднених іншими каналами ЗМІ розслідувань, то опитані журналісти схилилися до думки про поліпшення журналістських розслідувань за останній рік.

Однак, за оцінками експертів, респонденти дуже часто називали розслідуваннями власні аналітичні публікації, які не відповідають вимогам цього жанру. Загалом в Україні досить поширена практика, коли у рубриках "Розслідування" публікують звичайні аналітичні статті (хай і високоякісні), але самого розслідування у цих матеріалах немає. Таке базове невміння самовизначитись із критеріями власної творчості свідчить щонайменше про відсутність належної теоретичної і методологічної журналістської підготовки у випускників численних факультетів журналістики. На думку доцента Львівського національного університету імені Івана Франка Ігоря Паславського, сьогодні журналістське розслідування як жанр у класичному його форматі не є поширеним явищем в українській журналістиці. Науковець пише, що темпи утвердження його невисокі і з виразною тенденцією до збереження таких у перспективі⁶.

І. Паславський стверджує, що в українській журналістиці поширені публікації квазірозслідувального характеру, які у творчих медій-

⁴ Журналістських розслідувань побільшало у 2011 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umedia.kiev.ua/meda-demokratya/investigative-reporting/219-zhurnalstskih-rozsliduvan-poblshalo-u-2011-roc.html>

⁵ Там само.

⁶ Паславський І. Журналістське розслідування. Публікація резонансна, але бездоганна [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. Серія журн. 2009. Вип. 32. С. 223–230. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk32/Visnyk32_P3_02_Paslavsky.pdf

них колах іменують як “мочилівка”. Вчений говорить, що для таких матеріалів характерний гостровикривальний стиль викладу і нищівна критика, але емоції та оціночні судження домінують над фактами та неспростовними аргументами. “Автори публікацій на замовлення переймаються не стільки точністю викладу, логікою перебігу подій і реальністю, скільки використанням факту як інформаційної підстави для нищівної до образливості критики опонента чи бізнесового конкурента”⁷. Водночас замовні медійні виступи відчутно поглинають резонансні журналістські розслідування, зменшують їх ефективність та результативність.

Проте цю думку поділяють далеко не всі дослідники. Наприклад, президент Національного університету “Києво-Могилянська академія”, професор Сергій Квіт переконаний, що хоч українські умови не є комфортними для журналістських розслідувань, цей жанр насправді гідно представлений у вітчизняних медіа. Як приклад він наводить розслідування журналіста парламентської газети “Голос України” С. Лавренюка, який протягом 1998-2002 рр. опублікував серію статей про незаконну приватизацію російською Тюменською нафтовою компанією (ТНК-Україна-Інвест) одного з найпотужніших у Європі Лисичанського нафтопереробного заводу (“ЛиНОС”). Ще один приклад — з’ясування обставин загадкової смерті засновника, власника і керівника інформаційної агенції “Українські новини” М. Коломійця. Всі матеріали розслідування були опубліковані окремим виданням протягом 2003 року. Автори публікації — О. Кириченко, Є. Соболев, В. Бойко, Г. Гармаш. Серед телевізійних програм С. Квіт відзначає резонансну “Закриту зону” В. Ар’єва⁸.

Медіа-консультант Олег Хоменок вважає, що успішні проекти журналістських розслідувань в українських ЗМІ є, але це дуже затратний процес. Журналіст, який вирішив провести розслідування, повинен чітко усвідомлювати, що це потребує багато часу, згуртованої команди, матеріальних ресурсів, зусиль і наполегливості в доступі до джерел інформації, документів⁹. Тому далеко не кожна редакція в Україні може собі це дозволити.

Проте, окрім проблем із фінансами, посиленням цензури і загрозами особистій безпеці, вкрай важливе значення для розвитку цього журналістського напряму має результативність і ефективність розслідувань. Без дієвої моральної (а також і “матеріальної” — у вигляді порушень адміністративних чи й кримінальних справ) компенсації виснажлива розслідувальна діяльність у журналістиці дуже швидко

⁷ Паславський І. Журналістське розслідування. Публікація резонансна, але бездоганна [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. Серія журн. 2009. Вип. 32. С. 223–230. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk32/Visnyk32_P3_02_Paslavsky.pdf.

⁸ Квіт С. М. Масові комунікації. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. С. 104–106.

⁹ Журналістські розслідування в Україні. Частина 2 [Електронний ресурс]. Документальний фільм. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ssmjaGUb5M>

залишитись без переконаних послідовників. Думка самих журналістів з цього приводу дуже неоднорідна.

За даними вже згадуваного опитування Європейської дослідницької асоціації щодо наслідків журналістських розслідувань, влада переважно реагувала на появу викривального матеріалу, а в половині випадків ця реакція була навіть позитивною. За 2011 р. значно зросла кількість матеріалів, які стали підставою для розслідування з боку правоохоронних органів (на 16%). Більшість журналістів цікавиться результатами своєї роботи, відслідковує реакцію влади, вивчає наслідки і продовжує тему розслідування¹⁰. Водночас в індивідуальних інтерв'ю журналісти переважно скептично оцінюють дієвість журналістських розслідувань. Скажімо, переможець першого щорічного конкурсу журналістських розслідувань для молодих журналістів, який Посольство США в Україні проводить спільно з інтернет-виданням “Українська правда”, кореспондент “5 каналу” Азад Сафаров стверджує, що журналістські розслідування не здатні вплинути на можновладців: “До суспільного осуду їм немає діла — вони бояться тільки реакції начальства”¹¹. На думку журналіста, відсутність належної реакції на журналістські розслідування (а вони в Україні є — у Сергія Лещенка, Мустафи Найема, Дмитра Гнапа, Тетяни Чорновіл) — ознака незрілого суспільства. Українське ж суспільство цю ознаку демонструє повною мірою.

Схожа в багатьох моментах, але водночас і цілком протилежна ситуація — у польських колег-журналістів. У Республіці Польща ще на зорі процесів демократизації були сформульовані (й залишаються актуальними донині) головні завдання для медіа: інформування, критика, охорона демократичних свобод та інтересів держави. Таке трактування ЗМІ дало поштовх для розвитку нового типу журналістики — розслідувальної. Однак і донині не вироблено єдиних критеріїв для оцінювання розслідувальної журналістської продукції. Колишня співробітниця газет “Rzeczpospolita” і “Dziennik” Анна Маршалек (у 2011 р. вона оголосила про закінчення своєї кар’єри в медіа¹²) стверджує, що реципієнти (а часом і експерти — члени журі конкурсів) не відрізняють розслідувальних текстів від інформаційних, розширених репортерськими елементами, повідомлень про діяльність поліції чи прокуратури. А справжні розслідувальні тексти є рідкістю і становлять невеликий відсоток публікацій на тему афер, корупції і різного роду зловживань у публічній сфері. Тому багато впливових газет у Польщі (зокрема і “Rzeczpospolita”) запровадили для внутрішнього вжитку власні дефініції розслідувальної журналістики, дійшовши висновку, що їх ключовою ознакою є “оригінальність журналістських пошуків,

¹⁰ Журналістських розслідувань стало менше, але їх якість покращилась [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umedia.kiev.ua/meda-demokratya/investigative-reporting/187-zhurnalstskih-rozslduvan-stalo-menshe-ale-yih-yakst-pokraschilas.html>

¹¹ Чуб І. “У країні “психів” ми заповнюємо історію хвороби” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2012-01-13/68715>

¹² Anna Marszałek zrezygnowała z dziennikarstwa, bo miała dosyć ściemy medialnej? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fiatowiec.nowyekran.pl/post/22768,anna-marszalek-zrezygnowala-z-dziennikarstwa-bo-miala-dosyc-sciemy-medialnej>

їхня незалежність від усіх інших розслідувань органів, які покликані їх проводити: поліції, прокуратури чи спеціальних служб¹³.

У статті “Роль журналістського розслідування в побудові демократії та об’єднання громадян” Магдалена Бежинська-Судолнаголошує на тому, що кожне журналістське розслідування складається із кількох етапів, причому останній етап — зовсім не публікація зібраного, перевіреного та проаналізованого матеріалу. Після оприлюднення програми або статті, на думку Магдалени Бежинської-Судол, робота працівника ЗМІ не закінчується, оскільки далі є ще чотири етапи, які входять у журналістське розслідування. Це “очікування на реакцію суспільства та правоохоронних органів, порушення справи через органи прокуратури, засідання суду, покарання винних”¹⁴. Дослідниця виділяє такі ефекти вдалого і до кінця проведеного журналістського розслідування:

- викриття;
- виправлення ситуації;
- запобігання повторенням;
- висвітлення несправедливості щодо громадян;
- здобуття популярності, престижу і визнання для газети, радіостанції чи телеканалу.

Водночас науковець наголошує на тому, що справжній успіх для громадян полягає у відновленні правди та справедливості. У цьому ж і головне досягнення журналіста і його редакції.

Медіадослідник із Вищої школи інформатики та управління в Жешуві Ольга Курек у статті “Образ розслідувальної журналістики. Результати дослідження”¹⁵ зазначає, що сьогодні всі найбільші телевізійні станції (TVN, TVP1, TVP2, Polsat і т. ін.) готують програми, в яких присутні репортажі розслідувального типу. Резонансний успіх багатьох телевізійних програм (наприклад, “Uwaga”, “Ekspres Reporterów”) свідчить про інтерес суспільства до такого типу діяльності засобів масової інформації. Преса теж займається розслідувальною тематикою. Серед найвідоміших журналістів, а також редакцій, які продукують для своїх читачів викривальні тексти, фігурують, зокрема, Бертольд Кіттел (“Rzeczpospolita”), Єжи Яховіч (“Dziennik”), Томаш Патор (“Gazeta Wyborcza”), Лешек Красковскі (“Dziennik”), Пьотр Питлаковскі (“Polityka”) та ін.

Крім того, в Польщі функціонує “Незалежна група інформаційна” (*Niezależna Grupa Informacyjna Infonius.pl*)¹⁶. Завдання журналістів-

¹³ Jastrzębski J. Etyka dziennikarstwa śledczego // Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych (red. M. Palczewski, M. Worsowicz). Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2006. S. 47.

¹⁴ Bierzyńska-Sudoł M. Rola dziennikarstwa śledczego w budowaniu demokracji i społeczeństwa obywatelskiego // Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych (red. M. Palczewski, M. Worsowicz). Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2006. S. 86.

¹⁵ Kurek O. Wizerunek dziennikarstwa śledczego. Raport z badań // Dziennikarskie perspektywy specjalizacji (red. Polak R.). Kraków–Rzeszów–Zamość: Wydawnictwo Konsercjum Akademickie, 2010. S. 233–261.

¹⁶ Див.: <http://infonius.wordpress.com/category/interwencje-sledztwa/>

розслідувачів цієї групи — наполегливе дослідження політики урядів міст Польщі й опрацювання всієї доступної інформації про їхню діяльність, виявлення непрямих доказів корупції, шахрайства, встановлених тендерів, купівлі голосів тощо.

Однією з особливостей журналістських розслідувань у Польщі (на відміну від України) є, зокрема, вельми тісна й надзвичайно ефективна співпраця журналістів-розслідувачів з поліцією та прокуратурою. Практика свідчить, що нерідко офіційні органи влади з різних причин не можуть ініціювати ефективні розслідування, а навіть якщо розпочнуть — справу згортають через брак прямих доказів. Журналістські ж розслідування неабияк допомагають у цьому поліції та прокуратурі Польщі. Як правило, якісні розслідування тривають доволі довго і є дуже скрупульозними, адже працівники ЗМІ працюють саме з непрямыми доказами. Як наслідок — журналістська ініціатива дуже часто стає достатнім приводом для підключення до розслідування правоохоронних органів.

Враховуючи усе сказане, можна стверджувати, що польські журналісти-розслідувачі ставлять собі за мету передусім виправлення ситуації, відображеної у власних матеріалах, а не просте висвітлення проблеми. Ефективна співпраця з правоохоронними та контролюючими органами державної влади підвищує результативність та дієвість журналістських виступів, впливає на політичну й економічну ситуацію в державі. У цьому чи не головна відмінність польської та української практик журналістського розслідування. Відтак маємо підстави для порівняльних висновків про демократичний характер влади в обох країнах та політичну зрілість самих суспільств.

1. Войцеховські М. Журналістські розслідування — ознака вільного суспільства [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n59texts/wojciechowski.htm>
2. Глушко О. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика. Навчальний посібник / 2-е видання, перероблене і доповнене. К.: Арістей, 2006. 144 с.
3. Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах. Львів: Вища школа, 1974. 295 с.
4. Журналістські розслідування в Україні. Частина 2 [Електронний ресурс]. Документальний фільм. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ssmjaGUbd5M>
5. Журналістських розслідувань побільшало у 2011 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umedia.kiev.ua/meda-demokratya/investigative-reporting/219-zhurnalstskih-rozslduvan-poblshalo-u-2011-roc.html>
6. Журналістських розслідувань стало менше, але їх якість покращилась [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umedia.kiev.ua/meda-demokratya/investigative-reporting/187-zhurnalstskih-rozslduvan-stalo-menshe-ale-yih-yakst-pokraschilas.html>

7. Квіт С. Масові комунікації. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. 206 с.
8. Паславський І. Журналістське розслідування. Публікація резонансна, але небездоганна [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. Серія журн. 2009. Вип. 32. С. 223–230. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk32/Visnyk32_P3_02_Paslavsky.pdf
9. Чуб І. “У країні “психів” ми заповнюємо історію хвороби” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2012-01-13/68715>
10. Anna Marszałek zrezygnowała z dziennikarstwa, bo miała dosyć ściemu medialnej? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fiatowiec.nowyekran.pl/post/22768,anna-marszalek-zrezygnowala-z-dziennikarstwa-bo-miala-dosyc-sciemu-medialnej>
11. Bierzyńska-Sudoł M. Rola dziennikarstwa śledczego w budowaniu demokracji i społeczeństwa obywatelskiego // Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych (red. M. Palczewski, M. Worsowicz). Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2006. 164 s.
12. Jastrzębski J. Etyka dziennikarstwa śledczego // Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych (red. M. Palczewski, M. Worsowicz). Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2006. 164 s.
13. Kurek O. Wizerunek dziennikarstwa śledczego. Raport z badań // Dziennikarskie perspektywy specjalizacji (red. Polak R.). Kraków–Rzeszów–Zamość, Wydawnictwo Konsorcjum Akademickie, 2010. 328 s.
14. <http://infonius.wordpress.com/category/interwencje-sledztwa/>

Оксана ЛАЗАРЧУК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: presjour@ukr.net

СТЕРЕОТИПИ І ОБРАЗИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ БРИТАНСЬКОГО ТИЖНЕВИКА “THE ECONOMIST”

Постановка проблеми та її значення. В умовах трансформації українського суспільства стратегічні інтереси нашої держави вимагають її інтеграції у світовий, передусім європейський, політичний, економічний, науковий та культурно-інформаційний простір. А видання “The Economist” одне з небагатьох, яке має широку міжкультурну та міжконтинентальну аудиторію, а відтак поширює свій погляд на нашу державу на понад мільйон передплатників з усього світу. Відтак актуальність дослідження зумовлена потребою наукового осмислення стереотипізації зовнішньополітичного іміджу нашої країни та важливістю визначення існуючого образу України в зарубіжних засобах масової інформації на прикладі “The Economist”.

Мета нашого наукового дослідження: на основі аналізу публікацій видання “The Economist” виявити і систематизувати готові мовні формули, стереотипи, які характеризують ставлення авторів видання до України та українців. Прослідкувати та проаналізувати зміну образу України через призму видання “The Economist”.

Аналіз останніх досліджень проблеми.

Досліджуючи “The Economist”, доводиться констатувати, що в сучасному українському пресознавстві відсутні синтетичні праці з історії зарубіжної журналістики. Цю прогалину компенсують сучасні російські автори: Я. Засурський, В. Ворошилов, С. Михайлов, Г. Прутцков, В. Триков, А. Г. Беспалова, Е. А. Корнілов, А. П. Короченський, Ю. В. Лучинський, А. И. Станько й ін.

Українські дослідники періоду незалежності у вивченні британської преси зосередили свою увагу на певних аспектах її функціонування, зокрема сегмент “якісної”, або “елітної”, преси досліджували Й. Лось [22], Б. Потятинник [23], С. Блавацький [19]. М. Житарюк [21] акцентував на міжвоєнному періоді. З. Грень досліджувала тижневик “The Economist” у контексті розвитку журналістики Великобританії у 19-20 ст.

Згадки про “The Economist” містяться у працях з історії британської журналістики. Наприклад, у Е. Мара [6], Б. Макнайра [7] та ін.

Напевне, єдиною ґрунтовною працею з історії тижневика від моменту його створення до 150-літнього ювілею є монографія Р. Д. Едвардс “В пошуках причин” (“The Pursuit of Reason”) (Лондон, 1993) [2].

Найважливіші відомості з історії видання представлені на інтернет-сайті журналу, що функціонує з 1996 р. (www.economist.com) у розділі “Наша історія” [12]. Слід також відзначити високий рівень цитованості матеріалів тижневика іншими газетами й журналами. На-

приклад, автори “Західної аналітичної групи” (www.zgroup.com.ua) регулярно подають переклад статей видання “The Economist”. Механізм стереотипотворення у мас-медіа досліджувала М. Бутиріна.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Стереотип — те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності; стандарт, трафарет, догма, норма, канон [24].

Слово “образ” означає вигляд кого-, чого-небудь, відтворений у свідомості, пам’яті або створений уявою; те, що вимальовується, постає в чий-небудь уяві [25].

Глобалізований простір сучасності вимагає все інтенсивнішого й масштабнішого спілкування між окремими континентами, культурами, народами, націями, блоками й угрупованнями. Основний діалог між найбільшими групами ведеться не стільки й не тільки через дипломатичні представництва, скільки через рідні мас-медіа, які знайомлять свого читача зі світом, який дуже часто чужий, непізнаний, а отже, й не визнаний. Тому для українців і України вкрай необхідним було й є, аби кожний народ, кожна держава мала уявлення про нас і наше соціальне, економічне й політичне життя.

“The Economist” — впливове британське щотижневє видання. Вперше газета (так сам себе називає цей за усіма формальними особливостями журнал “The Economist” побачила світ у 1843 році. За даними Вікіпедії, у 2006 році наклад видання перевищив 1 млн. екземплярів.

Незважаючи на таку давню історію видання, вперше згадка про Україну з’явилися лише у 1997 році, а точніше 17 вересня у статті “Незакінчені справи” (Unfinished business) [16]. Йшлося про майбутні вибори в Польщі та її намагання приєднатися до ЄС. Згадки про Україну фігурують лише у зв’язку з діяльністю українських мафюзі в Жешуві, які перешкоджають розвитку польського бізнесу. Ще кілька разів мають місце дуже побіжні згадки про Україну у статтях “Як зробити допомогу дієвою” (How to make aid work) [3], “Жорстокі і незвичайні покарання” (The cruel and ever more unusual punishment) [11], “Хаос за дверима” (The chaos at the door) [10]. І завжди — в негативній конотації. Зокрема, про “темряву” української економіки після 70-ти років радянської влади, про застереження з боку Парламенської асамблеї Ради Європи щодо неможливості застосування смертної кари до вбивці 52-х людей Анатолія Онопрієнка та загрозу виключення з Ради Європи. Ще в декількох публікаціях Україна згадувалася лише як країна, де вибухнула ЧАЕС.

Зокрема, у статті “The World Health Organisation is showing signs of allowing politics to get in the way of the truth” [14] (Всесвітня організація охорони здоров’я демонструє ознаки лояльності до політики, що суперечить пошуку істини) Чорнобиль згадується у зв’язку з відставкою Кейт Баверсток — провідного наукового співробітника ВООЗ, яка у своїх звітах акцентувала на перевищенні нормального рівня захворюваності на рак щитовидної залози в Україні та Білорусі після вибуху на ЧАЕС у 1986 році у 100 разів. Її дослідження суперечили заявам американського уряду про незначні небезпеки для населення від випробувань ядерної зброї у Неваді в 1950-х рр.

Фактично більше згадок про Чорнобиль у виданні не було. Лише у 2011 році “The Economist” повертається до цієї теми і подає розгорнуту аналітику, а також серію фотографій Чорнобиля і “людей ураженої зони”. У статті “Chernobyl, 25 years on” (Чорнобиль, 25 років по тому) . Зокрема, видання ставить під сумнів чесність і прозорість нинішньої Української, Російської та Білоруської влади в оцінках як кількості загиблих ліквідаторів, так і кількості постраждалих. Адже, з одного боку, мешканці прилеглих до зони містечок списують свої негаразди зі здоров'ям лише на випромінювання, аби отримати державну допомогу, а держава, яка не може впоратися із соціальними виплатами, всіляко применшує наслідки техногенної катастрофи. “Коли я відвідав Норовлю минулого тижня, то побачив, як дочиста вилизується містечко до приїзду Лукашенка. Визначні будівлі міста фарбувалися до самого вершечка, дочиста вилизували пам'ятник Леніну та величезний постамент з серпом і молотом. Такі ж символи височіють і в Прип'яті — українському місті-привиді біля Чорнобиля, жителі якого не були евакуйовані упродовж тих злочасних 36 годин. Пам'ятники Прип'яті й саме місто — символи радянської неспроможності, брехні й дезінформації. Але багато білорусів й нині вважають, що немає підстав думати, ніби їх нинішній уряд є менш брехливим і потайним, ніж Кремль у 1980-х” [1].

Політико-економічне життя України й українці ширше представлені на сторінках видання з 2004 року. До 2004 року “The Economist” згадує Україну в нейтрально-негативному контексті, тісно пов'язуючи її з Росією чи з іншими радянськими республіками. Проте з вибухом масових акцій протесту під час Помаранчевої революції ставлення авторів видання до України різко змінюється. Контекст стає все більш позитивним, інколи навіть пафосним. На думку аналітиків видання, Україна стає у 2004 році на свій окремий шлях, шлях до позитивних змін і демократії. Журнал не просто інформував, а подавав розгорнутий аналіз ситуації, прогнозував ймовірні шляхи її розв'язання, описував настрої Майдану, дії політиків, міжнародну реакцію.

Участь російського президента Путіна, який відкрито підтримував кандидата Януковича, зіграла злий жарт з обома політиками. Міжнародна громадськість звинувачувала очільника РФ у втручанні у внутрішні справи України, що негативно позначилося на іміджі Росії [9]. Питання сепаратизму в Україні, заяви східних областей про можливість відокремлення від України — все це теж потрапило в об'єктив “The Economist”. Видання проводило паралель з громадянською війною у США 1860 року, коли південні штати захотіли відокремитися, а також поділ в Югославії у 90-х рр. [5].

У 2005 році на сторінках журналу активно висвітлюються проблеми, пов'язані з наступними парламентськими виборами, а також дії президента Віктора Ющенка на міжнародній арені та перспективи вступу нашої держави до СОТ.

У 2006 році, на гребені газового конфлікту України і Росії, “The Economist” частіше обирає сторону України, критикуючи Росію за тиск і економічний шантаж. Видання досить часто звертає увагу на те, що економічні відносини двох сусідніх держав аж надто тісно пов'язані з

політикою. У статті “Pipe down” (Зменшити обороти) видання зазначає, що у двосторонніх відносинах України та Росії не останню роль відіграють особисті інтереси великого бізнесу і російського капіталу. На думку “The Economist”, для України вкрай важливо тепер знайти альтернативні джерела палива, або ж побудувати газопровід від Азії через Кавказ, який був би незалежним від Росії. “Але таке завдання під силу лише далекоглядному урядові, який з’явиться, можливо пізніше”, — йдеться у статті [8].

У п’яту річницю Помаранчевої революції журнал “The Economist” влучно описав стан України: “У квітні 2005 року близько 53% українців вважали, що їхня країна на правильному шляху. Зараз же 81% жителів вважають, що держава рухається не в ту сторону. Україна на сьогодні є 17-ою з кінця у списку, який відображає глобальний індекс економічної свободи. Вона опинилася навіть нижче Росії та Білорусії” [15].

Наприкінці 2010 року “The Economist” висловлюється ще різкіше, заявляючи, що Україна допустила найбільший спад у всіх сферах серед країн Європи. Навіть Молдова випередила Україну за деякими показниками. Спеціалісти “Economist Intelligence Unit” — аналітичного відділу при журналі “The Economist” — визначили, що “найбільше погіршилися показники України в категоріях “функціонування уряду”, “виборчий процес та плюралізм”, “політична культура” та “участь у політичному процесі”. Наприклад, за показником “ефективне функціонування уряду” Україна перебуває на рівні Гани, Домініканської Республіки Філіппін та Перу і поступається таким країнам, як Малі, Намібія, Папуа-Нова Гвінея, Монголія, Ямайка” [13].

Президентство Віктора Януковича не викликає особливої довіри у журналістів британського журналу. Наприклад, аналізуючи річницю правління четвертого президента України, “The Economist” зазначає, що наша держава різко звернула з демократичного шляху і впевнено крокує до авторитаризму. Сьогодні демократичні цінності Януковича виглядають здебільшого сумнівними. Занепокоєння викликає навіть не те, що Україна втратила економічну чи політичну незалежність, як зазначали деякі західні спостерігачі, небезпечним є те, що Віктор Янукович переймає методи Володимира Путіна. “Янукович є занадто зобов’язаний українським олігархам і занадто скупий, аби ділитися здобиччю з Росією. Янукович консолідував більше влади, ніж будь-який з його попередників. Він змусив через конституційні зміни відновити старі повноваження президента і додавати нові. Усі рішення належать адміністрації Президента. Прокурори, конституційний суд і центральний банк втратили навіть подібність самостійності” [17]. І хоча видання цитує слова голови адміністрації Президента С. Львовочкина про те, що в країні розпочалися реформи, автор все ж таки наголошує, що це лише заяви, які поки що не мають нічого спільного із життям. Журнал розповідає про “брудні” місцеві вибори, які провела команда Президента, про політичні переслідування керівників Помаранчевої революції. “Україна знаходиться в іншій лізі ніж, Білорусь, і все ще вільніша, ніж Росія. Але тенденція зрозуміла: поширення на схід західних цінностей, яке почалося в 1990-х роках, зараз змінилося експансією пострадянської

моделі у західному напрямку” [17], — робить невтішні прогнози “The Economist”.

Закінчення 2011 року викликало в “The Economist” чергову інформаційну хвилю з України. Арешт колишнього прем’єр-міністра України Юлії Тимошенко та низки міністрів її колишнього уряду в цілому світі називають не інакше, як політичним переслідуванням. Видання майже дослівно передруковує лист групи американських сенаторів до керівництва ЄС з вимогою призупинити розмови про інтеграцію України в західному напрямі у зв’язку з арештом лідерів опозиції. У статті “Хто подбає про Україну. Лист без відповіді...” журнал цитує висловлювання на кшталт: “Україна перетнула межу і зробила крок у протилежному напрямку від демократії”, “політичні переслідування”, “судовий розгляд як фарс”, “порушення верховенства права”, “політичний спектакль”, “влада принижує своє населення” [18].

Загальний погляд “The Economist” на Україну можна простежити в контексті висловлювань заступника головного редактора видання й експерта з питань Центральної і Східної Європи Едварда Лукаса про досягнення і найбільші помилки України за 20 років незалежності. Досягнення, на його думку, це — реальне об’єднання жителів території в націю, а основний недолік — неспроможність швидко інтегруватися у європейську спільноту на економічному і політичному рівнях, а також корумпованість і ненадійність українського керівництва. Едвард Лукас зазначив: “Не думаю, що багато британців зможуть правильно розрізнити на карті Марокко і Алжир. Думаю, їм так само складно буде відрізнити на карті Європи Україну від Білорусі. Це не є частиною їх життя — і це нормальне явище”.

Він розповів і про стереотипне сприйняття України Заходом як постсоціалістичної великої країни. Важливе геополітичне значення має розмір країни: “В середовищі експертів і політиків існує чітке розуміння: Україна — велика. Тому, з одного боку, тут розділяють тезу про те, що Росія плюс Україна — буде імперія; і розуміють, що якби Україна стала частиною більш широкого проекту російської гегемонії, то це було б стратегічною поразкою. А з іншого боку, розмір країни стає перешкодою, бо викликає страх в Євросоюзі: одна справа прийняти в організацію невеликі країни Центральної і Східної Європи, тому що пов’язані з цим проблеми міграції, торгівельних потрясінь і так далі — великі...Розмір говорить про те, що, з одного боку, ви маєте значення, а з іншого — що вас остерігаються. Ось у такому ракурсі продовжуються політичні дебати про Україну” [20].

Дуже резонно Едвард Лукас підсумовує: “Доля України — у великій мірі в руках самих українців. Ніхто з-за кордону не вимагав від Ющенка бути некомпетентним: він сам був таким; ніхто зі сторонніх не змушував Тимошенко бути корумпованою — вона сама була такою, ніхто не підштовхував Януковича, щоб стати бандитом — він був бандитом. Це все домашні українські явища — і врешті-решт, відповідальність за них лежить на самих українцях” [20].

Погляд на Україну крізь призму видання “The Economist” кардинально змінювався вже двічі. Це насамперед пов’язано з політичними

змiнами у нашiй країні. Варто зазначити, що, незважаючи на здебільшого дипломатичні вислови й епітети журналістів, видання щодо українського народу, нації, соціальних проблем і культурних явищ, часто можна виявити досить різкі, але від того не менш влучні, висловлювання на адресу політиків і їхніх дій. Зміну образу України на сторінках видання "The Economist" наочно демонструє таблиця:

1997–2004	2004–2009	2009 — поч. 2012
Образ України формувався здебільшого як країни корумпованої, з олігархічною владою, країни, яка залежить від Росії. Мешканці країни — потенційні емігранти та заробітчани. Епітети якими послуговувалося видання в поодиноких випадках: "українські мафіозі", "зрощення політики з бізнесом", "російська залежність", "газові проблеми".	Чітко прослідковується зміна настроїв, які в першу чергу пов'язані з Помаранчевою революцією, надією на подолання корупції, економічні реформи та толерантне політичне життя. Відзначає видання і погіршення партнерських відносин з Росією. Головні мотиви, які використовує видання для характеристики України: "демократичні перетворення", "газова принцеса", "газова війна з Росією", "Демократичні вибори", "нове громадянське суспільство", "єднання нації", "відродження нації".	Все частіше з'являються такі терміни, як: 1. повернення до диктатури; 2. погляд на Схід; 3. згортання (регрес) демократії; 4. Путінізація України; 5. "брудні" вибори; 6. втома від України; 7. недореформована економіка, яка опинилася на межі банкрутства; 8. корумповані суди; 9. парламент — бізнесовий майданчик для мільйонерів; 10. політичні переслідування політв'язнів.

Аби продемонструвати кількість статей та загадок, присвячених Україні та українському питанню, ми побудували відповідний графік.

Отже, бачимо, що пікове значення загадок про нашу країну припало на 2008 рік. Це пов'язано з низкою причин. Наприклад, економічною кризою, яка охопила Україну, зі значними борговими зобов'язаннями

України перед Європою, валютним колапсом всередині країни. Є згадки про обговорення приєднання України до НАТО, а, отже, і різка позиція Росії щодо цього питання. Не оминули журналісти увагою і політичного життя в Україні: розкол демократичного табору, конфлікти між Ющенком і Тимошенко, розпуск парламенту і нові вибори.

Висновки. Як бачимо, Україна в очах журналістів “The Economist” асоціюється з Чорнобилем, розваленою економікою, ненадійним інвестиційним кліматом, корупцією, політичними скандалами та Помаранчевою революцією, а в останні роки — ще й політичними переслідуваннями лідерів опозиції. Загалом позитивні відомості про нашу державу подаються дуже обмежено. Україна на сторінках видання постає як держава, яка лише стала на шлях демократичних та економічних реформ (без відчутного прогресу протягом останніх років), де значного розмаху набула корупція, не дотримуються права людини, переслідуються політичні опоненти, яка відтак становить ризик з точки зору вкладання інвестицій та розвитку бізнесу.

1. Chernobyl, 25 years on // The Economist. — Apr. 26th. — 2011.
2. Edwards R. D. The Pursuit of Reason: The Economist 1843–1993/ R.D. Edwards. — London: Hamish Hamilton, 1993. — 1020 p.
3. How to make aid work // The Economist. — Jun. 24th.— 1999.
4. http://ru.wikipedia.org/wiki/The_Economist
5. In search of plan B/Europe-Ukraine // The Economist. — 2004. — Dec. 4th — P. 27–28.
6. Marr A. My Trade. A short History of British Journalism / A. Marr.— Pan Books, 2004. — 408 p.
7. Mcnair B. News and Journalism in the UK / B. Mcnair. — London : Routledge, 2003.
8. Pipe down // The Economist. — Jan. 14th. — 2006.
9. Russian roulette // The Economist. — 2004. — Dec. 4th — P.10–11.
10. The chaos at the door // The Economist. — Mar. 30th. — 2000.
11. The cruel and ever more unusual punishment // The Economist. — May. 13th. — 1999.
12. The Economist Group. Our history : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.economistgroup.com/what_we_do/our_history.html
13. The Economist: В Украине зафиксирован наибольший регресс в демократии среди всех стран Европы [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1154292-the-economist-v-ukraine-zafiksirovan-naibolshij-regress-v-demokratii-sredi-vseh-stran-evropy>
14. The World Health Organisation is showing signs of allowing politics to get in the way of the truth // The Economist. — Mar. 12th. — 1998.
15. Ukraine’s election: Five years on in Kiev // The Economist — Jan. 21st. — 2010.
16. Unfinished business // The Economist. — Sep. 18th. — 1997.

17. Viktor Yanukovich turns eastward // The Economist. — Feb. 24th. — 2011.
18. Who cares about Ukraine. A letter unanswered // The Economist. — Aug. 31st. — 2011.
19. Блавацький С. Сучасний стан національної якісної преси Великобританії : заперечення заперечень [Текст] / С. Блавацький : зб. пр. Наук.-дослід. центру періодики / НАН України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; НДЦ періодики ; за ред. М. М. Романюка. — Л. : [б. в.], 2007. — Вип. 15. — С. 364–372
20. Едвард Лукас: Найбільша проблема України — корумпований політичний прошарок...// День. — №152. — 2011.
21. Житарюк М. Англійська преса про українську проблему [Текст] / М. Житарюк // Публіцистика і тенденції розвитку світу : зб. наук. ст. — Л. : [б. в.], 1999. — С. 90–101.
22. Лось Й. Д. Публіцистика і тенденції розвитку світу [Текст] : навч. посіб. для ВНЗ III–IV рівнів акредитації : у 2 ч. / Й. Д. Лось ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л. : ПАІС, 2008. — 376 с.
23. Потятиник Б. Патогенний текст [Текст] / Б. Потятиник, М. Лозинський. — Л. : Місіонер, 1996. — 296 с.
24. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К., 1974.
25. Тлумачний словник [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://slovoua.com>

Оксана ГОЦУР
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: lejanja@rambler.ru

КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ ТА НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

Актуальність дослідження зумовлюють декілька чинників. По-перше, українська влада на сучасному етапі намагається здійснювати певну зовнішньополітичну інтеграцію держави. У зв'язку з цим від початку незалежності держави з'явилася не лише певна нормативно-правова база, а й наукові дослідження із вказаної проблематики. По-друге, тема зовнішньополітичної інтеграції займає важливе місце в українській періодиці. З огляду на це, періодичні видання не лише відображають ті події, тенденції, явища із вказаної проблематики щодо України та світі, а й пропонують різні шляхи обрання та реалізації зовнішньополітичного курсу держави.

Новизна дослідження полягає у тому, що вперше буде здійснено спробу аналізу та класифікації газетних публікацій першого десятиріччя ХХІ століття таких відомих всеукраїнських видань, як “День”, “Дзеркало тижня” та “2000”, та наукових публікацій, автори яких пропонують певні концепції вектора зовнішньої політики держави.

В сучасній науці не існує одностайного поділу досліджень та публіцистичних матеріалів про геополітичну орієнтацію України. Так, досліджуючи концептуальні засади геополітичних пріоритетів України, сучасний український дослідник В. Булгаков у своїй кандидатській дисертації визначає такі її геополітичні вектори: слов'янофільський (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, С. Гулак, І. Франко, Р. Лашенко, М. Грушевський); чорноморсько-адриатичної федерації українців, чехів, словен, сербів і хорватів (С. Томашівський, С. Шелухін); чорноморсько-балтійської федерації українців, білорусів, поляків і литовців (Ю. Липа, С. Рудницький); західноєвропейський (Нестор, Г. Кониський, М. Драгоманов, Б. Крупницький); східно-західної рівноваги (І. Лисяк-Рудницький, М. Грушевський); геоцентричний вектор (В. Винниченко) [2]. Таким чином автор бере орієнтаційно-проблемний поділ. Опираючись на таку ж концепцію класифікації, М. Лисенко у статті “Україна у контексті сучасних геополітичних реалій: співробітництво з міжнародними організаціями” [16, 54-62] розмежовує декілька сфер дослідження щодо цього питання. Зокрема, стверджує, що аналітичний доробок у розвиток концепції історизму зовнішньої політики України зробили такі вчені української школи міжнародників, як С. Віднянський, О. Гуржій, П. Калениченко, В. Смолій, П. Сохань, В. Копійка, Т. Шинкаренко, Л. Чикаленко та інші.

При дослідженні геополітичної інтеграції України у 2000-2010 роках потрібно враховувати насамперед дослідження, пов'язані з міжнародною історією України. Варто зауважити, що у період існування СРСР, до якого входила також і Україна, зовнішня політика, а також зовнішні контакти УРСР через жорстку централізацію та уніфікованість наукового життя, входили до сфери відання Москви. Але незважаючи на це, з'явилися наукові розробки та дослідження у міжнародній галузі. Так, після Другої світової війни з'явилися друком, зокрема, ґрунтовні праці Л. Лещенка, Р. Симоненка, М. Швагуляка [15], які мали важливий вплив на подальший розвиток, на міжнародні відносини, а також не втратили актуальності і до сьогодні. Однак усі подібні праці мають спільну рису — з огляду на офіційну наукову концепцію міжнародної історії, розроблену Московією, праці покликані були вибілювати радянську політику, Захід зображувати агресивним, імперіалістичним та капіталістичним, а український визвольний рух — його прихильником та прислужником. Але це і не дивно, адже, окрім офіційної наукової концепції міжнародної історії, існувала також проблема з отриманням та доступом до офіційної інформації (обмежений доступ до архівних матеріалів, бібліотек) та в інформаційній обмеженості організації досліджень в Україні, тому що більшість архівів та найповніших бібліотек знаходилися в Росії. Цьому періоду, за словами дослідника міжнародної історії України Р. Сироти, характерний комплекс периферійності [28]. Вказаний комплекс вдалося подолати наприкінці 80-х років ХХ століття. Тобто з початком періоду перебудови, який отримав своє логічне завершення — розпад СРСР та проголошення незалежності Україною у 1991 році.

Визначними подіями, які сприяли активізації обговорення та виходу нових численних наукових досліджень про геополітичну орієнтацію України, стали такі події, як розширення ЄС (2004), внаслідок якого його членами стали країни-сусіди України (Польща, Чехія, Румунія), Помаранчева революція, російсько-українські газові конфлікти 2006, 2007, 2008 і 2009 років, російсько-грузинська війна 2008 року, прийняття Лісабонського договору, тобто Конституції ЄС (2009), Президентські вибори в Україні у 2010 році, у результаті яких відбулася кардинальна зміна у розвитку зовнішньополітичного курсу, підписання “харківських угод” Україною та Росією у 2010 році.

У цілому ж процес інтеграції України неначебто мав розпочатися з 1993 року, коли Верховна Рада України у постанові “Про основні напрями зовнішньої політики України” проголосила, що “перспективною метою зовнішньої політики України є вступ в ЄС”. Однак, зовнішня політика, здійснювана Президентом України Л. Кравчуком та Л. Кучмою до Помаранчевої революції, тобто до 2005 року, не мала чітко виражених ознак інтеграції на Захід, у ЄС, чи на Схід, Росію. Така зовнішньополітична інтеграційна діяльність України в науковій літературі отримала назву “багатовекторність”.

Західний дослідник Р. Солчаник [29] критикує багатовекторну політику, яка свідчить насамперед про відсутність у держави стратегічних партнерів, пропаговану свого часу Л. Кучмою. Насправді Україна має лише два зовнішньополітичних вибори: Схід-Захід, що добре усві-

домлюють українські політики. Саме це усвідомлення призводить до ведення багатовекторної політики, щоб запобігти опинитися у так званій “сірій зоні”, на маргінесі міжнародних процесів [22].

Геополітичне становище України у новому тисячолітті газета “Дзеркало тижня” означила так: “Кінець горезвісної “багатовекторності” у зовнішній політиці змінився періодом “комплексної біполярності”, що має реальну і уявну складові. При цьому реальна складова однозначно орієнтована на Москву, а уявна — на Європу. Повернувшись на словах обличчям до Європи, Україна сьогодні впевнено інтегрується в СНД і Євразійське економічне співтовариство (ЄвроАзЕС). Проросійськи поляризована економіка з неминучістю обумовлює проросійськи поляризовану зовнішню і внутрішню політику і, в остаточному підсумку, веде країну до втрати не лише економічного, а й політичного суверенітету” [17].

Головний редактор журналу “Політична думка” О. Дергачов на сторінках “Дзеркала тижня” висловив цілком слушну, з огляду на тодішній внутрішньополітичний розклад сил у державі, думку: “Україна не є суб’єктом, що формує геополітичний простір навколо себе, і залишається здебільшого пасивним об’єктом масштабних процесів, що розгортаються навколо неї. Вона не має достатньої потуги бути стратегічним партнером” [9]. А шість років невизначеності у зовнішній політиці, здійснювані Л.Кучмою, “це вже форма визначеності”.

На одній із міжнародних конференцій експерт Німецького товариства з зовнішньої політики О. Рар накреслив три сценарії можливого зовнішньополітичного розвитку України. Ці сценарії були опубліковані у газеті “День” [12]. Згідно з першим сценарієм Україна розчарується у Заході та впаде в обійми СНД (а саме — Москви). Він пов’язаний із якісно новим розвитком українсько-російських відносин та утворенням потужного блоку, спрямованого проти НАТО та Заходу в цілому. Другий передбачає подальшу мілітаризацію Росії, що викличе напругу в Середній Азії та на Кавказі й, відповідно, це провокує підвищення ролі США в Європі. Україна ж у результаті протистояння перетвориться на класичну буферну державу без жодної надії на реформи, економічний розвиток та демократизацію. Третій сценарій зовнішньополітичного розвитку країни О. Рар вважає найбільш бажаним та найбільш оптимістичним і для Європи, і для Росії — Україна частково перебиратиме на себе ту роль, яку сьогодні відіграє Туреччина. Цей процес триватиме не менше, ніж 15 років.

С. Лотоцький та С. Трохимчук у книзі “Україна в світовому геополітичному просторі” також зазначають, що українську геостратегію визначають три головні вектори, які зумовлюють історичні зовнішньополітичні пріоритети держави. “Це євразійський (Московська Русь, Росія, СРСР, СНД), європейський (Польща, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Візантія, Туреччина, країни Сходу) напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньополітичного мислення. Всі вони мають досить глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їхню об’єктивність та важливість для існування держави. Кожного разу, коли Україна отри-

мувала можливість жити власним життям, вона повинна була визначитись насамперед у цих напрямках: з ким боротись, кому протистояти, а з ким укладати угоди й налагоджувати союзні відносини” [19, 24].

У 2001 році в журналі “Віче” М. Михальченко публікує статтю “Виклики зовнішнього світу і Україна ХХІ століття” [21, 3-15], у якій окреслює три можливі шляхи вибору Україною свого розвитку з огляду на сучасні геополітичні реалії. Перша орієнтація — євроцентристська з поступовим еволюційним входженням в єдину Європу. Ключем для її реалізації є використання регіональних альянсів з найближчими сусідами по Європі, встановлення особливих відносин з Польщею, Чехією, Угорщиною, Туреччиною, Словаччиною, а також партнерські відносини з Німеччиною, Францією, Великобританією та іншими країнами Європи. Вибір другої євразійської орієнтації полягає в розвитку тісних відносин з Росією, Казахстаном, середньоазіатськими та кавказькими державами. Ця орієнтація є більш небезпечною, оскільки Росія свій енергетично-сировинний потенціал та відсутність традицій та досвіду рівноправного співробітництва зі слабшими партнерами може використати з метою підкорення держав колишнього соцтабору. Третя орієнтація отримала назву: роль “вільного стрільця”, який шукає свою удачу по всій планеті, орієнтуючись на світові центри економічного розвитку та потуги.

Такі настрої серед науковців та публіцистів панували до 2003 року, а саме до початку обговорення Угоди про ЄЕП чотирма державами: Росією, Білоруссю, Україною та Казахстаном. 20 квітня цього року Верховна Рада України 226 голосами ратифікувала Угоду про формування Єдиного економічного простору. Щоправда, ратифіковано її було із застереженням: “Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України”. В результаті прерогатива була надана формуванню Зони вільної торгівлі, що, на думку Парламенту та Кабміну, відповідає інтересам України у рамках цього проекту.

Також у цьому році відбувається конфлікт між Україною та Росією через острів Тузла.

Саме за таких умов А. Деркач висунув ідею доктрини, яка отримала назву “У Європу разом з Росією”, відповідно до якої синхронізований з Росією процес євроінтеграції є складовою частиною європейського вибору України, а не прихованою інтеграцією до Союзу Росії і Білорусі [10].

Концепція “У Європу разом з Росією”, на нашу думку, з’явилася з метою заспокоєння українського суспільства, яке зі спротивом та нерозумінням сприйняло факт можливого членства України в ЄЕП.

С. Лозунько у статті “Парламентская диагностика украинской евроинтеграции” [18] наполягає на тому, що, оскільки Україна знаходиться на межі двох цивілізацій (Європи і Росії), тому приречена розвивати тісні відносини з обома.

Про необхідність зняття дилеми “Схід-Захід” говорить С. Василенко. Це може відбутися лише за умови домінуючої геокультурної орієнтації на Захід. Опираючись на вислів З. Бжезінського про Україну як

важливу клітинку на євразійській шахівниці, прогнозує, що “роль і значення України як активної геополітичної сили на континенті з часом безумовно буде зростати” [3].

Думку про опертя на власні сили у виборі своєї зовнішньополітичної інтеграції висловлює О. Никитенко у статті “Про американську мрію, європейську ідею та російське “авось” [22].

Чергове розширення ЄС відбулося у 2004 році, внаслідок якого його членами стали країни-сусіди України (Румунія, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) та держави Прибалтики. Той факт, що Україна не стала членом ЄС у 2004 р., на думку публіциста М. Рябчука, засвідчив, що Україна разом з Білорусією та Молдовою опинилися перед “завісою”, яка заперечує європейське майбутнє цим трьом країнам, підтверджує їхню цивілізаційну іншність, яку він означає, як “євразійкість”: “У практичному ж плані нова завіса дала зрозуміти, що цивілізаційна прірва між демократичною та економічно розвинутою “Європою” буде поглиблюватися” [26]. М. Рябчук у вступі до книги “Четверта свобода”: вільний рух між Україною та Європейським Союзом — проблеми і перспективи” підтверджує позицію, висловлену у статті “Дня” про завісу між ЄС та Україною. Він спрогнозував, що надалі позиція ЄС до України не зазнає змін, навіть, якщо будуть проведені економічні та інші реформи.

Внаслідок розширення ЄС наблизив свої кордони до соціально-економічних та політично нестабільних держав Східної Європи, які могли стати джерелом певних загроз для ЄС. Таким чином, як стверджує російський дослідник Л. Карабешкін, перед ЄС постала дилема: або відгородитися від “зони хаосу”, або сприяти розвитку східноєвропейських загроз [14, 32-43]. ЄС обрав другий шлях, започаткувавши Європейську політику сусідства. Таким чином ЄС спрямував свої сили на наближення сусідніх країн до європейського рівня розвитку і перетворення їх на більш надійних, стабільних та економічно успішних партнерів. Як зазначає Т. Сидорук, одним із головних мотивів започаткування Європейської політики сусідства є створення кола стабільних і безпечних (“добре керованих”) країн на кордонах ЄС, що сусідська стратегія пропонує здійснювати через заохочення ефективного управління, економічного та соціального розвитку, модернізації та реформ через встановлення тісніших відносин [28, 403-411].

Тема про наслідки розширення ЄС у 2004 році для сучасної геополітики стала головною в обговоренні. Так, С. Фомін стверджував, що це спричинить до утворення двох зон: основного ядра зі “старих” розвинених членів і зони “периферійних” країн, адже центральноєвропейські країни в ЄС є слабозвинутими [32, 7-11].

В. Лупацій, виконавчий директор Центру соціальних досліджень “Софія”, у статті “Пошук місії” [20], аналізуючи міжнародне становище України після тринадцяти років незалежності, говорить про політичну та цивілізаційну невизначеність держави та про шляхи визначення міжнародної місії України. Регіональне лідерство — так він означає перший шлях, який, на його думку, зможе отримати свою реалізацію у разі розуміння уряду та крупного капіталу. Україна у такому разі зможе

покращити свій загальноекономічний рейтинг і навіть підвищити статус в регіоні центрально-східної Європи. Наступний шлях — форпост розширення європейського економічного та політичного простору на схід. Реалізація його залежить, на думку автора, від президентських виборів. Центр слов'янства — це третій можливий шлях міжнародного становлення держави. Від реалізації його залежатиме стабільність розвитку та геокультурна політика України, від якої у свою чергу залежатиме виживання слов'янства, яке повинно зайняти гідне місце в рамках європейського цивілізаційного проекту.

Досліджуючи міждержавні російсько-українські відносини у різні історичні часи, М. Сергеев у статті “Україна — Росія: вибір шляхів розвитку (філософсько-історичний аспект)”, зауважив парадокс в російсько-українських стосунках. Його він висловлює так: “Парадокс полягає у тому, що без України Росія перестане бути імперією, але не бути імперією вона ще не зможе” [27, 35]. Він дотримується погляду, що Україна і Росія повинні існувати як незалежні держави і бути рівноправними партнерами.

Про альтернативу євроінтеграційному процесу України говорить С. Шергін у статті “Азіатсько-тихоокеанська дилема” [33]. Такою альтернативою, на його думку, може бути Азіатсько-Тихоокеанський регіон, який на сьогодні є третім за визначенням центром економічної інтеграції світу — після Європи в особі ЄС та Америки, де на основі існуючих інтеграційних структур — НАФТА і Меркосур — планується створити до 2005 року Всеамериканську зону вільної торгівлі (ФТАА).

У 2006 році працював Український форум “Безпека-2010”. За результатами його роботи була створена спільна доповідь під керівництвом В. Горбуліна, яка побачила світ на сторінках “Дзеркала тижня” [8]. Аналізуючи зміни, які відбуваються у сучасній геополітиці, В. Горбулін виділяє такі її характеристики, як проникність кордонів і формування нової політичної географії; наростання ресурсного й енергетичного дефіциту; утворення ліній світового розколу; утворення нових центрів сили. Зважаючи на такі світові тенденції, автори доповіді стверджують, що Україна зможе мати у майбутньому 2010 році, якщо вибере один із функціональних стратегічних шляхів розвитку: нейтралітет за європейською системою, ефективність якої можлива лише за умов швидкої і якісної реалізації реформ в економіці та ВПК; посилений нейтралітет, який можливий за умов посиленого протекціонізму, затверджений Договором про забезпечення гарантій військової безпеки України з боку США, НАТО, Росії; позаблоковість — орієнтація лише на власні сили; посилена позаблоковість, яку можна досягнути за умов укладання Договору про гарантії безпеки України з боку однієї з країн “великої вісімки”.

Зовсім протилежну концепцію геостратегії України пропонує О. Волович на сторінках газети “День” у статті “Регіональне лідерство України: міф чи реальний шанс?” [5] Суть його концепції полягає у тому, що Україна може стати регіональним лідером і не оглядатися на Схід чи Захід: “Якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Єврозії”. На переконання

О. Воловича, роль регіонального лідера Україна може виконувати лише у співпраці з Польщею та Румунією, а не в конкуренції з ними.

Концепцію регіонального лідерства підтримують також укладники наукового збірника “Зовнішня політика України: здобутки і проблеми” (2007) В. Рехкалов, В. Шахов. Свою роль регіонального політичного лідера Україна може реалізовувати через активну участь України у Балто-Чорноморському партнерстві. [13, 11].

В. Вдовенко визначає три основні напрямки побудови відносин Україною з потужними центрами сили на міжнародній арені: орієнтація на один із світових центрів сили; нейтральний статус держави, який ще автор називає рівновіддаленістю; рівнонаближеність, або динамічне балансування між “центрами сили” [4, 40-44]. Якщо перший шлях може дати Україні тактичні переваги, але разом з тим може загрожувати стратегічною повною залежністю, то другий може призвести до поділу країни на сфери впливу або до повної ізоляції держави. Тому найефективнішим є третій шлях геостратегічного розвитку держави, адже він базується на захисті національних інтересів та дозволяє Україні зайняти гідне місце в міжнародних відносинах. Цей шлях у автора отримав назву “позаблоковість”.

В аналітичній доповіді Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка “Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин” (2006) констатується, що Україна, зважаючи на постбіполярне середовище, має декілька напрямів побудови своїх міжнародних відносин: 1) одностороння орієнтація на один із світових “центрів сили”; 2) нейтралітет або рівновіддаленість; 3) динамічне балансування між “центрами сили” [31, 16-17]. Стверджується також, що політику багатовекторності не потрібно сприймати як балансування держави між східним та західним вектором, а як розвиток і підтримка нормальних взаємовідносин із багатьма державами та іншими міжнародними структурами. Таку зовнішню політику тут названо ще як “рівнонаближена”.

Харківський історик М. Лисенко у науковій статті “Україна у контексті сучасних геополітичних реалій: співтовариство з міжнародними організаціями” поділяє “орієнтаційний аспект української геополітичної самоідентифікації” на три напрями: самостійницька орієнтація (не піддаватися впливу ні Сходу ні Заходу, збереження постійного нейтралітету та позаблоковості, наслідування принципів політики П’ятої Республіки часів де Голля); прозахідна орієнтація (це продовження європейської традиції княжих часів); конфедеративне блокування з Росією (спорідненість історичного, соціально-економічного поступу тощо). Автор схиляється до думки, що вибір однієї з орієнтацій звужує коло взаємин з державами інших орієнтацій, а також закликає до перегляду позаблокового, нейтрального статусу на користь західноєвропейського вектора інтеграції [16, 56].

У 2008 році публіцист О. Пахльовська свої статті, доповіді та публіцистику, написані упродовж 1989 — 2008 років на євроінтеграційну тему, об’єднує і видає окремою книгою під назвою “Ave, Europa!” Сама авторка у передмові до книги пише: “Ця книжка — хроніка процесу наближення України до Європи — і віддалення від неї в роки незалежності”.

ті. Діагностика поточної проблематики” [25]. Головним лейтмотивом усіх публікацій, умічених у цій книзі, є можливість політичної інтеграції України лише за умов її культурної ре-інтеграції у Європу.

Напередодні чергових Президентських виборів 2010 року розпочинається активна передвиборча кампанія, в якій зовнішньополітичний курс держави та її міжнародне становище в цілому стають важливими темами. У зв'язку з цими В. Огризко зауважує, що свої погляди на теперішню і майбутню інтеграцію у ЗМІ почали висловлювати дилетанти у цій справі, які у своїй аргументаційній базі зовсім не послуговуються цифрами та фактами, закликаючи чи то до повернення до “багатовекторності”, чи то політики “нейтральності”, чи то стратегічного “п'ятикутника” партнерства, чи то до обмеження співпраці з ЄС у рамках асоціації чи зони вільної торгівлі [24].

М. Гнатюк у дослідженні “Можливості та загрози реалізації стратегії європейської інтеграції України” пише: “Стратегія приєднання до ЄС відкриває нові можливості і для зовнішньої політики України. Використання переваг членства в ЄС і його можливостей значно збільшить потенціал і статус України в регіоні. Вплив на формування порядку денного ЄС перегворить Україну на регіонального лідера і провідника інтересів ЄС у Балто-Чорноморському регіоні. Чи не вперше за всю історію свого розвитку в Україні з'являється нагода збалансувати вплив Росії та позбутися залежності від змін внутрішньої ситуації в РФ” [6].

З огляду на вищепроаналізовані публіцистичні та наукові матеріали впливає, що сучасні науковці та публіцисти, спираючись на здобутки своїх попередників, намагаються вивести нове бачення геополітичних констант, розв'язати проблему орієнтації України з позицій новітніх геополітичних змін та всепроникаючих, невідворотних геостратегічних процесів. Разом з тим до сьогодні залишаються актуальними чотири концепції орієнтації України: геоцентрична, яка межує з концепцією нейтральності та позаблоковості або регіонального лідерства; прозахідна; проросійська; концепція багатовекторності; концепція “У Європу разом з Росією”.

Спільним у сучасних концепціях є те, що їх автори зважають на факт географічного чинника, який відігравав і відіграє до сьогодні надзвичайну важливу роль у зовнішньоінтеграційних перспективах держави; на економічний чинник — економічні можливості з огляду на наявність природно-енергетичних, інтелектуальних та робочих ресурсів; на чинник сучасних російсько-українських міждержавних відносин.

По-друге, українські геополітики та публіцисти нині особливу увагу звертають на західноєвропейську орієнтацію держави, на процес “входження”, “інтеграцію у Європейські структури” чи, певніше, “повернення” України до Європи.

1. Булгаков В. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України / Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. — К., 2002. — 18 с.

2. Василенко С.Д. Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. — Одеса, 2000. — 208 с.
3. Вдовенко В.М. Концепції нейтралітету і позаблоковості в контексті моделювання зовнішньополітичної стратегії України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 59 (Частина I), 2006. — С. 40-44.
4. Волович О. Регіональне лідерство України: міф чи реальний шанс? // День. — 2006. — № 163. — 6 жовтня.
5. Гнатюк М.М. Можливості та загрози реалізації стратегії європейської інтеграції України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. — Вип.19. — 482 с.
6. Гончаренко О. І все-таки європейський ренесанс! Про ймовірні шляхи розвитку України після парламентських виборів на період до 2008 // Політика і час. — 2006. — № — С. 3-8.
7. Горбулін В. “Безпека — 2010” // Дзеркало тижня. — 2006. — № 48. — 16-22 грудня.
8. Дергачов О. Україна в європейському контексті // Дзеркало тижня. — 2000. — № 29
9. Деркач А. Достаточный изоционализм: Сборник геополитических эссе. — К.: Телеграфъ, 2003. — 192 с.
10. Дністрянський М. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Монографія. — Львів, 2003. — 114 с.
11. Зам'ятін В. Три сценарії розчарування та надії//День. — 2000. — №74. — 25 квітня
12. Зовнішня політика України: здобутки і проблеми / Матеріали підготували Рехкалов В.А., Шахов В.А. — К.: Т-во “Знання” України, 2007. — 24 с.
13. Карабешкин Л. Восточное измерение политики ЕС и Россия / Л. Карабешкин // Восточное измерение Европейского Союза и Россия : Международная конференция : Сборник докладов / Под ред. Казина Ф., Кузнецова В. — Санкт-Петербург, 2004. — С. 32-43.
14. Лещенко Л.О. Україна на міжнародній арені (1945-1949). — Київ, 1969; Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика США щодо України у 1917-1918 рр. — Київ, 1957; Швагуляк М.Н. Україна в експансіоністських планах германського фашизму (1933-1939 гг). — Київ, 1983.
15. Лисенко М. Україна у контексті сучасних геополітичних реалій: співробітництво з міжнародними організаціями // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Харків. Серія “Соціологічні науки”, Том XI, — № 2. — Харків: Видавництво Міжнародного Слов'янського університету, 2008. — С. 54-62.
16. Лисици Е., Джангужин Р., Гончаренко О. Громадянський контроль і система національної безпеки України// Дзеркало тижня. — 2002. — № 35. — 14-20 вересня.
17. Лозунько С. Парламентская діагностика української євроінтеграції // 2000. — 2004. — № 40. — 1-7 октябрю.
18. Лотоцький А., Трохимчук С. Україна в світовому геополітичному просторі. — Львів, 2002. — 192 с.

19. Лупацій В. Пошук місії // День. — 2004. — № 148. — 20 серпня
20. Михальченко М. Виклики зовнішнього світу і Україна ХХІ століття / М.Михальченко // Віче. — 2001. — № 2. — С. 3-15.
21. Никитенко О. Про американську мрію, європейську ідею та російське “авось” // День. — 2009. — № 17. — 16-22 травня.
22. Nordberg M. Domestic Faktors Influencing Ukrainian Foreign Policy // European Security, 1998, Autumn. Vol. 7.No. 3.P. 86.Kuzio T. Ukraine and NATO enlargement. Peppers on the Conference “The US and Second Round of NATO enlargement”, Columbia University, 21-22 February 2001 // www.taraskuzio.net/ukr_studies.html
23. Огризко В. Зовнішньополітична маячня, або Куди нас хочуть завести деякі політики “и же с ними” // Дзеркало тижня. — 2009. — № 36. — 26 вересня — 2 жовтня.
24. Пахльовська О. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989-2008) / Оксана Пахльовська. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. — 656 с.
25. Рябчук М. “Четверта свобода” // День. — 2006. — № 32. — 26 серпня — 1 вересня.
26. Сергеев М.В Україна — Росія: вибір шляхів розвитку (філософсько-історичний аспект) // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. Ред. В.П. Бех; Національний пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання “Нова парадигма”. — Вип.91. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — 236 с.
27. Сидорук Т.В. Європейська політика сусідства як інструмент посилення безпеки на кордонах ЄС // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. — Вип. 19. — 482 с.
28. Сирота Р. Студії з історії міжнародних відносин ХХ століття // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і прорахунки. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. — 406 с.
29. Solchanyk R. Ukraine and Russia: The Post-Soviet Transition. Rowman and Littlefield Publishers, Inc. Lanham, Boulder, New York, Oxford.P.89.
30. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин (аналітична доповідь). — К.: Вид-во Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2006. — 68 с.
31. Фомін С. Україна поза ЄС: критичний погляд на оптимістичні концепції // Єврооптимізм та європесимізм в українській зовнішньополітичній риторичі. Міжвід. наук.-теорет. конф. / Відп. ред. С.В. Кононенко / К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2004. — 51 с.
32. Шергін С. Азіатсько-тихоокеанська дилема // Дзеркало тижня. — 2004. — № 32. — 14-20 серпня.

Микола РАШКЕВИЧ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: chilavert20012003@yahoo.com

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКА ПРОПАГАНДА ДМИТРА МЕРЕЖКОВСЬКОГО У БІЛОРУСІЇ, ЛИТВІ ТА ПОЛЬЩІ (1919–1920 рр.)

В оповіданні Аркадія Аверченка “Розкиданий мурашник” російський емігрант приречено водить пальцем по карті та перераховує сімейні втрати свого брата Сергія під час російсько-польської війни 1919–1920 рр. Втікаючи від більшовиків із Пскова на Захід, той розгубив чи не всіх своїх родичів: “Двінськ — тітка Мотя, сам Сергій — Ковно, його племінник десь поміж Мінськом та Шавлями — я ось навіть прапорець увіткнув в нейтральну зону...” [1]. Подібні історії переповідали тоді тисячі російських біженців — більшовицький переворот, який, спочатку, так переконливо обіцяв покінчити з імперськими пережитками, став новим ярмом для християнської думки. Головний сподвижник всеслов'янської “духовно-інтелектуальної революції” Дмитро Мережковський застерігав про небезпеку “пентаграмного сходження” ще на початку ХХ сторіччя та почутий не був: разом з дружиною Зінаїдою Гіппіус, другом та однодумцем Дмитром Філософовим він змушений був виїжджати з червоного Петрограда під приводом “читання лекцій з історії літератури та мистецтва для фронткових червоноармійських частин”. Розпочиналася тривала антибільшовицька діяльність публіциста у вигнанні.

...У пострадянській світоглядній риторичі поняття дисидента як такого та дисидента у вигнанні чимраз частіше починає трактуватися двояко. Хтось обстоює мужність та силу волі Левка Лук'яненка, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, Осипа Мандельштама, Бориса Пастернака, які, хоч і мали змогу виїхати за кордон, мужньо протистояли тоталітарній системі на батьківщині. Інші зневажають прізвиська Бродського та Солженіцина за невміння “тримати удар”, вольову безхребетність тощо. Згадані позиції мають право на існування, проте потребують якісного доповнення з метою дефініціювання в цьому контексті постаті Мережковського. За словами колишнього інакодумця, члена Товариства політв'язнів України Володимира Голобородька, Солженіцин виїхав (добровільно, а не примусово) до США, бо став агентом КДБ [4], Бродський за океаном взагалі втратив бажання боротися за розвал Радянського Союзу (його глузлива поетика “На незалежність України” — крик відчаю у зв'язку із втратою імперської житниці). Дмитро Мережковський не тікав від негараздів, а свідомо їхав до Польщі за підтримкою та допомогою — публікувався, виступав з промовами, писав (трагедією сьогодні можна називати той факт, що решта російських емігрантів ХХ сторіччя виявилися настільки пасіонарними і не підтримали паро-

стків національного духовного відродження з-за кордону). Навіть через двадцять років після закінчення війни етнічний українець продовжував вірити у те, що комуністична партія припинить своє існування — хай навіть під ударами гітлерівських військ (згодом волелюбні задуми Мережковського намагалася втілити у життя Організація Українських Націоналістів під проводом Андрія Мельника). Публіцист, який зробив для батьківщини з-за кордону не менше, аніж свого часу Олександр Герцен з “Колоколом”, принаймні повинен заслуговувати на увагу до своєї персони.

З огляду на зазначене, дивною (зрозумілою, якщо брати до уваги констатації В.Голобородька) та антиукраїнською виглядає позиція російського науковця Володимира Хрисанфова, викладена в монографії “Д. С. Мережковський і З. Н. Гіппіус: З життя в еміграції”. Співробітник Санкт-Петербурзького інституту внутрішніх справ продумано звертається до чутливого читача, для якого емігрант — якщо не синонім зрадника, то, у крайньому разі, щось з того ж синонімічного ряду. “Були й такі, хто не лише до кінця своїх днів залишався непримиренним ворогом радянської влади, а запламував себе відкритою співпрацею з фашистами. На чолі цього ганебного списку — подружжя Дмитра Мережковського та Зінаїди Гіппіус, чия творчість наприкінці 1980-х — початку 1990-х років посилено пропагувалася у дезорієнтованому перебудовою суспільстві. Настав час ще раз повернутися до історії російської еміграції, вже без телячих захоплень, строго та об’єктивно, з врахуванням актуальних вимог історичного моменту...” [15]. Підбір цитат і загальна спрямованість книги носить яскраво розвінчувальний характер. Автор вибирає знаменні місця з мемуарів різноманітних діячів епохи з однією метою — показати, що Мережковський з дружиною не заслуговують поваги навіть зі сторони тих авторів, які “взяли на себе невдячну роль суспільних захисників політичної еміграції”. Починаючи із від’їзду з Росії, брутално описаного Корнієм Чуковським у своєму щоденнику від 3 січня 1920 року (Мережковський на пероні нахабно штурмує поїзд, кричить, що він із самого Смольного тощо), через перебування в Польщі, де мислитель починає “марити” Юзефом Пілсудським, аж до паризького періоду — із нищівною літературною критикою та численними побутовими авантюрами. Відірваність Мережковських від життя, їх фанатична впевненість у християнському майбутньому Росії чомусь не дають Хрисанфову спокою: літературна недбалість підкріплюється зафіксованою сучасниками неприємною словесною манерою, політична нерозбірливість — егоїзмом та неприємними дивацтвами, якими особливо славилася Гіппіус. З подач політизованого та далекого від літератури Глеба Струве вся емігрантська діяльність Мережковських була тісно переплетена з їх політичним реваншуванням. Однак, якщо цей факт ще можна пояснити документально (і, водночас, навести чимало благородних контраргументів), то намагання назвати їх маніяками — це вже суб’єктивна ненависть “науковця”. Самоствердна добросовісність та об’єктивність підводять автора у дрібницях: навряд чи коректор перетворив єврейського поета з молдавськими коренями Довида Кнута в Давида, а філософа Миколу Бахтіна — у його більш відомого брата

Михайла, який у ті часи жив не в Парижі, а у Вітебську. Цинізм та упередженість змісту тексту очевидний, а надмір емоцій інколи навіть спотворює неспростовні істини — читаючи його, свідомі українці можуть зрозуміти ознаки радикального російського шовінізму у найкращому вигляді.

...Історична правда про публіцистичну діяльність подружжя Мережковських має інші обриси. З “кров’ю та потом здобутими відрядженнями” [16; 159] виїжджали вони 24 грудня 1919 року. Як засвідчує сам автор у своїй “Записній книжці”, “Три доби від Петербурга до Х. — суцільний жах. Напади, допити, арешти, п’янство, пісні, лайка, суперечки, майже бійки за краще місце, задуха, темінь, сморід, відчуття комах, що повзають по тілу...” [9; 246] Не доїхавши до Гомеля, дисиденти зішли у зазначеному Мережковським як “Х.” місті Жлобин і відправилися до місця розташування польського-радянського фронту. Саме фронту, а не кордону: політичну карту відроджена Польща формувала не за столами переговорів, а на полях битв. Тож неправильно писати, як це, наприклад, роблять сучасні літературознавці Костянтин Азадовський та Олександр Лавров, нібито біженці “нелегально перетнули польський кордон” [2; 42]. Інша справа, що фронт справді був кордоном і розмежовував дві цивілізації.

Сама емігрантська діяльність Дмитра Мережковського з самого її початку була насичена творчим натхненням та публічністю. Приїхавши в етнічну Білорусію, етнічний українець почав з того, заради чого і втік з Росії — в розмовах з впливовими людьми, у статтях, лекціях та доповідях переконував “ближню” Європу у необхідності рішучої боротьби з більшовизмом. Приїзд подружжя Мережковських до білоруської столиці став подією для російської спільноти і у Вільно (тепер Вільнюс) — відрізане фронтами від культурної метрополії, місто одразу ж підхопило такі бажані для пересічного вуха демократичні ідеї. Вже на початку 1920 року газета “Віленський кур’єр” мало не урочисто повідомила про прибуття “групи відомих письменників та літераторів”. У матеріалі “Д.Мережковський у Мінську” повідомлялося, що публіцист мав тривалу розмову з командувачем оперативною групою військ у районі Мінська та соратником Пілсудського генералом Люціаном Желіговським і запланував виступити з лекціями про життя в Радянській Росії — “Мережковський готує для Західної Європи велику доповідь про більшовизм” (“Віленський кур’єр”, № 211 від 21 січня). Чотири дні потому газета публікує замітку про літературний вечір Мережковського, Гішпіус та Філософова у Мінському театрі, тут же з’являються дванадцять статей, присвячених російським літераторам, а також уривки з публіцистики Філософова та нарисів Гішпіус.

Не менший резонанс від приїзду дисидентів мав місце і в самому Мінську. Місцева преса рясніла дифірамами на кшталт “славні російські громадські діячі”, “тріумвірат духовного життя Росії” та ін. Однак міцний стереотип молодшого брата серед самих білорусів (меншою мірою — латишів) та відносно невелика кількість польського населення змусили Мережковського шукати більшого порозуміння: спочатку в Литві, і нарешті — в самій Варшаві. Мандри мали насамперед цінніс-

ний (кількісний) ефект, проте нових вартостей у свідомість реципієнтів не вносили. Так у 1998 році в Національному архіві Білорусії був вперше досліджений повний комплект газети “Мінський кур’єр” з невідомими досі номерами за 1920 рік — науковці та історики були подивовані різкою зміною політичного курсу проросійського видання і зрозуміли справжні причини такого швидкого (менше місяця. — Авт.) від’їзду Дмитра Мережковського з міста. Справді — навіть звичайне зіставлення інформації газети з текстами мемуарів Зінаїди Гіппіус викликає своєрідний “стереоефект” і підкреслює фальшивість російського прикордоння. Ось, наприклад, одна з “характеристик” газети: “Посеред сили-силенної осіб, які пруться до нашого готелю, до Мережковського, редактор місцевої російської газети, дехто Азовський, був не з останніх. Московський поляк, дрібний репортер, що намандрувався світом. При більшовиках був у більшовицькій газеті, можливо шпигував на користь поляків (міг би, при нагоді, і навпаки)... Він відразу зметикував, наскільки вигідний йому приїзд відомих літераторів, та ще й Мережковського. Вирішив його використати, взявся за ним доглядати, друкувати різні інтерв’ю і власні статті про Д.С. — пресмішні, як, наприклад, одна: “Виродок і титан” (Ленін та Мережковський). Ми добре розуміли все і сміялися з його грубого прислужництва, до того ж марні: але й без цього ми, здичавілі, зголоднілі без “слова”, заражені Совдепією, пішли б на буро-жовті сторінки його вбогого “Кур’єра”. Він тепер такий анти-більшовицький, чого ж іще треба?” [3; 321-322].

Як швидко виявилось, не вистачало головного — розуміння та підтримки. Непольську публіку розчаровував далеко не літературний характер виступів письменників (всі очікували душевних насолод від широкої російської душі), а нищівна критика радянської влади та апологія Польщі викликала неприховане роздратування. Полякам, навпаки, не могли не імпонувати високі оцінки історичної ролі їх народу, визнання за Польщею прав на кордони до їх історичних розподілів, демонстрування Мережковським досконалої обізнаності з творчістю Міцкевича тощо. Різношерстість позицій реципієнтів стала неабияким гальмом розпочатої справи — попри перманентний успіх, більшість у можливість відродження Росії та створення російсько-польського союзу просто не повірили.

Чи мав тут місце якийсь стратегічний прорахунок публіцистичної “трійки” та її альтруїстичного ідеолога зокрема? Схоже на те: поспішність дій може звести нанівець будь-яку благородну мету, а розмірковувати в умовах воєнних дій й справді не було часу. Помилка, на наш погляд, була допущена емігрантами ще у Петербурзі і полягала у невдалому поєднанні взаємовиключних понять — польського та російського месіанізмів. Річ у тім, що еліта польської нації у середовищі держав слов’янського світу також вбачала свою унікальність і просто “кровно” не могла позитивно сприймати “богонаближеність” своїх східних сусідів. Ще в 1932 році Адам Міцкевич у третій частині “Дзядів” та “Книгах польського життя і польського пілігримства” виклав доктрину саме “польського месіанізму”, згідно з якою усі страждання батьківщини поета пов’язані з особливим історичним покликанням

народу-мученика — “Христа народів”. Поет тривалий час перебував на засланні у Росії, тож глибоко заклав у свідомість нащадків неприязнь до імперського способу організації влади, хай навіть з домішками релігійних ознак (все ж православних, а не католицьких). Явище польської еміграції тридцятих-сорокових років XIX сторіччя стало важливою подією загальноєвропейського значення — від Парижа до Москви. Саме у Франції польський месіанізм народився, а у Росії утвердився в якості всеосяжної віри в польську душу та у євхаристичний зміст її жертвовного покликання. Отже, польський месіанізм міг лиш тоді стати джерелом справжнього ентузіазму та вселенським явищем, коли б він реалізовувався в релігійному руслі та не мав собі подібних у світі.

У тому вся й справа, що мав. І польський, і російський, а ще єврейський народи, при усій неподібності їх етнотипів та історії, мають у духовному вимірі дещо спільне. Жоден інший народ, окрім єврейського, не думав та не говорив про себе, що він є народом богообраним, і жоден, крім російського, що він — богоносний. Євреїв, поляків та росіян поєднує гостре відчуття есхатологічного месіанізму, який слід відмежовувати від історичного місіонізму. Місіонізм — відчуття народом власної історичної місії, намагання реалізувати певне національне покликання у світі. Він обмежений певним історичним завданням. А месіанізм навпаки, спрямований далеко за межі історії, в майбутнє — аж у кінець світу¹. Усі відомі види месіанізму мають приватний характер: культурний месіанізм греків, державна та правова обраність римлян, націоналістичний месіанізм німців, місіонізм демократії в американців. І тільки у російського, польського та єврейського народів в основі історичної самосвідомості лежить месіанська віра — віра в Месію, вселенського Спасителя, впевненість у остаточному запануванні Царства Божого, яке з пришествям Месії і настане.

Ідеї Міцкевича про святе призначення польського пілігримства та особливу роль народу-мученика вступили у гострий дискурс з ідеями Достоєвського про покликання російського “народу-богоносця”, який претендує на виключну близькість до Христа (роман “Брати Карамазови”). Ні, приглушено вони існували й раніше, проте одразу стали порядком денним, як тільки Дмитро Мережковський заговорив про звільнення богонаближеного народу від диявольсько-більшовицьких пут. Польська інтелігенція у Білорусії та Литві була радше зацікавлена у ослабленні її геополітичного сусіда, тож прикриваючись вдаваною зацікавленістю волелюбними поглядами “мислителів зі Сходу”, шукала собі перманентних вигод задля укріплення власного месіанського “бренду”.

Поборники духовних вартостей, Мережковський, Гіппіус та Філософов не підозрювали про подібну дволикість віленських журналістів, тож не вбачали підступних мотивів у їх в’їдливих запитаннях. Наприклад, видавець віленської газети “Nasz Kraj” Ю.Суморок під час інтерв’ю раптом запитав співрозмовників: “Чому численна інтелігенція Росії не виявляє ознак життя, — чому в суспільстві, яке складається переважно

¹ Полищук В. Культурология / В. Полищук. — М.: Гардарики, 1998. — С. 373-376.

з противників більшовизму, не спалахує бодай найменшої реакції проти влади Леніна? У Польщі, чим сильнішим був гніт, тим жорсткіше реагували на нього мислячі верстви населення. Кілька років ми змушені були жити підпільно, однак весь цей час готували осередки непокори, які сьогодні забезпечили результат у вигляді збройного здобуття цілісності Батьківщини...” [10]. Чи це не докір чужорідній та одночасне возвеличення своєї інтелігенції — спантеличений зухвалістю інтерв'юера, Мережковський не зумів відповісти на закид Суморока і лише вчасне втручання Дмитра Філософова розрядило атмосферу в редакції.

Редактор газети “*Nasz Kraj*”, випускник Харківського університету Еугеніуш Сверчевський у статті “Місія Мережковського” з розумінням ставиться до зусиль “великого патріота та руського художника” схилити Польщу до союзу з відродженою Росією проти більшовиків. Він порівнює публіциста з Міцкевичем, який свого часу також презентував в еміграції “честь нації та незалежність її духу, скованого кайданами московської сваволі”. Однак “містичні теорії про месіанізм Росії” та міркування про спорідненість двох слов'янських націй також категорично не сприймає. “Море крові, пролите Польщею у боротьбі з Росією, ще навіть не висохло. Якщо, як прагне Мережковський, Росія сьогодні — Христос народів, то Христос цей не пройшов чистилища, не спокутував своєї вини повністю”. Редактор мудро нагадує усій російській інтелігенції, що вона у 1915 році провалила голосування в Думі проекту самоуправління Польщі, а тепер в особі її найпослідовнішого представника хоче отримати допомогу від донедавна ворожого сусіда. Висновок: політичний та релігійний російсько-польський союз — це мрія, “музика далекого майбутнього”, а три століття важких взаємин — хворобливо пережита дійсність [20].

Навіть ненависть до рідного народу побачив у поглядах Мережковського професор філософії Віленського Університету імені Стефана Баторія Вінцентій Лютославський. Проповідник своєрідної націоналістичної футурології з русофобським, а почасти, й антисемітським спрямуваннями, вчений проаналізував лекції свого слов'янського побратима у статті “Доповнення до польського месіанізму”. Досить оригінальним компонентом “догматики російської обраності” він називає “геніальну думку Мережковського” про те, що “Разом з Польщею, Христом народів, були розіпнуті два народи-розбійники. Один з них виявиться свідомим і спасеться — саме це пророкував Міцкевич у “Дзядях”. Згідно з такими сподіваннями на імперських руїнах повинні відродитися два “святі” народи: один — спасений російський та інший — воскреслий польський. Для Лютославського це занадто: у змальованих корінним українцем картинах розпаду Росії він вбачає традиційно російське самообпльовування у виконанні “найвеличнішого москаля”. “Сподівання на те, що його співвітчизники “звільняться від зарази більшовизму та запровадять владу Христа у своїй країні” Мережковський ніколи не втрачав. От якщо й насправді за ним піде його народ, то поляки визнають в великому письменникові пророка, будуть споруджувати йому пам'ятники і приймуть його у те Царство Боже, “реалізація якого на землі є нашою національною необхідністю”, — погордливо резюмує поляк [19].

Велика частка іронії у виступах представників однієї з “месіанських націй” підкреслила низьку дієвість публіцистичного слова Мережковського, Гіпсіус та Філософова. Навіть офіційне визнання емігрантами за Польщею прав на кордони 1772 року не стало поштовхом до активізації співпраці у боротьбі проти спільного ворога. Після того, як Польща підписала з Росією мирний договір, а значить — поклала край “російській справі” у Варшаві, “трійка” виїхала до Парижа. Сам Дмитро Сергійович розглядав еміграцію, як таку ж месіанську діяльність, а себе вважав духовним сподвижником росіян у вигнанні. У Варшаві та Парижі Мережковський працював з тим же творчим натхненням, що й на батьківщині. Приміром, з 1924 по 1939 роки він видав у світ безліч художніх та публіцистичних текстів: романи “Тутанкамон на Криті”, “Месія”, “Таємниця Трьох. Єгипет і Вавилон”, “Наполеон”, розвідки “Ісус Невідомий”, “Таємниця Заходу: Атлантида — Європа”, “Франциск Ассізький”, “Данте”. Безперечно, автор був складною персоною, однак тверезість та гострота думки вирізняла його з-поміж інших завжди. У передмові до “Таємниці Заходу”, трактуючи Росію як Атлантиду новітньої історії, Мережковський зрозуміліше за інших передбачає початок нової війни. Можливо, він дещо пафосно називає “російських вигнанців” людьми “із зідраною шкірою” та “барометрами європейської військової погоди”. Але ж сам публіцист — також один з них, і хід історії йому чітко зрозумілий: “На нижньому поверсі — пороховий підвал фашизму; на верхньому — радянська лабораторія вибухових речовин, а посередині — Європа, впологових муках: хоче народити мир, та продукує війну” [7; 15].

“Російський комунізм, — авантюра, яка спрацювала завдяки війні в найнижчій точці ослаблення імперії, — не може жити під “сонцем європейського миру”. Розтанувши, вона рухне на Європу”. Можливо, для радикально налаштованих сучасників (як от В.Хрисанфов) ці слова всього лиш порожні балачки. Однак не для тих, хто знає подальший хід історії, зокрема, соціалістичну окупацію тієї ж Польщі та злочинами проти її населення з боку сталінського режиму. Мережковського багато хто вважав божевільним — відчували, що від людини віє якоюсь потойбічною енергетикою. Ймовірно, це так і було — якщо так відчувати історію, можна й не бути адекватним.

Парадоксально, однак польська еміграція другої половини ХХ століття переосмислила вартісні погляди Мережковського і таки з’єднала у своїх проповідях національну польську ідею з ідеями виключно російськими; шукала синтезу власних верховних ідеалів з глибинним самовизначенням слов’янського духу. Тривала “сімейна ворожнеча” могла закінчитися набагато раніше за посередництва українця: у далекому 1850-му щось подібне пророкував поет і дипломат Федір Тютчев:

*Тогда лишь в полном торжестве,
В славянской мировой громаде
Строй возделенный водворится,
Как с Русью Польша помирится.
А помирятся ж эти две*

*Не в Петербурге, не в Москве,
А в Киеве и в Цареграде [14; 164].*

Україна і православ'я мали стати засобами слов'янської єдності в концепціях багатьох польських та російських класиків. Натомість в газеті “Нове Російське Слово” майстер гумористичного фейлетону Надія Теффі (Лохвицька) настільки саркастично змалювала образ Мережковського, що навіть сторонні люди починали сумніватися: як могла безнадійно психічно хвора людина написати більш ніж тридцять об'ємних творів, мати таку глибоку ерудицію та послідовне мислення? Нічим іншим, аніж особистою антипатією до забезпеченого представника старшого покоління з його дореволюційною паризькою квартирою це пояснити неможливо. На щастя, більшість мемуаристів сприймають Мережковського по-іншому, співчують його самотності серед багатьох шанувальників, переймаються інтелектуальним аутизмом мислителя тощо. Зокрема кримський “антологіст добрих справ” Юрій Терапіано у книзі “Зустрічі” пише: “Дивний та непотрібний для більшості, Мережковський існував для еміграції не своєю теперішньою, а минулою творчістю. Сучасники підійшли до його поглядів з міркою “історичного романіста”, “літературного критика” та “людини, яка претендує на вчительство”, однак залишилися глухими до його головної тематики” [5].

Спекуляція поняттями фундатора російського символізму насамперед на його історичній батьківщині (колись і тепер) стала головною причиною нерозуміння поглядів Мережковського ще за його життя у вигнанні: окрім надмірного “роздування” прорахунків у площині польсько-російського ментально-релігійного протистояння, мали місце конфлікти із земляками у Франції та на Балканах. Беззастережна віра людини у подолання більшовизму як системи, підкріплена, до того ж, численними виступами та публікаціями, піддавалася нищівній критиці у Радянському Союзі, тож досягти вартісних поривів публіциста стало можливим тільки тоді, коли його головна мета наприкінці ХХ сторіччя таки реалізувалася, а тоталітарна література і журналістика (принаймні офіційно) стала явищем одиничним. Кращою відповіддю на закиди усіх антигуманістів та заздрісників будуть слова самого Мережковського:

*Грубость духа, грубость матери,
Грубость жизни, любви, — всего;
Грубость зверихи родной, Эсесериш, —
Грубость и дикость — и в них торжество.
Может быть, всё разрешится, развяжется?
Господи, воли не знаю Твоей,
Где же судить мне? А все-таки кажется,
Можно бы мир создать понежней. [8]*

Сотворили з Божою поміччю. Пам'ятаймо зусилля перших земних творців. Не допустімо повторення помилок минулого.

1. Аверченко А. Рассказы [Электронный ресурс] / А. Аверченко ; Сост. П. Горелов. — М. : Молодая гвардия, 1990. — Режим доступа: http://www.ocr.krossw.ru/html/averch/averchenko-muraveynik-ls_1.htm.
2. Азадовский К. З.Н. Гиппиус: метафизика, личность, творчество / К. Азадовский, А. Лавров // Гиппиус З. Сочинения. — Л. : Художественная литература, 1991. — 672 с.
3. Гиппиус З. Живые лица. Воспоминания. В 2 ч. Ч. 2 / З.Н. Гиппиус. — Тбилиси : Мерани, 1991. — 384 с.
4. Голобородько В. Солженіцин уявив себе пророком, але таким не був [Электронный ресурс] / В. І. Голобородько // Газета по-українськи. — 2008. — №666. — Режим доступа: http://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_solzhenicin-uyaviv-sebe-prorokom-ale-takim-ne-buv/244855.
5. Евтушенко Е. Антологист добрых дел [Электронный ресурс] / Е. Евтушенко. Десять веков русской поэзии. — Режим доступа: http://peoples.ru/art/literature/poetry/contemporary/yuriy_terapiano/index.html
6. Лекция Д. С. Мережковского (Мицкевич, Польша и Россия) // Виленский курьер. — 1920. — 02 март. — С. 1.
7. Мережковский Д. Тайна запада: Атлантида-Европа / Д.С. Мережковский. — М. : Республика, 1992. — 540 с.
8. Мережковский Д. Доброе, злое, ничтожное, славное... [Электронный ресурс] / Д.С. Мережковский // Строфы века: Антология русской поэзии ; Сост. Е. Евтушенко. — Минск ; М. : Полифакт, 1995. — Режим доступа: www.litera.ru/stixiya/authors/merezhkovskij/all.html.
9. Мережковский Д. Записная книжка 1919 — 1920 / Д.С. Мережковский // Царство Антихриста: статьи периода эмиграции. — СПб. : РХГИ, 2001. — 656 с.
10. Мережковский и Философов о положении в Совдепии // Наш край — 1920. — 25 февр. — С. 2.
11. Мицкевич А. Дзяды / А. Мицкевич // Стихотворения. Поэмы. — М. : Худ. лит., 1968. — 217 с.
12. Приезд в Вильну русских писателей // Виленский курьер. — 1920. — 24 февр. — С. 1.
13. Русский литературный вечер (Д. С. Мережковский, З. Гиппиус, Д. Философов и В. Злобин) // Виленский курьер. — 1920. — 29 февр. — С. 3.
14. Тютчев Ф. Тогда лишь в полном торжестве... / Ф. И. Тютчев // Полное собрание стихотворений. — Л. : Сов. писатель, 1987. — 448 с.
15. Хрисанфов В. Д.С. Мережковский и З.Н. Гиппиус: из жизни в эмиграции / В. Хрисанфов. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. — 164 с.
16. Философов Д. Наш побег / Д.С. Мережковский, З.Н. Гиппиус, Д.В. Философов, В.А.Злобин // Царство Антихриста. — München: Drei Masken Verlag, 1922. — 268с .
17. Хрусталева Н. Психология эмиграции : Дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.05 / Нелли Сергеевна Хрусталева. — СПб., 1996. — 160 с.
18. Чуковский К. Дневник / К. Чуковский; Вступ. слово М. Петровского; // Новый мир. — 1990. — №7 (787).

19. Lutoslawski W. Uzupełnienie polskiego mesjanizmu (Z powodu odczytu Merezkowskiego) / W. Lutoslawski // Dziennik Wileński. — 1920. — 02 marc.
20. Swierczewski E. Misja Merezkowskiego / E. Swierczewski // Nasz Kraj. — 1920. — 3 marc.

Юрій МЕЛЬНИК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: kozakmamaj@rambler.ru

АНТИІСЛАМСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА ОРІАНИ ФАЛЛАЧІ: ЗАСОБИ ПЕРСВАЗІЇ ТА АРГУМЕНТАЦІЙНА БАЗА

Оріана Фаллачі — знаменита італійська журналістка, яка у 1970-х — на поч. 1980-х років уславилась резонансними інтерв'ю з політиками світового масштабу. Але навіть на тлі бесід із такими одіозними людьми, як радник кількох президентів США Генрі Кіссінджер чи президент Польщі Лех Валенса, привертають увагу інтерв'ю Фаллачі з державними лідерами країн Близького Сходу.

Зокрема, під час чергового загострення близькосхідного конфлікту у 1972 році Оріані Фаллачі вдалося провести змістовні бесіди з його учасниками, серед яких — прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр, лідери палестинського руху опору Ясір Арафат і Жорж Хабаш, король Йорданії Хусейн. Після бомбардування Бейруту у 1982 році Оріана Фаллачі провела довгу і напружену розмову із тодішнім міністром оборони Ізраїлю Аріелем Шароном.

Оріані Фаллачі зазвичай вдавалося контролювати хід розмови і не дозволяти співрозмовникам ухилятися від незручних для них тем. Цього вона досягала своєю неперевершеною відвертістю, бескомпромісністю, гостротою запитань та наполегливою вимогою відповідати на них. Динамічність, спонтанність її реплік, які нерідко впливали із відповідей, були наслідком тривалого і наполегливого вивчення свого майбутнього співрозмовника перед інтерв'ю, а також першокласною журналістською майстерністю Фаллачі. Для ілюстрації наведемо уривок з інтерв'ю Фаллачі з лідером Лівійської революції Муаммаром Каддафі (1979 рік):

Оріана Фаллачі: Добре, поговорімо про революцію. Що ви розумієте під словом “революція”? Ніколи не втомлююся пригадувати, що про революцію говорив Пападопулос. Також Піночет, Муссоліні¹.

Муаммар Каддафі: Революція — це коли маси роблять революцію. Народна революція. Але навіть якщо революцію роблять інші в ім'я мас, висловлюючи те, що хочуть маси, тоді теж може мати місце революція. Народна, тому що має своє опертя в масах і втілює волю маси.

Але те, що сталося в Лівії у вересні 1969 року, не було революцією: це був державний переворот. Так чи ні?

¹ Розмовляючи з ісламськими політичними лідерами, Фаллачі часто проводила паралелі між політичним ладом у їхніх країнах та фашизмом, активно спекулюючи на цих паралелях.

Так, але потім була революція. Я зробив державний переворот, а робітники зробили революцію: захопивши заводи і ставши перedomсім партнерами, а не найманцями, усуваючи монархічну адміністрацію і формуючи народні комітети, тобто, звільняючись самотуржки. Те ж саме зробили студенти, тому сьогодні у Лівії важить тільки народ.

Справді? Тоді чому, куди не кинь оком, видно лише ваш портрет, вашу фотографію?

А я тут до чого? Народ хоче так. Що я можу вдіяти, щоб завадити йому?

Ви забороняєте багато чого, тільки й робите, що забороняєте, уявити важко, що ви не можете заборонити цей культ вашої особи. Наприклад, це оспівування вашої особи щомиті на телебаченні.

Я що можу вдіяти?

Нічого. Дитиною я бачила, як те саме робили для Муссоліні.

Ви це сказали і Хомейні.

Так. Завжди вдаюся до цього порівняння, коли беру інтерв'ю в когось, хто мені нагадує Муссоліні [1].

Спілкуючись із лідерами мусульманського світу, Фаллачі, попри беззаперечну майстерність інтерв'юера, про яку ми вже згадали, відзначалася також небажанням поважати традиції і культуру ісламських народів з їхньою відмінною від західної шкалою цінностей. Характерно, що Фаллачі дуже часто гостро негативно оцінювала співрозмовника вже у (як правило, доволі розлогому) вступі до інтерв'ю. Робила вона це в такий спосіб, аби читач переходив до реплік співрозмовника Фаллачі із заздалегідь сформованою (негативною) думкою про нього. Як приклад неведемо уривок із вступу до інтерв'ю з Ясіром Арафатом: “Чи я повинна була сказати, що він сподобався мені менше, ніж інші? Про одне можу сказати точно: він не є чоловіком, народженим, щоб подобатися. Він — чоловік, народжений, щоб драгувати. Відчувати симпанію до нього важко. Передусім через мовчазну відмову, яку він протиставляє спробам людського зближення: його сердечність поверхнева, його люб'язність формальна і дуже легко переходить у ворожість, холод, нахабність. Він збуджується лише коли злиться. І тоді його голосок стає голосищем, його очі стають джерелами ненависті, і видається, що він хоче розірвати тебе разом з усіма своїми ворогами” [2; 127-128].

Для порівняння наведемо уривок із вступу до інтерв'ю Фаллачі із супротивником Арафата, прем'єр-міністром Ізраїлю Голдою Меїр. Цього політика журналістка подає у зовсім іншому світлі: “... Мушу додати, що не буду ніколи об'єктивною щодо Голди Меїр. Я не зможу ніколи говорити про неї з тією виваженістю, в якій хотіла б перебувати, коли кажу, що сильна особистість — це феномен, який слід аналізувати холоднокровно, зі скальпелем у руці. На мою думку, навіть якщо я не зовсім згодна з нею, з її політикою, її ідеологією, все одно мушу поважати її, захоплюватися нею, навіть любити її. Я її майже люблю. Крім усього

іншого, вона нагадає мені мою матір, на яку вона трохи схожа” [3; 95]. Очевидно, що після такого вступу саме інтерв'ю (навіть за наявності властивих Фаллачі гострих і незручних запитань) скидається радше на імітаційну гру, ніж на той діалог-дуель, який, наприклад, спостерігаємо у розмові Фаллачі з лідером ісламської революції в Ірані Рухолою Хомейні (1979 рік):

Оріана Фаллачі: *Прошу вас, Імаме, у мене ще багато запитань. Наприклад, про цю “чадру”, яку мені вдягли на спину, аби я могла прийти до вас, і носити яку ви зобов'язуєте жінок. Скажіть мені: чому ви змушуєте їх ховатися, немов у мішки, під незручний та абсурдний одяг, в якому неможливо ні працювати, ні рухатися? Адже навіть тут жінки продемонстрували, що рівні чоловікам. Як і чоловіки, вони воювали, їх заарештовували і тортурували, як і чоловіки вони робили Революцію...*

Рухолла Хомейні: *Жінки, які робили революцію, були і є жінками, що носять ісламський одяг, вони не є жінками вишуканими та намальованими, як Ви, які ходять вулицями повністю відкриті, волочучи за собою натовпи чоловіків. Кокетливі жінки, які малюються і виходять на вулицю, демонструючи шию, волосся, форми, не воювали проти Шаха. Ці ніколи не зробили нічого доброго. Вони не вміють бути корисними: ні соціально, ні політично, ні професійно. Тому що розкриваючись, вони відволікають чоловіків і баламутять їх. До того ж, відволікають та баламутять також інших жінок.*

Це неправда, Імаме. У будь-якому разі я не кажу лише про одяг, а про його сутність: тобто ізоляцію, в яку жінок кинули після Революції. Сам факт, що вони не можуть ані вчитися в університетах з чоловіками, ані купатися в морі чи в басейні з чоловіками. Вони мусять купатися в чадрі. До речі, як можна плавати в чадрі?

Усе це Вас не обходить. Наші костюми Вас не обходять. Якщо ісламський одяг Вам не до вподоби, ви не зобов'язані носити його. Адже ісламський одяг — для молодих і порядних жінок.

Ви дуже ввічливий. Чуючи, що ви мені кажете, я негайно знімаю цю дурну середньовічну шмату. Ось і готово. Але скажіть мені: жінка, яка, як я, завжди жила серед чоловіків, показуючи шию, волосся і вуха, яка була на війні і спала на фронті із солдатами — чи я є, на вашу думку, жінкою аморальною, старою і непорядною?

Відповідь на це запитання знає ваше сумління. Я не суджу персональні випадки, не можу знати, моральне ваше життя, чи аморальне, добре чи погано поводитись Ви із солдатами на війні. Але я знаю, що в моєму довгому житті я завжди знаходив підтвердження тому, про що сказав. Якби не було цього одягу, жінки не могли б працювати в корисний і здоровий спосіб. І чоловіки теж не могли б. Наші закони — дієві.

Включно із законом, який дозволяє чоловікові мати чотирьох жінок, Імаме?

Закон про чотирьох жінок є дуже прогресивним законом і написаний для добра жінок, оскільки жінок більше, ніж чоловіків: їх народжується більше, ніж чоловіків, війни більшою мірою забирають життя чоловіків, ніж жінок. Жінка потребує чоловіка, а що ми маємо робити, коли бачимо, що на світі більше жінок, ніж чоловіків? Ви б хотіли, аби жінки приймали наперед уготовану долю повій, чи аби одружувалися із чоловіком, в якого вже є жінки? Мені видається неправильним, що самотні жінки стають повіями через те, що не вистачає чоловіків. І кажу: навіть у важких умовах, які Іслам накладає на чоловіка з двома, трьома чи чотирма жінками (а саме: однакове ставлення, однакове почуття і однаковий час), цей закон кращий за моногамію [4].

У 80-ті – 90-ті роки Оріана Фаллачі відійшла від активної журналістської діяльності. Підстави для нового походу проти мусульманського світу вона отримала на початку нового тисячоліття. Фаллачі повернулася в журналістику гнівним, відверто антиісламським памфлетом “Гнів і гордість”, опублікованим після трагедії 11 вересня 2001 року в міланському щоденнику *Corriere della Sera*. Згодом Фаллачі видала його окремою книгою (кількість проданих примірників — понад півтора мільйони). Під враженнями від подій 11 вересня Фаллачі пише: “Я дуже, дуже, дуже зла. Моя злість — це гнів, холодний, ясний, раціональний гнів. Гнів, який виключає будь-яку безсторонність, будь-яку поблажливість. Який наказує мені відповідати їм і передусім плювати на них. І я плюю на них”. Такими полум’яними заявами переповнена уся книга Фаллачі, причому звинувачення сиплються не стільки на адресу особисто Бен Ладена, гаданого організатора терактів 11 вересня, скільки на адресу всього ісламського світу, який, на думку Фаллачі, “так і не відкрив своїх дверей перед завоюваннями цивілізації, знати нічого не хотів про свободу, демократію і прогрес”. Фаллачі намагається підвести читача до думки, що тероризм є цілком логічним проявом властивого мусульманам релігійного фанатизму і взагалі, іманентним ісламському світорозумінню: “...Мечеті Мілану, Турину та Риму переповнені негідниками, які прославляють Усама Бен Ладена, терористами, які мріють підірвати купол Святого Петра...”.

З наступної цитати добре бачимо, які саме західні цінності Оріана Фаллачі протиставляє релігійному фанатизму мусульман: “Господи! Невже ви не бачите, що всі ці Усами Бен Ладени вважають, що мають право убивати вас і ваших дітей, тому що ви п’єте вино чи пиво, тому що ви не носите довгої бороди чи чадри, тому що ходите в театр і в кіно, тому що слухаєте музику і співаєте пісні, танцюєте на дискотеках чи вдома, тому що дивитися телевизор, носите міні-спідниці чи шорти, тому що на пляжі і біля басейну засмагаєте майже голими чи голими, кохаєтесь коли хочете і де хочете? Вам і це не важливо, дурні? Я, слава богу, атеїстка. І не маю наміру дозволити їм убити мене за те, що я нею є”.

Базуючись на сказаному вище, Фаллачі наважується на невтішні передбачення: “У всіх сенсах ми загинемо, дорогий мій. І замість дзвіниць у нас будуть мінарети, замість міні-спідниць — чадри, замість коньяку — верблюже молоко” [5].

Надмірну різкість та категоричність висловлювань Фаллачі у книзі “Гнів та гордість” можна було б пояснити тим, що вона писала цю книгу у вересні 2001 року, коли під сильним враженням від трагедії перебувала вся планета, і не було підстав сумніватися щодо її організаторів. Однак тієї ж непримиренної лінії Фаллачі продовжувала притримуватися й у наступних книгах: “Сила розуму” (2004), “Фаллачі бере інтерв’ю у самої себе” та “Апокаліпсис” (2005); а також у статтях “Прокидайся, Заходе, прокидайся!” (2002), “Ворог, якого вважаємо другом” (2005). Вже з пропагандивної назви останньої статті (“Il nemico che trattiamo da amico”) бачимо ту чорно-білу, спрощену картину світу, яку намагається нав’язати читачам Оріана Фаллачі: існує ворог, якого ми вважаємо другом, “ворог, який мечеті перетворює на казарми, на тренувальні поля, на центри вербування терористів...” [6].

Такими судженнями, схематизмом, полум’яною патетикою, відвертими, часто зовсім необґрунтованими образами на адресу мусульман² пронизана вся публіцистика Фаллачі періоду 2001-2006 років.

Виступи Фаллачі мали широкий резонанс у світі. Зокрема, розлогу примирливу відповідь на книги Фаллачі написав італійський публіцист і письменник Тіціано Терцані, який від усього серця побажав Фаллачі віднайти спокій [8]. Дехто з критиків Фаллачі не відставав від її патетики. Скажімо, арабіст Шеріф Ель Себає написав, що “твори Фаллачі — це конденсат найгірших упереджень та стереотипів про історію арабо-ісламського світу. Більше того, вони — чистої води образа на адресу Історії, Культури та людської думки і як такі повинні аналізуватися та викриватися” [9]. А відомий італійський журналіст Массімо Фіні спрогнозував, що за п’ятдесят років такі книги, як “Сила розуму” будуть сприймати з таким самим жахом, з яким сьогодні сприймають “Майн кампф”, і люди запитуватимуть себе, як таке могло статися” [10].

У суть публіцистики Фаллачі у 2002 році спробував вникнути французький щоденник *Le Figaro*: “З її текстів випливає, що немає різниці між іммігрантами: чи йдеться про арабів, африканців чи про турків, сунітів, шіїтів, мирян, агностиків, чи про атеїстів. Для неї робити різницю між поміркованими та екстремістами — означало б зректися себе, зректися в той час, коли на цілій планеті оголошена війна, коли мусульманський світ хоче обернути в свою віру всі інші суспільства... Щоб звинуватити іслам, вона користується всіма методами, які застосовували борці з комунізмом: засудження мерзенних політичних режимів, в основі яких — священний текст — наприклад, текст Маркса; абсолютна відмова розрізняти Сталіна і Тореца, Брежнєва і Марше. І так

² І не лише мусульман. Наведемо уривок з книги “Фаллачі бере інтерв’ю у самої себе”: “Наша епоха позбавлена лідерства, це відомо. Якщо подумати наприклад, що цей алкоголік Єльцин був царем, а цей невіглас Валенса був символом свободи, тобі перехоплює подих” [7].

до повної перемоги. Щоправда, це розпалює пристрасті і називається "примітивним антикомунізмом" [11].

Висновки. На прикладах розмов Оріани Фаллачі із провідними державними лідерами ісламського світу ми побачили її високу майстерність інтерв'юера. Водночас, під час цих розмов журналістка продемонструвала небажання сприймати, поважати чи бодай розуміти мусульманську культуру. Це несприйняття, неповагу та нерозуміння до ісламського світу Оріана Фаллачі виявила повною мірою після подій 11 вересня. Її публіцистика 2001 — 2006 років характеризується високою пафосністю та емоційністю, які були покликані, судячи з усього, компенсувати відсутність раціональних аргументів.

1. Oriana Fallaci intervista Muammar Gheddafi: è il 1979 (Доступно з: http://www.giornalesentire.it/2011/febbraio/2530/orianafallaciintervista_muammargheddafi-eil1979.html).
2. Fallaci Oriana. Yassir Arafat // Intervista con la storia. — Milano: Rizzoli Editore. — 1974. — С. 125-138.
3. Fallaci Oriana. Golda Meir // Intervista con la storia. — Milano: Rizzoli Editore. — 1974. — С. 95-124.
4. Fallaci Oriana. Ruhollah Khomeini // Corriere della Sera. — 1979. — 26 settembre. (Доступно з: <http://www.oriانا-fallaci.com/khomeini/intervista.html>).
5. Fallaci Oriana. La rabbia e l'orgoglio // Corriere della Sera. — 2001. — 29 settembre. (Доступно з: http://www.corriere.it/Primo_Piano/Cronache/2006/09_Settembre/15/rabbia1.shtml).
6. Fallaci Oriana. Il nemico che trattiamo da amico // Corriere della Sera. — 2005. — 16 luglio. (Доступно з: http://www.corriere.it/Primo_Piano/Cronache/2006/09_Settembre/15/falultimopezzo.shtml).
7. Fallaci Oriana. Oriana Fallaci intervista sé stessa. L'Apocalisse. — Rizzoli, 2004.
8. Terzani Tiziano. Il Sultano e San Francesco (Доступно з: <http://www.corriere.it/speciali/fallaci-forum/terzani.shtml>).
9. Sebaie Sherif El. "Zero" in storia alla Fallaci (Доступно з: <http://www.kelebekler.com/occ/fallacio4.htm>).
10. Fini Massimo. La missione di Oriana: americanizzare tutti // Il Gazzettino. — 2004. — 9 aprile.
11. Террористка из Манхэттена. Полемика вокруг книги Орианы Фаллачи "Гнев и гордость" (Доступно з: <http://www.inosmi.ru/untitled/20020610/147871.html>).

Dariusz KOBYLAŃSKI
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: kodarpl@gmail.com

“WŚCIEKŁOŚĆ I DUMA” ORIANY FALLACI

Bez wątplenia książka ta jak cierń tkwić będzie w naszych sercach i umysłach. — Zdanie z tekstu wydawcy, opublikowanego na skrzydełkach obwoluty polskiego wydania tytułowej publikacji. Zdanie niezmiernie prawdziwe. Kto tę książkę przeczytał, nie zapomni jej...

Wściekłość i duma powstała po 11 września 2001 roku, czyli dniu strasznym nie tylko dla Amerykanów, ale dla całego współczesnego świata. Ogrom ofiar i zniszczeń wstrząsnął światem. Atak terrorystyczny na słynne wieżowce na Manhattanie zmienił świat na zawsze — po nim nic już nie jest takie, jakie było wcześniej. To wydarzenie sprowokowało też Oriane Fallaci do przerwania dziesięcioletniego milczenia. Zabrała głos po raz kolejny, po raz kolejny w imieniu mas i po raz kolejny mocno. No właśnie zastanawiam się czy nie nazbyt mocno...

Fallaci w tej publikacji ostro krytykuje Islam, przewiduje zagrożenia jakie może spowodować dżihad, piętnuje bierność i pobłażliwość zachodniego świata w stosunku do krajów muzułmańskich. W zasadzie w dużym stopniu zgadzam się z treścią książki, z obawami autorki, co do przyszłości świata w świetle globalnej groźby terroryzmu, ale nie odpowiada mi forma i daleko posunięte inwektywy przeciw innej kulturze i religii. Śledząc karierę Oriany Fallaci widzę, że od jej początku była istotą niesamowicie wojowniczą, pewną swoich racji, przeciwniczką wojen i konfliktów, ale też była niesamowitą egocentryczką, pewną siebie, nie dopuszczającą innych argumentów, niż własne. Właściwie czytając *Wściekłość i dumę*, dochodzę do wniosku, że autorce nic się nie podoba, ani we własnym kraju, ani nigdzie. Oczywiście, każdy ma prawo do wyrażania własnych opinii, ale mimo wszystko należy zachować umiar. Oriana Fallaci m.in. przedstawia jako jedynie słuszne wyimaginowane wizje idealnych Włoch, które stworzyła na podstawie wyniesionego z domu patriotyzmu. Cóż z tego, jeśli jej wizje nie przystają do dzisiejszej rzeczywistości. Nie podoba mi się forma jej krytyki — nienawidź jaka bije z kart książki, nie przystoi humaniście, a taką postrzegam autorkę. Rozumiem, że treść miała wstrząsnąć czytelnikiem. Wstrząsa. Ala sączący się z jej słów rasizm i poniżanie innej kultury, są nie do zaakceptowania. Zgadzam się, że kultura Zachodu stoi dużo wyżej niż kultura świata Islamu. Oni są w miejscu, w którym my byliśmy w średniowieczu. Zaślepieni religią, przez wieki odżegnywali się od postępu. Można powiedzieć, że powodem jest wielka religijność i ślepa wiara wyznawców Islamu. My tak wierzyć nie umiemy, dlatego poddaliśmy się postępowi, wraz ze wszystkimi jego zaletami i wadami. Ten postęp spowodował naszą globalną dominację — tę, która powoduje, że czujemy się lepsi i przyznajemy sobie prawo do decydowania o losach świata. I wchodzimy w ten świat z butami, chcąc wszystko podporządkować sobie. Jest to naturalne — mocniejszy dyktuje warunki. Ale nie dziwnym jest, że ta druga część świata buntuje się. Zastanówmy się czy terroryzm to atak, czy rozpaczliwa obrona. A czym różni się święta wojna od chrześcijańskich krucjat? To tylko

parę wieków różnicy — to te lata, które różnią rozwój kultury zachodniej od islamskiej. Chrześcijanie też próbowali siłą narzucić swoje racje, przekonani, że czynią to w imię dobrej sprawy. Dzisiaj świat jest bardziej skomplikowany — dużą rolę odgrywa gospodarka. Wszzechmocna Ameryka, wielkie imperium broniące pokoju na świecie, to trochę demagogia — najpierw uczestniczą w zażegnaniu konfliktów, a później pomagają się podnieść: dają kredyty, wysyłają własne firmy do odbudowywania. Zawsze jednak chodzi o pieniądze. Nie można bezkrytycznie patrzeć na te praktyki. To kraj, który dał schronienie fali emigrantów, kraj, który ponad wszystko ceni demokrację i wolność — to wszystko prawda. Jak pisze Fallaci: *Ameryka jest narodem, który powstał z potrzeby ducha, potrzeby ojczyzny i [...] idei Wolności zespolonej z ideą Równości*. Ale druga prawda jest taka, że to bardzo młode państwo i w gruncie rzeczy, u swego zarania, zbieranina wszelkich nacji, którym z różnych powodów nie było dane żyć we własnych krajach. Nie chcę powiedzieć, że to zbiór nieudaczników i wyrzutków (choć w dużej mierze), bo to nie byłoby sprawiedliwe — to również masa emigrantów politycznych. Niemniej jednak, dzięki tej pobłażliwości, jest to obecnie jedno z najbardziej policyjnych państw świata. To wreszcie kraj, który powstał w wyniku walki przeciwko Anglii o niepodległość, a który później rdzenną ludność zamknął w rezerwach. Dzisiaj spokojnie opowiada o wolności. Nie jest moim celem umniejszanie roli Stanów Zjednoczonych w dzisiejszym świecie — chcę tylko pokazać, że kij ma dwa końce. Cenię to, co w niewiele ponad 200 lat udało się Amerykanom zbudować, ale z drugiej strony bawi mnie ich przywiązanie do własnej historii. Krótkiej historii. Wiem — jestem Europejczykiem, mieszkańcem Starego Świata, gdzie każdy kamień pamięta więcej niż najstarsze zabytki w Stanach. Ale specyficzny jest też amerykański patriotyzm. Rozumiem, że cenny, bo wielu błądzących znalazło w tym kraju swój dom, ale dla mnie jest on taki... komiksowy. Przejaskrawiony.

Wracając do 11 września, i bezwzględnie największej tragedii ostatnich lat, twierdzę, że trochę też zgubiła Amerykanów zbyt duża pewność siebie. Mocarstwo nie spodziewało się, że ktoś się ośmieli podnieść na nie rękę. To temat tabu, ale wyszły na jaw spore niedopatrzienia w realizacji założeń ochrony państwa.

Powtarzam nadal, że w wielu kwestiach przyznaję rację Orianie Fallaci, ale nie zgadzam się z formą podania i piętnowaniem wszystkiego wokół. Jej zarzuty względem polityków, że reagują zbyt zachowawczo na poczynania Muzułmanów, są w pewnym sensie uzasadnione, ale żyjemy w cywilizowanym świecie i nie powinniśmy się zniżać do metod adwersarzy. Z drugiej strony musimy wiedzieć, że czasami to jedyny sposób. Zdobyczy naukowych wprawdzie nie ukrywamy, ale możemy ograniczyć dostęp Muzułmanów do naszej edukacji. Nie kształmy terrorystów! Spróbujmy jednak zaakceptować ich kulturę. Fallaci przytacza drastyczne praktyki Islamu i przepisy prawa dotyczące muzułmańskich kobiet. Faktycznie — straszne. Nie jestem co prawda znawcą tematu, ale wiadomym jest, że autorce często zarzucano koloryzowanie i dodawanie faktów. Nie wypowiadam się w tej materii, ale nawet gdyby wszystko było prawdą, dajmy temu spokój. Nie wkraczamy w tak obcą i tak mocną religię, pod warunkiem, że ona nie ingeruje w naszą. Nie starajmy się być Sumieniem Narodów. Wiem, że XXI wiek zobowiązuje,

ale nie dyktujemy wszystkim, co mają robić, bo tak naprawdę skąd wiemy, że nasza racja jest lepsza?

Reasumując, z dużym zainteresowaniem przeczytałem książkę *Wściekłość i duma* – wyzwoliła ona wiele przemyśleń, dlatego powyższe dywagacje są nieco chaotyczne. Muszę sobie to poukładać i bliżej przyjrzeć się historii Islamu. Jedno jest pewne – Fallaci napisała to pod wpływem impulsu i jest to mocna rzecz. Nie wszystko akceptuję, ale czytając o życiu autorki, widzę że ma tylu zwolenników, co wrogów. Duży wpływ na jej światopogląd miały przeżycia z dzieciństwa, które łatwe nie było. Rozumiem ją, ale rozumiem też jej przeciwników. Nie zgadzam się z procesem, który jej wytoczono, bo ogranicza wolność słowa, ale nie mogę również zgodzić się z rasizmem i nienawiścią, szczególnie na tym poziomie, który prezentuje autorka.

Lektura tej książki upewniła mnie w jeszcze jednej kwestii – że każda religia grozi fanatyzmem, a tego boję się niezmiernie. Przeraza mnie każdy jego przejaw, również ten prezentowany pod polskim Pałacem Prezydenckim przy okazji walki o krzyż. Przekonany jestem, że gdyby zastępy “moherowych beretów” dysponowały takimi środkami jak Osama bin Laden, nie zawahałyby się ich użyć. A przecież to są przedstawiciele postępowego Zachodu... Wiem, że religię należy chłonać sercem, ale rozum też czasem się przydaje.

Петро КАМІНСЬКИЙ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: kaminskyypetro@yahoo.com

КОНФЛІКТ ПРЕСИ І ВЛАДИ: ІНДРО МОНТАНЕЛЛІ ТА СІЛЬВІО БЕРЛУСКОНІ

“Здавалося б, недоречно говорити про вимирання Слова в часи його гіперпродукції, небувалої експансії та агресивності, коли увесь світовий простір захаращений людськими голосами й письменами”, — говорить у своїй статті “Вмирання слова” Іван Дзюба¹. “Parlano tutti, di tutto”² — писав Інд्रो Монтанеллі в газеті “Corriere della Sera”, аналізуючи ситуацію насиченості інформаційного простору італійських ЗМІ: — “è l'estate delle chiacchiere. Forse tutte le estati un po' lo sono, ma di una garrula come questa non avevamo ricordo”³.

Слово стало Товаром — отримало вартість, але втратило цінність.

Доступ до інформації та можливість інформувати стало причиною дезорганізації суспільства, змістом життя споживачів, які, не аналізуючи, проковтують все, що “улещує вухо”. Слово ж має не розважати, а насамперед — формувати.

Вітторіо Фелтрі, в минулому директор “Il Giornale”, констатує: “... суспільної думки як якоїсь усередненої думки всього народу (або його частини) немає... Преса безпосередньо бере участь і у виробництві, і в поширенні думок, тобто вона не виражає, а створює суспільну думку, вона не відображає уявлення людей про світ, а формує ці уявлення, а отже, і їхнє бачення світу... Виробництво артефакту, який називають суспільною думкою, доволі важлива “владна” функція ЗМІ”⁴.

Засновник психолінгвістики Олексій Леонт'єв казав: “Мова — не самоціль. Мова — засіб, зброя досягнення мети”⁵. Коли людина просто так говорить, то можна подумати, що вона божевільна. Нормальна людина знає для чого вона говорить. І тому комунікативні цілі повинні бути чітко визначеними. Увесь хід наступної дії розвитку мови від історичної емансипації мовлення як самостійної діяльності, що творить її елементи — слово, до мовлення як способу управління людською свідомістю, людською діяльністю, почуттями.

Особливо гнітючим є те, що в масовій свідомості сучасних суспільств запанувало примітивне уявлення про те, що мова — всього лиш прагматичний засіб спілкування людей, а не еквівалент людського

¹ Іван Дзюба. Вмирання слова. Дзеркало тижня, № 29, 24 липня 2004.

² “Говорять всі про все” — *I politici esternatori* // Corriere della Sera — 4 agosto. — 1997.

³ “Літо базикарів. Можливо, щоліта більш-менш так було, але такого балакучого, щось не могу пригадати” — *I politici esternatori* // Corriere della Sera — 4 agosto. — 1997.

⁴ Feltri Vittorio. *Note piccolo* // it.wikipedia.org.

⁵ Леонт'єв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Директ-Медиа, 2008.

духу, не носій буттєвості, глибокого досвіду поколінь і есхатологічної муки особистості.

Великий монстр загальнолюдського зла, акумульований людськими пристрастями, що тисячократно розрісся завдяки технопрогресу, — знищує саму людину, це і буде її страшним судом. Людина власними руками вибудовує собі ешафот — сама ж виступає в ролі ката. І в цім дійстві беруть участь всі: заможні, бідні і злочинці, знатні та прості жителі планети. Одні — як активна сила, інші — як пасивна. Хвора цивілізація з острахом очікує на передсмертну агонію. Цивілізації, можна сказати, нема, є однолика біомаса, позбавлена чуттєвої та емоційної наповненості, “збагачена” образними уявленнями та асоціаціями. Польський письменник Януш Вишневський, автор книги “Самотність у мережі”, в одному інтерв’ю заявив: “Чому мене цікавлять почуття? Тому, що в нашій житті вони в дефіциті через нестачу часу”⁶. “Ночами небо пахне, як посів”, — писав Назим Хікмет. Що скаже це порівняння людини, яка ніколи не стояла на розораній землі, тримаючи в жмені спрагле зерно, а в небо дивиться, щоб лиш побачити феєрверк з нагоди якогось суспільно значимого дурисвітства? Але ж саме такий стандарт людини запановує в сучасному цивілізованому світі!⁷ Сьогоднішній споживач слова не бажає ані багато читати, ані аналізувати прочитане. Публіцистика сьогодення вимагає лаконічності та влучності. Інд्रो Монтанеллі, італійський журналіст, у своїх творах-статтях, схоже, розважав людей, завуальовуючи свої глибокі повідомлення, які проникали до підсвідомості людини, впорядковуючи пріоритети її цінностей. Луїджі Персоні у своїй статті⁸ наголошує, що в журналістиці Монтанеллі “на першому місці — сцена й театральні підмостки, густо населені персонажами... Він оглядає життя як театр, де кожен грає свою роль — позитивну чи негативну, на користь чи шкоду собі самому”. У мистецтві вигадування реплік чи жестів для своїх персонажів Монтанеллі не мав рівних. Глядач не міг встояти перед живою силою його мови. “Фабрі Едітори” (“Fabbri Editori”) видало повне зібрання його творів “Зустрічі” (“Incontri”) та “Історія Італії” (“Storia d’Italia”). Це книги справжнісіньких сцен з кортою персонажів, які відображали історичні періоди цивілізації в галузях політики, літератури, мистецтва, кіно, театру та журналістики. Особливо в “Зустрічах”, які з’явилися спершу в “Corriere della Sera”, а згодом були видані окремим твором у кількох томах, Монтанеллі зустрічає своїх героїв у незвичних обставинах. Наприклад, політичного діяча Яна Масарика виставляє на огляд читачеві у кухонному фартуху біля плити, як запального гурмана, який веде розмову про європейські проблеми. Інд्रो ставить своїм персонажам запитання, які розкривають їхній характер, їхню долю, через незначні деталі вимальовує їх цілісний образ.

Незвичним є те, що театр Монтанеллі не передає правдивих фактів. Зазвичай він надто перебільшує, надаючи надмірної уваги деталям.

⁶ Cosmopolitan, декабрь 2011.

⁷ Іван Дзюба. Вмирання слова // Дзеркало тижня. — 2004. — 24 лип.

⁸ L. Personi. Un articolo sul Montanelli // Panorama. — 2002. — 11 luglio.

Частіше портрет, створений журналістом, відображає не реальний персонаж, а властиво, пристрасть та смаки автора. Коли образ не вдається цілісним, робить наголос на одній з якостей, позитивній чи негативній, на характерній деталі, на зразок нервового тіку. Цю деталь він використовує на повну силу, повторюючи її знову й знову, як приспів.

Монтанеллі не ставив собі за мету розповісти про життєвий шлях своїх персонажів, а намагався виділити їхні особисті риси, які приховані від загалу. Тому він приписує їм репліки, які ніхто ніколи з них не вимовляв, але які якнайправдивіше відображають їхні характери. “У цьому його майстерність. Він вміє почути непромовлене слово, заховане в глибині серця людини. Монтанеллі, як хірург, поступово відкриває душу, оголюючи те, що нікому не дано побачити”⁹. Нерідко однією фразою, правдивою чи правдоподібною, журналісту вдається змалювати портрет героя і викласти факт краще, аніж найпереконливіші підручники з історії.

Внутрішній світ людини, наче вибух, який освітлює, пробуджує, привертає увагу, насторожує та ін. Для особи з таким багатим внутрішнім світлом творчість є лиш малою частинкою його суті; він не будує собі захист зі свого творчого надбання, його життя і його вчинки є маніфестацією його особистості. Люди бачать живу людину, бачать її реальне життя і вони тягнуться до неї. Монтанеллі — саме та людина, яка мала вплив на свідомість мільйонів італійців, і йому вірили. Скільки талановитих публіцистів сновигають редакціями найпрестижніших видань, скільки репортерів, які цікаво пишуть, зливають свої новини в загальну каналізацію інтернет-мереж, але одиниці лише творять суспільну ауру нації, лише одиниці, яким вірять, які лікують непохитними принципами своєї пошти.

Коли соціалістка, член парламенту, Ліна Мерлін у 1956 році запропонувала проект закону, що передбачав регламентування проституції в Італії, особливо — скасування будинків терпимості, Ідро Монтанеллі відгукнувся на “закон Мерлін” памфлетом “Прощавай, Вандо!” (“Addio, Wanda!”): “В Італії ударом кирки відбулося закриття будинків розпусти, що обвалює цілісну споруду, базовану на трьох фундаментальних опорах: Католицька віра, Батьківщина й Сім’я, тому що, так би мовити, в борделі ці три інституції знаходять надійнішу гарантію”¹⁰.

Свого часу Микола Періх переконував: “Криза світу аж ніяк не матеріальна, а саме духовна. Вона може бути вилікувана лише духовним оновленням. Холодна мова мозку ввела в оману рахівників, і знову вкрай потрібно звернутися до тієї вічної мови серця, якою створювалися епохи розквіту”.

Свою статтю: “Se questo è La’Destra?”¹¹, Монтанеллі закінчує унікальною фразою, що примушує читача знову перечитати текст від початку, але вже зі знанням відповіді. Ідро маніпулював, у доброму зна-

⁹ L. Personi. Un articolo sul Montanelli // Panorama. — 2002. — 11 giulgio.

¹⁰ “La sicura garanzia dei tre fondamenti puntelle italiani: la Fede, la Patria, la Famiglia” di Marco Innocenti, Il Sole 24 ORE. — 20 settembre. — 1958 Addio, Wanda!

¹¹ Якщо це насправді Праві сили?

чені, читацькою увагою, двом-трьома реченнями підсумовуючи свої попередні висловлювання: “Корифеї голосять про ПРАЦЮ, СІМ’Ю, ЗАХИСТ, ЕКОНОМІКУ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ЕФЕКТИВНІСТЬ, ПРОДУКТИВНІСТЬ — і все це з великої літери, так, ніби хтось хоче протилежного. Але наш вибір — за цивілізацією”¹². Цінності, які ідеалізує кожна епоха, які є вершиною розвитку, Монтанеллі протиставляє самій цивілізації. Чи слово “цивілізація” для нього має інше смислове значення, чи слова, писані великими літерами і вигукувані на мітингах, несуть відсутність значення смислу. Світ перенасичений гучними словами з порожнім сенсом. Саме це хотів поставити перед очі читача Інд्रो Монтанеллі, виймаючи з-під гори сміття вічного галасу малу зернину істини — дух життя.

“Nie wolno myśleć tulko jednem odłamem prawdy, trzeba myśleć całą prawdą”¹³, заявляв, блаженної пам’яті, Іван Павло II. Соціальна правда немислима без правди духовної, без духовного переродження та відродження. Свідоме життя, **життя живої душі — трагічне**. Трагічність його в тім, що свобода свідомого життя спонукає до самостійного мислення, до аналізування, до болю і співстраждання, до відповідальності за життя ближнього. “Людина вільна, а отже — відповідальна. Вона несе відповідальність особисту, суспільну, відповідальність перед Богом. Відповідальність свідчить про її велич”¹⁴.

Інд्रो Монтанеллі часто використовував авторський вимисел, але, можливо, саме тому його статті, наповнені пекучим, гостро актуальним суспільним змістом, глибоко розкривали ту проблематику, яка хвилювала й непокоїла мільйонну читацьку аудиторію. Публіцистові потрібні сміливість і мужність для постановки важливих, часто болючих, дискусійних питань. Людина прагне свободи, але у своєму стремлінні до мети не гидує брехнею, як посередником для її осягнення і, захоплюючись вже посередником, забуває про свою свободу. Парадоксально, коли для втілення правди вдаються до брехні... І чим розвиненіше суспільство, тим краще (непомітніше) це йому вдається. Люди не вірять, що добро можна зберегти і утвердити без послуг брехні. Коли протистояння між Монтанеллі, директором “Il Giornale” та Головою парламенту Італії Сільвіо Берлусконі сягало вершин, журналіст відкрито заявляв: “Берлусконі бреше з такою ж легкістю, з якою їсть...”¹⁵.

Для Монтанеллі журналізм — це катедра правди, якою б гіркою правда не була. Незалежна від будь-якого зовнішнього впливу журналістика — найпереконливіший показник здорової нації. Розвинутого незалежного суспільства ніколи не буде, якщо не буде незалежної журналістики, — ось у чому Монтанеллі намагався переконати своїх спів-

¹² Indro Montanelli. *Ve lo avevo detto. “Se questo è La’Destra?”* / “Якщо це насправді Праві сили?” Rizzoli, 2011 RSC S.p.A., Milano.

¹³ Karol Wojtyła, *Tutte le opere letterarie*, “Fratello del nostro Dio”, Liberia Editrice Vaticana 2001/2005, стр.713.

¹⁴ Іван Павло II. *Переступити поріг надії*. — Київ-Львів: Кайрос-Свічадо, 1995.

¹⁵ Montanelli I. *Vent’anni doppio // Il Giornale*. — 1999. — luglio.

громадян. Бути не самим собою, безликим, не якістю, а кількістю — ось девіз цивілізації.

“Кожне місто платить за демократію, впившись за допомогою поганих підчаших. Свобода, межуючи з дозволом, незважаючи на побільшення переступів та злочинних умів, існує як захист від зловживання, примушування та безкарності, вистеленої наперед купленими індульгенціями. ...Коли городяни наступають на ті самі граблі, коли не розрізняють, хто чи, радше, хтозна-що сидить у будівлі влади. А очільники толерують все для заробітку голосів, і це все в ім'я свободи, яка пожирає і збочує кожную норму і порядок; що ж тут дивного, що вседозволеність поширюється на все і що повсюди анархія проникає у кожне поселення, в кожне людське житло і, як не дивно, навіть — у свинарник”¹⁶, — пише у статті “In nome di una libertà che divorora ogni regola”¹⁷ Інд्रो Монтанеллі.

У країнах Заходу свобода преси є одним із найпрезентованіших суспільних досягнень. Більше того, часто вона має характер мало не вседозволеності. А принципи ринкової економіки не завжди відповідають моральним та етичним принципам журналістики. Порушення етичних норм часто необхідне для збагачення, а поязка не всі етичні норми збігаються з нормами права, то нема жодного покарання за їхне порушення. Монтанеллі могли критикувати за що завгодно, окрім одного — політичної заангажованості. Він не тримався “теплого” місця, його чисельні звільнення є свідченням вільнодумства. Його прострелені ноги є доказом не “м'якої”, проте толерантної, критики. До останніх своїх днів він невтомно викривав небезпечність політики Берлусконі, голосно виявляв згубні захоплення громадян берлусконівської Італії, розуміючи, що “ліком від Берлусконі є сам Берлусконі”¹⁸.

Написавши статтю “Articolo 21”, назву для якої запозичив з номера статті Конституції, яка утверджує право на свободу думати й говорити, висловлюватись письмово чи у будь-який інший спосіб¹⁹, Монтанеллі був, без сумніву, яскравим прикладом громадянина, який потужно користувався цією свободою, з чесністю, щиросердно і без лицемірства.

* * *

*Tutto quello che poteva accadere
è già accaduto*²⁰

“Я не збираюся хвалити Монтанеллі за рахунок Берлусконі. Було б надто легко, занадто легко тепер, коли Фараон умирає, а Інд्रो живе у вічному ореолі Мучеників Свободи Преси. Було б навіть несправедли-

¹⁶ Montanelli I. In nome di una libertà che divorora ogni regola // Da “La Repubblica”. Di Platone Libera traduzione di Indro Montanelli, maggio '92 tratto da “La stecca nel coro”. — Rizzoli. — cap. VIII.

¹⁷ “В ім'я свободи, що пожирає кожную норму”

¹⁸ Laura Laurenzi. L'Italia di Berlusconi, la peggiore mai vista // La Repubblica. — 26 marzo. — 2001.

¹⁹ Articolo 21, Costituzione di Italia.

²⁰ Все, що мало статися, вже сталося.

во. Є набагато складніші справи”²¹, — писав Масімо Фіні в передмові до книги “Ve lo avevo detto di I.Montanelli”.

Важко уявити собі двох більш протилежних персонажів, двох яскравих антиподів: Берлусконі — непримітного, без яскраво-представницьких якостей, без внутрішнього аристократичного потенціалу в методах мислення чи в манерах поведінки. Дуже виразно це засвідчує фраза, сказана під час зустрічі з російським президентом після перемоги на виборах Барака Обама, на увесь світ пролунала репліка Берлусконі: “Молодий, але трішки засмаглий”. Інша фраза, яка коштувала Берлусконі тисячі виборців, — це оцінка в ефірі соціальної ситуації в Республіці: “Від півночі до Рима — це Італія, а від Рима і нижче — це Північна Африка”, — коментар зайвий.

Усвідомлення вищеперелічених комплексів стало есенціальним компонентом, з якого Берлусконі отримав імпульс для досягнення успіху. Монтанеллі ж, як описує Масімо Фіні, — “людина одного стилю, не тільки і не надто в одязі, але за способами та манерами”²². Перший — оптиміст без гальм, інший — екзистенціональний песиміст. Берлусконі — людина, яка женеться за мріями, як визнає сам Монтанеллі, принаймні в перших статтях свого збірника “Ve lo avevo detto”, описуючи ірраціональність берлусконівської політики: “Проблема виникає, коли розрив між мрією і реальністю стає настільки великим, що може бути нездоланим, а потім перейти безпосередньо до неврозахворювання, як, наприклад, історія останніх днів Гітлера в бункері, коли він схибнувся на географічних картах неіснуючих армій Венка (di Wenk)”²³. З одного боку, консервативна, ностальгійно складена особа Монтанеллі, з міфічним минулим. І спроектована в майбутнє — особа Берлусконі. “Але він не новатор — він будівельник. І, як кожен будівельник, має потребу — нищити все те, що трапляється на його шляху, щоб мати змогу будувати нове. Відтак, все новоутворене в будівельному бізнесі, в політиці, у футболі... виявилось гіршим, аніж те, що зруйновано”²⁴.

Ці дві взаємозаперечувані, несумісні людини перетиналися на життєвому шляху, пройшовши пліч-о-пліч близько двадцяти років, а в їхніх особах перехрещувались і дві Італії. Стара, дев’ятнадцятого сторіччя, ліберальна “Італія великої буржуазії і аристократії, стерпно лицемірна, фанатично релігійна (святенницька), вмираюча — й Італія, народжена з *посереднього стану*, збайдужілого, без справжньої ідеології, без цінностей та етики, відкрито і гордо непорядна, тенденційно злочинна”²⁵. Цей *посередній стан* не створив Берлусконі, він зі своїм телебаченням лише розширив та зміцнив його, прекрасно передбачивши це. Було вже постмодерно, перш ніж народився постмодернізм.

²¹ Indro Montanelli. Ve lo avevo detto. Prefazione di Massimo Fini. Rizzoli. 2011 RSC S.p.A., Milano.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

Споживацьке суспільство протиставляється традиційному суспільству. Декларується нова філософія, філософія постмодернізму, яка заперечує можливість достовірності та об'єктивності. Такі розуміння, як “справедливість”, “правота” втрачають своє значення. Постмодернізм визначають як маргінальний кітчевий філософський дискурс з характерною антираціональністю. Беручи до уваги гегелівське розуміння діалектики як закону розвитку, великі досягнення культури перетворюються на свою протилежність. Стан втрати вартісних орієнтирів теоретики постмодернізму сприймають як еволюційний виток. Умберто Еко, яскравий представник постмодернізму Італії, пише: “чим менше правдоподібний образ, тим чіткіше вимальовується істина”²⁶. Істинний ідеал постмодернізму — це хаос, який Дельоз²⁷ називає хаосмосом, початковий стан неупорядкованості, стан необмежених можливостей.

Індро Монтанеллі цю нову Італію не сприйняв, він абсолютно не розумів у чому її позитив, що мало би бути її оригінальністю. Він не розумів партії “Північна Ліга” (Lega Nord) та проекту “Чисті руки” (“Mani pulite”) — антикорупційна державна операція), що було реакцією на корумпований, розбещений мотлох Республіки. Берлусконі звільнив Монтанеллі з посади директора видання “Il Giornale”, тому що незалежний директор не підтримував його політичні цілі.

Індро Монтанеллі почав вмирати разом з Першою Республікою. Це був його світ, його природне середовище, де він мав змогу вправлятися у своїй майстерності. У творчості він був неперевершений, “всупереч усьому”²⁸. “Простір у протистоянні насправді підтримував мене”, — визнає Монтанеллі у статті “Turatevi il naso” (“Затуліть ніс”)²⁹. Розмито людські основи Першої Республіки, засуджено фашизм, реорганізовано комунізм, Монтанеллі втратив основні точки опори його полемічних цілей. Світ, в якому він прожив багато років, руйнувався. Проте, Монтанеллі — постає етичного імперативу, на відміну від россінівського крещендо Берлусконі, яке призвело до вбивства законів та установ, усіх принципів і основ ліберально-демократичної держави.

Монтанеллі не розумів нової Італії, але він знав, ким насправді був Сильвіо Берлусконі. І це були не просто стосунки між Видавцем і Директором. Вони були друзями. Ймовірно, Індро, постійно пригніченого, захопила вибухова життєздатність Сильвіо, його енергійний і заразливий ентузіазм. Монтанеллі ставився до Берлусконі поблажливо, залишаючи за собою право на великодушність стосовно “пустотливого хлопчика” на тлі безвідповідальності, на толерантність стосовно зародків затяжної брехні. Коли Монтанеллі говорить, що Берлусконі щиро вірить власній брехні, — він каже правду. Це одна із “сильних” характеристик Кавальєро, непереможна, незаперечна, незнищенна.

²⁶ Еко Умберто. Ім'я рози. — ООО “Астрель. — С. 109.

²⁷ Gilles Deleuze. Anti Oedipus. — Edilions Sils Maria, 2003.

²⁸ Indro Montanelli. Ve lo avevo detto. *Prefazione di Massimo Fini.* — Rizzoli, 2011 RSC S.p.A., Milano.

²⁹ Indro Montanelli. Ve lo avevo detto. *Turatevi il naso.* Rizzoli. 2011 RSC S.p.A., Milano.

У статті “Fratelli separati” (Роз’єднанні брати) від 12 грудня 1993 року, опублікованій в “Il Giornale”, коли ці двоє були “на ножах”, тому що Кавальєро вирішив “вийти на поле” політичної діяльності, Інд्रो, розуміючи всі наслідки, пише: “Політична гра потребує двох властивостей, які йому (Берлусконі) цілком притаманні, а саме: лукавство та цинізм”. Інд्रो Монтанеллі залишив газету “Il Giornale”, засновником і редактором якої був протягом двадцяти років. “Добрячий десяток років ми були одні проти всіх, в тому числі й проти пістолетів “Червоних бригад”. Навіть вимовляти наші імена вголос було небезпечно. Коли ж пістолети відігрались на моїх ногах, дві найбільші газети “Corriere della Sera” та “La Stampa” примудрилися повідомити про цей випадок, жодного разу не згадавши мого імені”³⁰. Прощаючись з читачем, Монтанеллі писав: “Це остання стаття, яку я підписав для газети, засновником якої я став двадцять років тому. Двадцять років роботи мого товариства — свідків мого страждання, мого гонору, моєї муки й мого життя. Але аналізувати минулі роки випало лише мені. Патетичні настрої не для мене, ніщо так не дістає мене, як ниття. Однак відчуваю обов’язок пояснити читачам причину відходу, “поки смерть не візьме передчасно”, як кажуть англійські кати, зав’язуючи мотузку на шії засудженого. Нехай ясною буде одна річ: ніхто мене не виганяв. Не можу змінювати читацьку аудиторію задля якої-небудь ситуації, в якій усі колеги мені показали спину. Не хочу користуватись титулом, який обмежує мою незалежність; якби повторилася знову та сама okazія — зробив би так само. Хтось бажав применшити вартість “Il Giornale”, яка завжди зберігала свою позицію, подати жирно, як “гасло”, що це лише “наше бачення”, ніби воно неправдиве. Я не міг не попередити читача, що незабаром залишаться тільки підписи під статтями, а статті наповняться чужими ідеями. Наші друзі-політики роблять ілюзію, ми ж не можемо змінювати то одне, то інше. Цю нашу лінію не маємо права замінити жодною комою. Наша газета завжди дихатиме повагою до Інституції, але ніколи в ній не буде її запаху. Ніхто не завдаватиме образи Берлусконі, але маємо сказати, що його масивність та галасливість не буде корисною для виборців. Навпаки, мусимо подати причини його політичної боротьби, наслідком якої буде поділ, роздроблення нас для більшої своєї потуги на користь приватних інтересів. Факти свідчать, що маємо рацію”³¹.

У газеті “L’Indipendente” Данієл Вімеркаті (Daniele Vimercati) у ті дні пише: “Фелтрі (Feltri), зрозумівши все, або довший час не розуміючи нічого, залучений рішенням Кавальєро, йшов замінити Монтанеллі на посаді директора “Il Giornale”. Ми потішалися від такої гри: опублікували велике фото обличчя Берлусконі і розділили його навпіл. Одне око усміхненого спокусника та продавця підморгувало, інше — крижане око змії. Монтанеллі, знаючи Берлусконі протягом двадцяти років, ніколи серйозно не ставив запитання, як цей двадцятирічний хлопчик, мабуть, не без “хисту”, міг заробити протягом кількох років величезне багатство?”

³⁰ Montanelli I. I conti con me stesso. — Milano: RCS Libri s.p.a., 2009.

³¹ Montanelli I. Vent’anni doppio // Il Giornale. — 1999. — luglio.

У квітні 1994 року Інд्रो в статті “Una corona per Silvio”³², пише: “Коли почали будувати Мілан-2 (Milano Due) — знаю його відтоді. Він не мав ні імені, ні гроша, ані “хрещеного батька”, ні цеглини. Йому вистачало нищівного ентузіазму і здатності перенесення в необмеженість тих, хто був обмежений. Ніколи не питав кому належали ці два таємничі швейцарські банки з невимовними назвами, які дали молодому Берлусконі сім мільярдів на початку сімдесятих років, щоб розпочати пригоди в Мілані-2. Можливо, йому це було вигідніше, аніж витратити багато часу, переживаючи психологічні муки та проблеми становлення, поступово нараощуючи капітал”. Монтанеллі хотів відрізнити доброзичливого, енергійного бешкетника Сільвіо від іншого, без маски, зіпсутого, агресивного, цинічного, що бачили щоденно по телевізору на італійській політичній сцені, свого роду Сула, зруйнований догідливістю головорізів та сапрофітів, п’явок, які зібралися смоктати його кров і його величезну енергію³³. Складність душі Монтанеллі маніфестувалась у невирозумілості стосунків, не позицій, чітких та незмінних, а саме — стосунків. Інд्रो був особливо чутливим, живою особою, призначеною на трагічне. Любов до свободи змушувала його мислити самотійно та відповідально перед іншими.

Монтанеллі був унікальний у вмінні критикувати й виховувати суспільство та владу. Він не сприяв розколу, не провокував на агресивність, він — голосно застерігав, вказуючи на наслідки. Монтанеллі боляче усвідомлював, що сучасники не почують його, а коли й почують — не зрозуміють. Він віддав все на суд часу.

“Я пам’ятаю щонайменше один раз роздратованого Монтанеллі, — пригадує Масімо Фіні (Massimo Fini), — уже на межі смерті він гнівно назвав Берлусконі “продавцем горщиків”. Одного прекрасного дня покупець, дізнавшись ім’я виробника, відмовиться від бажання в них мочитися”³⁴. На жаль, Інд्रो помилився. Після його смерті Берлусконі продовжував продавати свої горщики ще протягом наступних десяти років.

Тепер голос Індро Монтанеллі, який, як писав Тенко Де Андре, “співав на вітрі”, повертається, щоб бути почутим, але — занадто пізно. Все, що могло статися, вже сталося.

Tutto quello che poteva accadere, è già accaduto.

Державний борг Італії — найбільший у Єврозоні і становить 1,9 трильйони євро (120 відсотків ВВП країни). До кінця 2011 року Риму потрібно було рефінансувати облігацій на 37 мільярдів євро, у 2012 році — 302 мільярди євро. Підвищення прибутковості зобов’язань до 7 відсотків коштуватиме Італії у 2012 році 8,7 мільярда євро.

“Інд्रो Монтанеллі — свідок століття, з його смертю італійське суспільство дуже збідніло. Оплакую, друже, твій відхід. Ти, з ким я розділив чимало баталій, але, все ж таки, зберіг зв’язок, хоча щодо багатьох

³² Корона для Сільвіо.

³³ Una corona per Silvio. La Voce. — 27 aprile. — 1994.

³⁴ Indro Montanelli. Ve lo avevo detto. Prefazione di Massimo Fini. Rizzoli. 2011 RSC S.p.A., Milano.

питань ми сперечалися. Твій дух свободи, твоя працьовитість завжди надихали мене. Я мав честь співпрацювати з тобою”³⁵, — виголосить на похоронах великого журналіста Сільвіо Берлусконі. “Ява закінчилась, завіса опускається”, — ІНДРО МОНТАНЕЛЛІ.

³⁵ Panza. P. Testimone del tempo // Il Giornale. — 2001. — 12 settembre.

розділ

**Слово. Образ.
Діалог**

Марія ЯЦИМІРСЬКА
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: myatsym@yahoo.com

МОДЕЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ПЕРСВАЗІІ В ІНТЕРНЕТІ

З огляду на широкий спектр проблем, які порушує інтернет як медіум, дослідження в цій галузі мають міждисциплінарний характер. Наука інформаціологія, об'єднавши мову і кібернетику, мову і культуру, перебуває на вершині глобальних взаємовпливів. Інтерація (взаємодія) людей в необмеженому просторі і часі відкрила великі можливості пізнання світу як цілості і, водночас, як сукупність національних культур зі своїми традиціями та ментальністю. Сторінки WWW стали вагомим джерелом знань та форумом вільних думок. Інтернет-журналістика як наука і навчальна дисципліна посіли чільне місце в системі сучасної освіти. Цій тематиці присвятили свої праці відомі закордонні та українські вчені: W. Shramm, H. Lasswell, D. McQual, R. Craig, T. Goban-Klas, Б. Потятиник та ін.

У царині ЗМІ науковим відкриттям ХХ століття є гіпертекст (нелінійний текст) — “текст, який розгалужується, або текст, який виконує дії відповідно до запиту” [1]. Цим зумовлений важливий аспект наукових досліджень інформаційних технологій в ЗМК (IT — Information Technology, у поточному розумінні — інтернет, WWW та ін.). Написано чимало дисертацій: Купер І. Р. Гіпертекст как форма организации социального знания: Дис. ... канд. социол. наук. М., 2001; Негуторов В. В. Гіпертекст как феномен современного общества: Дис. ... канд. филос. наук. Краснодар, 2003; Пелещишин А. М. “Методи та засоби позиціонування сайтів у системі World Wide Web”: Дис. ... докт. техн. наук. Львів, 2008; Чабаненко М. В. Інтернет-ЗМІ як складова частина засобів масової інформації України. Запоріжжя, 2011 та ін.

Метою дослідження є проаналізувати моделі сучасного міжкультурного комунікування в інтернеті; показати їх ефективність в соціальних інтераціях; простежити дію персвазивних чинників на зміну поглядів, мотивацію, свідомість віртуальної спільноти.

Мультимедіа змінюють засади збору інформації, її збереження та поширення, залучаючи мільярди читачів до обговорення спільних проблем, коментарів, дискусій, полеміки. Одною з найважливіших магістралей в інтернеті є міжкультурне комунікування, в межах якого спостерігаємо процес об'єднання за спільними поглядами, симпатіями, глибшої освіти з багатьох маловідомих тем, спільного пошуку істини і, відповідно, аргументів для розв'язання спірних питань. Польська дослідниця Беата Оцєпка у своїй праці “Міжнародне комунікування” (Вроцлав, 2002) підкреслює, що “міжнародне комунікування показує, як слова та образи, їхні значення, долають бар'єри державних кордонів, мовних відмінностей, етнічних конфліктів. ...метою міжнародного комунікування не є, однак, усунення відмінностей, а взаємне пізнання, і через це — зрозуміння, чим відрізняємось” [2, с. 9].

Онлайніві енциклопедії. Глобальною гіпертекстовою цінністю наукового і культурного взаємозбагачення є вільна онлайн-енциклопедія, яку творять сьогодні 284 мовами. У лютому 2012 року Українська Wikipedia була на п'ятому місці за якістю обов'язкових статей. За цим показником вона випередила російську та іспанську. Першою в цьому рейтингу — каталонська версія, за нею — англійська, французька, німецька [3]. Цінним виданням про Україну: її історію, народ, географію, культуру, економіку, традиції є англомовна інтернет-енциклопедія "Internet Encyclopedia of Ukraine" [4], яку видав Інститут українських студій в Канаді (<http://www.ualberta.ca/CIUS>). Дуже важливо, щоб українську державу пізнавав світ. Найкоротший шлях до цього — через всевітню Мережу, яка має мільярди читачів. Розділи Енциклопедії: Історія, Мова, Народ, Культура, Мистецтво, Література відкривають англійською мовою давню європейську націю, захоплюють її історичними постатями, письменниками, композиторами, вченими. Жодний інший спосіб привернути увагу численної аудиторії до вивчення України не є ефективнішим з погляду впливу та мобільності.

Інтернет-телемережа. Ефективною формою культурного впливу є документальні матеріали з поєднанням слова, звуку та зображення. З цього погляду, привертають увагу портали, які в режимі реального часу чи в записі подають телеінформацію. Наприклад, не кожний українець, чи англієць, чи росіянин, чи німець зможе в певний час побачити телесюжети "Очима культури" ("Eye on culture"), які веде д-р Марко Роберт Стех у канадській телепрограмі "Контакт", розповідаючи про відомі й маловідомі сторінки української історії та культури. Для цього треба бути вдома, ввімкнути телевізор і в конкретній годині — пошукати відповідний канал. Натомість у будь-який час можна знайти їх в інтернеті на сайті телемережі "Контакт", прочитати, послухати, побачити (за вибором) і висловити свій погляд, доповнити чи заперечити. Все це реальне й доступне за адресою: <http://www.youtube.com/kontaktukrainiantv/#p/u/>. Деякі телесюжети "Очима культури" можна дивитися у формі блогів (із супровідними текстами) за адресою: <http://tinyurl.com/eye-on-culture>. В українському сегменті інтернету телепередачі "Очима культури" доступні на веб-сторінках: zaxid.net: <http://tinyurl.com/Ochyma-kultury-zaxid-net>; Книгобачення: <http://knyhobachennia.com/?category=1&article=796>; сайті "ЛітАкценту" <http://litakcent.com/about/> та ін. Отже, змінилася парадигма сучасного міжкультурного спілкування та міжкультурного впливу. Надзвичайні можливості цифрових технологій і нових медій інтелектуали використовують для поширення визнаних загальнолюдських цінностей, які черпаємо насамперед з культурної спадщини кожного народу.

Уважний аналіз змісту креолізованих (поєднання вербального і невербального) текстів циклу "Очима культури" веде до усвідомлення важливої ролі слова, доповненого документами, фотографіями, мемуарами тощо. За 2012 рік д-р Марко Роберт Стех підготував більше двадцяти сюжетів, у тому числі в телемережі, про маловідомі сторінки із життя славетних українців. В одному із них читаємо: "Мушу визнати, що для мене особисто уродженець Самбора в Галичині Лесь Курбас є,

мабуть таки, найвидатнішим українським митцем (в найширшому сенсі цього терміна) ХХ століття, а може й не тільки ХХ-го” [5].

Дистанційна освіта. Неоцінним внеском у розвиток дистанційної освіти (на Youtube) та глибшого пізнання української культури є відео- та веб-матеріали д-ра Марка Р. Стеха: “Історія української мови від Юрія Шевельова”, “Олександр Мурашко та Абрам Маневич” (класики українського сучасного малярства), “Походження українців (за В. Петровим)”, “Про Русь і руську спадщину”, “Ігор Костецький”, “Ігор Костецький про самототожність та українсько-російські взаємини”, “Антін Лосенко” та ін. [6]. Серед багатьох цікавих постатей в українській історії, до якої привернув увагу д-р М. Р. Стех, є канцлер Російської імперії Олександр Безбородько. На основі зібраних матеріалів про цього непересічного представника козацької старшини, автор пише: “Коли проімперські демагоги в Одесі закликають будувати в місті пам’ятники Катерині II, називаючи її засновницею міста, то вони, самозрозуміло, не тільки виявляють цілковите незнання (чи, може, свідоме ігнорування?) реальних фактів історії, а й послідовно намагаються утверджувати наратив історичної пам’яті, який не веде до об’єднання одеситів з рештою України, а навпаки програмно викликає роз’єднання і штучно створений конфлікт ідеологій. Щодо історичних фактів, то досить прочитати тексти двох нібито “основоположних” указів (з 17 травня 1794 р.), які стосувалися порту Хаджибей (сьогоднішньої Одеси). У них вказано всього-на-всього, що Хаджибей є не тільки військовим, але й торговельним портом. І все. Про жоден акт заснування міста нема й не може бути мови. Адже ж і логіка такого заснування була б насправді дивовижна, — неначебто спершу очолене Жозепом де Рібасом імперське військо (із контингентом запорозьких козаків, які відіграли ключову роль у здобутті міста) штурмом підкорило Хаджибей, а щойно згодом, мовляв, “велінням великої імператриці” це місто узагалі було засноване... Катерина II не лише не заснувала Хаджибея (вона ніколи в місті не була й, по суті, не звернула на нього уваги, а за її життя місто лишилося невеличким провінційним портом), але й не мала нічого спільного з перейменуванням Хаджибея на Одесу. Зміна назви (повернення до старовинної назви Одесос, якою іменували одну із античних грецьких колоній на території міста), наскільки можемо сьогодні судити, належить секретареві Катерини, козакові з Лубен, Адріанові Грибовському. Якщо шукати історичної постаті, яка справді мала вирішальний вплив на те, що Хаджибей перестав бути турецьким портом і перетворився імперську і водночас українську Одесу, — себто постаті, якій належиться пам’ятник в Одесі і яка (на мою думку) була б об’єднуючою для історичного наративу України, будши сприйнятною як для задивлених в минуле російськомовних нащадків імперії, так і для модерних громадян України, що визнають корінну українськість цих земель (а про цей аспект теми можна почитати, приміром, у статті Олександра Палія в газеті “День”, — то, як на мене, такою постаттю є канцлер імперії та й один з провідних представників козацької старшини Олександр Безбородько. Навряд чи хтось інший мав більш вирішальний вплив на процес відвоювання півдня України з-під турецького і татарського панування, ніж Безбородь-

ко: найвидатніший дипломат імперії свого часу, який відіграв провідну роль уже в 1774 р. при заключенні Кючук-Кайнарджійського миру, але який був абсолютним архітектором Ясського миру 1791 р., що закріпив за імперією контроль над мало не всім північним побережжям Чорного моря. Без його дипломатичного хисту, територія нинішньої Одещини навряд була б тоді здобутою для імперії. А для нас українців постає Олександр Безбородька досі залишається однією із найзагадковіших у нашій ранньомодерній історії. Адже, окрім його дипломатичних досягнень, у наслідку яких майже всі етнічні українські території опинилися в межах однієї держави, він надзвичайно важливий для нас також як один із тих інтелектуалів, що визначили напрям процесу формування нашої модерної національної самототожності. Незалежно від того, чи був він сам чи ні автором знаменитої “Історії Русів”, цей епохальний у нашій інтелектуальній історії твір був, майже без сумнівів, задуманий та написаний кимось із його найближчого кола, під його особистим протекторатом...” [7].

На Youtube можна знайти чергові передачі 3-го сезону “Очима культури” про український літературний авангард і його провідника Михайла Семенка: <http://www.youtube.com/watch?v=UZvghO-6aJo>; про поета, письменницю і маляра Емму Андіївську: <http://www.youtube.com/watch?v=BTZFagoKllc>; про маловідомий роман Володимира Винниченка: <http://www.youtube.com/watch?v=KLm4AMZMEr4>; про талановитого та контрверсійного письменника і драматурга, племінника Лесі Українки, Юрія Косача: <http://www.youtube.com/watch?v=sOjLJd5oxXc>; про невідому п’єсу Юрія Косача: про композитора XVIII ст. Дмитра Бортнянського: http://www.youtube.com/watch?v=ZQ3V_bQ-s9A; про композитора Максима Березовського: <http://www.youtube.com/watch?v=19--Gvo-7yU>; про композитора Дмитра Бортнянського: <http://www.youtube.com/watch?v=PFxqB7MTT-o>; про композитора Артема Веделя: <http://www.youtube.com/watch?v=zEB34KffIig>; про сучасного композитора Валентина Сильвестрова: <http://www.youtube.com/watch?v=oHcxIiOELKQ>; про поета Павла Тичину (про питання європейського характеру української літератури): <http://www.youtube.com/watch?v=PVyq9i9GpPo>; про провідника відродження 1920-х рр. Миколу Хвильового: http://www.youtube.com/watch?v=mj98j4CZU_g; про поета Миколу Зерова (і літературну дискусію 1920-х рр.): http://www.youtube.com/watch?v=xd_jZlyCnds; про видатного драматурга Миколу Куліша: <http://www.youtube.com/watch?v=Ud466vsh4xY> та ін.

Літературні інтернет-видання, блогосфера. Веб-редакція “Літ-Акценту”, який друкує письменницькі блоги й деякий час презентував відеопередачі з Марком Р. Стехом “Очима культури”, пише, що їхнє “видання покликане бути провідником у світі сучасного письменства. Той, хто більш-менш систематично відвідує книгарні в Києві, або ж у якомусь іншому місті чи містечку України (там, де вони ще залишилися!), хто має смак до гарної літератури і хоче зіставити свої оцінки новинок із судженнями літературознавців (“реєстрових” і “новобранців”) — може зазирнути на наш сайт. Найбільше уваги ми приділятимемо постатям і творам помітним, хоча не будемо оминати й “каламуть” літературного потоку.

Чіпатимемо й авторитети, особливо “дуті“. Тому готуйтеся до зустрічі з думками дискусійними, гострими — і сприйміть їх як запрошення до полеміки. Акцент — це вибір, оригінальне міркування, привертання уваги, “орієнтація на місцевості“, проте аж ніяк не претензія на остаточність оцінок. Мандруймо, ото ж, дорогами сучасної літератури — української і зарубіжної! Сподіваємося, що в цих подорожах ви не будете нудьгувати. Для того й відкриває свої сторінки “ЛітАкцент” — видання для homo sapiens, себто для тих, хто вірить, що Слово і Думка можуть багато” [8]. Як зазначає редакція, матеріали оновлюються щодня. Довіру зміцнює участь наукового центру досліджень сучасної літератури Національного університету “Києво-Могилянська академія” в творчому забезпеченні сайту.

Таким чином, інтернет-комунікування в культурному аспекті має достатні можливості для успішного розвитку на сторінках WWW. Це не звичайна електронна павутина, а переплетіння цікавих і оригінальних ментальностей, взаємозбагачення та взаємовпливи, вільний обмін інформацією, яку можна перевірити в безмежному виборі різномовних джерел.

Журналістика даних. З появою інтернету та гіпертексту обумовлене нове обличчя журналістики та масового комунікування. Талант універсального журналіста XXI століття, за словами відомого російського вченого в галузі ЗМІ Ясена Засурського, виявляє себе в багатьох аспектах. Він творить мультимедійний текст на сторінках мережових ЗМІ, у якому є слово, звук, відео, фото, графіка, тож має глобальний простір та аудиторію для мобільного впливу. Головний редактор сайту TEXTY.org.ua — першого українського проекту візуалізації даних — Роман Кульчинський підтримує напрямок візуалізації даних, або по-іншому — інтерактивної інфографіки, який поєднує працю журналіста і програміста [9]. Потужний відділ візуалізації даних є в New York Times, де працюють близько 30 фахівців: програмісти, науковці, журналісти. Візуалізує дані The Guardian. Отже, появився цікавий різновид творчості — журналістика даних, де мова цифр і фактів говорить, впливає, спонукає до певних дій. На сайті зазначено, що цей проект є спробою поєднати професійну та громадянську журналістику. На запитання кореспондента, чи витіснить громадянська журналістика професійну, Роман Кульчинський відповів, що “...свій сектор читачів громадянська журналістика зайняла і нікому його не віддасть — це факт. Відомі блогери працюють не менш професійно, ніж журналісти, і народ їх читає, як у Росії, так і на Заході. ... Професійна журналістика все більше витісняється копіпастом. Ані в Україні, ані у світі ніхто не хоче вкладати у виробництво серйозного журналістського контенту: розслідувань, ґрунтовних репортажів тощо. Економічно вигідніше набрати людей, які сидітимуть в офісі і писатимуть по 10 клікабельних новин на день. Тому серйозна журналістика може існувати тільки на пожертви. Як будь-яке суспільне благо, наприклад, чиста вода, вона не може бути комерційною. Той же The Guardian не приносить прибутків, а існує за рахунок іншого бізнесу, котрий заробляє на видавництво газети... Лю-

дям подобаються візуалізації, вони розходяться соцмережами швидше за традиційні журналістські тексти” [10].

Майстер-класи. В інтернет-телемережі, на сайті Українського католицького університету у Львові, знаходимо відео майстер-класу “Виклики сучасним медіа” для студентів магістерської програми з журналістики, який провів відомий російський теле- і радіожурналіст, ведучий радіо “Ехо Москви” Матвій Ганапольський. Веб-публікація Марії Стасенко “Матвій Ганапольський: Інтернет — найбільше зло й найбільше благо журналіста” з гіперсполученнями до кількох веб-оригіналів дає повне уявлення про зустріч з досвідченим професіоналом в царині ЗМІ [11]. Виступаючи перед студентами, — пише М. Стасенко — М. Ганапольський підкреслив, що добрий журналіст повинен *“мати стрижень. ... коли система радянської цензури розвалилася разом із режимом, настала повна дезорієнтація. Більше ніхто не вказував, у що вірити. Тому для журналіста важливо побудувати власну систему координат і визначитися, що правильно, а що — ні, хто хороша людина, а хто покидьок. Опонувати.* Журналіст може не любити владу, але це не означає, що він повинен в усьому підтримувати опозицію. Ми маємо право на власні політичні вподобання, адже ми люди. Проте коли ми приймаємо чинює сторону, це вже не журналістика, а, знов-таки, пропаганда. Потрібно залишатися критичними й безсторонніми, пам’ятати: “всі вони дудять в одну дуду”. *Іти на компроміси.* Це дуже складно, адже щосекунди потрібно вирішувати для себе, хороша це людина чи ні, кого варто захищати, а кого ні. Іноді можна промовчати й не поставити запитання, якщо несправедливо засудженому це допоможе вийти із в’язниці. *Берегти репутацію.* Репутація — найважливіший скарб журналіста й водночас найвразливіша зона... Суспільство не забуває помилок. *Відчувати свою місію.* Слід пам’ятати, що аудиторія вас ненавидить, не вважає авторитетом і могла б написати краще, якби не футбол сьогодні ввечері. Якщо ви висловили свою думку, й вона не збігається з думкою читача /слухача/ глядача, ви або єврей, або дурень. Але ви будете писати знову, бо якщо ви журналіст, ви не зможете не писати. Чи знав Георгій Гонґадзе, до чого може призвести його робота? Знав. Чи міг він не писати? Не міг. Бо журналістика — це місія, це бажання зробити світ кращим. Тому християн спалювали, а журналістів убивають. Якщо аудиторія поділяє вашу думку, вона вам урядна, й це додає сил. *Перевіряти інформацію.* Всепроникливість інтернету породила конкурентне поле, де інформація з’являється й поширюється миттєво. Та серед усіх цих потоків потрібно вирізнити, що правда, а що — ні. Сьогодні кожен, маючи телефон та інтернет, прирівнює себе до репортера. Але професійність журналіста в тому, що він кілька разів перевіряє факти, щоб видавати якісний інформаційний продукт. *Ставити правильні запитання.* Слід пам’ятати, що політики мають справу з журналістами лише тому, що їм потрібен піар. Ви для них — тільки засіб розповсюдження їхньої точки зору. Тому до розмови з політиком потрібно готуватися, пам’ятаючи, що громадська думка залежить від того, які ви ставите запитання і як він на них відповідає. *Напрацьовувати досвід.* Коли ви вперше чуєте себе в записі, ви хапає-

теся за голову й у відчаї питаєте: “невже це я?”. Так, це ви. І тільки на двадцятому інтерв’ю, постійно аналізуючи себе, можна виправити свої недоліки. З часом вдасться також вивчити гостей — хто який насправді, з якими тарганами в голові, налагодити з ними зв’язки. Є речі, яких може навчити тільки життя. Але одного разу ви пожартуєте в ефірі, і жарт пройде. Так сформується ваш стиль. *Запозичувати в інших*. Щоби стати успішним, потрібно насамперед зрозуміти, чому одних слухають чи дивляться, а інших — ні. Зрозумівши, в чому причина популярності того чи іншого журналіста, можна сміливо запозичувати в нього саме це: манеру, фрази, жести, стиль. Не треба боятися, що це торгівельна марка: журналістський стиль — не “Макдональдс”. *Знати все*. Журналістика — міждисциплінарна галузь. Добрий журналіст повинен знати про все потроху, щоб мати змогу говорити на будь-яку тему: чи то політика, чи будівництво хмарочосів. Потрібно щодня читати книжки, навіть змушувати себе, коли “не лізе”. Якщо книга вам не подобається, але про неї всі говорять, її все одно треба прочитати. Мозок необхідно качати, як м’язи, тому що без постійного апгрейду вашу роботу хтось може зробити краще. *Поважати співрозмовника*. Потрібно пам’ятати: ваш гість вам довіряє. До того ж, головна тема — він, а ви — лише посередник між ним та аудиторією. Його не можна принижувати. *Ставити короткі запитання*. В нас майже ніхто не вміє цього робити. Знаменитий Ларрі Кінг ставив запитання, не довші за сім слів. Не потрібно підказувати співрозмовнику відповідь своїми уточненнями. У запитанні після слів “тому що” журналіста потрібно ставити до стінки. *Правильно повертатись*. Якщо доля складається так, що журналіст іде в політику, а потім повертається у професію, головне — не бути продажним. Є велика спокуса далі користуватися політичними бонусами в обмін на лояльність, але на такому журналістові можна ставити хрест. Адже він не просто повернувся, а повернувся з конкретною місією. Чесно — це попроситись із владою й обслуговувати політиків лише в тому контексті, в якому кожен журналіст працює на кожного з політиків. А тут є лише один варіант: інформування. Головне в журналістиці — людська порядність. ... Поки журналіст молодий, він може тільки розважати й робити репортажі. Довіряти йому починають лише років із тридцяти п’яти, коли він набере репутаційної ваги, обросте зв’язками та працює власну манеру, при цьому ніде не проколовшись і не вдаючись до крайнощів” [12].

М. Гананпольський сформулював свої критерії діяльності і перспектив інтернету: “Так само, як колись поява радіо й телебачення змінила журналістику, тепер її змінює всесвітня мережа. Інтернет — це нова загадкова сутність, і передбачити, наскільки він змінить життя людства в майбутньому, ми не можемо. Можливо, колись інтернет розчинить нас, і ми перестанемо існувати поза цифровою реальністю. Можливо, світ стане зовсім іншим. Мережа вже змінила суспільство. Соціальні медіа, френди, лайки — скільки людей вони врятували від петлі й викидання з вікна? Мільйони! Але з іншого боку — скільки вони зруйнували сімей? Очевидно, теж мільйони. Адже явище френдів у соціальних мережах не таке просте... Як і для всього людства, для журналістики всесвітня

мережа підготувала і безсумнівні переваги, і небезпеки. З поширенням цифрових технологій та за допомогою інтернету всі отримали змогу писати й фотографувати. Тепер для того, щоб поширити інформацію, не обов'язково бути журналістом, варто опинитися в потрібний час у потрібному місці та зняти подію на смартфон — і новина пошириться, оминаючи ЗМІ. А тепер іще й блогери перестали бути просто мережевими активістами, їм почали платити гроші. То що, це означає, що професія журналіста втратила сенс? Невже тепер кожен, хто має доступ до інтернету та смартфон із камерою, може називатися журналістом? Така думка існує, і вона досить популярна. Але це не так! По-перше, блогер, на відміну від журналіста, насамперед висловлює свою позицію. Тому він ближчий до пропагандиста, а пропаганда й інформування — принципово різні речі. І хоч яким популярним є Олексій Навальний, хоч як йому довіряють, він лише пропагандист, а не журналіст. По-друге, є ще одна кардинальна відмінність між блогерами й професійними журналістами, й полягає вона в якості продукту. Продукт і перших, і других — інформація, а головна біда інформації, яка вільно гуляє в інтернеті — недостовірність. Будь-яке повідомлення може виявитися брехнею або підткою, а будь-яке відео на Youtube — фейком. Ба більше, існують цілі групи, метою яких є фальшування інформації. Професійна журналістика ж, у свою чергу, відрізняється тим, що перевіряють дані, тому їхній продукт — якісний. А якісний продукт — це репутація, отже, довіра тих, хто цю інформацію споживає. Інтернет — найбільше зло й найбільше благо для журналіста. Саме тут інформація з'являється найшвидше. Тепер журналіст, як шестирукий Шива, повинен приймати й видавати великі потоки інформації. При цьому ретельно перевіряючи її та звіряючи багато джерел. І тут інтернет може допомогти, адже дає змогу бути на зв'язку з людьми в будь-якій географічній точці. Мережа дає надзвичайні можливості, але до неї не можна ставитись як до розваги. Це конкурентне поле. Ставтеся до інтернету професійно!" [13].

Пряме спілкування, зустрічі, запитання — відповіді. Кожне відраження журналіста до іншої країни, навіть з дитинства знайомої, як правило, є відкриттям чогось нового. Спілкування з людьми поглиблює розуміння історії, культури, традицій. Після зустрічей у Львові журналіст із Росії написав статтю "Не враги-бандеровці, а добрі соседи: Україна излечилась от русофобии". Його стаття в рубриці "Вільна тема" віддзеркалила нові й важливі враження: "Запросили до Львова прочитати лекції з журналістики. І в непросте місце запросили — до Львівського католицького університету. ...Прийшов в аудиторію: сидять молоді люди, які вже мають освіту — хто вищу, хто середню. Але тепер вчаться тут на журналістів. Зробив вступ по-українськи, попередив, що можу збиватися і шукати слова. А вони раптом хором, по-російськи: "Та читайте, як хочете! Можна і по-російськи, нема проблем!". З'ясувалося, що російську знають усі, але сприймають її не просто як мову сусіда, а як необхідну частину своєї культури — так само, як і англійську. І коли ми перейшли до дискусії, то ставили запитання на чистій російській, демонструючи її чудове знання, лише зрідка задумуючись, щоб підшукати необхідне слово. Тут важливо зрозуміти ось що: ці молоді львів'яни

в СРСР ніколи не жили, Росія від Львова далеко, у побуті їм ніколи не приходиться вживати російську. Але все було саме так, як я розповів, що мене якось тепло вразило, адже коли я в Росії, то захищаю свою Україну, а коли приїжджаю в Україну, то стаю таким російським патріотом, що Путін з Медведевим відпочивають. І тут нічого дивного немає, тому що у кожної країни, у кожного народу — своя правда, але коли ти знаєш обидва народи і обидві ці правди, то якби стараєшся обидві ці позиції примирити, щоб помирити. Найбільш дивно, що нікого тепер в Україні з Росією мирити не треба. Я не знаю, що сталося — можливо, просто час лікує, можливо, найбільш запеклі політичні фріки в обох країнах зрозуміли, що їх ідеї народом не підтримуються, і трохи заспокоїлися, але у Львові мені було комфортно. І справа навіть не в красоті цієї перлини де на кожному куті кав'яренька, де відновлено історичний центр і бродять натовпи туристів, у тому числі із Росії. Важливо інше — ставлення до росіян тут рівне і дружелюбне, таке ж, як до англійців, поляків, чехів і всіх інших, хто приїжджає як турист, щоб потратити свої чотириста доларів (це приблизна сума, яку турист, крім готелю, тратить на дуже недорогі львівські задоволення). Не буду скривати, я перевіряв львів'ян на "антирусскость": на вулиці ставив різним людям одне і те ж запитання по-російськи, але з різними акцентами — "як корінний москвич" і "як киянин" — це в мене легко виходить. Результат був однаковий: ввічлива відповідь або по-російськи, або по-українськи. І останній варіант зовсім не тому, що вам не хочуть відповісти російською, просто людина її не знає, але їй здається, що ви її зрозумієте. Зрозуміти таку людину можна — СРСР давно немає, вона виросла в рідному україномовному середовищі, практики російської мови нема, але тим не менш вона все розуміє, бо вдома в неї, в кабельних мережах, такий же набір російських каналів, які дивляться в Москві. І ображатися на такого львів'янина нема сенсу, як нема сенсу ображатися на ньюйоркців, якщо ви туди приїхали, а вони не знають російської. Думаєте, некоректне порівняння? Навпаки, навіть дуже коректне: інша країна — це завжди інша, своя, рідна мова. Тому, це навіть дуже добре, що російську в Західній Україні розуміють, приймають і без проблем нею розмовляють. Або хоч би стараються — адже туристи із Росії української взагалі не знають. Тому, як радить Жванецький, "за кефір окреме спасибі!". Потім мене почали тягати на різні інтерв'ю!, і я все чекав, коли будуть питати про Бандеру і Шухевича — мені здавалося, що це буде головне питання... Однак про них мене вперто не запитували — запитували про Росію, про владу і опозицію, чи буде Путін "закручувати гайки". Поінформованість львівських журналістів про російські події вражаюча, причому не тому, що вони "готувались до інтерв'ю", а просто тому, що їм Росія цікава. Я згадував деякі прізвиська, які і рядовий москвич не відразу згадає, а вони знали, хто за цими прізвиськами стоїть. А потім львівські журналісти говорили: Ну про Бандеру ми вас запитувати не будемо. Розуміємо, що вам незручно відповідати..." Але я говорив, що "зручно", із охоче відповідав тому, що мені хотілося відповісти. Я говорив, що в кожного народу свої герої, але вшановувати цих героїв треба так, щоби не образити сусіда. Я пояснював, що для росіянина співпраця з нацистами не має

півправди — занадто кровавою була ця війна. Я нагадував, що і в Росії є подібний персонаж — генерал Власов, але, яку мету перед собою він би не ставив, суспільна мораль винесла йому однозначний вирок — а суспільна мораль існує. Я нагадував журналістам, що в Росії немає парадів і свят в пам'ять Сталіна, — тобто багато його люблять і поважають, але маршів саме на його честь немає, бо ними ти можеш образити сусіда, який втратив у сталінських репресіях всіх рідних. І я б перший був проти такого просталінського свята, тому що голодомор, страшна трагедія українського народу, сталася власне через нього. І тут росіяни поводять себе коректно й абсолютно по-європейськи — фанати Сталіна є, але маршів на славу Сталіна немає. І якщо Україна в перспективі прагне до єдиної Європи, то політична толерантність повинна домінувати і в цьому делікатному питанні — не може бути всенародним героєм той, кого цим героєм не визнає вся нація. На цьому значною мірою і погорів Ющенко. Я говорив саме такі слова, але мені ніхто не заперечував. І що важливо, мені не заперечували не із ввічливості, а просто тому, що моя точка зору була одною із багатьох, якими бурлить і хворіє сьогодні українська політика. Але головна хвороба пройшла — Україна вповні відчуває себе незалежною, і до криків радикалів: “кроваві руки злобної Росії тягнуться до її горла” — ставляться з іронічною посмішкою. Що поробиш, у будь-якому суспільстві, за статистикою, два проценти радикалів, і їх на Марс не відправиш. Однак, і це треба з радістю прийняти, українське суспільство виявилось стійким до антиросійських фобій. Як тільки із Росії зупинилися крики “завтра відберемо Крим” — всі відразу заспокоїлися. Я провів у Львові три насичених дні, гуляючи серед різномовного натовпу і відчуваючи себе реальним європейцем, така атмосфера в цього міста. І ще взяв інтерв'ю для “Еха” у львівського мера — Андрія Садового. Це молода людина із бізнесу, зараз у нього болить голова про те, як встигнути побудувати все до чемпіонату Європи з футболу — у Львові пройде декілька матчів. ... По дорозі в аеропорт ми проїхали повз величавий собор, недалеко від якого стояв пам'ятник Бандері... Біля нього не стояли натовпи фанатів, не було купи квітів. Чесно кажучи, на нього можна було не звертати уваги, а якщо не любиш цього персонажу — просто відвернутися. Однак я з внутрішньою радістю подумав, що в Москві немає і, напевно, ніколи не буде пам'ятника Сталіну. І українці не будуть з гіркотою усвідомлювати, що росіяни поклоняються людині, який знищив мільйони своїх громадян, у тому числі найближчих і рідних українців. І в цьому сенсі морально зрілістю російського суспільства можна захоплюватися” [14].

Веб-публікація Матвія Ганапольського є певним свідченням культурного сприйняття демократичного Львова і вдало вибраної форми подачі інформації російським читачам. Просто й доступно автор побудував свою розповідь, руйнуючи стереотипи про “злого западенця”, який ненавидить росіян. З іншого боку, навчаючи студентів об'єктивності та обізнаності в професійній діяльності, перевірки фактів, сам припускається неточностей або суб'єктивізму в оцінці історичних постатей. Наприклад, порівнювати генерала Романа Шухевича, Степана Бандеру з генералом Власовим чи Сталіним — неправильно. У кожного з

них — своя біографія, своя історія, свої політичні мотиви вчинків. Із статті М. Гананпольського російський читач так і не дізнався, що Степан Бандера був ув'язнений німецькими окупантами 5 липня 1941 року і до грудня 1944 року знаходився в концтаборі “Заксенгаузен”, а командир УПА Роман Шухевич боровся проти німецької окупації України, за що і шанують їх як національних героїв [15].

Сучасна наука про переконування (персвазію) ставить на перший план мистецтво аргументації. У дослідженнях розглядають дві категорії стратегії впливу: персвазію і пропаганду. Персвазію розуміють як форму обговорення проблеми, дебатів, дискусій, тобто різновид дискурсу, метою якого є схвалення чи заперечення певної позиції. На відміну від пропаганди, для персвазії характерний обмін думками між тим, хто говорить, і тим, хто слухає. Вони обмінюються аргументами, погоджуються чи полемізують, модифікують свої погляди під впливом аргументів другої сторони, тобто вчаться чогось навзаєм. Пропаганда натомість є прихованим нав'язуванням одного бачення, переконуванням до певного схвалення (вибору політика, поведінки тощо), а не формою інформування. Пропаганда — це односторонній потік прихованих підказок, що робити, про що і як думати, — від джерела впливу до мас (а не навпаки). Одним із засобів, який міг би охороняти від пропаганди, є медіальна освіта (медіаосвіта), у тому числі, вивчення психологічних механізмів впливу на телеглядача. Не менш важливими є свобода слова і плюралізм думок. Відрізнити правду від цинізму допомагає також безпосередня персвазія, тобто обмін інформацією (спілкування) без посередників (інтернет, блоги, форуми).

Персвазивний текст базується на перевірених фактах і не повинен бути переобтяжений зайвими аргументами. Адже освічені читачі, слухачі, глядачі зіставляють факти, аналізують їх, і, як правило, не є залежними від одного джерела інформації.

Масове комунікування асоціюється насамперед з великим потоком інформації, яку видають телебачення, інтернет, радіо, преса, документальне кіно тощо. Мистецтво персвазії повинно ставити за мету — служити благу кожної людини, захистити її від маніпуляцій та шахрайства. Щоб відрізнити пропаганду від персвазії, треба прагнути високої освіти; позбавитися залежності від одного джерела інформації; аналізувати, зіставляти та оцінювати факти.

З початком ХХІ століття семантичний ряд категорії *людськість (цілісність світу)* доповнений широким поняттям *глобалізація*. Відомі дослідники добирають аргументи на користь глобального суспільства, обґрунтовують необхідність процесу. У гуманітарних науках ця концепція стала домінуючою, а на міжнародних конференціях термін *глобалізація* звучить найчастіше.

Існує думка, що процесові глобалізації потрібно всіляко сприяти. Людина не може не відчувати себе частиною світового співтовариства, не може не хотіти співпраці в галузі науки, культури, туризму, економіки тощо, зрештою — не може не відчувати відповідальності за долю людства. Деякі соціологи пов'язують глобалізацію з інтелектуальною модою, ідеологічною містифікацією, інші — серйозно пишуть

про об'єктивність такого явища в сучасній суспільній формації. Мають на увазі, передусім понаддержавні економічні форми організації праці, великі промислові корпорації, банки, туризм, культуру, які носять трансконтинентальний характер.

Ефективність будь-якого роду діяльності визначається ступенем досягнення поставленої мети, результативністю. Велику роль тут відіграє Інтернет як світова інформаційна магістраль. Є рідкісна можливість поставити інтелект на службу Людині, а не руйнуванню її цінностей. Перед журналістами є глобальне завдання: поширювати об'єктивну інформацію про події у світі з різнобічною аргументацією викладеного матеріалу. В Україні кількість користувачів Інтернетом серед дорослого населення становить 42 відсотки.

Міжнародна журналістика, як і світ назагал, вступила у фазу телематичної революції (поєднання телекомунікації та інформатики). Триває процес конвергенції телекомунікації й інформатики з радіо та телебаченням. Глобальні мережі, насамперед Інтернет, створили необмежені можливості їх використання. Наприклад, можна читати щоденну пресу, слухати музику, дивитися кіно і т. д. У грудні 2005 року Інститут масової інформації опублікував статтю про найбільш запитувані слова за даними інтернет-ресурсу провідного англомовного тлумачного словника Merriam-Webster's Online Dictionary, який уклав "гарячу десятку" слів, значення яких найчастіше шукали протягом року (понад сім мільйонів користувачів сайту). Поза конкуренцією виявилось поняття "прямота/чесність" (integrity). На другому місці — "біженець" (refugee). Значення іменника integrity завжди запитували на сайті, сказав президент Merriam-Webster Джон Морс, проте цього року його шукали приблизно 200 тис. осіб. За словами Ральфа Уайтхеда, професора журналістики з США, отримані результати вказують на проблеми безперервної дискусії про американські цінності та моральність. Цікаво, що до десятка найбільш запитуваних слів увійшли такі: 1. Integrity (прямота/чесність) — сувора відданість системі правил, насамперед у сфері етичних чи естетичних цінностей; непідкупність; 2. Refugee ("біженець") — той, хто рятується втечею; це передусім стосується людини, яка втікає у зарубіжну країну або шукає захисту за кордоном для порятунку від небезпеки або гонінь; 3. Contempt ("неповага до норм права") — вперта непокоря або відкрите зневажання суду, судді чи законодавчого органу; 4. Filibuster (перен. "зволікати") — використовувати надмірно вічікувальну тактику для затягування або недопущення моменту ухвалення рішення; насамперед — у законодавчих зборах; 5. Insuper ("нудний/позбавлений смаку") — брак рис, які викликають зацікавленість, спонукають до чогось або провокують; нудний, тупий, дурний; 6. Tsunami ("цунамі) — гігантська морська хвиля, створювана підводним землетрусом або вулканічним виверженням; 7. Pandemic ("пандемія") — ступінь розповсюдження захворювання, яке характеризується широкою географічною площею і дією на винятково високу частину населення; 8. Conclave ("таємна нарада/конклав") — конфіденційна зустріч або секретне зібрання; особлива рада католицьких кардиналів, скликана для обрання Папи Римського, яка засідає до при-

йняття ухвали; 9. Levee (“гребля”) — споруда з насипу для запобігання повені; постійна дамба або земляний вал для недопущення затоплення іригаційних земель; 10. Inert (“безглуздий”) — невідповідний в цілому, нісенітний [16].

Від 90-х років ХХ століття з'явилося інтернет-радіо (завдяки програмі Real Audio та IRC — Internet Relay Chat), що уможливило віртуальні розмови з авторами програм, слухачами чи запрошеними гостями. Прикладами нових медіа є цифрові бібліотеки, віртуальні музеї, інтерактивні книжки (записані на дисках CD-ROM або DVD і відтворені за допомогою комп'ютера), е-книжки (e-book), Інтернетові часописи, дистанційне навчання та ін. Останнє — важливий чинник сучасної системи освіти. Як підкреслюють дослідники, дистанційне навчання потрібне і для осіб, які прагнуть вищого рівня професійної кваліфікації, і для безробітних, для молоді з бідних родин, інвалідів... Вони можуть контактувати безпосередньо з викладачами, брати участь в аудіо- та відеоконференціях [17].

Висновки. Ефективність інтернету як засобу міжкультурного комунікування доведена соціологічними дослідженнями та медійними експертами. Беззаперечним є факт, що після телебачення він є найпопулярнішим джерелом інформації та віртуального спілкування. Ключовою одиницею організації мовлення в інтернеті є гіпертекст. Гіперсполучення веде читача до будь-яких джерел інформації в глобальному масштабі, до того ж оперативно і точно. Результати опитування віртуальної спільноти показують, що значна частина інтелектуальної молоді щоденно читає інтернет-видання, наукову інформацію чи художню літературу.

Телекомунікація, інформатика та електронні медіа творять інфраструктуру інформаційного суспільства. На перетині цих галузей наук будуватиметься журналістська освіта ХХІ століття — як національна, так і міжнародна. Багатомовність інтернету не є перешкодою для розуміння. Перекладні онлайн-словники допомагають зрозуміти потрібні друковані та аудіотексти, а відео- та фотоматеріали стали прикладом ефективного навчання та глобального взаємовпливу.

1. Яцимірська Марія. Ефективність гіпертексту в масовому комунікуванні // Зб. наукових праць “Світові стандарти сучасної журналістики”. — Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 2010. — 569–572.
2. Осієпка Beata. Komunikowanie miedzynarodowe. — Wrocław: Astrum, 2002. — 232 s.
3. Украинская Wikipedia стала 5-й в мире по качеству // <http://society.puls.kiev.ua/print/education/88352.html>
4. Internet Encyclopedia of Ukraine // Доступно: www.encyclopediaofukraine.com
5. Стех Марко Роберт. Лесь Курбас // Очима культури. — 2012. — 9 лютого. — Ч. 12.

6. Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 11. Історія української мови від Юрія Шевельова. — 2012. — 3 лютого; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 13. Олександр(е)р Мурашко та Абрам Маневич. — 2012. 17 лютого; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 15. Походження українців (за В. Петровим). — 2012. — 2 березня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 16. Про Русь і руську спадщину. — 2012. — 9 березня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 17. Ігор Костецький. — 2012. — 16 березня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 18. Ігор Костецький про самототожність та українсько-російські взаємини. — 2012. — 3 березня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 19. “Історія Русів”. — 2012. — 30 березня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 20. Олександр Безбородько. — 2012. — 6 квітня; Марко Роберт Стех: “Очима культури” № 12. Лесь Курбас. — 2012. — 3 лютого.
7. Стех Марко Роберт. Олександр Безбородько // Доступно: <http://litakcent.com/2012/04/06/ochyma-kultury-20-oleksandr-bezborodko/>>ЛітАкцент</a
8. ЛітАкцент // Доступно: <http://litakcent.com/about/>
9. Кульчинський Роман: “Професійна журналістика все більше витісняється копіпастом” // Медіаграмотність. — 2012. — 22 березня. Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/4903>.
10. Там же.
11. Стасенко Марія. Матвій Ганапольський: Інтернет — найбільше зло й найбільше благо журналіста // 2012-04-03 <http://osvita.mediasapiens.ua/material/5045/>
12. Там же.
13. Там же.
14. Ганапольский Матвей. Не враги-бандеровцы, а добрые соседи: Украина излечилась от русофобии // Московский Комсомолец. — 2012. — 29 марта. Доступно: <http://www.mk.ru/politics/article/2012/03/28/686622-ne-vragibanderovtsy-i-dobryie-sosedi.html>.
15. Материалы Нюрнбергского процесса, в которых упоминается об ОУН-УПА // Украина сегодня. — 2010. — 14 марта // Доступно: http://www.ua-today.com/modules/myarticles/article_storyid_31238.html
16. Яцимірська Марія. Синергія персвазивності нелінійних текстів / Марія Яцимірська // Вісник ЛНУ ім. Івана Франка. Сер. Журналістика. Вип. 35. — Львів, 2011. — С. 289-294.
17. Яцимірська Марія. Персвазія у світі віртуального комунікування // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — Т. 35. — Київ, 2009. — С. 18–22.

Andrzej GŁOWACKI
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: aglowacki@wsiz.rzeszow.pl

EWOLUCJE OBRAZOWANIA

Zyjemy w czasach absolutnego prymatu obrazu. Może właśnie dlatego zaciera się w nas świadomość siły z jaką to, co widzimy wpływa na naszą psychikę i fizjologię. Nieustannie atakowani mocnymi, chaotycznymi bodźcami wizualnymi, przyzwyczailiśmy się do ich “wszędobylskości” — obecności na ulicach, w sklepach, na ekranach komputerów. Natłok obrazów sprawia, że postrzegamy rzeczywistość coraz bardziej powierzchownie, lecz rola obrazu nie ulega przy tym marginalizacji. Wręcz przeciwnie, potrzebne są coraz mocniejsze bodźce wizualne, więc sposoby obrazowania ulegają dynamicznym przemianom, by spełniać rosnące “wymagania” odbiorców — jeszcze silniej, mocniej, dłużej skupiać na sobie naszą uwagę. Warto zastanowić się nad tym, co stworzyło podwaliny tej swoistej “wszechobrazowości”, w której funkcjonujemy. Jak wyglądałby świat, gdyby nie był zdominowany przez obrazy? Czy byłibyśmy wtedy tymi samymi istotami, którymi jesteśmy teraz?

Na widnokręgu historii ludzkości wyróżnić można punkty przełomowe w sposobach obrazowania, które zmieniały standardy myślenia kolejnych pokoleń, przyczyniając się pośrednio do zmiany biegu historii. Wpłynęły na to, jak dziś wyglądają ulice naszych miast, nasze mieszkania, witryny sklepów i witryny internetowe, nasze czasopisma i książki, nasze reklamy i nasza żywność, a także nasze relacje społeczne i hierarchie wartości, a przede wszystkim na to, jak my sami postrzegamy rzeczywistość. Te punkty zwrotne można nazwać wielkimi rewolucjami obrazowania, które wyznaczyły tory, po których poruszamy się współcześnie w dobie nowych mediów — to one wywołały narodziny cywilizacji obrazu.

Potrzeba obrazowania

Dawno, dawno temu, bo około trzydziestu tysięcy lat, człowiek po udanym dniu namalował na ścianie jaskini obraz. W obrazie zawarł informację o tym, co go spotkało i wzbudziło w nim ciekawość godną utrwalenia. Tak w dużym uproszczeniu narodziła się sztuka obrazowania integralnie związana z przekazem informacyjnym. Obraz na ścianie jaskini, będąc czystym “zapisem widzenia”, zapisem doświadczenia rzeczywistości, stał się jednocześnie śladem istnienia człowieka — informacją o tym, co człowiek widział i czynił, stał się pierwszym komunikatem wizualnym. Możliwość uchwycenia doznań wzrokowych, utrwalenia percepcji wzrokowej za pomocą obrazowania, przekształcała myślowego w człowieka. W pewnym momencie wykształciła w jego świadomości zasadnicze pytanie: jak coś zapisać?

Pojawił się znak — celowo uproszczony zapis rzeczywistości, zawierający w sobie wartość uniwersalną.

Narodziny pisma obrazkowego spowodowały, że po raz pierwszy niewidzialna własność świata rzeczywistego zyskała swój wyraz widzialny, przybierając formę informacji.

Piktogram, choć pozbawiony precyzji przekazu, krył w sobie całe bogactwo skojarzeń, właściwych czasom, w których powstał, a zrozumiałym obecnie jedynie w niewielkim stopniu. Podobnie symbole kabalistyczne, alchemiczne czy średniowieczne znaki kamieniarskie, składają się z *obrazopodobnych tajemnych znaków, do których klucz znali tylko wtajemniczeni*¹. Istnieje integralny związek między piktogramem a naturalną zdolnością ludzkiego umysłu do “myślenia obrazem”. Pierwsze wzmianki o związku pamięci z obrazem a zarazem emocjami, których nośnikiem jest obraz, pochodzą ze starożytności. Powszechnie znane jest również koło skojarzeń Giordano Bruno czy zainteresowania Goethego, oscylujące wokół zagadnienia mechanizmów pamięci. Obrazy mentalne pomagały największym uczonym uporządkować otaczającą rzeczywistość, zapamiętać jej objawy. Popularne obecnie techniki mnemotechniczne są pochodną tych doświadczeń pochodzących sprzed kilku wieków.

Nasza pamięć stymulowana jest przez obrazy i emocje z nimi związane. Zapamiętujemy dzięki obrazom, wierzymy w to, czego doświadczamy poprzez obraz. Nic dziwnego, że współcześnie wszelkie dziedziny komunikacji społecznej stają się coraz bardziej obrazowe: od fotografii reportażowej, poprzez reklamę, po infografikę, będącą szczytową formą przekazu informacyjno-wizualnego. Czy nasza cywilizacja rozwinęłaby się, gdyby nie fakt, że wzrok jest głównym narzędziem służącym nam do interpretowania i wartościowania rzeczywistości? Czy to umiejętność obserwowania i interpretowania — tworzenia mentalnych obrazów — uczyniła nas ludźmi, władcami świata?

Obcowanie z obrazem

Na początku było słowo — zarówno w prasie jak i w sztuce plakatu — lecz obraz szybko dogonił swego “rywala” w kategorii “przemycania znaczeń”, by następnie zupełnie go zdominować. *The Gentleman's Magazine* jako jedno z pierwszych czasopism uczyniło słowo podstawą nowego świata — świata mediów, dostępności informacji. Od 1731 roku *The Gentleman's Magazine* nazywany również *The Monthly Intelligencer* nakładem 20 000 egzemplarzy miesięcznie docierał do szerokiego grona odbiorców. W jednej chwili, dwadzieścia tysięcy osób otrzymywało ten sam zestaw informacji. Był to rzeczywiście swobodnego rodzaju “podręczny magazyn danych”, dotyczących rzeczywistości.

Formę przekazu, zdominowaną przez słowa, cechowała duża dbałość o czytelność tekstów i ich spójność typograficzną. Hierarchizacja informacji była wynikiem stosownego manipulowania wielkością i typem czcionek oraz ich układem na stronie. Interesującym jest sposób prezentacji reklam — wyróżnianych dużym napisem tytułowym “Advertisement”, otoczonych sporą ilością niezadrukowanej przestrzeni. Odróżniało to reklamy od tekstów informacyjnych, ułożonych dość ciasno i oszczędnie. Mamy tu do czynienia z typowo wizualnym sposobem rozróżniania informacji o odmiennym przeznaczeniu, co świadczy o rodzeniu się nowoczesnych potrzeb funkcjonalnych, szukających dla siebie nowych dróg wyrazu.

¹ A. Frutiger, *Człowiek i jego znaki*, Wyd. Do, Wyd. Optima, Warszawa 2005, s. 54.

Kiedy patrzymy na stronie *The Gentleman's Magazine* z perspektywy czasu, skojarzenie z "klasycznie prasowym stylem wizualnym" narzuca się samorzutnie. Może bardziej odpowiedni dla określenia tego stylu, byłby modny ostatnimi czasy, zapożyczony z języka angielskiego przymiotnik "oldschoolowy". Przymiotnik ten nie ma dokładnego odpowiednika w języku polskim, a oznacza tyle, co "stworzony zgodnie z zasadami dawnej szkoły". Pojawienie się tego określenia podkreśla istnienie interesującego zjawiska, jakim jest postrzeganie układów typograficznych w kategoriach obrazowych i wrażeniowych. Typografia interpretowana w całkowitym oderwaniu od przekazu informacyjnego, staje się abstrakcyjnym bodźcem wizualnym, który wzbudza ukierunkowane, intuicyjne czy wręcz "archetypiczne" skojarzenia.

Nasze współczesne "wyczulenie na punkcie stylu wizualnego" jest być może efektem czasów, w których żyjemy i powszechności obrazów, z którymi stykamy się na każdym kroku. Współczesne komunikaty wizualne konstruowane są w taki sposób, by obraz pierwszy rzucił się nam w oczy, stymulując nasz umysł do dokonania wrażeniowej, powierzchniowej interpretacji. Co ciekawe, już pod koniec pierwszego roku istnienia *The Gentleman's Magazine*, na jego stronkach zaczęły pojawiać się "obrazy". Były to w większości proste ryciny, pełniące raczej funkcję dekoracyjną, jednak grafikę na stronie tytułowej przedstawiającą Bramę Św. Jana (jedną z bram Londynu, przy której sprzedawano czasopismo) można z pewnością uznać za zwiastun nowoczesności. Pełniła ona rolę "emblematu" podporządkowanego raczej "funkcji marketingowej" niż ozdobnej.

Chociaż *The Gentleman's Magazine*, otwarłszy magiczne wrota tekstu ogólnie dostępnego, niewątpliwie wpłynął na zmianę sposobu postrzegania świata, to jednak prawdziwa rewolucja nastąpiła dopiero w latach 40. XIX wieku na łamach francuskiego czasopisma *L'illustration* wraz z wprowadzeniem do przekazu informacyjnego prawdziwej magii — magii obrazu. W ten oto sposób po rewolucji Gutenberga, która zadecydowała o ogólnodostępności druku i tekstów pisanych, nastąpiła nowa rewolucja — obrazowania. Być może nawet donioślejsza, bo mająca siłę unaoczniania ludziom tego, co odległe i nieznanne bezpośredniemu doświadczeniu, pochodzące z najdalszych zakątków świata. Ludzkość stała się świadkiem narodzin "galaktyki Gutenberga" w ujęciu McLuhana oraz złotego okresu prasy ilustrowanej.

Już pierwsze wydania *L'illustration*, pochodzące z 1843 roku ujawniają siłę oddziaływania obrazu. Mimoходом nasz wzrok podróżuje od jednego obrazu do drugiego poprzez kolejne strony czasopisma. To, czego poszukujemy i to, co jest dla nas interesujące, dociera do naszych oczu i umysłu samorzutnie. Treści stają się intuicyjnie rozpoznawane, nie wymagają głębszego zastanowienia czy konieczności rozumienia tekstu. *L'illustration* sprawiło, że obrazy zaczęły budować alternatywny język przekazu, język międzynarodowy, doskonale rozumiany na poziomie emocjonalnym, znany i bliski wszystkim jednostkom ludzkim. Był to ciekawszy sposób przekazywania informacji, silniej angażujący uwagę odbiorcy, chociaż jednocześnie o wiele droższy od tradycyjnej, czysto tekstowej formy czasopisma. Obecnie niektóre numery *L'illustration* dostępne są dzięki wirtualnym bibliotekom, pozwalającym na zapoznanie się z ich treścią, jednak tylko nieliczne witryny internetowe umożliwiają dostęp również do szaty graficznej poszczególnych numerów. Dopiero

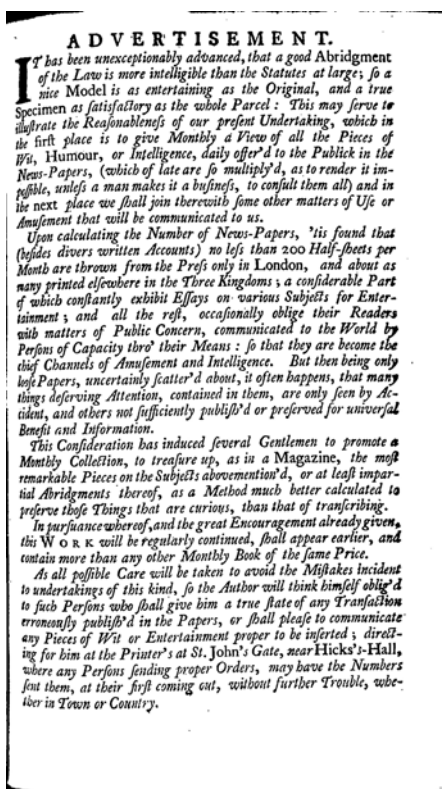
zobaczenie ich daje szansę “odtworzenia” i zrozumienia klimatu czasów, w których czasopismo było wydawane. To dzięki swojej formie wizualnej czasopisma, stają się nie tylko ważnym źródłem informacji na temat przeszłości, ale również źródłem intuicyjnej wiedzy o tym, co minęło, a zarazem źródłem nowych inspiracji.

Magia obrazów zamieszczanych w *L'illustration* polegała w dużym stopniu na ich dosłowności i dokumentalnym charakterze. Realistyczny sposób ujmowania rzeczywistości zwiększał atrakcyjność pisma, dając pozory obiektywnego ujmowania zjawisk. Informacje zawarte w ilustracjach dawały możliwość zajrzenia do świata niedostępnego na co dzień.

Odarcie ilustracji z metaforycznego wyrazu, dążenie do ukazywania codzienności, portretowanie istniejących postaci i zdarzeń skłaniało odbiorców do refleksji nad światem zewnętrznym, nad tym, co istnieje i dzieje się wokół, poszerzało horyzonty myślowe, było podstawą do budowania własnego obrazu rzeczywistości. Ilustracje z pierwszych numerów *L'illustration* są wyrazem tęsknoty za możliwością zchwytania i ukazywania rzeczywistości taką, jaką była, jaką można ją było zobaczyć, jakiej można było doświadczyć. Spełnienie tej tęsknoty przyniosł wynalazek fotografii, który przyczynił się do gwałtownego poszerzenia granic widzialnego świata.

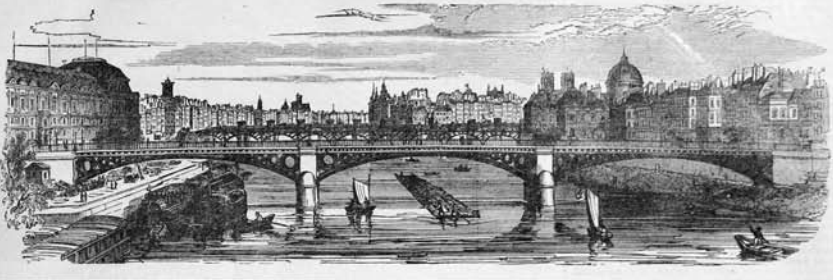
Rys. 1 *The Gentleman's Magazine* June 1736, Internet Library of Early Journals.

Rys. 2 *The Gentleman's Magazine* August 1731, Internet Library of Early Journals.

L'ILLUSTRATION,

JOURNAL UNIVERSEL.

Ab. pour Paris. — 3 mois, 9 fr. — 6 mois, 16 fr. — Un an, 30 fr.
Prix de chaque N. 55c. — La collection mensuelle br. 2 fr. 75.

N° 4. Vol. I. — SAMEDI 25 MARS 1843.
Bureau, rue de Selze, 25. — Editeur.

Ab. pour les Dep. — 3 mois, 9 fr. — 6 mois, 17 fr. — Un an, 32 fr.
pour l'étranger. — 39 — 40

SOMMAIRE.

La France et l'île Taïti. Histoire et description géographique de Taïti. Vue de Taïti; Portrait de la reine Pomaré; Carte. — Plan de la Nouvelle-Pérouse. — Guerre de Paris. Le Soudan. La Guinée, le Bal d'Anou et le Bal de l'Association dramatique. — Le bal de l'Opéra et la Mi-Carême. — Les Festes de Metz. — En Bal, mariage à l'Opéra. — Fêtes. — Charles VI, roi de France. — Le mariage de Tambour, le Soudan, le Nouveau-Pérouse. — Portrait de M. M. Cuvier, Dulong et Halley. — Scènes pittoresques de Metz. — Fombré et de la Nouvelle-Pérouse. — Beaux-Arts. Salon de 1843. Deux Vues de grand salon carré, avec 12 tableaux. — Le Bal amonéro, conte par M. A. Gervais. — Industrie, les Classes industrielles. — Trésor Géologique. — Bibliothèque. — Annonces. — Nouvelles astronomiques. La Comète. — Lumière multiple. — Géométrie. — Mécanique. — Sécher.

La France et l'île Taïti.

L'extension du protectorat de la France dans l'océan Indien, sur la demande formelle de la reine Pomaré, souveraine de Taïti et de tout l'archipel de la Société, voilà la nouvelle de semaine.

Parmi les journaux politiques, quelques-uns ont fait valoir outre mesure l'importance de ce fait. Il est bien vrai que l'établissement de notre domination dans une île plus considérable et plus riche que celles des Marquises, et qui heureusement n'eu est pas très-éloignée, offre des avantages sous le

rapport du développement de notre marine marchande et de nos relations maritimes. Tant ce petit archipel est riche en bois de construction. Le riz, le café, la canne à sucre, y croissent en abondance; et la pêche des perles et de la nacre y est très-productive. Loin d'être anthropophages comme dans les Marquises, les habitants, adroits et industrieux, sont de tous les Polynésiens les plus avancés en civilisation. Chez eux le christianisme, grâce aux efforts des missionnaires, a détruit l'idolâtrie, et tout, murs et lois, y respire la bienveillance et la douceur. Mais quelle serait, en cas de guerre, les conséquences de la position que nous prenons sur l'Amérique du Sud, et particulièrement le Chili, se fortifiant, nous offriront-ils assez tôt un point d'appui dans ces parages, et saurons-nous enfin nous y ménager une alliance solide? Tant que ces divers points font question, serait-il sage de mettre absolument sur la même ligne les dépenses qui pourront être demandées pour la Polynésie et celles qu'on doit faire, nous ne dirons pas pour l'Algérie, qui est à nos portes, mais même pour la Martinique, grande et sûre position militaire, pour Bourbon et pour cette malheureuse Guadeloupe, qui a jadis résisté huit années à l'Angleterre?

D'autres journaux, à propos de cette lointaine conquête pacifique et aussi de notre établissement hibernique des îles Marquises, ont rappelé la guerre comprise du chim d'Alébaide, qui occupa tant jadis les Français d'Albanes. Mais ceux qui, dans cette hypothèse, profiteraient le plus de cette petite diversion nouvelle, celle des uns au hasard, ont-ils été bien sincèrement enchantés de la bonne volonté de la reine Pomaré pour eux, et n'y a-t-il pas là une nouvelle source de constatations possibles avec la Grande-Bretagne?

Quant à nous, quelles que soient ces conséquences, ce petit événement nous semble avoir une signification supérieure à son importance présente. Qu'on y prenne garde; c'est après

un nouveau symptôme de la frayerie qu'inspire au monde, et surtout au malin, le joug de l'Angleterre. C'est une nouvelle preuve, entre mille, de la supériorité de notre civilisation.

(La reine Pomaré.)

plus douce, plus tempérée, plus artiste et plus naturellement expansive, sur le génie britannique, plus militaire, plus méthodique et calculateur.

Quand les illustres navigateurs Cook et Bougainville, pénétrant les premiers dans l'océan Pacifique, virent s'élever de son sein enluminé toutes ces îles inconnues, toutes couvertes, de bords rians de la mer aux cimes bleues des montagnes, de verdure, de fruits et de fleurs, leur imagination leur rappela de suite les plus charmants souvenirs du paradis antique, Idalie, Paphos et Cythère. Plus tard, l'âme plus asséchée des graves missionnaires chrétiens, en voyant ces heureux paradis parés plutôt que vides de branches défigurées, faire voler en chantant sur ces flots bouquiers calmes leurs doubles canots aux voiles de jour, tout banderolés de fleurs et de plumes brillantes, se laissa aussi charmer, et se souvint du paradis terrestre. Chanter et danser semblait à ces sauvages toute la vie, et la religion même; les soirs pénilles de l'existence, ils se laissaient aller, se délectant sans peine au concert de leurs mille muséaux, et coiffant sans travail, pour se nourrir, le pain sur les arbres. Et c'est à ces molles populations, pour qui la douce morale de l'Évangile semblait vaine, que le rigorisme des missionnaires parisiens a voulu imposer la dure et sombre religion de la Bible, les contraignant, entre autres vexations, à ne plus danser le jour du Seigneur, c'est-à-dire, et à la lettre dans l'esprit de ces peuples, à être impassibles pour honorer Dieu. Plus de danse à Taïti; à Taïti plus de jeux, plus de musique! Fallait-il s'élever que cette tyrannie, assurément plus déplacée là que partout ailleurs, ait presque dépeuplé ces places fortunées, en privant les malheureux sauvages de tout intérieur domestique, c'est-à-dire dans les montagnes, où ils dansent moins gaillardement, sans doute, qu'aux bords enchantés de la mer, mais enfin en ils peuvent danser librement? Depuis longtemps ce petit pays luttait contre cette tyrannie des missionnaires pro-

(Vue de la baie de Papééte, à Taïti.)

avoir expulsé de l'île les missionnaires anglicans et méthodistes qui voulaient les empêcher de danser et de jouer de la flûte, que ces pauvres sauvages se sont mis sous la protection

du pavillon français, du pavillon des *Ou-Ou*, comme ils nous appellent en leur langue, sans doute grâce à notre laisser-aller et à notre humeur plus enjouée et plus facile. C'est

L'ILLUSTRATION, JOURNAL UNIVERSEL.

Le *Comte*, comédie en deux actes, à pour auteur M. Har-
vel, ancien directeur de l'Odéon et de la Porte-Saint-Martin.
Si M. Harvel n'avait pas fait une comédie, ce ne serait
pas faute du moins d'en avoir fait passer. Mais, bien merci,
rien ne prouve que l'auteur n'a pas mis à profit l'expérience
du directeur; tout au contraire: la comédie de M. Harvel est
sèche de traits d'esprit et de scènes réjouissantes. Elle est plus
sérieuse au fond que dans la forme. M. Harvel s'attaque di-
rectement aux routines matérielles et cupides qui sont la
plaque de ce temps-ci; il les montre entassées jusqu'aux
domaines de l'air et de la pensée, et corrompant les cœurs
les plus élevés et les plus nobles esprits, ou du moins les
sollicitant et les entraînant parfois aux débâcles du char-
latanisme.

M. Harvel choisit deux jeunes gens pour servir de démons-

tration à sa critique. Tous deux sont bien nés, tous deux
ont du cœur et du talent. L'un est avocat, l'autre poète; ce-
lui-là s'appelle Delcourt, celui-ci Laroche. Travail ils se
livrent avec candeur aux rêves confiants des jeunes années:
Delcourt croit qu'il suffit de mériter de la science et de
la probité pour réussir; Laroche, d'avoir des veilles scrupu-
leuses et d'écrire de bons ouvrages; nos jeunes gens se
trompent ou du moins croient se tromper. Délicot végété,
malgré tout son savoir, et les drames consciencieux de La-
roche sont repoussés de tous les théâtres. Le poète et l'av-
ocat perdent courage; un mauvais conseiller passe par là
et les jette dans l'intrigue et dans le trafic. Delcourt vend
son éloquence à tout venant; Laroche improvise de la
littérature de pacotille. Le succès arrive d'abord, et avec lui
l'argent et même la renommée. Nos deux amis se posses-

sont jusqu'à la croix d'honneur et à la députation; mais peu à
peu ils se lassent de jouer ainsi avec leur esprit et leur ca-
ractère. Le dégoût les prend, et ils sortent du gouffre avant
d'y avoir perdu leur talent et leur honnêteté. Laroche et
Delcourt font sagement. Tous deux approfondissent plus
tard que, même dans le siècle le plus corrompu, le profit
le plus sûr est encore du côté des nobles efforts et des
nobles travaux. Sans doute on attend plus longtemps, mais
aussi on dure davantage.

Cette petite comédie, débat de M. Harvel, annonce un
cervain spirituel et mordant; elle ne fera pas dire de l'au-
teur ce que M. Harvel disait de Fontin, qui lui faisait pro-
poser un de ses drames pour le théâtre de la Porte-Saint-
Martin: « Non, je ne veux pas des drames de M. Fontin;
je lui trouve plus de prison que de talent. »

Beaux-Arts. — Salon de 1843.

(Voyez page 44.)

Première Vue du Salon carré.

342 Le Christ au tombeau, par Marquet.
343 Saint Louis après le combat de la Massoure, par Caser.
344 Jésus se rendant sur la croix, par Duboulay.
345 Combat devant la Corneille, par B. Hippo.

379 Le dieu d'Orléans aux Poitevins-de-Fer, par Lepaullie.
348 Jésus mis au tombeau, par Lotté.
349 Un rêve de Louis XIV, par Pajou.
352 Saint Jérôme, évêque d'Assise, par Goyet.

373 Sainte Thérèse, par Malin.
349 Vue du château de Chémoussé, par Justin Ouvrier.
346 Tête d'homme, par Belland.
1007 La Sibylle, parpep, par Brouss.

I.
Nous ne ferons point de catégories; le public, entrant au
salon, regarde ce qui s'offre devant ses yeux; il ne s'inquiète
pas d'avoir vu d'abord toutes les toiles historiques, avant de
passer à l'examen des paysages; d'avoir épuisé les tableaux
de genre, avant d'en venir aux natures. Pourquoi la critique
chaugnerait-elle ce beau désordre en un cabinet de collections,
remettant chaque chose à sa place, et ne voulant pas que les
yeux puissent se reposer d'une bataille sur un bouquet de fleurs,
d'une descente de croix sur des figures amoureuses ou de
verts ombrages? Suivons la promenade telle qu'on nous l'a
faite, et nous rappellerons cette profonde vérité de Billoquet:
« Le claquement est la source de la variété; » n'imitons pas,
enfin, les Hollandais, qui mettent toutes leurs roses dans une
allée, toutes leurs tulipes dans une autre, et regrettent sans
doute de ne pouvoir pas, pour plus de précision, ranger
chaque espèce de fleurs dans une armoire particulière, comme
les hannetons et les miroirs des naturalistes.

Salon carré. — Le tableau qui s'offre d'abord aux yeux est
le *Rêve de Louis XIV*, de M. Pajou.

« ... Ce songe, un plus frais d'un jardin,
Des couples amoureux assis sur l'herbe molle,
Négligemment vêtus de vertes de satin,
Consent d'aimer, d'écouter ou jurer de la virginité.
Oh! les charmants tableaux! que ces gens sont heureux!
Comme leur rêve est calme et comme ils s'ont d'effacer!

Que les riants propos, la musique et les jeux,
L'oisiveté sans crainte et l'amour sans mystère!
Avoir de verts gazons et le temps d'y dâner?
Rire et prendre le frais pendant toute sa vie?...
N'avoir d'ambition qu'un tranquille plaisir,
Celle part du bonheur la plus calme et sérénité!
Que ces gens sont heureux! Oh! les riants tableaux! »

Les poètes s'arrêtèrent volontiers devant ce tableau, amère-
ment critiqué par les peintres; que la lumière soit diffuse et
mal dégradable, que le feuillage n'ait pas assez d'épaisseur et
semble trop découpé, que les chiffres soient un peu lointains,
que le zénon ne végété pas, comme on dit, et ressemble à un
tapis d'Ambousson, qu'importe? Le charme n'en est
pas moins puissant, le cœur ne s'en attendrit pas moins de
cette heureuse union, si souvent rêvée, de l'ode d'Horace et
du dialogue de Platon. Assis parmi les fleurs, sous les frais
ombrages, les amants se regardent avec une nouvelle volupté,
et les sages, la main appuyée sur des têtes blondes, laissent
tomber de leurs lèvres les harmonieuses paroles qui font croître
les ailes de l'âme dans les coupes; brille le fabre, fille d'Évraz;
et les doux accords de la harpe semblent traduire dans le divin
langage et les pensers amoureux de la tendre Lydie, et les
beaux discours du sage de Sionim, le fils des Muses. Toute
la poésie humaine serait dans ce tableau, si le peintre n'avait
oublié, au milieu de sa serene conception, Rosalinde la Folle,
et Jacques le Melancolique, l'une aimant à rire au milieu des

bois, l'autre à pleurer dans les fontaines. La comédie de Sha-
kespeare ne devait-elle pas avoir place pourtant dans les lieux
heureux?

Mais que veulent, sur le second plan, ces tableaux à vapeur
et ce télégraphe? Nous nous épuisons en conjectures, sans
pouvoir deviner, lorsqu'un peintre nous donne l'explication
suivante: « Les tableaux à vapeur sont la pour indiquer que
les heureux habitants de ces loquets ne sont point condamnés,
comme feu Calypso, à rester toujours dans la même île,
sous les mêmes ombrages, mais peuvent à leur gré visiter
tous les rivages de l'archipel fortuné. — Quant au télégraphe,
il sert apparemment aux correspondances amoureuses. — Il
importe de remarquer, à cette occasion, que la race des pein-
tres est abominablement allégorique; Lessing, introduit l'allé-
gorie aux poètes, la permettant aux peintres, sous le prétexte
qu'ils en avaient besoin; sans doute elle leur est nécessaire
quand il s'agit de peindre au front d'un monument digne Pre-
sidence ou demoielle Perspicacité; mais ne devrait-elle pas
être laissée de côté lorsque le peintre veut être poète; et, en
s'adressant au cœur, est-il fort adroit de le distraire de son
émotion, de son attendrissement par des rebas et des locu-
tiones? »

Nous ne répéterons pas, d'ailleurs, toutes les critiques que
nous avons entendues faire à la brillante composition de M. Pa-
jout; la plupart de ces reproches nous ont paru trop peu fon-
dés ou trop légers pour qu'il soit même nécessaire de les re-

Rysowanie światłem

Fotografia stała się jednym z najważniejszych wynalazków ludzkości, a zarazem jednym z wynalazków najdynamiczniej rozwijanych, który w najwyższym stopniu przyczynił się do tego, jak wygląda nasz świat obecnie. Jak pisze Edouard Pontremoli w „Nadmiarze widzialnego”: *to, co sfotografowane i co odbierane naszym wzrokiem istnieje jak każdy inny przedmiot percepcji — samo w sobie i dla siebie. Jego widzialność, choć niepełna i zakłócona, nie pozostawia miejsca na żadne wątpliwości.*² Pragnienie pochwycenia natury zjawisk, nieskończonej możliwości percypowania chwili i ujmowania rzeczy w ich realności rozbudzało umysły od najdawniejszych czasów, o czym świadczą takie wynalazki jak camera obscura — znana od czasów starożytności — czy laterna magica. Wynalezienie narzędzia zdolnego do utrwalania świadectw czasu w ich obiektywnej formie stało się przedmiotem rywalizacji i rozmaitych poszukiwań.

Heliografia, dagerotypia, talbotypia — wszystkie one, bazując na świetlnym rysunku świata widzialnego, przyczyniły się do narodzin osobliwego zjawiska fotogenii. Jak przyznał Delacroix *dagerotyp* — wynaleziony przez Louisa Mande Daguerre’a — *jest czymś więcej niż kalka* — dzieło Williama H. F. Talbota — *jest zwierciadłem przedmiotu*. Ogromną wadą wynalazku Daguerre’a była niemożność powielania obrazu uzyskanego w wyniku naświetlania. Jednak wierność i szczegółowość z jaką dagerotyp oddawał rzeczywistość doceniono, przekładając uzyskane unikatowe odbitki na drzeworyty i wykorzystując w pierwszych numerach prasy ilustrowanej.

Metoda Talbota, choć nie tak doskonała pod względem wierności uzyskiwanego obrazu, który był mniej ostry i malarski w wyrazie niż obraz dagerotypowy, pozwalała jednak na powielanie obrazu w dowolnej ilości.

Pojawienie się fotografii wywołało prawdziwe poruszenie wśród ludzi „epoki przemian”, a chętnych do fotografowania nie zrażały trudności — duża ilość sprzętu i problemy z jego transportem, długie czasy naświetlania. Fotografii zaczęto się domagać. W eseju zatytułowanym *Le surréalisme et la peinture (Surrealizm i malarstwo)* André Breton zadał przełomowe z perspektywy czasu pytanie: *Kiedy wreszcie wartościowe książki przestaną być ilustrowane rysunkami a zaczną zdjęciami?*³ Upatrując w istnieniu fotografii wielkiego rywala tradycyjnych technik, widział w niej również nową, świeżą drogę dla sztuki. *Paradoksalnie wynalazek fotografii nastawiony na skrajnie obiektywne oddawanie rzeczywistości jednocześnie zawiódł i zaskoczył ludzkość. Przewrotność posługiwania się obrazem polega na tym, że jest on zawsze jedynie interpretacją rzeczywistości. Fotografia bez względu na swoje realistyczne podłoże wzmacnia wrażenie, że to, co widzimy, zależy od perspektywy patrzenia. Będąc rysunkiem świetlnym — zmiennym i chwiejnym — obraz fotograficzny nie naśladuje mozolnie natury jak próbowało to czynić malarstwo realistyczne, jest jedynie interpretacją widzialnych zjawisk, zależną od tego, kto fotografuje. Surrealiści wyczuwali swobodę twórczą jaką dawało i wciąż daje medium fotograficzne, dlatego*

² E. Pontremoli, *Nadmiar widzialnego*, Wyd. Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2006, s.80.

³ A. Breton, *Le surréalisme et la peinture*, Paryż, 1965, s.52.

nie wydaje się słusznym twierdzenie, jakoby poglądy Bretona dotyczące fotografii stały w sprzeczności z założeniami surrealizmu.

Przewidywania o przełomowych zmianach, jakie wprowadzi fotografia, okazało się słuszne. Filozofia Georga Eastmana zawarta w prostym sloganie: *Ty naciskasz, my robimy resztę*, stała się prawdziwie rewolucyjną ideą, kolejnym zwiastunem nowoczesności. Powstanie firmy Eastman Kodak i popularyzacja błony fotograficznej, dały wszystkim możliwość zapisywania chwili. Od tamtej pory każdy mógł malować własną chwilę światłem. Nastąpił proces indywidualizacji w świecie obrazów, nie przynosiły już tylko wieści spoza granic obecnego, znanego, widzianego na własne oczy świata. Obrazowanie wkroczyło w ten świat, przeniknęło codzienność, dało możliwość zapisywania własnych doświadczeń, stało się istotnym elementem życia, archiwum przeżyć i wspomnień, nośnikiem emocji. Musiało to wzmocnić siłę oddziaływania obrazu, stał się on jeszcze prawdziwszy, jeszcze bliższy w swym realistycznym wymiarze czasowo-przestrzennym. Jednocześnie poznanie od strony praktycznej mechanizmu powstawania obrazu fotograficznego, sposobu, w jaki ogranicza on w kadrze i bezruchu rzeczywistość, zostawiało po sobie uczucie niedosytu. Nie był on i nie mógł być wiernym odbiciem świata, a jedynie wrażliwym zapisem jego chwilowego stanu. Nie mniej jednak w siłę wyrazu przekazów zdjęciowych nie da się wątpić, co udowodniły już pierwsze reportaże fotograficzne, składające się na ciągi obrazów, z których każdy uzupełniał ogólną treść o nowe szczegóły.

Reportaż buduje napięcie dramatyczne, ponieważ opowiada historię, a siła jego oddziaływania wzmaga się wraz z dramatem ludzkim, który portretuje. Do momentu powstania i udoskonalenia narzędzia do utrwalania ruchomego obrazu nic innego tak prawdziwie i sugestywnie nie potrafiło odzwierciedlić ludzkich emocji jak fotografia. Jeden z najbardziej tragicznych konfliktów w historii ludzkości, II wojna światowa, wstrząsnęła światem i zmieniła sposób oglądu rzeczywistości, dzięki powstaniu nowego, fotograficznego sposobu obrazowania. Wynalazek małego aparatu przenośnego Leica oraz powstawanie pierwszych reportaży wojennych, dało niemal bezpośredni dostęp do pełni okrucieństwa dokumentowanych zdarzeń, nie pozwalając na "patetyczne przeinaczenia", znane z malarstwa dworskiego. Doświadczamy wojny emocjonalnie, oglądając obrazy, które po sobie pozostawiła, a medium, którym posłużono się do uchwycenia chwili, znika nam z oczu. Inaczej niż w przypadku malarstwa historycznego, zdjęcia portretujące wydarzenia wojenne, nie pozwalają na dystans, wywołują automatyczną reakcję emocjonalną.

Ten sam konflikt polityczny ujawnił inną, skrajnie odmienną, lecz równie potężną właściwość fotografii i szeroko pojętego obrazowania. Uczynił z obrazu doskonale narzędzie manipulacji. Skoro to, co widzimy i postrzegamy jako wystarczająco realne, staje się podstawą, na której opieramy nasze poglądy i hierarchie wartości, to czemu nie "zbombardować" ludzkości obrazami służącymi konkretnej ideologii? Ideologia — nie ważne: dobra czy zła — opiera się bardziej na sterowaniu uczuciami niż racjonalnym ujmowaniu rzeczywistości, a w przekonaniach często więcej jest wiary aniżeli obiektywnej prawdy, dlatego obraz, jako nośnik emocji doskonale przysłużył się propagandzie. Szczególną siłę okazała się mieć fotografia, co ujawniają fotomontaże, które tworzył Rodzenko dla wzmocnienia niezawodności propa-

gandy komunistycznej lub fotomontaże propagandy hitlerowskiej, ukazujące obozy koncentracyjne w pozytywnym świetle, jako miejsca przyjazne, w których nikomu nie dzieje się wielka krzywda.

Ta różnorodność możliwości, jakie oferuje obrazowanie fotograficzne — raz skrajnie naturalistyczne, innym razem skrajnie przeinaczone — ujawnia ukrytą, podskórną moc konstruowanych obrazów, na którą my, żyjący współcześnie wciąż przymykamy oko, wciąż dając się zwieść wszelkim pozorom obiektywnej prawdy.

Iluzje rzeczywistości

Odkrycie manipulacyjnej funkcji mediów obrazowych pociągnęło ze sobą pragnienia zmiany rzeczywistości, a czasopisma zamiast ukazywać ją w jej naturalnych objawach, zapragnęły kontrolować percepcję swoich czytelników, zmieniać coś w ich widzeniu samych siebie i otaczającego świata. Jedno z pierwszych czasopism sugerujących, powstały w XIX wieku *The Ladies House Journal*. Wyrósł z małej rubryki prowadzonej przez żonę publicysty — Louise Knapp Curtis do samodzielnego magazynu, który zawiadną umysłami kobiet XIX i XX wieku. Zrodzony ze szczerzej potrzeby mówienia o sprawach kobiecych po kobiecemu, miał pełnić rolę przyjaciółki i doradcy. Zyskał sobie grono wiernych czytelniczek, będąc przez długi czas jedynym czasopismem zajmującym się sprawami kobiet. Szczęście kreowane na łamach czasopisma skierowane jednak było do określonej grupy odbiorczyń: kobiety białej, mężatki z dziećmi, dobrze gotującej. *The Ladies House Journal* sterował pragnieniami, jednocześnie stając się z czasem doskonałym narzędziem “propagandy reklamowej”.

Kolejne wielkie rewolucje światoo obrazowe zawdzięczamy odważnym jednostkom, które potraktowały założenie czasopisma, jako możliwość stworzenia swego rodzaju przestrzeni komunikacyjnych między sobą a resztą ludzkości. Przestrzeń ta dawała wyznawcom różnorodnych idei możliwość wzajemnego odnalezienia się w świecie przepojonym zmurszałymi stereotypami. Czasopisma pełniły rolę podobną do religii, a ich twórcy rolę przewodników pośród ciemności, wokół których gromadziły się tłumy. Impuls pochodził zarówno z rzeczywistości jak i z wnętrza jednostki przepojonej chęcią wprowadzenia zmian w otaczającym ją świecie. Domagano się mówienia o tym, o czym dotąd wypadało milczeć. Język obrazowania stał się najlepszym środkiem, prowadzącym do zburzenia starego ładu i zbudowania “kontr-mi-tów”. W latach sześćdziesiątych rozpoczęła się wielka wojna na obrazy, której zawdzięczamy wolność, a także narodziny nowych stereotypów: stereotypu kobiety erotycznej — dzięki magazynowi *Playboy*, stereotypu kobiety wyzwolonej seksualnie — dzięki magazynowi *Cosmopolitan* czy stereotypu kobiety feministki — dzięki magazynowi *Ms. Magazine*, okraszonemu dodatkowo znamiennym podtytułem: *More Than A Magazine — A Movement (Więcej niż magazyn — to ruch ideowy)*. Przykłady można by mnożyć — *The Rolling Stone* — stereotyp gwiazdy muzyki rozrywkowej, *Vanity Fair* — stereotyp pięknych, sławnych i bogatych.

Wojna na obrazy była i jest tak na prawdę wojną na poglądy, dotyczące idei istotnych z perspektywy czasów, w których się rodziły.

Każde z wielkich czasopism, które miały stać się później własnością wielkich korporacji, kreowało własny wizerunek tego, jacy powinniśmy być, by osiągnąć szczęście, kogo naśladować, „jak się nosić”. To kolejny zwiastun nowoczesności — filozofia wyrażana w obrazie, z którego każdy wyciąga własne, intuicyjne wnioski. Obraz to opowieść, dlatego współczesne mity i współczesni bogowie rodzą się, dzięki sugestywnym wizerunkom, poruszającym emocje. Czy ważne, kto je opowiada? Może ważniejsi są sami bohaterowie, będący istotami realnymi i obecnymi, nieśmiertelnymi w obrazach, które po sobie pozostawiają, a jednocześnie starzejącymi się, cierpiącymi i umierającymi jak my wszyscy.

To, co kiedyś jawiło się, jako nowe i nieznanne wytarło się z czasem, pozostawiając po sobie zmurszałą pustkę stereotypów, pośród których poruszamy się na co dzień. Oferowane nam obrazy upodabniają się do siebie. Kryzys prasy jest faktem. Wysokonakładowe czasopisma borykają się z niewygodnym pytaniem: jak sprzedać informację, skoro jest ona powszechnie dostępna za darmo i w atrakcyjniejszej formie wizualnej dzięki narodzinom telewizji i Internetu. Medium używane do dostarczania odbiorcom informacji, nieuchronnie traci swą dawną, materialną formę, stając się częścią cyberprzestrzeni, jednak mechanizmy jego funkcjonowania pozostają niezmiennymi, a „siła rażenia” jest coraz większa. Ludzie z równą łatwością, jak dawniej ulegają sile wizualnej perswazji. Podsycani przez obrazy, utożsamiają się ze światem ze zdjęcia, światem ideałów kreowanych w mediach. Powstaje iluzja nowej rzeczywistości, ponieważ nadal jest się czemu przeciwstawiać i jest o czym mówić, a współczesne formy dostarczania obrazów silniej stymulują pamięć odbiorcy.

Potrzeba zmieniania rzeczywistości nie jest już podstawą budowania nowych hierarchii wartości w mediach. Korporacyjny i komercyjny styl naszych czasów sprawia, że podstawą stało się podsycanie uczucia szczęśliwości konsumentów, zaś Internet, rozwój grafiki komputerowej i kultury cyberprzestrzennej, dostarczył narzędzi do coraz skuteczniejszego wprawiania tej filozofii w czyn. Ludzkość przypomina rozpieszczone dziecko, którego zachcianki są stale spełniane. W świecie wirtualnym powstają obrazy manipulowane, fałszywe, coraz intensywniejsze w swym nieustępliwym przekazie: „stwórz własny wizerunek, zamów prenumeratę własnego życia”.

Redaktorzy czasopisma *Vice* skierowanego do młodzieży, traktujący swoich odbiorców z nieco większym dystansem niż magazyny z mniej awangardowego nurtu, dokonali na łamach swojego pisma interesującego eksperymentu. Znaleźli zupełnie przypadkowego chłopaka, wymyślili mu atrakcyjne przezwisko, ot tak, powiedzieć by można z „głupia frant”, a następnie dla żaru poświęcili mu jeden pełny numer swojego pisma. Tytuł z okładki brzmiał: *Who is Eric Lavoie? (Kim jest Eric Lavoie?)*, a podstawą zbudowania numeru były kontrowersyjne zdjęcia „Erica”, łatwo zapadające w pamięć, mające raczej ośmieszyć go — jak przyznają sami twórcy eksperymentu — aniżeli wykreować atrakcyjny wizerunek. W efekcie „Eric” stał się postacią prawdziwie popularną i rozpoznawalną — „twarzą *Vice’a*”.

Żyjemy w czasach świadomej manipulacji, która jednak stale wymyka się spod kontroli i zaskakuje nas samych. Cywilizacja obrazu to cywilizacja sterująca marzeniami, które otwierają nas, na to „jakimi moglibyśmy być”.

Dziś, w dobie wszechobecnego Internetu poczucie iluzji świata kreowanego przez obrazy dostarczane nam przez media staje się bardziej namacalne. Świadomość istnienia iluzji, w którą zmuszeni jesteśmy uwierzyć wyzwala poczucie manipulacji i chęć nie ulegania jej lub, wręcz przeciwnie, pozwala całkowicie płynąć na fali iluzyjności. Wybór należy do odbiorcy.

Natłok obrazów

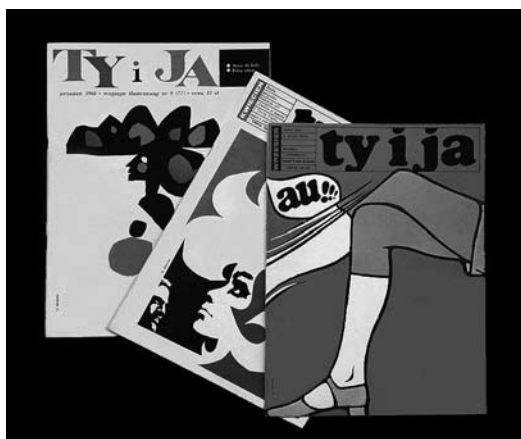
Od czasów impresjonizmu, pobudzona przez nowe odkrycia optyczne i fizyczne sztuka zmierzała do wybuchu wielkiej rewolucji z tak wielkim impetem i niepokojem, z jakim świat zmierzał do drugiej wojny światowej. Niepokój twórcy artystów schyłku wieku dziewiętnastego i pierwszej połowy wieku dwudziestego, wyraził się w dziełach różnych ruchów awangardowych, z których każdy był powiewem świeżości i nadziei. Sztuka obrazowania serwuje nam fowizm, kubizm, dadaizm, surrealizm sztukę abstrakcyjną — każda z wielkich awangard dwudziestego wieku ujawnia na swój sposób, brak istnienia jakichkolwiek ograniczeń formalnych, co pozwoliło otworzyć się na bogactwo nowych wrażeń wizualnych zarówno artystom, jak i całemu społeczeństwu.

XIX wiek sprawił, że wygląd ulic miejskich uległ całkowitej przemianie. Gdy Henri Toulouse Lautrec, wpadł na szalony, jak się wydawało pomysł ubogacenia formy plakatu za pomocą obrazu, wiktoriańskie ulice przesycone były informacjami słownymi. Jednak te zabawy z typografią literniczą, choć wysublimowane i dopracowane estetycznie, musiały odejść do lamusa na rzecz komunikacji wizualnej nowoczesnego typu — komunikacji obrazowej. Litograficznie — malarskie wariacje Lautreca, wibrujące kolory, żywa kreska i kontrowersyjne tematy plakatów, dały początek umasowieniu obrazu, który wkroczył na ulice i na dobre się tam zadomowił. Okazało się bowiem, że nie ma lepszego miejsca dla interakcji między odbiorcą a obrazem niż przestrzeń publiczna, którą przemierzamy na co dzień, często z konieczności i bez wyraźnego celu. Przestrzeń tę poznajemy mimochodem, w dużym stopniu podświadomie i chcąc, nie chcąc, dostrzegamy zmiany, które w niej następują.

Lautrec podejmował tematy realistyczne, ujmował sceny z życia paryskiej bohemy, a na jego plakatach pojawiały się postacie realne, jednak forma i środki wyrazu, którymi się posługiwał były czysto artystyczne. Różniły się zdecydowanie od naturalistycznego charakteru obrazów publikowanych w prasie. Wizerunki Lautreca były zniekształcone, podporządkowane prawom świeżo wyzwolonej spod akademickich wpływów, postimpresjonistycznej sztuki nowoczesnej. W plakatach Lautreca nie brakowało miejsca na abstrakcyjne w wyrazie, metaforyczne wibracje kolorystyczne, stanowiące już same w sobie o sile oddziaływania jego sztuki, dla której ulica była idealnym miejscem bytowania. Jego prace miały przykuwać uwagę swą dziwnością i innością, zapraszać do świata pełnego niezwykłości, co zdecydowanie różniło ich przeznaczenie od dokumentalnego posłannictwa ciężącego na ówczesnych czasopiśmie.

Odkrycia Pop Artu i Op Artu sprawiły, że obrazowanie na dobre przestało być sztuką samą w sobie, którą można by rozpatrywać w oderwaniu od rzeczywistości czy człowieka. Stało się dobrem wspólnym przemysłu, sztuki

i nauki, dobrem służącym szczególnym celom. Dynamicznie rozwijający się przemysł rozrywkowy szybko zdał sobie sprawę z wagi odkrycia hipnotycznego wpływu abstrakcyjnych układów wizualnych na organizm ludzki. Rozwój muzyki lat 60 i jej połączenie z siłą nowej sztuki wizualnej, zadecydowały o spektakularnym sukcesie psychodelicznych brzmień. Beatlesi dzięki nieskrępowanej wyobraźni, poczuciu całkowitej swobody twórczej i wprowadzaniu w życie licznych eksperymentów wizerunkowo – wizualnych, doprowadzili do jednego z najważniejszych przełomów w sztuce obrazowania. Rysunki Heinza Edelmana dla potrzeb "Żółtej Łodzi podwodnej" zmieniły oblicze kultury masowej, zmieniły charakter "obrazowej konsumpcji" lat sześćdziesiątych, a okładka płyty "Klub Samotnych Serc Sierżanta Pieprza", zaprojektowana przez Petera Blake'a zapoczątkowała nową erą fotomontażu: rysunku i fotografii. Troska o sprawy istotne dla jednostki ludzkiej szły w parze ze szczerością twórczą i formalnymi zabawami ze sztuką.

Rys. 5 *Ty i ja* jako nowy styl grafiki,
Wikimedia Commons.

elewacje. Przestrzeń publiczna istnieje obecnie jako dzieło artysty ożywione ruchomymi obrazami, ukazuje nowy wymiar światła "oplatającego" fasady budynków, tworzącego wizje. Oferta nowych doświadczeń wizualnych i zmysłowych staje się nieodłączną częścią przestrzeni publicznej. Odmaterializowane ściany współczesnej architektury zastąpiły język tradycyjnych dekoracji magią elektroniki.

Najnowsza technologia Ombræ System, wykorzystująca mechanizm Optical Tile czyli, cylindrycznych, ukośnie ściętych "pikseli", pozwala na uzyskiwania perfekcyjnych, trójwymiarowych obrazów na olbrzymich powierzchniach przy wykorzystaniu potęgi refleksów świetlnych. Ta dwudziesto pierwszo wieczna metoda rzeźbienia światłem, bazująca na prostej technice wykorzystywanej już w starożytnych płaskorzeźbach, przyczynia się do zmiany percepcji rzeczywistości.

Świat nasycił się obrazem statycznym – obraz ruchomy i trójwymiarowy, zdominowały otoczenie człowieka i jego codzienność. Nabierają nawet charakteru informacyjnego dzięki multimedialnej formie w jakiej obecnie

Obecnie, gdy podstawową funkcją pełnioną przez większość dostępnych mediów jest funkcja reklamowa, granice pomiędzy wyglądem ulic, czasopism czy witryn internetowych zatarły się. Obraz w przestrzeni publicznej funkcjonuje w rozmaitych formach, porzucił medium papierowe, by stać się monitorem. Przekaz zyskał formę multimedialną – reklamy świecą, kuszą, doradzają. Obraz przeżywa swój złoty okres funkcjonowania w przestrzeni publicznej. Przeobraził się w punkty komunikacji wirtualnej czy interaktywne

dostarczane są nam informacje. Zbliżamy się do matrycy matematycznej rzeczywistości.

Wraz z multimedialną rewolucją, nadeszło kolejne przewartościowanie w sposobach obrazowania. Funkcje istniejących wokół nas obrazów — informacyjne, reklamowe, marketingowe, polityczne, rozrywkowe, podporządkowuje się innej, nadrzędnej funkcji — jest to funkcja “narracyjności”.

Twórca komiksów — Will Eisner — żył w dylemacie: nie chciał być marlarzem i, jak twierdził, nie mógł być pisarzem. Tworzone przez niego obrazowe scenariusze przyjęły na siebie rolę narracji, słowo zeszło całkowicie na drugi plan. Opisy w tej formie stały się całkowicie zbędne dla toczącej się akcji, co ujawniło przewagę sloganowych, dających do myślenia haseł, nad nużącymi, wyjaśniającymi wszystko, długimi monologami. Komiks — jako nowe medium rozwinął się w błyskawicznym tempie. Historie obrazkowe, opowiadane w prosty sposób stały się częścią kultury masowej, będąc jednocześnie bazą budowania wszelkich przekazów filmowych, audiowizualnych, multimedialnych. Przybierając formę scenariuszy wizualnych, funkcjonują jako niezbędny element wielkich projektów multidyscyplinarnych od filmów, poprzez programy telewizyjne i widowiska sceniczne, po gry komputerowe.

Obraz ruchomy — swobodniej poddający się narracji — wypiera obraz statyczny, ponieważ lepiej przekazuje emocje, lepiej współgra z ludzkim sposobem postrzegania świata, dosadniej wyraża treści, a w dodatku czyni to na wielu poziomach percepcji zmysłowej. Już pierwsze widowisko filmowe w 1895 roku — pokaz pędzącego pociągu braci Lumiere spowodował panikę wśród oglądających. Był dla nich aż tak naturalny. Siła oddziaływania ruchomych obrazów przerodziła się w jedno z najpotężniejszych mediów — kinematografię, obecnie zaś jest na najlepszej drodze, by zdominować wszystkie dziedziny naszego wizualnego funkcjonowania.

Wewnętrzny kod wizualny

W książce “Kolor i znaczenie” John Gage opisuje niezwykle przypadek synestezyjnego postrzegania języka. Przypadek ten pochodzi z lat czterdziestych XX wieku a dotyczy młodej kobiety E. Wertch, badanej przez Romana Jakobsona w USA. Potrafiła ona wyjaśnić sposób, w jaki postrzega barwy słów w każdym z sześciu znanych sobie języków. *Lubię bawić się słowami. Lubię słuchać nowych kombinacji dźwięków i układać je w kolorowe wzory. Na przykład rosyjski ma dużo długich czarnych i brązowych słów, tak jak serbski; w obu tych językach kombinacje ya lyb yu są małymi błyszczącymi gwiazdami. Niemieckim naukowym wyrażeniom towarzyszy dziwne tępe, żółtawe migotanie, słowo English i wiele angielskich słów jest dla mnie stalowym błękitem. Węgierski migocze fioletowo i w ciemnej zieleni, podczas gdy francuski, język, który najbardziej kocham, jest najbogatszy w kolory, kolory, które w tym samym momencie niosą ton; stąd bierze się żywy obraz w moim umyśle, kiedy słyszę francuski.*⁴ Najczęściej przypadkom tak zwanej synestezji słownej lub liczbowej towarzyszą choroby lub wady umysłowe, utrudniające komunikację werbalną z osobą cieszącą się niezwykłym darem

⁴ J. Gage, *Kolor i znaczenie*, Wyd. Universitas, Kraków 2010.

wraźniowego odbioru znaków. Umiejętność wyjaśnienia i opisanego słowami doświadczenia synestezji, jest niezwykle rzadka i cenna, ponieważ wnosi wiele do naszej wiedzy na temat mechanizmów obrazowego postrzegania świata przez człowieka.

Przypadek Monte Lamberta, malarza, który w wyniku napaści utracił całkowicie zdolność widzenia, świadczy o niezwyklej skłonności ludzkiego umysłu do tworzenia i posługiwania się obrazem, nawet, gdy zaburzony jest proces samego widzenia. W książce oraz filmie pt. *Czarne słońce* niewidomy artysta opisuje sposób, w jaki jego umysł samorzutnie, bez udziału woli czy wyobraźni, tworzy obrazy, bazując na wrażeniach pochodzących ze świata zewnętrznego, odbieranych za pośrednictwem prawidłowo działających zmysłów. Obraz to naturalny element naszego życia — „słyszymy go”, spostrzegamy i jak dowodzi przykład Lamberta nie musimy koniecznie widzieć, by mieć go w umyśle.

Całe nasze wzrastanie i doskonalenie i rozwój są uzależnione od percepcji wzrokowej. Kreatywne kształcenie w zakresie każdej dziedziny opartej na obrazowaniu: grafiki komputerowej, infografiki, ikonografii, komunikacji wizualnej przyczynia się do wzrastania społeczeństwa jutra, do zdrowszego i lepszego rozwoju gospodarczego kraju. Ostatnie pięć wynalazków, które wstrząsnęły światem — laser, układ scalony i mikroprocesory, komputer osobisty, Internet czy telefon komórkowy pośrednio lub nawet bezpośrednio związane są z kreatywnością obrazowania i stwarzają nowe możliwości rozwoju tej dziedziny. Obraz, głęboko zakorzeniony w człowieku, zmierza obecnie od pierwotnego świata empatii ku nowym światom cyberprzestrzeni i tylko od kreatywnych twórców zależy, co przyniesie ludzkości ta niezwykle przemiana.

Zdefiniowanie archetypu nowego społeczeństwa komunikacyjnego przy pomocy bajki

Prawdopodobieństwo 1

- widziałem książki latające gadające dwu i trójwymiarowe podróżujące w czasie ale od kiedy wszystkie pisane są inteligentnym atramentem komunikują się pomiędzy sobą rozmawiają ze sobą uczą się od siebie całej wiedzy są jedną wielką przestrzenią liter znaków stają się zjednoczoną galaktyką gutenberga i wtajemniczenia świątynią wymawialnych znaków państwem komunikatorów kiedyś zamkną swe drzwi i przestaną karmić inne istoty teraz walczą z państwem obrazów
- pośrodku on mały czterolatek twórca wielkiego zderzacza liter

Prawdopodobieństwo 2

- była niesforna więc dał jej niby kartkę pół czarną pół białą w której ukryte były wszystkie litery świata oparte na nanolitografii pomyśl tylko czego pragniesz a litery same się ułożą w twe myślokształty za każdym razem będziesz mogła mieć inną antybajkę ponieważ miniaturowe półprzewodniki są jak mózgi nanorobotów będą ci pomagały i tworzyły twe własne światy za każdym razem wymów życzenie podyktuj swe myśli a otrzymasz co chcesz pisz maluj rysuj baw się to twój wieloświat

Prawdopodobieństwo 3

- szła pozostawiając za sobą efekt obramowania przestrzeni tłumaczyła to jest element struktury mego dzieła i wycinała dowolne fragmenty krajobrazu pakując go w ramy jej czasu i wymiaru za nią pozostawał pejzaż pełen żywych obrazów spadających lewitujących ram czasowych obrazów symbolicznych idyllicznych każdy ukazywał inny aspekt rzeczywistości nazywała je przestrzeniami nieteatralnymi lub dryfującym kawałkiem przestrzeni w ramie takie miejsca na niebie pozbawione własnego miejsca istniejące samo dla siebie i dla nas patrzących skrepowane i zarazem wolne zamknięte w sobie a jednocześnie uwolnione od siebie bez metafizycznych uzależnień czysto fizyczne i oswojone takie niewidzialne nie miejsca ramowe i gdy tak opowiadałem świat złudy odcinał się od świata realnego stając się sztuką pomiędzy sztuką zapisywania obrazów nawarstwiania efektów wizualnych za pomocą liter znaków pokazując jak płynna jest nasza rzeczywistość jak iluzoryczna jest przestrzeń dnia upakowana w piękne ramy teraz widzę że siedzimy i gramy w różowe szachy gdzie wszyscy aktorzy są równi bowiem jesteśmy zbiorową wyobraźnią nas samych a litery nie muszą już tworzyć narracji wystarczy kreacja czasoprzestrzeni białej kartki

MANIFEST NEODZIENNIKARSTWA

W 102 rocznicę Manifestu Futuryzmu

Neodziennikarstwo... Oto na scenę internetu wprowadzam za rękę pojęcie Neodziennikarstwa. Neodziennikarstwo opiera się o mym stanowczym nakazom ujawnienia. Twierdzi, że już wielokrotnie było przywoływane. Niestety ze złym skutkiem. Twierdzi, że było błędnie interpretowane. I to jest prawda. Widziano je bezwzględny, pospolity, zwyrodniały.

Jakie jest Neodziennikarstwo? Słodkie, gorzkie, krzykliwe, barwne, wstrząsające, zielone... Jest piękne, ponieważ jego podstawowym środkiem wyrazu są obrazy. **Neodziennikarstwo jest wizualne.** Operuje środkami stylistycznymi, którymi posługują się sztuki plastyczne. Dlatego Neodziennikarstwo jest wrażeńowe z zasady. Ukierunkowane na produkowanie wrażeń. Jest symulacją doskonale prawdziwą. Jest wszędzie tam, gdzie rzeczywistość trzeba pochwyć w klatkę informacji i faktów, a następnie wystawić na widok publiczny w ładnej formie. Neodziennikarstwo to projektowanie opakowań dla treści, rozdawanych na świątecznym, medialnym targu różnorodności.

Neojournalism — wrapper design of informational sweets and bitters.

Tak, proszę państwa, obraz nas pochłania w słodkim akcie konsumpcji. I my także pochłaniamy obraz. Nie ma w tym nic złego. To naturalna skłonność naszych umysłów. Pochłaniamy — lekko i przyjemnie, wzruszeni i poruszani przez dyskretne niedopowiedzenia, przez wielość znaczeń wyrażoną w kolorach i kształtach. Zapis dokumentujący, stworzony ludzką ręką w starciu z rzeczywistością daje nam rozeznanie w treściach otoczenia, które dzięki fotografii, filmom i całemu bogactwu nowych mediów zostało pomniejszone do formatu monitora. I nie ma w tym nic złego — obserwujemy, wyrabiamy sobie opinie, tworzymy kopię świata na nasze potrzeby. Nic nie zmieniło się od tych kilku tysięcy lat. Dawniej zielone jabłka na drzewie wysyłały nam sygnał — komunikat: jestem niedojrzałe, nie jedz mnie... Dziś pełne czerwone usta z reklamy telewizora, zachęcają: jestem gotowa, kup mnie.

TWITTER: Green apples used to inform us: “I’m unripe. Don’t eat me!” Today red lips tell us: “Buy me!” Nothing’s changed. It’s visual — it’s natural.

Taka jest rzeczywistość: spleciona z wirtualnym światem, który nie ustaje w ruchu — rzeczywistość wirtualna, którą widzimy przez okno komputera. Strojąc się w piórka obrazów — fotografii, grafik, infografiki — wytwarza ona coraz silniejsze pozory rzeczywistości. Wysyła bodźce symulacji. Rzeczywistość wirtualna posiada wymiar wizualny — jak wszystko, co nas otacza — dlatego wierzymy w nią. Jest doskonałą iluzją trójwymiarowej rzeczywistości. Jest pełna sprzeczności, które akceptujemy. Jest sznurkiem, który pozwala nam przyciągać do siebie odległe gwiazdy i galaktyki....

Neojournalism — *simulacrum design*, *simulation design*.

Neodziennikarstwo wyrosło na gruncie tej nowej rzeczywistości, rzeczywistości wirtualnej, która postanowiła zyskać widzialne oblicze. Dlatego obecnie należy porzucić tradycyjne definicje dziennikarstwa. Obecnie mowa tu raczej o “**projektowaniu przekazu informacyjnego**” — ***simulacrum design*, *simulation design***. Konstruowanie komunikatów przebiega na płaszczyźnie wizualno — treściowej. Trwa walka o konsumenta treści, a tajną bronią w tej wojnie na wiadomości stał się aspekt wizualny przekazu. Forma plastyczna, nie jest jedynie miłym dla oka dodatkiem, dekoracją, ale staje się funkcjonalnym składnikiem treści, potęguje wartość przekazu, wchodzi w merytoryczny dialog ze słowem.

Omawiane zjawisko występuje obecnie na większą skalę niż kiedykolwiek w przeszłości, a towarzyszy mu proces “wirtualizacji życia”. Nowe media, wyznaczają nowy sposób podróżowania po krainie treści. Kluczową rolę odgrywają w nim: interaktywność i interakcyjność. Czy interfejs zastąpi strony książek i czasopism? Czy holistyczne traktowanie rzeczywistości jest bliższe ludzkiemu rozumowaniu niż linearne podążanie “za nitką do kłębka” — od przyczyny do skutku? Czy jesteśmy gotowi na przyjęcia bogactwa wrażeń, które oferuje nam Neodziennikarstwo? Czy rządzi nami wolna ręka manipulacji, która kierkuje mechanizmy poznawcze człowieka? Czy potrafimy odnaleźć wartościowe dane pośród miliardów bodźców wizualno — treściowych? Kup, sprzedaj, idź, zobacz, wstań, połub, daj, graj, walcz...

Logo za logiem, logo wyprzedza logo, logo pożera logo — święte obrazki, symbole na miarę tych dawnych, średniowiecznych. Zrozumiałe dla wtajemniczonych — dla tych, co na czasie i przed czasem. Zachowuj się. Jak inni. Bo płynie do Ciebie z obrazu, z reklamy głos Twego powołania. Tak, powołuję Ciebie po imieniu, Nadczłowieku Medialny. Albowiem będziesz wolny i będziesz sobą w sieci wzajemnych powiązań świata obrazu. Odczytane zostaną twe zamysły i ulegniesz natychmiastowej iluzji, ingerencji, iluminacji w obrazie i poprzez obraz.

Dyktat czcionek na kartach pism, przez długi czas spychał obrazy na margines znaczenia. Lecz ich naturalny urok i wdzięk osobisty sprawiły, że szybko zrzuciły z siebie jarzmo niewolnictwa. Stały się niezależne i władcze, wyszły z cienia, **podstępnie przejmując kontrolę nad obliczem prasy**. To właśnie dzięki gorącemu, emocjonalnemu romansowi z obrazem, prasa przeżyła swój złoty wiek XX. Obraz — wirus, rozprzestrzenił się, by stworzyć wielkie konsorcjum konsumpcjonizmu. Obrazowe dziennikarstwo reklamowo — informacyjne, w którym ważne są newsy umierające pięć minut po narodzinach, nie wnoszące nic prócz zagmatwania, ekliwne obchodzenie wielkich wydarzeń. Te same kadry, te same formuły słowne. Brak zahamowań przed ingerencją w cudze życie. Obraz świata kreowany przez media gdzie zła wiadomość jest dobrą wiadomością... Obrzydliwe kupczenie wiedzą, cudowne manipulowanie wartością ponadwerbalną. Obraz rzucony na pożarcie

społeczeństwu, ochłap i danina w jednym. Łaskotanie umysłu, pobudzanie sił wyobraźni...

Oto nadeszła nowa era — era składania ofiar bożkom ukrytym w tłumie — bóg anonim, bóg w sieci nieskończony i niemierzalny, bóg o milionie rąk, bóg handlu, bóg masy, bóg rozpędzony, bóg statystyk google'a, bóg obserwowany i inwigilowany, wystawiany na próbę, bóg danych. Ludzkość została zgromadzona w jednym ciele aktywności pozaprzestrzennej, w której główną rolę odgrywa kuszenie obrazem zamkniętym w Galaktyce Cyberprzestrzeni. Wraz z Neo — bohaterem cyberświata przybyłym z galaktyki cybersieci obrazu — powstaje nowy super język binarny — Język Neodziennikarstwa.

Komunikacja naturalna, niewerbalna, zmysłowa czy ponadzmysłowa zanika zagubiona w cyberprzestrzeni projektowanych wrażeń... Zamknięty w kokonie samotności, opleciony siecią cyberportali i cyberspołeczności, zalany zbędną informacją i przygnieciony obrazem... Człowiek. Przemieszcza się po anonimowych światach wyposażony w niby przestrzenie. Relacje interpersonalne zabiera mu świat technologii cyfrowej. Kody wizualne to punkty orientacyjne, to pajęczyna, sieć, to węzły... To pułapka! To wyzwolenie!

Andrzej Głowacki
Marika Wata
Jarosław Kinal
06.04.2011

Jakub OCHNIO
Związek Polskich
Artystów Fotografików,
E-MAIL: ochnio.jakub@gmail.com

KONDYCJA WSPÓŁCZESNEJ FOTOGRAFII A SPRAWA GORGIASZA czyli balans między “fotoegoizmem” a rzetelnością dziennikarską

Fotografia to jedna z niewielu dziedzin oscylujących w pobliżu (a dla niektórych stanowiąca nawet fundament) dziennikarstwa, która nie została poddana potężnej degrengoladzie obecnej na rynku medialnym, a jej etyka wciąż stanowi ważny ingredient pracy twórczej. Jednak obecnie jest to stwierdzenie co raz bardziej wątpliwe, ze względu na rosnącą “świadomość fotograficzną” rynku medialnego.

W dywagacjach dotyczących etyki obecnej fotografii należy zacząć od przywołania podstawowej kwestii, o której wspomina m.in. Susan Sontag. Fotografia traktowana jest jak niepodważalne źródło informacji. Może stanowić nawet obciążający dowód w sprawach karnych. Dochodzimy w tym miejscu do pewnego paradoksu. Mimo, że jesteśmy świadomi manipulacji jakim może zostać poddany obraz, oraz jego subiektywności (Roland Barthes wspomina, że nawet wybór kadru, czyli pewna selekcja rzeczywistości to świadectwo subiektywizmu), uparcie wierzymy w obiektywną rejestrację i “rzeczywiste” przedstawienie fotografowanej sceny.

Z podobnego założenia wychodzi wiele osób sprawujących władzę w mediach. Sam odruch uważania fotografii za coś obiektywnego, jest niejako naturalny. Pociąga to za sobą konsekwencje w postaci zmarginalizowanego nacisku na fotoreporterów ze strony np. redaktorów naczelnych. Inaczej sprawa ma się w wypadku słowa pisanego gdzie dziennikarz musi utrzymać określoną linię redakcji, dostosować się do niekiedy sztywnych ram redakcji etc.

Oczywiście przypadek taki nie dotyczy dużych, w pełni świadomych siły i możliwości fotografii, redakcji w których, odpowiednie zabiegi fotoedycyjne (fotoedycja określa proces selekcji zdjęć a nie ich obróbkę), stanowią podstawę ilustrowania tekstu. Zdjęcia pojawiające się w kolorowych czasopismach są niekiedy (a nawet bardzo często) upokarzające, obrazujące nieodpowiednią mimikę twarzy, nagość powstającą w sposób przypadkowy (np. podwiana sukienka), i inne łatwe do sprzedania w popkulturystycznym świecie wycinki (termin ten w bieżącym użyciu abstrahuje od pop-artu, a użyty jest jedynie w celu opisu świata wyfokusowanego na sprawy popolicie określane mianem “płytkich”). Fakt konieczności sprzedaży zdjęcia jest czymś oczywistym w kapitalistycznych warunkach bytu, jednak obecnie wielokrotnie jest to tworzenie prac, które mają zostać sprzedane za wszelką cenę, stanowi to typowy przejaw egoistycznej postawy.

Zabiegi fotoedycyjne najmocniej używane są w czasie wojny. Kiedy to cenzura stara się doprowadzić do realizacji interesów grupy rządzącej. Idealnym, wciąż świeżym przykładem, jest USA. W czasie wojny w Wietnamie

początkowe lata pozwalały na kontrolę fotografii docierających do mediów. Media stroniące od bliskości z rządem po pewnym czasie otrzymują jednak fotografie, które stoją w sprzeczności z tym o czym mówią przedstawiciele władz. Stanowią akt oskarżenia dla ówczesnej polityki i jednocześnie kartę przetargową dla opozycji. Odpowiedni wybór fotografii w tym wypadku stanowi jednocześnie przykład rzetelności dziennikarskiej (kiedy media publikują obrazy dokumentujące faktyczny stan wojny), oraz narzędzie do realizacji własnych celów (gazety opozycyjne). W wielu podobnych przypadkach to umieszczenie fotografii w odpowiednim kontekście (np. tytuł, podpis etc.), a nie sama sfera semiotyczna czy też nawet semantyczna obrazu, decyduje o balansowaniu między postawą Sokratesa a Kaliklesa.

Inaczej niż fotoedycja — manipulacja obrazem, powszechnie uważana jest za coś obrzydliwego i w tym miejscu nawet wielkie redakcje są bliższe poglądom Sokratejskim. Nie trzeba szukać daleko aby wskazać kilka przykładów napiętnowania fotografów za poddawanie obróbce swoich prac o tematyce fotoreportażowej. Stepan Rudik — któremu odebrano trzecią nagrodę na ubiegłorocznym World Press Photo, czy też Piotr Skórnicki — który stracił nagrodę w krajowym Grand Press Photo oraz został usunięty z „Gazety Wyborczej”, to idealne przykłady podejścia przedstawicieli „świata fotoreportażu” do manipulacji obrazem. Inaczej niż w słowie, w które subiektywizm i swoista stronniczość są niejako wpisane, w wypadku obrazu oczekujemy prawdy, lub przynajmniej pewności, że nic zawartego w polu obrazowania nie zostało doklejone, domalowane, przemalowane lub poddane innej równie inwazyjnej obróbce.

Oczywiście nawet tutaj zdarzają się potężne odstępstwa od powyższego podejścia. Związek Radziecki opierający znaczącą część propagandy na podstawie fotografii zdołał wytworzyć nawet u fotoreporterów poparcie dla swoich działań. Co zatrzważające, poparcie nie wynikało ze strachu, konieczności lub innych pokrewnych powodów, ale z wiary w słusność działań. Jewgienij Chaldej zwany również fotografem Stalina, do końca swoich dni uważał manipulację obrazem za słuszną a niekiedy wręcz konieczną w procesie twórczym. Fotografii mocowania flagi radzieckiej na dachu Reichstagu nie trzeba nikomu specjalnie przedstawiać. Jeden z najsłynniejszych obrazów wojny, znajdujący się współcześnie (o zgrozo!) w wielu podręcznikach historycznych, jest w całości wykreowany, dodatkowo dym znajdujący się w kadrze został wklejony. Gdyby tego było mało, z ręki oficera został usunięty (za pomocą igły) zegarek, stanowiący dowód koralacji terminów „oficer radziecki” = „złodziej”. Po wojnie zaś, czarno białe zdjęcie zostało pokolorowane... Wszystko to przy pełnej akceptacji i przenonaniu o słusności działań kierowanego egizmem rządu.

Mówiąc o „fotoegoizmie” niewątpliwie warto rozważyć problem w punktu widzenia fotografa. Dochodzimy do momentu kiedy zleceniodawca posiadający określone wymagania, zmusza fotografa do dostarczenia określonego obrazu. Kiedy cały proces jest oparty o etykę dziennikarską i rzetelność informowania, jest to najzupełniej normalne. W sytuacji, kiedy wymogi dotyczą „polowania na moment” (w znaczeniu pejoratywnym, jak przy zdjęciach celebrytów), lub celowej manipulacji obrazem, mamy do czynienia z dylematem. Kosztem utraty pracy lub zlecenia, fotoreporter może odmówić. Jednak

watrowo w tym miejscu dokonać oceny czy wybór egoistyczny może być napiętnowany? Jeden z polskich fotoreporterów w rozmowie prywatnej przyznał kiedyś, „z czegoś trzeba żyć, ale lepiej żyć godnie i biednie niż bogato ze świadomością bycia kłamcą”. Osąd moralny decyzji fotoreporterów, powinien być jednak indywidualny i tworzony w zależności od sytuacji, zakresu manipulacji i wielu pochodnych czynników.

Foto-korespondenci wojenni to specyficzna grupa, wielokrotnie przywoływana w dyskusjach dotyczących etyki zawodowej. Zawsze przy moralnej ocenie pracy fotoreporterów zajmujących się konfliktami zbrojnymi, słyszane są mocne oskarżenia o żerowanie na ludzkim nieszczęściu w celu osiągnięcia własnych korzyści. Na pewno takie sytuacje mają miejsce. Mariusz Forecki, Wojciech Grzędziński i Krzysztof Miller (doświadczeni fotografowie wojenni) zgodnie przyznają, że takie sytuacje, to jednak znaczący margines tej podgrupy zawodowej. Znacząca większość fotografów ryzykuje własne życie, aby dać pokrzywdzonym prawo głosu. Docierają do domów przy pełnej akceptacji ich mieszkańców i dokumentują cierpienie jakie dotyczy zwykłych ludzi. Niekiedy zdjęcia pomagają lub wręcz doprowadzają do końca wojny (jak np. w Wietnamie). Gdyby jednak dokonywać czystej kalkulacji, nawet osobiste korzyści jak nagrody i idący za nimi prestiż w konkursach dla fotografów prasowych, dochody ze sprzedaży zdjęć, wystawy etc, nie równoważą zagrożenia jakie niesie za sobą taka praca.

Jak widać fotografia, która w moim mniemaniu uchodzi za najbardziej etyczną dziedzinę dziennikarstwa, jest dotknięta przez wiele kaliklesowskich, czysto egoistycznych działań. Zaburzenie wartości etycznych wynika w dużej mierze z konsumpcyjnego podejścia typowego dla świata rządzonego kapitalistycznymi zasadami. Stąd mimo dzisiejszej sporej bliskości fotografii i postawy Sokratejskiej, możemy obserwować sukcesywne rozprzestrzenianie się na tym polu podejścia egoistycznego. Nie sposób oceniać słuszności takich działań, które obecnie są trwale wpisane we współczesność i jej rozwój. Warto jednak samemu wyznaczyć „osobistą” granicę przyjmowania, akceptowania lub tworzenia fotografii zmanipulowanej, zniekształconej lub też odpowiednio podanej.

В'язничний подарунок для Івана Павла II

Безперечно, всі пам'ятають ті місяці, тижні й дні, що передували приїздові славетного Папи, який побував уже в сто тридцяти країнах, — і от має відвідати й нашу землю... Було хвилювання, були недоброзичливці, протести, але вони тонули в морі тих, хто добре розумів значення такого історичного візиту, бо це було явне Боже благословення нашого краю. Візит Папи мав ще й серпанок особливої родинної душевності, адже в жилах Івана Павла II текла й українська кров: його мати, Емілія Качоровська, була україркою.

Тоді ж, 14 травня 2001 року, на замовлення головного редактора місячника "Місіонар" о. Йосафата Воротняка, я сів і тут же написав цього вірша, який до певної міри передає настрої того очікувального часу.

*Народе мій, у вірі встань!
Втікай, облудна ночо!
Сплітаємо вінки вітань:
Уклін, Святіший Отче!*

*Стираємо зневір тавро —
Хтось, може, і не хоче.
Але шумить бунтар Дніпро:
Уклін, Святіший Отче!*

*Віків-хвилин студений плин —
Надія в нім клекоче.
І чути легіт з полонин:
Уклін, Святіший Отче!*

*Вступаємо в єдиний Храм,
В серцях любов стукоче.
Говорять наші предки Вам:
Уклін, Святіший Отче!*

*Голубить села і міста
Знов сяєво пророче.
То ласка Господа Христа...
Уклін, Святіший Отче!**

¹ Першодрук: Місіонар. — 2001. — № 6 (14). — Червень. — С. 190. Цей вірш прозвучав на Святій Літургії у Львові 27 червня 2001 року. Півтора мільйона мирян слухали його...

І от приліт Папи, його вітальна промова у Бориспільському аеропорту 23 червня. І оці знаменні слова: “Дорогі українці, обіймаю вас усіх, від Донецька до Львова, від Харкова до Одеси та Сімферополя! У слові Україна є заклик до величі вашої Батьківщини...”

Україна має виразне європейське покликання, яке підкреслюють також і християнські корені вашої культури...”²

Потім Іван Павло II вдруге процитував рядки Тараса Шевченка, зокрема оці: “Нема на світі України, немає другого Дніпра”. Народе, що живеш на цій землі, — наголосив Папа, — на забувай цього!” Через три дні, 26 червня, була зустріч із молоддю у Сихівському районі Львова, тисячоголосе привітання: “Ми любимо Тебе”, відтак рясний дощ і пісня Папи про цей дощ та про сонце як віддарунок молоді за її любов до нього, Вселенського Архiereя...

У ті незабутні дні до однієї літньої жінки, що жила в Сихові, навідалися дві працівниці Українського католицького університету і запитали, чи можна подарувати Святішому Отцеві її вервицю з тюремного хліба та вишиту в ув'язненні іконку Богоматері; ці дві реліквії зберігались у музеї університету. І ось така нагода — їх можна піднести Папі як свідчення нескореності духу української жінки. Господина радо погодилась. І була це громадська діячка та колишній політв'язень Наталія Попович-Юрчинська³. На той час п. Наталія вже мала понад дев'яносто п'ять літ, в останні роки втратила зір, але досить було згадати їй про вірші, як вона тут же немов розквітала і могла читати їх годинами. Вона не тільки знала напам'ять дві сотні поезій, — вона знала і багатьох їхніх авторів. Серед них Наталія Ливицька-Холодна, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Богдан Кравців, Юрій Липа, Іван Крушельницький, Дмитро Донцов, легендарна Олена Теліга — фактично вся тогочасна національно-культурна еліта.

Знала п. Наталія й багатьох духовних осіб, адже її батько, Лев Юрчинський, був священиком, служив у с. Помонята на Рогатинщині (це теперішня Івано-Франківська область), потім — у селі Добромірка Збаразького повіту на Тернопільщині. До Юрчинських часто навідувались гості — музиканти, хористи, політики. Був також Андрей Шептицький. Наталія мала тоді два рочки, і митрополит благословив її, гладячи по голові. Був у Добромірці, бо звідси родом, і єпископ Микита Будка. Владика подарував о. Левові освячений тодішнім Папою хрест. Цей хрест, як і вервицю з тюремного хліба та вишиту іконку Богоматері, родина пронесла крізь усе життя, а навіть крізь страшний ГУЛАГ.

Це почалося у грудні 1949 року. Чоловік Наталії, Степан Попович, викладав у Львівському політехнічному інституті, старший син Ігор та молодший — Борис — ходили до середньої загальноосвітньої та музичної школи. Одного разу хлопців збудила Наталія. “Будьте спокійні, — застерегла вона, — не плачте: нас вивозять...” На збирання дали дві го-

² Людина, яка змінює світ // Спецвипуск ж-лу “Світло”, 2001, ч. 7-8, липень-серпень, с. 243.

³ Історію життя Н. Юрчинської-Попович записав автор цих рядків. Записи зберігаються в його домашньому архіві.

дини. Під час обшуку Поповичам підкинули якийсь реферат з початків історії України. Потім посадили у вантажну машину Ігоря, Бориса та їхню бабцю — 75-річну Теофілію, вдову священика Льва Юрчинського, яка невдовзі померла на засланні від опіків. Коли Наталія і Степан кидали валізки в кузов, то полковник сказав: “Жена поедет с нами. На два часа...” А виявилось — не на два часа, а на сім каторжних літ. На довгих сім літ її розлучили з родиною.

Спершу емгебісти влаштували інсценізацію. У темнісіньку ніч завезли Наталію в якийсь глухий ліс, машина начебто зіпсувалася, полковник побіг по допомогу, натомість з’явилися якісь люди, звинуватили Наталію, що вона зрадила повстанців, зав’язали їй очі і завели до якоїсь криївки. На стіні — тризуб. Вигуки: “Слава Україні!” Наталія і в гадці не припускала, що це — переодягнені чекісти, що це — диявольська вистава, аби все в неї вивідати. А вивідали, що любить поезію. Наталія годину чи дві натхненно читала у бункері вірші Шевченка, Франка, Лепкого... І ця поезія допомогла їй вистояти та нічого не сказати зайвого. Зауважила, що один із її слухачів під час читання опустив очі. Очевидно, діткнули Тарасові слова. Мабуть, і українцем був. Ще й підспівував “За Сибіром сонце сходить”...

Тільки на третій день Наталії дали заснути, як нараз вибухи гранат, постріли: це ніби знов напали чекісти. Тобто інсценізація тривала. А потім Львів, зловісна тюрма на вул. Лонцького, де Наталія у перерві між виснажливими допитами зуміла вишити іконку Богоматері з Ісусом та виготовити з хлібних кульок вервицю. З цими Божими оберегами й вирушила в свою хресну дорогу — в м. Тайшет Іркутської області, бо їй на підставі протоколів з криївки присудили десять літ таборів. Тільки через рік вона довідалась, що її родина перебуває в Хабаровському краї — у Хумінському ліспромгоспі, а ще через шість літ приїхала до них, щоб уже не розлучатися. І щоб 1960 року повернутися до Львова, одружити синів, дочекатися внуків, а також — проголошення Української Держави.

Це був новий потужний імпульс для подальшого діяльного, творчого життя Наталії Попович. Вона співала в хорі політв’язнів “Відгомін”, виступала з читанням віршів майже на всіх концертах політв’язнів, у військових частинах, на відкритті пам’ятників і церков. Безумовно, Бог беріг її для нашої культури та історії. Про це свідчить і те, що п. Наталія при ясного розумі прожила майже дев’яносто вісім літ. І хоча в останні роки втратила зір, а проте не падала духом.

І ще один вимовний факт. Коли Наталію везли в ГУЛАГ, вона викинула з вагона за Дубном лист-трикутник, адресований подрузі. І лист дійшов до неї. Бо його підібрали залізничники, які оглядали рейки. Зберегла п. Наталія й унікальну вервичку з хлібних тюремних кульок і вишитий на полотні образ Богоматері з Ісусом, відтак передала їх до музею тодішньої Богословської академії (згодом УКУ). І от ці дві пам’ятки піднесли в дарунок Іванові Павлові II. Папа подякував, але сказав, що краще залишити ці реліквії в Україні, у Львові, — тут вони потрібніші більш, як у Римі. У віддяку Вселенський Архиєрей сам освятив для п. Наталії образ Божої Матері. Коли працівники Українського

католицького університету цю іконку вручали п. Наталії, то вона заплакала. Не стримав сліз і її син Ігор Попович — музикант і поет. На звороті отець-ректор УКУ Борис Гудзяк написав: “Високоповажаний пані Наталі Попович з вдячністю і проханням про молитви”.

1 березня 2011 року виповнилось 105 літ від дня народження Наталії Попович-Юрчинської. До свого сторічного ювілею вона не дожила два роки. Зате дожила до постання незалежної Української Держави, за яку страждала разом із родиною. І дочекалася візиту в Україну великого Понтифіка. Це теж ласка Божа, в якій вона не сумнівалася ні на мить.

Юліуш Словацький, який передбачив прихід слов'янського Папи

2007 рік був щедрим на ювілеї та визначні дати. Одна з них — це 200-ліття відновлення Галицької митрополії. Щоправда, відзначення цього ювілею тривало півтора роки. Адже відповідний документ — буллу — Папа римський Пій VII видав 22 лютого 1807 року, та лише 25 вересня наступного року перший галицький владика, Антоній Ангелович, зійшов у Львові на митрополичий престол⁴.

Того ж 2007 святкували вісімдесятиліття від дня народження наступника Івана Павла II — Бенедикта XVI. Ці два понтифіки в історії папства відзначаються, зокрема, тим, що Бенедикт XVI — це Папа німецького походження, а Іван Павло II — польського. Себто Іван Павло II — перший Папа-слов'янин. То був прецедент, після якого Папою став німець Йозеф Ратцингер. Хоча в історії папства понтифіками німці вже були, але дуже давно — всередині XI століття.

Але що в цій ситуації вражає, то це те, що обрання Папою першого слов'янина, поляка, було передбачено за сто тридцять літ до того, як Краківський архієпископ, кардинал Кароль Войтила у жовтні 1978 року зійшов на Апостольський Престол — і передбачив це геніальний польський поет Юліуш Словацький. У нього є вірш під назвою “Слов'янський Папа”, що його переклав невтомний Дмитро Павличко. Наведу першу половину цього незвичайного твору:

*Бог ударяє в дзвони не всує
Посеред свар,
Трон для Слов'янського Папи готує
Неба владар.
Той не тремтітиме, як італієць, —
Вистойть він
Проти мечів, наче Божий сміливець,
Світ йому — Тлін.*

*Будуть осяяні дні й небозводи
Ликом святим,
Підуть зростаючі люди й народи*

⁴ Паславський І. Галицька митрополія. — Львів: Сполом, 2007. — С. 76-77.

*В світло — за ним.
 Просьба й наказ його матимуть силу —
 Божу можуть.
 Скаже спинитися в небі світилу —
 Так тому й бути!*

*Він недалеко, в ньому основа
 Всесвітніх сил!
 Зрухнеться раптом од його слова
 Кров наших жил!
 В серцях почнеться світління Боже,
 Проміння рух,
 Що всі замислять — створить те зможе,
 Бо міць — то дух,
 А сили треба — царя й сатрапа
 Зметнути в ад,
 Отож надходить Слов'янський Папа —
 Народів брат.*

Юліуш Словацький передрік не тільки прихід слов'янського Папи, причому поляка, а й характер його місійної, подвижницької діяльності. “Без перебільшення можна стверджувати, — констатує професор Я. Ю. Заборовський, — що цей Папа вперше за всю історію Ватикану вийшов у своїй діяльності за межі католицької конфесії (однієї з найчисельніших, як-не-як більше мільярда вірних), і став Папою для всього світу, а тому незгоди, конфлікти, проблеми мусульман і язичників, атеїстів і різного роду “богошукачів” стали його проблемами. Вперше світ наочно на практиці побачив, як на Землі успішно здійснюються права на спадковість св. Ап. Петра”⁵.

Відома роль Івана Павла II і в розвалі соціалістичного табору та підтримці Української Церкви, незабутні його зустрічі з українцями в Перемишлі, Бразилії, Канаді, а в червні 2001 року — у Києві та Львові. Воістину все сталося так, як написав Юліуш Словацький:

*Повичищає він рани світу
 Від хробачні,
 Врятує людськість, добром зігріту
 На вічні дні,
 Почистить храми від бруду злого,
 Страшних брехень,
 В творіннях світу покаже Бога
 Ясно, як день.*

Вочевидь, Провидіння Боже підказало Словацькому цього вірша. А опублікував його єпископ Станіслав Падевський у своєму “Передньо-

⁵ Федорів О., Михайлів О. Іоанн Павло II — Папа миру. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. — С. 92.

му слові” до книги “Іоанн Павло II — Папа миру”, що її 2001 року видали у Тернополі молоді дослідники Олександр Федорів та Ольга Михайлів. Бо у двотомному київському виданні вибраних творів Юліуша Словацького, які вийшли 1959 року в перекладі на українську мову за редакцією Максима Рильського, вірша “Слов'янський Папа” нема — і це зрозуміло: такі твори, та ще й релігійного змісту, не вписувалися в контекст безбожної комуністичної ідеології.

Не зашкодить також нагадати, що життя і творчість Юліуша Словацького тісно пов'язані з Україною⁶. Тут, у волинському містечку Кременці, що нині входить до Тернопільської області, поет народився. Це було 4 вересня 1809 року. В Кременці пробігли дитячі роки поета. Сюди він щоразу приїжджав, коли навчався у Віленському (тобто Вільнюському) університеті. Українська природа, історія, люди його чарували і надихали. Звідси ціла низка творів Словацького на українську тематику. Про це говорять вже самі назви: “Українська дума” чи “Пісня козацької дівчини”. За українськими народними переказами написана поема “Змій”. Є у Словацького і драма про події Коліївщини “Срібний сон Саломеї”, і трагедія на п'ять дій “Мазепа”, написана 1839 року. Є свідчення, що одну поезію польський поет створив українською мовою. Він був чільним представником так званої “української школи” в польській літературі. І тим приємніше познайомитися з його віршем “Слов'янський Папа”. А таким слов'янським Папою і став поляк Іван Павло II, хоча окремі автори твердять, що його мати, Емілія Качоровська, була українкою⁷.

Спадкоємець Івана Павла II — німець Бенедикт XVI — спадкоємець не лише як наступник на Апостольському Троні, але і як спадкоємець помислів та діянь Івана Павла II. Це Понтифік, який володіє десятьма мовами, він здобув вісім докторських ступенів з теології та філософії. Свою першу дисертацію — про духовну спадщину св. Августина — о. Йозеф Ратцинґер захистив, коли мав двадцять шість літ, — і вже тоді увійшов до числа найславніших теологів Німеччини. Він викладав теологію в Боннському університеті, був провідним експертом з питань догматичної теології в університеті Тюбінгена, прославився також як непримиренний опонент промарксистськи настроєних студентів, виступав проти лівих молодіжних заворушень у Європі в 60-х роках минулого століття. Поборюючи секуляризацію та антиклерикальні видання, Йозеф Ратцинґер заснував 1972 року католицький богословський журнал “Причастя”, який дотепер має у світі великий авторитет і популярність.

І природно, що, будучи інтелектуалом та богословом, Йозеф Ратцинґер не прагнув церковних чи світських посад, а проте у березні 1977 року його обрали архієпископом Мюнхенським, у червні — кардиналом. А 1980 року Папа Іван Павло II призначив Ратцинґера главою спеціаль-

⁶ Див.: Словацький Ю. Вибрані твори в двох томах / Переклад з польськ. за редакцією М. Рильського. — К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1959.

⁷ Левицька Г. Мати Кароля Войтили Емілія Качоровська // Спецвипуск ж-лу “Світло”, 2001, ч. 7-8, липень-серпень, с. 283.

ної Ради у справах мирян. У листопаді 1981 року німецький кардинал став префектом Конгрегації з питань віровчення. З того часу Ратцингер — наближена до Івана Павла II людина, його головний радник з питань богослов'я, противник абортів, гомосексуалізму, одностатевих шлюбів, т. зв. “радикального фемінізму” і клонування.

2000 року Ратцингер очолив Колегію кардиналів, а у квітні 2005 його обрали двадцять шостим Папою — і він прийняв ім'я Бенедикта XVI. До нього понтифіків на ім'я Бенедикт було п'ятнадцять. Один із них, Бенедикт XII, — а це 1335–1342 роки, — був французом⁸.

Новий Понтифік продовжує лінію Івана Павла II; він так само прихильно ставиться до українців. Ми пам'ятаємо, як під час Різдвяних свят Бенедикт XVI на площі перед собором св. Петра вітає присутніх там наших краян і всіх нас українською мовою.

Бо нічого випадкового в житті немає. Все взаємопов'язане. Сто тридцять років тому поет Юліуш Словацький передрік прихід слов'янського Папи. І ним став Іван Павло II. Його замінив Бенедикт XVI — німець, який народився в сім'ї поліцейського, але Господнє покликання скерувало його на Божі дороги — і привело на Апостольський Престол. Руку Господню ми бачимо в усьому. І це прекрасно!

⁸ Біографія Папи Венедикта XVI // Календар “Місіонаря” на 2006 рік. — Львів: ж-л “Місіонар”, 2006. — С. 35-37; див. наступні доповнюючі матеріали, в також: Список римських пап, наступників святого апостола Петра //Цимбалістий В. “Світло” на світанку третього тисячоліття. — Львів: Місіонер, 2000. — С. 429-439.

У XXI сторіччі масштабний розвиток ЗМІ потужно впливає на всі аспекти суспільного життя, виробляючи та пропагуючи певний спосіб мислення, трансформуючи комунікацію у всіх життєвих площинах, глобалізуючи суспільство у різних векторах існування. Явище інформатизації суспільства проникло у всі сфери соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин, від сфер дозвілля до етичних норм. І в такому інформаційному суспільстві засоби соціальної комунікації набувають ознак глобального форуму, де завдяки відкритості й доступності тих чи інших ідей, понять та образів, люди можуть обмінюватися поглядами. Все це має важливі наслідки (і позитивні, і негативні), глибоко позначившись на психологічному, моральному, соціальному розвитку особистості, на структурі й функціонуванні людських спільнот, на міжкультурних відносинах, на сприйнятті й поширенні споконвічних цінностей, світоглядних уявлень, ідеологій та релігійних переконань. Тому, маємо намір стверджувати, що теперішня революція в соціальній комунікації — це не просто технологічний переворот, а глибоке перетворення того, крізь що люди сприймають довколишній світ, за допомогою чого перевіряють та висловлюють сприйняте.

У 2002 році у Римі вийшов друком новий словник “Комунікації. Науково-технічний словник”, за редакцією Франка Левера, Пієра Ріволтелли та Андріана Дзанаккі. У ньому термін соціальних комунікацій інтерпретується як термін, що віддзеркалює масові комунікації у контексті служіння суспільству [1]. Принагідно згадаємо, що якісне наукове дослідження про ефекти мас-медіа на формування і служіння суспільству проводив у середині XX сторіччя у США науковець Паоло Лазарсфелд [2]. Компетентним в цьому плані є видання Франца — Йосефа Ейлерса, зокрема його книга “Комунікувати у суспільстві”, де автор, подаючи деталізований й всеохопний опис соціальних комунікацій, зупиняється власне на духовному аспекті медіа відносин у суспільстві. З огляду на це, в контексті нашого наукового дослідження, термін “засоби соціальної комунікації” ми розглядаємо крізь призму Ватиканського вчення, виводячи головну їхню функцію — служіння суспільству.

Раніше більшість українських словників (академічних, тлумачних, синонімічних та ін.) слово комунікація роз’яснювали переважно у автентично — спеціалізованому значенні, рідше — у лінгвістичному. Підґрунтям цього є, на наш погляд, словникова стаття в одинадцяти-томному академічному словнику:

Комунікація 1. *спец.* Шляхи сполучення, лінії зв’язку, тощо...

2. *лінгв., рідко.* Те саме, що спілкування: зв’язок. Речення як засіб комунікації. [3; с. 254].

Уже сучасніші видання, наприклад, “Практичний словник синонімів української мови” Святослава Караванського подає тлумачення слова “комунікація” як “зв’язок, сполучення; *кн.* спілкування” [4; с.168], а “Латинсько-український словник”, який уклали Мирослав Трофимук та Олександра Трофимук (2001 р.), широко подає такі значення цього слова:

Communiko, avi, atum, are [communis] 1) робити спільним; 2) повідомляти; 3) розмовляти; 4) надавати почесні 5) приєднувати, додавати, вносити 6) зв’язувати, злучати, поєднувати; 7) спілкуватися, мати справу, мати контакти, мати зв’язки [5; с. 14].

Для поняття “комунікація” визначальною є ідея єдності, об’єднання, недаремно англійські терміни communicate, community, communication — однокореневі (українські відповідники — сполучатися, спілкуватися, спільнота, спілкування). На думку відомого українського теоретика журналістики професора В. Різуна, “комунікація” — означає “спілкуватися — ставати членом спільноти, співпереживати, ставати духовно близьким, дотримуватися норм співжиття” [6; с. 57]. До того ж професор наголошує на духовному зв’язку, на факті духовної єдності. За словами В. В. Різуна, словосполучення “соціальні комунікації” з’явилося в українському науковому обігу раптово. З появою постанови Кабінету Міністрів від 13 грудня 2006 року за № 1718 “Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь” і наказом Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 року за № 67 “Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань” держава фактично визнала галузь суспільного спілкування, в тому числі й масового, як окремих науковий напрям [6; с. 57].

У рамках досліджуваної проблеми, звернемо увагу на документ декрету “Inter Mirifica” Другого Ватиканського Собору (1963), завдяки якому було створено нову термінологію, зокрема вперше запроваджено сам вираз “соціальна комунікація”. Підготовча комісія вирішила, що такі терміни, як “технологія поширення інформації”, “аудіовізуальні засоби інформування” чи навіть “засоби масової інформації” (“мас-медіа”, “медіа”) та “масова комунікація” не виражають достатньо турбот, потреб та намірів Церкви. Комунікацію не можна зводити до лише технічних засобів передавання інформації, її варто розглядати як процес спілкування між людьми. Отож, було прийнято термін “засоби соціальної комунікації”, що вказує на спосіб спілкування людей у суспільстві. Безперечно, цей термін, охоплює щось більше, ніж просто ЗМІ, такі, як преса, радіо, телебачення чи кіно. Перший український переклад цього Декрету, який здійснили Отці — Василяни (1964-1966 роки), подавав таку його назву: “Декрет про засоби суспільного повідомлення”. Сьогодні ж, називаючи цей документ, переважно використовують слово “комунікація” (вкладаючи в його зміст значно ширше поняття, аніж “повідомлення”). Уже перший проект документа, поданий Собором Отцям на обговорення, містив шість параграфів під заголовком “Інші

засоби соціальної комунікації”, де йшлося про публічні заяви, плакати, рекламу, касети, платівки тощо. У цьому терміні простежуємо також концепт “групової комунікації”, який включає в себе, крім лише (сучасних) технічних засобів, ще й інші форми людського спілкування, по-різному виражені в суспільствах і культурах.

У квітні 1964 року Папа Павло VI створив Комісію у справах засобів соціальної комунікації, що підготувала Душпастирську інструкцію *Communio et Progressio* (Єдність і поступ), опубліковану в 1971 році. Цей Декрет зобов'язав в усіх країнах створити національні бюро в справах преси, кіно, радіо й телебачення, головним завданням яких була б координація спільних заходів щодо роботи соціальних комунікацій, виховання сумління вірян. Йшлося про фахову підготовку служителів Церкви в галузі соціальних комунікацій, медіаосвіту мирян. Було створено потужну церковну комунікаційну систему, яка б регулювала процеси не тільки в системі “церква — люди”, а й у системі “церква — інші ЗСК — люди”. Таким чином церковна комунікація стала водночас і видом соціальних комунікацій.

Аналізуючи значення словосполучення “соціальні комунікації”, варто звертати особливу увагу на сферу їх застосування: перехід з матеріальної, технічно-виробничої у сферу соціальної діяльності. Так, розрізняють поняття технічні (матеріальні) комунікації та соціальні (культурні, духовні) комунікації, які відрізняються глибинним змістом суспільної місії. Завданням соціальних комунікацій є моделювання правильної громадської думки, пропаганда духовних цінностей, виховання суспільства. Соціальні комунікації інтерпретуємо в контексті духовного, а не матеріального єднання, тобто окрему соціальну комунікацію розглядаємо як спілкування в умовах штучно створеної технологічної системи духовного єднання людей. Ці системи можна поділити на такі види: телевізійна мережа, радіомережа, газетно-журнальна система поширення, бібліотечна мережа, архівна мережа, видавнича мережа, мережа інформаційно-довідкових служб, Інтернет, система документації тощо.

Важливе місце в галузі соціальних комунікацій посідає морально-етичне вчення, адже об'єктом тієї чи іншої форми комунікації, як правило, є певні форми морального мислення, моральні кодекси. Тому важливо досліджувати питання етики й моралі в системі наук соціальної комунікації, особливо стосовно свободи слова, цензури, моральності інформації.

Інтерпретація Церковної позиції щодо засобів соціальної комунікації у науці, і в релігієзнавчій, і в журналістській, вивчена ще недостатньо. З-поміж релігієзнавчих дослідників до цієї теми звертаються такі вчені, як А. Колодний, В. Климов, М. Новиченко, В. Карпенко, М. Перун, Л. Филипович. Із науковців у сфері засобів соціальної комунікації це питання досліджують А. Юраш, А. Бойко, Ю. Комінко, І. Зелінський, М. Балаклицький, І. Скленар та ін.

Найґрунтовніше проблема методологічної розробки ЗСК в контексті християнської етики представлена РКЦ, зокрема у документах II Ватиканського Собору (який був важливою віхою в історії Вселен-

ської Церкви (1960-1965 роки): Декрет про засоби соціальної комунікації (1963 рік) “*Inter Mirifica*” (“З-поміж дивовиж”); Документ Папської Ради у справах соціальної комунікації (1989 рік); Документ Конгрегації католицької освіти “Посібник для навчання майбутніх священників щодо засобів соціальної комунікації (1986); Документ конгрегації католицької віри “Інструкція щодо деяких аспектів використання засобів соціальної комунікації “Етика в комунікації” (2000) та інші; уже традиційними стали послання Папи з нагоди всесвітнього дня комунікації.

Сьогодні прийнято говорити про інформаційне суспільство як про якісно новий етап у розвитку людського суспільства. Починаючи із 60 років ХХ сторіччя, відбувся потужний технічний стрибок, який зреформував з точки зору масової комунікації буквально усі сфери суспільного життя. В інформаційному суспільстві існує ключовий моральний кодекс, який здебільшого ігнорують або не належно використовують. Тому, згідно з вченням Ватикану про засоби соціальної комунікації : “щоб ті засоби правильно вживати, треба усім, хто ними користується, знати норми морального порядку в цій галузі та й вірно їх застосовувати” [7; с. 63].

На цій проблематиці наголошує і документ “Порнографія і насильство в засобах соціальних комунікацій”, стверджуючи, що “останніми роками у всьому світі відбулася справжня революція у сприйнятті моральних цінностей, яку спричинили глибокі перемини в способі мислення й діянні людей. Засоби комунікації мали й мають провідне значення в цьому процесі особистих та суспільних змін, поширюючи та відображаючи нові погляди та нові стилі життя” [8; с. 163]. Поняття морального обов’язку стосується режисерів, авторів, журналістів, митців, які, інформуючи, можуть вести людський рід правильно або до занепаду.

Про взаємозв’язок Церкви і ЗМК, головню про зацікавлення Церкви засобами масової інформації читаємо у документі “*Communio et progressio*” (1971 року): “Єдність і поступ людей, які живуть у суспільстві, — ось головна мета соціальних комунікацій та всіх їхніх засобів... Постійне вдосконалення робить їх доступними щораз більшій кількості людей, та й люди дедалі частіше послуговуються ними у повсякденному житті” [8; с. 92]. Значну увагу документ приділяє справі моделювання етичних засад соціальної комунікації, особливо принципу поміркованості й дисципліни, наголошуючи на важливості відповідальності усіх тих, хто інформує суспільство. З іншого боку, автори документу закликають усіх тих, хто сприймає інформацію, намагатися сповна зрозуміти все, що подають ЗМІ, аналізувати, обговорювати повідомлення, виводити правильні висновки, стежити, щоб видовища та видання, загрозливі для віри й моралі, не знаходили собі місця у суспільстві.

У документі вказано: “Засоби соціальної комунікації не зможуть досягти своєї мети — діяльно працювати на розвиток людства, — якщо не відгукуватимуться на ті проблеми, що діймають сучасну людину, не додаватимуть людям свіжих надій і не сприятимуть єднанню всіх, хто вірить у живого Бога” [8; с. 115]. Моральні аспекти діяльності працівників соціальної комунікації особливо важливі, оскільки в умовах усе-

дозволеності почастишали випадки використання ЗМІ для досягнення злочинної мети, вираження різного роду амбіцій та вподобань.

Щоб мас-медіа діяли на розвиток і благо суспільства, потрібно, аби усі, хто ними послуговується, усвідомлювали усю важливість морально-етичного кодексу. По-перше, слід зважати на предмет або зміст тих повідомлень, що їх передають засоби комунікації. Потрібно також звернути увагу на обставини, за яких надійшла та чи інша інформація (хто автор, де, коли, з якою метою її передали), бо часом ці обставини частково або цілком змінюють моральний характер повідомлення. Окрім того, варто звернути увагу на спосіб трансформації, властивий тим чи іншим мас-медіа. Адже деякі з них чинять такий специфічний вплив, що люди, особливо непередготовлені, не спроможні навіть усвідомити, що на них впливають, не те що контролювати цей вплив або, якщо треба, протидіяти йому.

Такий стан спричинив появу документа Папської Ради з питань соціальних засобів комунікації під назвою “Етика в соціальних комунікаціях”, оприлюдненого 4 червня 2000 року. Документ зокрема констатує, що Церква має власні причини цікавитися засобами соціальної комунікації. “Через призму віри історія людської цивілізації бачиться як довга мандрівка, яка веде від Вавилону (символ зруйнованої комунікації) до зішестя Святого Духа і вогненних язиків (відновлення комунікації силою посланого Богом-Сином Духа Святого). Церква, яка була послана у світ, щоб голосити радісну звістку, проповідує Євангеліє аж до кінця світу. І Церква знає, що проголошення віри сьогодні не можливе без використання мас-медіа” [8; с. 371].

Тому “Церква ставиться до засобів масової інформації позитивно та заохочуючи” [8; с. 371]. Вона не спиняється на упередженості та засудженні, а вбачає у цих засобах не лише продукти людської винахідливості, але й чудесні дари Господа і правдиві знаки часу. Церква підтримує тих, хто професійно працює у сфері медіа, і виступає за діалог, у якому можуть брати участь усі зацікавлені. Водночас Церква приносить із собою довголітню традицію моральної мудрості, що бере свій початок у Божому одкровенні та людському мисленні. Церковна культура може захистити інформаційну культуру від загрози бездумного накопичення фактів. Особливий внесок Церкви у соціальну комунікацію “полягає у її баченні людської гідності особи, яка повністю проявляється у таємниці слова, що стало плоттю” [8; 372].

Згідно з Апостольською конституцією, медіа покликані служити людській гідності, допомагаючи людям провадити праведне життя і жити в спільноті. Медіа дають людині змогу усвідомити свою гідність, зважати на думки та почуття інших людей, розвивати почуття взаємовідповідальності та зростати в особистій свободі, поважаючи свободу інших та ведучи з ними діалог. Спілкування за допомогою медіа дає і суспільству, і окремій особі унікальні шанси, оскільки сприяє духовному удосконаленню в багатьох аспектах, зокрема економічному, політичному, культурному, виховному і релігійному.

Документ “Етика в соціальних комунікаціях” вказує нам на Ісуса Христа як на зразок для працівників медіа. Ісус проповідував своє вчен-

ня у формі притч та історій, які простою мовою висловлювали глибокі істини. Ісус вимагав від інших відвертості, справедливості та правдивості і засуджував лицемірство і будь-які неправдиві вістки. Це максимально стосується працівників медіа-сфери.

Отже, як бачимо, документи Католицької Церкви про засоби соціальної комунікації, декларують позицію Ватикану щодо їх призначення; вказують на богословсько-моральні принципи та аргументи їхнього застосування у масових комунікаціях, підкреслюють потребу у пропагуванні етичних засад й тим самим порушують питання необхідності християнської концепції в мас-медійній діяльності.

1. F. Lever, P.C. Rivoltella, A. Zancchi. La comunicazione. II Disionario di scienze e tecniche. — Roma: LAS-Elledici, 2002.
2. P. Lazarsfeld. Administrative and critical communication research. — Studies in Philosophy and Social Sience, 1941.
3. Словник української мови. — Київ : Наукова думка, 1973. — Том 4.
4. Караванський Святослав. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. — Київ: Кобза, 1993. — 469 с.
5. Латинсько-український словник. — Львів: Вид-во ЛБА, 2001. — 694 с.
6. Різун Володимир. Теорія масової комунікації / В. Різун. — Київ: Промсвіта, 2008. — 260 с.
7. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. — Львів: Свічадо, 1996. — 753 с.
8. Церква і соціальна комунікація: найголовніші документи Католицької церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа / упоряд. і наук. ред. М. Перун. — Львів: УКУ, 2004. — 440 с.

Мар'ян ЛОЗИНСЬКИЙ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: journft@franko.lviv.ua

ВАСИЛІЯНСЬКІ ЧАСОПИСИ “МІСІОНАР”, “ЗАПИСКИ ЧСВВ”: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

Головним об'єктом дослідження нашої статті є релігійні періодичні журнали “Місіонар” (1897), “Записки Чину Св. Василя Великого” (1924), які відіграли велику роль у заснуванні та становленні василіянського видавництва. Сьогодні, коли дослідники, історики мають можливість вивчати архівні документи і доносити історичну правду про минуле із життя УГКЦ та її духовенства, очевидним є те, що кінець XIX ст. — половина XX століття був чи не найбільш національно-релігійним у житті українського народу. Десятки, а може, й сотні кандидатських і докторських дисертацій, монографій, наукових публікацій детально розкривають церковно-релігійний чинник у соціально-політичному і національно-культурному житті, самореалізацію церковної інституції в умовах бездержавності України.

Вагомий внесок у становленні василіянського видавництва зробив митрополит Андрей Шептицький, котрий, будучи ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові, заснував у 1897 р. “Місіонар”. Першим редактором і видавцем став василіянин о. Платонід Філяс. Ця подія стала найвизначнішим проривом у релігійному книговидаванні Галичини наприкінці XIX ст. Варто зазначити, що це василіянське видання, зрештою як і релігійні василіянські книжки, що побачили світ на той час, не тільки пропагували засади християнської віри, а й впроваджували рідну мову, боролися за соборність українства, виховували патріотичні почуття, у такий спосіб сприяли піднесенню національної свідомості й визвольного руху.

Редакторсько-видавнича база “Місіонара”, яку утворили “нові василіяни” о. П. Філяс, о. Л. Березовський, Є. Ломницький, о. Я. Фещак, о. М. Коровець, о. Й. Скрутень та інші стали підґрунтям для заснування у 1898 р. “Видавництва Побожних книжок ЧСВВ у Жовкві”. Публікації часопису “Місіонар” і новоствореного “Календаря Місіонара” є цінним джерелом для дослідження, зокрема апостольські послання Вселенського Архієрея, пастирські листи галицьких митрополитів, послання єпископів та ієрархів Василіянського Чину. Часопис орієнтувався на широкий народний загал: містив статті з катехизму, історії Церкви, інформації з релігійного і світського суспільно-політичного і національно-культурного життя тощо.

Одним із позитивних і важливих наслідків появи “Місіонара” був широкий розголос про василіянську друкарню у Жовкві. З номера у номер редакція журналу подавала інформацію про друкування або вихід у світ нових релігійних книг, їхню вартість і місце купівлі.

Перший період діяльності видавництва отців Василіян (1895–1914 рр.) приніс 440 книг і 212 чисел “Місіонара”, добру матеріально-технічну базу, цілу низку кваліфікованих василіян-редакторів, письменників. І значення василіянської періодики, зокрема часопису “Місіонар”, “Календаря Місіонара”, “Малий Місіонарчик”, “Письмо для дітей” у видавничу діяльність є дуже вагомим. Сам факт, що ці журнали друкувалися у жовківській друкарні мали великі накладі, вміщали рецензії на різноманітні релігійні видання. Слід не забувати, що заснування видавництва Чину св. Василія Великого у Жовкві сприяло утворенню василіянських центрів книговидання на Закарпатті, у Бразилії, Румунії, Канаді, США, Аргентині. Швидкому піднесенню видавництва і виходу на провідні позиції в першому періоді сприяло те, що на зламі століть майже всі діячі василіянської ієрархії були тісно пов’язані з його діяльністю, зокрема, А. Шептицький, К. Сарницький, П. Філяс, М. Лончина, Л. Березовський та інші. Зазначимо, що їхня активна участь у релігійному книговиданні підносила авторитет видавництва серед мільйонів греко-католиків у Галичині та поза її межами.

Першу світову війну василіянське видавництво зустріло з оновленою і потужною поліграфічною базою у друкарні. Однак, коли наприкінці серпня фронт наблизився до Жовкви, то частина монахів-василіян виїхали до Австрії і Хорватії, а інші (вісім отців і два брати) залишилися у монастирі. З окупацією Галичини російськими військами розпочалися широкомасштабні репресії проти української інтелігенції та Церкви.

Першими були арештовані священники, а згодом і митрополит Андрей Шептицький, який перебував в ув’язненні понад два роки. Завдяки тодішньому протоігумену о. П. Філясу вдалося зберегти і василіянських ченців, і друкарню у Жовкві, котра у 1915 р. відновила свою діяльність. Протягом усього періоду Першої світової війни, яка важким тягарем лягла на плечі насамперед українського народу, василіянське видавництво спрямувало свою діяльність на захист інтересів віруючих і завжди намагалось відповідати вимогам часу.

За словами дослідника Василіянського Чину, автора фундаментального монографічного твору “Монаший Чин отців Василіян у національному житті України”, професора Петра Шкраб’юка, “виникнення та вихід Записок ЧСВВ” — то ціла епоха в науково-просвітницькій діяльності Чину, подія не менш значуща, як заснування у Жовкві друкарні чи народження журналу “Місіонар” [1].

За версією П. Шкраб’юка, який посилається на компетентного дослідника Василіянського Чину о. М. Ваврика, задум створити такий науковий друкований орган належить тодішньому протоігумену о. П. Філясу, котрий відігравав велику роль у піднесенні Василіянського чину і його видавництва та друкарні. Саме йому, як першому протоігумену “відновлених василіян” з 1904 р. належить у впорядкуванні бібліотечних цінностей, зокрема в 1906 р. видав ухвалу про концентрацію у Львівській Святоонофрїївській бібліотеці архівальних та рукописних колекцій, головню з менших монастирів.

В першоджерелах Василіянської книгозбірні знаходимо підтвердження про те, що “думка — видавати науковий орган від давнього часу

назрівала в Василянськiм Чинi ще з 1920 року” [2]. На василянськiй капiтулi у монастирi св. Онуфрiя у Львовi у квітнi 1920 р. було прийнято вiдповiдний текст, однак зреалiзувати його не вдалося через об'єктивнi причини, i лише у 1922 р. на вiдповiднiй нарадi за участю протоiгумена i шiстьох вiдпоручникiв-василян було прийнято рiшення, “що до нового видавництва” [3]. I лишень у 1924 р. тодiшнiй протоiгумен Чина о. А. Калиш, пiсля повернення у Львiв, затвердив проект редакцiї i надав дозвiл на видрук “Записок ЧСВВ”.

У програмi “Записок ЧСВВ” було сказано, що “цiллю органу “Записок ЧСВВ” є також потреба нотувати рецензiї i звiти печатних публiкацiй Василян, i всього того, що появиться друком про Чин i має для його iсторiї чи завдань об'єктивну вартiсть” [4].

Молодий редактор о. Й. Скрутень серед iнших вiддiлiв редакцiї створює четвертий пiд назвою “Бiблiографiчнi записки”, котрий присвячений популяризацiї василянського видавництва.

До 1930 р. отцi Василяни зумiли видати три томи, якi складаються iз сiмох випускiв по 300-500 примiрникiв. Подальша доля “Записок ЧСВВ” хоч i була запланова о. Й. Скрутнем на видрук 1931 (т. 4), у 1932 (т. 5), у 1933 (т. 6) мала хаотичний порядок. Причин тут чимало, однак серйозним ударом для редактора “Записок ЧСВВ” була несподiвана втрата проф. С. Томашiвського (1930 р.), який дуже допомагав редакторовi i зокрема працював над висвітленням церковної iсторiї України на шпальтах видання. Iз тих, що були запланованi, вийшли тiльки перша половина шостого тому в 1936 р., а друга половина не змогла вийти через вiдсутнiсть публiкацiй проф. С. Томашiвського. Все це свiдчило про недобрi перспективи редакцiї “Записок ЧСВВ”. З огляду на такi iсторичнi обставини i сучаснi, йдеться про вiдродження василянського видавництва i часопису “Мiсiонар” в незалежнiй Україні (1991), знову простежується лiнiя самостiйностi одиноких василян у вiдродженнi Апостоляту друкованого слова.

Бачимо це на прикладi василянського часопису “Свiтло” в Канадi, де багато рокiв є редактором о. В. Цимбалiстий, i завдяки йому це видання виходить у свiт. Щось подiбне маємо i у Львовi з журналом “Мiсiонар”, котрий з 1992 р. переходив з рук у руки отцiв-василян.

В одному iз своїх листiв до д. Олянчина Й. Струтеня писав: “Сам один однісiнський при “Записках ЧСВВ” редактор, видавець, коректор i адмiнiстратор в однiй особi” [5].

Безперечно, що василянськi “Записки ЧСВВ” заслуговують на окреме наукове дослiдження як першого церковно-iсторичного органу в нацiонально-духовному та мовному просторi України. Тематика наукових публiкацiй “Записок ЧСВВ”, зрештою i “Мiсiонару”, торкалася не тiльки iсторiї Чину, але й рiзноманiтних тем, якi хвилювали українськiй народ. Авторами, постiйними дописувачами були Степан Томашiвський, Иван Крип'якевич, Ярослав Гординський, Иван Огiєнко, Михайло Возняк, Володимир Сiчинський, Вячеслав Заїник, Иван Мiрчук та iншi iсторики та дослiдники українськiй церковної й духовної культури.

Підсумовуючи тезисні думки щодо значення цих двох періодичних василіянських видань (“Записок ЧСВВ” та “Місіонара”) у справі становлення видавництва отців Василіян, маємо всі підстави їх вважати очевидними і вагомими.

Василіянські видання інформували світову спільноту про діяльність релігійної діаспори у Жовкві. Очевидним є факт, що Святійший отець Папа Пій XI, папський нунцій у Варшаві, єпископ зі США, Канади привітали появу “Записки ЧСВВ”, які надходили до їхніх бібліотек. Редакції двох василіянських видань були постійними інформаторами з новинок релігійних видань, які появилися в друкарні. На шпальтах часописів редактори поміщали солідні рецензії не тільки на релігійні теми, але й історично-мистецького характеру. Талановитий письменник о. Михайло Ваврик, ЧСВВ у 1967 р. зазначав: “Завдяки поширеній тематиці передових статей і оприлюднених історичних документів, зокрема своїм багатим відділом рецензій, передвоєнні “Записки ЧСВВ” високо тримали прапор української історичної науки” [6].

Однозначно можемо стверджувати, що без василіянської періодичної преси, яка на початку ХХ століття в контексті світської і церковної, пристойно виглядала, досягти тих вершин видавництву отців Василія було б не можливо. І це наштовхує на перспективні наукові розвідки.

1. Шкраб'юк П. Монаший Чин отців Василіян у національному житті України. — Львів: Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 2005. — С. 129.
2. Записки ЧСВВ. — Т. 1. — С. 9. Подано у ЗЧСВВ Т. ІХ. Вип. 1-4. — Рим, 1974. — С. 9.
3. Записки ЧСВВ. — Т. 1. — С. 2.
4. Записки ЧСВВ. — Т. 1. — С. 13.
5. Скрутень Й. Передмова // Записки ЧСВВ. — Т. 2. Вип. 1-2. — Жовква, 1926. — С. 149-155.
6. Ваврик М. До повстання першої серії “Записок ЧСВВ” // Записки ЧСВВ. — Т. 9. Вип. 1-4. — Рим, 1974. — С. 18.

Марія РІПЕЙ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: maria-kr@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА МОВА У ПОЛЬСЬКІЙ СТОЛИЦІ (на матеріалах журналу “Рідна мова”)

Науково-популярний місячник “Рідна мова”, головним редактором якого був професор Іван Огієнко, у 1930-х роках виходив у Варшаві (адреса редакції: вул. Стальова, 25 м. 10).

Головну увагу журнал зосереджував на функціонуванні та нормуванні сучасної української літературної мови, акцентував на вивченні української літературної мови кожним українцем, “від дитини починаючи: селянинові, робітникові та інтелігентові, і то від початків” [13, с. 176]. Бо “назбиралось усякого бур’яну та сміття стільки, що важко його усунути, щоб як слід приготувати ниву під засів, а сіяти треба...” [13, с. 173].

У журналі були такі рубрики: “Сучасна літературна мова Наддніпрянської України”, “Мова нашої преси”, “Канцелярійна мова”, “Життя слів”, “Словник мови Кобзаря”, “Новинки з мовознавства”, “Рідномовні замітки” та ін.

На сторінках “Рідної мови” Іван Огієнко веде практичні лекції літературної мови, де подає “кращі зразки нашого письменства”. Зазначає, що треба уважно декілька разів перечитати уривок, в якому поставлені наголоси, “завчаючи невідомі слова й наголоси” [10, с. 123]. “Поляк із Вільні має вимову протяжну, поляки з Галичини говорять співуче, з Лодзі — протягають слова на кінці... Але варшавська вимова вважається за загальну літературну, і всі пильнують її набути. Але коли поляк говорить не літературною вимовою, то викликає сміх у інших... ми повинні встановити одну спільну всеукраїнську вимову” [12].

Як один із взірців зразкової сучасної літературної мови у “Рідній мові” подано уривок з твору С. Черкасенка “Схід сонця в степу”. У ньому, зокрема, читаємо “*бúдемо*” (не будéмо), “*дніло*”, “*дóсі* Павло тільки чув про степи” (не до цього часу), “*лівóруч*” (не з лівого боку), “*отáман*” (не отамáн), “*пóтім*, коли козацька доля кинула його...” (не пізніше), “*правóруч*” (не з правого боку), “*степ прокида́ється*” (не просинається), “*на тлі*” (не на фоні), “*трічі*” (не три рази). Бо, як пише Ілля Шклянка, “дисципліна нашого слова нам конечна... Неправильно написане слово, або нелітературний термін, лишаються в нашій умі так само, як і правильні слова. Отже, ми, чи хочемо, чи не хочемо, як тільки прочитаємо, то несвідомо навчаємось неправильних слів, нелітературної мови. Пізніш, якщо хочемо йти з духом часу, мусимо ці небажані слова переучувати. Яка тут справа часу й енергії, і скільки плутанини...” [14].

Української літературної мови “Рідна мова” радить навчатися від Тараса Шевченка, мова якого “віддавна стала в нас за основу літературної мови, як мова центральна, як мова чистонародня... Великий знавець

живої мови, Шевченко був таким же великим мистцем слова, через що його твори, особливо ж “Кобзар”, іще надовго позостануться в нас канонам літературної мови” [7, с. 113]. На сторінках журналу Іван Огієнко друкує свою працю “Навчаймось літературної мови від Шевченка”, де читач “знайшов би собі бодай найпотрібніші відповіді” [7, с. 115–116].

Слово має велику силу. Воно “може... виразити весь внутрішній світ поета-творця, та водночас передати це другим, зробити його зрозумілим для слухачів, а а з другого боку — воно заломлюється в безсильному мовчанні” [1]. З огляду на це важливо, щоб кожне слово було на своєму місці, щоб як пояснення неправильного чи незрозумілого написання не звучало “немає часу дібрати відповідних слів”. “У нас кажуть: “Це зрозуміло: Автор не має часу думати”, — нехай краще думують читачі... затемнює зміст свого оголошення... особа, що, здавалося б, зацікавлена в зрозумілості... написання...” [2, с. 302].

Кожен працівник слова повинен досконало знати літературну мову. Бо несе велику відповідальність перед своїм народом. “Яким правом вони [робітники пера. — М. Р.], що, дбаючи за своє здоров'я, миють руки перед обідом, не спрможуться трошки вимити свою мову перед тим, як годувати нею тисячі людей?” [2, с. 303].

Надзвичайно великий вплив часописної мови на стан мови літературної. “Газету ж читають усі... А читаючи, переймають її мову, свідомо чи несвідомо... величезна сила впливу газетної мови на вироблення культури мови літературної, і звідси ж випливає її велика відповідальність за стан літературної мови” [8, с. 289]. А що маємо? “Західноукраїнські часописи працюють кожен на свою руку... кожен часопис культивує свою мову й свій правопис. Часописи буковинські, закарпатські й американські пішли слідом за часописами галицькими” [8, с. 293]. За такого становища “громадяни ніколи не будуть почувати себе “письменними”, бо не буде тієї норми, що до неї мусимо всі пристосовуватися, не буде сталого одного критерія нашої письменности. Цебто, — ніхто не певен, чи пише він добре, чи говорить справді літературною мовою” [8, с. 293].

Всі наші дитячі журнали, зокрема, “Світ дитини”, “Дзвіночок”, “Наш приятель”, також видаються місцевою мовою. “Час вимагає, а потреби цілого народу наказують, щоб усі наші дитячі журнали негайно перейшли на літературну всеукраїнську мову...” [3, с. 86]. Польських дитячих журналів регіональними мовами немає, а у Програмі навчання польської мови в народних школах (1933) “вже від першої класи наказується вчителю “*przywyczenie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych*”, це з першого року навчання, цебто від 7 літ” [3, с. 87].

Іван Огієнко зазначає: “Нехай же наше громадянство... глибше вдумується в цю справедливу й розумну Програму, а вдумавшись, нехай скаже, — чи не те саме треба й нам робити?” [3, с. 87].

У рубриках “Мова наших часописів” і “Мова наших видань” “Рідна мова” аналізує росіянізми, полонізми, місцеві слова й вирази, що “сильно кидаються у вічі, як стара латка на новім убранні” [4, с. 429], подає правильні відповідники, “очищаючи нашу літературну мову від

непотрібного їй засмічення” [5, с. 408]. “Через загальне мале знання відтінків наших слів у нас дуже часто вживають слова не в їхнім значенні, — плутають їх, а то й зовсім вивертають” [11, с. 387–388]. Зокрема, неправильно “чим скоріше”, правильно “*мерцій*” (1936, ч. 12); не “тишина”, а “*тиша*”; не “примір”, а “*приклад*” (1936, ч. 12); не “лишний”, а “*зайвий*” (1936, ч. 12); не “кілька літ тому назад”, а “*кілька літ тому*” (1938, ч. 12). Щодо лексеми “цілий” Іван Огієнко зауважує: “Уся (не ціла) західноукраїнська преса зловживає словом цілий, уживаючи його за польським *cały* замість *увесь*: Пошесть лютує в цілій (в *усій*) Польщі, Він цілий (*увесь*) тремтить і т. ін.” (1938, ч. 12). Слово “призводити” треба вживати у випадках “це повинно було призводити до певних ускладнень”, “такий стан призводить до незадоволення”, тобто тоді, коли негативний наслідок. Звернуто увагу на вживання слів “*наявний*”, “*наявність*” (російською мовою *существование*), які ми часто замінюємо “існування”, “існуючий”, у таких випадках: “переглядати наявний асортимент”, “наявність мережі”, “наявність технікумів”, “наявність ударників” (1933, ч. 6). Неправильно вживати слово “пару” замість “кілька”, “у нашій мові... слово *пара* = тільки два... *пару* — це польське *para*, що визначає *кілька*... автор хотів, напевне, написати: “Німці перед кількома (а не *пару*) місяцями...” (1938, ч. 11).

Аналізуючи мову часописів, “Рідна мова” пише, що “найчистішу літературну мову має безумовно найстаріший наш щоденник “Діло”. З кожної статті його видно, що над її зовнішньою мовною формою добре попрацював мовний коректор, і що взагалі Редакція пильнує друкувати свого щоденника доброю й добірною літературною мовою” [6].

Як головний редактор “Рідної мови” Іван Огієнко звертається до читачів такими словами: “Нікому не хочу витикати їхніх “помилки”, — хочу тільки допомагати нашій пресі скоріш створити найміцніший ґрунт для розвитку нашої культури — соборну літературну мову. Ось тому сердечно прошу робітників пера не брати за зле цієї нашої праці, — всі ми спокійно приймаємо... лікарські поради, так само можна приймати й фахові поради мовні, коли мовний організм наш “не в порядку” [9]. Перехід на літературну мову вимагає великої праці. Тільки початок тяжкий, а “проломивши лід, річка тече плавно й вільно” [3, с. 87].

Питання, розглянуті на сторінках “Рідної мови” понад півстоліття тому, сьогодні є актуальні й потребують вивчення.

1. Козій Д. Сила й безсилля слова // Рідна мова. — 1939. — Ч. 4. — С. 145.
2. Коровицький І. Чужомовні запозичення // Рідна мова. — 1937. — Ч. 7–8. — С. 302–303.
3. Огієнко І. Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань // Рідна мова. — 1934. — Ч. 3. — С. 86–87.
4. Огієнко І. Мова наших видань // Рідна мова. — 1936. — Ч. 9. — С. 429.

5. *Огієнко І.* Мова наших часописів // Рідна мова. — 1936. — Ч. 9. — С. 408.
6. *Огієнко І.* Мова наших часописів. Мова щоденника “Діло” // Рідна мова. — 1938. — Ч. 12. — С. 515–517.
7. *Огієнко І.* Навчаймося літературної мови від Шевченка // Рідна мова. — 1936. — Ч. 3. — С. 113–116.
8. *Огієнко І.* Наша часописна мова // Рідна мова. — 1933. — Ч. 9. — С. 289–293.
9. *Огієнко І.* Наша часописна мова // Рідна мова. — 1936. — Ч. 6. — С. 260.
10. *Огієнко І.* Практичні лекції літературної мови // Рідна мова. — 1936. — Ч. 3. — С. 123.
11. *Огієнко І.* Стилістично-синтаксичні нариси // Рідна мова. — 1936. — Ч. 9. — С. 387–388.
12. *Сенета С.* Рідномовні замітки // Рідна мова. — 1936. — Ч. 10. — С. 477.
13. *Степів І.* У рідній справі. Стаття на анкету “Рідної мови” // Рідна мова. — 1938. — Ч. 4. — С. 173–176.
14. *Шклянка І.* Канадійська часописна мова. Шкоди від мовного хаосу в Канаді // Рідна мова. — 1936. — Ч. 7. — С. 302.

Марія ТИТАРЕНКО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: journft@franko.lviv.ua

ПАРАДИГМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОШУКІВ НОРВІДА–ПОЕТА

Ім'я Ципріяна Норвіда, що відносно недавно з'явилося у світовій літературі, встигло стати знаковим, позаяк студій з приводу інтелектуальної лірики Норвіда в українській критиці, літературі та публіцистиці — обмаль. Здебільшого, побіжний аналіз творчості поета трапляється у підручниках, передмовах до збірок (яких одиниці) Норвідової поезії (Микола Бажан), антологіях (Дмитро Павличко), критичних статтях на загальні теми (Оксана Забужко, Марек Адамець), згадки про Норвіда читаємо у щоденниках польських авторів (Вігольд Гомбрович), польських есея (Єва Беньковська, Анджей Кійовський), коментарях до польського п'ятитомника Норвідових творів (Юліуш В. Гомуліцький), виступах на шпальтах польських видань (Войцек Карвацкі, Юзеф Тісхнер), але ґрунтовних україномовних праць, монографій, досліджень, на жаль, немає. Як і достатньої кількості перекладів із польської.

Мета нашої статті — проаналізувати творчість Норвіда-поета в контексті його інтелектуальних пошуків, життєвих настанов та епохи, пояснити механізми функціонування поезії як мислення, вірша як думки; провести аналогії між творчими стилями різних поетів-інтелектуалів на спільному ґрунті — ліриці.

Ципріан Каміл Норвід народився в 1821 році у бідній шляхетській родині на мазурському хуторці в околицях Радзиміна, неподалік Варшави, саме тоді, коли Польща була поділена між трьома сусідніми монархіями: Росією, Прусією та Австрією. Дев'ятирічним хлопцем чув він постріли повстанців і бачив розгром повстання у Варшаві, де вчився у художній школі, малював перші образки і перші свої поезії дев'ятнадцятирічним юнаком заніс до редакції варшавського часопису [15; 5]. Тож Норвід відповідав одній із вимог, які ставив до поета великий Гете (музикування та малярство). Ципріяна зауважили, особливо приязно вітала молодь. Він радо пристав до гурту запального польського юнацтва, якому присвячував вірші. Поезія поступово стала щоденником митця, дзеркалом його переживань, емоцій, концентрацією пам'яті та способом думання.

У 1842 році Норвід із метою розпочати студії з малярства полишив батьківщину. Відтоді він так і не повернувся на свої рідні надвіслянські землі. Почалося тяжке, смутне, сповнене злигоднів та поневірян життя вигнанця, який, заради того, щоб жити й творити, мусив робити в Нью-Йорку дроворубом, служити ліпником щелеп у стоматолога, труїтися кислотами в цинкографіях Парижа, друкувати іконки на продаж аристократичним набожникам, писати печальні листи про позички, за безцінь продавати вельможам мистецькі речі, і свої, і придбані десь у мандрах в Італії, Англії, Франції, Америці. І так — до 1883 року, коли

у голій, убогій, холодній келії паризького притулку для інвалідів востаннє другові прошепотів: *“Прикрийте мене ліпше”* [15; 6]. *“Як смутно, вмер і ти в шпиталі, в скруті!”* — майже напроорокував собі Норвід у 1842 році у вірші *“Адам Крафт”* [15; 46].

Норвід — поет ХІХ ст. Його біографію простудійовано. Життєвий шлях досліджено. Але парадокс — невизнаний свого часу, він “воскрес” через кільканадцять років у Віденській бібліотеці, майже випадково, з легкої руки Міріам. Пишучи про Адама Крафта, Норвід пророче звертається й до себе: *“Великий майстре! Слушно гнеш ти плечі / І нестиш на раменах твори власні, / Бо як оцінять глядачі ті речі, / Які для них аж надто передчасні?”* [15; 46]. У цій поезії Норвід вперше порушує тему, яку потім часто зустрічаємо в його творчості: злидні й страждання митця, який набагато випередив своє оточення, що не розуміє і ставиться вороже до творця.

В *“Уроках Мілоша”* Оксана Забужко пише: *“Взагалі ж, їх ніколи не було рясно, поетів, не просто рівновеликих за масштабом своєї епосі, а — суголосних їй так, щоб усіма звивинами власної творчої долі, наче навіть уритими в долону рисами, повторили її “життєсмертні”, словами В. Стуса кажучи, віражі, “відзняли” з неї своїм життям викінчений зліпок, і в цьому збігові, синхронно озвучуючи її своїм голосом, надали їй сенсу — того єдиного, котрий, за великим рахунком, тільки й важить — перед Богом і нащадками”* [9; 237]. Письменниця також пише про Мілоша (чит. і про Норвіда): *“Припущення парадоксальне тільки на позір: суголосність Мілоша минаючій епосі, його висока сучасність — найбільшою мірою криється в його “невчасності”... в чисто “сковородинівській” (ловили — не впіймали) здатності зберегти в собі живого поета, попри всі, розставлені епохою, пастки... в майже жіночній, водно-стихійній здатності обтекти-обняти все побачене душею (словом) — і тим розгрішити...”* [9; 240].

Ципріан Каміл Норвід став вигнанцем не лише свого часу, а й Батьківщини. Він був “чужим” для “своїх”, “темним” і навіть божевільним для більшості тих, хто його знав, читав і не розумів. Яку роль відіграла еміграція в житті Норвіда, що змінила в психології митця? Вигнання загартовує чи перешкоджає розвитку?

В цьому контексті слушною є відповідь Гомбровича на статтю румунського письменника *“Вигоди й невігоди вигнання”*, де йдеться про митців-емігрантів: *“Рембо? Норвід? Кафка? Словацький?.. (вигнання буває різним). Я думаю, що жодного із них такий різновид пекла не вразив би. Прикра річ — не мати свого читача, дуже неприємно не мати змоги видавати свої твори, зовсім несолодко залишатися невідомим... Але мистецтво заряджене елементами самотності і самодостатності, воно знаходить задоволення й виправдання власного існування в самому собі. Вітчизна? Але ж кожна видатна людина просто внаслідок своєї винятковості була чужинцем у власному домі”* [5; 71]. Він також пише: *“Мені радше видається, що... поминаючи питання матеріальних труднощів — оте занурення в світ, яким є еміграція, для літератури має бути нечуваним стимулом. Еліту країни виганяють за кордон... Вона здобуває нечувану духовну свободу... Виняткова можливість! Омріяна*

хвиля!.. але вони надто вільні. Мистецтво вимагає стилю, порядку, дисципліни. Втрата вітчизни не виведе з рівноваги тільки тих, для кого вітчизна — цілий світ” [5; 73-74]. Норвід, замислюючись над цим питанням, запитує сам себе у вірші “Тимчасом”: “Життя — скою хвилину? / Молодість — день сивизни? / А Вітчизна — не єдина / Є трагедією вітчизни?” [6; 122].

Гомбрович, проживши в еміграції більшу частину життя, зізнається: “Для того, щоб дійти до нових цінностей, ми будемо змушені підійти до найдорожчих нам почуттів холоднокровно й безцеремонно” [5; 76]. Тобто раціонально. Так, як Норвід. “Норвід стогнав, тягнучи на своїх плечах Норвіда”, — так писав Гомбрович про поета.

Цілком в іншій площині проблему відчуження від рідного ґрунту розглядає Г. Померанц у праці “Довга дорога історії”, де автор акцентує власне на позитиві такого явища, а також на провідній ролі “чужинців” [18]. Використовуючи доробки німецьких соціологів, автор студіює психологію емігранта та її вплив на різноманітні явища культури Заходу. Померанц висновує, що нерідний ґрунт, відсутність норм, звичаїв, пануючих у якійсь країні традицій, які обмежують діяльність громадянина цієї країни, навпаки, вивільнюють людину на чужині та надають їй широке поле для реалізації саме тих її властивих талантів, які би на Батьківщині виявилися пересічними і незатребуваними. Щобільше, на чужині одним із головних стимулюючих факторів стає бажання успіху, досягнень, доведення та ствердження своєї самоцінності та самодостатності. То чи можемо ми сказати, що вигнання стимулює до праці та творчості? Чи був би Норвід саме тим Норвідом, знаним у світовій літературі, якби не поневіряння без Батьківщини, не ностальгія та розпука, що вкладає перо до рук письменникам? Чи мав би Шевченко без досвіду чужинця та вигнання геніальні цикли поезій та офортів, писаних далеко від України? Чи була би поезія Стуса такою нуклеарною (ядерною) та “високовольтною”, якби не “колимські морози”?

У самоті, в холоді, у забутті кінчилося Ципріанове тривожне, мало радісне, мандрівниче і дивацьке життя, за якого поета неодноразово називали божевільним. “Багатьох великих пророків вважали безумними, — пише у своєму есеї “Безум та вченість” Гілберт Честертон, — насправді, можливо, із них струменіло джерело безсилої нормальності” [28; 273]. “Чудною людиною був цей чоловік, — пише про Норвіда Микола Бажан. — Нерозважною, нестримною, легко збуджуваною і, певне, подеколи й прикрою. Нелегко йому жилося без батьківщини, без надії на завтрашній день, без розуміння навіть з боку близьких друзів, а то й просто без хліба, житла й тепла. Нещасна закоханість в багату і гарну, себелюбну і користолобну Марію Нессельрода (Калергіс) теж понівечила життя великому поетові. Так він і вмер самотником, хворим на сухоти відлюдником, невизнаним, забутим людьми диваком і бідаком” [15; 21].

Більшість із того, що написав, за життя Норвід надрукованим так і не побачив, як і жодної зі своїх п’єс. Часто на оголошені ним прилюдні доповіді слухачі не з’являлися. Не одне співчутливо-зневажливе слово прозвучало над його свіжою могилою, подібне до того, яке виголосив

син великого Адама Міцкевича — Владислав: “Чи зникнення Норвіда викличе на його користь реакцію, якої він сподівався, — доводиться мати щодо цього сумнів” [15; 9]. “Не вдався пророк із сина пророка”, — коментує цю прикру репліку Микола Бажан.

Проминули десятиліття, доки ім'я Ципріана Норвіда вийшло із забуття і його почали ставити в один ряд із іменами Адама Міцкевича та Юліуша Словацького, доки Норвіда почали розглядати як неповторне і багатозначуще явище у процесі розвитку поезії людства. Лишень старий Кохановський (навіть у своєму чорноліському відлюдництві), тільки геніальний Міцкевич і невгасно племенистий Словацький, тільки критичний і внадмір категоричний Гомбрович були так неподільно зв'язані із польським народом, із польським словом, із долею Польщі, як був із ними пов'язаний самотник та дивак Норвід. Гайдеггер у статті “Навіщо поети” писав про “поезію, що включається в долю епохи” [4; 230]. Поезія Норвіда не тільки “включається” в епоху, за якої жив і творив польський поет, ба більше — вона спрямована на майбутнє, Ципріан випередив час актуальністю порушених тем, його хронотоп універсальний.

У польській поезії XIX ст. Ципріан займає особливе місце як творець, що відійшов від романтичного стилю А. Міцкевича та Ю. Словацького і започаткував інтелектуальну лінію, котра знайшла розвиток у творчості найбільших польських поетів XX століття. Дмитро Павличко в антології польської поезії “Дзвони зимою” називає “свого улюбленого” [6; 6] Норвіда предтечею ускладненої, диктованої не почуттями серця, а стражданнями розуму поезії Т. Ружевица, З. Герберта, Ч. Мілоша, В. Шимборської [6; 107].

Прикметно, що у Ципріана “навчалося” двоє (із чотирьох польських) лауреатів Нобелівської премії з літератури: Чеслав Мілош (1980р.) та Віслава Шимборська (1996р.). Зауважмо цікаву деталь на підставі досліджень Х. Цукерман щодо факторів, які впливають на процес становлення обдарованої особистості [27; 181]. Вивчаючи життєві шляхи нобелівських лауреатів США, вона встановила, що, по-перше, вони навчалися в небагатьох коледжах та університетах, де працювали видатні вчені тих сфер, які їх цікавили, по-друге, вчителями та наставниками майбутніх лауреатів так само були Нобелівські лауреати. І хоча Ципріан не мав цієї визначної премії (і не міг мати, адже вона вперше була присуджена тільки 1902-ого року), не мав безпосереднього контакту із “нобелівцями”, однак такий зв'язок-тріо Норвід-Мілош-Шимборська цілком не випадковий і, за теорією Цукерман, доводить певну спорідненість-становлення-впізнавання талантів у межах однієї культури. Вплив Норвіда на Нобелівських лауреатів та їхню подібність також зауважив Дмитро Павличко: “Відчитуючи в ній (польській поезії. — *Авт.*) універсальні мотиви, не лише зрозумілі, але й актуальні для людини західної культури, хочеться звернути увагу на те, що універсалізм, закладений у польське поетичне слово ще в XIX ст. Яном Кохановським та його послідовниками, розвинутий великими романтиками в XIX ст. (особливу роль у цій справі одіграв Ципріан Норвід), у XX ст. не лише захопив, але й виніс на вершини світового визнання Нобелівських ла-

уреатів Чеслава Мілоша та Віславу Шимборську, а також не вінчаних лауреатством Збігнева Герберта й Тадеуша Ружеви́ча...”. Продовжуючи думку Павличка, наголосимо, що найбільших геніїв народжували найважчі часи, як не парадоксально. “Але справжнє приносять найчастіше ті, хто взагалі жодних умов не мали, — пише Євген Сверстюк” [21; 21]. Суголосною є цитата О. Гончара: “Що темніша ніч, то яскравіше в ній світять маяки”.

Однак найважчі часи цих геніїв і вбивали, як не фізично, так морально, а якщо не вбивали, то піддавали їх тяжким випробуванням. Відтак ідеологема “мучеництва” супроводжує чи не всю творчість митців, зокрема поетів-інтелектуалів. Оксана Забужко, до речі, категорично відкидає образ “поета-мученика”: “Взагалі, час розпрощатися із давньою, ще романтичного походження міфологемою “поета-мученика”, вперше зафіксованою Т. Карлейлем у 1840-х роках, але, як виявилось, на диво часотривкою в українській свідомості” [8; 127]. (У польській, підкреслимо, також).

Тож час, як лакмусовий папірець, визначає справжність таланту. “А оскільки вельми всяке письменництво є похилою площиною, то мусить чинити стільки зусиль, аби не скотитися у те, що легше, — пише у “Поневоленому розумі” Чеслав Мілош. — Людина, яка розуміє неминучість, щаслива і вільна, бо поза розумінням неминучости всяка інша свобода є ілюзією” [14; 143]. Ципріан Норвід розумів оцю неминучість, він усвідомлював, якого хреста йому вготовано, і не відмовлявся від нього ніколи. Звісно, були й вагання: “*Не знаю, чи не відати я зможу, / Що тут життя вже втратило ціну, / Що краще, будячись, не днину Богу / Вітати, а вертатися до сну!*” [6; 111]. Але митець у поезії “Королівство” сам дає відповідь на свої вагання і опановує себе: “*Воля чи неволя — це питання / Жити як — із честю чи з ганьбою. / Твій уділ — щось більше! — панування / Над усім на світі й над собою...*” [6; 123]

Ципріан усвідомлював, що його поезія, загадкова й герметична, — для вибраних (а їх — меншість). Близька спорідненість поезії із загадкою, таїною, ніколи не губилася остаточно. Ісландські скальди, наприклад, вважали надмір ясноти за технічну ваду. Давні греки також вимагали, щоб поетове слово було “темне”. Трубадури особливо цінували *trobar clus* — буквально “закритупоезію”, “поезію з потаємним смислом”. Норвід використовував у своїх віршах принцип замовчування, випередивши Маларме. Його творчість прописано між рядками, і Норвід не брався розтлумачувати написане: “*Я раджу критикам, котрі дають поради / Мені — тиши ясніш! — панове, Бога ради, / Читайте написи на ринку — кожна річ / Там ясно писана. Без темних протиріч! / Щасливі! На грядках Пречистої Дівиці... / Знайдуть прозорість форм для мудрості своєї, / Не знані сіркою й вогнями блискавиці...*” [6; 130].

Чимало символів, алюзій, посилян, натяків створюють невидиму сітку змісту, навіть пастки змісту, які добре замасковано. Норвід був першовідкривачем цього способу, тому його не розуміли. Та й чи розумів він достеменно сам себе? Будучи “темним”, шукав, як Діоген, із ліхтарем людину, чи то просвітлював “примарний” вік, чи то вагався перед стрибком у провалля часу: “*Десь... я з ліхтарнею малою / Стою й*

досліджую повітря в полі тьми / Триванням світла... дець я заглядаю в хлань.../ Як той, хто скочити зібрався у провалля, / З плечей скидає дроз сумних передпроцань” [6; 130].

У матерії тексту мовчання можна виділити стилістичними фігурами (еліпсами, риторичними запитаннями, апосіопезами (обірваними фразами)), використати принцип замовчування, а можна просто ослувити мовчанку, як це часто в поезії практикує Ципріан Норвід, чи то пак обірвати думку виразом “кінець розмови” [6; 113,126]. Поет, який знає ціну кожному слову, знає ціну та красу мовчання: *“Немов стражденний раб, що вирвався з неволі.../ Так я почав красу мовчання розуміть.../ І спільних мислей брак, і брак ясних понять, / І слово мовиться нікчемне і студене”* [6; 109]. *“Ти промовляв, а я німий був, Пане, / Я, безголосий, пригортався до рани...”* [6; 112].

Олег Ольжич твердив, що “історією творчої інтуїції” є те, що вона “дозволяє митцеві в процесі роботи піднятися на мить на вищий ступінь відчуття і розуміння дійсності, до яких не доросла його свідомість та інтелект” [13; 320]. Тоді чим “розуміти” цю дійсність, яка осягається у позасвіті? “В мить, на щонайсліпучишому лезі поміж двома світами... ось де вона, Поезія!” — пише Оксана Забужко [7; 91]. Ципріан Норвід пише про *“думку, що не відає себе”* [6; 125], про те, що *“милосердя — головне знання”* [6; 128]. Відтак в поезії Норвіда виринає біблійна мораль та “філософія серця” Сквороди.

Поезія проявляє свою мистецьку автономію, витворюючи “другу реальність”, пов’язану із довколишнім світом багатьма асоціативними каналами [13; 556]. Це — істина, загерметизована в собі. Оперта на ірраціональні принципи світобачення, що відрізняє її від логічних структур, поезія відтак не перестає бути істинною, але істинність ця — суб’єктивна. Великих поетів завжди називали пророками, відтак поезію — “носієм” істини чи, принаймні, правди. Норвід шукає правди, пізнає себе через світ навколо і світ через себе, вливаючи в нього любов: *“Я вірю, що народ живе.../ Я вірю — головна повинність — пізнавати / Той організм, любов в його життя вливати —/ Бо, щоб допомогти йому, не досить мрій!”* [6; 129]

Чому поети претендують на роль пророків та речників істини? Чому саме література відкриває найбільше істин? Бо працює із вічним матеріалом, із субстанцією, сутністю. Поезія відкриває істини. Бо поезія — стисле життя, це сконцентроване мислення та емоції, вірш відбувається поза розумовою площиною, на рівні інтуїтивного осяяння, “еврики” серця. Вірш складається, як молитва, у закапелках душі. Зрештою, вірш і є молитвою Словом, але Словом, поставленим лише у когось (митцеві) відомій послідовності. Г.-Г. Гадамер в есеї “Про вклад поезії у пошук істини” пише: “Від майстерності слова залежить не тільки те, чи ми маємо справу з поезією, чи ні, але й її претензія на істину. Старий наївний закид Платона проти поезії, її вірогідності і поетів — “поети брешуть” — протистоїть вірі у те, що мистецтво говорить істину, він заперечує віру в істинність мистецтва” [3; 272]. Гадамер говорить про “фіксування світу як певного порядку духу” у мовомисленні, а відтак фіксація нашого існування: “У літературному слові і в найвищій його

формі — поезії (...) самодостатність і близькість нарешті фіксуються... Стихія мови відкриває універсальний доступ до світу, і в цьому мовному доступі народжуються різні форми людського пізнання. Релігійне послання віщує спасіння, вирок голосить, що в нашому суспільстві слушне, а що ні, поетичне слово своєю наявністю засвідчує нам наше існування” [3; 280]. На думку філософа, ми є такими, якими створили себе у лінгвістично конституційованому світі, до кого належимо, і те, що ми пізнаємо, у підсумку є нами самими.

Центральний феномен людського розуміння — це передовсім діалогізм. Звернімо увагу на те, що майже кожен вірш Норвіда є діалогічним. Поет постійно апелює до читача, розгерметизовуючи таким чином вірш та мову в ньому. Надає простір для уяви, але залишає стрижень, на якому тримаються алюзії, створюючи рамки, за які читач не виходить. Написане залишається, “вмонтоване” в папір, воно є сталим і незмінним. Поль Рікер говорить, що читати книгу — означає розглядати її втора як уже мертвого, а книгу — як посмертну: “Коли автор мертвий, зв’язок із книгою стає повним і, так би мовити, незайманим. Автор більше не може відповісти; залишається тільки читати його твір” [20; 307]. Ян Парандовський, навпаки, дотримується думки, що читач, сам того не усвідомлюючи, є співавтором книги задовго до того, як вона потрапить йому до рук [26; 252]. Але таке “відчуження”, про яке говорив Рікер, навряд чи зорієнтує читача Норвіда на “правильне” чи бодай близьке до “правильного” розуміння коду вірша, тому читач може відчувати недовіру до автора, який тим паче приховує зміст у міжрядді. Умберто Еко висуває теорію “зразкового читача” як ідеального відповідника зразкового автора. Такий читач не висуває єдиний властивий здогад (інтерпретації тексту), він має право випробовувати нескінченну кількість домислів [11; 561]. Це саме той ідеальний варіант читача, потрібного для вичитування Норвідової поезії, причому її неможливо досягнути повністю без оригіналу (адже у Норвіда є свої стилістичні особливості, які прочитуються безпосередньо польською).

“Добрий вірш — це тканина, яку неможливо розчленувати, тісний зв’язок значення і звучання” [2; 141]. Іноді єдина літера містить у собі цілість та зміст. Літературу витворює “випуклість” слова, яка неповторною винятковістю звучання спричиняє невизначене багатоголосся сенсу. А Содомора переконаний, що ми втратили “випуклість” думки, світло слова, тому в нас атрофована уява; що наші слова “зліняли” (“ми нашу сірість повеземо на інші планети, не дай Бог”). Згадаймо давніші напучування з “Повчання” Мономаха “не лютувати словом” або послання св. Апостола Павла до ефесян: “Говоріть тільки слово будівне. Гнівайтесь, та не грішіть, — сонце нехай не заходить у вашому гніві!” Хіба не це мав на увазі Сократ, кажучи: “Кожна людина має сонце, тільки не треба його гасити”.

Йоган Гейзінга, своєю чергою, переконаний, що поезія перебуває “на тому первісно-простому рівні, куди належать діти, тварини, дикуни й провидці, у царстві мрії, чару, захвату, сміху, аби збагнути поезію, треба набути дитячу душу, загорнутися в неї, немов у чарівного плаща, й поміняти мудрість дорослої людини на дитячу мудрість” [1; 138]. До

слова, історично поезія повсюди передує прозі, наприклад, в Японії до 1868 року суть найважливіших державних документів було викладено у віршах. У германській законотворчості у давньофризькому праві положення про визначення крайніх “потреб” чи випадків особливої нужди для продажу сирітської спадщини раптом переходять у лірично-алітераційний стиль.

Норвід занурює поезію у цю праісторичну площину, де ще немає стверджень, а тільки-но загадки і питання. Відповіді на них приходять достоту мов раптовий розв'язок, коли ти розв'язуєш пута, які наклав на тебе запитувач [1; 128]. Однак відповідь може не “прийти”, тоді її можна знайти в самій загадці. Наприклад, ось така загадка-розгадка Норвіда: “*Чи золоті кайдани, чи залізні, А чи мотузяні — з усіх / Найбільш скривавлені і слізні / Ті, що не видно їх...*” [6; 123]. Тут завданням поета було примусити читача замислитися. Коли читач налаштований на відгадування, його увага загострюється, автоматично відбувається робота думки, витворюється діалог. Норвід знає силу слова та жанру, відтак вправно ними оперує.

“Вірш, якщо він справжній, — завжди жива істота, і гармонійно вписати його в довкілля — мов випустити на волю птаха — з тим, щоб довкілля його прийняло — без заборон “екологічної рівноваги”, — то одне з підсвідомих надзавдань усякого поета, котрий дійсно знає силу слова”, — так поетично висловлюється О. Забужко [9; 242]. Але Ципріяновим “птахам” було незатишно на волі того часу, якими би справжніми не були його вірші.

Поезія Норвіда — це автобіографія. Це нотатки із зали Суду, де судять епоху, людей, самого суддю. І цим суддею виступає Норвід. Він має в собі саме той, другий, вид гуманізму, про який пише у “Щоденнику” Гомбрович: це свавільний струмінь нашого духу, який намагається повернути людині її суверенність і незалежність супроти Богів і Муз, які зрештою, є її, людини, витвором [17; 86].

Норвід ніколи не перебільшує своєї ролі. Не стає у позу. Його вислів як поета відповідає його реальному становищі у світі. Він творить заради читача, без жодних образ на кпини від колег-поетів. Щоправда, Норвід — інтроверт, в його творчості відчувається закритість та амбівалентність. У Норвіді був також не-Норвід. Тобто той, хто вагався, бунтував проти мистецтва, волів би краще “спати”. “У кожному поеті живе не поет, який не оспівує й не любить співу, — зауважує Вітольд Гомбрович, — а людина — це щось більше, ніж поет... Якби ж то замість гордого “я — Поет” вони спромоглися сказати ці слова із соромом або зі страхом... чи навіть з відразою” [17; 90]. Норвід міг. Як і Стус: “Ненавиджу слово “поезія”. Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них — як на мене — путящі. І думка така: поет повинен бути людиною... Поет — це людина. Насамперед. А людина — це насамперед добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі... Ще — ціную здатність чесно померти. Ще більше за версифікаційні вправи!” [23; 8]. Томас Стернз Еліот вважає, “що талановитіший поет, то більше в ньому виокремлюється людина, яка страждає, і розум, який творить. Поезія не є вираженням особи, а втечею від неї” [12; 86].

Фройд, своєю чергою, шукаючи види діяльності хоч якось споріднені із писанням віршів (для надії отримати принаймні початкове пояснення творчості поета), зазначає: “Самі поети так люблять зменшувати віддалі між їхньою самотністю та звичайним людським буттям; вони так часто запевняють нас, що у кожній людині затаївся поет і що останній поет помре тільки з останньою людиною” [24; 109].

Норвід постійно піднімав планку. Він прагнув Космосу під низьким небом чужих земель. Він прагнув вищості, і це була його драма. “Драмою справжньої вищості є те, що вона нізащо не хоче стати нижчою, що за свій рівень вона боротиметься до останнього, бо не вміє, не може відмовитися від себе” [5; 407]. А проте Гомбрович закидав Норвідові та своїм співвітчизникам: “Ідеям в Польщі завжди бракувало людей... Ще дивніше те, що ми мали надзвичайну кількість шляхетних і навіть великих письменників. Одначе ні особистість Жеромського, ні Пруса або Норвіда, ба навіть Міцкевича не змогла збудити (принаймні в мені) тієї довіри, якою мене наповнює по самі вінця Монтень. Схоже на те, що наші письменники на шляхах свого розвитку щось у собі затали і через це виявилися нездатними до всебічної щирості, так начебто їхня цнота не змогла прямо глянути в очі усім різновидам гріха” [5; 20]. Інший польський письменник Г. Сенкевич у романі “Без догмата” вустами головного героя міркує над поняттям “слов'янської непродуктивності” (l'improductivite slave): “В Італії, Німеччині, Польщі я зустрічав дуже розумних людей, які проте не хотіли припускати, що може щось існувати за межами їх благотворного впливу... У Франції такого немає. Може, така терпимість до різних поглядів і призводить до якоїсь байдужості і позбавлення бажання діяти...” [22; 35]. Навряд чи можна приписувати таку “непродуктивність” Норвідові, як, зрештою, і покладатися на Гомбровичеву “недостатню довіру” до Норвіда.

Насправді, спроби зрозуміти чи бодай окреслити парадигми інтелектуальних пошуків Ципріана Норвіда у польській літературі здійснювалися неодноразово, проте в межах передмов, а не монографій. Такою є розвідка професора Йозефа Тісхнера, написана ще 1992 року, яку мали вмістити як рецензію та філософічний вступ до томика поезії “Совість Норвідового Слова”. Однак змінювалися редактори “Бібліотеки Норвіда”, змінювалися кандидати до написання вступу, 1999 року рецензію Тісхнера було оцінено як таку, що написана надто простою мовою як на вимоги критичної розвідки, тож у 2003 році її друкує у газеті Войцек Карвацкі, директор видавництва “Оссолінеум” під назвою “Кілька слів про романтичну совість” [29; 25].

Чільне місце в розвідці Тісхнера займає студювання авторського “я” (вперше “винайдене” та обґрунтоване романтиками), “я” для автора значить відшукання людської тожсамості, за якою не те є істотним, що має оповісти про людину митець, а що має оповісти митець сам про себе. “Я говорю” важливіше за “він говорить”. Тісхнер, отже, розглядає концепцію мислення поета у трьох аспектах: перший — людина-тварина. Другий — “людина, яка відкриває і пізнає в іншому щось таке, що відкриває в собі”, однак може пізнати, та не зрозуміти. Для розуміння треба вийти поза свою шкаралу і відкритися до дослухання. Це саме

той стан, в якому відлунюється мова іншого. Можна своїм голосом переповідати чийсь правду. Автор впевнений, що все мислення Норвіда перебувало у тому стані “дослухання”. Поет, за Тісхнером, видобував значення слів зі змісту сумління, совісти. І осідання тих слів у сумлінні. Це ще стара Сократівська настанова: так говорити, щоб стати акушером правди. Третій аспект — моральна свідомість, що підносить людину до рівня осягання Бога, і ця людина перебуває вже не в часі, а поза ним, у вічності. Однак тут йдеться радше про не індивідуальну свідомість, а свідомість “морального поєднання”, про яку говорив Норвід. Причому, ті, хто “відають”, не є тими, хто “краще поінформовані”, радше “глибше втаємничені”, і втаємничені через терпіння: “Бо є правди, і правди-правди, до яких можна дійти за допомогою читання книг, правди, до яких наближаєшся в роботі із плугом, в молитві, в тихому плачу, у хвилях безпорадності. Хто пізнав таку правду, той має право проголошувати її, не виокремлюючи себе”. Так робив і писав Норвід. Тісхнер шукає ядро людини, вважає, що людина “зануренням у всесвіт”, коли мислення стає не тим, про що мислять, а тим, до кого мислять. Підставою мислення, відтак, є не тільки той, хто рефлексує, а й той, на кого спрямовані ці рефлексії. Поль Рікер, обґрунтовуючи теорію “Людина є Cogito”, так само пише, що Cogito повинно усвідомлювати себе як буття, що звертається до самого себе із запитанням... Онтологія — це земля обітована для філософії, що починається у мові і через рефлексію, але, як і Мойсей, суб’єкт, який володіє мовою й мислить, може це зауважити тільки перед смертю [19; 304]. Провідною думкою статті є саме “реформа розуму” яко “вміння смакувати світ”. Мати розум, за Тісхнером, — значить так “смакувати” світ, щоб з цього міг вирізнитися гомо сапієнс — на правду мудра людина. Що тоді може бути відповідником серця та розуму в Норвіда? Автору здається, що сумління: “Норвіда вирізняє від усього західноєвропейського романтизму біль, що його він зазнав, як і інші, подібні до нього. Це біль поневоленої людини, поневоленого народу. І ще його мудрість, що прагне бути частинкою всенародної мудрості. У Норвіда ми натрапляємо на те, що марно би шукали в романтизмі Франції чи Німеччині, — думки про людську працю”. Сумління Норвіда, вважає Тісхнер, настроєве, налаштоване на “відбір” світу, в якому є багато іронії та гіркоти: “Чи можна розповісти докладніше, який то є настрій? Найчастіше говоримо: це весь Норвід. Так повертається до нас дефініція Норвідового сумління”.

Інтелектуальні парадигми пошуків проглядаються у Норвідовій поезії, де поет живе, “як думка вільна” в нього, де він критикує Захід (знаць ложа, порожнеча) та Схід (мудрість брехень і темнота), гірко насміхається із “глузого слов’янина”, своєю власністю вважає терпіння, сльози й болі... Де поет, гіркоти повен, постійно впадає у настрої засмутні, “сумує, бо не відає, чи буде навіки людськості брудний потік комедією зла”, де поет молиться Богові і благає розв’язати голос, де поет “жартує”, бачить сни (“чи ж сон — ось оповім”), в яких Заходу бракує неба і він задихається доллиць у молодій отаві, а Схід з останніх сил кричить: Землі! Де Норвід оплакує Джона Брауна і пише про свою долю: “Від Бога дар колись припав мені / Мени знаменитий: / Лис-

ток, до шибки у моїм вікні / Дощем прибитий..." [6; 119]. Поет пропонує слов'янинові алегорії до визначення себе ("бо не відає, кого він має мавпувати") і сам намагається позбутися примар та відчуття дійсності як антракту у виставі, в якій його місце — не в хорі: "Співайте ж, благовісні! / Я? Тільки що прийшов; / Мій голос не для пісні: / Я бачив кров!..." [6; 122]. Навіть його любовна лірика, красива і вишукана, має "таємний зміст" та віщує грозу, навіть там, у цьому інтимному світі, Норвід залишається незбагненим, холоднувато пронизливим Норвідом, переповненим думами.

Норвід говорив про теорію мистецтва як інтелектуального узагальнення, спрямованого проти натуралістичного копіювання дійсності. Він був інтелектуальним провокатором і заперечував сталі поняття, твердив про взаємопроникнення та взаємозумовлення естетичного та етичного, говорив про постулат мистецтва універсального і демократичного, хотів відродити античні засади, висловлював специфічні погляди на соціально-поетичну місію мистецтва (намагався донести до суспільства синтез етики, естетики та філософії). Митець висловлював думки про зв'язок мистецтва, народних ремесел та індустрії, мріяв про нову красу, породжену технічною цивілізацією, випередив теорію замовчування Малларме, писав вільним віршем (випередив усі європейські літератури), поезію насичував інтелектуальним підтекстом, словами-символами ідей, прагнув надати поетичному образу завершеності архітектурного ансамблю, прагнув до гармонійного врівноваження структури вірша. Усвідомлював людське безсилля щодо досягнення космічних закономірностей, своєрідно оптимістично бачив майбутнє, вживав філософсько-історичну символіку та паралелі, реалії та алюзії, парадокси, іронію та самоіронію, дивився на традиції з перспективи історії. У своїх працях Норвід ототожнював релігію та мораль, створив міф, що праця об'єднує суспільство. Вірив у те, що "організовував національне бачення". Відмовився від сюжету, прагнув відтворити внутрішній інтелектуальний стан. Не був символістом, хоча використовував символи, в яких сконцентровував інтелектуальну енергію. Відмовився від натуралістичного відтворення сцен та образів.

У поезії він подає тільки контури того, що відбувається. Виступає за шлях еволюції через інтелект. Поетова спадщина неоднозначна, а тому нескінченна. "Неоднозначність, — як пише Роман Якобсон, — це внутрішньо притаманна, невіддільна властивість будь-якого скерованого на самого себе повідомлення, словом, природна і суттєва особливість поезії. Ми готові повторити за Емпсоном: "Гра на неоднозначності закорінена в самому естві поезії" [25; 481]. Однак, якою би неоднозначною та алюзійно-загадковою не була поезія Норвіда, все ж вона має стержень (рамки), довкола якого кріпляться варіанти інтерпретацій. "Між таємничою історією створення тексту та некерованим напрямом майбутніх відчитувань, — зауважує Умберто Еко, — текст як такий — це щось тривале і "зручне", щось, чого можемо триматися" [10; 578].

Норвід належить до поетів, творчість яких особливо потребує коментування, і то не тільки через численні в його творах культурно-історичні реалії, ремінісценції із Біблії, із античних літератур чи з мі-

фології. Пояснень вимагає часом і сама образна структура його поезій, навіть деякі індивідуальні особливості його поетичної мови, що частково відобразились і в перекладах [15; 179]. Тому перекладачам часто в нагоді стає коментар Юліуша В. Гомулецького, який займає майже один том.

Серед таких інтелектуально складних і споріднених за герменевтичним стилем Норвідові поетів вирізняємо Е.Дікінсон, Ш.Бодлера, Т.С. Еліота та В. Стуса. Коротко спробуємо провести декотрі компаративні студії між поезією цих авторів.

Як Норвід, так і Дікінсон, по смерті стають “відкриттям” та “сенсацією” ХІХ ст. Серйозних суспільних катаклізмів, що їх зазнала Америка в середині ХІХ ст., релігійних та політичних дискусій, бурхливого розвитку промисловості, руйнування патріархальної ментальності, аболіціонізму, загибелі Джона Брауна (1859) американська поетеса Емілі Дікінсон просто не помітила, була пасивною, не мала жодного уявлення про європейську, крім англійської, літературу, як і про більшість колег-письменників [16; 396]. Натомість кредо Ципріана Норвіда: Вітчизна та її проблеми — понад усе. Відтак і проблеми усього світу і людства. Для поета частя — народ і людськість. Норвід підтримував радо повсталу молодь: *“Сміливо борись за мету свою чесну; / Якщо навіть лавр твоїх скронь не торкнеться, — / В звитягах наступників дух твій воскресне...”* [6; 119]. І хоча всієї величчї революції Норвід так і не зрозумів, та кривава розправа об’єднаних сил реакції над революційними народними масами 1848-1849 років ще більше загострила його гнів та відразу до тупоти, підлоти та жорстокості. Поет створює цикл сердитих та тривожних поезій філософсько-публіцистичної лірики “Vade-mecum” (1865-1866 років). Перейнявся стратою американця Джона Брауна, борця за визволення чорношкірих, який так і не зміг “стати на висоті свого власного наміру”. Йому присвячує поезію із символічною та пророчою кінцівкою: *“...Прийми початок пісні, Яне. / Допоки пісня встане, вмере пісня з терпінь, / Та доки пісня вмере, народ повстане!”* [6; 116]. Або риторичне гнівне запитання: *“Хіба не скажуть стлумлені й безбарвні, / Що вбита вся Америка в тім Брауні?!”*[6; 119]

Творчість Емілі (її перша збірка вийшла чотири роки після її смерті) викликала суперечливі оцінки, зокрема критики-консерватори посміювалися над “писаннями напівбожевільної школярки” [16; 401]. Найобережніші коментатори в розгубленості перед новизною поетичного стилю уникали визначених оцінок. А постарілий Гігінсон у передмові до цієї збірки зачитував Джона Раскіна: “Краса виконання не переважить однієї зернини чи уламка думки”. Отож, головним у цій вражаючій поезії була не форма, а напруженість думки. Аналогічну напруженість має поезія теж названого “божевільним” свого часу Ципріана Норвіда, творчість якого широкому загалові стала відома лише по смертю. Думка Норвіда — під шаленою напругою — розбуркує мисль, пробуджує дію, стає повчанням та порадою, слово його не уникає предметів, як він сам пише, “сухих та невдячних”, себто не освячених тією традицією романтичної “красивості”, проти якої ішла Норвідова творчість, яка жадібно й активно реагувала на всі предмети дійсності.

Поетія Дікінсон (всього 1775 віршів) дає добірний інтелектуальний матеріал, який стимулює розум і фантазію кожного, хто до нього звертається. Її поезія (як і Норвідова) є поезією ідей, продовженням філософського та інтелектуального пошуку. Окрім того, пошуки обох митців не мають завершення, вони переплітаються із сумнівами, самотністю та страхом. Якщо Емілі писала виключно про себе, і “Я” — найчастіше слово в її поетичному словнику, то у Норвіда “Я” практично відсутнє (частково це можна пояснити відсутністю у польській мові особового займенника першої особи однини), натомість переважає звертання до умовного співрозмовника, створення контекстуального діалогу, постійне апелювання до когось (і навіть до самого себе) на “ти”. “Я” Дікінсон позбавлене розмаху, воно відображає інтимний світ лише однієї, слабкої, здавалося б, і непомірно страждаючої жінки, але гордої своєю відокремленістю та сміливістю сказати “Я — ніхто!” “Я” Ціпріана амбівалентне. Також слабе часами, часами неймовірно сильне і горде: *“Я з проклятих, гордих, та світ не зборов, / Не треба мені уваги, — / Двокрила ж над мною простерлась любов: / Од захвату до зневаги...”* [6; 126].

Обидва митці раціонально осмислюють життя душі, де головна прикмета духовного буття — нерозривність емоційного та інтелектуального. Робота мозку, його можливі “коридори” валять поетів, які часто губляться там, як в лабіринтах. Бо свідомість, рацію, розум не лише прекрасні, але й жахливі супутники життя. Дікінсон та Норвід намагаються схопити словом вірша рух думки, часто послуговуючись абстракцією та символами, прагнуть суті та граничної місткості слова. Важливу роль відіграє деталь, “згущена” та “вцементована” в тіло вірша. Вони разом роблять революцію вірша: Норвід — дав літературі вільного вірша, випередивши усю Європу; синтаксичні, ритмічні, орфографічні експерименти (“помилки”) робить Емілі. Обидвоє непослідовні, двоїсті, хитливі та розшарпані, як більшість справедливих митців, які є водночас суддями самі в собі. Недомовленості, умовчання, загадки водночас із граничною точністю в називанні та означенні предмету чи явища, — все це характеризує геніальну творчість таких подібних (і водночас різних) митців одного часу і різних материків.

Норвіда і Бодлера поєднують прагнення до зовнішньої емоційної стриманості, до лаконічної образності, тяжіння до інтелектуалізації поетичного слова. Норвіда і Рільке — відтворення образів, подій, колізій ніби через призму живопису, скульптури, архітектури, музики (чуття барв та напівтонів, відтак подібність до “Сонячних Кларнетів” Тичини), створення та запровадження символів, взятих із історії людства, цивілізації та релігії. Норвіда та Т. С. Еліота поєднують: концепція художньої оригінальності і ставлення до традицій, художнє відображення проблем і конфліктів із перспективи історичних епох, інстинктивна потреба віри, прагнення творити об’єктивну поезію, позбавлену ознак авторського “Я” (щоправда, у Норвіда це спостерігаємо меншою мірою), сприйняття творчості як трагічного прозріння після романтичного сну. Спільна ідея — зміщення духовних параметрів світу, множинність значення кожного образу та слова, інтелектуальна дисципліна мистецтва,

ілюзорна позачасовість, актуальність, гострота лірики, нервовий ритм вірша, оголеність думки та почуття, протиставлення, самокатування. Літературна стратегія Еліота — зіставлення образів без пояснення, наведення паралелей між сучасним і минулим, алюзії, цитування, пародія, іронія — є потужним арсеналом засобів модернізму, так само, як і Норвідова стратегія.

Норвіда та Стуса споріднюють своєрідне оригінальне світосприймання, багатство тематики, глибина філософських міркувань, різноманітність лексики і фразеології. Спільні особливості індивідуальних стилів полягають у тому, що виникнення найкращих віршів відбувається на гребені зіткнення, з'єднання протилежностей: з одного боку — несамовіта пристрасність, з другого — філософська заглибленість, розважливність, ваговита дозрілість речей. Особливості віршованої форми поезій: короткі вірші у формі “спомину”, листа чи щоденника, сну, марення; уникнення рим або використання внутрішньої рими, яка часто є стрижнем вірша; шукання сучасних словотворів із метою різкішої передачі думки та почуття, звукопис. Тематика творів поетів — проблема вічності, роздуми про смерть, доброта людини, що живе близько до природи, виклик буденщини, виступ проти безхребетності надії і бачення сенсу в житті. Можемо мовити і про суголосний “кольоропис” віршів: багатство барв і тонів у створенні поетичних образів, пов'язаність червоного кольору із жагою кохання (“червоні коні пристрасні” (Стус), “ці маку блискавки червоні” (Норвід)); фіолетовий має трагізм, сум, спокій (“Ой жаль стоїть по всіх кутках, фіолетовий жаль” (Стус), “Збентежили на мент блаватів дух, став запахущим повів фіалковий”, “Як хтось підійде мовчки до людини і їй фіалок жменю в очі кине...” (Норвід)). Митців поєднує часте використання “піраміди” порівнянь: “...і день круживсь, і терпко пах, Неначе надзелень розтовчений горіх” (Стус), “Була і заздрості виразна з'ява: Заблисла зелень молода, яскрава — Цей колір весняних веселих трав, — Який з блакиту й золота постав” (Норвід). Тропи мають психологічне навантаження, натуралістичні порівняння: “І син біжить, як горлом кров біжить” (Стус), “Сумую аж до кості, аж до серця” (Норвід).

Творчість Норвіда — це суцільний інтелектуальний пошук. Пошук одnodумців, щасливого кохання, краси, шляхів повернення на Батьківщину, пошук Істини і Сенсу життя, пошук Правди і Бога, врешті, пошук самого себе. Чи був він щасливим, штовхаючи на гору свій камінь? “Якщо цей міф трагічний, — пише Камю про Сізіфа, — то лише через те, що його герой усвідомлює це... Ясність розуму, яка мала стати його мукою, завершується водночас його перемогою. Нема такої долі, якої не можна було б перевершити зневагою... Самих зусиль, щоб видряпатись на вершину, досить, аби наповнити людське серце. Треба уявляти Сізіфа щасливим” [17; 124].

Висновуючи, зауважимо, що інтелектуальні пошуки, розпочаті у ліриці Норвідом, тривають донині, полишаючи площину паперу. Норвід і досі провокує нас. Він ігнорує усталені правила і канони, виходить за рамки повсякденного та буденного. Ципріанові властивий той позачасовий прометеїзм, який триває у вертикальному діалозі між поколіннями.

нями читачів, власне тих читачів, які не бояться втратити нитку Аріадни і загубитися в інтелектуальних лабіринтах Норвідової поезії.

1. Гейзінга Й. Homo Ludens / Пер. з англ. О. Мокровольського. — К.: Основи, 1994. — 250 с.
2. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Вибрані твори / Пер. з нім. — К.: "Юніверс", 2001. — 288 с.
3. Гадамер Г.-Г. Про вклад поезії у пошук істини // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С.272-281.
4. Гайдеггер М. Навіщо поети? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С.230-250.
5. Гомбрович В. Щоденник. У 3-х т. Т.1. 1953-1956 / Пер. з польськ. Р. Харчук. — К.: Основи, 1999. — 414 с.
6. Дзвони зимою: Антологія польської поезії / Пер., передм. та довід. про авт. Д. Павличка. — К.: Основи, 2000. — 470 с.
7. Забужко О. Новий закон Архімеда / серія Ars Poetica. — Харків: Акта, 2000. — 249 с.
8. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації // Сучасність. — 1994. — Ч.3.- С.117-129.
9. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. — К.: Факт, 1999. — 340 с.
10. Еко У. Поміж автором і текстом // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С.564-581.
11. Еко У. Надінтерпретація текстів // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С.549-564.
12. Еліот Т.С. Функція літературної критики // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С.86-95.
13. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. — К.: ВЦ "Академія", 1997. — 752 с.
14. Мілош Ч. Поневолений розум. — 1985. — 264 с.
15. Норвід Ц. Поезія / Передм. М. Бажана. — К.: Дніпро, 1971. — 191с.
16. Павличко С. Зарубіжна література: Дослідж. та критич. статті. / Передм. Д. Наливайка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. — 559 с.
17. 12 Польських Есеїв / Упорядн. та наук. ред. О. Гнатюк. — К.: Критика, 2001. — 250 с.
18. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 288-305.

19. Рікер П. Що таке текст. Пояснення і розуміння // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 305-327.
20. Сверстюк Є. Стусівські читання // Слово і час. — 1992. — №8. — С. 64-71.
21. Сенкевич Г. Без догмата: Роман / Пер. з пол. Б. Ленік; Передм. В. Ведіної. — К.: Дніпро. — 1986. — 382 с.
22. Стус В. До проблем творчої індивідуальності письменника // Стус В. Твори: У 4 т. — К., 1994. — Т.4. — С. 209-229.
23. Фройд З. Поет і фантазування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 109-119.
24. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 465-491.
25. Парандовский Я. Алхимия слова. — Москва: Правда, 1990. — 300с.
26. Померанц Г. Долгая дорога истории // Знамя. — 1991. — Ч.11.
27. Холодная М. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Питер, 2002. — 272 с.: ил. — (Серия “Мастера психологии”).
28. Честертон Г. Писатель в газете: Худож. Публицистика. Пер. с англ. / Послесл. С.С. Аверинцева. — М.: Прогресс, 1984. — 384 с.
29. Tischner J. O sumieniu romantycznym slow kilka // Tygodnik Powszechny. — 2003. — №22.

Марія ПАВЛЮХ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: presydent@rambler.ru

НАЦІОНАЛЬНО–ПАТРІОТИЧНА ПРОПАГАНДА ТА ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ДЛЯ МОЛОДИХ ПОЛЯЧОК КРЕСІВ НА ШПАЛЬТАХ ЖІНОЧИХ ВИДАНЬ

У продовж воєнного двадцятиріччя з'являються польські жіночі часописи в Галичині (Львові), які пропагують націоналістичні ідеї, патріотизм, закликають молодих полячок до активної діяльності, особливо тих, хто жив на кресах. Постає преса націоналістичної молоді, яка виховує молодих людей у патріотичному дусі. Відомими виданнями цього типу є: “Kobieta w pracy obywatelskiej” (“Жінка в суспільній праці”) (1931), “Małopolanka” (1927) (“Малополянка”), “Ruch kobiecy” (“Жіночий рух”) (1932–1934).

Катаржина Дормус зазначає, що “після здобуття незалежності змінився ринок жіночої преси, почався розвиток її в самостійних виданнях, а не у додатках. Незалежність польської держави дала жінкам рівноправ'я та громадянські права, завершуючи кількарічні війни за рівноправність. З 28 листопада 1918 року жінки здобувають виборче право, у 1921 році — право цивільне. Жінки могли створювати свої організації, залежно від симпатій до влади. У Львові в період міжвоєнного двадцятиліття існували такі організації: Відділ союзу громадянської праці, Союз сільських господинь у південно-східних воеводствах, Об'єднання християнських жіночих товариств, Союз польських селянок.

Нові часописи змінили тематики, адресатів і бачення суспільної ролі жінки. Надалі поставали суспільно-культурні часописи з об'ємною літературною частиною, де містилися публіцистичні статті, літературні твори, рубрики, присвячені культурі, статті про виховання дітей, родинні цінності, поради, з'явилися часописи, пов'язані з релігійними осередками, також видання з політичними публікаціями та характерними для багатьох часописів матеріалами на економічну тематику [1, 320]. Авторка статті називає ці часописи суспільними, бо вони порушували тему жіночої активності у діяльності різних політичних партій, жіночих організацій: “Інший характер мали часописи, які порушували суспільні теми: “Kobieta w pracy obywatelskiej” (1931), орган Союзу громадської праці жінок та “Ruch kobiecy” (редактор Хелена Паигет), редактором якого був Казімеж Тушаньський. Подібну проблематику простенжуємо на шпальтах “Малополянкі”, яку видала 1927 року Яніна Моравецька” [1, 322]. Отже, у міжвоєнному двадцятиріччі виходять часописи суспільного характеру, які пропагують для молоді національну ідею, активність у громадському та політичному житті своєї держави та працю молодих полячок на кресах.

Польський жіночий часопис “Малополянка” був присвячений суспільно-національній праці полячок на кресах. Підtitул видання саме вказує на характер і мету видання — “місячник, присвячений суспільно-національній праці польок на кресах”. Редагувала часопис Яніна Моравецька. Часопис виходив кожного 15-го числа місяця на 16-ти сторінках. Загальний характер матеріалів “Малополянки” — націоналістичний. Уже в першому номері видання містилися матеріали, що закликали молодь до гарту духу в боротьбі за свої ідеали. Видання мало традиційні редакційні відділи: “Хроніка” — інформаційний відділ, “Від редакції” — відділ листування, “Відлуння з минулого” — відділ статей про відомих жінок, а також звіти про з’їзди різних жіночих організацій. У виданні знаходимо чимало нарисів про відомих жінок, статей націоналістичного забарвлення, історичного матеріалу.

Наприклад, подвійне число 7-8 на першій сторінці містило “Молитву за Польщу” [3, 1], а вже на другій сторінці редакція надрукувала статтю-заклик молоді до гарту духу: “Важкість гарту духу”: “В дорозі до великої мети велика міць потрібна людям. Хто поставив собі велику мету, той має бути певним, що її досягне, але на його шляху завжди стоятимуть труднощі. Та ці труднощі не вб’ють у нього бажання, а помножать його сили. Народ польський великий і поставив собі за мету: стати Великою Польщею. Польща — хоробрий воїн, з яким ми будемо рахуватися. А цю мету можна здобути тільки тоді, коли організуємо всіх навколо Польщі. Війна за справедливість, за незалежність навчила народ оцінювати дійсність та миритися з нею” [4, 2].

На четвертій сторінці цього номера була опублікована інформація про “IV З’їзд Національної організації жінок у Львові”, а на наступній, 5-ій, — великий нарис про Марію Родзевичівну [5, 4-5]. На останній, 16-ій сторінці, традиційно публікувалися оголошення від різних жіночих організацій, наприклад, — “Економічні курси для польок”. Наступний спарений номер, 9-10, за своєю структурою повторював усі інші. Щоправда, на першій сторінці була опублікована стаття релігійного характеру “Христос-король”, побудована у формі діалогу між Пилатом та Христом [6, 1]. Привертає увагу програмна стаття “Інтелігенція — чи суспільна праця на кресах” Яна Бляшка, в якій аналізується досягнення незалежності. Проте, на думку автора, це ще не всі досягнення, бо потрібно наполегливо працювати не тільки у великих містах, а також на кресах.

Автор популяризує національну мову, а також вказує на важливу проблему пошуку форми держави: чи федеративне утворення, чи монолітна держава? Але, попри все, важливо, що незалежність відбулася: “Завдяки обставинам, жертвності багатьох поколінь, маємо незалежність. Але пошук незалежності та її здобуття — це ще не все. Цілий народ має працювати на повну потужність, щоб ту незалежність утримати, щоб залишити наступним поколінням потужну державу. Але, щоб добре збудувати щось — треба приготувати відповідний план Польщі як держави, аби забезпечити їй стабільність стосунків. У Польщі панують два погляди на цю проблему: один — це створення федерації як устрою, інший — створення монолітної національної держави. У цій війні має

перемогти позиція створення національної держави. Але нам для цього потрібно важко працювати. Кожен розуміє, що в польській державі державною мовою в адміністративних установах повинна бути тільки польська мова. Кожній людині з різних суспільних прошарків маємо пропагувати польську національну ідею, економічну і культурну” [7, 2]. Таких статей, які пропагують національну ідею, велич польської держави та закликають до активної громадянської позиції, чимало. Особливою темою видання була тема оборони польської мови, захист її чистоти. Цій темі присвячена стаття “Про чистоту польської мови” [8, 4], розміщена на 4-ій сторінці.

Цікавим у часописі було обговорення на тему родини та взаємозв'язку родини і держави. Дописувачі вважають родину важливою ланкою суспільного і навіть державного життя. Вони критикують домінування ідеї наживи, а не істинних цінностей. Традиційна формула “жінка-мати-громадянка” хоча й міститься у статтях видання, проте критикована через не достатню готовність жінок до участі у житті власної держави. Одна з таких публікацій — “Попри родину — уздоровити суспільство!”, у якій авторка, Х. Оземблова, викриває усі погрішності тогочасної спільноти:

“Наше домашнє вогнище дуже часто має хворобливий вигляд. Хіть життя тут домінує, а дитя з наймолодших своїх літ стає свідком гонитви за грошима, утриманням, чує непристойні слова, яких треба соромитися, і часто залишається без опіки матері чи батька, які найчастіше створюють нові родини і забувають про свої обов'язки щодо дітей. А як виглядає жінка в родині? Найчастіше, добре не підготовлена до ролі матері, жінки чи громадянки, розчаровується в шлюбі, згаює час у гонитві за новими враженнями. Жінка потрібна сім'ї, щоб там керувати, як завше було. Жінка інтелігентна освічена, найвищу свою місію може сповнити в домашньому огнищі” [9, 7].

На думку авторки, потрібно плекати істинні цінності та любов до власного народу, його мови.

Окрема тема видання — це діти в різних країнах світу. Тут найпомітніші статті Є. Якубкевича (“Культ дитини в Японії” та “Полькам до розваги”). Традиційно на шпальтах “Малополянки” друкується звіт діяльності Національної організації жінок у Малополющі, оголошення про ткацькі курси, відповіді від редакції та хроніка подій. Отож, на шпальтах видання “Малополянки” формувалася національна ідея, пропагувалися: любов до батьківщини, до своєї родини; молодь на кресах закликали до активної діяльності у суспільному та національному житті своєї держави.

Подібні теми висвітлювала “Kobieta w pracy obywatelskiej”, яка виходила у Львові 1931 року. Мала схожі рубрики, відділи редакції, як “Малополянка”. Але найбільше про жіночу діяльність дізнаємося із часопису “Ruch kobiecy”, який виходив у Львові протягом 1932–1934 років. У бібліографії З. Залевської знаходимо такі відомості про часопис: “Рух кобєци”. Місячник. Редагувала Хелена Паугертівна. Видавала — Національна Організація Жінок у Львові. Редагувала часопис національна молодь, боролася за рівні у практиці права жінок. Статті порушували

теми політики держави як і жіночого руху у справах політичного життя. Писали до часопису: Х.Паугертівна, Й.Дмовська, М.Новіцка, Я.Вікторівна” [2, 126-127].

“Ruch kobiecy” був двотижневиком, що інформував польських жінок Львова про діяльність різних суспільних організацій. Часопис мав головну мету — інформувати та закликати до суспільної діяльності, порушував теми про виховання жінок, рівноправність з чоловіками, про участь жінок у політичному житті. Автори видання критикували пассивність жінок, які нічим не цікавляться.

Перший номер часопису відкривався вступною статтю “Від редакції”: “Тривалий час відчуваємо брак поважного жіночого часопису, який би здавав належну оцінку жіночій діяльності в Польщі і за кордоном, а з іншого боку, вказував би на правдивий шлях молодого покоління, організації праці, метою якої є створення нового типу жінки. Брак жіночого часопису відчуваємо навіть у тому, що немає додатків до поважних щоденників “Kurjera Warszawskiego”, “Kurjera Poznańskiego”, тому сьогодні розпочинаємо видавати жіночий двотижневик “Ruch kobiecy”. Часопис матиме скромні розміри, сподіваємося найближчим часом розширити його так, щоб він став виразом переконань і виховання молодого жіночого покоління” [10, 1].

Стаття, присвячена баченню жінки минулого і сучасного, — “Жінка сьогодні і вчора”, підписана криптонімом Х.П., подавала новий погляд на роль жінки в суспільстві, піднесення моралі жінки на вищий рівень: “Багато говоримо про жінок сьогодні, часто навіть зі злістю, але молоде покоління жінок не огризається на такі звинувачення. Не можна заперечити, що загальний рівень моралі жінок після Першої світової війни знизився, це велике зло і потрібно йому зарадити, але треба з’ясувати його причини, а потім знайти дорогу для його усунення. Потрібно простежити, чи рівень моралі знизився тільки у жінок. Якщо хочемо усунути причину, то потрібно підіймати мораль у чоловіків та жінок. Бо чоловіки теж здеморалізовані” [11, 2].

На третій сторінці містилась традиційна рубрика відділу редакції, який відповідав за звіти різних жіночих організацій, — “Вільний З’їзд Національної організації жінок”. Також редакційними відділами часопису були: “З міжнародних теренів” — відділ міжнародних новин, “Хроніка” — відділ, де друкувалася інформація про з’їзди жінок у державі, який вела А. Ожеховська, та реклама на останній сторінці.

У другому номері привертає увагу стаття про рівноправність жінок “Нові дороги”, у якій автор пише: “Боротьба за рівноправність була сильним гаслом, гаслом, що закликала багатьох жінок і, в певному розумінні, змінило суспільний лад, свою роль і навіть прижилося. Рівноправність є фактом доконаним. Боротьба за рівноправність була подібною до кінцевої зупинки, — жінки здобули права, які ніхто у них не забере, бо минуле не повертається. Сьогодні говоримо не про боротьбу за рівність прав, а про рівноправність як чинник жіночого та чоловічого в житті народу. Минули часи ліберальних війн за рівноправність; сьогодні освічена жінка, глибоко релігійна повинна дбати передовсім про добро народу, працювати поряд з чоловіками над важливими суспіль-

ними проблемами” [12, 1]. Великої ваги у матеріалах редакція надавала “служінню народові”, яке має здійснювати розумна, інтелігентна і релігійна жінка.

У другому номері редакція запроваджує нові відділи: “Жіночі організації за кордоном”, щоб інформувати сучасну жіночу молодь про роботу жінок в інших країнах, а також коротку рубрику “З праці жінок на полі польсько-югославського зближення”. Нерідко на шпальтах видання трапляються статті, присвячені успіхам жінок у різних галузях науки, медицини, наприклад: “Жінка в медичному закладі” А. Ожеховської та “Жінка в науці”.

Стаття “Про здорову розсаду”, присвячена темі жіночої участі у суспільному і громадському житті польського народу, була опублікована у третьому номері видання. У статті читаємо: “Коли жінки мають рівні з чоловіками права, то на рівні з ними повинні цікавитися публічними справами, впливати на їхній розвиток, бути душою нашого народу, передовсім працювати над освітою та вихованням” [13, 1]. Починаючи з четвертого номеру, часопис запроваджує нові відділи: “Хроніка львівська”, “Хроніка краківська”, в яких містилася інформація про діяльність жіночих товариств, організацій саме на цих теренах. У цьому ж номері редакція повідомляла своїх читачів, що видання припиняє вихід часопису, бо іде на літні канікули.

З метою кращого інформування своєї аудиторії редакція запроваджує розділ “Жінка в праці літературній та науковій”, у якому знайомить читачів із університетами й різноманітними студіями для заохочення молодого жіночого покоління до навчання і здобуття ступіню, отримання доброї посади.

Наступний номер присвячений історії польського жіночого руху. На першій сторінці містився великий матеріал “Нарис з історії жіночого руху у Польщі” Ч. Скрабської, в якому здійснено короткий екскурс у минуле польської історії та історії жіночої преси: “Виховання та роль жінок у Польщі чи питання про їхні обов’язки у суспільстві порушувалися у родині і народі; суспільні, культурні, громадські справи обговорювалися в групах наречених, не тільки міщанок, але й селянок.

За часів Владислава IV жінки звертаються до короля з прохання обмежити вплив батька і матері на вільний вибір чоловіка. Це перший випадок оборони жінками своїх прав. У нашій історії є кілька відомих жінок, причетних до політичних, міжнародних та суспільних подій: Чарторийські, Коссаковські. Тоді, у 1821 році, К. Хофманова домоглася права жінки на освіту; постала організація, яка займалася фінансуванням “вищих та нижчих шкіл жінок”. У 1826 році створено “Інститут гувернанток”.

Час літератури та науки підштовхнув жінок до організованої діяльності. Романтизм прищепив прагнення до індивідуальної свободи та суспільної діяльності. У 1829 році постала перша жіноча організація “Ентузіасток”. Її членами стали письменниці та діячки: Нарцина Жмиховська, Елеонора Земецька, Кароліна Ярачевська, які домагалися прав материнства та любові. У 1873 році виходить книжка “Про права жінки” кількох відомих польських діячів: Ю. Бартошевича, К. Новаковського,

Е. Прондзинського, які розвинули тему коєдукації. Про громадянські права жінок писала у 1873 році Е. Ожеховська в повісті “Марта”.

Постали жіночі часописи: 1867 року у Варшаві — “Блющ”, “Світ”, за редакцією М. Конопніцької, провідниці руху за права жінок П. Кучальської-Реінсхмідт. 1891 року утворюється “Коло праці жінок” [14, 2]. Така ґрунтовна стаття з екскурсом у минуле мала на меті не тільки поінформувати свою молодіжну читацьку аудиторію, але й також на прикладі життя авторитетних жінок з минулого закликати до активної діяльності. Але поряд із статтями про минуле, важливим на шпальтах часопису є бачення жінки майбутнього. Наприклад, у восьмому номері була надрукована стаття “Наша роль у найближчому майбутньому”: “Здавалося, що жінка на етапах еволюції має ширшу участь у публічному житті, активніше впливати на розвиток культурних стосунків у світі. Але, тим часом, все складається по-іншому, жінки — байдужі” [15, 1], тому потрібно закликати жінку до активності — головна тема цієї статті. Саме жінка-активістка — це і є жінка майбутнього.

На шпальтах видання часто друкуються епітафії на відомих жінок сучасності, наприклад, — А. Тулодзецьку. У дев’ятому номері з’являється нова бібліографічна рубрика “Серед видавництва”, яку вела Б.Берканівна. Наступні номери зберегли традиційні рубрики та теми обговорення. У сімнадцятому номері редакція запроваджує рубрику “Листи суспільні” — для постійного діалогу зі своєю молодіжною аудиторією.

Особливу увагу привертає стаття А.Ожеховської про кризу особистості та рівноправність жінок — “Криза та так звана рівноправність жінок”, в якій авторка вказує на те, що чоловіки не хочуть, аби жінка працювала, і дуже тим стурбовані: “Однією з таких змін, яка називається у психології “криза людини”, є зміна стосунків чоловіка та жінки і, на жаль, не на користь жінки. Зміна ця пов’язана з економічною та моральною кризою сучасності. Чоловіки дуже стурбовані тим, що в Європі 30 мільйонів працюючих жінок!” [16, 1].

Починаючи з 24-го номеру, видання змінює графічне оформлення: назва подається курсивом та іншим шрифтом. Окрім того, з’являється нова рубрика, притаманна молодіжним виданням, — “Зі спорту: нові рекорди”. Видання дедалі частіше друкує історичні статті (історія про Листопадовий Чин), патріотичні вірші. А з наступного, 25-го номеру, особливої ваги набирає рубрика “Жінка в політиці та її фах”, що перетворює часопис не тільки на суспільний двотижневик, а також — на політичний. Цей номер містив дві програмні статті, важливі для всього польського жіночого руху: перша стаття — “Кілька думок про суспільну психологію жінки” М. Сльвінської-Зажецької — виводила новий тип жінки — жінки-суспільної активістки: “Значення жінки в Польщі виростає із засадничих, найглибших підстав суспільного життя, яких потребує слов’янський світ. Жінки споконвіку працювали вдома, домашня праця уподібнювалася годиннику зі своїми обов’язками та правами, її виконували ретельно. До суспільної праці жінка додає багато ентузіазму, але, на жаль, палахкотить він у фазі тільки початкової, а потім гасне, коли жінки наражаються на невдячність” [17, 2], тобто жінці бракує ентузіазму, щоб продовжити свою суспільну працю. Друга стаття —

це доповідь С. Залевської “Наші завдання на тлі сучасної епохи”, в якій йдеться про роль жінки у політичному житті суспільства: “Рисою нашої сучасності є мінливість. Живемо у часи великих змін, у часи великих суспільних конфліктів, які треба вирішити. Серед них — праця та капітал, а також економічна криза. Живемо на зломів. Епоха переросла людину. Загострилося питання устрою суспільства та культури, яке мають розв’язати жінки” [18, 4].

У наступних роках видання зберігають усталену організацію редакції, рубрики, статті, теми. Майже у кожному номері часопису містилася стаття виховного патріотичного характеру, яка мала на меті вплинути на свідомість молоді жіночої аудиторії. У першому номері часопису за 1934 рік редакція привітала своїх читачок закликом із Новим Роком: “Перед нами майбутнє — велике та невідоме — пам’ятаймо, що від нас залежить його розв’язання!”, який мав стати гаслом кожної молоді полячки. “Ruch kobiescy” популяризує жіночий рух у світі. Нові рубрики — “Зі світу” та “Нові заклади для жінок” — мали на меті допомогти молодій жінці зорієнтуватися у виборі фаху та добре поінформувати її про досягнення жінок інших народів. “Ruch kobiescy” у кількох номерах запровадив цикл статей про американські жіночі коледжі, зокрема тут опубліковані: “Жінки французькі в громадянській та суспільній працях”, “Американська жінка” Е. Ожеховської. Нова рубрика — “Жінка в політичній, науковій та професійній праці” — містила різноманітні статті: від оглядових до критичних. На шпальтах часопису постає жваве обговорення жіночої праці, а також критика жінок, які хочуть повернутися тільки до домашнього вогнища: “Активізувався рух у світі жінок. Почастішали дискусії, статті, які усувають жінок від праці. Деякі часописи навіть видають спеціальні номери під гаслом “Права жінок на працю”, критикуючи тих, які волають про повернення жінки до дому”, — йдеться у статті “Щонайважливіше” [19, 1].

Але постійна тема — тема участі жінок у політиці. У п’ятому номері за 1934 рік міститься стаття “Жінка чи політика”, в якій читаємо: “Слухаємо часто, що жінки кажуть про свою аполітичність — “я в політику не втручаюсь”, — але насправді це стосується справ, які з політикою не мають нічого спільного. Це свідчить про те, що жінки не замислюються над роллю політики в житті народу. Чи не займалася політикуванням жінка, яка домагалася рівноправності?” [20, 1]. Таке риторичне запитання ставить своїй аудиторії автор.

Особливо популярними були статті про психологію молодих дівчат, у яких редакція засуджувала стереотипи про дівчат, які тільки й прагнуть вийти заміж. Окрім того, й надалі зберігаються редакційні відділи, рубрики та характер статей. Отож, проаналізувавши кілька статей часопису “Ruch kobiescy” та роботу редакційних відділів, виснуємо, що видання мало на меті пропагувати національну ідею, виховувати жіночу молодь у патріотичному дусі. Часопис критикує пасивність молодих полячок, які не беруть жодної участі в суспільному та політичному житті своєї держави. Виховна роль часопису “Ruch kobiety” мала важливе значення у формуванні світогляду молоді польської громадянки.

Часописи “Małopolanka” та “Ruch kobiecy” мають кілька спільних ознак: 1) читацьку аудиторію (молоді полячки на кресах); 2) одну мету — формувати у молодого покоління патріотичні ідеали, цінності; 3) характер статей — націоналістичний; 4) новий образ жінки у статтях — образ жінки-активістки, активної громадянки. Часописи “Małopolanka” та “Ruch kobiecy”, а також “Kobieta w pracy obywatelskiej” — перші суспільні, громадянські видання для жінок, які сформували новий тип жінки — молодій жінки-патріотки.

1. Dormus K. Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826-1918. — Warszawa, 2006. — 453 s.
2. Zalewska Z. Czasopisma kobiece w Polsce (Materiały do historii czasopism rok 1818-1937). — Warszawa, 1938. — S. 257.
3. Małopolanka. — 1927. — №7-8. — С.1.
4. Małopolanka. — 1927. — №7-8. — С.2.
5. Małopolanka. — 1927. — №7-8. — С.4-5.
6. Małopolanka. — 1927. — №9-10. — С.1.
7. Małopolanka. — 1927. — №9-10. — С.2.
8. Małopolanka. — 1927. — №9-10. — С.4.
9. Małopolanka. — 1927. — №9-10. — С.7.
10. Ruch kobiecy. — 1932. — №1. — С.1.
11. Ruch kobiecy. — 1932. — №1. — С.2.
12. Ruch kobiecy. — 1932. — №2. — С.1.
13. Ruch kobiecy. — 1932. — №3. — С.1.
14. Ruch kobiecy. — 1932. — №5. — С.2.
15. Ruch kobiecy. — 1932. — №8. — С.1.
16. Ruch kobiecy. — 1932. — №19. — С.1.
17. Ruch kobiecy. — 1932. — №25. — С.2.
18. Ruch kobiecy. — 1932. — №25. — С.4.
19. Ruch kobiecy. — 1934. — №2. — С.1.
20. Ruch kobiecy. — 1934. — №5. — С.1.

Сергій БЛАВАЦЬКИЙ
Науково-дослідний Інститут
пресознавства Львівської
національної наукової бібліотеки
ім. В. Стефаника НАН України,
E-MAIL: blavser@gmail.com

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНЦІВ В ЗАХІДНИХ МЕДІА

Темою цієї розвідки є стереотипізація у західних медіа конкретної соціальної страти українців — пенсіонерів. Об'єктом дослідження стереотипів обрано окремі матеріали євроатлантичної журналістики — якісної преси та транснаціонального телебачення (“TIME”, “The Independent”, “International Herald Tribune”, “BBC World”, “Euronews”). Предмет дослідження — фреймінг, “рамкування” українців, зокрема — культивування у західній якісній пресі, ТБ фрейму “українського пенсіонера-антрепренера”. Акцент на аналізі матеріалів якісних медіа зумовлений тим, що саме ці медіа у високорозвинених демократіях Заходу є “лідерами думок”, які мають визначальний вплив на формування громадської думки та позицію влади у внутрішній та зовнішній політиці.

Актуалізація вивчення, аналізу та дослідження стереотипів детермінована низкою факторів. Об'єктивність актуальності цієї теми зумовила медіатизація об'єктивної реальності, яку здійснюють глобальні медіакорпорації. Апостеріорі можемо констатувати, що ці медіа не стільки інформують, як радше містифікують, міфологізують, медіатизують реальність, а відтак — маніпулюють громадською думкою і формують суспільну свідомість. Суб'єктивний вимір актуальності цієї проблематики зумовлений зростанням наукового інтересу медіадослідників до цього питання останнім часом (Бутиріна М., Лось Й., Загородня Л., Павлюх М., Золяк В., Прохоров Є., Добросклонська Т. та ін.). Як резонно зауважує щодо цього М. Бутиріна, “незважаючи на широке коло публікацій стосовно проблем стереотипізації у різних сферах людського буття, питання щодо феномену стереотипів, зокрема в аспекті їх медіатизації, фактично залишається відкритим” [1; 11]. У цьому контексті варто зауважити, що більшість вітчизняних вчених у своїх дослідженнях зосереджували увагу на теоретичних аспектах аналізу стереотипів та стереотипізації, і тільки поодинокі емпіричні розвідки ґрунтувались здебільшого на контент-аналізі, описовому методі та інтент-аналізі. Наприклад, М. Павлюх проаналізувала стереотипи образу України та українця на прикладі матеріалів якісних польських видань [7; 253– 261], а М. Бутиріна дослідила стереотипи у науковому середовищі [2].

Науковою новизною цієї розвідки є дослідження стереотипу конкретної страти (українських пенсіонерів) в аспекті медіатизації соціально-економічних проблем трансформаційного періоду України в провідних західних медіа. **Методологія дослідження:** загальнологічні методи дослідження, інтент-аналіз, описовий метод та фрейм-аналіз. **Хронологічні межі:** 1995 — 2011 роки. **Мета наукової**

розвідки — з'ясувати функції стереотипів, проаналізувати стереотипізацію образу українських пенсіонерів та верифікувати тезу: “масова комунікація — це ідеальний простір перманентного удосконалення соціального знання, а отже — **безперервного процесу корекції стереотипів** (виділення наше — **С. Б.**)” [6; 156].

Розгляд наукової проблеми розпочнемо з ознайомлення з наявними теоретичними напрацюваннями з обраної теми. Американський медіадослідник У. Ліппман у дебютній монографії “Громадська думка” (1922 р.) вперше звернув увагу на категорію стереотипів мислення як прообразів реакції, біхевіористської моделі. Хоча традиції вивчення стереотипів були закладені ще у роботі історика й соціолога У. Дюбуа “Філадельфійський негр” (1899 р.). Стереотипи здебільшого формуються під впливом емоційного ставлення людей до тієї чи іншої події. У Ліппман стверджував у своїй науковій розвідці, що стереотипна парадигма мислення “окупує” свідомість, дозволяє складати думку ще до того, як особа (потенційний реципієнт інформації або комунікат) зіткнеться з певним фактом та явищем. Оскільки не факти, які за своєю сутністю неповні, фрагментарні й розпливчасті, а лише стереотипні уявлення допомагають людині орієнтуватися у хаосі дійсності, то, закликав У. Ліппман, мас-медіа самі повинні створювати образи-стереотипи. Вони, незалежно від того, правильні чи хибні, дадуть пояснення усім подіям та явищам. Крім того, американський дослідник громадської думки стверджував, що стереотипи мислення *потрібно перманентно підживлювати (виділення наше — С. Б.)*, щоб вони закріпилися у когнітивній структурі комуніката.

Як зазначає щодо цього український журналістикознавець Й. Лось, “стверджуючи, що людина живе почуттями, а не розумом, У. Ліппман у “Громадській думці” абсолютизував перший, чуттєвий, рівень когнітивного процесу, перебільшуючи роль емоційних, ірраціональних факторів суспільної думки, надавав стереотипам — цим найпростішим елементам людської психіки — універсального значення. Стереотипи виконують охоронні функції (підтримка наявного ладу) і розвінчувальні (пропаганда проти опонентів та противників) [6; 29-30]. Однак призначення стереотипів не обмежуються вищезгаданими функціями, що доведе це дослідження.

Стереотипи поведінки, мислення викликають асоціацію з умовними рефlekсами собаки у дослідях видатного російського психофізіолога І. Павлова. Стереотипне мислення — це та сама рефlekторна діяльність, яка, однак, є результатом не біологічних експериментів, а “медіатизації”, комунікативного впливу сучасних ЗМІ. Масова аудиторія, комунікати відтак перетворюються на “соціальних тварин” [2; 138] Дозволимо собі частково не погодитися з тезою української дослідниці стереотипів М. Бутиріної про стереотипи масової свідомості. Ризикнемо висунути гіпотезу, що стереотипи закріплюються не у когнітивній структурі маси, масовій свідомості, а у “масовому несвідомому” (за К. Г. Юнгом), оскільки наявність свідомості у комуніката апріорі передбачає критичний аналіз масової інформації і, відповідно, дестереотипізацію поведінки та мисленнєвого процесу.

Стереотипна модель думання, відтак, не є мисленням, вона є радше сурогатом мислення, ерзацом думки. Відомий психоаналітик К. Г. Юнг резонно охарактеризував стереотипи як “логічно облудні концепції”. А Т. Ньюком зазначав, що “стереотипи є ефективними, але не вірогідними”. Німецькі дослідники когнітології Л. Фестінгер та М. Ірле розглядали стереотипи як одні з найважливіших когніцій комуніката поряд з настановами, переконаннями, цінностями, поглядами та відчуттями [10]. Як резонно зауважує М. Ірле, кожен комунікат-реципієнт інформації прагне зменшити когнітивний дисонанс, досягти гармонії між внутрішніми установками та масовокомунікативним дискурсом [13, 117]. Відтак, стереотипи у когнітивному процесі відіграють функції економії мислення та узгодження масової інформації з когнітивними елементами. Окрім того, можна припустити, що ефективність стереотипотворення залежить від регулярного підживлення наявних стереотипів у медіа.

Провідний український дослідник масової комунікації В. Різун вважає, що ідеологічні й мовні уподобання, улюблені теми, інтертекстуальні переваги у заголовках і статтях — все спрямоване на формування в аудиторії запланованого сприйняття поданих матеріалів, на створення в неї запланованого стереотипу мислення, а відтак — і поведінки [9; 25]. У цьому контексті вважаємо слушним процитувати думку російської дослідниці преси Т. Добросклонської: “Дію механізму ЗМІ найкраще можна простежити за допомогою розгортання такого інформаційного ланцюжка: відбір фактів — інтерпретація подій — створення стійких образів — формування стереотипів” [5; 96].

Отже, стереотипізацію можна розглядати як результат впливу персуазивної комунікації на маси. Окрім того, стереотипізація може отожднюватися з медіатизацією окремих феноменів об’єктивної реальності крізь призму фреймінгу, як його визначив Р. Ентман: “вибирати певні аспекти реальності та робити їх **помітнішими** у комунікованому тексті, популяризуючи в такий спосіб певне визначення проблеми, інтерпретацію її причин, моральну оцінку та можливе її розв’язання” [12; 52].

Перейдемо до головної частини розвідки, а саме — до аналізу фреймів-рамок українців у західній якісній журналістиці через аналіз висвітлення образу українських пенсіонерів. Вони, на переконання медіапрацівників західних медіа, виживають в Україні тільки завдяки тому, що реалізують продукти харчування з власного підсобного господарства на ринках. Цей стереотип соціально-економічного становища сформувався у західних медіа на початку 1990-х років, під час становлення незалежності нашої держави, яке супроводжувалося негативними тенденціями розвитку вітчизняної економіки: рецесією, гіперінфляцією, девальвацією карбованця, різким зниженням індексу якості життя та ін.

Вперше фрейм-рамку українського пенсіонера, який виживає у скрутні часи, реалізуючи продукти з власного підсобного господарства на стихійних ринках, зустрічаємо на сторінках впливового американського журналу “TIME” у середині 1990-х років, в апофеоз рецесії в

Україні. Стаття “Судний день в Україні” (21 січня 1995 року) висвітлює діяльність секти “Білого братства” в Україні. Однак, відображення проблематики дисонує зі світлиною, на якій зображені київські пенсіонери у полатаному одязі, які заробляють на життя з продажу різних продуктів харчування першої необхідності. Сенс цієї фотографії, яка формує у американських читачів стереотип неповноцінності українців, полягає у тому, що навіть після досягнення пенсійного віку, пенсіонери в Україні не можуть піти на заслужений відпочинок, а змушені заробляти на життя, щоб вижити. Симптоматично, що акцент у формуванні цього стереотипу робиться на візуальному, а не на вербальному образі. Як відомо з когнітології, семіотики та психології, візуальні елементи краще фіксуються в свідомості людини. Крім того, як слушно зауважив італійський дослідник впливу телебачення на суспільну свідомість Д. Сарторі у “*Homo Videns*”, — “*non vidi, ergo non est*”. Отже стереотип-образ сформований, і наступне завдання західних медіа полягає у тому, щоб підтримувати цей когнітивний елемент у суспільній свідомості західної громадськості.

Наступним прикладом стереотипізації образу українського “пенсіонера-антрепренера” може бути матеріал у одній з якісних газет Великобританії — “*The Independent*”. Інформзамітка (5 липня 2000 року) “Токсичні гриби вбивають 112 українців” (з посиланням на американську інформагенцію AP) розповідає про збільшення кількості летальних випадків серед українців через споживання грибів у літній та осінній період. У матеріалі зазначається, що для деяких бідних українців збирання грибів є засобом поповнення продуктових запасів і навіть численні факти отруєнь не зупиняють їх. Промовистою у цьому матеріалі є світлина, яка супроводжує його. На фото зображені пенсіонери, які продають білі гриби на міському ринку.

Аналогічний фреймінг-рамкування конкретної української соціальної страти простежуємо у впливовій американській якісній газеті “*International Herald Tribune*”. Відомий американський журналіст Р. Бернштейн у подорожньому нарисі описує свої враження від відвідин Львова [9; 12]. Стаття, загалом, збалансована, хоча автор приділив більше уваги економічним аспектам життєдіяльності міста Лева, ніж культурним, мистецьким чи релігійним (що з погляду відображення об’єктивної дійсності у подорожньому нарисі було б доцільніше та логічніше).

Фотографія Р. Бернштейна натомість дисонує з його твердженнями про європейськість Львова та вишукану еkleктику його архітектурних форм. На фотографії не зображені візитні пам’ятки Львова — Львівський оперний театр, Площа Ринок, Домініканський собор чи Собор святого Юра. На світлині зафіксовані пересічні львівські пенсіонери, які торгують різними продовольчими товарами на Галицькому ринку. Такий підхід до відображення об’єктивної дійсності в американській журналістиці важко назвати неупередженим, збалансованим та відстороненим. Автор подорожнього нарису апостеріорі перебував у полоні тих стереотипів про Україну, які створили американські медіа у 1990-их роках (зокрема, стереотип злиденних українських пенсіонерів). У цьо-

му контексті варто процитувати українську дослідницю зображальної журналістики В. Гридчину: “сьогодні певним чином можна говорити про існування тенденції розщеплення мови тексту і візуальної мови” [3; 309]. Проблему незбіжності візуального ряду і тексту ця медіадослідниця актуалізує і в іншій науковій розвідці [4].

Підживлення вищезгаданого стереотипу про українців інформаційними ін'єкціями зустрічаємо і в європейській якісній журналістиці, зокрема — у контенті провідних телерадіомовних корпорацій. Впливовий європейський цілодобовий канал новин “Euronews” у програмі “Parlamento” (12 листопада 2007 р.) проаналізував зміни в Україні після дострокових виборів 30 вересня 2007 року. Вкотре можна простежити аналогічний фреймінг: значна частина хронометражу сюжету присвячена блиц-опитуванню київських пенсіонерів, які продають овочі, фрукти, молочні продукти з підсобного господарства на міських ринках Києва. При цьому когерентність та конгруентність сюжету про Україну порушені, оскільки були зміщені акценти у висвітленні тематики. Однак, завдання “стереотипізації”, підживлення наявних стереотипів України в перцепції євроатлантичної спільноти журналісти каналу успішно виконали.

Ще одним виявом стереотипізації України як держави втрачених можливостей загалом та стереотипу українських пенсіонерів-антрепренерів зокрема можна інтерпретувати серію сюжетів BBC World Service (The BBC Direct Series) про сучасні трансформаційні процеси в нашій державі (березень 2011 року). Побіжний аналіз сюжетів британських телевізійників виявив, що вони продовжують підживлювати наявні стереотипи про Україну та українців у глобальному інформаційно-комунікативному просторі. Зокрема, у сюжеті кореспондента української служби BBC Марти Шокало “Buy from babushkas”: Markets in Ukraine” (19-е березня 2011 року з повтором 20 березня 2011 року) головний акцент зроблено на тому, що супермаркети та торговельні центри не зможуть замінити стихійні базари на вулицях українських міст та ринки доти, допоки в Україні не з'явиться повноцінний середній клас, рівень доходів якого відповідатиме аналогічним показникам у сусідніх європейських державах [14]. Відповідно, значна частина матеріалу (зокрема, синхронів та відеоряду) була присвячена висвітленню реалізації продуктів з власного підсобного господарства українськими пенсіонерками. Характерно, що і в іншому сюжеті “Hard times as Ukraine recovers” (“Скрутні часи одужання України”, автор — Марта Шокало) на одній зі світлин зафіксовано українських бабусь, які торгують продуктами на одній з вулиць Києва.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, можна зробити певні висновки. Насамперед, як уже було зазначено, стереотип виконує розвінчувальну (пропагандистську) функцію. На прикладі стереотипізації *modus vivendi* українських пенсіонерів наочно продемонстровано як негативні стереотипи (і їхнє перманентне підживлення) дискредитують позитивний імідж України у світі і позиціонують її як країну “третього світу” зі значними проблемами в соціально-економічній стратифікації та, відповідно, нерівномірним розподілом доходів. Домінантною рам-

кою в фреймінгу українських пенсіонерів у західних мас-медіа є фрейм “зосередження на економічних наслідках події”.

З одного боку, результати дослідження доводять, що зображальні елементи, візуальні образи є найефективнішим засобом стереотипотворення. Звідси головний висновок: наявна латентна кореляція між візуалізацією та стереотипізацією. З іншого боку, перманентну акцентуацію на візуальних елементах фреймінгу українців (зокрема, в аспекті С-тематики) у західних медіа можна інтерпретувати як вияв таблоїдизації медіа. Ґрунтовніше дослідження цієї проблематики потребує окремого наукового дослідження.

Понад те, результати розвідки частково дезавуюють твердження, що масова комунікація — це безперервний процес коригування стереотипів. Навпаки, з'ясовано, що стереотипи у масовій комунікації постійно підживлюють, щоб вони закріпилися у когнітивній структурі комунікатів. Часовий інтервал такого підживлення залишається повністю не з'ясованим. Тому перспективи наукового дослідження цієї проблематики медіадослідниками та когнітологами полягають у проведенні широкомасштабного компаративного контент-аналізу якісних західних медіа та спеціальних експериментів у соціальній психології, щоб з'ясувати часовий проміжок підживлення стереотипів для їхньої фіксації у когнітивній структурі реципієнтів масової інформації.

1. Бутиріна М. Методологічні проблеми вивчення стереотипів масової свідомості: медійний аспект / М. Бутиріна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. — 2007. — Вип. 17.
2. Бутиріна М. Стереотипи масової свідомості: особливості формування у медіасередовищі: Монографія / М. Бутиріна; КНУ ім. Т. Шевченка. — Д.: Слово, 2009. — 368 с.
3. Гридчина В. Семіологія візуальних повідомлень: пошук методу дослідження // Збірник праць НДІ пресознавства ЛННБУ ім. В. Стефаника НАНУ. — 2011. — Вип. 1 (19). — С. 300–310.
4. Гридчина В. Зображальна інформація: інформаційні та неінформаційні зображення / В. Гридчина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Сер. Филология. — 2006. — Т. 19 (58), № 5. — С. 35–39.
5. Добросклонская Т. Тексты массовой информации в лингвокультурологическом аспекте / Т. Добросклонская // Публицистика и информация в современном обществе. Под ред. проф. Г. Я. Солганика. — М. 2000.
6. Лось Й. Формування політичної філософії суспільства засобами публіцистики // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. — 2007. — Вип. 30. — С. 12–35.
7. Павлюх М. Стереотипи й образи України та українця у сучасній польській журналістиці / М. Павлюх // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. — 2007. — Вип. 30. — С. 253–261.

8. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація: Посібник / Л. Павлюк. — Львів: ПАІС, 2007. — 168 с.
9. Різун В., Скотникова Т. Методи наукових досліджень у журналістичнознавстві / В. Різун, Т. Скотникова. — К.: Преса України, 2008.
10. Штромайер Г. Політика і мас-медіа / Г. Штромайер. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. — 303 с.
11. Bernstein R. Ukrainian city wants to reclaim its past / Richard Bernstein // *International Herald Tribune*. — 2005. — November 17.
12. Entman R. Framing: Towards a Clarification of Fractured Paradigm / Robert Entman // *Journal of Communication*. — 1993. — Vol. 43 (4). — P. 53–58.
13. Irle M. Die Theorie der kognitiven Dissonanz: Eine Reformulierung / Martin Irle. — Mannheim: Aus dem Sozialforschungsbereich 24 der Universität Mannheim, 1973.
14. www.news.co.uk/2/hi/programmes/direct/ukraine/9409814.stm

Ksenia GRABOWSKA-SZCZUR
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: w42224@student.wsiz.rzeszow.pl

PRZEZNACZENIE DZIENNIKARSTWA A DIALOG PLATONA “GORGIASZ”: analiza tekstu Gorgiasza w odniesieniu do współczesności

Gdy w 1963 roku Bernard Cohen podsumował swoje badania nad mediami słowami, które wtedy przyjęto z pewną niechęcią, że “media być może nie zawsze są skuteczne mówiąc ludziom jak mają myśleć, ale są oszałamiająco skuteczne w mówieniu swoim czytelnikom i słuchaczom o czym mają myśleć”, z pewnością nawet nie zdawał sobie sprawy jakiej nabiorą one mocy za kilka lat. Okazuje się jednak, że manipulacja odbiorcami nie jest zjawiskiem nowym gdyż znana już była w starożytności...

W dialogu Gorgiasz Platon ukazuje dwa kompletnie różne poglądy na życie i hierarchię wartości. Punktem wyjścia do rozważań staje się spor o paideię, czyli treści cele i metody wychowania uczniów. Jednak po przeczytaniu całego tekstu okazuje się, że rozmowa Sokratesa Gorgiasza i uczniów jest tylko pretekstem do wyrażenia miażdżącej krytyki retoryki i pochwały dialektyki przez Platona. Celem retoryki jest przekonania słuchacza do racji retora, a dialektyki wspólne poszukiwanie prawdy poprzez rozmowę.

SŁOWO = NARZĘDZIE — MANIPULACJA WG GORGIASZA

Dla Gorgiasza sztuką jest umiejętność pięknej wymowy, czyli takiej, dzięki której mówca posiadzie władzę na ludem, nakłoni ich do swoich racji. Bo właśnie osiągnięcie władzy politycznej było celem jego uczniów. Gorgiasz wpoił uczniom, że bycie dobrym mówcą to najszybszy, a za razem jedyny środek aby zyskać poważnie i sławę jako polityk. Zadaniem uczniów Gorgiasza było dowieść prawdziwości każdego, zarówno prawdziwego jak i fałszywego sądu. Bez znaczenia było czy posługuje się perswazją czy wchodzi na krętą drogę manipulacji. Mogli używać do tego wszelkiego rodzaju nadużyć, naginania tez, byleby tylko słuchacze nie zorientowali się w oszustwie. Cechą warsztatu retorskiego miało być stosowanie dużych uogólnień czy subtelnego połączenia przeciwstawnych treści, czyli każdego chwytu, który pomógłby im osiągnąć zamierzony cel. Gorgiasz wykorzystywał perswazję, której celem nie jest zmierzanie do prawdy, lecz wpłynięcie na emocje słuchaczy. Dla niego “retoryka jest sztuką, która nie potrzebuje moralności”. Uważał, że właśnie poprzez emocje, czyli odwołanie się do niższej części duszy, uda mu się nią zawładnąć. Posługuje się on całym arsenałem narzędzi retorycznych, które poprzez sprawianie przyjemności i schlebienie ludowi ogłupiają go i pozwalają nim skutecznie manipulować.

Warsztat retora nie opiera się na wiedzy lecz doświadczeniu. Gorgiasz nie dąży do prawdy, bo często jej po prostu nie zna, jednak do tego stopnia

potrafi zawładnąć umysłami słuchaczy, że twierdzą oni, iż stoi przed nimi osoba, która posiadała całkowitą wiedzę na temat, o którym się wypowiada. Nie sposób nie wspomnieć tutaj o kilku paradoksach związanych z nauką Gorgiasza. Wygłasza on pochwalne mowy o prawdzie i sprawiedliwości, choć w nie nie wierzy, przekonuje publiczność do swoich racji, nie będąc pewien swojej wiedzy i wreszcie — wpływa na duszę, której natury nie zna. Jego zadaniem jest tylko kształtowanie opinii ludzi, dając im do zrozumienia, że jedynym słusznym twierdzeniem jest to, do jakiego on ich przekonuje. Lud ma myśleć tak jak on tego chce. Aby ten cel osiągnąć mówi im to, co uważają za przyjemne. **Najważniejszą sprawą dla retora jest “utrzymanie ludzi w retorycznym czarze, czyli posłuszeństwie”.**

SŁOWO = WIEDZA — PRAWDA SOKRATESA

Całkowitą opozycją do nauczania Gorgiasza jest metoda Sokratesa. Gorgiasz nie głosił prawdy, a tylko jej względność; wręcz podważał jej istnienie. Tymczasem, dla filozofa, to właśnie prawda jest najważniejsza. Jest ona cnotą, celem do którego powinien dążyć każdy mówca. Wg Platona dobry mówca powinien znać się na duszach, gdyż tylko wtedy pozna prawdziwe efekty siły swojego słowa. Dla Sokratesa celem nie jest władza tylko sprawiedliwość i pomoc w poznaniu tego co prawdziwe. Cechą jego warsztatu jest posługiwanie się racjonalnymi argumentami i odwoływanie się do najwyższej części duszy — rozumu. Dla Sokratesa retoryka jest tak jak “kucharzenie” metodą schlebiana ludziom. Uczniowie Sokratesa są pełni pokory co do swojej wiedzy, choć ją posiadają, a Gorgiasza chwalą się wiedzą, nie mając jej. Przede wszystkim dobry mówca musi mieć wiedzę o przedmiocie, o którym się wypowiada. **Wiedza jest dla niego największym priorytetem: “wiedzieć jest rzeczą najpiękniejszą, a nie wiedzieć jest rzeczą haniebną”.** Gorgiasz traktuje słowo jedynie jako narzędzie, a Sokrates jako cel dociekań co ono oznacza. Wg Platona klasyczna retoryka nie opiera się jedynie na umiejętności posługiwania się narzędziami, ale na rozumieniu “natury oraz przyczyn tego, czego dana sztuka dotyczy”. Sztuka Gorgiasza nie uczy tylko nakłania, nie pomaga oddzielić dobra od zła, a niejednokrotnie oddala słuchacza od prawdy, czyli jedynego dobra. Celem Sokratesa jest kształtowanie w duszy odbiorcy wiedzy co jest sprawiedliwe, a co nie. Mówi, że nauczyciel jest w pełni odpowiedzialny za przekazywane przez siebie treści. Platon uważa, że od długich popisów retorycznych lepszą metodą nauczania jest związane wypowiadanie się i dialog. Uważa on, że jedynie on może zapewnić utworzenie więzi z uczniem, wymianę myśli, argumentów i sprawdzenie czy uczeń nadąża za rozumowaniem nauczyciela.

Dialog ma służyć wspólnemu poszukiwaniu prawdy, a nie tworzyć spór. Fałszywe racje są złem, więc należy dążyć do tego, aby rozmówca się ich pozbył. Nauczyciel jest w pełni odpowiedzialny za duszę swojego ucznia, gdyż ją kształtuje. Za najważniejsze zadanie stawia sobie czynić młodych ludzi lepszymi, mądrzejszymi, wpajać im wiedzę, dobre wartości, aby stali się porządnymi, prawymi obywatelami, a nie bandą demagogów żerujących na niewiedzy ludu. Prawdziwy polityk to ten, który czyni obywateli lepszymi, potrafi przewidzieć efekty swojej mowy, gdyż zna naturę duszy ludzkiej, ale prze-

de wszystkim, zawsze, bez względu na okoliczności i nastroje ludu — mówi prawdę. **Bo "prawdy nie da się zbijać, ona ma szczególną moc".**

MEDIA — MANIPULACJA CZY PRAWDA?

Rozwój środków masowego przekazu, ich zakorzenienie w nasze życie, myślenie czy działanie sprawił, że naukowcy zaczynają mówić o mediach jako o czwartej władzy. Obecnie trudno jest nam wyobrazić sobie życia bez codziennej dawki informacji z gazety, telewizji, czy Internetu. Równocześnie coraz częściej stawiane jest pytanie "czy media przedstawiają nam świat i zdarzenia takimi, jakimi są naprawdę?"

Zgodnie z etosem dziennikarskim powinniśmy otrzymywać informacje, które są "prawdziwe, zweryfikowane, udokumentowane, bezstronne, z tytułami odzwierciedlającymi istotę prezentowanych faktów, oraz żeby wypowiedziane opinie były uczciwe i etyczne". Nie sposób tutaj tak nie zacytować słów ks. dziennikarza Michała Drożdża: "podstawową wartością, wokół której kształtuje się funkcjonowanie i misja mediów, jest prawda". **Jednak coraz częściej, analizując codzienny przekaz jaki dostarczają nam media odnosimy wrażenie, że te piękne zasady zostały przez wielu dziennikarzy odłożone do lamusa...**

Nie ulega wątpliwości, że współczesne media kreują otaczający nas świat. Niestety, w czasie tej 'kreacji', nie zawsze posługują się etycznymi metodami... Manipulacja medialna zaczyna się już z chwilą wybierania newsów. Gatekeeping, czyli selekcja informacji to codzienne zajęcie dziennikarza — wtedy decyduje on jakie informacje są ważne, w jakiej kolejności je przedstawi, na której, stronie w gazecie pojawi się dana notatka i jak dużo miejsca, czy czasu antenowego poświęci się danemu wydarzeniu. Z pozorów błaha, rutynowa czynność, ale mało kto z nas zdaje sobie sprawę z tego jak na nas oddziałuje. Przecież w ten sposób media określają perspektywę z jakiej będziemy patrzeć na dane wydarzenie!

O ile zjawisko "ramkowania" news'u jest niezbędną czynnością dziennikarza, a manipulowanie nami za jego pomocą jest często nieświadome, to już kolejne kwestie, które pragnę tu przytoczyć niestety do mimowolnych nie należą...

O ile trzeba zrozumieć, że dziennikarz to zwykły człowiek, który tak jak my wszyscy ma prawo do posiadania określonych przekonań politycznych, własnej opinii, to już trochę niesmaczny staje się fakt, że namolnie próbuje nam je przekazać.

Niejednokrotnie dziennikarze wykorzystują fakty, aby ukształtować nasz kierunek myślenia. Co przykre "media już dawno zrezygnowały ze swojej zasadniczej, informacyjnej roli". O ile tekst artykułu jest bezstronny, to jego tytuł lub dodane zdjęcie, mu tę funkcję odbierają. Stronniczość dziennikarzy przejawia się nie tylko w faworyzowaniu jednego poglądu kosztem stanowiska innych, ale, co gorsza, w mieszaniu komentarza i faktu. **Jednak, moim zdaniem, najbardziej manipulowani jesteśmy przez media w sferze polityki.** Bardzo ważną rolę odgrywa tu siła słowa. Tomasz Lis powiedział kiedyś: "politycy korzystają z wolności słowa, a my w wolności oceny tego co mówią". Media tworzą nasz stosunek do ugrupowania poprzez podskórne komentarze, związane z propagandą sukcesu (np. gwałtowny wzrost

miejsce pracy) lub klęski (np. katastrofalny wzrost bezrobocia). Obecnie mamy także do czynienia ze zjawiskiem zwanym *confrontainment*, przedstawiającym informacje polityczne, koncentrując uwagę odbiorców wyłącznie na konflikcie. Media często tworzą atmosferę zagrożenia, szukają sensacji i dramatów ludzkich. Jednak ze zmasowaną manipulacją mamy do czynienia w trakcie kampanii wyborczych. Pojawia się wtedy fałszywy 'marketing polityczny', 'kreowanie osobistości' oraz powszechnie przedstawiane w mediach wysrane z palca sondaże. Na szczęście, choć manipulacja w mass mediach jest już bardzo rozwinięta, to nadal wśród dziennikarzy są tacy, dla których, podobnie jak dla Platona, czy Sokratesa najważniejsza jest prawda. Oni właśnie przez sito tej prawdy i dobra dokonują selekcji informacji, gdyż wiedzą, że wolność mediów nie jest wolnością od odpowiedzialności. Bo "manipulacje w mediach mogą być znacznie groźniejsze wtedy, kiedy manipuluje się ludźmi w imię wolności lub pod osłoną wolności".

PODSUMOWUJĄC

W dialogu Gorgiasz Platon przedstawia nam dwa nurty kierowania informacją — manipulację i prawdę. Oba wywodzą się już ze starożytności, oba zgodnie twierdzą, że siła słowa jest niezmierna. Jednak na tym ich podobieństwa się kończą.

Gorgiasz swoich słuchaczy chce uczynić niewolnikami, a Sokrates towarzyszami. **Dla Platona słowo ma wyzwalać, czynić odbiorcę lepszym, a w ujęciu Gorgiasza to samo słowo staje się potężną bronią, którą można wykorzystać przeciw innemu człowiekowi.**

Współczesny dziennikarz ma przed sobą wielkie wyzwanie. Zdaje sobie sprawę, że dysponuje potężnym narzędziem kształtowania człowieka, jego myślenia, wartościowania i działania. Którą drogą podążyc, chcąc się utrzymać na współczesnym rynku, nie zostać wyśmianym, uznanym za staroświeckiego i wykluczonym z dziennikarskiej elity, dzięki której zaistniał? Wiem, że w natłoku informacji, presji ze strony otoczenia, przełożonych i władz trzeba umieć wykazać się ogromną siłą charakteru, aby niezłomnie stać po stronie prawdy. Jednak wiem też, że prawo do prawdy jest naczelnym prawem każdej jednostki. Dlatego z całym poszanowaniem dla trudnej misji dziennikarza, pragnę powtórzyć za Janem Pawłem II: "treść przekazu powinna zawsze odpowiadać prawdzie oraz — z poszanowaniem sprawiedliwości i miłości — być pełna".

Алла САДОВНИК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: allasadovnik@i.ua

МАЙБУТНЄ РОСІЇ: ШЛАГБАУМ МІЖ АРАБСЬКИМ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ СВІТОМ?

Що ми знаємо про арабський світ? Практично — небагато. Зазвичай у суспільстві панують стереотипи про небезпечні терористичні організації, про неприйнятне для нас, вихованців західного світу, становище жінки. Зрештою, можна додати і казки про дивовижні багатства (якщо реально, то це багаті природні ресурси) і нетерпиму до “невірних” віру. Мало хто згадує про неоціненний внесок арабів у науку і культуру, ще менше цікавляться нинішнім життям країн арабського світу, окрім, звісно, того, що подають нам мас-медіа. Проте, як казали давні римляни, незнання законів не звільняє від відповідальності, так само і незнання арабського світу не стане порятунком для нас, коли той (арабський світ) захоче продемонструвати свою силу, а передбачень цього чимало.

Російська “Литературная газета” у 2009 році розгорнула дискусію навколо того, що таке арабський світ, наскільки він небезпечний для європейської цивілізації та яку позицію Росія повинна займати в очевидному чи неочевидному протистоянні арабів і європейців. Ми не будемо детально аналізувати значення арабського світу, спробуємо розібратися у статусі Росії.

Дискусію на сторінках “ЛГ” розпочав президент Інституту Близького Сходу РАН Євгеній Сатановський. Зауважуючи потужні задатки (економічні, передовсім) арабського світу, він підсумовує, що, зважаючи на нинішній радикалізм лідерів арабських країн, сутичка із західним світом рано чи пізно розпочнеться, проте він заперечує, що Росія у цьому протистоянні може виступити як своєрідний рефері, посередник: “Ілюзії щодо цього марні. Декілька мільйонів іранців, арабів, турків живе на Заході. Десятки тисяч іранських, арабських, турецьких студентів навчалися і навчаються в Англії, Німеччині, Бельгії, Америці. Які їм потрібні посередники?”. Євгеній Сатановський зазначає, що ті араби, які населяють територію Росії, відрізняються від тих, які проживають на етнічних територіях: “Мусульмани, які живуть в Росії, — це корінне населення Росії”, — запевняє Є. Сатановський. Веніамін Попов, директор Центру партнерства цивілізацій МДІМО (У) МЗС Росії, також запевняє, що араби Росії дещо інші ментально, проте він не такий категоричний у визначенні статусу Росії на міжнародній карті ХХІ сторіччя, зазначаючи, що Росія, яка має багатий досвід міжнаціонального і міжкультурного спілкування, повинна стати єднальною ланкою східної і західної цивілізацій. Веніамін Попов зауважив, що в ХХІ сторіччі, коли США перестане бути світовим гегемоном, а арабські країни, нині підконтрольні Вашингтону, звільняться, з ними доведеться поводитися як із рівнею. У нових стосунках Росія матиме перевагу над США. Натомість, Євгеній Сатановський зазначає, що Росія посяде місце антагоніста Сполученим

Штатам. Проте ані один, ані інший дослідник не вбачають в арабському світі загрози для самої Федерації. Чи можна бути такими безпечними?

Не можемо погодитися із думкою російських аналітиків стосовно того, що Росія легко може знайти спільну мову із мусульманським світом (варто лише згадати події в Чечні). Досвід міжкультурного спілкування у нинішньої РФ, безперечно, є, але вже самі автори вказують, що позитивне ставлення до Росії вихідців із арабського світу визначається передовсім тим, що чимало арабів пам'ятають навчання у радянських ВНЗ, вони ще не забули старих друзів і молодість. Але таких стає дедалі менше. Нині Росія для арабських країн — не просто партнер, а союзник. Так би мовити, військовий наставник. Ставлення до проблем мусульманського світу часто вимірюється крізь призму геополітичних прорачунків: ми проти США, США проти арабів, отже, араби наші спільники. Стосунки із Заходом також вимірюються за допомогою економічного еквіваленту, та Росія не може не рахуватися із Заходом як інтелектуальним і культурним осередком. Незважаючи на те, що Росія позиціонує себе як окремий, православний світ, багато хто із її громадян не хоче залишатися наодинці зі Сходом. На нашу думку, Російська Федерація у ХХІ сторіччі буде не так шлагбаумом між Заходом і арабським світом, як мінним полем. Після можливої поразки США і “повстання” Китаю та менших арабських країн Росії доведеться вибирати — залишатися їй із Сходом і втратити своє “Я” або ж тулитися до клаптику Західного світу з надією на збереження ідентичності. У протистоянні Заходу і Сходу Росії буде відведене місце не арбітра, а плацдарму воєнних дій.

W Dobie “globalnej wioski” coraz rzadziej ludzie doceniają podstawy spokojnego życia uciekając w wir pracy i rozwój gospodarki by zaspokoić potrzebę ekonomiczną. Nie trudno pogubić się w dzisiejszym świecie, gdy religia, wiara zepchnięta jest na dalszy plan. Wiele osób jest wychowanych w duchu religii. To jedna z pierwszych nauk, jakie rodzice wpajają małym dzieciom. Uczą ich modlitwy, przeżegnać się oraz opowiadają o religii lub czytają biblię dla dzieci. Religia została w pewien sposób zepchnięta na dalszy plan przez technologiczny wymiar życia. Coraz więcej ludzi pracuje dłużej niż osiem godzin dziennie. Coraz więcej ludzi podejmuje się dodatkowej pracy, by móc siebie i rodzinę utrzymać. Niestety, w pogoni za tym poziomem życia, ludzie nie zawsze znajdują czas by utrzymać religię na pierwszym planie. Ale ci, co potrafią to utrzymać i sukcesywnie uczęszczają do kościoła, mogą uważać się za szczęśliwców.

Kolejnym aspektem, który powinien być w czołówce jest dbanie o kulturę. Pojęcie to może być szeroko rozumiane, począwszy od sztuki, poprzez kulturę osobistą po wymiar historii sztuki, która w swoich dziejach ma wpisane obyczaje, nawiązanie do pewnych symboli, bohaterów oraz wydarzeń, dzięki którym Polska jest dzisiaj wolnym krajem i wysoko rozwiniętym. Obchodzone święta jak uchwalenie Konstytucji 3 Maja jest świętem, bardziej osób starszych. Podczas obchodów, uroczyste składanych wieńców pod pomnikami w wielu miastach, mało widać młodzieży. Więcej można spotkać ludzi dorosłych. Nasuwa się pytanie, czy historia jest słabiej przekazywana młodzieży w szkole? Czy młodzieży, która dorasta w dobie elektroniki i techniki, trudno jest sobie wyobrazić lata, kiedy człowiek nie miał praktycznie nic? Jaki czynnik wpłynąłby na zaangażowanie ludzi młodych do uczczenia tych obchodów? Czy dziadkowie już nie opowiadają swoim wnukom i prawnukom “starych dziejów”? Może i tak nie jest, może ten kontakt jest z historią, ale ten, kto nie zna “innych” czasów, skupia się na teraźniejszości, kiedy dojrzewa, dorasta, podejmuje pierwsze ważne decyzje, ma mniejszą empatię do przeszłości.

Następnym paradygmatem jest przyroda. Nie mniej istotna dla spokoju ducha jak religia. Ludzie zamieszkujący wioski są spokojniejsi od ludzi, którzy mieszkają w miastach. Kontakt z ziemią bowiem uspokaja i korzystnie wpływa na układ nerwowy. Takie dowody przedstawili badacze. Udowodnili nawet, że wystarczy kilka minut dziennie poświęcić w małym ogródku (o ile ktoś ma takie możliwości). Warto nawet przespacerować się chwilę gołymi stopami po ziemi w letnie, ciepłe popołudnie. Kiedyś dzieci w taki sposób przecież bawiły się przed domem, teraz większą część wolnego popołudnia siedzą przed komputerem, odizolowani od naturalnego środowiska. Niestety, może mieć to niekorzystny wpływ na zdrowie młodego człowieka — pod względem fizycznym (alergie) jak i psychicznym (nerwica, stres) oraz psychoruchowym (ADHD, nadpobudliwość).

W tym momencie warto przejść do kolejnego paradygmatu jakim jest rodzina. Ten fundament początku życia lub zmiany w życiu (żenimy się, wychodzimy za mąż, rodzą się dzieci), nie ma już tej wartości, jaką miała kiedyś. Odwołując się do wcześniej wspomnianych wartości — coraz dłużej ludzie pracują, coraz więcej obowiązków mają zawodowych. Wszystko to po to, by móc godnie żyć. Wydaje się, że praca stała się najważniejszym aspektem naszego życia. Nic bardziej mylnego — w dobie kryzysu, kiedy ceny utrzymania idą do góry, zarobki, wynagrodzenia nie wzrastają wraz z kosztami utrzymania rodziny, lub związku. Jeżeli w rodzinie jest dziecko, lub jest ich więcej te koszty się rozkładają na liczbę osób “do wykarmienia”. Skoro rodzice więcej pracują, to mniej czasu i uwagi poświęcają swoim pociechom. Te z kolei, uciekają w świat wirtualny. Siedzą na portalach społecznościowych, grają w gry komputerowe (bardzo często występują w takich grach: przemoc, krew, agresja). W ten sposób zamiast dowiadywać się od rodziców jakie wartości w życiu są najważniejsze, jak należy odróżnić dobro od zła i czym w życiu warto się kierować, te dzieci są skazane na uzupełnianie sobie czasu, nie konieczne drogą edukacyjną. Niestety, ta droga nie prowadzi do dobrego. Ani dla dziecka, ani dla rodzica.

Naród, jako siła kraju, wolność słowa, niezależność kraju od innych państw. Ważne jest jak postrzegamy kraj, w którym mieszkamy, co ludzie robią by być wolni i niezależni. Czy naród jest spójny? Czy po mimo różnych opcji politycznych, w dobie kryzysu polski naród potrafi się jednoczyć i łączyć? Na te pytania każdy chciałby usłyszeć odpowiedź jedną — Tak!

Kolejnym paradygmatem jest prawo. Powinno być jak najmniej skomplikowane, by nie było zbyt ‘dowolnej interpretacji’. Według polskiego prawa, każdy jest równy i na równi traktowane. Interpretacja przepisów prawnych w praktyce często bywa niesprawiedliwa dla osoby sądzonej. Nie jest w prawie powiedziane “to powinno być tak sądzone”, co wpływa niekorzystnie, gdyż jest w praktyce zdarza się wiele nadużyć. Prawo powinno pomagać człowiekowi, ale też chronić ofiary. W polskim prawie nie zawsze ta ochrona jest przewidziana dla poszkodowanego. Jak powiedział kiedyś dziennikarz telewizji TVN Marcin Prokop: “Kiedy nastolatek zapali marihuanę, dostaje dozór kuratora. Kiedy mężczyzna bije kobietę, policja jest bezradna.” Te słowa najlepiej podsumowują polski kodeks postępowania karnego.

Czynniki społeczne oraz polityczne mają istotny wpływ na samopoczucie ludzi w kraju, w którym mieszkają. Jeżeli politycy poprzez swoje działanie poprawiają warunki bytu dla przeciętnego Jana Kowalskiego, a takich ludzi jest najwięcej, wówczas społeczeństwo czuje się dobrze w kraju. Jeżeli natomiast obiecuje się “gruszki na wierzbie”, a nie ma żadnych działań, bardzo często przyczynia się to do emigracji ludności na kraje zachodnie. Niestety, wyludnienie kraju nie wpływa korzystnie na czynniki społeczne, ani gospodarcze. Politycy w tej kwestii nie są bezradni. Mogą wpływać na zmianę przepisów w prawie. Mogą wpływać na gospodarkę rządu i kraju. Jednak wszelkie zmiany, jakie w społeczeństwie zachodzą, najrzadziej dotyczą ich samych.

Gospodarka to najważniejsza gałąź ekonomii. Jest jakby aortą serca, która pompuje powietrze do najważniejszego organu ciała. Z dnia na dzień gospodarka się rozwija. Niestety, nieprzewidziane czynniki zewnętrzne, jak pożar, powódź, sprawiają, że gospodarka się hamuje w pewnych regionach kraju i w

pewnych okresach. Miniony rok nie był korzystny dla Polski. Powodzie zniszczyły wiele sadów, wiele fabryk (jak również domów prywatnych). W każdym kraju są wyznaczone geograficznie miejsca, które są podatne na powodzie. Wiele ludzi jednak, po powodziach ponownie chce wrócić do biznesu, w tym samym miejscu. Nie jest to dobre rozwiązanie, gdyż kontynuowanie biznesu w miejscu prawdopodobnych podtopień przyniesie więcej strat niż zysków. To co stracone, zniszczone trzeba odzyskać od nowa. Jak wiadomo, niesie to za sobą duże koszty. Sytuacja nie jest prosta. Wiele ludzi jest bowiem właścicielami działek, na których są sady lub fabryki. Państwo proponuje wykupienie owych ziem, ale za niższą cenę, niż jest ona warta.

Jak widać, na płynność gospodarki ma wpływ wszystko co nas otacza: ziemia, natura, polityka, prawo, ekonomia i zarządzanie firmą. W koszt ryzyka wchodzi decyzje, jakie należy podjąć z minimalnym ryzykiem strat. Podejmowanie decyzji nie jest rzeczą łatwą, tego człowiek uczy się całe życie.

Як би там не було, але нам ніколи не уникнути стосунків з Росією. Географічне сусідство України і Росії, наша спільна історія, конфлікти, врешті-решт, економічне партнерство передбачає діалог, зумовлює появу конфліктів та взаємне їх вирішення. Не варто забувати і про Російський Чорноморський флот, який знайшов довготривалий прихисток саме в Україні. Майбутнє Росії має нас цікавити, від нього залежить і майбутнє української держави. 4 березня 2012 року відбудуться президентські вибори в Російській Федерації. В Україні більшість людей розгублена і не має чітких прогнозів. Невже нарешті в Росії буде революція? Адже бунт і незадоволеність в масах наростають. Невже “путінська” влада піде на шлях кровопролитної диктатури? Чи, можливо, нічого не зміниться? Невдоволенні рано чи пізно замовкнуть, а Путін займе свій пост вже не на чотири, а на шість років, потім може й на довше. Деякі вважають, що перемога буде за Путіним, а після виборів почнуться масові політичні репресії. Поки що важко точно спрогнозувати. Але досить непогано це зробив Олександр Рар, німецький політолог в своїй новій книзі, фрагменти з якої було опубліковано в журналі “Дружба Народов” №1 (2012 року) — *“Станет ли Россия вновь империей?”*.

О. Рар запропонував п’ять найбільш вірогідних сценаріїв розвитку Росії в найближчий час:

- 1) Все залишиться як є (динаміка розвитку пострадянського простору буде охарактеризована постійною зміною демократичного і авторитарного режимів; вплив Росії на її колишні імперські угіддя буде зменшуватись, сама вона буде піддаватися впливу ЄС і Китаю). Цієї точки зору дотримується більшість аналітиків і політологів. Ймовірність — 35%.
- 2) До Заходу приєднаються Україна, Білорусь, Молдова і країни Південного Кавказу, частина Середньої Азії буде залежною від Китаю. Росія перетвориться на постачальника сировини, її авторитет буде не більший за Бразилію чи інші країни Латинської Америки. Ймовірність — 25%.
- 3) За допомогою енергетичного шантажу Росія втримає Україну, Білорусь і Казахстан, залишиться сильним конкурентом Європи. Ймовірність — 25%.
- 4) У Росії відбудеться демократичний прорив і вона приєднається до Євросоюзу (на рівні Франції чи Великобританії). Ймовірність — 10%.
- 5) Екстремальний: Росії доведеться розпрощатися зі світовою історією, бо вона розвалиться не менш як на 20 міні-держав. Проте, такий сценарій найбільш утопічний. Ймовірність — 5%.

Проте, О. Рар наголошує, що російський підхід у здійсненні влади настільки відмінний від європейського, що якщо і є можливість євро-

інтеграції Росії, то тільки в економічній сфері, оскільки вона таки залишається наддержавою в енергетиці.

Варто також додати, що часто Захід і Україна розцінюють Росію позитивно тільки тому, що вона є своєрідним бар'єром між Європою і ісламським екстремізмом. Нібито Росія може захистити Захід від терору. Насправді ж вона ледь здатна захистити власні території, стверджує О. Рар. Я б зі свого боку додала, що Росія, більше того, часто сама розпалює конфлікти, які примушують екстремістів діяти і захищати свою землю і своє право на життя. Питання енергетичних ресурсів тут також не останнє.

Ще одним доказом того, що авторитет Росії падає, служить той факт, що вона масово скуповує енергетичні ресурси своїх сусідів для того, щоб зміцнити свої позиції. Українське питання також не втрачає актуальності.

Хоча Олександр Рар вважає малоімовірними революційні події в Росії, все ж хвиля “кольорових” революцій, на його думку, може затягнути її у відомий “принцип доміно”. Такі кольорові революції вже відбулися в Україні та Грузії, потім приєдналась Киргизія. Спочатку хвиля невдоволення пронеслась у 2004–2005 рр., тепер у 2010 році — знову заворушення в Киргизії. Це може бути новою хвилею революцій, до якої буде залучена і Росія. Не менш ймовірними можуть стати і нові хвилі в Україні, де посилюються революційні настрої.

Перед тим, як повернутись до революцій і її можливості в Росії, варто звернути увагу на ще один цікавий матеріал Андрія Щербака та Олександра Еткінда під назвою *“Призраки Майдана бродяг по России: Превентивная контрреволюция в российской политике”*, надрукований у журналі “Неприкосновенный запас” №5(43), 2005. Цей матеріал написаний якраз під час революційного підйому на пострадянському просторі, відтак аналіз-прогноз російських дослідників та політологів з приводу революції в Росії свідчить про трансформацію російської свідомості.

“Ничего в последнее время не вызывало большего интереса в российском обществе, чем недавняя революция в сопредельной стране”, — так починається матеріал. Проте це досить спірне питання. Чи справді тема помаранчевої революції в Україні була такою популярною? В статистичному есеї “Почему в России не было “оранжевой революции” (“Неприкосновенный запас” №3(65), 2009) Олексій Левінсон стверджує, що за соціопитуваннями, події в Україні мало кого цікавили, незадоволених чи тих, хто схвалював революцію, було ще менше. Незадоволені взагалі намагались не балакати на цю тему. На питання, чи зміниться щось після цієї революції в Україні, 38% респондентів відповіли “ні”. Інші сумнівались, хтось взагалі не зміг дати жодної відповіді. Лише 2% вважали, що зміни будуть. Зацікавленість була, але через масову негативну пропаганду російських каналів, ефект “Помаранчевої” революції був зменшений, люди відвернулись від подій в Україні, обравши мовчання. Це, звичайно, не нівелює першої цитати з О.Еткінда і А.Щербака, — за революцією в Україні тоді стежив увесь світ, Росія ж завмерла в очікуванні.

Заслуговує на особливу увагу інше: *“Мы имеем дело с необычной ситуацией, в которой политические процессы в одной стране определяются событиями, произошедшими в другой стране”*. Як вже зазначалось, події, що відбуваються в одній країні, можуть спричинити такі ж події в інших країнах зі схожим режимом. Росія також прореагувала, зокрема, посиленням адміністративного тиску в середині країни. Ба більше, вона почала впроваджувати контрреволюційні заходи і запевняти громадян в тому, що революція в Україні була спонсорована з боку Америки, вона є штучною і нічого доброго з цього не вийде. Пропаганда штучності “помаранчевої” революції в Росії спричинила до виникнення терміну “оранжевая зараза”. Ще одним важливим вектором розвитку Росії, який пропагується серед населення, є стабільність. Революція — руйнування стабільності. Зокрема, політик Григорій Явлінський перед виборами виступав в “Новій газеті” з пропагандою стабільності і закликом прийняти будь-які результати виборів спокійно і без мітингів, тому що революція може зіпсувати все те, що Росії вдалось збудувати за 20 років. Демонстраційний ефект чужої, української революції міг спричинити повторення цього досвіду вже в Росії. Автори виділяють декілька чинників, які можуть вплинути на “запозичення” революції:

- політекономічний фактор;
- зовнішньополітичний;
- політично-психологічний (невдоволення політикою країни);
- процедурно-технічний фактор (власне запозичення схеми революції, з вдосконаленнями).

Російський політичний режим можна охарактеризувати як “гібридну демократію” (це суміш авторитарного режиму і демократії). Тому на зміну більш м’яким реформам і соціальній політиці можуть прийти жорсткі заходи. Як, наприклад, контрреволюційні. Включно до кровопролиття.

Цікавим є погляд авторів на смисл революції, механізм її виникнення в людській свідомості. А. Щербак і О. Еткінд наголошують на чіткій відмінності кривавих і “кольорових” революцій. *“Когда граждане перестают верить протоколам избирательной комиссии, институт выборов перестает нести в себе смысл. На смену приходит другая, харизматическая форма легитимности, которая подчиняется рутинным институтам власти, но соответствует логике чрезвычайного положения, — логике революции”* і *“смена режима с помощью массовых выступлений, связанных с нарушением избирательного процесса, — определение “цветной революции”*. До цього варто додати лише одне: **мирна** зміна режиму, без кровопролиття і агресії.

Роздуми щодо доцільності революції в Росії призвели до розколу, з’явилося дві найбільш сильні ідеї.

Ідея про “апокаліпсис державності” — “кольорова” революція в Росії приведе до хаосу, анархії, смерті російської державності (в основному через асоціації з розпадом країни, втратою незалежності, зниженням міжнародного статусу, з перемогою глобалізації і повним фіаско європейського антиамериканізму). Те, що вдалось в Україні, приречене на провал в Росії:

1. Імперський аргумент (революція зруйнує багатонаціональний характер російської держави, заклик до такої революції — національна загроза, яка може призвести до громадянської війни).
2. Силовий аргумент (груба сила буде застосовуватись як з боку влади, так і з боку опозиції, революціонерів, а тому кровопролиття не уникнути; частково це аргумент називають традиційним, він ґрунтується на важливості довести фізично свою точку зору).
3. Консервативний аргумент (російська опозиція не готова до революції; революція — це дестабілізація і хаос, що в слабкій пострадянській країні не можна допустити).
4. Захисний аргумент (революція — це штучний проект Заходу; Захід намагається побудувати нову “залізну завісу” і надати Росії статусу “імперії зла”).

Однак є і зовсім інша ідея: “другий прихід демократії”. Тобто революція буде і досить успішна, вона стане новим поштовхом у розбудові демократичної Росії:

1. Оптимістичний аргумент, заснований на ідентифікації (революція буде означати повернення простих людей в політику; розвінчає міф про апатію народу; революція створить нову державу на більш демократичних засадах).
2. Глобалістський аргумент, який визнає зміну світового лідера (можливість змінити владу мирним шляхом і послаблення російського впливу в світі, натомість — утвердження лідерства Європи).

Звичайно, в Росії вже назріває масове незадоволення. Численні демонстрації і посилення жорсткої внутрішньої політики (як приклад, придушення мітингу ЛГБТ, політичної опозиції, масові репресії ЗМІ) не зможе довго тривати в одній площині. Рано чи пізно, або ж демонстрації перетворяться на революцію, або тиск стане настільки великим, що про опозицію і свободу думки можна буде забути. Але тоді ми зможемо забути і про демократичну Росію. Це, своєю чергою, відобразиться і на Україні. Поки що російська влада застосовує ряд контрреволюційних заходів:

- реформа виборчого законодавства (тепер термін президентства подовжено з 4 до 6 років);
- пробні силові акції (розгони мітингів і демонстрацій, ув'язнення активістів, заборона проводити мітинги і т. д.);
- дискредитація опонентів;
- боротьба з міжнародними організаціями правозахисного і гуманітарного характеру;
- робота з молоддю.

Останнє є одним із найважливіших пунктів у діяльності сучасної влади. Саме молодь (в Україні перші протестувати почали студенти) стала рушійною силою “кольорової” революції, тому в Росії вона під особливою увагою. Усілякі молодіжні організації щедро фінансуються владою Путіна, створена обов'язкова військова повинність (якої практично неможливо уникнути). Створюються провладні молодіжні організації (“Наші”), які в критичний момент зможуть вийти на вулиці і захистити “свою” владу. “Наші”, до речі, заслуговують на окрему увагу.

Не роблять таємниці з того, що членам цієї організації часто читають лекції політтехнологи — такі, як, наприклад, Павловський. Лекції мають пропагандистський характер. Цих молодих людей готують до придушення незадоволених. Заклики до мобілізації і насилля пропагують і депутати (така ситуація була перед президентськими виборами у 2008 році і зараз вона повторюється).

26 лютого 2012 року в Москві близько 30 тисяч людей вийшли на вулицю з білими стрічками і втілили в життя стихійну акцію “Большой Белый Круг”. Ці люди створили замкнене коло вздовж Садового кільця. Вони не скандували лозунгів, не мали транспарантів і їх не можна віднести до однієї соціальної чи вікової групи. Пенсіонери, студенти, політики, сім’ї з дітьми, зірки шоу-бізнесу оточили Кремль для того, щоб показати, що їм потрібні чесні вибори, що вони не хочуть Путіна. Їхній акції намагалися перешкодити “нашівці” з сердечками, на яких було написано: “Путин любит всех”, але їм це не вдалося. Росіяни з білими стрічками називають їхні акції “путінгами”, невід’ємною частиною яких є печиво, чай, комфорт та багатонаціональність. В численних інтернет-блогах, в тому числі в Живому Журналі вже викладені коментарі та фото з акції “ББК”. Люди діляться враженнями, радіють, адже вони не самі, адже є ще багато незадоволених. Можливо, це початок ще однієї кольорової революції, “Білої”.

Думаю, українці підтримають росіян на початку їхнього шляху до демократії.

Р. С. На президентських виборах в Російській Федерації переміг В. В. Путін (64%). Мітинги опозиції були придушені і розігнані. В інтернет-просторі знищені практично всі згадки про “Велике Біле Кільце” і мітинги після виборів. Затримано декількох активістів (зокрема Едуарда Лимонова). Українське телебачення практично не коментує події в Росії.

Марія ВСЯКА
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: pantero4ka78@gmail.com

ЗБЕРЕГТИ СЕБЕ ДЛЯ ВСЬОГО ЛЮДСТВА

“Корабель потоне,
проте зостанеться щоденник капітана”.
(Ришард Капусцінський)

Культура — це образ душі народу. А отже, кожна свідома нація, якщо не хоче загубити власну неповторну душу і назавжди, безповоротно піти в небуття, повинна підтримувати традиції своїх предків та поважати історію Батьківщини. Немає культури нижчої чи вищої, є різні культури. І всі вони, як яскрава гама кольорів, які гармонійно доповнюють один одного, навіюють певний настрій та думки.

Уявімо на мить, що раптово все залили білою фарбою. Що відчуетьмо? Чогось не вистачає. Монотонність, яка забирає радість, висмоктує життєву енергію, ліквідує людську здатність фантазувати та мріяти, робить світ однотипним, нецікавим і сумним.

Одяг, живопис, гончарство, міфи, пісні, мелодика — у кожного етносу вони різні — увібрали в себе щось таємниче, незбагненне для інших, загадкове. Відмінності у світовідчутті та світосприйнятті націй стали неабиякою передумовою створення великих і унікальних речей. До прикладу, те, що ми побачимо в Японії, ніколи не зможуть повторити в Америці чи Африці, і навпаки. Чому? Бо залишиться якась невеличка деталь, зрозуміла лише первинним творцям, а не вторинним відтворювачам.

* * *

Чи задумувалися ви колись над тим, чому на одному образі Ісус Христос блакитноокий, з рум'янцем на обличчі та русявий, а на іншому — кароокий, буро-оливкового кольору і темноволосий? Що є причиною таких розбіжностей? Це пов'язано з певною епохою, поколінням, ментальністю тощо. Наприклад, візантійський живопис асоціюємо з жорстким іконографічним каноном, буро-оливковим кольором обличчя, тонкими видовженими носами, величезними застиглими очима, строгою семіотикою сюжетів, постав і відрухів. Проте вже німецьке та австрійське малярство 20-40 років XIX сторіччя, представлене назарейцями, відображає романтично-патріотичні настрої, глибоке невдоволення раціоналізмом просвітницької естетики, мертвотним позитивістським духом академізму.

Або мелодика пісень... Чому в деяких народів вона легка, із плавними переходами, а в інших переповнена шаленством, божевіллям, значною силою вияву, різкими переходами, контрастами? Зазвичай це залежить від кліматичних умов та місцевості — гір, пустель, рівнин, лісів, снігів, дощів, сонця, — у якій проживає той чи інший етнос. Як запевняє Ришард Капусцінський, пісні, як атласи культур, адже за допомогою їхніх слів і мелодій можна пізнати, звідки вони походять, і

звідки походять ті, хто їх співає. Це, без жодних сумнівів, носії народних переживань, емоцій, стереотипів. Вони є відображенням реакції етнічної групи на окремі ситуації, події і світ взагалі. Значення пісні надзвичайно велике. Недаремно Йосип Лось пише (вірш “Пісня”):

**“Пісня подвигне нас
звести зірваний міст
між поколіннями
і скаліченими душами...
Коли до нового
Храму людства
народи зноситимуть
свої скарби,
ми не заборгуємо їм:
обдаруємо піснею,
яка світ причарує...
Добротою,
яка світ порятує...”**

Насправді українці — дуже багаті люди. Їхня пісня увібрала в себе аж три мелодики (Полісся, Центральна Україна тощо). Тому маємо чим пишатися. Але цього, пам’ятаймо, не достатньо. Свої скарби треба берегти та примножувати, а не губити в кожному минулому і прийдешньому поколінні. Це добре розуміють японці, головним завданням під час екзаменів яких є написання текстів двохсот японських народних пісень. Чудовий спосіб вироблення національної свідомості та патріотизму.

Тому не позбавляймо світ однієї з барв культурних надбань, цінностей, а будьмо врешті-решт совісними. Бо невже так важко виконати свою основну місію? Місію, яка полягає в дбайливому ставленні до власних традицій, звичаїв; в пошані до свого минулого та вірі в майбутнє; у діяльності на благо держави і рідного народу, що колись давно пустив корені української ментальності, культури, яка і вирізняє нас з-поміж інших.

Нашим обов’язком є зберегти себе для всього людства.

* * *

Вірменам загрожувало зникнення щонайменше впродовж 2000 років. 301 року вони прийняли християнство (за панування царя Тиридата III Аршакуні) і опинилися між двома ворожими таборами (сусідній Іран сповідував зороастризм, а на заході виник іслам).

Ришард Капусцінський, “Імперія”: “Відтоді чужі армії — перські, монгольські, арабські, турецькі — будуть гуляти цією країною, як злі вітри. Прокляття вчепиться до цієї землі. Усе збудоване знищать. Ріки спливатимуть кров’ю”.

Вірменія відчувала свою загибель. А оскільки не могла перемогти мечем, то вирішила зробити все для того, щоб зберегти про себе пам’ять. Тоді і з’явилася вірменська книжка. Як вдало підкреслює знову ж таки Р. Капусцінський, **“долі цих книг — це історія вірмен”.**

Отже, мудрість народу полягає в тому, щоб не просто існувати, а творити історію, не дати про себе забути. Карл Ясперс наголошує, що історія виникає тільки там, де є її усвідомлення, де є традиція, **доку-**

ментація, осмислення своїх коренів та подій, що відбуваються. Тільки слово допомагає нам відчутти людину, її внутрішній світ, імпульси та настрої. І це знали вірмени!

* * *

А чи знаємо таку істину ми? Коли немає фіксації на папері, то дуже легко переписати історію, підлаштувати її під певний політичний режим, нав'язати хибне бачення світу. До прикладу, що є першоосновою європейської культури? Багато хто, навіть не задумуючись, вигукне: "Греція!" Та й дійсно, які можуть виникнути сумніви? Хіба не грецькі поняття й ідеї формували європейську культуру? Вони. Проте, якщо заглибитися більше, побачимо інше. Насправді на грецьку культуру значною мірою вплинула індійська. Яким чином? Дуже просто. Велика частина індійців у 480 р. до н. е. служила в перській армії в Греції, а також торгувала і жила там, на що вказують археологічні розкопки (близько 5 ст. до н. е. у Мельфізі знайдено черепи індійців), і, відповідно, її релігійно-філософська думка заклала основи грецького філософського вчення. Р. Boholyub у праці "INDIAN CULTURE AND WEST" переконує: **"Грецька культура у великій мірі завдячує своїм розвитком Індії. Індійська ж культура багато завдячує арійцям, які, дуже правдоподібно, прийшли до цієї країни (Індії) з України"**. Інформація, що вражає.

* * *

ВИТЯГ ІЗ ЩОДЕННИКА:

"Нещодавно їхала в маршрутному таксі з незнайомим до цього дня мені чоловіком. Трохи дивний. Зручно примостився на одному з крісел біля мене і почав щось говорити. На правду, мої міміка і погляд були не найкращими. Я повернулася до віконечка. Чоловік не думав мовчати. Говорить і говорить... Оскільки бачила ту людину вперше, то враження склалося не дуже хороше. У якийсь момент, коли він запитав про моє віросповідання, подумала, що один зі свідків Єгови. Помилилася. Пізніше з'ясувалося, що греко-католик. Ще більше роздратування прийшло, коли новий знайомий, намагаючись у повітрі зобразити метелика, провів пальцем по моїй сумочці, а потім долонею поплескав по руці.

Хоч, гадаю, моє ставлення до нього від початку було неправильним. Адже, якщо бути чесною до кінця, чоловік говорив про чудесний світ, який створив Бог, любов до музики, інтерес, який у нього викликає історія та географія. Але ж ніколи не можна знати, чого чекати від чужої людини! Пізніше Х (на жаль, не пам'ятаю ім'я) згадав про Україну. У голосі почулася якась зневіра, тривога. У мене в сумочці була праця Р. Boholyuba. Я витягнула її, розгорнула і показала на один із абзаців про вплив України на індійську, а зокрема і грецьку та європейську, культуру. У чоловіка загорівся погляд і він вигукнув: "Ви можете віддати це мені?"

Яку велику силу у формуванні національної свідомості має слово! Як повертає віру в рідну країну! Ось що означає документ, фіксація на папері".

* * *

На жаль, живемо в такий час, коли рідко хто може назвати основні елементи творення та розвитку культури свого народу, її геніїв, а тим більше охарактеризувати їхню діяльність, пояснити, чому вважаємо їх геніями. Байдужість зайняла передову позицію і повільно, зате стабільно, витісняє вартісне з рамок людської підсвідомості. Лише одиниці досі леліють любов, відчувають сильну прив'язаність до рідної землі і, що є надзвичайно важливим, вбирають у себе досвід минулих поколінь.

* * *

Англійські дослідники Роберт Макрам, Уїльям Крен та Роберт Макніл на карті “The Story of English” схематично зобразили розповсюдження індоєвропейських мов від Середньої Наддніпрянщини. Але чи всі про це знають? Чи знаємо власне ми, українці? Хочу вірити, та й вірю, що тепер знатиме більше людей. Адже це не просто факт, а чи не найважливіший елемент нашого націєтворення, елемент величезної позачасової людської душі.

* * *

У VII–III ст. до н. е. на території українських земель проживали воювничі кочові племена, назва яких скіфи. За те, що зберігаємо досі про них пам'ять, мусимо віддати належне Геродотові, який зіграв вагому роль у їхньому входженні в історію. Адже чимало про скіфів дізналися з його славнозвісної “Історії”. Цілий розділ присвятив цьому племені “мандрівний репортер”, назвавши його “Мельпоменою” (ім'я музи). Геродот із захопленням описав життя та побут наших предків, оцінив їхню винахідливість.

“Скіфське плем'я дуже розумно винайшло щось, чого нема в інших, вельми важливе для життя людей, наскільки я розумію. Що ж до всього іншого, то я їм не заздрю. Це найважливіше, що вони винайшли, а саме, що ніхто з тих, які напали на них, не врятувався, і ще, коли вони не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, скіфів неможливо зустріти. І справді люди, що не мають ні міст, ні фортець, але кочують, будучи вершниками і лучниками, які не займаються землеробством, а скотарством, житла яких на возах, як можуть такі люди бути переможеними, як можна до них наблизитися?”

“...Як можуть такі люди бути переможеними”... Як можемо ми і загалом представники інших племен та народів, бути переможеними? А ніяк! Головне — берегти свою культуру та любити і поважати історію предків.

* * *

ВИТЯГ ІЗ ЩОДЕННИКА:

“Дуже часто доводиться чути: “Я не люблю історію! Я не знаю!.. Не знаю нічого з цього предмету”. Колись (не приховувати, бо найкращий спосіб усвідомити свою помилку — визнати її) я також так казала... Але повірте, зараз не можу цього зрозуміти. Бо історія — це не лише дати, до яких дуже часто все зводиться, а дух! Дух епохи! Це те, задля чого жили наші предки! Якими категорія-

ми мислили! У що вірили! За що боролися! Ким були і хотіли, щоб стали ми!

Не знати історію свого народу — означає абсолютно не знати себе. А ти спробуй пізнати! Наша культура, процес розвитку нашої нації надзвичайно цікаві. Це вам каже не доктор історичних наук, а я, звичайнісінька студентка 3-го курсу.

Збережи таємничі витвори своєї нації для людства.

Марія ВЕРЛИНСЬКА
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
E-MAIL: verlinskaja@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

Світ сповнений агресії. Щодня ми стаємо свідками численних катастроф у високотехнологічних країнах, жорстоких терактів на вулицях найвідоміших міст світу, насильства та зіткнень...

Сотні науковців, письменників щодня запитують себе: “Де джерело цієї руйнівної сили? Коли стався розрив у людстві? Яка основна причина?” На ці запитання варто шукати відповіді не в уламках літаків і навіть не у спогадах тих, хто став свідками нападів. Антика, “коло природи”, зберігає безліч таємниць. Не дивно, якщо саме там і заховано тлумачення руйнації світу ХХІ сторіччя...

Слово... Те, що воно страшніше за зброю, люди розуміли ще у давніх цивілізаціях. Будда пояснював, що брехливо спрямована думка є загрозливіша, ніж діяння ворогів, а промовлене з чистим розумом — неминуче веде до щастя. В Античності про вагу слова говорили часто та багато, адже саме у цей період зароджується і квітне справжнє ораторське мистецтво. Антика зруйнувала певні догми, неписані закони, наділивши людину правом публічно висловлюватися на теми не лише морально-етичні. Грецькі та римські оратори обговорювали те, що відбувається у суспільстві та владних колах. Вони усвідомлювали силу слова, силу, яка “дає людям свободу і... владу над іншими”.

Діалог Платона “Горгій” — твір, написаний поза часом. Справжніх ораторів, таких як Цицерон, вже не знайдеш у сучасному світі. Проте проблеми, розглянуті у цьому діалозі, не перестали бути проблемами. Скоріше навпаки: сучасність довела критичну ситуацію до абсурду. Красномовство, справедливе і несправедливе, добро і зло — не маємо часу говорити про такі речі. Людина ХХІ сторіччя не надто прагне йти шляхом Сократа, шляхом пошуку істини. Але їй на сто відсотків підкорилася майстерність маніпуляцій.

Політики і журналісти — ось, хто сьогодні формує масову свідомість. Для цього їм не треба благодати людей прийти до амфітеатру та вислухати довгу моралізаторську промову. Аби впустити чиєсь, не завжди чесне, слово у свою гнучку свідомість треба лише натиснути кнопку на пульті телевізора. Люди роблять це абсолютно добровільно: хтось із скепсисом, а хтось все ще з вірою у зміни. Але ніхто з них сьогодні не готовий зачинити це вікно у світ маніпуляцій.

Сократ ніби дивився у майбутнє, стверджуючи, що красномовство — це не мистецтво, а вправність. Тепер навіть не обов’язково говорити грамотно та гарно, аби заволодіти думкою людини. Красномовство зводиться лише до “майстерності переконувати”, про що так заповзято сперечалися Сократ та Горгій. Метою сучасного промовця, який прагне до влади та багатства, є нагодована обіцянками людина. Політики-

демагоги створюють ілюзії, те, що людина хоче бачити і чути. Здогадливність, зухвальство, природний дар спілкування з людьми — усе те, що говорив Сократ про умільців красномовного догоджання, ідеально окреслює образ і сучасного можновладця. Сократ немов би відчував, що красномовство через сотні років використовуватимуть не задля благих цілей, і вже тоді вбачав у ньому щось бридке, відразливе. Він казав: “Найгірше зло на світі — творити несправедливість, а не терпіти її”. Сьогодні ті, що при владі, не надто переймаються світоглядною проблемою добра і зла. Вони не думають про покарання, яке, за Сократом, є певною формою порятунку душі. Вони лишаються непокараними, створюють блага лише для себе і тим самим залишають біля себе зло. Політики маніпулюють мільйонами життів, і, як ми бачимо, саме словом, а не ділом.

Представники іншої влади — символічної четвертої — теж нерідко спокушаються на можливості, які може відкрити слово. І тоді вони, журналісти, йдуть тим самим шляхом маніпуляцій, що й правителі. Таким чином, несправедливість лишається не збалансованою навіть спробою досягнути справедливості. Журналіст, той, хто мав би стати на заваді злу, теж сьогодні бажає лікувати словом не суспільні рани, а свої власні.

Світова агресія. Ми запитуємо себе: “Чому мітинг громадян проти влади перетворюється на збройну боротьбу між самими громадянами?” Ми не розуміємо, чому суперечка двох правителів завершується терактом, внаслідок якого гинуть десятки звичайних людей? Існують тисячі пояснень цих катастроф, та жодне з них не виправдовує кожного з винних. Але, як казав Сократ, “істину взагалі не можна спростувати”, отож очевидно, що і першопричиною світової агресії ХХІ сторіччя є слово, маніпуляція ним задля вигоди окремих осіб, а не людства.

“Промова гідної людини завжди скерована до вищого блага”, — ось ще одна з беззаперечних істин діалогу “Горгій”. Усі, хто сьогодні публічно кидаються словами, навряд чи розуміють сутність поняття “вище благо”. Демагогам, перш ніж навчитися говорити, треба було навчитися стримувати слово. А ті, хто дійсно мають що сказати, але не мають такої можливості, нехай пам'ятають, що іноді самотнє мовчання красномовніше та значущіше, ніж десятки недбало виголошених на увесь світ промов.

Tomasz JAŚLAR
Wyższa Szkoła Informatyki
i Zarządzania w Rzeszowie,
E-MAIL: tomasz.jaslar@wiw.krosno.pl

“GORGIASZ” PLATONA I WSPÓŁCZESNA MANIPULACJA SŁOWEM

Dzieło “Gorgiasz” Platona powstało kilka lat po śmierci Sokratesa. Przedmiotem dyskusji w utworze jest na pierwszy rzut oka wymowa, jej istota i wartość. Od tego się zaczyna. Dopiero w toku rozprawy pokazuje się, dlaczego mówiono o wymowie. Platon w swoim dziele analizuje, roztrząsa pytania: czym jest właściwie i co warta jest retoryka i co warto to, do czego wymowa otwiera swoje bramy: wpływowe stanowisko w państwie, brak odpowiedzialności, pieniądze, zwycięstwo w walce o dobro życiowe, nieskrępowane zaspakajanie potrzeb. Platon pyta ustami Sokratesa, czy jest szczęście i dobro w tym, w czym je wszyscy widzą, i dokonuje wielkiego odwrócenia wartości powszechnie uznawanych. W toku dialogu rozgrywa się walka między dwoma przeciwnymi poglądami na życie i jego wartości, na dobro i zło. Rzecz cała dzieje się dobrze nie wiadomo kiedy, w jakimś lokalu publicznym, bezpośrednio po odczycie Gorgiasza. Sokrates przychodzi do niego kiedy wszyscy już wychodzą, w towarzystwie wiernego Chajrefonta. Przy boku Gorgiasza stoi również uczeń, młody i zapatrzony w swego mistrza: Polos, retor, postać autentyczna, z sycylijskiego miasta Akragas, dorabiający się dopiero sławy i znaczenia pod opieką Gorgiasza. Jest tak pełen temperamentu, tak śmiały i pewny siebie w dyskusji, i tak napastliwy oraz naiwny w stosunku do Sokratesa, że ten urządza sobie z niego zabawkę, traktując go jak niegrzeczne dziecko w rozmowie, podczas gdy do Gorgiasza odzywa się poważnie i z szacunkiem. Do Sokratesa odnosi się Gorgiasz łaskawie i przychylnie, nie obraża się o kłopotliwe pytania, jakkolwiek w jednym miejscu chętnie by się z honorem wycofał z całej sytuacji, która zagraża sławie jego niezrównanej obrotności logicznej. Nazwisko Gorgiasza widnieje w tytule dialogu, bo jemu, jako najgłośniejszemu i najpoważniejszemu retorowi, wypadło w nim reprezentować wymowę, ale rolę swą kończy szybko odstępując obronę stanowiska gwałtownemu Polosowi.

Wystrzegać się należy krzywdzenia drugich niż krzywdy własnej. Krzywda nie rozumie się sama przez się, tylko rozumie się przez pojęcie prawa, i gdzie między dwoma ludźmi zachodzą różnice w pojmowaniu prawa, tam będą tym samym różnice w pojmowaniu krzywdy, a gdzie ktoś nie uzna czyjegoś prawa do czegokolwiek, tam i o krzywdzie drugiego mówić nie będzie.

Słowo jest podstawowym tworzywem w manipulacji – zarówno słowo mówione jak i drukowane. Dziś podkreśla się, że manipulacja za pośrednictwem słowa wykazuje coraz większą siłę i skuteczność. Zwraca też uwagę liczebna przewaga publikacji na temat manipulowania słowem nad tymi, które rozpatrują manipulację za pośrednictwem obrazu.

Słowa mają władzę. Nie mają takiej władzy obrazy ani dźwięki. Spośród tych trzech składników podstawowego tworzywa manipulacji tylko o słowie mówi się, że ma ogromną siłę sprawczą. Nawet jeżeli najwybitniejszy pro-

gramista komputerowy Bill Gates twierdzi dziś, że kto rządzi obrazami, rządzi umysłami ludzi, to chce przestrzec świat przed niebezpieczeństwem zawiądnienia ludzkiej myśli, a tym samym zapanowania nad słowem człowieka przez jego współczesnych kolonizatorów, którymi są dysponenci manipulacji politycznej.

Steve Brown, znany protestancki teolog i sprawozdawca radiowy, profesor seminarium duchownego w Orlando na Florydzie twierdzi, że słowa wypowiedane przez mówcę determinują to, jak ludzie na niego reagują. Myśl tę zilustrował Brown przykładem. Oto pewnego rabiną zaproszono do wygłoszenia przemówienia podczas antyfaszystowskiego mitingu w Brooklynie. Wcześniej grozono mu w listach, że zostanie zabity jeżeli przemówi podczas tego spotkania. Rabin przybył na miting. A gdy znalazł się na mównicy, powiedział: "Ostrzegano mnie pod groźbą śmierci, abym tu nie przychodził. Jeśli jednak ktoś z obecnych chce mnie zastrzelić niech to zrobi teraz. Nie lubię gdy mi się przerywa". Swoim słowem zaskoczył wszystkich i rozładował bardzo groźne napięcie. Podczas przemówienia i później panował spokój i porządek.

Dziś zagadnienie siły wypowiedanych słów rozpatruje się naukowo. Np. Catherine Kerbrat — Orehioni, profesor uniwersytetu w Lyonie od lat zajmuje się sprawczym oddziaływaniem języka. Wychodzi z założenia, że "mówić" znaczy "tworzyć" (Quand dire, c'est faire). Wyraża opinię, że słowo jest formą twórczego działania, a więc posiada moc sprawczą, co oznacza, że jest zdolne skutecznie wpływać na drugiego człowieka, będącego uczestnikiem rozmowy, dialogu, wykładu. Podziela też stanowisko innych uczonych, żeby nie mówić, że bez języka nie moglibyśmy rozumieć jedni drugich. Powinno się raczej mówić, że bez języka nie moglibyśmy wpływać jedni na drugich. Powinno to zastanowić polityków, którzy nie zawsze panują nad słowami wypowiedzanymi publicznie.

Dodać jeszcze należy, że bez udziału słowa człowiek nie jest w stanie pogłębić i rozwinąć swojego intelektu. Tym bardziej, że słowo jest zawsze narzędziem myśli i działania. Prawdliwość ta odnosi się nie tylko do słowa mówionego. Bowiem, gdy człowiek pisze (odręcznie, czy drukiem), również doskonali swoją myśl. Mówi się, że pisanie jest u człowieka sposobem myślenia.

Należy przypomnieć, że manipulacja jest to celowe i skryte działanie przez które narzuca się jednostce lub grupie ludzi fałszywy obraz pewnej rzeczywistości. Trzeba podkreślić, że dysponenci działań manipulatorskich nie fałszują bezpośrednio rzeczywistości, lecz jej obraz w świadomości jednostki lub grupy społecznej. Jest to zasadniczo jakiś wycinek tej rzeczywistości. Np. obraz współczesnych Polaków, obraz Kościoła w Polsce, czy obraz konkretnego ugrupowania politycznego. Jest zawsze planowana i skryta, dlatego staje się bardzo skuteczna i trudna do wykrycia.

Manipulacja zorganizowana nie ogranicza się do epizodycznych wypowiedzi jednostek, lub instytucji, lecz oparta jest na współdziałaniu zespołowym z bezpośrednim udziałem gremiów kierowniczych i wyspecjalizowanych doradców. Dlatego mówi się coraz częściej o systemach manipulacji.

System manipulacji jest zespołem powiązanych ze sobą środków i technik stosowanych w ramach konkretnej kampanii propagandowej. Jest on

wzmocniony w swoim funkcjonowaniu poprzez sprzężenie wszystkich mediów dostępnych dla dysponentów, które są coraz bardziej powszechnym kanałem propagandy i manipulacji. To wszystko tworzy optymalną atmosferę dla prowadzonych kampanii.

Po systemy manipulowania sięga się przede wszystkim w czasach przełomu społecznego i politycznego oraz w okresach historycznych transformacji. Systemy manipulowania mają to do siebie, że funkcjonują zgodnie z wcześniej opracowaną strategią a możliwości ich mogą być spotęgowane poprzez pełną mobilizację wszelkich dostępnych środków i technik. Wśród nich szczególnie skuteczne okazują się działania podprogowe, które, choć nieuświadomione przez człowieka, wywierają na niego znaczący wpływ.

Różne bywają systemy manipulowania. Przykładowo wymieńmy: system dezinformowania społeczeństwa, system zatrucia informacyjnego i system kreowania wroga. Podstawą każdego z systemów jest słowo — mówione i drukowane.

Podjęta refleksją prowadzi do ważnych wniosków. Niektóre z nich mają charakter pilnych postulatów.

- Słowo jest najskuteczniejszym nośnikiem manipulacji. Cecha ta przenosi się na logosferę tj. na całe środowisko słowa. Te same treści mające manipulować człowiekiem są emitowane zewsząd i wszędzie: w prasie, radio, telewizji, Internecie, ale też w ulotce i na billboardzie. Mamy wtedy do czynienia z oddziaływaniem zmasowanym i bardzo skutecznym. Prowadzi to do sytuacji gdy manipulacja występuje w skali całej logosfery, dlatego człowiek po prostu nie może przed nią uciec.
- Poprzez zmanipulowaną logosferę wywierany jest potężny wpływ na jednostkę i społeczeństwo, nieporównywalny z innymi wpływami ze strony mediów. Człowiek, który nie wie o tym, o własnych siłach nie wydobędzie się spod presji zmanipulowanej logosfery.
- Człowiek wtedy pada ofiarą manipulacji, gdy jego logosfera nie jest zorganizowana, lecz funkcjonuje na zasadzie spontaniczności i działań nieprzemyślanych. Jest to znamienne, że człowiek w niezorganizowanej logosferze, najłatwiej i bez żadnych oporów poddaje się wpływom perfekcyjnie zorganizowanych manipulatorów.
- Aby uniknąć negatywnych wpływów zmanipulowanej logosfery, należy podjąć określone działania.
- Rozpoznawać strukturę i funkcjonowanie logosfery oraz jej znaczenie w rozwoju umysłowym człowieka.
- Posiąść sztukę organizowania logosfery, bo tylko wtedy można się ustrzec negatywnych wpływów ze strony logosfery zmanipulowanej.
- Docenić rolę słowa poprzez lekturę dzieł literackich i stałą refleksję nad słowem odbieranym w ciszy. Wszak słowo karmi się ciszą. I tu: więcej czytać, mniej oglądać. Kto nie czyta przestaje być krytyczny.
- Poznać istotę manipulacji, a w szczególności mechanizmy systemów manipulacji zorganizowanej.
- Rozmawiać i dyskutować na temat logosfery zmanipulowanej, aby przestrzec przed nią innych ludzi i zachęcać do budowania logosfery zorganizowanej.

- U medioznawców i zawodowych wychowawców zasięgać porady na temat właściwego rozwiązania problemu logosfery zmanipulowanej.

Dziś stosowanie kłamstwa przybiera postać patologii społecznej. Staje się ono coraz bardziej powszechne i skuteczne. Mówi się nawet o "przemysłe zakłamania".

1. Ph. Breton, *La parole maniputee*, Paris 2000 ; M. Pergnier, *La desinformation par les mots*, Monaco 2004 ; C. Ladjali, *Movaise langue*, Paris 2007.
2. Arras, *Mutimedia et education a l'image*, w: *Multimedia etsavoirs*, Paris 2000, s. 143. S. Brown, *Jak mówić, aby ludzie słuchali*, tłum. z ang., Warszawa 1996, s. 20-22.
3. Kerbrat-Orechioni, *Les actes de langage dans le discours. Theories et fonctionnement*, Paris 2008.
4. W. Doroszewski, *Język jako forma myślenia i działania*, w: *Język. Myślenie. Działanie*, Warszawa 1982, s. 52-74; J. A. Dziewiątkowski, *Jęz/Ar narzędziem myślenia i działania*, "Studia Medioznawcze", 2001, nr 4, s. 89-92. L. Bellenger, *L'expression ecrite*, Paris 1981, s. 95-124. A. Lepa, *Świat manipulacji*, Częstochowa 1997, s. 23 ns.
5. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 87-110.
6. I. Ramonet, *Propagandes silencieuses*, Paris 2004.
7. J. Stauber, S. Rampton, *L Industrie du mensonge*, Marseille 2004.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЛОСЬ Йосип, ГАВРОНСЬКИЙ Славомір, ЛИЛЬО Тарас, УЛІТА Мацеї
та ін.

**Сучасна медіакультура:
контент, концепції, перспективи**
(українсько-польський досвід)

Колективна монографія

За науковою редакцією
проф. Йосипа Лося

Редагування і коректура тексту — *Т. Хоменко*
Технічне опрацювання і верстка — *І. Полянський*
Художнє оформлення обкладинки — *М. Федишак*

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 31,6.
Наклад 150 пр. Зам. 231

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.